

International scientific journal

MODERN SCIENCE AND RESEARCH

2023

ISSN: 2181-3906

Modernscience.uz

- **Exact Sciences**
- **Natural Sciences**
- **Medical Sciences**
- **Technical Science**
- **Pedagogical Sciences**
- **Social and Humanitarian Sciences**

www.modernscience.uz

«MODERN SCIENCE AND RESEARCH»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

VOLUME 2/ ISSUE 8

AUGUST

The journal publishes the results of research conducted by professors and teachers and independent researchers of the Republic of Uzbekistan and international higher education institutions in the form of scientific articles.

TOSHKENT-2023

«MODERN SCIENCE
AND RESEARCH»

TAHRIR HAY'ATI A'ZOLARI

**XALQARO ILMIY
JURNAL**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ**

**INTERNATIONAL
SCIENTIFIC JOURNAL**

**BOSH MUHARRIR:
G'.T.Boymurodov**

**MAS'UL MUHARRIR:
S.Ergashova**

**JURNAL BIR OYDA BIR
MARTA NASHR QILINADI.**

**O'ZBEKISTON
RESPUBLIKASI
PREZIDENTI
ADMINISTRATSIYASI
HUZURIDAGI AXBOROT
VA OMMAVIY
KOMMUNIKATSIYA
AGENTLIGI**

**TOMONIDAN BERILGAN
№ 042359 RAQAMLI
RUXSATNOMAGA EGA.**

Pardayev Qo'ldosh Uzoqovich

Filologiya fanlari doktori, dotsent. Alisher Navoiy nomidagi Tashkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti O'zbek adabiyoti tarixi kafedrasida professori v.b.

Hamrayeva Muhayyo Ahmadovna

Filologiya fanlari nomzodi, dotsent. Termiz davlat universiteti O'zbek adabiyoti kafedrasida dotsenti. Turon fanlar akademiyasi faxriy akademigi.

Khamdamov Ulugbek Abduvakhobovich

O'zbek tili, adabiyoti va folklor instituti "XX asr o'zbek adabiyoti va hozirgi adabiy jarayon" bo'limi mudiri, prof., f.f.d.

Khaydarov Mamat Eshkulovich

Pedagogika fanlari doktori, professor. Nizomiy nomidagi Tashkent Davlat pedagogika universiteti "Uzluksiz talim pedagogika va menejment" kafedrasida professori.

Eshmuminov Askar Allamurodovich

Filologiya fanlari doktori, dotsent. Termiz davlat universiteti o'zbek tili va adabiyoti kafedrasida mudiri.

Khodjaev Begzod Khudoyberdievich

Pedagogika fanlari doktori, professor. Tashkent davlat pedagogika universiteti "Umumiy pedagogika" kafedrasida mudiri.

Yo'ldashov Murodjon Ravshanovich

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori. O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti futbol nazariyasi va uslubiyati kafedrasida o'qituvchisi.

Artikov Askar Akbarovich

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti "Futbol nazariyasi va metodikasi" kafedrasida dotsenti.

ISSN: 2181-3906

*Jurnaldan maqola ko'chirib
bosilganda manba
ko'rsatilishi shart.*

Jurnal rasmiy sayti:

www.modernscience.uz

Botirov Mirzokhid Ismonkhojayevich

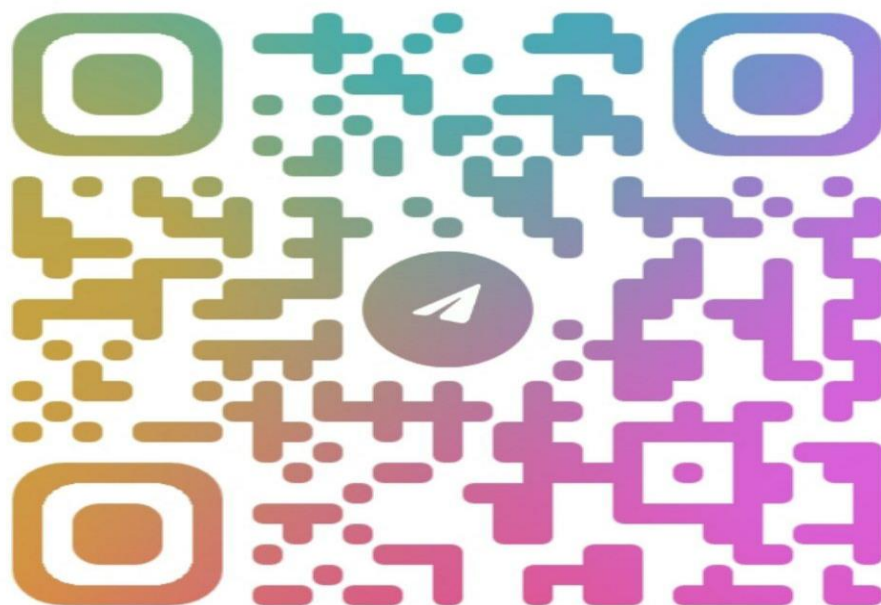
Qishloq xo'jaligi fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent.

Abidov Shavkat Usmanovich

Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Hamrokulov Mahmud Gofurjonovich

*Toshkent kimyo-texnologiya instituti sifat menejmenti va
mahsulotlar xavfsizligi kafedrasi dotsenti*

**@MODERNSCIEN
CE RESEARCH**

«Modern Science and Research» international scientific journal, 2023. 407 pages.

© Modern Science and Research, 2023

© Authors, 2023

НАСЛЧИЛИК ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИДА ТАНА ВА ҒУНАЖИНЛАРНИ
ЖАДАЛ ЎСТИРИШ ВА БИРИНЧИ ТУҚҚАН СЕРМАҲСУЛ СИГИРЛАР
ПОДАСИНИ ЯРАТИШНИНГ САМАРАЛИ УСУЛЛАРИ

Ажимуратов Ахмет

Самарқанд давлат ветеринария медицинаси, чорвачилик ва биотехнологиялар
университети Нукус филиали магистранти

Кошенова Уғилхан Қурбанбаевна

Самарқанд давлат ветеринария медицинаси, чорвачилик ва биотехнологиялар
университети Нукус филиали талабаси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8208865>

Аннотация. Ушбу мақолада қорамолчиликка ихтисослашган фермер хўжаликлариде келиб чиқиши бўйича маъқул, яхши ривожланган ургочи бузоқлардан подани тўлдириши гуруҳи ташкил қилиши, уларни мақсадли жадал ўстириб боқиши ҳақида маълумотлар келтирилган.

Калим сўзлар: Пода, рацион, конституция, экстерьер, зот, ғунажин.

EFFECTIVE WAYS TO INTENSIVELY GROW BODIES AND HEIFERS ON
BREEDING FARMS AND CREATE A HERD OF THE FIRST FERTILE COWS

Abstract. This article provides information on the organization of a herd replenishment group from well-developed female calves, feeding them purposefully intensively, which is acceptable by Origin on farms specializing in cattle breeding.

Key words: Herd, racion, Constitución, exterer, breed, heifer.

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ИНТЕНСИВНОГО ВЫРАЩИВАНИЯ ТЕЛОК И
ТЕЛОК НА ПЛЕМЕННЫХ ФЕРМАХ И СОЗДАНИЯ ПЕРВОГО
ПРОДУКТИВНОГО СТАДА КОРОВ

Аннотация. В данной статье представлена информация об организации группы пополнения стада из благоприятных по происхождению, хорошо развитых самок телят на фермах, специализирующихся на разведении крупного рогатого скота, их целенаправленном интенсивном выращивании и выращивании.

Ключевые слова: Стадо, рацион, конституция, экстерьер, порода, телка.

Сут қорамолчилигини жадал ривожлантириш, моллар наслини яхшилаш билан уларнинг подасини сифат жиҳатдан тез, қайта тиклашни тақоза этади. Шунинг учун фермер хўжаликлари талабларига мослашган наслдор тана ва ғунажинларни жадал ўстириш республикада катта аҳамиятга эга.

Поладаги сигирлар таркибини йилига 15-20 % сермахсул биринчи туғим сигирлар билан мунтазам алмаштириб бориш подани ёшартириш билан бирга, уларнинг насл ва махсулдорлик кўрсаткичларини жадал ўсишини таъминлайди.

Бу тадбирлар таъминлаш учун фермер хўжалиги пода таркибида сигирлар бош сонига нисбатан 18-20 % ғунажинлар, 20-25 % қочириш ёшидаги таналар ва 25-30 % 1 ёшгача наслдор таналар бўлиши талаб этилади.

Афсуски, республикамизнинг кўпчилиги фермер хўжаликлариде, ёш наслдор молларни ўстиришга етарли аҳамият бермаслиги натижасида уларнинг кунлик ўсиши 250-300 г ни ташкил этиб, 18 ойлигида бор йўғи 200-250 кг тош босиши, улардан подани

тўлдиришда фойдаланиш имкониятларидан маҳрум қилмоқда. Натижада фермер хўжаликлари сигирлар подасига ўз вақтида сермахсул биринчи туққан сигирлар кўчирилмаслиги, қари ва каммахсул сигирларни подадан пучак қилинмаслиги сабабли маҳсулдорликнинг жадал ўсиш кўзга ташланмаётир. Кўпчилик фермер хўжаликлари ўз тана ва ғунажинларини жадал ўстириб сермахсул сигирлар подасини яратиш ўрнига хориждан кўплаб қиммат (5-6 млн. сўм) баҳода тана ва ғунажинлар сотиб олмақдалар.

Ҳар бир фермер ҳам хориж валютасида мол сотиб олиш имкониятига эга эмас, шу боис фермер хўжаликларида ички имкониятларни ишга солган ҳолда ўзи ва қўшни фермерлар, шахсий ёрдамчи ва деҳқон хўжаликлари учун сермахсул I туғим сигирлар ёки ғунажинлар ўстиришни ташкил қилиш керак.

Қорамолчиликка ихтисослашган фермер хўжаликларида келиб чиқиши бўйича маъкул, яхши ривожланган урғочи бузоқлардан подани тўлдириш гуруҳи ташкил қилиниб, улар мақсадли жадал ўстирилиб 16-18 ойлигида йирик зотларда (қора-ола, голштин, швиц) 350-360 кг, кичик зотларда (қизил чўл, бушуев) 320-340 кг тирик вазнга эришганда қочириб, ғунажинларни меъёردа ўстириш эвазига 26-27 ойлигида туғишини таминлаш, кам харажатлар билан сермахсул сигир етиштириш имконини беради.

Бу мақсадда иложи борича фермер хўжаликларида жаҳон илғор чорвачилиги (Исроил, Шимолий Америка, Европа мамлакатлари) тажрибаларидан фойдаланиб (таналарни 13-14 ойлигида қочириб 22-23 ойлигида туғдириш) уларни шароитга қараб мослаб жорий этишни талаб этади.

Фермер хўжаликларида наслчилик ишини тўғри йўлга қўйиш, сигир ва қочириш ёшига етган таналарни суъний уруғлантириш ва жаҳон генофондининг асл намуналаридан фойдаланиб келажакда сермахсул авлод олишни таъминлайди.

Ҳар бир фермер хўжалигининг табиий – иқлим шароити, иқтисодий аҳволига қараб у ёки бу зотни маъкул сақлаш усуллари, озиклантириш хили (типи) ва меъёрини қўллаш имкониятлари мавжуд.

Бу борада республикада қатор илмий тадқиқотлар ўтказилиб ижобий натижалар, яъни зот ва зотдорликдаги, турли жадалликда, рацион типиде ўстирилган I туққан сигирлардан 3400-3900 кг сут соғиб олиш мумкинлиги қайд этилган.

Қорақалпоғистон республикасининг барча туманларининг сут ишлаб чиқаришга ихтисослашган фермер ва деҳқон хўжаликлари шароитида подани тўлдирадиган урғочи таналарни ўстириш ва сермахсул биринчи туғим сигирларнинг ҳолатини ўрганишни талаб этади.

Подани тўлдирадиган урғочи таналарни ўстириш технологияси хўжаликларда ҳар хилда олиб борилади. Бундай технологияларнинг асосий камчиликлари ёш қорамолларни озиклантириш ва сақлаш шароитлари улар организмнинг биологик талаби даражасига тўғри келмаслиги, натижада улар қочириш ёшида тирик вазни бўйича андоза талабларига жавоб бермасдан подани қайта тиклаш ҳусусияти пасаяди. Улардан етиштирилган биринчи туғим сигирларнинг маҳсулдорлиги албатта паст бўлади. Фермер хўжаликларида подани тўлдирадиган ёш қорамолларнинг ўртача кунлик семириш 350 г дан паст бўлиб, урғочи таналар 23-25 ойлигида 340-350 кг тирик вазнда қочирилмоқда.

Шунинг учун ҳам фермер ва деҳқон хўжаликларида подани тўлдирадиган ёш қорамоллар ва биринчи туғим сигирларни ўстириш технологияларини такомиллаштириш

бўйича ҳар томонлама илмий изланишлар ўтказиш маълум илмий ва амалий қизиқиш уйғотади.

Мажмуа илмий изланишларда Ўзбекистонда худудлаштирилган сут йўналишида қорамолларнинг сермахсул подасини ўстириш технологиясини асосий элементлари (тизимлари) ўрганилиб, уларнинг биологик талабларга мос келадиган муайян озиклантириш ва сақлаш шароитлари аниқланади, ғунажинларни туғишга тайёрлаш ва биринчи туғим сигирларни ийдириш жараёнлари уларнинг махсулдорлигини оширишга қаратилади.

Сут ишлаб чиқаришни кўпайтириш, сифатини яхшилаш ва таннархини пасайтириш муаммолари сермахсул биринчи туғим сигирларни ўстириш технологиясини такомиллаштириш самарали усулларини ишлаб чиқиш асосида амалга оширилганлиги учун долзарб бўлиб, халқ хўжалигида катта амалий аҳамиятга эгаллиги ушбу ишни бажаришга асос бўлади.

REFERENCES

1. Максудов И. Қорамолчилик билан шуғулланувчи фермерлар учун қўлланма. Самарқанд, 1997.
2. Максудов И. Фермер хўжалигида подани тўлдирувчи урғочи таналарни ўстириш. СамҚХИ илмий тўплами, 1997, 118 б.
3. Максудов И, Собиров П.С, Дўстқулов С.Д. Сутчилик хўжалигини ташкил қилиш тажрибасидан. СамҚХИ илмий тўплами, 2001 й, 185-191 б.
4. Ganiyeva, M. (2021). Effective Methods of TRIZ.

CHORVACHILIK SOHASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING TUTGAN O'RNI

Ajmuratova Axmet Paraxatovich

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti Nukus filiali magistranti

Koshenova Ugilxan Qurbanbayovna

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti Nukus filiali talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8208892>

Annotatsiya. Biz bu maqolada chorvachilik sohasida texnologiyalarning tutgan o'rni va ahamiyati haqida, shu bilan birga jamiyat rivoji uchun qo'shayotgan hissasi haqida bayon qilamiz.

Kalit so'zlar: chorvachilik, qora mol, texnologiya, innovatsiya, jamiyat, qishoq xo'jaligi.

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE LIVESTOCK SECTOR

Abstract. We will explain in this article about the role and importance of technology in the field of livestock, and at the same time about the contribution it makes to the development of society.

Key words: livestock, black cattle, Technology, Innovation, Society, Winter farm.

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЖИВОТНОВОДСТВЕ

Аннотация. В этой статье мы расскажем о роли и важности технологий в животноводстве, а также о вкладе, который они вносят в развитие общества.

Ключевые слова: животноводство, черный скот, технологии, инновации, общество, сельское хозяйство.

Chorvachilik — qishloq xo'jaligining asosiy tarmoqlaridan biri. Chorvachilik mahsulotlari yetishtirish uchun chorva mollarini boqish va urchitish bilan shug'ullanadi; aholini ishchi hayvonlari (ot, ho'kiz, tuya, bug'u), oziq-ovqat mahsulotlari (sut, qatiq, go'sht, yog', tuxum va boshqalar), yengil sanoatni xom ashyo (jun, teri, mo'yna va h.k.), dehqonchilikni organik o'g'it bilan ta'minlaydi. Chorvachilik mahsulotlari va chiqindilaridan ayrim ozuqalar (yog'i olingan sut, go'sht, suyak uni va boshqalar), shuningdek, har xil dori-darmonlar (shifobaxsh zardoblar, gormonal preparatlar va boshqalar) olinadi. Chorvachilikning taraqqiy etishi va mahsuldorligi dehqonchilikning rivojlanishi, yerdan intensiv foydalanish bilan chambarchas bog'liq. Chorvachilikning asosiy tarmoqlari: qoramolchilik, qo'ychilik, echkichilik, yilqichilik, tuyachilik, parrandachilik, asalarichilik, cho'chqachilik, quyonchilik, baliqchilik, ipakchilikdan iborat. Jahon mamlakatlarida tabiiy iqlim sharoitlari va ozuqa bazasiga ko'ra chorvachilik rivoji o'ziga xos xususiyatlarga ega. Jahon chorvachilikda (mln. bosh) qoramol 1338,2; qo'y 1068,6; echki 709,8; buyvol — 158,6; ot — 61,095; xachir — 14,1; eshak — 43,4; tuya — 19,1; cho'chqa — 912,7; tovuq — 14139; kurka — 244 va boshqa boqiladi va ulardan turli mahsulotlar yetishtirish muhim o'rinda turadi (1999). Go'sht yetishtirish hajmi 225,9 mln. t ni, sigir suti yetishtirish 480,6 mln. t ni (yoki har bir sigirdan o'rtacha 2071 kg ni) tashkil etdi. [2.18]

Respublikamizda chorvachilik sohasini barqaror rivojlantirish uchun zarur shart sharoitlar yaratish, ilmiy-amaliy ishlarni yangi innovatsion texnologiyalar asosida rivojlantirish, qishloq joylarining rivojlanishi hamda aholi farovonligini oshirishda, shuningdek, oziq-ovqat xavfsizligi

va qishloq joylarda aholi bandligini ta'minlashda fermer va dehqon xo'jaliklarining o'rni muhim rol o'ynaydi.

Bu tadbirlar nafaqat aholi manfaatlarini oshiradi, balki, qishloq joylarda tadbirkorlikni rivojlantirishda muhim qadam bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018 yil 28 dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasida "Agrar sohada eng katta muammo - fermerlarning qishloq xo'jaligi sohasida yetarli bilimga ega emasligidir. To'g'ri, ularda kuch-g'ayrat, tashabbus, yerga mehr bor, ko'pchiligining ko'zi yonib turibdi. Lekin, afsuski, birgina xohish bilan biz yuqori hosildorlikka va pirovard natijaga erisha olmaymiz. Bizga qishloq xo'jaligi texnologiyalarini mukammal egallagan, zamonaviy ishlab chiqarish va innovatsiya usullaridan xabardor fermerlar suv bilan havodek zarur" deyilgan. [1.64]

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Chorvachilik tarmog'ini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risidagi 2020 yil 29 yanvar kungi PQ-4576-sonli qarori hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Naslchilik xo'jaliklari maqomining berilishi tartibi to'g'risidagi 2020 yil 19 fevral 100-sonli qaroriga asosan naslchilik xo'jaliklari toifasidagi fermer xo'jaliklarida oliy ma'lumotli zootexnik mutaxassislarini ta'minlanishi ko'rsatib o'tilgan, shunga asosan, ayniqsa, qoramolchilik yo'nalishidagi fermer xo'jaliklarga zootexnika mutaxassisi shart va zarur deb belgilab berilgan.

Ohirgi yillarda Respublikamizda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirilishi, chorvachilik fermer xo'jaliklariga katta e'tibor qaratilayotganligi, chorvachilikda ozuqa bazasini mustaxkamlashda sug'oriladigan yerlardan oqilona foydalanib, ozuqabop ekinlardan yuqori hosil olish hisobiga ozuqa ishlab chiqarishni ko'paytirish, hamda yangi innovatsion texnologiyalar asosida qo'shimcha jadal usulda gidroponik texnologiyasi asosida yashil ozuqasini yetishtirish masalalarini yechish chorvachilik sohasi xodimlari zimmasiga ulkan vazifalarni yuklaydi.

Qaroqalpog'iston Respublikasida faoliyat ko'rsatayotgan chorvachilikka ixtisoslashtirilgan fermer xo'jaliklarida yuqori mahsuldorlikka erishish ko'p jihatdan ozuqa zahirasining mustahkamligiga bog'liq, bunda kuz, qish va bahor mavsumlarida ekin maydonlarida yetarli ozuqabop ekinlar bo'lmagan davrda yangi innovatsion yuqori samarali jadal (intensiv) usulda avtomatlashtirilgan gidroponik texnologiyasi asosida yashil chorva ozuqasini yetishtirish va chorva hayvonlarini mahsuldorligini oshirish va chorvachilik mahsulotlarini ko'paytirish hamda aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan taminlash hozirgi kunning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. [3.57]

Ushbu innovatsion texnologiya asosidagi uskunalar yil davomida chorva mollari uchun ozuqa yetishtirib berish xavfsizligini ta'minlaydi. Hamda ushbu mahsulot ishlab chiqarayotgan uskunalar yuqori, sifatli va uzoq yillar davomida ishlash qobiliyatiga ega bo'lib, yil davomida chorva ozuqasini samarali-barqaror-ekologik toza ishonchli ekanligini ta'minlamoqda. Hozirgi kunda gidroponika usulida yetishtirilgan ko'k ozuqalar chorvachilik sohasining barcha tarmoqlarida chorva hayvonlarini oziqlantirishda ayniqsa qoramolchilik, qo'ychilik, parrandachilik, yilqichilik, quyunchilik va baliqchilik sohalarida keng qo'llanib kelinmoqda. Xulosa qilib aytganda, chorvachilik sohasida innovatsion texnologiyalarni foydalanish bu zamon talabi bo'lib, ularni foydalanish mehnat unumdorligini oshiradi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Chorvachilik tarmog'ini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2020 yil 29 yanvar kungi PQ-4576-sonli qarori.
2. Влияние качества зернопроизводства на эффективность урожая Н.И Тешабоев, Б.К Бобоев - Science and innovation, 2022 г. 18
3. Юқори самарали гидропоник технологияси асосида чорва озукасини ишлаб чиқариш ускуналари ва озиклантириш усуллари, Journal of new century innovations 2022 й Бобоев Б, Бахриддинов Ф, Б Уроков.
4. Чорвачиликни янги инновацион технологиялар асосида ривожлантириш истикболлари, Journal of new century innovations 2022 й Бобоев Б, Бахриддинов Ф, Б Уроков.
5. Ganiyeva, M. (2021). Effective Methods of TRIZ.

JINOYAT SUBYEKTI – JINOYAT TARKIBINING MUHIM ELEMENTI SIFATIDAGI AHAMIYATI: MILLIY VA XORIJIY TAJRIBA

Abdunazarova Maxliyo Raximovna

Jizzax viloyati yuridik texnikumi

“Xususiy-huquqiy fanlar” kafedrası o‘qituvchisi

Telefon: +998976448900

maxliyo.abdunazarova@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8208922>

Annotatsiya. Mazkur maqolada jinoyat tarkibi va qilmishni kvalifikatsiya qilish tushunchalari hamda mohiyati, jinoiy javobgarlikning asosi sifatida jinoyat tarkibining muhim elementi hisoblangan jinoyat subyektining ahamiyati, bu sohada milliy va xorijiy tajribaning o‘xshash hamda farqli jihatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: jinoyat tarkibi, kvalifikatsiya, jinoyat tarkibi elementlari, jinoyat subyekt, jinoyatda subyekt yoshi, aqli rasolik, aqli norasolik, maxsus subyekt.

THE SUBJECT OF CRIME-THE IMPORTANCE OF CRIME AS AN IMPORTANT ELEMENT OF ITS COMPOSITION: NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE

Abstract. In this article, the concepts and essence of the structure of the crime and the qualification of the act, the importance of the subject of the crime, which is considered an important element of the structure of the crime as the basis of criminal responsibility, the similar and different aspects of the national and foreign experience in this field are revealed.

Key words: composition of crime, qualification, elements of composition of crime, subject of crime, age of subject in crime, sanity, insanity, special subject.

ЗНАЧЕНИЕ СУБЪЕКТА ПРЕСТУПЛЕНИЯ КАК СУЩЕСТВЕННОГО ЭЛЕМЕНТА СОСТАВА ПРЕСТУПЛЕНИЯ: ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Аннотация. В данной статье раскрываются понятия и сущность состава преступления и квалификации деяния, значение предмета преступления, который рассматривается как важный элемент состава преступления как основание уголовной ответственности, выявлены сходные и различные аспекты отечественного и зарубежного опыта в этой области.

Ключевые слова: состав преступления, квалификация, элементы состава преступления, субъект преступления, возраст субъекта преступления, вменяемость, невменяемость, специальный субъект.

Ma'lumki, shaxs tomonidan jinoyat sodir etish holatlari insoniyat tarixining har qanday davrida mavjud bo'lgan va o'zining ijtimoiy xavfliligi bilan ajralib turgan. Shu tufayli, bugungi kunda dunyo mamlakatlarining barchasida jinoyatchilikka qarshi kurashish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Har qanday davlatda jinoiy-huquqiy siyosatni amalga oshirishning dastlabki va muhim bosqichi – bu qonun hujjatlarida jinoyat uchun javobgarlikni belgilashdir. Bundan ko'zlangan maqsad ijtimoiy hayotda sodir etilgan real qilmishning belgilarini jinoyat qonunida nazarda tutilgan jinoyat tarkibi belgilariga solishtirish orqali uning qanday jinoyat ekanligini va unga nisbatan qay turdagi jazo tayinlash kerakligini

aniqlash hisoblanadi. Aynan mazkur jarayon “qilmishni kvalifikatsiya qilish” deb nomlanadi. Jinoyatni kvalifikatsiya qilishning asosini jinoyat qonunida belgilangan aniq jinoyat tarkibi tashkil etadi. Ya’ni, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud ijtimoiy hayotda sodir etilgan real qilmishni kvalifikatsiya qilishda Jinoyat kodeksining Maxsus qismi moddasida nazarda tutilgan jinoyat tarkibiga tayanadi.

Jinoyat tarkibi deb – ijtimoiy xavfli qilmishni jinoyat deb baholash uchun zarur bo‘lgan obyektiv va subyektiv belgilarning minimal yig‘indisiga aytiladi.

Bu belgilar jinoyat qonuni Maxsus qism normalarida mustahkamlanganligi bois, u yoki bu ijtimoiy xavfli qilmishning jinoyat deb baholanmog‘i uchun zaruriy belgi bo‘lib hisoblanadi.

Jinoyat tarkibi elementlarini – jinoyat tarkibining obyektiv va subyektiv tomonlarining zaruriy va fakultativ belgilari tashkil etadi.

Jinoyat tarkibi elementlari:

- jinoyat obyekti;
- jinoyatning obyektiv tomoni;
- jinoyat subyekti;
- jinoyatning subyektiv tomoni.

Xususan, V.N.Kudryavsev “Qilmishda jinoyat tarkibi belgilari yig‘indisining mavjudligi bu jinoiy javobgarlikka tortish uchun eng kam va yetarli asoslar borligini anglatadi. Eng kam degani shu ma’nodaki, agar qilmishda jinoyat tarkibining zaruriy belgilaridan kamida bittasining yo‘qligi shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish mumkin emasligini anglatadi. Yetarli deganda, shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish uchun qo‘shimcha ma’lumotlarni (obyektiv va subyektiv belgilardan tashqari) yig‘ishning zarurati yo‘qligidir” degan fikrni ilgari suradi [3]. Shunga o‘xshash fikrlarni milliy huquqshunos olimlarimiz ham bildirishgan. Jumladan, M.Usmonaliyev va P.Bakunov jinoyat tarkibi deganda, jinoyat qonunida ko‘zda tutilgan muayyan ijtimoiy xavfli harakat yoki harakatsizlikning jinoiyligini ifodalovchi tomonlar (elementlar) yig‘indisini nazarda tutadi [4]. A.S.Yoqubov va R.Kabulovning fikricha, “Jinoyat tarkibi jinoyat qonunchiligida aniq bir ijtimoiy xavfli qilmishni jinoyat deb ta’riflovchi eng kam va yetarli obyektiv hamda subyektiv belgilar yig‘indisidir” [5]. F.Xudoyqulov esa “Jinoyat tarkibi – bu har qanday jinoyatning tashqi va ichki tuzilishini o‘zida namoyon etadigan subyektiv va obyektiv belgilarining minimal va yetarli yig‘indisidir” deb yozadi [6].

O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi 16-moddasining 2-qismida jinoiy javobgarlikning asosi jinoyat tarkibi ekanligi belgilangan. Unga ko‘ra, “Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan jinoyat tarkibining barcha alomatlari mavjud bo‘lgan qilmishni sodir etish javobgarlikka tortish uchun asos bo‘ladi” [2]. Mazkur norma mazmunidan kelib chiqqan holda, sud tergov organlari muayyan qilmishni jinoyat deb topish va uni JK Maxsus qismining biror moddasi bilan kvalifikatsiya qilishda jinoyat tarkibini aniqlashga e’tibor qaratadilar.

Endi jinoyat tarkibining muhim elementlaridan bo‘lgan jinoyat subyektiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, jinoyatning subyekti - Jinoyat kodeksi bilan taqiqlangan ijtimoiy xavfli qilmishni sodir qilgan va qonunga muvofiq ravishda jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkin bo‘lgan yoshdagi jismoniy shaxsdir. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 17-moddasiga ko‘ra, jinoyat sodir etgunga qadar jinoyat qonunida belgilangan yoshga to‘lgan (JKning 17-moddasi), aqli raso (JK 18-moddasi, JK 18¹-moddasi), jismoniy shaxslar jinoyatning subyekti bo‘la oladi.

Jinoyatlarni kvalifikatsiya qilish jarayonida jinoyat subyektini aniqlash bilan shartlangan kvalifikatsiya qilish qoidalari jinoyat subyektining quyidagi asosiy belgilarini to'g'ri belgilash lozimligi bilan shartlanadi. Ular quyidagilardan iborat, ya'ni jinoyat subyekti: 1) jismoniy shaxs bo'lishi; 2) jinoiy javobgarlikka tortish yoshiga yetganligi; 3) aqli raso bo'lishidir.

Demak, bundan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, jinoyatning subyekti faqat jismoniy shaxs bo'lishi kerak bo'ladi. Bu esa, yuridik shaxslarning jinoyat subyekti bo'lishi mumkinligini inkor etadi. Bundan ko'rinib turibdiki, jinoyatning subyekti faqat jismoniy shaxslar (inson) bo'lishi mumkin. Shuning uchun ham hayvonlar yoki boshqa predmetlar yoxud mulk shaklidan qat'i nazar yuridik shaxs maqomiga ega bo'gan korxonalar, muassasa, tashkilotlar jinoyatning subyekti bo'la olmaydilar.

Muayyan turdagi jinoyat subyektini aniqlash insonning ijtimoiy munosabatlar individual sifatida uning kimligi, yoshi, jinsi yoki familiyasi, ismi va otasining ismini belgilab olishni talab etadi. Chunki bunday talablar faqat insonga xosdir. Shaxsning kimligi, yoshi, jinsi yoki familiyasi, ismi va otasining ismini aniqlamay turib, uning javobgarligi to'g'risidagi masalani hal etish mumkin emas.

Shu bilan birga, shaxs haqidagi ma'lumotlarni individuallashtirish uchun uning avvalgi jinoiy faoliyatini ham aniqlash jinoyatlarni kvalifikatsiya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi va u kvalifikatsiyaga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etadi (masalan, shaxsning sudlanganligi va boshq.).

Ta'kidlash joizki, shaxsning familiyasi, ismi yoki otasining ismi haqidagi ma'lumotlarni aniqlashda, ushbu shaxsning tug'ilganlik haqidagi guvohnomasi yoki fuqarolik pasporti asos qilib olinadi.

Jinoyat subyektining jinoiy javobgarlikka tortilish minimal yoshini nazarda tutuvchi jinoyatlarning ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 17-moddasida belgilangan. Mazkur normada nazarda tutilmagan jinoyatlar uchun jinoiy javobgarlikka tortilishning umumiy yoshi 16 yosh etib belgilangan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining jinoyat qonunchiligiga asosan Jinoyat sodir etgunga qadar o'n to'rt yoshga to'lgan shaxslar (JK 17-m. 2-q.), 16 (JK 17-m. 1-q.) va 18 (JK 17-m. 3-q.) yoshga to'lgan shaxslar jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkin. O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 7-dekabrda O'zRQ-735-sonli Qonuniga ko'ra 13 yosh jinoyat subyekt yoshidan olib tashlandi. Shu o'rinda xorijiy davlatlar tajribasiga nazar tashlaydigan bo'lsak, Rossiya, Moldova, Germaniya va Janubiy Koreya jinoyat qonunchiligini tahlil qilganimizda, subyekt yoshining minimal chegarasi 14 yosh ekanligini ko'rdik. Ammo, Avstraliya jinoyat qonunida bu chegara 10 yosh hisoblanadi. Avstraliya JK 7.1-moddasiga muvofiq, 10 yoshdan kichik bo'lgan bolalar jinoyat uchun javobgarlikka tortilmaydi. 7.2-moddada ta'kidlanishicha, 10 yoshdan 14 yoshgacha bo'lgan bolalar o'z xulq-atvorining huquqqa xilofligini anglay olgan taqdirdagina, jinoyat uchun javobgarlikka tortiladi. Demak, qilmishni Avstraliya Jinoyat kodeksidan kelib chiqib, kvalifikatsiya qilishda yuqoridagi jinoyat elementlarining barchasi aniqlanishi lozim.

Jinoyat subyektining yoshini belgilash qoidalari. Jinoyat subyektining yoshi shaxsini tasdiqlovchi hujjatlar (fuqarolik pasporti, tug'ilganlik haqida guvohnoma va boshq.) asosida belgilanadi.

Ayrim hollarda, shaxsda uning tug'ilgan kuni va yilini tasdiqlovchi hujjatlar yo'qotilgan, nobud qilingan yoki boshqa sabablarga ko'ra bo'lmasligi mumkin. Bunday hollarda shaxsning yoshini hujjatlar asosida tasdiqlovchi ma'lumotlarni boshqa manbalardan, masalan, ichki ishlar

idoralarining pasport bo'limlaridan, fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlaridan va boshqalardan olish kerak. Agar bunday ma'lumotlar yuqorida qayd etilgan organlarda ham turli sabablarga ko'ra saqlanib qolmagan bo'lsa yoki uni olishning imkoni bo'lmasa, shaxsning ota-onasi yoki yaqin qarindoshlarini (ota-ona, aka-uka, opa-singil, buvi- buva) so'roq qilish yo'li bilan aniqlanadi.

Yuqoridagi holatlar natijasida ham subyektning yoshini aniqlashning imkoni bo'lmasa, buning uchun sud-tibbiyot ekspertizasi tayinlanadi va uning xulosasi asosidajinoyat subyektining yoshi belgilanadi.

JK 17-moddasining mazmuniga ko'ra, jinoyat subyektini bo'lish uchun shaxsning qonunda ko'rsatilgan yoshga to'lganligi va aqli raso bo'lishi talab qilinadi.

Ammo, aqliy rivojlanishdan orqada qolgan shaxslar aqli norasolar bilan tenglashtirilmaydi. Chunki, ular aqliy rivojlanishdan orqada qolgan bo'lsa-da, aqli raso hisoblanadilar va shunga ko'ra, ular muayyan jinoyatning subyektini bo'la oladilar. Ammo sudlar bunday shaxslarga jazo tayinlashda ularni javobgarlik yoki jazodan ozod qilish asoslarini ko'rib chiqishlari shart. Lekin bunday shaxslarning javobgarligini hal qilishda sud ularning o'z harakatlari ahamiyatini anglay olish va boshqara olish qobiliyatidan kelib chiqishi kerak.

Amaldagi jinoyat qonunida faqat aqli raso shaxslar javobgarlikka tortilishlari va sodir etgan ijtimoiy xavfli qilmishlari uchun sudlanishlari mumkinligi qayd etilgan. Demak, aqli rasolik, shaxsni belgilangan yoshga yetishi bilan birga, jinoiy javobgarlik vujudga kelishining zaruriy sharti hisoblanadi.

Jinoyat kodeksi 18-moddasining 1-qismiga muvofiq, jinoyat sodir etish vaqtida o'z qilmishining ijtimoiy xavflilik xususiyatini anglagan va o'z harakatlarini boshqara olgan shaxs aqli raso deb topiladi. Yuridik adabiyotlarda, «aqli rasolik» tushunchasi o'zining yuridik mezoniga va o'z navbatida, uning ikki turdagi, ya'ni aqliy (intellektual) va irodaviy belgilariga ega bo'lishi bilan tavsiflanishi lozimligi qayd etilgan.

Aqli rasolikning aqliy (intellektual) belgisi shaxs tomonidan sodir etilgan qilmishning ijtimoiy xavflilik xususiyatini anglab yetish qobiliyatidan iborat bo'ladi. Irodaviy belgi esa shaxsning o'z xulq-atvorini boshqarish layoqatini anglatadi.

Shaxsni aqli noraso deb topish uchun quyidagi ikki mezonni aniqlash kerak: 1) yuridik (huquqiy); 2) tibbiy (biologik). Shaxsning sodir etgan qilmishi va uning jinoyat sodir etishga bol'gan ruhiy munosabatida ushbu belgilarning aniqlanmaganligi, uni aqli noraso deb topish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. O'z navbatida, shaxsni aqli noraso deb topish uni jinoiy javobgarlikka tortishni inkor etadi.

Aqli norasolikning yuridik mezoni ikki belgidan iborat: aqliy (intellektual) va irodaviy. Aqliy (intellektual) belgi shaxsni o'z qilmishining ijtimoiy xavfliligini anglamasligini anglatadi. Shaxs ruhiyat (psixika)ining bu xususiyati sodir etayotgan qilmishining faktik xususiyati va uning ijtimoiy mohiyatini tushunish qobiliyati yo'qligini ifodalaydi. Irodaviy belgi shaxsning o'z harakatini boshqara olish layoqatini aks ettiradi.

Aqli norasolik deganda shaxsning ruhiy holatiga ko'ra, sodir etayotgan jinoyatning mohiyatini anglamasligi va uni boshqara olmasligi tushuniladi. Jinoyat kodeksi 18-moddasining 2-qismida ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etish vaqtida aqli noraso holatda bo'lgan, ya'ni surunkali ruhiy kasalligi; ruhiy holati vaqtincha buzilganligi; aqli zaifligi yoki boshqa tarzdagi ruhiy kasalligi sababli, o'z harakatlarining ahamiyatini anglay olmagan yoki harakatlarini boshqara

olmagan shaxsning javobgarlikka tortilmasligi belgilangan. Ushbu qoida asosida, aqli norasolik holati jinoiyjavobgarlikni istisno qiladi. Shaxsning aqli norasoligi tibbiy va yuridik mezonlar birligi va majmui bilan aniqlanadi.

Jinoyat subyekti bo'yicha jinoyatlarni kvalifikatsiya qilishda jinoyat subyektining maxsus belgilarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'kidlash kerakki, maxsus subyektning alomatleri bo'lmagan hollarda bu jinoyat mutlaqo mavjud emasligini bildirsa, boshqa hollarda jinoiy javobgarlik boshqa moddalar bo'yicha mavjud bo'ladi, ya'ni jinoiy- huquqiy kvalifikatsiya o'zgaradi.

Maxsus subyekt belgilarini aniqlash qoidalari. Bir qator jinoyat tarkiblarida jinoyat subyektining umumiy belgilari bilan uning maxsus, qo'shimcha belgilari ham nazarda tutiladi. Qonun chiqaruvchi muayyan jinoyat tarkibida jinoyat subyektining maxsus belgilarini nazarda tutishi, ushbu jinoyat subyektlarining cheklanganligini anglatadi. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida maxsus subyekt belgilarini nazarda tutuvchi bir qator jinoyatlar nazarda tutilgan, shuning uchun ham ularni umumlashtirish va tasniflash mumkin.

Jinoyatning maxsus subyekti deb jinoyatning maxsus xususiyatini ifoda etuvchi, jinoiy-huquqiy norma dispozitsiyasida nazarda tutilgan, jinoyat subyektining umumiy belgilari (aqli rasoligi, qonunda belgilangan yoshga yetganligi) dan tashqari qo'shimcha maxsus belgiga ega bo'lgan shaxsga aytiladi.

JK Maxsus qismida shunday normalar borki, shaxsning aqli raso va muayyan yoshga yetganligining o'zi, o'sha jinoyatning subyekti deb hisoblashga asos bo'la olmaydi. Bunday normalarda o'sha jinoyatning asosiy belgilaridan tashqari qonun talab etgan yana boshqa maxsus belgining bo'lishi zarur. Masalan, qasddan badanga og'ir shikast yetkazish jinoyatining o'ta xavfli retsdivist tomonidan sodir etilganligi uchun JK 104-moddasi 3-qismining «B» bandida javobgarlik nazarda tutilgan. Qilmishni ushbu band bilan kvalifikatsiya qilish uchun shaxs albatta, o'ta xavfli retsdivist huquqiy maqomiga ega bo'lishi kerak, undan boshqa shaxs mazkurjinoyatning subyekti bo'la olmaydi. Boshqaruv tartibiga qarshi alohida mansabdor shaxslar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarda ayblash uchun shaxs, albatta, qonunga muvofiq mansabdor bo'lishi kerak. Shaxsni harbiy jinoyatlarda ayblash uchun u albatta, harbiy xizmatchi bo'lishi kerak va hokazo.

Jinoyatning maxsus subyekti o'z mazmuniga ko'ra, turli-tumandir. Maxsus subyektlar sodir etadigan jinoyatlarda boshqa shaxslar jinoyatning bajaruvchisi sifatida jinoyatning subyekti bo'la olmaydilar. Jinoyatning maxsus subyekti belgilari jinoiy-huquqiy normaning dispozitsiyasida tavsiflanadi yoki undan bevosita kelib chiqadi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida ijtimoiy xavfli qilmish sifatida e'tirof etilgan har bir jinoyat bo'yicha jinoyat subyektining jinoiy- huquqiy belgilarini to'g'ri aniqlash jinoyatlarga to'g'ri huquqiy baho berishga xizmat qiladi. Shu bilan birgalikda subyekt yoshiga kiritilgan o'zgartirishni ham ijobiy baholab, uni yetakchi xorijiy davlatlar tajribasiga muvofiq deb hisoblaymiz.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-maydagi "Jinoyat va jinoyat protsessual qonunchiligi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3723-son Qarori // O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasi;

2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi, 1994-yil 22-sentabr, // O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasi;
3. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификация преступлений. М., 20074. Usmonaliyev M., Bakunov P. Jinoyat huquqi. Umumiy qism: Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik.—T.: «Nasaf», nashriyoti, 2010. – B. 553.;
4. Yakubov A., Kabulov R. Jinoyat huquqi. Umumiy qism: Darslik. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2009. – B. 374.;
5. Xudayqulov F.X. Jinoyat va jinoyat tarkibi tushunchalari hamda ular (subyektiv va obyektiv) belgilarining o‘zaro munosabati: instrumental tahlil va taklif // Huquqiy tadqiqotlar jurnali // – 2021. – T. 6. – №. 11.;
6. Уголовный кодекс Российской Федерации // <https://www.consultant.ru> = ht814952 (июня 13, 1996 года).;
7. Avstraliya jinoyat kodeksi // <https://www.refworld.org> = hh5687312 (1995). (The criminal code of the South Korea // <https://www.refworld.org> = hh5687312 (1995)

IQLIM O'ZGARISHI DAVRIDA KIYIM DETALLARINI TANLASH VA OB-HAVOGA MOS QULAY KIYIMLAR DIZAYNINI YARATISHNI METODOLOGIK ASOSLARI

Bakiyeva Surayyoxon

Umarxodjayeva Manzuraxon

Qarashbayeva Barnoxon

Andijon tuman 1-son kasb hunar maktabi maxsus fan o'qituvchilari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8208937>

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqlim o'zgarishi davrida kiyim detallarini tanlashning ahamiyati muhokama qilinadi va qulay, ob-havoga mos kiyimlarni loyihalashning uslubiy asoslari keltirilgan. Bu iqlim o'zgarishiga ta'sirini tushunish, tegishli matolarni tanlash, shamollatish va nafas olish, izolyatsiya va issiqlik, suvga chidamlilik, ultrabinafsha nurlaridan himoya qilish va barqaror dizayn amaliyotlarini o'z ichiga olish zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: iqlim o'zgarishi, kiyim detallari, ob-havoga mos kiyimlar, qulay kiyim, barqaror dizayn, matolar, shamollatish, izolyatsiya, suvga chidamlilik, ultrabinafsha nurlaridan himoya qilish, ekologik toza, mas'uliyatli moda, ongli iste'mol.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE SELECTION OF CLOTHING DETAILS AND THE CREATION OF A COMFORTABLE WEATHER-FRIENDLY CLOTHING DESIGN IN THE ERA OF CLIMATE CHANGE

Abstract. This article discusses the importance of choosing clothing details in times of climate change and provides methodological foundations for designing comfortable, weather-friendly clothing. It emphasizes the need to understand the impact on climate change, choose appropriate fabrics, include ventilation and breathing, insulation and heat, water resistance, UV protection, and sustainable design practices.

Key words: climate change, clothing details, weather-friendly clothing, comfortable clothing, sustainable design, fabrics, ventilation, insulation, water resistance, UV protection, environmentally friendly, responsible fashion, conscious consumption.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДБОРА ДЕТАЛЕЙ ОДЕЖДЫ В ПЕРИОД ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА И СОЗДАНИЯ КОМФОРТНОГО ДИЗАЙНА ОДЕЖДЫ, СООТВЕТСТВУЮЩЕГО ПОГОДЕ

Аннотация. В этой статье обсуждается важность выбора деталей одежды во время изменения климата и дается методическая основа для создания удобной, подходящей для погоды одежды. Он подчеркивает необходимость понимания воздействия изменения климата, выбора подходящих тканей, включая вентиляцию и воздухопроницаемость, изоляцию и тепло, водонепроницаемость, защиту от ультрафиолета и методы устойчивого проектирования.

Ключевые слова: изменение климата, детали одежды, одежда, подходящая для погоды, удобная одежда, экологичный дизайн, ткани, вентиляция, изоляция, водонепроницаемость, защита от ультрафиолета, экологичность, ответственная мода, сознательное потребление.

Iqlim o'zgarishi butun dunyo bo'ylab ob-havo sharoitlarini o'zgartiradigan asrda dizaynerlar va iste'molchilar uchun kiyim tanlashning qulaylik, funkcionallik va ekologik

barqarorlikka ta'sirini hisobga olish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Haddan tashqari harorat, oldindan aytib bo'lmaydigan ob-havo va fasllarning o'zgarishi yangi me'yorga aylanganda, moslashuvchan va ob-havoga mos kiyimlarga ehtiyoj hech qachon katta bo'lmagan.

Yuqori harorat va namlik bo'lgan hududlarda shamollatish va nafas olish qulay kiyim uchun asosiy omil hisoblanadi. Strategik shamollatish teshiklari, mash panellari va nafas oladigan matolarning kiritilishi havo oqimini oshirishga yordam beradi va qizib ketish xavfini kamaytiradi, bu esa egasining salqin va qulay bo'lishini ta'minlaydi.

Sovuq iqlim sharoitida sovuq shamol va muzlash haroratidan himoya qilish uchun to'g'ri izolyatsiya zarur. Dizaynerlar tana issiqligini samarali ushlab turish uchun termal astarlar, shamolga chidamli matolar va sozlanishi yopilishlar kabi xususiyatlarni birlashtirishi mumkin.

Iqlim o'zgarishi davri uchun kiyimlarni loyihalashda birinchi qadam maqsadli hududlarning o'ziga xos iqlim va atrof-muhit sharoitlarini tushunishdir. Dizaynerlar o'rtacha harorat, namlik, yog'ingarchilik va mavsumiy o'zgarishlarni hisobga olishlari kerak. Ushbu omillarni chuqur tushunish kiyim egalariga maksimal qulaylikni ta'minlaydigan zarur kiyim detallari va materiallarini aniqlashga yordam beradi.

To'g'ri matoni tanlash ob-havoga mos kiyim tayyorlashda juda muhimdir. Paxta, zig'ir va jun kabi tabiiy tolalar issiqroq sharoitda nafas olish va qulaylikni ta'minlaydi, poliester va neylon kabi sintetik materiallar esa sovuq havoda izolyatsiya va himoya bilan ta'minlaydi. Bundan tashqari, tencel yoki qayta ishlangan polyester kabi innovatsion barqaror matolar kiyim ishlab chiqarishning atrof-muhitga ta'sirini minimallashtirish uchun afzal ko'rilishi kerak.

Ekstremal ob-havo hodisalari va to'satdan yomg'ir yog'ishi bilan suvga chidamli yoki suv o'tkazmaydigan materiallarni kiritish juda muhimdir. Bu xususiyatlar kutilmagan yomg'ir yoki qor yog'ishi paytida egalarini quruq va qulay saqlashga yordam beradi.

Iqlim o'zgarishi ozon qatlamiga ta'sir qilganda, ultrabinafsha nurlanish yanada muhim tashvishga aylanadi. Dizaynerlar zararli nurlardan himoya qilish, terining shikastlanishi va sog'liq uchun potentsial xavflarni oldini olish uchun ultrabinafsha nurlaridan himoya qiluvchi matolar va quyoshdan himoya qiluvchi texnologiyalarni o'z ichiga olishi kerak.

Iqlim o'zgarishi davrida ekologik jihatdan ongli dizayn va ishlab chiqarish juda muhimdir. Dizaynerlar ekologik toza materiallardan foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va dumaloq moda tushunchalarini qabul qilish kabi barqaror amaliyotga ustuvor ahamiyat berishlari kerak. Axloqiy ishlab chiqarish jarayonlari va adolatli mehnat amaliyoti ham mas'uliyatli va iqlimga mos moda sanoatiga hissa qo'shadi.

Iqlim o'zgarishi davrida dizaynerlar uchun kiyim-kechak yaratishda ko'p qirrali va abadiylik tushunchasini birinchi o'ringa qo'yish juda muhimdir. Fasllar o'rtasida muammosiz o'tishi va o'zgaruvchan ob-havo sharoitlariga bardosh bera oladigan kiyimlar nafaqat shkafni doimiy yangilab turish ehtiyojini kamaytiradi, balki barqaror moda madaniyatiga ham hissa qo'shadi. Klassik va abadiy dizaynlar modadan chiqib ketish ehtimoli kamroq bo'lib, uzoq muddatli kiyinishni rag'batlantiradi va moda sanoatining atrof-muhitga ta'sirini kamaytiradi. Nafaqat hozirgi ob-havo tendentsiyalariga mos keladigan, balki kelajakdagi iqlim o'zgarishiga mos keladigan kiyimlarni loyihalash orqali sanoat modaga yanada mas'uliyatli va bardoshli yondashuv yo'lida muhim qadam tashlashi mumkin.

Iste'molchilarga ob-havoga mos kiyim tanlash haqida bilim berish iqlim o'zgarishi davrida bir xil darajada muhimdir. Marketing kampaniyalari, ta'lim tashabbuslari va aniq yorliqlash orqali

dizaynerlar va ishlab chiqaruvchilar mijozlarga kiyim sotib olayotganda ongli qarorlar qabul qilishda yordam berishlari mumkin. Kiyim ishlab chiqarilgan o'ziga xos ob-havo sharoiti, parvarish bo'yicha ko'rsatmalar va barqaror xususiyatlar haqida ma'lumot berish iste'molchilarni iqlimga mos tanlovlarga yo'naltirishi mumkin. Bundan tashqari, ongli iste'mol kayfiyatini rag'batlantirish, qaerda sifatli, chidamlilik, va atrof-muhit ta'siri tez va bir martalik moda ustidan qadrlanadi, bizning o'zgaruvchan iqlim ehtiyojlari bilan hizalar mas'ul moda iste'mol madaniyatini mustahkamlash qiladi. Birgalikda ishlash orqali moda sanoati va iste'molchilar iqlim o'zgarishi davrida barqaror va qulay kiyim kelajagiga yo'l ochishlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda, iqlim o'zgarishi sharoitida kiyim-kechak sanoati kiyim-kechak nafaqat moda, balki funktsional, moslashuvchan va ekologik jihatdan barqaror bo'lishini ta'minlab, dizaynga yondashuvini moslashtirishi kerak. Mintaqaviy iqlim naqshlarini tushunish, mos matolarni tanlash va o'ylangan tafsilotlarni o'z ichiga olgan holda, dizaynerlar o'zgaruvchan ob-havo sharoitida qulaylik va himoyani ta'minlaydigan kiyimlarni yaratishi mumkin. Bundan tashqari, moda sanoatining atrof-muhitga ta'sirini yumshatish uchun barqaror dizayn amaliyotini qo'llash juda muhimdir. Iste'molchilar sifatida ob-havoga mos, ekologik toza kiyimlarni tanlash ham yashil va iqlimni anglaydigan kelajakni targ'ib qilishda muhim rol o'ynashi mumkin.

REFERENCES

1. Peach S. Can fast fashion be sustainable? Yale Climate Connections, July 21 2020. <https://yaleclimateconnections.org/2020/07/can-fast-fashion-be-sustainable/>.
2. Drew D, Yehounme G. The Apparel Industry's Environmental Impact in 6 Graphics. World Resources Institute. 5 July 2017. <https://www.wri.org/blog/2017/07/apparel-industrys-environmental-impact-6-graphics>.
3. Cartner-Morley J. Stella McCartney to launch UN charter for sustainable fashion. Guardian, 29 November 2018.
4. Pookulangara S, Shephard A. Slow fashion movement: understanding consumer perceptions—an exploratory study. J Retail Consumer Serv 2013; 20:200–6.
5. Ganiyeva, M. (2021). Effective Methods of TRIZ

“ГАП БЎЛАКЛАРИ” МАВЗУСИНИ АҲАМИЯТЛИ ТОМОНЛАРИ

Турдикулова Кумушой Махмудовна

Гулистон давлат университети Ўзбек тилшунослиги
кафедраси магистранти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8209005>

Аннотация. Мазкур мақола ўзбек тилшунослиги муаммоларига, хусусан, гап бўлақларининг талқини масалаларига эътибор қаратади. Тадқиқотнинг мақсади ўзбек тилшунослигида гап бўлақлари мақомининг белгиланиши мезонларига муносабат билдиришдан иборат.

Калим сўзлар: гап, гап бўлақлари, эга, кесим, аниқловчи, тўлдирувчи, ҳол.

SIGNIFICANT FACET OF THE TOPIC” GAP FRAGMENTS”

Abstract. This article focuses on the problems of Uzbek linguistics, in particular, on the issues of interpretation of sentence fragments. The purpose of the study is to react to the criteria for the designation of the status of sentence fragments in Uzbek linguistics.

Key words: sentence, sentence fragments, possession, cross section, determinant, complement, case.

ЗНАЧИМЫЕ АСПЕКТЫ ТЕМЫ” ФРАГМЕНТЫ ПРЕДЛОЖЕНИЯ”

Аннотация. Данная статья посвящена проблемам узбекского языкознания, в частности вопросам толкования частей речи. Цель исследования – дать ответ на критерии определения статуса частей речи в узбекском языкознании.

Ключевые слова: предложение, фрагменты предложения, притяжательный падеж, причастие, определитель, дополнение, падеж.

Гап таркибида тобе боғланиб маълум сўроққа жавоб бўлувчи сўз ёки сўзлар бирикмаси гап бўлаги дейилади. Масалан, *Ўқитувчимизга гул бердим*. Бу гапда учта гап бўлаги бўлиб, биринчиси (кимга?) *тўлдирувчи*, иккинчиси (нима(ни)?) *тўлдирувчи*, учинчиси (нима қилди?) *кесим* вазифасида келяпти¹. Гапларни бўлақларга ажратиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Гапдаги сўзлар бир-бири билан ўзаро боғланган бўлиб, бу сўзларнинг ҳар бири гап таркибида бирор грамматик вазифани бажаради: Масалан: *Биз пахта режасини бажардик* (*биз*: олмош – эга; *бажардик*: феъл – кесим; *пахта*: от – аниқловчи; *режасини*: от – тўлдирувчи). Бунда мустақил сўзлар кўзда тутилади. Англашиладики, гап бўлақлари билан сўз туркумлари орасида маълум боғланиш бор. Гап бўлақлари синтактик категория бўлиб, гап таркибидаги элементларнинг ўзаро муносабатини, бу муносабатнинг характерини, гапнинг грамматик жиҳатдан қандай бўлақларга ажралишини, сўзнинг гапдаги ролини кўрсатади. Демак, бундай грамматик муносабатда гап бўлақларининг алоқасини, боғланишини кўрамиз².

Ҳамма гапларнинг синтактик қурилиши ҳам гап бўлақларига ажратилавермайди. Бу нутқнинг асосини ташкил этувчи дискурс, яъни матн билан, матннинг серкирра ва мураккаблиги билан боғланади, албатта.

¹Маҳкамов Н., Ерматов И. Тилшунослик терминларининг изохли lug‘ati. – Toshkent: Fan, 2013. – В. 38.

²Ғуломов А., Асқарова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. Университети ва педагогика институти филология факультети талабалари учун дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1987. – Б. 68.

Гап грамматик шаклланган, интонацион тугалликка эга бўлган, нисбий тугал фикр билдирадиган сўзлар комплексидан ёки айрим бир сўздан ташкил топади. *Гап бўлаклари* тушунчаси бирдан ортиқ сўздан ташкил топган гапларга татбиқ қилинади. Ёлғиз бир сўздан иборат бўлган гапларда (*бас, ҳа, йўқ* типидаги сўз-гапларда) гапнинг бўлаклари тўғрисида сўзлаш мумкин эмас³. Чунки гапнинг бўлаклари гап таркибидаги сўзларнинг маълум қонун-қоидалар асосида ўзаро боғланишидан ҳосил бўлган синтактик бутунликнинг қисмларидир.

Нутқ, уни ташкил этувчи матн орқали объектив олам нарса-ҳодисалари, уларнинг ўзаро муносабатлари инъикос этилади: объектив олам ва унинг нарса-ҳодисалариаро муносабатлари нутқ, матн воситасида лисоний жабҳага кўчирилади. Шу боис нутқ маъносида қўлланувчи “тил”ни “объектив олам кўзгуси” дейилади. Объектив оламнинг ижтимоий ва табиий ҳодисалари тил, унинг бирликлари, шу жумладан, *гап бўлаклари* орқали ҳам инъикос этилади. Масалан, гап орқали жамиятнинг энг кичик ячейкаси саналмиш *оила* инъикос этилади⁴. Маълумки, *оила* кичик бир кишилиқ жамоасидир. Бу жамоани *ота, она* ва *фарзандлар* ташкил қилади. Оиланинг бу аъзолари бири бошқаси билан ҳар хил тавсифдаги тобелиқ муносабатида бўладилар. Оиланинг *ота, она* ва *фарзандлар* каби аъзолари ва уларга хос ижтимоий муносабатлар *гап бўлаклари* орқали лисоний жабҳага кўчирилади: *гап* оиланинг, *гап бўлаклари* оила аъзоларининг лисоний жабҳадаги акслари, суратларидир.

Дарҳақиқат, эга *отанинг*, кесим *онанинг*, иккинчи даражали бўлақлар *фарзандларнинг* лисоний жабҳага кўчирилган аксларидир.

Демак, *оила* ва унинг аъзолариаро қандай муносабатлар бўлса, гап ва гап қурилишининг вазифавий бирликлариаро ҳам ўшандай муносабатлар амал қилади. Фарқи шундаки, *оила* ва унинг аъзолариаро боғланиш ва муносабатлар инсониятга хос *ижтимоий характерга* эга бўлса, гап ва унинг гап бўлаклариаро муносабатлар *лисоний характерга* эга бўлади.

Маълумки, юқорида ҳам айтилганидек, гап нутқий ҳодиса, унинг таркиби бири бошқасидан фарқ қилувчи турлари кўп. Нутқда *бир товушга, товушлар бирикмасига, бир сўзга* тенг келувчи *гаплар* ҳам бўлади. Бундай лисоний ҳодисалар, гарчанд гап ҳисобланса-да, уларнинг таркиби гап бўлаклари мақомидаги вазифавий бирликларга ажратилмайди. Масалан, “*Баҳор. Табиат гулдан либос кийган*” нутқий парчаси иккита мустақил гапдан ташкил топган. Буларнинг “*Табиат гулдан либос кийган*” шаклидагиси эга (*табиат*), кесим (*либос кийган*) ва воситали тўлдирувчи (*гулдан*) сингари вазифавий бирликларга, яъни гап бўлақларига ажратилади. Бу гап таркибида бири бошқасини тақоза этувчи лисоний муносабатдошлиқ бор: эга (*табиат*) мослашув алоқаси ва предикатив муносабатга кўра кесимни (*либос кийган*), кесим келишикли бошқарув алоқаси ва объектли муносабатга кўра, воситали тўлдирувчини (*гулдан*) тақоза этиб, уларни бошқараётир. Матннинг “*Баҳор*” сўзи билан ифодаланган жумласида эса, бири бошқасини лисоний жиҳатдан тақоза этувчи вазифавий бирликлар йўқ, шунингдек, “*баҳор*” сўзи, гарчанд фонетик жиҳатдан шаклланган тўлақонли гап ҳисобланса-да, унга, шаклига қараб, эга мақомини бериш мумкин эмас (чунки “*баҳор*” сўзи “*Баҳор йилнинг энг гўзал фаслидир*” гапида эга

³Ўзбек тили грамматикаси. II том. – Тошкент: Фан, 1976. – Б. 114.

⁴Бердиалиев А. Ўзбек тили синтаксиси. Олий ўқув юрти ўзбек тили ва адабиёти бакалаврлари учун қўлланма. – Хужанд: Раҳим Жалил, 2014. – 168 б.

вазифасида ажратилади). “Баҳор. Табиат гулдан либос кийган” нутқий парчасидаги “Баҳор”ни эга деб бўлмайди, негаки унинг “эга”лигини тақоза этувчи лисоний корреляти – кесим йўқ.

Айрим адабиётларда *синтактик алоқа* гап бўлақларининг асосий белгисидир⁵ дейилса, бошқа адабиётларда *синтактик алоқа* гапнинг бўлақлари билан *ундалма* ва *кириш сўзлар* ўртасидаги фарқни аниқлаш учун имкон беради, деб қайд этилган. Ундалма ва кириш сўзлар гап таркибидаги сўзлар билан синтактик алоқага киришмайди. Шунга кўра, улар одатда гапнинг бўлақлари ҳисобланмайди⁶.

“*Белгиланган қурилиш объектига этиб келдик. Ишляяпмиз*” матни ва унинг синтактик қурилишига эътибор берайлик. Бу нутқ парчасининг биринчи “*Белгиланган қурилиш объектига этиб келдик*” гапида кесим (*этиб келдик*), ўрин ҳоли (*қурилиш объектига*) сингари гап бўлақларига ажралади. Бу гап таркибидаги ўрин ҳоли (*қурилиш объектига*) кесим (*этиб келдик*) га келишкли бошқарув воситасида тобеланган, улараро релятив (ҳолли) муносабат мавжуд.

Кўшма гаплар тизимида, қайси турга мансублигидан қатъий назар, унинг предикатив қсмлари кўпинча кесим шаклидаги бир сўздан иборат (яъни бир бош бўлақли гаплар) характерида бўлади. Бундай жумлалар таркибининг кесим шаклидаги предикатив қисми гап бўлақларига ажратилмайди. Масалан, *Олам аҳли, билингизким, иш эмас душманлик* (А.Навоий). *Кимки икки кема учин тутса, гарқ бўлур* (А.Навоий) жумлаларининг биринчиси “бош гап+эргаш гап” андозасида воқеланган эргаш гапли кўшма гапдир. Бу полипредикатив жумла синтактик қурилишининг биринчи компоненти (*билингиз*) бош гап тавсифидаги вазифавий бирликдир. У шаклан кесимга ўхшайди. Иккинчи жумла эса, “эргаш гап+бош гап” тартибида тузилган синтетик тип эргаш гапли кўшма гапдир⁷. Бу полипредикатив жумланинг иккинчи компоненти эргаш гап тавсифидаги вазифавий бирликдир, бу ҳам шаклан кесимга ўхшайди. Бироқ гап бўлақлари таҳлилида, гарчи кесим шаклида бўлса-да, биринчи жумла таркибидаги *билингиз...*, иккинчи жумла таркибидаги *гарқ бўлур* сўзларини гап бўлаги (яъни кесимлар) сифатида ажратиш хато ҳисобланади. Чунки бу сўзларнинг (*билингиз, гарқ бўлур*) мазкур гаплар таркибида кесимлигини тақозо этувчи ё эга, ё тўлдирувчи, ё ҳол сингари бирорта ҳам функционал корреляти йўқ. Таркиби бирор-бир гап бўлаги шаклида бўлса-да, гап бўлаги мақомида ажратилмайдиган гаплар нутқда (хусусан, жонли ва бадий нутқда) ниҳоятда кўп учрайди. Масалан:

1. Айтдим, келади.
2. Изладим, йўқ.
3. Келсанг, майли.
4. Бораман, кутиб тур.

Бу жумлаларнинг *биринчиси* воқеа-ҳодиса кетма-кет юзага келадиган воқеа-ҳодисаларни, *иккинчиси* зид маъноли воқеа-ҳодисаларни, *учинчи* биринчи қисмининг

⁵G'olomov A., Qodirov M., Ernazarova M., Bobomurodova A., Alavutdinova N., Karimjonova V. Ona tili o'qitish metodikasi. Universitet va pedagogika institutlarining filologiya fakulteti talabalari uchun darslik. – Toshkent, 2012. – B. 292.

⁶Ўзбек тили грамматикаси. II том. – Тошкент: Фан, 1976. – Б. 115.

⁷Бердиалиев А., Шеронов Б. Ўзбек тили синтаксиси. – Хужанд, 2011. – Б. 45.

маъноси иккинчисига шартни ва *тўртинчиси* кетма-кет юзага келувчи воқеа-ҳодисаларни билдирувчи боғланган қўшма гапларнинг боғловчисиз муқобилларидир⁸.

Уларнинг предикатив бирлик характеридаги ҳар икки компонентлари ҳам кесим шаклидаги бир сўз билан ифодаланган. Бироқ бу боғловчисиз қўшма гапларнинг таркиби *гап бўлаклари* бўйича таҳлил қилинмайди.

Гап таркибидаги *эга* шаклидаги сўзни расман лисоний *эга* мақомида ажратиш учун, уни мослашув алоқаси ва предикатив муносабатга кўра тақоза этувчи кесим бўлиши керак. Кесим шаклидаги сўз шаклининг расман лисоний кесимлик мақоми учун, юқорида ҳам айтилганидек, *ё эга*, *ё тўлдирувчи*, *ё ҳол* шаклидаги сўз (*ёки сўз бирикмаси*) бўлиши, албатта, шарт. Аниқловчи мақомидаги иккинчи даражали бўлакнинг (*қаратқич аниқловчи*, *сифатловчи аниқловчи*, *изоҳловчи бўлишидан қатъий назар*) белгиланиши учун *эса*, *аниқловчи шакли* ва *мавқеидаги сўзларни тобелантирувчи* от орқали ифодаланган сўзнинг (*қаралмиш*, *сифатланмиш*, *изоҳланмиш*) албатта бўлиши шарт ва зарур. Тўлдирувчи ва ҳол шаклидаги сўз шакли *ёки сўз бирикмасининг* расман лисоний мақомда ажратилиши шу сўз шакллари ва сўз бирикмалари мавжуд бўлган жумла таркибида тўлдирилмиш ва ҳолланмиш (*тўлдирувчи* ва *ҳолни бошқарган кесимлар*) характеридаги бўлакнинг, яъни кесимнинг бўлиши, албатта, талаб қилинади⁹.

Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, гапни бўлақларга, бўлақларни функционал турларга ажратиш табиий заруратдир. Акс ҳолда гапни грамматик аспектда ўрганиш ғояси йўқолади.

REFERENCES

1. Бердиалиев А. Ўзбек тили синтаксиси. Олий ўқув юрти ўзбек тили ва адабиёти бакалаврлари учун қўлланма. – Хужанд: Раҳим Жалил, 2014. – 168 б.
2. Бердиалиев А., Шеронов Б. Лисоний ортиқчалик ва гап бўлақларининг ажратилиши. – Хужанд, 1998. – 80 б.
3. Бердиалиев А., Шеронов Б. Ўзбек тили синтаксиси. – Хужанд, 2011. – 172 б.
4. Mahkamov N., Ermatov I. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: Fan, 2013. – 144-b.
5. Ўзбек тили грамматикаси. II том. – Тошкент: Фан, 1976. – 560 б.
6. Ғуломов А., Асқарова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. Университети ва педагогика институти филология факультети талабалари учун дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1987. – 256 б.
7. G'lomov A., Qodirov M., Ernazarova M., Bobomurodova A., Alavutdinova N., Karimjonova V. Ona tili o'qitish metodikasi. Universitet va pedagogika institutlarining filologiya fakulteti talabalari uchun darslik. – Toshkent, 2012. – 380-b.
8. Ganiyeva, M. (2023). THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPING THE LOGICAL THINKING OF FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS (IN MATHEMATICS LESSONS). Science and innovation, 2(B3), 30-33.

⁸Бердиалиев А., Шеронов Б. Лисоний ортиқчалик ва гап бўлақларининг ажратилиши. – Хужанд, 1998. – 80 б.

⁹Бердиалиев А. Ўзбек тили синтаксиси. Олий ўқув юрти ўзбек тили ва адабиёти бакалаврлари учун қўлланма. – Хужанд: Раҳим Жалил, 2014. – Б. 68.

9. Ganieva, M. (2023, June). EMPOWERING LOGICAL THINKING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH TIPS TECHNOLOGY. In Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education (Vol. 1, No. 12, pp. 62-63).
10. Ганиева, М. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АБДУРАУФА ФИТРАТА. СЌЗ САНЪАТИ ЖУРНАЛИ JOURNAL OF WORD ART ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 12
11. Ганиева, М. А., Муродинова, Н. Р., & Жумаева, Ш. Х. (2018). Трудности при изучении многозначных глаголов русского языка учащимися-узбеками средних общеобразовательных школ. Проблемы педагогики, (3 (35)), 108-109.
12. Kizi, G. M. A., & Kizi, B. L. A. (2018). The diversities in terminology of relationship. Достижения науки и образования, (9 (31)), 22-23.
13. Ganiyeva, M. (2021). Effective Methods of TRIZ.

СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД В ИЗУЧЕНИИ ПАТОЛОГИИ ЩИТОВИДНОЙ ЖЕЛЕЗЫ

А.С.Ильясов

Доктор биологических наук

Б.С.Умаркулов

Г.А.Умаркулова

У.И.Ёдгоров

Бухарский медицинский институт,
Эндокринолог Республиканского центра эндокринологии
Джизакского филиала
Семейная поликлиника г.Джизака
Бухарский инновационный медицинский институт

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8210121>

***Аннотация.** Современный взгляд в изучении патологии щитовидной железы. Патология, связанные с нарушением деятельности щитовидной железы на территории Узбекистана имеют широкое распространение, так как патология развивается в результате нарушения баланса в окружающей среде химических элементов, в частности йода, который имеет значение для нормальной жизнедеятельности организма, а также из-за расхождений в пропорциях между микро и макроэлементами, находящимися в почве. Клинически тиреотоксикоз проявляется угнетением, исхуданием, тремором конечностей, туловища, языка, слабостью мышц, офтальмопатией, одышкой, учащением дыхания, тахикардией и беспокойным сном, увеличением щитовидной железы. Учёные всего мира создают новые комбинации лекарственных средств, но все-таки проблема тиреотоксикоза до сих пор остается глобальной проблемой, требующее дальнейшего морфопатологических изучений внутренних органов при моделировании патологии щитовидной железы.*

***Ключевые слова:** щитовидная железа, гипотиреоз, гипертиреоз, тиреотоксикоз, болезнь Грейвса, морфология, крысы.*

MODERN VIEW IN THE STUDY OF PATHOLOGY THYROID GLAND

***Abstract.** Modern view in the study of pathology thyroid gland. Pathology associated with thyroid disorders in Uzbekistan are widespread, as the pathology develops as a result of a violation of the balance of chemical elements in the environment, in particular iodine, which is important for the normal functioning of the body, as well as due to discrepancies in the proportions between micro- and macroelements found in the soil. Clinically, thyrotoxicosis is manifested by depression, emaciation, tremor of the limbs, trunk, tongue, muscle weakness, ophthalmopathy, shortness of breath, increased breathing, tachycardia and restless sleep, an increase in the thyroid gland. Scientists around the world are creating new combinations of drugs, but still the problem of thyrotoxicosis is still a global problem that requires further morphopathological studies of internal organs in modeling thyroid pathology.*

***Key words:** thyroid gland, hypothyroidism, hyperthyroidism, thyrotoxicosis, Graves' disease morphology, rats.*

Введение. Патологии связанные с нарушением деятельности щитовидной железы на территории Узбекистана имеют широкое распространение, так как патология развивается в результате нарушения баланса в окружающей среде химических элементов, в частности йода, который имеет значение для нормальной жизнедеятельности организма, а также из-за расхождений в пропорциях между микро - и макроэлементами, находящимися в почве. Тиреотоксикоз клинически проявляется угнетением и тремором конечностей, туловища, языка, слабостью мышц, офтальмопатией, одышкой, учащением дыхания, тахикардией, и беспокойным сном, увеличением щитовидной железы.

Повышение уровня гормонов щитовидной железы может вызвать многочисленные состояния, (Ди Джироламо 2018) которые варьируются от легких случаев до опасных для жизни заболеваний. Гипертиреоз не является распространенным фактором риска венозного тромбоза, многие исследования выявили связь между гипертиреозом и тромбоэмболией.

Исследование гипертиреоз и факторы риска сердечно-сосудистых заболеваний (П. Иглесиас 2022) показали, что распространенность гипертиреоза чаще встречалась у женщин (*в 2,48 раза*), чем у мужчин, и увеличивалась с возрастом. По данным авторов в 2019 г. у 384182 человек из них 300243 женщины (78,1%) был диагностирован гипертиреоз, что составляет 1,0% населения с проблемами со здоровьем.

Когда рассматривалась вся популяция, распространенность артериальной гипертензии (34,90% против 19,9%; дислипидемии (34,47% против 21,57%; диабет (12,88% против 8,12%; и курение (10,89% против 7,61%; были значительно ($p < 0,0001$) выше среди населения с диагнозом гипертиреоз по сравнению с лицами без этого диагноза. Эти существенные различия сохранялись как у женщин, так и у мужчин.

Изучением Р. Хасанато и Дж. А. Мира (2017) было выявлено, что большинство пациентов, из которых были женщинами (80%), тогда как (20%) были мужчинами, средний возраст выявленных пациентов составил ($42,3 \pm 14,5$ года; диапазон 18–80 лет). Из всех больных у 3-х (1%) больных был тромб головного ветвя (ТГВ), у 3 (1%) —тромбоэмболия легочных артерий (ТЭЛА), у 2 (0,7%) — церебральная эмболия. Уровень тиреотропного гормона (ТТГ) имеет значительную связь с общим риском ТГВ, ТЭЛА и церебральной эмболии.

Гипертиреоз является распространенным заболеванием (С. Де Лео и С.Ю. Ли 2016) с глобальной распространенностью 0,2–1,3%. Когда возникает клиническое подозрение на гипертиреоз, его следует подтвердить биохимическими тестами (например, низкий уровень ТТГ, высокий уровень свободного тироксина (FT₄) или высокий уровень свободного трийодтиронина (FT₃). Если гипертиреоз подтверждается биохимическими исследованиями, необходимо провести нозологическую диагностику, чтобы выяснить, какое заболевание вызывает гипертиреоз.

По мнению Л.Е. Бравермана и др. (2016) полезными инструментами являются антитела к рецептору ТТГ, антитела к пероксидазе щитовидной железы, УЗИ щитовидной железы и сцинтиграфия. Гипертиреоз чаще всего вызывается гипертиреозом Грейвса (70%) или токсическим узловым зобом (16%). Гипертиреоз также может быть вызван подострым гранулематозным тиреоидитом (3%) и лекарственными препаратами (9%), такими как амиодарон, ингибиторы тирозинкиназы и ингибиторы контрольных точек иммунного ответа.

Болезнь Грейвса характеризуется диффузным увеличением и повышенной активностью щитовидной железы, которые могут сопровождаться другими физическими симптомами. Среди них депрессия может резко ухудшить качество жизни пациентов, однако ее распространенность при Болезнь Грейвса не получила должного внимания.

Некоторые исследования установили сильную корреляцию между Болезнь Грейвса и повышенным риском депрессии, хотя данные текущего исследования остаются ограниченными. Резюме механистических представлений о Болезнь Грейвса и депрессии подкрепило возможные пути, которыми этот болезнь способствует депрессии.

В этом обзоре мы впервые обобщили клинические данные, подтверждающие повышенную распространенность депрессии при Болезнь Грейвса. Все больше доказательств указывает на то, что данная патология способствует развитию депрессии с помощью различных механизмов, включая запуск аутоиммунных реакций, индицирование гормональных нарушений и влияние на ось щитовидная железа-кишечник-микробиом-мозга Ифэй Сун и др. (2023).

В настоящее время гипертиреоз Грейвса предпочтительно лечат анти тиреоидными препаратами. Однако, рецидив гипертиреоза после 12–18-месячного курса анти тиреоидных препаратов возникает примерно у 50% больных. Моложе 40 лет, наличие FT_4 концентрации, которые составляют 40 пмоль/л или выше, наличие ТТГ-связывающих ингибирующих иммуноглобулинов выше 6 ЕД/л и наличие размера зоба, эквивалентного или превышающего степень 2 по ВОЗ до начала лечения анти тиреоидными препаратами увеличиваются риск рецидива. Длительное лечение анти тиреоидными препаратами (*т.е. 5-10 лет лечения*) осуществимо и связано с меньшим количеством рецидивов (15%), чем краткосрочное лечение (*т.е. 12-18 месяцев лечения*). Токсический узловый зоб в основном лечат радиоактивным йодом (^{131}I) или тиреоидэктомия и редко лечится радиочастотной абляцией. Тейлор П.Н (2018).

По данным Дж. Коорнстра и М.Н.Керстенса (2021) деструктивный тиреотоксикоз обычно протекает легко и преходяще, и только в тяжелых случаях требуется применение стероидов. Особое внимание уделяется пациенткам с гипертиреозом, которые беременны, имеют COVID-19 или имеют другие осложнения (*например, фибрилляцию предсердий, тиреотоксический периодический паралич и тиреотоксический криз*). Гипертиреоз связан с повышенной смертностью. Прогноз может быть улучшен при быстром и устойчивом контроле гипертиреоза. Ожидается, что новые инновационные методы лечения болезни Грейвса будут нацелены на В-клетки или рецепторы ТТГ.

Исследование Петруленене и Лауцявичюс А (2018) показывает, что диагноз гипертиреоза в значительной степени связан с основными показателями скорости клубочковой фильтрации у населения Испании, обращающегося за первичной медико-санитарной помощью, независимо от пола пациентов. Эта ассоциация исчезает у пациентов в возрасте 65 лет и старше с диагнозом диабет.

По мнению Э. Сёнмез (2019) среди пациентов 367 имели явный гипертиреоз. Показатели свТ3, свТ4 и СКФ снизились, в то время как уровни мочевины, креатинина и ТТГ значительно увеличились после достижения эутиреоза ($p < 0,0001$ для всех). Корреляционный анализ показал, что r СКФ при гипертиреозе (r СКФ) и fT_3 при гипертиреозе (fT_3h) ($r = 0,210$, $p < 0,0001$) и fT_4 при гипертиреозе (fT_4h) ($r = 0,176$, $p <$

0,0001), значительно коррелировали. рСКФ не отличалась между группами с явным гипертиреозом и субклинической группой гипертиреоза

Мы наблюдали значительное снижение показателей р СКФ после того, как пациенты достигли эутиреоидного состояния. У некоторых из этих пациентов значения были ниже 60 мл/мин/1,73 м², что означает, что гипертиреоз может маскировать легкую почечную недостаточность. О.Булур и Д.Т.Эртугрул (2019).

Роль гипертиреоза в ремоделировании печени у крыс. была изучена Е.Л Холодковой и соавторами (2012г). По ходу исследования был сделан вывод: результатом хронического воздействия повышенной концентрации тиреотропного гормона на организм крыс проявляется значительными патоморфологическими изменениями ткани печени, характеризующиеся признаками ремоделирования. При этом развитие фиброзных изменений печени по типу неполного септального цирроза больше характерно для самцов экспериментальных животных. Последующие иммуногистохимические исследования позволят выявить механизмы возникновения фиброза. Существует необходимость проведения подобных экспериментов для определения динамики возникновения фиброзных изменений печени

Известно, что заболевания щитовидной железы влияют на метаболизм головного мозга и когнитивные функции, хотя восстановление вызванных щитовидной железой функциональных изменений головного мозга после лечения остается неясным. Мы стремились исследовать изменение функциональной связи мозга и его корреляцию с нейропсихологическими переменными у пациентов с гипертиреозом до и после антитиреоидного лечения с использованием метода функциональной магнитно-резонансной томографии (rsfMRI) в состоянии покоя. Это последующее исследование rsfMRI предыдущей работы, которое показало нарушение функциональной связи мозга у пациентов с гипертиреозом по сравнению со здоровым контролем. Мы включили rsfMRI и нейропсихологические данные 21 пациента с гипертиреозом из исходной группы из 28 пациентов до и после антитиреоидного лечения в течение 30 недель. Анализ функциональной связности и нейропсихологические показатели сравнивались с использованием парных t-тестов у пациентов в начале исследования и при последующем наблюдении. У пациентов отмечалось улучшение некоторых показателей памяти ($p < 0,05$) и исполнительных, зрительно-пространственных и моторных ($p < 0,001$) функций после лечения, а также повышение функциональной связности в областях правой лобно-теменной сети, левой лобной - парietальной сети и сети режима по умолчанию (DMN) ($p < 0,05$). При последующем наблюдении функциональная связность правой лобно-теменной сети показала значительную положительную корреляцию с оценкой памяти распознавания объектов. Общие результаты свидетельствуют о том, что антитиреоидных терапии карбимазолом улучшает функциональную связь в некоторых сетях состояния покоя у пациентов с гипертиреозом. М. Кумар и др. (2021).

Заболевания, связанные с нарушением деятельности щитовидной железы на территории Узбекистана имеют широкое распространение, так как патология развивается в результате нарушения баланса в окружающей среде химических элементов, в частности йода, который имеет значение для нормальной жизнедеятельности организма, а также из-за расхождений в пропорциях между микро и макроэлементами, находящимися в почве.

Клинически тиреотоксикоз проявляется угнетением, исхуданием, тремором конечностей, туловища, языка, слабостью мышц, офтальмопатией, одышкой, учащением дыхания, тахикардией и беспокойным сном, увеличением щитовидной железы. Учёные всего мира создают новые комбинации лекарственных средств, но все-таки проблема тиреотоксикоза до сих пор остается глобальной проблемой, требующее дальнейшего морфопатологических изучений внутренних органов при моделировании патологии щитовидной железы. А.С.Ильясов; Б.С.Умаркулов; Г.А.Умаркулова (2023)

Выводы: анализ литературы показывает, что ученые вкладывают огромные усилия в изучение патологии щитовидной железы в особенности тиреотоксикоза и его лечения, но патоморфология паренхиматозных органов и других желез внутренней секреции при гипертиреозе остаются до конца не изученными.

REFERENCES

1. Тейлор П.Н., Альбрехт Д., Шольц А. и др. Глобальная эпидемиология гипертиреоза и гипотиреоза. Нат Рев Эндокринолог. 2018;14(5):301-316.
2. Юдиарто Ф.Л., Мулиади Л., Моэльянто Д., Хартоно Б. Нейропсихологические данные у пациентов с гипертиреозом. Rev Endocr Metab Disord. 2017 март; 18 (1): 131-144 - [PubMed](#).
3. Де Лео С., Ли С.Ю., Браверман Л.Е. Гипертиреоз. Ланцет. 2016; 388: 906–18. – ЧВК - [PubMed](#).
4. Хасанато Р., Мира Дж. А., Аль-Шахрани Н., Альфулайи Н., Альмутаири А. Заболеваемость щитовидной железой у взрослых женщин из Саудовской Аравии, посещающих больницу третичного уровня в Эр-Рияде. Эпидемиол (Саннивейл) 2017; 7:286.
5. Гармендиа Мадариага А., Сантос Паласиос С., Гильен-Грима Ф., Галофре Х.С. Заболеваемость и распространенность дисфункции щитовидной железы в Европе. Метаанализ. J Clin Endocrinol Metab. 2014;99:923–31. - [PubMed](#).
6. Идда М.А., Махария Б.Н., Нг'вена А.Г., Кетер А., Офулла А.В. Уровни гормонов щитовидной железы и гематологических показателей у пациентов с заболеваниями щитовидной железы в Учебно-справочной больнице Мои, Западная Кения. ISRN Эндокринолог. 2013;2013:385940. – ЧВК - [PubMed](#).
7. Диес Дж.Дж., Иглесиас П.Мед Клин (Барк).2023 21 апреля; 160 (8): 333-340. doi: 10.1016/j.medcli.2022.09.022. Epub 2022 15 декабря.PMID:
8. Мукеш Кумар., Мулиади Л., Моэльянто Д., Хартоно Б. Нейропсихологические данные у пациентов с гипертиреозом. Акта Мед Индонес. 2016;38(1):6-10.
9. Эзги Сёнмез,Октай Булур, Дерун Танер Эртугрул, Кубилай Шахин, Эсин Беян, Курсат Даль Эндокринный.2019 июль; 65 (1): 144-148. doi: 10.1007/s12020-019-01903-2.
10. Петруленене Ж., Лауцявичюс А., Петрилайте М., Маскелюнайте Д., Пуронойте Р., Ковайте М., Калибайтайте И., Ринкунене Е., Дженкявичюте В., Касюлявичюс В.Здоровье липидов Дис. 2018 19 апреля;
11. Koornstra JJ, Kerstens MN, Hoving J, Visscher KJ, Schade JH, Gort HB, Leemhuis MP.Нет J Med. 2021 ноябрь;55(5):215-21. doi: 10.1016/s0300-2977(99)00066-2.PMID: 10593131

12. Ифэй Сун, Andersen S, Latif R, Nagayama Y, Barbesino G, Brito M, et al. Болезнь Грейвса. *Nat Rev Dis Primers* (2020) 6 (1): 52. doi: 10.1038/s41572-020-0184-y
13. Чикатьелло, АГ; Ди Джироламо, Д.; Дентис, М. Метаболические эффекты внутриклеточной регуляции гормона щитовидной железы: старые игроки, новые концепции. *Передний. Эндокринология*. 2018, 9, 474.
14. Ломбарди, А.; Морено, М.; Де Ланге, П.; Иосса, С.; Бузиелло, РА; Goglia, F. Регуляция митохондриальной активности скелетных мышц с помощью гормонов щитовидной железы: внимание на «старый» трийодтиронин и «появляющийся» 3,5-дйодтиронин. *Передний. Физиология*. 2015, 6, 237.
15. Гао, Ф.; Чжан, Дж. Контроль качества митохондрий и нейродегенеративные заболевания. *Нейрональный сигнал*. 2018, 2, NS20180062.
16. Венедиктова, Н.И.; Мащенко, О.В.; Таланов, Э.Ю.; Белослудцева, Н.В.; Миронова Г.Д. Энергетический обмен и окислительный статус митохондрий печени крыс в условиях экспериментально индуцированного гипертиреоза. *Митохондрия* 2020, 52, 190–196.
17. А.С.Ильясов; Б.С.Умаркулов; Г.А.Умаркулова (2023). профилактические и лечебные мероприятия при тиреотоксикозе, и его отрицательное воздействие на внутренние органы. *Ветеринарная медицина. Самарканд*. 2023. 146-148 стр.
18. А.С.Ильясов, д.б.н.; У.И.Ёдгоров, ассистент, Бухарский инновационный медицинский институт. СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ ВНУТРЕННИХ ОРГАНОВ И СИСТЕМ КРЫС НА ФОНЕ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ГИПО - И ГИПЕРТИРЕОЗА. *Ветеринарная медицина. Самарканд*. 2023. 62-63 стр.

AXBOROT KOMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINI RIVOJLANISHIDA XIZMAT KO'RSATISHNING MUXIM STRATEGIK XUSUSIYATLARI

Asqarov Abrorjon Hayitmirzaevich

Namangan davlat universtiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8210341>

Annotatsiya. Elektron axborot almashinuviga kompyuter texnologiyalardan foydalanish, interaktiv video, tezkor bank va investitsiya xizmatlari, uyda xarid qilish, elektron pochta va ma'lumotlar bazasi almashinuvlari kiradi. Ushbu texnologik o'zgarishlar natijasida ko'plab mamlakatlar xalqaro miqyosda iqtisodiy raqobatlashish uchun telekommunikatsiya infratuzilmasini rivojlantirish va yangilashga e'tibor qaratmoqdalar. Shuning uchun telekommunikatsiya sohasi xorijiy investorlarga juda istiqbolli bozorni taklif etadi, bu ham davlat tomonidan tartibga solinishi, ham ko'p millatli biznes imkoniyatlarini kengaytirishi bilan bog'liq hisoblanadi. Ushbu tayyorlangan maqolada aholiga ko'rsatilgan aloqa va axborot-kommunikatsiya xizmatlarini tahlillari yoritilgan.

Kalit so'zlar: telekommunikatsiya, infratuzilma, keng polosali, yuqori tezlikdagi internet, iqtisodiy o'sish, aloqa, axborot, noshirlik xizmati, mobil xizmati, infokommunikatsiya.

IMPORTANT STRATEGIC FEATURES OF SERVICE IN THE DEVELOPMENT OF INFORMATION COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Abstract. Electronic information exchange includes the use of computer technology, interactive video, instant banking and Investment Services, Home Shopping, email and database exchanges. As a result of these technological changes, many countries are focusing on developing and upgrading telecommunications infrastructure to compete economically internationally. Therefore, the telecommunications sector offers a very promising market to foreign investors, which is considered both to be regulated by the state and to expand the capabilities of multinational business. This prepared article covers the analysis of communication and information and communication services provided to the population.

Keywords: telecommunications, infrastructure, broadband, high-speed internet, economic growth, communication, information, publishing service, mobile service, infocommunication.

ВАЖНЫЕ СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОКАЗАНИЯ УСЛУГ В РАЗВИТИИ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. Электронный обмен информацией включает использование компьютерных технологий, интерактивное видео, мгновенные банковские и инвестиционные услуги, покупки на дому, электронную почту и обмен базами данных. В результате этих технологических разработок многие страны сосредоточились на развитии и модернизации своей телекоммуникационной инфраструктуры для экономической конкуренции на международном уровне. Таким образом, телекоммуникационная отрасль предлагает иностранным инвесторам очень перспективный рынок, который считается связанным как с государственным регулированием, так и с расширением возможностей многонационального бизнеса. В данной подготовленной статье освещается анализ предоставляемых населению услуг связи и информационно-коммуникационных услуг.

Ключевые слова: телекоммуникации, инфраструктура, широкополосный доступ, высокоскоростной интернет, экономический рост, связь, информация, издательские услуги, мобильная связь, инфокоммуникации.

Kirish. Bizning hozirgi asrimiz "Axborot inqilobi" deb ta'riflangan sayyoramizga ulkan o'zgarishlar va innovatsiyalar olib kelgan sanoat rivojlanishining uzluksizligi bo'ylab yangi davrni olib keldi. Aloqa va kompyuter sanoatining yaqinlashishi tufayli bir vaqtlar jismoniy shaklda almashinadigan ma'lumotlar endi elektron shaklda uzatilmoqda. Hozirgi vaqtda telekommunikatsiya tizimlari va tarmoqlariga asoslangan zamonaviy texnologiyalarning imkoniyatlaridan foydalanmaydigan tarmoq texnologiyalarini ishlab chiqarish va ijtimoiy munosabatlarni ta'minlaydigan harakatlantiruvchi kuch mavjud emas.

Globalashuv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) rivojlanishi jamiyatning barcha sohalarida inqilobiy o'zgarishlarga olib keladi. Axborotlashtirish jarayoni amalga oshiriladigan zamonaviy texnologiya sivilizatsiyaning rivojlanishi axborot jamiyatini global miqyosda ishlaydigan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali jamiyatning barcha tizimlarida axborot resurslarini shakllantirish va iste'mol qilishni o'z ichiga olgan yangi ijtimoiy voqelik sifatida qabul qilishga yordam beradi. Axborot va bilim zamonaviy jamiyatning axborot resursini tashkil qiladi. Moddiy, shu jumladan texnik resurslardan farqli o'laroq, axborot resursi deyarli tugamaydi, uning zaxiralari faqat jamiyat rivojlanishi va iste'mol darajasi bilan ortadi. Ushbu resurs sub'ektlarning o'ta ijodiy intellektual mehnati natijasida shakllanadi va ilmiy bilimlarni jamiyatning ishlab chiqaruvchi kuchlariga kiritish shaklidir. Jamiyatni axborotlashtirish jarayoni quyidagilar yordamida sifatni yaxshilash sifatida talqin qilinishi kerak.

Jamiyatni axborotlashtirish, shuningdek, shaxsning ijodiy salohiyatini va uning axborot muhitini sezilarli darajada oshirishga yordam beradigan ijtimoiy intellektualizatsiya jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lishi kerak.

O'zbekiston Respublikasida har yili axborotlashtirish masalalariga tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda. AKT sohasini rivojlantirishni tartibga soluvchi yangi qonunlarning qabul qilinishi bilan birgalikda mamlakatda O'zbekistonning axborot jamiyatiga aylanish yo'lida rivojlanishiga hissa qo'shadigan keng ko'lamli dasturlar amalga oshirilmoqda. O'zbekistonni axborotlashtirishning yutuqlari va yaqin kelajakda nima qilish kerakligi haqida ushbu maqolada batafsil tahlillar bilan to'xtalamiz.

Metodlar. Aloqa va axborot texnologiyalari bugungi kunda O'zbekiston iqtisodiyotining boshqa ko'plab tarmoqlariga qaraganda ancha jadal va samarali rivojlanmoqda. Hozirgi vaqtda ushbu sohaning iqtisodiyotimiz uchun ahamiyati shundaki, u barcha sohalarda taraqqiyotning kaliti bo'lib xizmat qiladi va "xom ashyo" dan "innovatsion" relslarga o'tishda asosiy rollardan birini o'ynashi mumkin. Bundan tashqari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jamiyat hayotini sezilarli darajada o'zgartirishi, odamlarning hayot sifatini yaxshilashi va raqamli tengsizlikni bartaraf etish kabi ustuvor vazifalarni hal qilishda muvaffaqiyat qozonishi mumkin.

Strategiya o'z vaqtida hujjat edi. Bugungi kunda mamlakatimiz iqtisodiyotda innovatsion yo'lni bosib o'tmoqda. Aynan iqtisodiyotning eng jadal rivojlanayotgan sohasi bo'lgan axborot texnologiyalari sohasi O'zbekistonda ichki iqtisodiyot o'sishining innovatsion modelini amalga oshirishning asosiy shartlaridan biriga aylanishi mumkin.

Shunday qilib, jamiyatning barcha sohalarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini yaratish va ulardan keng foydalanishga asoslangan axborot jamiyatini rivojlantirish iqtisodiyotimizni diversifikatsiya qilish, uning raqobatbardoshligini, odamlar turmush farovonligini oshirish va xavfsizlikni mustahkamlashning umumiy vazifasining bir qismi bo'lib qolmoqda.

Tahlilchilar 2023 yilda global miqyosda elektronika va gadjetlarga talab pasayishda davom etishini taxmin qilmoqda. 2022 yilga nisbatan pasayish 5,1 foizni tashkil qilishi mumkin, yakuniy natija esa 685,6 milliard dollarni tashkil etadi. Mutaxassislar fikricha, IT-sanoatning boshqa barcha segmentlarida o'sish kuzatiladi.

Shunday qilib, dasturiy ta'minot sohasida sotuvlar 9,3 foizga - 856 milliard dollargacha o'sishi kutilmoqda. IT xizmatlari yiliga 1,31 trillion dollar - plus 5,5 foiz daromad keltiradi. Aloqa xizmatlarida xarajatlar 1,42 trillion dollar miqdorida qoladi. Data-markazlar (*Ma'lumotlarning yagona bazasi turli axborotni kerak bo'lganida bir-biri bilan taqqoslashi va undan foydalanishi mumkin. Masalan, qutqaruv xizmatiga qo'ng'iroq qilinganida jabrlangan kishining joylashgan joyi haqida, kasalxonaga yotqizilganida esa – uning tibbiy daftarchasi haqida ma'lumot olish mumkin. Ko'chada kimdir to'pponchadan o'q uzganida esa axborot gumonlanuvchi shaxsning kameradan olingan rasmi bilan avtomatik tarzda politsiyachilarga kelib tushishi mumkin.*) uchun tizimlarni yetkazib berish yiliga 0,7 foizga oshib, 213,9 milliard dollarni tashkil etadi.

Umuman olganda, 2023-yilda AKT bozori hajmi 4,5 trillion dollarga yetishi mumkin, bu 2022-yilga nisbatan qariyb 2,4 foizga o'sgan.

Dasturiy ta'minot narxining o'sishi bilan bir qatorda IT xizmatlari bozori ham o'sib bormoqda. Masalan, Gartner tadqiqotiga ko'ra, konsalting xarajatlari 2023-yilda 264,9 milliard dollarga yetishi kutilmoqda, bu 2022-yilga nisbatan 6,7 foizga ko'p.

Axborot texnologiyalari orqali davlat xizmatlarini ko'rsatish tizimining joriy etilishi davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining fuqarolar va tadbirkorlik sub'yektlari o'rtasidagi o'zaro hamkorligi samaradorligini, xizmatlarning mavjudligini oshirish, hujjatlarni qayta ishlash jarayonida fuqarolar duch keladigan byurokratik to'siqlarni bartaraf etish, axborotlashtirishning yangi darajasiga erishish imkonini berib, hokimiyatlarning ochiqligi va shaffof xizmat turlarini kashf etishga zamin yaratildi.

Hozirgi vaqtda Axborot kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) insoniyatning ob'ektiv faoliyatining har qanday sohasida qo'llaniladi. Qaranki, dunyo bo'ylab 2023 yil boshiga kelib 7,83 mlrd aholidan jami 4,66 mlrd insonlar faol internetdan foydalanuvchilar hisoblanadi, bu dunyo aholisining 59,5 foiziga teng hisoblanadi. Ushbu foydalauvchilarni 92,6% mobil quрилmalar yordamida butun jahon Internet tarmog'iga kiradi.

2023 yil holatiga ko'ra, AQSh mintaqasi global axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) bozori ulushining qariyb 36 foizini egallagan bo'lsa, Yevropa Ittifoqi va Xitoy ikkinchi va uchinchi yirik mintaqalar qatoriga kirib, ularning har biri jaxon bozori ulushining 11 foizdan ko'p qismini egallashga muvaffaq bo'ldi.

AKT sohasiga ta'rif berar ekanmiz-bu radio, televidenie, uyali telefonlar, kompyuter va tarmoq uskunalari, sun'iy yo'ldosh tizimlari va boshqalarni o'z ichiga olgan har qanday aloqa moslamasini, shuningdek, videokonferensaloqa va masofaviy o'qitish kabi turli xil xizmatlar va jihozlarni o'z ichiga olgan soyabon atamasi bilan nomlash mumkin bo'ladi. Xabarlarini yuborish

qulayligiga hissa qo'shgan aloqa texnologiyalarining to'rtta asosiy turi mavjud: telefon, radio, televizor va internet hisoblanadi.

Aholiga ko'rsatilayotgan aloqa va axborot-kommunikatsiya xizmatlarini ko'rsatish hajmi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqqamli iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida raqqamli infratuzilmani yanada modernizatsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2018 yil 21-noyabrdagi PQ-4022-sonli qarori hamda "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarining joriy etilishini nazorat qilish, ularni himoya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2018 yil 21-noyabrdagi PQ-4024-sonli qarorlarini tegishli bandlarini ijrosi yuzasidan amalga oshirilgan ishlarning samarasi deyish mumkin bo'ladi.

Ma'lumki, insoning axborotlashtirish sohasida haqiqiy inqilobiy o'zgarishlar davrini boshidan kechirmoqda, buning natijasida esa umumjahon axborotlashgan hamjamiyati shakllanmoqda. Bu o'zgarishlar asosini axborotlashtirish, telekommunikatsiya va kompyuter texnologiyalari konvergentsiyasi negizida axborotni uzatish hamda iste'molchiga yetkazib berishning eng zamonaviy va samarali vositalari dunyoga kelayotganligi tashkil etadi. Oqibatda XXI asr-axborotlashgan jamiyat asri deb e'tirof etildi, ya'ni axborotning tez va sifatli aylanishini ta'minlash mamlakat taraqqiyoti va ravnaqining bosh mezoniga aylanmokda.

Shu sababli ham axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasini jadal sur'atlar bilan rivojlantirish O'zbekiston iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan tarkibiy o'zgarishlar hamda iqtisodiy islohotlarning bosh yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki bu yo'nalish nafaqat respublikani axborotlashgan jamiyatga aylantirish uchun xizmat qiladi, balki axborot kommunikatsiyalar rivojining hozirgi davrdagi asosiy mazmuni shundaki, u mamlakat iqtisodini rivojlangan davlatlar darajasiga ko'tarish uchun o'ziga xos yetakchi tarmoq rolini o'ynaydi. So'nggi yillarda axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarining rivojlanishi hayotimizning ko'p sohaslariga ta'sir ko'rsatdi. Barcha sohalarda raqqamlashtirishning kirib kelishi, yuqori sur'atdagi taraqqiyot butun sanoatning rivojlanishida, ayniqsa, uzoq muddatli istiqbolimiz uchun katta rol o'ynaydi.

Metodlar. Ta'kidlash lozimki, yana bir raqqamlarga e'tiboringiz qaratmoqchiman, 2023 yilda dunyo bo'ylab taxminan 4,9 milliard kishi ijtimoiy tarmoqlardan foydalanayotgan bo'lsa, ijtimoiy media foydalanuvchilari soni esa dunyo bo'ylab rekord darajada ya'ni 4,9 milliard kishiga yetdi. Jahon ijtimoiy media bozori 2022 yilda jami 193,5 milliard dollardan 2023 yilga kelib 231,1 milliard dollarga o'sdi va yillik yillik o'sish sur'ati 19.4% ni tashkil etmoqda.

Dunyo mamlakatlari tajribasida ilmiy tadqiqotlar, IT texnologiyalar, startap g'oyalar, kompyuter savodxonligiga juda katta e'tibor beriladi. Faqatgina ilm-fan yutuqlari va yangi texnologiyalar orqali yuqori iqtisodiy o'sishga erishishimiz mumkin.

O'tgan asrda olamshumul kashfiyotlar ko'p jihatdan insonning intellektual salohiyatiga asoslanib amalga oshirilgan bo'lsa, bugungi davrda ilm-fan zamonaviy AKT yordamida shakllanmoqda. Vaqt o'tishi bilan bir-biridan juda uzoq masofada joylashgan turli xil tarmoqlarni birlashtirish zarurati tug'ildi. Internet shu tarzda tug'ila boshladi, bu aslida tarmoqlar orasidagi tarmoq (tarjima: o'zaro yoki o'rtasida, net - tarmoq). Ya'ni, hammamizga ma'lumki, internet mahalliy tarmoqlarni bitta global tarmoqqa birlashtiradi. Bunday tarmoq bozorda talabga yega bo'lib, Internetning jadal rivojlanishiga olib keldi. Bundan tashqari, ushbu tarmoqning imkoniyatlari nafaqat ma'lumotlarni, balki ovoz va videoni ham uzatishga imkon beradi. Haqiqiy vaqtda ovozli va video aloqani ta'minlaydigan Global xizmatlar paydo bo'ldi (masalan, Skype va

boshqalar.). Ya'ni, Internet an'anaviy telefon aloqasini o'z funksiyalarida siqib chiqara oldi. Global tarmoqqa asoslangan IP-telefoniya ovozli aloqani arzon, ba'zan yesa bepul qilish imkonini beradi! Internet hali ham aloqa sifati orqali ko'p narsalarni orzu qiladi.

Tijorat tashkilotining strategiyasi-bu uning asosiy maqsadlari va ushbu maqsadlarga erishishning asosiy usullari to'plamidir. Boshqacha qilib aytganda, kompaniyaning strategiyasini ishlab chiqish uning faoliyatining umumiy yo'nalishlarini aniqlashni anglatadi. Sizga ayrim ma'lumotlarni taxlillari bilan tanishtirib o'tamiz.

-Facebook bu-eng yirik ijtimoiy tarmoq sayti bo'lib, undan har oyda 3 milliardga yaqin odamlar foydalanadi. Bu dunyo aholisining taxminan 37% Facebook foydalanuvchilari ekanligini anglatadi. E'tiborlisi shundaki, 200 milliondan ortiq biznes (asosan kichik biznes) Facebook vositalaridan foydalanadi va yetti milliondan ortiq reklama beruvchilar o'z bizneslarini Facebook da faol ravishda targ'ib qilishadi, bu esa ijtimoiy tarmoqlarda ishtirok etishni istagan har qanday inson uchun bu juda xavfsiz garov bo'ladi.

-YouTube bu-foydalanuvchilar kuniga bir milliard soatlik videolarni tomosha qiladigan video almashish platformasi hisoblanadi. Ikkinchi yirik ijtimoiy media sayti bo'lishdan tashqari, YouTube ko'pincha uning bosh kompaniyasi Googledan keyin ikkinchi yirik qidiruv tizimi deb ataladi.

-WhatsApp bu- 180 dan ortiq mamlakatlardagi odamlar tomonidan ishlatiladigan xabar almashish dasturi. Dastlab, odamlar o'z oilalari va do'stlariga matnli xabarlarni yuborish uchun foydalanishgan bo'lsa, hozirda odamlar biznes bilan aloqa qilishni boshladilar. Vasapp biznes platformasi korxonalariga mijozlarni qo'llab-quvvatlash va xaridlari to'g'risida mijozlar bilan yangilanishlarni baham ko'rish imkonini bermoqda. Kichik biznes uchun Vesapp Business ilovasi mavjud, korxonalar esa Vesapp Business API-dan foydalanishlari mumkin. Eng ko'p ishlatiladigan xabar almashish platformasi sifatida, vasapp biznes uchun ajoyib mijozlarga xizmat ko'rsatish kanali bo'lishga ham ulgurdi.

-Instagram bu-vizual ijtimoiy tarmoq platformasi sifatida Instagram sizning mahsulotlaringiz yoki xizmatlaringizni fotosuratlar yoki videolar bilan namoyish qilish joyidir. Ilovada siz uzoqroq shakldagi videolar uchun fotosuratlar, videolar, hikoyalar, haqiqiy, hayotiy videolar va IGTV kabi keng doiradagi tarkibni baham ko'rishingiz mumkin bo'ladi. Bu tarmoqdan dunyodagi 2 mlrd odamlarni muammolarini bartaraf etish uchun xizmat qilmoqda.

-Wechat bu-2011 yilda Xitoyning eng yirik texnologik kompaniyalaridan biri bo'lgan Tencent tomonidan chiqarilgan. Hozirda 1,26 mlrd odamlar foydalanmoqda. Vechat Vesapp va Messenger singari, Vechat ham dastlab xabar almashish ilovasi bo'lgan, ammo u hammasi birmabir platformaga aylangan. Xabar va qo'ng'iroq tashqari, foydalanuvchilar onlayn xarid qilishi, xarajatlarni to'lash, oziq-ovqat sotib olish, pul o'tkazish, rezervasyon qilish, kitob taksi, va yana boshqa xizmatlardan ham foydalanishi mumkin.

-Tiktok bu- (Xitoyda Doujin nomi bilan tanilgan) qisqa shakldagi video almashish ilovasi hisoblanadi. Bu tarmoqdan hozirda dunyodagi 1 mlrd odamlar foydalanmoqda. Ushbu tarmoq 2017 yilda ishga tushirilganiga qaramay, bu dunyodagi eng tez rivojlanayotgan ilovalardan biri va yaqinda Google-ni eng ko'p tashrif buyurilgan internet-sayt sifatida ortda qoldirdi. Tiktok foydalanuvchilarga 15 dan 60 soniyagacha bo'lgan videolarni yaratish va almashish imkonini beradi va ilovada videolarni yaxshilash va ularni yanada jozibali qilish uchun ovoz effektlari, musiqa parchalari va filtrlarning keng kataloglari mavjud. Siz labda sinxronlash, raqs va

qiyinchiliklardan tortib DIY fokuslari va bo‘yanish darsliklariga qadar deyarli barcha qiziqishlarga oid videolarni topishingiz mumkin bo‘ladi.

Qarangki, AQSHdagi Tiktok foydalanuvchilarining taxminan 47,4% 10-29 yoshdagilarni tashkil etmoqda. Bundan tashqari, Sina-weibo-573 mln, Telegram-550 mln, Snapchat-557 mln, Kuaishou-573 mln, Qzone-553,5mln, Pinterest-444 mln, Twitter-238 mln, Reddit-430 mln, LinkedIn-424 mln, Quora-300 mln, Discord-150 mln, Twitch-140 mln, Tumblr-135 mln, Mastodon-2,5 mln odamlar shu tarmoqlarda hozirgi kunda foydalanib kelmoqdalar.

Munoazara. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida amalga oshirilayotgan tizimli islohotlar, so‘nggi yillarda bu borada erishilgan natijalar xususida ushbu maqolamizda batafsil to‘xtalib o‘tamiz. Dastlab o‘tgan yetti yil davomida sohadagi o‘zgarishlar, islohotlar, erishilgan natijalarga e‘tibor qaratsak.

O‘tgan 2016 yildan 2022 yilgacha bo‘lgan AKT sohasida amalga oshirilgan keng ko‘lamli yangilanish va islohotlar, ularning natijalari haqida to‘xtaladigan bo‘lsak, aholiga ko‘rsatilgan aloqa va axborot-kommunikatsiya xizmatlarini ko‘rsatish hajmi 2015 yilda 5,2 trillion so‘mni tashkil etgan holos.

2016-2022 yillarda axborot-kommunikatsiya sohasini yanada rivojlantirish borasida olib borilgan keng ko‘lamli islohotlar, jumladan, davlat boshqaruv organlari, iqtisodiyot tarmoqlari va aholining IT-xizmatlarga bo‘lgan talabini qondirish, IT-tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, investitsiya loyihalarini amalga oshirish, ko‘rsatilayotgan xizmatlar hajmini kengaytirish, narxlarni kamaytirish va sifatni yaxshilash borasida amalga oshirilgan ishlar natijasida xizmatlar hajmi 2016 yilda 6,8 mlrd trillion so‘mni tashkil etgan bo‘lsa 2022 yilda bu ko‘rsatkich 24.5 trillion so‘mga (2016 yilga nisbatan 74,3 foizga o‘sgan) yetkazildi.

Aholiga ko‘rsatilgan aloqa va axborot-kommunikatsiya xizmatlarini ko‘rsatish hajmi

(mlrd so‘m hisobida) 1-jadval

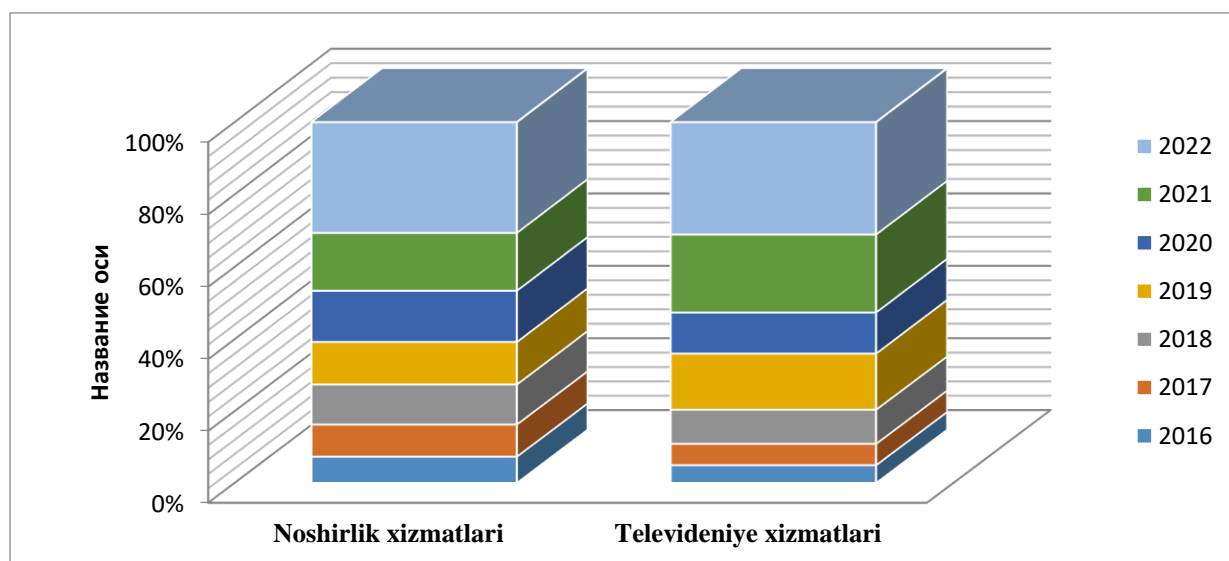
№	Ko‘rsatkichlar	2016 yil	2017 yil	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil	2022 yil
Jami		6	8	10	10	13	17	24
1.	Noshirlik xizmatlari	382,6	468,6	584,1	617,8	741,3	836,2	1 600,7
2.	Televidenie va dasturlari kino-videofilmlar ishlab chiqarish bo‘yicha xizmatlar, ovoz yozish va musiqa asarlarini nashr qilish bo‘yicha xizmatlar	39,0	46,9	74,9	123,2	89,5	169,8	244,7
3.	Teleradioeshittirish va dasturlar tuzish bo‘yicha xizmatlar	183,5	257,3	377,5	439,3	650,9	696,7	833,1
4.	Telekommunikatsiya xizmatlari	5 421,5	6 946,8	8 389,1	8 624,0	10 233,7	11 957,3	14 660,7

5.	Kompyuter dasturlashtirish, maslahat berish xizmatlari va boshqa yordamchi xizmatlar	187,7	325,5	666,1	698,2	1 428,2	2 721,5	4 652,9
6.	Axborot sohasidagi xizmatlar	92,5	151,6	240,9	389,2	708,7	1 373,6	2 516,0

Bu ko'rsatkichlardan shuni ko'rish mumkinki, 2016 yilga nisbatan 2022 yilga kelib noshirlik xizmati 76,1 foiz, televidenie va dasturlari kino-videofilmlar ishlab chiqarish bo'yicha xizmatlar, ovoz yozish va musiqa asarlarini nashr qilish bo'yicha xizmati 84,1 foiz, teleradioeshittirish va dasturlar tuzish bo'yicha xizmati 78,1 foiz, telekommunikatsiya xizmatlari 63,0 foiz, kompyuter dasturlashtirish, maslahat berish xizmatlari va boshqa yordamchi xizmati 96,0 foiz, axborot sohasidagi xizmat esa 96,3 foizga oshganligini tahlillardan ko'rishimiz mumkin.

Aholiga noshirlik va televidenie va dasturlari kino-videofilmlar ishlab chiqarish bo'yicha xizmatlar, ovoz yozish va musiqa asarlarini nashr qilish bo'yicha xizmatlarining solishtirma taxlili

(mlrd so'm hisobida) 1-rasm

Endi biz ushbu ko'rsatilgan xizmatlarni aholi jon boshiga taqsimlanishini tahlil etamiz. Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, aholiga ko'rsatilgan aloqa va axborot-kommunikatsiya xizmatlari 2016 yilda 199,7 ming so'm bo'lsa, 2022 yilga kelib bu ko'rsatkich 694,8 ming so'mni tashkil etmoqda. Bu ko'rsatkich 2016 yilga nisbatan 2022 yilda 3.4 barobarga yoki 347,9 foizga oshganligini ko'rish mumkin. Bu ko'rsatilgan xizmatlarda yetakchi bo'lgan xizmat turi albatta aholiga telekommunikatsiya xizmatlarini ko'rsatish tarmog'i bo'lib, ya'ni aholi jon boshiga 2016 yilda 171,7 ming so'mlik xizmatlar ko'rsatilgan bo'lsa, 2022 yilga kelib bu ko'rsatkich 415,7 ming so'mni tashkil etganligini taxlillardan ko'rish mumkin.

Aholiga ko'rsatilgan aloqa va axborot-kommunikatsiya xizmatlarini aholi jon boshiga taqsimlanishi

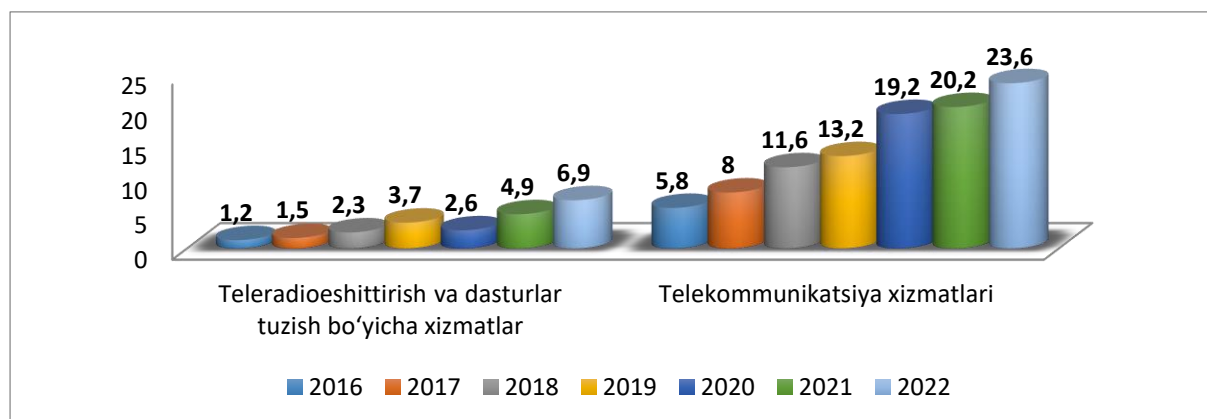
(ming so‘m hisobida) 2-jadval

№	Ko‘rsatkichlar	2016 yil	2017 yil	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil	2022 yil
Jami		199,7	255,2	316,4	327,5	408,6	513,8	694,8
1.	Noshirlik xizmatlari	12,1	14,6	17,9	18,6	21,9	24,2	45,4
2.	Televidenie va dasturlari kino-videofilmlar ishlab chiqarish bo‘yicha xizmatlar, ovoz yozish va musiqa asarlarini nashr qilish bo‘yicha xizmatlar	1,2	1,5	2,3	3,7	2,6	4,9	6,9
3.	Teleradioeshittirish va dasturlar tuzish bo‘yicha xizmatlar	5,8	8,0	11,6	13,2	19,2	20,2	23,6
4.	Telekommunikatsiya xizmatlari	171,7	216,3	256,9	259,3	301,8	346,0	415,7
5.	Kompyuter dasturlashtirish, maslahat berish xizmatlari va boshqa yordamchi xizmatlar	5,9	10,1	20,4	21,0	42,1	78,7	131,9
6.	Axborot sohasidagi xizmatlar	2,9	4,7	7,4	11,7	20,9	39,7	71,3

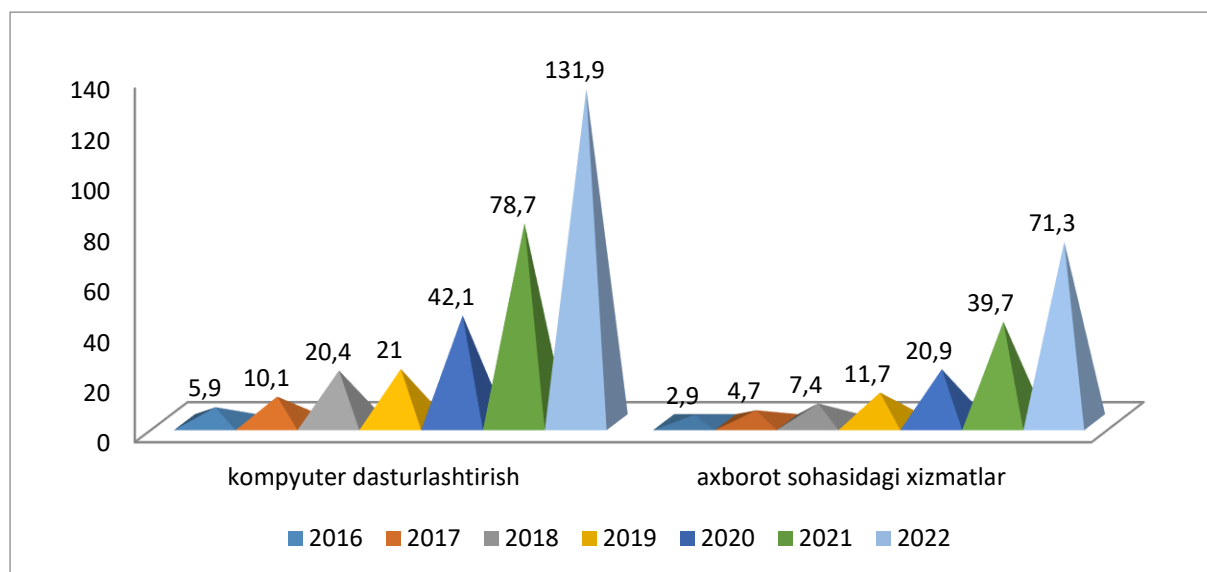
Eng e‘tiborli jixati shundan iboratki, 2016 yilda kompyuter dasturlashtirish, maslahat berish xizmatlari va boshqa yordamchi xizmatlar axoli jon boshiga hisoblanganda 5,9 ming so‘m bo‘lsa, 2022 yilga kelib bu ko‘rsatkich 131,9 ming so‘mni tashkil etdi. Bu ko‘rsatkich 2016 yilga nisbatan 2022 yilda 22.1 barobarga yoki 221,9 foizga oshganligini ko‘rish mumkin.

Aholiga teleradioeshittirish va dasturlar tuzish va telekommunikatsiya xizmatlarining solishtirma taxlili

(mlrd so‘m hisobida) 2-rasm

Aholiga kompyuter dasturlashtirish va axborot sohasidagi xizmatlarini solishtirma taxlili
(mlrd so'm hisobida) 3-rasm

Bu ko'rsatkichlar orqali maqolada aholini axborot-kommunikatsiya xizmatlarini ko'rsatishdagi bandligi holati ham o'rganildi. O'rganishlarda 2016 yilda jami 34 ming 478 nafar axoli axborot-kommunikatsiya xizmatlarini ko'rsatish sohasida band bo'lsa, 2022 yilga kelib bu ko'rsatkich 60 ming 462 nafarni tashkil etdi.

Aholiga ko'rsatilgan aloqa va axborot-kommunikatsiya xizmatlarida band bo'lgan aholi soni tarkibi

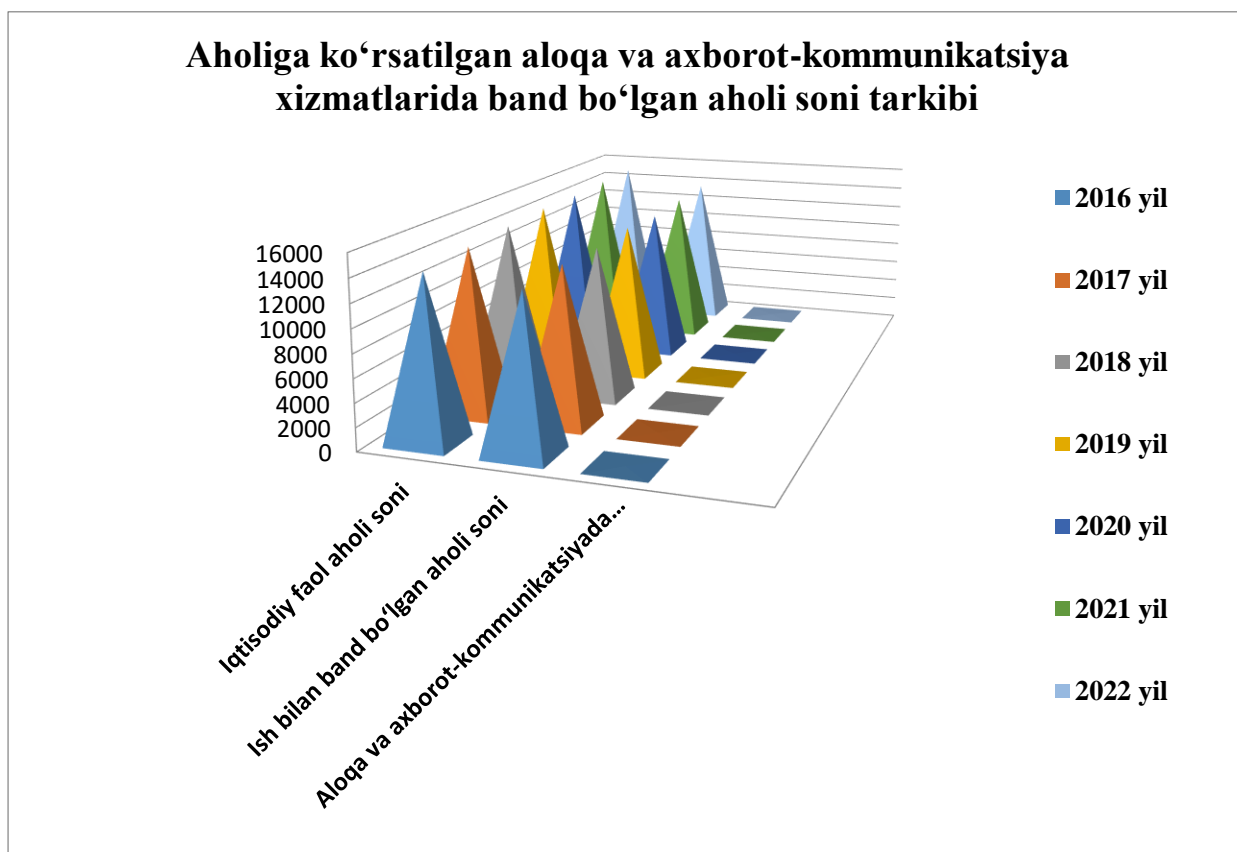
(ming nafar hisobida) 3-jadval

№	Ko'rsatkichlar	2016 yil	2017 yil	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil	2022 yil
1.	Iqtisodiy faol aholi soni	14022,4	14357,3	14641,7	14876,4	14797,4	14980,7	15038,9
2.	Ish bilan band bo'lgan aholi soni	13298,4	13520,3	13273,1	13541,1	13236,4	13538,9	13706,2
3.	Aloqa va axborot-kommunikatsiya sohasida faoliyat yuritayotgan yuridik shaxslarda ishlovchi aholi soni	34,5	37,9	40,2	47,7	50,2	53,8	60,5
4.	Jami iqtisodiy faol aholi soniga nisbatan (foiz) hisobida	0,002	0,003	0,003	0,003	0,003	0,004	0,004

5.	Jami iqtisodiy faol aholi soniga nisbatan (foiz) hisobida	0,003	0,003	0,003	0,004	0,004	0,004	0,004
----	---	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Ayonki, axborot va kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi islohotlarni muvaffaqiyatli yo'lga qo'yish, telekommunikatsiya tizimlari va axborot texnologiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan qator ishlar amalga oshirilib, soha ravnaqi ta'minlanmoqda.

(ming nafar hisobida) 4-rasm

Hozirgi kunda telekommunikatsiyaning ba'zi ilovalari: telefon aloqasi (analog, raqamli, mobil), telegraf aloqasi, ma'lumotlar uzatish tarmoqlari, faks aloqasi, hujjatli telekommunikatsiya, raqamli integral xizmat ko'rsatish tarmoqlari, keng polosali va aqlli tarmoqlar, dasturiy ta'minot bilan boshqariladigan raqamli kommutatsiya tizimlari, telekommunikatsiya korxonalarini boshqarishning integral axborot tizimlari, mobil tarmoqlar, mahalliy tarmoqlar, global tarmoqlar, sun'iy yo'ldosh tarmoqlari kirishi hammamizga kundek ravshan ma'lumotlar hisoblanadi.

Shu bilan birga, O'zbekistonda axborot infratuzilmasining umumiy rivojlanish darajasi, davlat ishlab chiqarish va davlat boshqaruvida yangi texnologiyalardan foydalanish hali ham dunyoning rivojlangan mamlakatlaridan past. Bundan tashqari, zamonaviy aloqa texnologiyalarini muvaffaqiyatli rivojlantirar ekanmiz, raqamli tafovut deb ataladigan muammo hali ham hal etilmaganligini unutmasligimiz kerak - yirik shaharlar va qishloq joylarda, shu jumladan chekka aholi punktlarida aloqa xizmatlaridan foydalanish imkoniyatidagi farqsh juda ham katta tafovutni tashkil etadi. Shu sababli, O'zbekistonning barcha aholisiga axborot jamiyatining afzalliklaridan

foydalanish imkoniyatini berish uchun axborotlashtirish infratuzilmasini - telekommunikatsiya va aloqaning boshqa turlarini rivojlantirish juda muhimdir.

Xulosa. Shuni yana bir bor ta'kidlashni istardimki, axborot-kommunikatsiya infratuzilmasi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muhim manbalaridan biridir. Butun mamlakat bo'ylab zamonaviy xizmatlarning mavjudligi ko'p jihatdan iqtisodiy o'sish sur'atlarini, aholining hayot sifatini, davlat boshqaruvi, huquqni muhofaza qilish va milliy xavfsizlik samaradorligini belgilaydi.

O'z navbatida, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sanoatini rivojlantirishdagi muvaffaqiyatlar butun O'zbekiston iqtisodiyotining rivojlanishiga turtki bo'lishi mumkin va O'zbekistonga qisqa vaqt ichida dunyoning texnologik jihatdan rivojlangan kuchlari orasida munosib o'rin egallashga imkon beradi.

Taxlillardan shuni ko'rish mumkinki, ushbu tarmoqni mamlakatimizdagi o'rni juda katta ahamiyatga ega lekin umumiy ish bilan band aholi sonida ushbu tarmoqni ulushi juda ham past ahvolda qolmoqda.

Misol uchun rivojlangan mamlakatlarni aholisini AKT sohasida ishlovchilar sonini jami ishlovchilar sonidagi ulushini tahlil etilganda

Shunday ekan telekommunikatsiya xizmatlarini ko'rsatish yanada rivojlantirish bu iqtisodiyot rivojlanishi uchun juda katta imkoniyatlar yaratadi. Bu orqali aholining bandligini oshishiga ham erishiladi.

Ushbu tayyorlangna maqoladig ma'lumotlar uni tahlillaridan shuni ko'rib quyidagi takliflarni qilish mumkin bo'ladi.

-axborot texnologiyalari sohasini O'zbekiston iqtisodiyotining to'laqonli tarmog'iga aylantirish, yuqori samarali ish o'rinlarini yaratish va yuqori texnologiyali va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni ta'minlash;

-mehnat unumdorligini oshirish maqsadida iqtisodiyotning turli tarmoqlarini yuqori sifatli axborot texnologiyalari bilan ta'minlash;

-davlat, sanoat va fuqarolarning yuqori darajadagi axborot xavfsizligini ta'minlash.

-axborot texnologiyalari sohasida aholining savodxonligini oshirish;

-axborot texnologiyalari sohasidagi davlat siyosatini belgilovchi davlat organlarining sanoat birlashmalari, klasterlar, platformalar va boshqa birlashmalar bilan o'zaro hamkorligini takomillashtirish;

-davlat va davlat ishtirokidagi kompaniyalar buyurtmasi orqali mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirishni rag'batlantirish;

-axborot xavfsizligini ta'minlash;

-davlat ma'lumotlar bazalarini keng miqyosda ochish;

-elektron tijorat infratuzilmasini rivojlantirish;

-elektron hujjat aylanishini rivojlantirish;

-ma'lumotlarni qayta ishlash va saqlash markazlarini rivojlantirish;

-keng polosali internetga kirishni rivojlantirish hozirgi kunning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

REFERENCES

1. Аминев, А. В. Основы радиоэлектроники: измерения в телекоммуникационных системах [Электронный ресурс]: учеб. пособие для СПО / А. В. Аминев, А. В. Блохин; под общ. ред. А. В. Блохина. — Москва : Издательство Юрайт, 2018. — 223 с. — Режим доступа: <https://www.biblio-online.ru>
2. Адаменко, М.В. Основы классической криптологии: секреты шифров и кодов [Электронный ресурс] / М.В. Адаменко. — Электрон. дан. — Москва : ДМК Пресс, 2016. — 296 с. — Режим доступа: <https://e.lanbook.com/book>
3. Берлин, А.Н. Абонентские сети доступа и технологии высокоскоростных сетей [Электронный ресурс] : учебное пособие / А.Н. Берлин. — Электрон. дан. — Москва : 2016. — 276 с. — Режим доступа: <https://e.lanbook.com/book/>
4. Дибров, М. В. Компьютерные сети и телекоммуникации. Маршрутизация в ip-сетях в 2 ч. Часть 1 [Электронный ресурс] : учебник и практикум для СПО / М. В. Дибров. — Москва : Юрайт, 2017. — 333 с. — Режим доступа: <https://www.biblio-online.ru>
5. Дибров, М. В. Компьютерные сети и телекоммуникации. Маршрутизация в ip-сетях в 2 ч. Часть 2 [Электронный ресурс] : учебник и практикум для СПО / М. В. Дибров. — Москва : Юрайт, 2017. — 351 с. — Режим доступа: <https://www.biblio-online.ru>
6. Гостев, И. М. Операционные системы [Электронный ресурс]: учебник и практикум для СПО / И. М. Гостев. — 2-е изд., испр. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2017. — 164 с. — (Серия : Профессиональное образование). — — Режим доступа: <https://www.biblioonline.ru>
7. Гаврилов, М. В. Информатика и информационные технологии : учебник для СПО / М. В. Гаврилов, В. А. Климов. — 4-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2017. — 383 с. — (Серия : Профессиональное образование). — Режим доступа: <https://www.biblio-online.ru>
8. Информационные технологии и управление предприятием [Электронный ресурс] / В. В. Баронов, Г. Н. Калянов, Ю. Н. Попов, И. Н. Титовский. — Электрон. текстовые данные. — Саратов : Профобразование, 2017. — 327 с. — Режим доступа: <http://www.IPRBOOKS>
9. Катунин, Г. П. Основы инфокоммуникационных технологий [Электронный ресурс] : учебник / Г. П. Катунин. — Электрон. текстовые данные. — Саратов : Ай Пи Эр Медиа, 2018. — 797 с. — Режим доступа <http://www.IPRBOOKSshop.ru>
10. Камский, В.А. Защита личной информации в Интернете, смартфоне и компьютере 21 [Электронный ресурс] : учебное пособие / В.А. Камский. — Электрон. дан. — СанктПетербург : Наука и Техника, 2017. — 272 с. — Режим доступа: <https://e.lanbook.com//>
11. Коротков, Э. М. Менеджмент [Электронный ресурс] : учебник для СПО / Э. М. Коротков. — 2-е изд., испр. и доп. — Москва : Юрайт, 2017. — 640 с. — Режим доступа: <https://www.biblioonline.ru>
12. Корниенко, В. Т. Основы построения радиоэлектронных подсистем комплексных систем безопасности [Электронный ресурс] : учебное пособие / В. Т. Корниенко. — Электрон. текстовые данные. — Саратов : Ай Пи Эр Медиа, 2018. — 140 с. — Режим доступа: <http://www.IPRBOOKS>

13. Моченов, А. Д. Цифровые системы передачи [Электронный ресурс] : учебник / А. Д. Моченов, В. В. Крухмалев. — Электрон. дан. — Москва : УМЦ ЖДТ, 2017. — 336 с. — Режим доступа: <https://e.lanbook.com>
14. Нестеров, С. А. Информационная безопасность [Электронный ресурс] : учебник и практикум для СПО / С. А. Нестеров. — Москва : Юрайт, 2018. — 321 с. — Режим доступа: <https://www.biblio-online.ru>
15. Организация производства в 2 ч. Часть 1 : учебник для СПО / И. Н. Иванов [и др.] ; под ред. И. Н. Иванова. — Москва : Юрайт, 2018. — 404 с. — Режим доступа : www.biblio-online.ru/book/
16. Организация производства в 2 ч. Часть 2 : учебник для СПО / И. Н. Иванов [и др.] ; под ред. И. Н. Иванова. — Москва: Издательство Юрайт, 2018. — 174 с. — Режим доступа : www.biblio-online.ru/book/
17. Организация производства : учебник и практикум для СПО / Л. С. Леонтьева [и др.] ; под ред. Л. С. Леонтьевой, В. И. Кузнецова. — Москва: Издательство Юрайт, 2017. — 305 с. — Режим доступа: <https://www.biblio-online.ru>
18. Построение коммутируемых компьютерных сетей [Электронный ресурс] : учебное пособие / Е. В. Смирнова, И. В. Баскаков, А. В. Пролетарский, Р. А. Федотов. — Электрон. текстовые данные. — Москва : Интернет-Университет Информационных Технологий (ИНТУИТ), 2016. — 428 с. — Режим доступа: <http://www.IPRBOOKS>
19. Полякова Т. А. Организационное и правовое обеспечение информационной безопасности [Электронный ресурс] : учебник и практикум для СПО / Т. А. Полякова, А. А. Стрельцов, С. Г. Чубукова; отв. ред. Т. А. Полякова, А. А. Стрельцов. — Москва : Юрайт, 2018. — 325 с. — Режим доступа: <https://www.biblio-online.ru>
20. Производственный менеджмент [Электронный ресурс] : учебное пособие / А. В. Назаренко, Д. В. Запорожец, Д. С. Кенина [и др.]. — Электрон. текстовые данные. — Ставрополь : Ставропольский государственный аграрный университет, 2017. — 140 с. — Режим доступа: <http://www.IPRBOOKSs>
21. Родина, О.В. Волоконно-оптические линии связи [Электронный ресурс] : руководство / 22 О.В. Родина. — Электрон. дан. — Москва : Горячая линия-Телеком, 2016. — 400 с. — Режим доступа: <https://e.lanbook.com/book>
22. Румынина, А. А. Правовое обеспечение профессиональной деятельности [Текст] : учебник для студентов СПО / А. А. Румынина – 10-е изд., стер. — Москва: ИЦ Академия, 2014. — 224 с
23. Скляров, О. К. Волоконно-оптические сети и системы связи [Электронный ресурс] : учебное пособие / О. К. Скляров. — Электрон. дан. — Санкт-Петербург : Лань, 2018. — 268 с. — Режим доступа: <https://e.lanbook.com>
24. Семенов, А. Б. Структурированные кабельные системы [Электронный ресурс] : учебник / А. Б. Семенов, С. К. Стрижаков, И. Р. Сунчелей. — Электрон. текстовые данные. — Саратов : Профобразование, 2017. — 640 с. — Режим доступа: <http://www.IPRBOOKSshop.ru>
25. Голиков, А. М. Транспортные и мультисервисные системы и сети связи. Часть 1 [Электронный ресурс] : учебное пособие / А. М. Голиков. — Электрон. текстовые

- данные. — Томск : Томский государственный университет систем управления и радиоэлектроники, 2015. — 102 с.— Режим доступа: <http://www.iprbooks>
26. Трофимов, В. В. Информатика в 2 т. Том 2 [Электронный ресурс] : учебник для СПО / В. В. Трофимов; под ред. В. В. Трофимова.— Изд. 3-е, перераб. и доп. — Москва : Юрайт, 2018. — 406 с. — Режим доступа: <https://www.biblio-online.ru>
27. Хамадулин, Э. Ф. Основы радиоэлектроники: методы и средства измерений [Электронный ресурс] : учеб. пособие для СПО / Э. Ф. Хамадулин. — Москва : Издательство Юрайт, 2018. — 365 с. — Режим доступа: <http://www.iprbookshop.ru>

BANKLARDA TO'LOV TIZIMI

Nafasov O'ralbek Sobir o'g'li

Toshkent moliya institute Bank ishi fakulteti,
1- kurs BIA-70 guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8210682>

Annotatsiya. Ushbu maqolada to'lov tizimlari turli shakllarda tashkil etishda, aholiga va xo'jalik sub'ektlariga o'z pul mablag'larini o'tkazib berishni ta'minlash, to'lov tizimining usullari, oldiga qo'yilgan bir qator talablar va hisob-kitoblarni «Bank-Mijoz» tizimi orqali o'tkazish tartibi haqida ma'lumot berilib yetarlicha yondashuv bilan ochib berilganligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: To'lov tizimi, tannarx, «Bank-Mijoz» tizimi, deshifratsiya, rekvizitli nazorat.

PAYMENT SYSTEM IN BANKS

Abstract. This article shows that when organizing payment systems in different forms, it is revealed with a sufficient approach to ensuring the transfer of funds to the population and economic entities, with information about the methods of the payment system, a number of requirements and the procedure for conducting calculations through the "Bank-client" system.

Keywords: payment system, cost, "Bank-client" system, deciphering, requisite control.

ПЛАТЕЖНАЯ СИСТЕМА В БАНКАХ

Аннотация. В данной статье показано, что при организации платежных систем в различных формах, обеспечении перечисления денежных средств населению и хозяйствующим субъектам, о методах платежной системы, о ряде требований, предъявляемых к ней, и о порядке перевода расчетов через систему «банк-клиент» раскрывается достаточный подход.

Ключевые слова: платежная система, себестоимость, система «Банк-клиент», дешифрование, реkvизитный контроль.

KIRISH

Bugungi kunda Iqtisodiyot rivojlanishida, respublikamiz faoliyat yuritayotgan banklarning roli tobora ortib bormoqda. Chunki xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning hech biri bank xizmatini chetlab o'tib faoliyat yurita olmaydi, o'zaro hisob-kitoblarni bank yordamisiz o'tkaza olmaydi. Shu sababli bank tizimini mustaxkamlash, ularning erkinligini oshirish yo'lida isloxotlarga xukumat miqyosida e'tibor berib kelmoqda. Chunki bank tizimida o'tkazilayotgan islohotlar nafaqat banklarning, balki butun iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlashga asos bo'ladi. Hozirgi kunda to'lov tizimining turli usullaridan kelib chiqish orqali respublikada «Bank-Mijoz» tizimi amaliyotga keng tadbiriq etilmoqda. Bu tizimda bank mijozlari to'g'ridan-to'g'ri ofis yoki uyidan turib to'lovlarni amalga oshirilishi ko'zlangan. Bank xizmatining bu yangi ko'rinishi pul mablag'larining boshqarilishini faollashtirish bilan birga bank mijozlari sonining oshishiga, sifati yaxshilanishiga, bank va mijoz o'rtasidagi moliyaviy faoliyatni yanada rivojlantirishga olib keladi.

ASOSIY QISM

Shu aytish kerakki O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 15 apreldagi «Bank tizimini isloh qilish va erkinlashtirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarorining qabul qilinishi respublikada faoliyat yuritayotgan banklarning rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Bundan ko'rinib turgan asosiy maqsad avvalambor, «Moliya-bank tizimini isloh qilish siyosatini takomillashtirish, uning ko'proq aniq-oydinligini ta'minlash, iqtisodiyotda to'lovlar va xisob-

kitoblar mexanizmini mustaxkamlash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishi» lozimligi belgilab berilgan edi. Shu o'rinda aytish mumkinki «To'lov tizimi bu - iqtisodiy faoliyat natijasida yuzaga keladigan majburiyatlar bo'yicha sub'ektlar o'rtasida pul mablag'larining qonun-qoidalar va usullar asosida harakatlanishini ta'minlovchi dastur yoki mexanizmdir».

Agar aholiga va xo'jalik sub'ektlariga o'z pul mablag'larini bir bankdagi hisobvaraقدan boshqa bank hisob varag'iga tez o'tkazib berishni ta'minlash kerak bo'lsa ya'ni hisob-kitob qilayotgan firmalar turli bank xizmatidan foydalansalar, u holda to'lovni bir bankdan ikkinchi bankka o'tkazish uchun ma'lum bir to'lov tizimidai foydalanishga to'g'ri keladi. Bu to'lov tizimi arzon, qulay shu bilan birga xavfsiz bo'lishi ham albatta asosiy ahamyatga kasb etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA TAHLIL

To'lov tizimining ishtirokchilari asosan jismoniy shaxslar, yuridik shaxslar, hukumat, banklar va boshqa moliyaviy institutlar bo'lishi mumkin. To'lov tizimidan banklar ham foydalanadilar. Banklar to'lov tizimidan o'z faoliyatlari bilan bog'liq yo'nalishlar bo'yicha pul o'tkazishda, shu bilan birga mijozlarga xizmat ko'rsatish bo'yicha pul o'tkazishda foydalanadilar. Qanday usulda foydalanishdan qat'iy nazar to'lov tizimi quyidagilarni o'z ichiga oladi.

➤ to'lovning boshlanishi, ya'ni to'lovchi o'z bankiga pulni o'tkazib berish to'g'risida topshiriq beradi.

➤ to'lov tizimining ishtirokchi banklari o'rtasida to'lov hujjatlarining almashishi, ko'pincha bu operatsiya kliring deb yuritiladi.

➤ bosqich - to'lov tizimining ishtirokchi banklari o'rtasida hisob-kitob o'tkazish, ya'ni to'lovchi banki pul o'tkazib berishi lozim. Bundan tashqari, banklar uchinchi ishtirokchi orqali, unda o'z hisobvaraqlarini ochish orqali hisob-kitob qilishlari mumkin. Bu holda ko'pincha uchinchi tomon rolini Markaziy bank bajaradi.

➤ bosqich – to'lovlarni qabul bilan bog'liq operatsiyalarni yakunlash.

Yuqoridagi talqindan shuni tkidlash mumkinki to'lov tizimi majburiyatlarni ushlab turish imkoniyatini beradi.

To'lov tizimiga mexanizm sifatida qarab uning oldiga qo'yilgan bir qator talablarni ko'rib chiqadigan bo'lsak:

Birinchidan, to'lovchi va pul oluvchilarning huquqlari aniq belgilangan bo'lishi kerak;

Ikkinchidan, pul mablag'larining o'tkazilishi huquqiy tomondan belgilangan bo'lishi lozim, ya'ni qonun bilan mustahkamlangan tartiblar amaliyotga to'la tadbiiq etilishi lozim;

Uchinchidan, ko'pchilik tomonidan qabul qilingan bo'lishi kerak;

To'rtinchidan, kam xarajatli bo'lishi, tannarx hisobga olinishi lozim;

Beshinchidan, yo'qotishlar va qonunbuzarliklarning oldini olish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim.

Agar yuqoridagi sanab chiqilgan talablarga javob bersa, bunday to'lov tizimi muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishi mumkin.

O'zbekistonda bank tizimi rivojlanib borgan sari banklar tomonidan mijozlarga xizmat ko'rsatish sifati yaxshilanmoqda, ularga yangi bank xizmatlari taklif etilmoqda. Shulardan biri yangi texnologiya bo'lib hisoblangan «Bank-Mijoz» dasturi bo'yicha hisob-kitoblar tizimi keng ko'lamda qo'llanilib kelinmoqda.

Bank mijoz dasturiy majmuasining ishlashi bank bilan mijoz o'rtasida kommunikatsion aloqa tarmog'i orqali faylda ma'lumotlar almashinuviga asoslangan. Mijozlar bilan ma'lumotlarni

almashish uchun bankda mijozlar uchun pochta qutisi tashkil qilinadi, unga parol va identifikator orqali kiriladi. Mijozlarning so'rovlarini qayta ishlash, ma'lumotlarni qabul qilish, uzatish avtomatlashgan holda amalga oshiriladi.

Bank mijoz dasturining asosiy vazifalari bilan yondashadigan bo'lsak quyidagi bir qancha misollarni ko'rishimiz mumkin.

- elektron pul hisob-kitob hujjatlarini tayyorlash;
- so'rovnamlar va xabarnomalarni shakllantirish;
- ma'lumotlarni qabul qilish va uzatish;
- kerakli ma'lumot va hisobot shakllarni qayta ishlash;
- kerakli ma'lumot va hisobot shakllarini bosmadan chiqarish;
- ma'lumotlarni arxivlash.

Yuqoridagi misollardan kelib chiqqan holda keling "Bank mijoz" dasturi orqali bankning ish tartibini ko'rib chiqamiz. Bankda xar bitta mijozga alohida pochta qutisi tashkil etiladi. Mijozlardan kelib tushgan barcha axborotlar dasturiy ravishda deshifratsiya qilinib, rekvizitli nazoratdan o'tadi va bankning ma'lumotlar bazasiga "kiritilgan" maqomi ostida tushiriladi. Pul hujjatlari o'rnatilgan tartibda tekshirilgach, ular tasdiqlanadi va bankning amaliyot kuniga qayta ishlash uchun yuboriladi, keyin esa elektron to'lovlar tizimi bo'yicha oluvchiga jo'natiladi. Mijozning hisobvarag'ida mablag'lar yo'q bo'lgan hollarda, pul hujjatlari bilan butun fayl qayta ishlashdan chiqarib tashlanadi va mijozning pochta qutisiga qaytariladi. Elektron to'lovlar tizimi orqali kelib tushgan pul hujjatlari ijro etilgandan so'ng mijozning pochta qutisiga joylashtiriladi. Kun davomida mijozlardan olingan barcha ma'lumotlar arxivlanadi va o'rnatilgan tartibda saqlanadi.

Quyidagilar bo'yicha xizmatlar ko'rsatish to'lov xizmatlari jumlasiga kiradi:

- bank hisobvarag'idan foydalangan holda to'lovlarni qabul qilish va amalga oshirish;
  - naqd pul mablag'larini bank hisobvaraqlariga, shu jumladan uchinchi shaxslarning hisobvaraqlariga o'tkazish uchun qabul qilish;
  - to'lovchi tomonidan bank hisobvarag'ini ochmagan holda to'lovni amalga oshirish uchun naqd pul mablag'larini qabul qilish;
  - elektron pullarni chiqarish va qoplash;
  - bank kartalarini chiqarish;
  - elektron pullarni va bank kartalarini realizatsiya qilish;
  - elektron pullardan foydalangan holda amalga oshiriladigan to'lovlarni qabul qilish va bu to'lovlarga ishlov berish;
  - elektron shakldagi to'lovlarga ishlov berish va to'lovni amalga oshirish uchun zarur axborotni bankka berish yoki mazkur to'lovlar bo'yicha pul mablag'larini qabul qilish;
  - pul o'tkazmalari tizimi orqali pul mablag'larini qabul qilish va amalga oshirish.
- Quyidagilar bo'yicha xizmatlar ko'rsatish to'lov xizmatlari jumlasiga kirmaydi:

- to'lovchi qaysi shaxs oldida to'lov xizmatlarini yetkazib beruvchining ishtirokisiz amalga oshiriladigan majburiyatlarga ega bo'lsa, o'sha shaxsga to'lovni amalga oshiruvchi shaxs tomonidan naqd pul mablag'larini berish;
- banknotlarni, tangalarni va qimmatliklarni inkassatsiya qilish;
- bank hisobvarag'ini ochmagan holda naqd chet el valyutasi bilan ayirboshlash operatsiyalarini amalga oshirish;

➤ uchinchi shaxslar ishtirokisiz qabul qilingan to'lovlar bo'yicha pul mablag'larini to'lov xizmatlarini yetkazib beruvchi tomonidan benefitsiar foydasiga o'tkazishni amalga oshirish chog'ida yuridik shaxs bo'lgan benefitsiar, yakka tartibdagi tadbirkor va to'lov xizmatlarini yetkazib beruvchi o'rtasidagi axborot-kommunikatsiyaga oid va texnologik hamkorlikni ta'minlash.

XULOSA

Yuqoridagilardan kelib chiqib, Markaziy bank to'lov, hisob-kitob munosabatlarini tashkil qilish funksiyasini bajara turib moliya va to'lov tizimini barqarorligini ta'minlash, to'lov tizimini samarali bo'lishiga erishish, pul-kredit siyosatini o'tkazish kabi masalalarni hal qilishni o'z oldiga qo'yadi.

Tijorat banklari uchun iqtisodiy me'yorlarning urnatilishi – bu avvalo Markaziy bank tomonidan samarali bank nazoratini olib borishga erishish, tijorat banklari faoliyatida vujudga keladigan muammolarni oldindan aniqlash va barqaror bank tizimini yaratishda muhim vositadir.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasining «Markaziy banki to'g'risida»gi Qonuni. (1995 y. 26 dekabr).
2. O'zbekiston Respublikasining «Banklar va bank faoliyati to'g'risidagi»gi Qonuni. (1996 y. 25 aprel).
3. O'zbekiston Respublikasining «Elektron raqamli imzo tqg'risida»gi Qonuni. 2003 y. 11 dekabr.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Hisob-kitoblar mexanizmini takomillashtirish va respublika hamda mahalliy byudjetlarga to'lovlarning o'z vaqtida kelib tushishini rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni. 1998 y. 4 fevral.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Bank tizimini yanada erkinlashtirish va isloh qilish chora-tadbirlari tqg'risida»gi Qarori. 2005 y. 15 aprel.
6. Elektron axborotlarni muxofaza qilish tqg'risidagi Nizom.
7. Abdullaeva Sh. Z. Pul, kredit va banklar. - T., 2005 y.
8. Abdullaeva Sh. Z. Bank ishi. - T., 2005 y.
9. Afonina S. V. Elektronnie dengi: - SPb.: Piter, 2001.

G'AZNACHILIK TIZIMI IJROSINING MAZMUNI VA MOHIYATI

Ochilov Pirmqul Shamsiddin o'g'li

Toshkent moliya instituti talabasi

E-mail: pirmqulochilov007@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8210738>

Annotatsiya. Bugungi kunda davlat budjeti g'azna ijrosini tashkil etish borasidagi Yurtboshimiz qarorlarining ijrosi doirasida Osiyo taraqqiyot banki va boshqa xalqaro moliya tashkilotlarining qarz mablag'larini jalb etgan holda davlat budjetining barcha daromadlarini yagona g'azna hisobraqamiga jamlash va undan xarajatlar to'lovini amalga oshirish imkonini beruvchi davlat budjeti g'azna ijrosining yagona integratsiyalashgan axborot tizimini tashkil etish bo'yicha chora-tadbirlar kompleksi ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: g'aznachilik tizimi, boshqarish tizimi, g'azna ijrosi, budjet jarayoni.

THE CONTENT AND ESSENCE OF THE EXECUTION OF THE TREASURY SYSTEM

Abstract. Today, within the framework of the implementation of the decisions of the head of the state budget on the organization of the Treasury, a complex of measures has been developed to organize a single integrated information system of the state budget Treasury execution, which allows you to concentrate all the revenues of the state budget on a single treasury account and make a.

Key words: treasury system, management system, Treasury execution, budget process.

СОДЕРЖАНИЕ И СУЩНОСТЬ ИСПОЛНЕНИЯ СИСТЕМЫ КАЗНАЧЕЙСТВА

Аннотация. Сегодня в рамках исполнения решений Главы государства по организации казначейского исполнения государственного бюджета разработан комплекс мер по созданию единой интегрированной информационной системы казначейского исполнения государственного бюджета, позволяющей консолидировать все доходы государственного бюджета на единый казначейский счет с привлечением заемных средств Азиатского банка развития и других международных финансовых организаций и осуществлять с него оплату расходов.

Ключевые слова: система казначейства, система управления, казначейство, бюджетный процесс

Bizga ma'lumki, G'aznachilik tizimining bajarilishi deganda hukumat yoki tashkilot doirasida byudjet rejalari amalga oshirish va davlat moliyasini boshqarish jarayoni tushuniladi. Bu byudjet ijrosi, kassalarni rejalashtirish, buxgalteriya hisobi, davlat qarzini boshqarish, moliyaviy hisobot va boshqalar kabi turli vazifalarni o'z ichiga oladi. G'aznachilik tizimi davlat mablag'laridan samarali va samarali foydalanishni ta'minlash, moliyaviy barqarorlikni saqlashda hal qiluvchi o'rin tutadi. Bu, shuningdek, moliyaviy operatsiyalarni muammosiz amalga oshirish uchun banklar va sotuvchilar kabi tashqi hamkorlar bilan ishlashni o'z ichiga oladi. G'aznachilik tizimining mazmuni va mohiyati tashkilotning o'ziga xos ehtiyojlari va ustuvor yo'nalishlariga qarab o'zgarishi mumkin, ammo uning asosiy maqsadi o'zgarishsiz qolmoqda - davlat mablag'larini mas'uliyatli va shaffof boshqarishni ta'minlash. O'zbekiston Respublikasida davlat moliyasini boshqarish tizimida olib borilayotgan islohotlar, qator vazifalar bilan birgalikda, davlat

budjetining g'azna ijrosiga bosqichma-bosqich o'tishni va uning faoliyat mexanizmlarini takomillashtirishni nazarda tutadi. Bunda zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida davlat mablag'larining harakati to'g'risidagi ma'lumotlarni jamlash, qayta ishlash, uzatish usullarini o'zlashtirish asosida davlat moliyasini boshqarishning samarali usul va vositalarini shakllantirish va muvofiq holda- ishlashini ta'minlash zarur bo'ladi.

Mamlakatimizda davlat budjetining g'azna ijrosini samarali tadbiiq etishga faqatgina barqaror rivojlanish ko'rsatkichlariga erishganimizdan keyingina muvaffaq bo'lindi. O'zbekiston hukumati davlat moliyasini boshqarish tizimida ham kengqamrovli islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirib kelmoqda. Bu islohotlarning ijobiy natijalarini davlat budjeti g'azna ijrosining muvaffaqiyatli joriy etilishida ko'rishimiz mumkin.

Davlat budjetining g'azna ijrosi davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalarining barcha daromadlarini, shuningdek, budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari mablag'lar bo'yicha tushumlarini yagona g'azna hisobraqamga jamlash va ularning barcha xarajatlarini shu hisobraqamdan amalga oshirishni nazarda tutadi. Bu esa davlat budjeti, budjetdan tashqari fondlar, budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari mablag'lari, davlat qarzlari va ularga xizmat ko'rsatish jarayonlarining tezkor nazoratini va monitoringini olib borish, davlat mablag'larining samarali ishlatilishini ta'minlash, davlat moliyaviy resurslarining harakati to'g'risida operativ tarzda ma'lumotlarni jamlash imkonini beradi.

Taraqqiyotimizning bugungi sharoitida mamlakatimiz iqtisodiyotida sodir bo'layotgan tarkibiy o'zgarishlar, butun moliya tizimida, uning markaziy bo'g'ini bo'lgan davlat moliyasida amalga oshirilayotgan islohotlar davlat moliyasini boshqarish masalalarida muayyan bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish zarurligini talab qilmoqda. Bunday sharoitda nafaqat davlat moliyasi haqidagi ma'lum nazariy bilimlarga ega bo'lgan, balki davlat budjeti g'azna ijrosi jarayonlarida vujudga keladigan holatlarni tushuna oladigan, budjet ijrosi ishtirokchilari bo'lgan moliya organlari, g'aznachilik bo'linmalari, budjet tashkilotlari va budjetdan mablag' oluvchilar amaliy faoliyatini samarali tashkil qila oladigan, davlat mablag'larini samarali boshqarishga qaratilgan boshqaruv qarorlarini qabul qila oladigan zamonaviy mutaxassislar tayyorlash birinchi darajali ahamiyatga egadir. Shu sababli davlat moliyasi uchun tashabbuskor, ijodiy fikrlaydigan mutaxassis kadrlarni tayyorlashda budjet-moliya va budjetning g'azna ijrosi nazariyasi va amaliyotini o'rganishga muhim o'rin beriladi.

Avvalo, budjet jarayoni tushunchasining mazmuniga to'xtaladigan bo'lsak, budjet jarayoni - budjet loyihasini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish va ijro etish, uning ijro etilishini nazorat qilish, ijrosi haqidagi hisobotni tayyorlash va tasdiqlash, shuningdek davlat budjeti tuzilmasiga kiruvchi budjetlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning qonun hujjatlariga muvofiq tartibga solinishi bilan bog'liq bo'lgan davlat hokimiyati va mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlari hamda boshqa budjet jarayoni ishtirokchilarining maqsadli faoliyatidir. Uning mazmuni mamlakatning davlat va budjet qurilishi, tegishli vakolatli organlar va yuridik shaxslarning budjet huquqlari bilan belgilanadi.

Byudjet jarayoni budjetni rejalashtirishdan boshlanadi. Byudjetni rejalashtirish davlat moliyaviy siyosati talablariga muvofiqlashtirilgan moliyaviy rejalashtirishning muhim tarkibiy qismini tashkil qiladi. Bunday rejalashtirishning iqtisodiy vazifasi turli darajadagi budjetlar va budjetdan tashqari jamg'armalarni tuzish va ijro etish jarayonida mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning umummilliy dasturlari asosida yalpi ichki mahsulot va milliy daromad qiymatini

moliya tizimi bo'g'inlari o'rtasida markazlashtirilgan tarzda qayta taqsimlash nisbatlarini to'g'ri belgilashdan iboratdir.

Davlat budjetining g'azna ijrosi - davlat budjeti va davlat maqsadli jamg'armalarining barcha daromadlarini, shuningdek, budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari mablag'lar bo'yicha tushumlarini yagona g'azna hisobraqamga jamlash va ularning barcha xarajatlarini shu hisobraqamdan amalga oshirishni nazarda tutadi. Bu esa davlat budjeti, budjetdan tashqari fondlar, budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari mablag'lari, davlat qarzlari va ularga xizmat ko'rsatish jarayonlarining tezkor nazoratini va monitoringini olib borish, davlat mablag'larining samarali ishlatilishini ta'minlash, davlat moliyaviy resurslarining harakati to'g'risida operativ tarzda ma'lumotlarni jamlash imkonini beradi.

Davlat budjeti g'azna ijrosining asosiy tamoyillari - kassaning yagonaligi hamda buxgalteriya hisobi va hisobotini tashkil etishning yagonaligidan iborat. Davlat budjetining g'azna ijrosi qonun hujjatlarida belgilab qo'yiladigan maxsus vakolatli moliya organi hamda uning Qorag'alpog'iston Respublikasi, viloyatlar, tumanlar, shaharlardagi hududiy bo'linmalari tomonidan amalga oshiriladi.

Davlat moliyasini boshqarish - davlat o'z vazifalarini samarali bajarishini ta'minlash, moliyaviy resurslarni safarbar qilishda ma'lum samaraga erishish, yagona tizim asosida moliyaviy resurslarni taqsimlash va ishlatish va nihoyat iqtisodiy barqarorlashtirish va jamiyat rivoji uchun sharoit yaratish borasida davlat tomonidan ko'riladigan tadbirlar yig'indisidir.

Davlat budjeti g'azna ijrosi deganda davlat budjeti, davlat maqsadli jamg'armalari va boshqa budjetdan tashqari fondlarning mablag'lari to'planadigan va ushbu mablag'lar doirasida aniq belgilangan yo'nalishlar bo'yicha xarajatlar amalga oshiriladigan yagona g'azna hisobraqami orqali davlat budjetining ijro etilishi hamda shu orqali davlat moliyasini maqsadli va samarali boshqarishni tashkil etish tushuniladi.

"G'aznachilik tizimi" atamasi kontekstga qarab turli xil narsalarni anglatishi mumkin. Biroq, umuman olganda, bu odatda hukumatning g'aznachilik departamenti tomonidan moliyani boshqarish uchun, jumladan, byudjetlashtirish, buxgalteriya hisobi, pul mablag'larini boshqarish va qarzlarni boshqarish uchun foydalaniladigan tizimlar va jarayonlar to'plamiga ishora qiladi. G'aznachilik tizimining asosiy maqsadi davlat o'z majburiyatlarini bajarish uchun zarur mablag'larga ega bo'lishini va bu mablag'lardan samarali va samarali foydalanilishini ta'minlashdan iborat.

G'aznachilik tizimining bajarilishi deganda tizimning turli jihatlarini amalga oshirish va ularning to'g'ri ishlashini ta'minlash bilan bog'liq jarayonlar tushuniladi. Bunga g'aznachilik bo'limi tomonidan qo'llaniladigan dasturiy ta'minot tizimlarini ishlab chiqish va ularga xizmat ko'rsatish, xodimlarni ushbu tizimlardan foydalanish bo'yicha o'qitish, mablag'lar va moliyaviy operatsiyalarni to'g'ri boshqarish va monitoringini ta'minlash uchun ichki nazorat va tartiblarni o'rnatish kiradi.

Xulosa qilib aytganimizda, samarali g'aznachilik tizimini amalga oshirish har qanday hukumat yoki tashkilotning moliyaviy barqarorligi va muvaffaqiyati uchun juda muhimdir. Mablag'larning to'g'ri boshqarilishini va hisobini ta'minlash orqali g'aznachilik tizimi tashkilotlarga moliyaviy maqsadlariga erishishda va manfaatdor tomonlarning ishonchini saqlab qolishda yordam berishi mumkin.

REFERENCES

1. Byudjet g'azna ijrosi hisobi: Darslik / S.Mexmonov, I. Qo'ziyev, A. Kuliboyev, A.Ostonokulov; –T.: 2020. 252 b.
2. “G’aznachilik asoslari” fanidan o’quv-uslubiy majmua. Toshkent-2018
3. A.Sh. Kuliboyev “Byudjet g’azna ijrosi hisobi” fanidan O’quv-uslubiy majmua. —T.: TMI, 2019
4. <https://lex.uz/acts/-1139941>

O'ZBEK VA QORAQALPOQ DUTORLARINING RIVOJ TOPISHI VA ULARNING O'ZIGA HOS XUSUSIYATLARI.

Gaybullaeva Xurliman Nurabillaevna

O'zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali 3 - kurs talabasi

hurliman591@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8213399>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va qoraqalpoq milliy cholg'ulari bo'lgan dutor sozi, ularning tarixi, ularning turlari, ijro uslublari, hozirgi vaqtda dutor sozlarini rivojlanib va jahonga tanitishda hissa qo'shayotgan ustozlar va ularning o'quv uchun darsliklari haqida so'z etiladi.

Kalit so'zlar: Ustoz, dutor, olamoynaq dutor, musiqa, shtrix, diapazon, madaniyat, asarlar, kompozitor, konservatoriya, sozanda, baxshi.

THE DEVELOPMENT OF UZBEK AND KARAKALPAK DUTORS AND THEIR PECULIARITIES.

Abstract. This article tells about the dutar, which is the Uzbek and Karakalpak national instrument, their history, their types, performance styles, teachers who contribute to the development and introduction of the dutar into the world, and their textbooks.

Key words: Teacher, dutar, alamoynaq dutar, music, culture, works, composer, conservatory, soloist, baqshi.

РАЗВИТИЕ УЗБЕКСКИХ И КАРАКАЛПАКСКИХ ДУТОРОВ И ИХ ОСОБЕННОСТИ.

Аннотация. В данной статье рассказывается о дутар, который является узбекским и каракалпакским национальным инструментом, их истории, их видах, стилях исполнения, педагогах, которые способствуют развитию и внедрению дутар в мир, и их учебники.

Ключевые слова: Педагог, дутар, аламойнак дутар, музыка, штрих, диапазон, культура, произведения, композитор, консерватория, солист, бахши.

Aholi, ayniqsa, olis hududlarda istiqomat qiladigan fuqarolarga madaniy dam olish xizmatlari ko'rsatish darajasini oshirish, respublikaning barcha hududlarida teatr, cirk va boshqa turdagi ommaviy-madaniy va konsert-tomosha tadbirlarini tizimli ravishda yo'lga qo'yish, madaniyat va san'at sohasida iste'dodli yosh ijodkorlarni izlab topish va qo'llab-quvvatlash, ta'lim muassasalarini milliy cholg'ular, musiqa darsliklari, notalar to'plamlari va o'quv-metodik adabiyotlar bilan ta'minlashning yaxlit tizimini yaratish maqsadida, shuningdek, 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturiga muvofiq: 2022/2023 o'quv yilidan boshlab ta'lim muassasalarida o'quvchi va talabalarning musiqiy bilim va ko'nikmalarini oshirish, ularning qalbida milliy madaniyatga bo'lgan muhabbatni shakllantirish, yosh iste'dodlarni aniqlash va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi belgilansin: umumiy o'rta ta'lim muassasalarida: mazkur qarorga ro'yxatda keltirilgan milliy cholg'ulardan kamida bittasida, 2023/2024 o'quv yilidan boshlab esa kamida uchtasida kuy ijro etish mahoratiga ega bo'lish musiqa fani o'qituvchilari uchun majburiy hisoblanadi; musiqa fani uchun ajratilgan o'quv soatlari doirasida "Hayotimga hamrohdir cholg'u" shiori ostida cholg'u

ijrochiligi dars mashg'ulotlari yo'lga qo'yiladi; notalar to'plamlari va maxsus musiqiy adabiyotlar bilan ta'minlash umumta'lim maktablarini darsliklar va o'quv-metodik qo'llanmalar bilan ta'minlash tizimiga kiritiladi; Xalq ta'limi vazirligi tasarrufidagi umumiy o'rta ta'lim muassasalari ta'minlanishi lozim bo'lgan milliy musiqa cholg'ulari

Ro'yxati:

1. Dutor
2. Do'mbira
3. Doira
4. Tanbur
5. Rubob
6. G'ijjak
7. Nay

Mazkur qarorga ro'yxatda keltirilgan milliy musiqa cholg'ularidan kamida bittasida kuy ijro etish mahorati o'rgatiladi hamda bu haqda ularning ta'lim to'g'risidagi hujjatiga (shahodatnoma) tegishli qayd kiritiladi; musiqa fani uchun haftasiga belgilangan bir o'quv soati hamda unga qo'shimcha ravishda har hafta milliy musiqa cholg'ularida kuy ijro etish amaliy to'garaklari va fakultativ darslari o'tkaziladi¹⁰.

Dutor – o'zbek an'anaviy chertim cholg'u sozlaridan biri. Uzoq o'tmishdan xalq ijrochilik amaliyotidan munosib o'rin egallab kelayotgan dutor, ayni paytga kelib an'anaviy ijro uslubiga xos barcha guruhlar tarkibidan joy oldi. An'anaviy yakkanavoz cholg'u sifatida shakllandi va yetakchi cholg'ular qatoriga kirdi.

Dutorning tarixiy shakllanishi uzoq o'tmish va boshqa cholg'ular bilan uyg'unlik jihatlar borib taqalsada musiqiy risolalarda XV asrdan boshlab ta'riflanib keladi. "Farobiy (IX asr) ma'lumotlariga qaraganda Xuroson tanburi o'zining ko'plab belgilari bilan zamonaviy dutorni eslatadi". Lekin, dutorni o'z nomi va uning barcha (shakli, tarkibiy, ijroviy) imkoniyatlari bilan ilk bor XV asrda yashab ijod etgan musiqashunos olim Zaynullobiddin al-Xusayniy o'zining musiqa ilmiga bag'ishlangan "Qonuni ilm va amali musiqiy" nomli risolasida bayon etgan¹¹. Darhaqiqat, unda ikkita torli va ularning oralig'i kvarta intervalini tashkil etuvchi, dastasiga bog'langan pardalari o'n bittani tashkil etuvchi dutor cholg'u asbobi ta'riflanadi.

Dutor O'rta Osiyoning o'zbek, turkman, tojik, qoraqalpoq xalqlari orasida keng ommalashgan cholg'udir. Qayd etish joizki, har bir xalq dutorining oz bo'lsada o'ziga xoslik jihatlari mavjuddir¹². Dutor - ikki torli cholg'u asbobidir. Odatga ko'ra, tut daraxtidan tayyorlanadi. Cholg'u ikki asosiy qismlarga bo'linadi: a) kosaxona (rezonator); b) dasta. Cholg'uning kosasi 10-12 ta yupqa qovurg'achalarning bir-biriga birlashtirib yopishtirish orqali hosil qilinadi va uning ustki qism maxsus qopqoq bilan qoplanadi. Cholg'uning kosasida torlar ilinadigan maxsus moslama, ya'ni ilgichlar o'rnatiladi. Dutorning dastasi cholg'u jussasiga qarab belgilanadi. Unda 14-15 ta pardalar mavjud bo'lib, ular ichak, zamonaviy jarayonda jilka (sun'iy ip) dan boylanadi va torlari ipakdan eshilib tayyorlanadi. An'anaviy dutor pardalari diatonik tovushqator tarkibida joylashgan. Dastaning boshlanish qismida esa, ikkita maxsus quloqlar joylashgan. Quloqlar iplarni tortish va cholg'uni sozlash uchun qo'llaniladi. Cholg'uda ovoz

¹⁰ Mirziyoyev.Sh O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi PQ-112-son qarori.

¹¹ Xodjayeva.R "XALQ CHOLG'ULARIDA IJROCHILIK" (DUTOR) "Musiq" Toshkent - 2020. B.13.

¹² Xodjayeva.R "XALQ CHOLG'ULARIDA IJROCHILIK" (DUTOR) "Musiq" Toshkent – 2020 B.14.

tarannumini sof holda taralishi uchun ikkita xarrak oʻrnatiladi. Cholgʻuning yuqori qismida joylashgan xarrak shayton xarrak deyiladi va birinchi parda bilan quloqlar mobaynida joylashadi. Pastki xarrak maxsus shaklda yasaladi va cholgʻuning sozlanishiga koʻra qopqoq ustiga oʻrnatiladi¹³.

Oʻzbek aholisining dutori 6 turga boʻlinadi. Bugunga kelib, dutor sinfida shulardan toʻrt turli koʻrinishdagi, yaʼni milliy dutor, dutor alt, dutor sekunda va dutor prima kabilarini oʻrganish maqsadga yarasha ekanligi dalillangan. Bu yuqorida yoritilgan dutorlarning diapazoni ikki yarim oktavani tashkil etadi, sozlanishi yozilishiga nisbatan bir oktava past eshitiladi. Kichik oktava re, lya yoki re, sol notalariga sozlanadi. Dutor ijrosidagi chap qoʻl barmoqlarining holatiga applikatora deyiladi. Kuyni bezash uchun yozilgan qoʻshimcha melodic shakllar melizm deyiladi. Quyidagi melizmlarga izohli misollar keltiriladi:

- **Uzun forshlag** - asosiy nota choʻziminin yarmisi hisobiga ijro etiladi.

- **Qisqa forshlag** - asosiy nota choʻzilish va oʻzidan avvalgi nota choʻzimi hisobiga ijro etiladi.

- **Qoʻsh forshlag** - 2 ta qisqa forshlagtan iborat boʻlib, oʻzidan avvalgi nota choʻzimi hisobina ijro etiladi.

- **Trel** - asosiy ovozning oʻzidan yuqorigi tovush bilan almashib turilishi: *tr – trel*.

- **Mordent** - 2 turli boʻladi:

1) yuqoridagi yordamchi tovush bilan asosiy pardaning takrorlanishi.

2) pastki yordamchi tovush bilan asosiy pardaning takrorlanishi.

- **Gruppetto** - 3, 4, baʼzida 5 lik tovushdan iborat melodik bezak.

- **Nola** - bunda barmoq bilan pardani qattiq bosib, balandlik darajasini bitta meʼyorda koʻtarib, tushirib, bezab, ijro qilinadi¹⁴.

Ijrochilik amaliyotida mohirlik darajasiga erishgan xalq dutorchi sozandalari Mahmud Yunusov, Gʻulomjon Qoʻchqorov, Faxriddin Sodiqov ... kabilar doimo xalqimiz eʼzozida boʻlib kelganlar¹⁵.

Dutorning xarraki juda past boʻlgani uchun koʻp dutorchilarimiz chalgan vaqtda qoʻllarini taxtaga tekkizib dutorning mazasini qochiradi. Bu kunlarda bizning eng mashhur dutorchimiz Samarqandlik Xoji Abdulaziz qoʻlini taxtaga urmay chalgani uchun uning dutorini havas bilan tinglaydilar¹⁶.

Milliy musiqamiz oʻz oldiga bir xaziyna. Qoraqalpoq xalqiga tegishli boʻlgan gʻayri oddiy naqshlarga boy sehrli navolarimiz, bizning afsonaviy tariximizni, urf-odatlarimiz, qaygʻusin, quvonchin oʻz bagʻriga olganidek seziladi. Milliy navolarimizni xalq bilan birga ajratish mumkin emas, ular bir-biriga yaqin oʻrtoq. Shuning uchun bu milliy navolarimiz ustoz-shogird sistemasi orqali shu davrgacha yetib kelgan. Qoraqalpoq xalqining olamoynoq dutori qoʻshni xalqlari boʻlgan oʻzbek, turkman, qozoq xalqlarining “dutor” va “doʻmbira” deb atalgan cholgʻulari bilan oʻxshash joylari, shuning bilan birga oʻziga hos oʻzgachaligi ham bor. Olamoynoq dutorining oʻzgachaligi shundaki: birinchidan, dutor dastasidagi pardalarning oʻzgachaligi (masalan, oydin parda, shirvon pardalari); ikkinchidan, qattiq eshtiladigan tovushning, tembrining oʻzgachaligi;

¹³ Xodjayevara.R “XALQ CHOLGʻULARIDA IJROCHILIK” (DUTOR) “Musiq” Toshkent – 2020 B.14.

¹⁴ Muhamedova.G.M “DUTOR DARSLIGI” “OʻQITUVCHI” Toshkent – 2005. B.8.

¹⁵ Xodjayevara.R “XALQ CHOLGʻULARIDA IJROCHILIK” (DUTOR) “Musiq” Toshkent – 2020. B.15.

¹⁶ FITRAT “OʻZBEK KLASSIK MUSIQASI VA UNING TARIXI” “Fan” Toshkent – 1993. B.29.

uchinchidan, olamoynaq dutorning o'ziga yarashgan ko'rinishi va bezak naqshlaridagi o'zgachaliklar hisoblanadi. Masalan; dutorning bo'ynidagi suyakka o'yilgan milliy naqshlar "olamoynaq" deb atalishiga sabab bo'lgan; to'rtinchidan, tovush xonasining, dastasining o'lchamlari, tuzilishi (formasi) va dastadagi pardalarning o'lchamlaridagi o'zgachaligi. Olamoynaq dutorini yasashda ustalar tut yog'ochidan foydalanishgan va ikki usulda yasashgan, biri qazma dutor bo'lsa, ikkinchisi tilma (qurama) dutor. Qazma dutorning tovush xonasini bir butun tut yog'ochidan o'yib chiqishadi. Tilma (qurama) dutorning tovush xonasini tut yog'ochini tilip, keyin shu tilmalarni bir-biriga qurashtirib yasaladi¹⁷. Olamoynaq dutori ota-bobolarimiz Berdaq, Ajiniyoz, Musa baxshi, Esjan baxshi, Amet baxshi, Hurliman qiz baxshi va hozirgi vaqtda G.Utemuratov, T.Qalliev, shu kabi ko'pgina baxshi-sozandalarimizning qo'lidan o'tgan, milliy madaniyatimizning bir qismini tashkil qiluvchi cholg'usi hisoblanadi¹⁸.

"Qoraqalpoq xalq kuylari XIX asr Evropa olimlarining diqqatini tortib, ular haqida fikr berganlari haqida ma'lum. (A.F.Eyxgori, V.A.Uagenskiy). Qoraqalpoq musiqalarini o'z oldiga yig'ib, notalashtirish ishlari XX asrning 20-30-yillari qo'lga olinadi. Mashhur kompozitor A.Zataevich qoraqalpoq xalq kuylarini yozib olib, ular haqida ma'lumotlar beradi. Bundan tashqari qoraqalpoq xalq kuylari V.Shafrannikovning 1941- yilgi va 1959- yili "Karakalpakskie narodnie pesni" nomli Moskvada nashr ettirilgan kitobida biroz keng turda notalar tanishtirildi. V.Shafrannikovdan boshqa qoraqalpoq xalq kuylarin A.Xalimov, A.Sultanov, J.Shamuratov, M.Jiyemuratov va boshqa kompozitorlar boshchiligida qo'lga olingan". Qoraqalpoq xalq kuylari ustida ko'plab izlanishlar olib borgan birinchi olim san'at fanlarining nomzodi T.Adambaeva edi. Uning "Revolyuciya'ga shekemgi qoraqalpaq muzikasi" (Nukus, 1976 y.) nomli kitobida qoraqalpoq musiqasining tarixi, izlanilishi, kompozitor faoliyati, qoraqalpoq xalq kuylari va cholg'ulari, qoraqalpoq musiqasining ijrochilari, baxshichilik hunarining o'zgachaligi kabi bizning musiqa madaniyatimiz haqida chuqur ilmiy analiz qilgan mehnatlaridan hisoblanadi¹⁹.

Qoraqalpoq xalq kuylarini notaga tushirishda yangi olim D.Allanazarovning "Qaraqalpaq xalq sazlarini" kitobi hisoblanadi (Nukus, 2002 y). D.Allanazarov bugungi kunda qoraqalpoq xalq musiqasini notaga tu'shirip, uni keng jamiyatga yetkazishda katta xizmat ko'rsatayotgan ustozlarimizdan biri. Qoraqalpoq dutor kuylaridan "Qara jorga", "Nama basi", "Sayra duwtar", "Das nama", "Jaman shiganaq", "Siy perde", "Mirin tomen", "Ilme sultan" va yana boshqa asarlar dalil bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda o'zbek va qoraqalpoq dutorlarining bir-birining farqi va o'xshashlik taraflari mana shular bo'lib, hozirgi kunda xalq musiqamizni yanayam rivojlanib takomillashishida va kelajak avlod uchun manba bo'lib qolishi uchun yuqori darajali ustoz-professorlarimiz tamonidan ilmiy kitoblar, o'quv qo'llanmalar, darsliklar ishlanib qoraqalpoq olamoynaq dutori va o'zbek milliy dutorimiz, dutor-alt,prima dutorlarining butun jamiyat va qo'shni xalqlarg'a tanitib, targ'ibot qilib kelishmoqda

¹⁷ D.ALLANAZAROV, I. JUMANIYAZOV, B. QALMENOV "QARAQALPAQ MILLIY ALAMOYNAQ DUWTAR SAZENDESHILIGI SABAQLI'G'I" 1- klass, "G.Gulom" Toshkent – 2011. B.9.

¹⁸ MUSIQA SAN'ATIDA IJROCHILIK MAHORATINI TAKOMILLASHTIRISHNING DOLZARB MASALALARI: AN'ANAVIYLIK VA ZAMONAVIYLIK Respublika ilmiy amaliy anjuman materiallari to'plami 10- may 2022- yil, "Duwtar saz asbabinin turleri ham atqariv metodlari". B.281.

¹⁹ D.Allanazarov "QARAQALPAQ SAZLARI"(DUWTAR) "BILIM" Nökis – 2004. B.4.

REFERENCES

1. Sh. Mirziyoyev O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi PQ-112-son qarori.
2. Xodjaeva R. “Xalq cholgularida ijrochilik” (Dutor). Toshkent, “Musiqqa” nashriyoti, 2020.
3. Muhamedova G.M. “Dutor darsligi” Toshkent, “O‘qituvchi”, 2005.
4. FITRAT “O‘ZBEK KLASSIK MUSIQASI VA UNING TARIXI” Toshkent “Fan” 1993-yil.
5. D.ALLANAZAROV, I. JUMANIYAZOV, B. QALMENOV “QARAQALPAQ MILLIY ALAMOYNAQ DUWTAR SAZENDESHILIGI SABAQLI’G’I” 1- sinf, “G‘.G‘ulom” Toshkent 2011.
6. MUSIQA SAN’ATIDA IJROCHILIK MAHORATINI TAKOMILLASHTIRISHNING DOLZARB MASALALARI: AN’ANAVIYLIK VA ZAMONAVIYLIK Respublika ilmiy amaliy anjuman materiallari to‘plami 10- may 2022- yil, “Duwtar saz asbabinin turleri ham atqariv metodlari”.
7. D.ALLANAZAROV “QARAQALPAQ SAZLARI”(DUWTAR) “BILIM” – 2004.
8. АБАТБАЕВА, Рано. "КОМПОЗИТОР НАЖИМАДДИН МУХАММЕДДИНОВ ИЖОДИДА ТАРИХИЙ СИЙМОЛАР." Journal of Culture and Art 1.1 (2023): 60-66.
9. Абатбаева, Рано Алламбергеновна. "ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН МУСИҚА МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНИШИДА МАШХУР БАСТАТОР Н. МУҲАММЕДДИНОВНИНГ ЎРНИ." Oriental Art and Culture 3.1 (2022): 648-653.
10. Allambergenovna, Abatbaeva Rano. "THE MANIFESTATION OF EUROPEAN AND NATIONAL TRADITIONS IN THE OPERA" GULAYIM". International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences 2.2 (2022): 185-187.
11. Tajimuratova, S. (2023). FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY. Modern Science and Research, 2(5), 196-203.

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛҚЫНЫҢ МИЛЛИЙ САЗ АСАБАБЫ ҚОБЫЗ ХӘМ ЖЫРАУ НАМАЛАРЫ

Кудайбергенов Нурсултан Пахратдин улы
УДСМИ-Нф халық дәретиушилиги кафедрасы
фольклор хәм этнография қанигелиги
3-курс студенти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8214769>

Аннотация. Бул мақалада Қарақалпақ халқының миллий саз асабабы қобыз хәм жырау намалары, Атқарыушылық өнери хәмде атқарыушылар жырау, бақсы, қыссахан, сазенде, қосықшылары олардың тарийхы хаққында сөз етилген.

Гилт сөз: қобыз хәм жырау, Сопнаслы Сыпыра жырау, «Едиге», Қобыз, «Алпамыс», «Қырық қыз».

THE NATIONAL MUSICAL INSTRUMENTS OF THE KARAKALPAK PEOPLE ARE KOBIZ AND JIROV TUNES

Abstract. This article talks about the national musical instruments of the Karakalpak people, kobiz and jirov tunes, performance skills and the history of performers, jirov, bakhshi, kissakhan, sozanda, and spoon-makers.

Key words: Qobiz and Jirov, Soppasli sipira Jirov, "Edige", Qobiz, "Alpamis", "Qiriqqiz".

НАЦИОНАЛЬНЫЕ МУЗЫКАЛЬНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ КАРАҚАЛПАКСКОГО НАРОДА – НАПЕВЫ КОБИЗ И ЖИРОВ.

Аннотация. В данной статье рассказывается о национальных музыкальных инструментах каракалпакского народа, напевах кобиз и джиро, исполнительском мастерстве и истории исполнителей, джиро, бахши, киссахан, созанда, ложковых певцов.

Ключевые слова: Кобиз и Жиров, Сопнасли сипира Жиров, «Эдиге», Кобиз, «Алпамис», «Кырик Кыз».

Атқарыушылық өнери қарақалпақ халқының ең ескиден киятырған суйикли өнерпазларымыздың бир топарын курайды. Олардың сазы менен сөзи мийнет адамларының тилегине унлес, тилегине сай болып келеди. Халықтың әдебияты менен искусствосының рауажланыуында белгили дәрежеде улес қосқан атқарыушылардың хызмети халқымыздың көп әсирлик тарийхының алтын бетлерин толықтырады. Арал теңизиниң кун шығар арқасында Әмиу менен Сырдарьяның аралығында жайласқан қарақалпақлардың әйемги ата-бабалары болған массагетлердиң атқарыушылықты урдис еткени жөнинде тарийхтың атасы деп аталушы Геродот қызықлы мағлыұмат береді. Иранлылардың «өлмес» патшасы Кирди жеңген массагетлердиң патшасы анамыз Тумарис хаққындағы эпоста да сазенде, қосықшылар да атқарып, кенап шегип кеуил көтерип отыратуғын болғанлығын жазады.[1]Атқарыушылар жырау, бақсы, қыссахан, сазенде, қосықшы болып бир неше топарға бөлинеди. Соның ишинде жыраулар шығысы жағынан қарақалпақ халқының сол массагетлер дәуринен киятырған ең ески өнерпазы есапланады. Сондай-ак Орта Азия хәм Қазақстан халықлары арасында да қобыз бенен атқаратуғын жыраушылық өнериниң кута ертеден киятырғанлығы мәлим.

Жыраулар батырлық жырларының тийкарғы атқарыушылары есапланып, олар халық басындағы ауыр мийнет, жоқшылық зары, терең қайгысына шериклес, дәртине

дәртлес болып, қайғысын умыттырыудағы жалғыз кеуил хошы болып мың-мыңлаған тыңлаушы аудиториясының жүрегін тербетіп отырды.[2] Аты аңызға айланған Соппаслы Сыпыра жырау Қарақалпақтар арасында легендаларға айланған. Соппаслы Сыпыра жырау XIV әсирде жасаған жырау болып, ол көп ғана турк тиллес кәуімлер ноғайлы бирлеспесинде ямаса Алтын Орда ханлығы қарамағында жасап тұрған бир дәуирде өмир сурген қазақ, башқұрт, татар, ноғай фольклорында да аты кеңнен сақланған. Ол қарақалпақ жыраушылық традициясының баслаушыларының бири, уллы көркем сөз шебери сыпатында танылады. Қарақалпақ, қазақ, ноғай, башқұрт халықтарының изертлеулерине қарағанда белгили тарийхый уақыялар тийкарында пайда болған дәстан «Едиге» деги белгили тарийхый фигуралар Тоқтамыс, Едиге, Темир т.б. адамлар менен бир қатарда аталыуының өзи тарийхый шынлыққа туұра келеди. Усы жағдайларға байланыслы Соппаслы Сыпыра жыраудың аты, творчествосы Қорқыт ата, Асан қайғы, Жийренше шешен сыяқлы көпшилик турк тилинде сөйлейтуғын халықтарға ортақ болып келеди. Илимий әдебиятта Сыпыра жыраудың атын биринши болып киргизген белгили әдебиятшы, этнограф, музыка изертлеуши Ш. Уәлийханов: «Сыпыра жырау Тоқтамыс ханның ең абыройлы кенесгөйлериниң бири болды, ол ноғайлы дәуириниң көп ғана эпикалық жырларын атқаратуғын еди»-деп керсетеди.[3] Белгили қарақалпақ илимпазлары Н. Дауқараев, К. Айымбетов, х.т. басқалар қарақалпақ жыраушылық мектебин. Сыпыра жыраудың аты менен ,байланыстырады. Олар Тоқтамыс ханның тусында Ноғайлы Союзының кулау дәуиринде жасағаны[4] хаққында мағлыумат берилген.

Қарақалпақ халқының арасында шығысы жағынан ең гөне, ески музыкалық аспаптардың бири-қобыз. Қобыз-әспабы қарақалпақтардан басқа көпшилик шығыс халықтары қазақ, қырғыз, өзбек, уйғыр, улыума турк тиллес халықтардың көпшилигинде, сондай-ақ украинларда (бандур) т.б. халықтарда гезлеседи. (Қобыз аспабы өзиниң курылысы, жыраудың айтыу техникасы хәм де басқа да көплеген тарийхый дереклерге қарағанда ол кута әййемги аспаб болғанлығы мәлим.

XVIII әсирде жасаған белгили илимпаз Дервиш Алийдиң айтыуына қарағанда: «Қобыз-кутә жағымлы хәм көркем дауыслы тар тағылған музыкалық әспаб. Оның айтыуына қарағанда қобыз уллы сәзенде хәм музыка теориясын терең ийелеген Султан Жалайыр (1356 - 1374) атлы алым терепинен соғылған.

Қобызды ол рубабтың балдағын хәм оның путкил денесин узайтып жолы менен ислеп шыққан, ол хаққында автор кута қызықлы хәм узақ дауам еткен аңыз сөзлерди баян етеди. [5]

Жыраулардың қобыз бенен атқаратуғын арнаулы намалары оғада көп болып олар раңбарен нағысларына ийе. Олардан «Айга шап», «Шоласқан», «Шербейит», «Толқын», «Уллы зибан», «Келте зибан», «Жан-жан», «Хәужар», «Көз айдын», «Жигирма бесте», «Таң атар», «Кун шығар», «Ылғал», «Хәйяр», «Яғлы бахар» хәм т.б. намалар менен терме толғаулардың өзлери де бир неше турлерге ийе. Қобыз намаларының өзине тан стили, дауыслық колорити тембри менен айырықша кеуил тартып турады. Себеби, қобыз жуп тар тағылған әспаб болып, оның тарлары грифке тиймей, бармақлар тарлар устинде тайғанап жүреди. Сонлықтан болса керек оның дауысы бираз ғаңқылдаңқырап дараланып шығады. [6]

Жырау намаларының өзине тан характерли белгилерининң бири-олар бақсылардың намаларындай жоқары хәуижли, кең раўажланған куплетли хәм нақаратлы формада болмай әдетте басқаларды намаларынан қысқарак болып, онда белгилли бир яки еки мотив болып, бир неше рет такирарланып турады, Жырау намаларының тағы да бир өзгешелиги-олардың айырым музыкалық бөлеклери қарақалпақ халық намаларындай оригиналлықта-екинши басқышта талапланады. Бул нәрсе намалардың миллий колоритин арттырып көркемлик дәрежесин кушейтип отырады. Есемурат жыраудың атқарған «Кемийек» намасының мелодиялық бөлеклери екинши басқышта тамамланады. Бул жағынан «Кемийек» қарақалпақ, классикалық намасы «Бозатау» ға уқсайды. Сондай-ақ Республикамыздың белгилли музыка ғайраткери композитор Алимжан Халимов тәрәпинен «Қарақалпақ халық намалары» [7] ат пенен топлам етип бастырып шығарады. Бул еки топламда қарақалпақ халқының музыка мийрасын жыйнап халқымызға жеткериуде ең биринши пропагандалық жумыс болып табылады. Бул топламларға жазылған алты сөз қарақалпақ музыка тарийхында дәслепки теориялық пикирлер болып қарақалпақ намаларының характерли өзгешеликлерин анализлейде бахалы мақалалар болып табылады.

Мине усы жыйналған материаллар тийкарында бизиң топламда усынылып отырған жумысымыз «Жырау намалары» жыйнағында Жумабай жырау, Шамурат жырау, Қыяс жырау, Жақсылық жырау, Есемурат жырау, Карам жырау, Асқар жыраулардың атқарыуында композитор М. Жийемуратов тәрәпинен ноталастырылды.

Искусство таныу бөлими тәрәпинен таярланып атырған бул топлам «Жырау нама» ларын баспа сөзде биринши рет қолға алынған көлемли, илимий көз-қарастаң бахалы жумыс деп ойлаймыз. Себеби, бурында шығарылған қарақалпақ намаларының ески топламы (В. Шафранников, А. Халимов [8] хәм «Қобыз намалары» (А. Хайратдинов) [9] тек бақсы намалары, қобыз сазлары ғана жарияланған болса, бул топламда жыраулардың толық репертуары толық жырланыушылыры хәр турлилиги, байлығы менен паркланады.

Көрип откенимиздей-ақ жыраушылық искусствосы бугинги тыңлаушыларымызға да улкен эстетикалық зауық бағыш, етип келеди. Олардың атамзаманлардан қалдырған ески жыры халықтың социал мәдениаты, жаңа заман қосық-намаларын дәретиу творчествосында, оның терең мазмунлы хәм көркем поэмалық доретпесинде ески дәстан жырлары занлылық турде параллель турде еркин аяқ қосып келеди.

Қысқа дәуир ишинде алымларымыз тәрәпинен қарақалпақ халқының жасауы хәм гуреси, урип-әдети, дәстур усыллары, мереке жайғастырыу урдислери, тили, бай мәдениаты тарийхынан гуалық бернуши «Қоблан», «Едиге», «Алпамыс», «Қырық қыз», «Мәспатша», «Гөрүғлы» «Гәрип ашық», «Саятхан-Хәмра», «Юсуп-Зилийха» т.б. жузге жақын дәстанларды (вариантлары менен) терме-толғау, қосықларды мыңлаған намалары менен жазып, фольклордын көп томлығы менен халық намаларының топламларында жарияланып келди. Сонын менен катар жырау-бақсыларды поэзиясын дәретиушилер XVIII-XIX-XX әсир атқарыушылары болған Жийен, Төренияз, Ақымбет, Қалмурат, Қазақбай, Шаңқөт, Жийемурат, Муўса, Суйеу, Шернияз,

Ерполат, Нурабулла, Әбдирасули, Курбанбай, Есемурат, Қыяс т. б. шеберлери Қарақалпақ халқының музыкалық хәм поэзиялық дәретиушилерининң рауажланыуына айрықша тәсир етти. Олардан қалған мийраслар атқарыушылардың ең соңғы әуладларының, қалиплесиуине улкен устазлық рөлин атқарып келди. Халқымыздың усы

суйикли жыраў-бақсылары жырлап мийрас етип кеткен дөретпелери хэзирги кунде де бизиң рухый байлығымызға айланып қалды. Олардың таярлап қалдырған Жумабай, Бекмурат, Жақсылық хэм Жумабай жыраўдың балалары сыяқлы бир қанша шәкиртлери республикамыздың районларында жасап творчестволық хызмет атқарып атыр. Тыңлаушыларын неше әсирлерден бери таңландырып, заўыққа бөлеп, рухын көтерип келген халық дөретиушилигиниң атқарышыларының атларын мангилестириу ушын олардың дөретпелерин баспадан шығарып, естелик орнатыў бугинги кунниң актуал мәселелериниң бири болып отыр. [10]

REFERENCES

1. Геродот. Тарийх. Издательство «Наука» Л., 1972, IV китап, 57-58, 65, 74 бетлер.
2. Жыраў намалары: Алғы соз. Саз ноталары, - Нөкис: Қарақалпақстан, 1991. 3-4- б.
3. Ч.Уалийханов. Записки императорского, русского географического общества по отделению этнографии. том ХХІХ. СПб, 1. Дом -266- 267 стр.
4. Н.Дәўқараев. Очерки по истории. Қарақалпақской литературы Ташкент-1969 г. 25-26 стр. Қ.Айымбетов. «Халық даналығы» Нөкис-1968-ж.
5. Проф. Семенов. Дерзили Әлийдин музыка туралы Орта Азиялы. Ташкент-1946, 19-бет.
6. Жыраў намалары: Алғы соз. Саз ноталары, - Нөкис: Қарақалпақстан, 1991. 7-8- б.
7. Халимов. «Қарақалпақ халық намалары» Ташкент-1959-ж.
8. В. Шафранников. «Каракалпакское народные песни-Москва 1959, А. Халимов. «Қарақалпақ халық намалары»-Ташкент-1959.
9. А. Хайратоинов. «Қобыз намалары», Нөкис-1986-жыл.
10. Жыраў намалары: Алғы соз. Саз ноталары, - Нөкис: Қарақалпақстан, 1991. 33-34 б.

ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА У ДЕТЕЙ

Елбоева Умида

Студент 3 курса факультета "физическая культура" Нукусского государственного педагогического института

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8214798>

Аннотация. В данной статье рассматриваются периоды физического воспитания у детей школьного возраста, механизмы их организации, оказания первой помощи во время занятий и другие важнейшие механизмы.

Ключевые слова: физическое воспитание, физическое совершенствование, воспитание, медицинское здоровье, оздоровление, физическое воспитание.

PHYSICAL EDUCATION IN CHILDREN

Abstract. This article discusses the periods of physical education in school-age children, the mechanisms of their organization, first aid during classes and other important mechanisms.

Keywords: physical education, physical improvement, education, medical health, health improvement, physical education.

Теория физического воспитания детей младшего школьного возраста изучает общие закономерности формирования личности ребенка и физического воспитания. Эта наука исходит из идейно-методологических основ общей теории физического воспитания и является одной из важнейших ее отраслей. Теория физического воспитания определяет научное построение учебно-воспитательных процессов по воспитанию у учащихся физического совершенства, всесторонне развитой высокой культуры и нравственности. Он вооружает учителя прикладных наук знаниями о средствах, формах и методах физического совершенствования младших школьников, формирует у них специальные и соответствующие двигательные навыки, умения и навыки. Таким образом, теория физического воспитания имеет единое с общей теорией физического воспитания содержание и конкретно изучает законы физического воспитания, а соответственно и общие закономерности управления развитием ребенка в процессе обучения и воспитания.

Также обобщает общие сведения, практический и передовой опыт, определяет соответствующие задачи физического воспитания, комплексно выявляет целесообразные формы эффективных средств и приемов организации процесса физического воспитания. Теория физического воспитания постоянно развивается и совершенствуется, опираясь на практику физического воспитания. Его методологическая основа всегда обогащается усвоением результатов этого прикладного научного исследования. Поэтому предмет физического воспитания не может закаляться, он развивается и совершенствуется. Важной задачей физического воспитания является воспитание подрастающего поколения сознательным, национально гордым, высококультурным, то есть здоровым, энергичным, настоящим, предприимчивым, умеющим хорошо управлять своими действиями, любить физкультуру и спорт, умеющим вести себя и действовать самостоятельно в любой ситуации, способным к активной, творческой деятельности в жизни. Теория физического воспитания предусматривает требования всего учебно-воспитательного комплекса, научно обоснованной программы физического воспитания (движения, умения и навыки, физические качества, некоторые элементарные знания) путем изучения и учета

закономерностей скрытых возможностей ребенка на каждом возрастном этапе в начальных классах.

Их освоение обеспечивает возможность быстрого овладения детьми необходимой в будущем двигательной деятельностью. При этом соблюдается строгая последовательность в освоении детьми программы. При этом учитываются особенности развития ребенка относительно его возраста и возможностей на каждом этапе его жизни, целые системы организма (костно-мышечные, сердечно-сосудистые, дыхательные и др.) и органы (контроль, слух, зрение, речь и др.). Физическое воспитание-важная составляющая всестороннего воспитания личности, одновременно оно комплексно решает в этом процессе задачи психического и нравственного, эстетического, трудового воспитания.

Существуют различные формы организации физического воспитания учащихся:

1. уроки
2. внеклассная и внешкольная работа
3. оздоровительные и оздоровительные мероприятия
4. самостоятельная двигательная деятельность и др.

Именно через эти формы направлено внимание педагога на воспитание ребенка, сознательно и активно действующего в соответствии со своими возрастными возможностями, способного свободно себя вести, проявляющего уверенность в себе, успешно осваивающего двигательные навыки, способного преодолевать трудности, возникающие в жизни, постоянно находящегося в творческом поиске. Теория физического воспитания исследует цель, задачи и принципы системы физического воспитания и выявляет закономерную связь физического воспитания с другими видами воспитания (умственным, нравственным, эстетическим и трудовым). Теория физического воспитания уделяет особое внимание изучению средств физического воспитания и форм их использования.

Принцип оздоровительной направленности физического воспитания.

Ответственность и обязанности специалистов по физическому воспитанию в работе по сохранению и укреплению здоровья детей вытекают из принципа оздоровительной направленности. Правильный выбор упражнений для занятий физкультурой, умение эффективно использовать национальные и современные игры и упражнения могут положительно сказаться на здоровье детей. Принцип оздоровительной направленности предполагает постоянный медико-педагогический контроль, самоконтроль занимающихся.

REFERENCES

1. Axatov M.S "Uzluksiz ta'lim tizimida ommaviy sport-sog'lomlashtirish ishlarini boshqarish" Toshkent 2005-yil
2. Abdullayev. A Xonkeldiyev.Sh "Jismoniy tarbiya nazariyasi va usuliyati" darslik Toshkent -2005
3. Salomov.R.S "Sport mashg'ulotining nazariy asoslari" o'quv o'llanma Toshkent 2005-yil

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ БАСКЕТБОЛА

Елбоева Умида

Студент 3 курса факультета "физическая культура" Нукусского государственного педагогического института

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8214831>

Аннотация. Вкратце говоря о баскетбольной игре, если говорить об этом виде спорта, это командная игра, в которой игроки бросают мяч в "корзину", состоящую из кольца с сеткой под ним. Он расположен всего в 3 футах над полом. Большинство выстрелов приносят 2 очка. Удачные удары из - за полукруга-приносят три очка за 6,25 метра от корзины. Баскетбол-это массовый вид спорта.

Ключевые слова: балкон, рейка, обруч, значок, зона, трапеция, секция, точка.

THE HISTORY OF BASKETBALL

Abstract. Briefly speaking about the basketball game, if we talk about this sport, it is a team game in which players throw the ball into a "basket" consisting of a ring with a net under it. It is located just 3 feet above the floor. Most shots bring 2 points. Successful shots from behind the semicircle-bring three points for 6.25 meters from the basket. Basketball is a massive sport.

Key words: balcony, rail, hoop, badge, zone, trapezoid, section, point.

Баскетбол был "открыт" в 1891 году Джеймсом Нейсмитом, учителем анатомии, а затем физкультуры в колледже спрингфайд в Массачусетсе, США. В декабре 1891 года Джеймс Нейсмит придумал новую увлекательную игру, против которой выступили некоторые группы учеников, в том числе 2 учителя физкультуры, поскольку программа включала только гимнастику и менее увлекательные игры. Когда Джеймс Нейсмит придумал новую игру, он решил, что она должна быть командной, что она должна быть веселой, иметь мяч и цель. Ему пришла в голову идея, что цель должна быть над головами игроков, чтобы они не висели на ней. В качестве помолвки он попросил своего друга принести 2 ящика, не найдя ящика, он принесет корзину с персиками. Джеймс Нейсмит перед уроком поставил корзину на 2 стороны зала выше 3 метров на балконной рейке, после чего началась игра.

Сначала он не мог бросить мяч в корзину, а потом один из учеников бросил мяч в корзину? бросил. Так, 21 декабря 1891 года появилась новая игра под названием баскетбол ("Баскет" означает корзину, "бол" - мяч). В 1892 году Джеймс Нейсмит составил статью 13 правил игры. В 1892 году Джеймс Нейсмит опубликовал свой "свод правил" в 1 - й раз. Впервые он написал в книге, что мяч можно ударить по земле. Определил основные законы новой игры. Запрещается ходить и бегать с мячом в руках, его нельзя бить и толкать соперником; цель должна находиться в горизонтальном положении и располагаться над полом; каждый игрок может стоять на поле в любом положении в любое время.

В баскетбол играют на площадке размером 28x15 м, где круг разделен центральной линией, чтобы начать игру или бросить спорный мяч. На противоположных сторонах площадки на баскетбольной стойке и столбах устанавливаются баскетбольные мячи и сетка Халка, высотой 3 м 5 см от пола Халка. С каждой стороны площадки проходила трапеция с линией штрафного броска и трехочковая и трехочковая линии на расстоянии 0,25 м от центра халани.

Основные способы переноса мяча; перенос мяча, передача мяча, бросание мяча в толпу, отбивание и отбивание мяча ударом, движение без мяча.

Правила игры

1. В игру играют 2 секции по 20 минут или 4 секции по 10 минут.
2. Если счет равный, то дополнительный раздел дается через 5 минут.
3. Состав команды: игроков основного состава будет 5, резервных-7.
4. Игровой центр начинается с того, что бахс бросает мяч из круга в круг.
5. Игроки команды могут владеть мячом в течение 24 секунд.
6. В каждом разделе игры команды имеют право на 2-минутный перерыв.
7. Каждый игрок может получить 5 Таро за нарушение правила игры во время игры, после чего он выбывает из игры до конца игры, но имеет право заменить игрока.
8. "Правило зон" если команда идет в атаку и пересекает среднюю линию, то мяч не может быть возвращен в ее зону.
9. Ношение мяча двумя руками запрещено или не выполняется два раза подряд.
10. Бег запрещен. игрок не имеет права делать шаг до переноса мяча, после переноса мяча - более 2 шагов.
11. С 3 очками, брошенными в толпу из-за линии 6М во время игры?бросок мяча на всю оставшуюся команду оценивается в 2 очка.
12. При падении штрафного мяча в толпу начисляется 1 очко.
13. Игрок не имеет права стоять в трапеции перед соперником более 3 сек.
14. Народу предоставляется право наложить 2 штрафа за нарушение правила игры во время броска мяча.
15. За нарушение всех остальных правил игроку назначается Таро, мяч вводится в игру соперником с боковой линии.

Баскетбол сегодня-одна из самых популярных игр в мире. Международная федерация баскетбола (ФИБА) объединяет 173 страны, в которых зарегистрировано более 200 миллионов баскетболистов по всему миру. В нашей стране баскетболом занимаются более 4 млн. человек. Из них половина школьников занимается в спортивных секциях и специализированных школах. Возможно, баскетбол популярен в первую очередь потому, что это одна из самых доступных игр.

REFERENCES

1. Ashmarin B.B. Teoriya i praktika fizicheskogo vospitaniya. M.:1996.
2. Matveev L.T. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. M.: 2003.
3. Abdullaev A., Sh.Xonkeldiev. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. T.:2005.
4. Xodjaev P., Maxkamjonov K.M. 1-4 sinflarda jismoniy tarbiya. N.: 2023
5. Elboyeva U.R. Jismoniy tarbiya va ommaviy sport turlari. Metodik qo'llanma 2023.
6. <http://www.5.km.ru/> saytidan materiallar.

МЕНТАЛЬНАЯ ТРЕНИРОВКА СПОРТСМЕНА

Елбоева Умида

Студент 3 курса факультета "физическая культура" Нукусского государственного педагогического института

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8214873>

Аннотация. В этой статье психологическая подготовка спортсмена объясняется тем фактом, что спортивные упражнения имеют большое значение во время тренировки.

Ключевые слова: здоровье, физическое совершенствование, тело человека, физическая культура.

MENTAL TRAINING OF AN ATHLETE

Abstract. In this article, the mental preparation of an athlete is explained by the fact that sports exercises are of great importance during the training.

Keywords: health, physical improvement, human body, physical culture.

Психическая подготовка понимается как сумма психолого-педагогических мероприятий и условий в соответствии с деятельностью и бытом спортсменов.

Они направлены на формирование у борцов психических функций, процессов, состояний и личностных характеристик, обеспечивающих успешное решение задач тренировки и участия в соревнованиях.

Концепция "умственной подготовки" борца включает в себя два понятия: общую умственную подготовку и умственную подготовку к конкретному соревнованию.

Общая психическая подготовка проводится совместно с физической, технической и тактической подготовкой на протяжении всего процесса спортивного совершенствования. С его помощью решаются следующие конкретные задачи:

1. Воспитание моральных качеств борца.
2. Формирование психологической атмосферы в спортивном коллективе и командной работе.
3. Воспитывайте в себе качества воли.
4. Развитие процессов прогрессивности, в частности, совершенствование особых видов прогрессивности, таких как "чувство противника", "чувство времени и пространства" и т.д.
5. Развивайте внимание, его силу, концентрацию, распределение, а также его переход от одного к другому.
6. Развитие тактического мышления.
7. Развивайте способность контролировать собственное волнение.

Формирование спортивной команды. Высокое ощущение жизни в команде, дружеские отношения, сплоченность борцов - это одно из необходимых условий для проведения тренировок и хорошего психологического климата на соревнованиях.

Воспитывайте в себе качества воли. Качества воли спортсмена проявляются в следующие моменты, то есть когда максимумы и причины волевых действий определяются мировоззрением спортсмена, строгими убеждениями и моральными ориентирами. Экстремальные физические упражнения, требующие большой силы воли, помогают

целенаправленно воспитывать волевые качества. При этом важно сосредоточиться на выполнении упражнений, имея в виду одну цель.

Чтобы тренировать смелость и настойчивость, необходимо использовать упражнения, которые связаны с преодолением определенного уровня риска и чувства страха во время выполнения упражнений.

Целеустремленность и упорство воспитываются в борцах процессом тренировок, важностью овладения борцовскими приемами и тактикой, формированием сознательного отношения к повышению уровня физической подготовки.

Выносливость и самоконтроль - считаются чрезвычайно важными качествами борца, проявляющимися в преодолении негативных эмоциональных состояний (чрезвычайная подвижность и раздражительность, самообразование, депрессия) перед соревнованиями и, особенно, в процессе соревнований.

На тренировках для тренировки этих качеств вводятся упражнения, которые создают сильное истощение и вызывают боль. На тренировках муракаба моделируются ситуации, в которых ситуация внезапно меняется, и в них необходимо добиться того, чтобы борец не терял сознание при таких условиях, он должен уметь контролировать свои действия, обуздывая свое негативное возбуждение.

Инициатива и дисциплина проявляются в творческой работе и активности на тренировках и соревнованиях. Инициатива воспитывается путем выполнения сложных технико-тактических действий на тренировочных соревнованиях. При этом борцам предлагается принять самостоятельное решение без шаблона и используя неожиданные действия для достижения цели.

Разработка передовых технологических процессов. Умение действовать в любых ситуациях борцовского соревнования - самое важное качество борца. Это во многом зависит от правильного хода перемещений противника во времени и пространстве. В основе этого лежат тонкие опорно-двигательные ощущения и координация движений.

Развитие внимания. Эффективность технико-тактических действий борца во многом определяется развитием внимания: его размером, интенсивностью, силой, распределением и переходом от одного к другому. Борец выполняет большое количество различных технических и тактических действий в сложных и быстро меняющихся движениях противника. Эта особенность внимания характеризуется своей горечью. В то же время борец должен научиться концентрироваться на самых основных частях. Это касается интенсивности внимания, способность противостоять влиянию различных отвлекающих факторов и вводящих в заблуждение факторов свидетельствует о силе внимания. Однако одной из наиболее важных особенностей внимания в борьбе является его распределение и переход от одного к другому, то есть движение нескольких объектов одновременно (руки, ноги, движения туловища, скорость перемещения противника и т.д.) - это контроль, а также способность быстро переключайте фокус с одного на другой.

Тактическое мышление определяет творческий характер соревновательной деятельности и развивается с помощью упражнений мусабака, моделирующих различные сложные случаи, а также тренировочных и тренировочноконкурсных соревнований. При этом основное внимание борца уделяется умению находить тактическое мышление соперника, предугадывать его возможные действия, подстраиваться под сложную

ситуацию, выделять основные ситуации и оценивать их быстро и правильно. Высоккоквалифицированный борец должен быстро находить разумные решения и знать, как применять наиболее эффективные технические и тактические действия в конкретной соревновательной ситуации.

Развивайте способность контролировать собственное волнение. Умение спортсменов справляться со своими волнительными ситуациями во многом помогает им совершенствовать свои спортивные навыки. Позитивное и негативное отношение к определенным ситуациям, моментам тренировки или соревнования сопровождается волнением. Они облегчают или затрудняют спортсмену преодоление субъективных и объективных трудностей. Интенсивность захватывающих ситуаций зависит от важности и ответственности соревнований.

REFERENCES

1. Textbook of family medicine / [edited by] Robert E. Rakel, David P. Rakel. — Ninth edition. USA, 2016. ISBN 978-0-323-23990-5
2. Environmental health / Dade W. Moeller—3rd ed. London, England 2015. ISBN 0-674-01494-4.

YOSHLAR-BIZNING KELAJAGIMIZ

Xudoyshukurova Muhabbat

Surxondaryo viloyati Denov tumani
35-maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8217827>

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlarga yaratib berilgan keng imkoniyatlar va yoshlar siyosatining ustuvor vazifalariga alohida to'xtalib o'tilgan. Maqola davomida asosli fikr va mulohazalardan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: yoshlarga yaratib berilgan keng imkoniyatlar, keng ko'lamlı ishlar, yoshlar siyosatining ustuvor vazifalari.

YOUNG PEOPLE ARE OUR FUTURE

Abstract. This article focuses on the broad opportunities created for young people and the priority tasks of youth policy. Reasonable opinions and comments are used throughout the article.

Key words: broad opportunities created for young people, large-scale work, priority tasks of youth policy.

МОЛОДЕЖЬ - НАШЕ БУДУЩЕЕ

Аннотация. В данной статье акцентируется внимание на широких возможностях, созданных для молодежи, и на приоритетных задачах молодежной политики. На протяжении всей статьи используются обоснованные мнения и комментарии.

Ключевые слова: широкие возможности, созданные для молодежи, масштабная работа, приоритетные задачи молодежной политики.

Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosati sohasida keng ko'lamlı ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2017 — 2020 yillarda yoshlarga oid davlat siyosatining huquqiy asoslarini mustahkamlashga qaratilgan qonun va qonunosti hujjatlari qabul qilinib, yoshlar muammolari bilan shug'ullanuvchi yangi tuzilmalar tashkil etildi.

Chunonchi, so'nggi yillarda oliy ta'lim muassasalari soni 50 foizga oshirilib, yoshlarning oliy ta'lim muassasalariga qamrovi 25 foizga etkazildi. Yurtimizning turli hududlarida Prezident maktablari, "Temurbeklar maktabi" va ijod maskanlari, o'quv markazlari barpo etilib, "Zamonaviy maktab" dasturi joriy etilmoqda.

Yosh avlodni madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, yoshlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish, ular o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish, xotin-qizlar bandligini ta'minlashga qaratilgan Prezident tashabbuslari hayotga tatbiq etildi.

Bugungi kunda respublikamizdagi har bir mahalla, tuman, shahar va viloyat kesimida "Yoshlar daftari" joriy etildi. Ularni o'ylantirayotgan muammolar «mahallabay» asosida o'rganilib, "Yoshlar dasturi" amalga oshirib kelinmoqda. Buning samarasi o'laroq, tadbirkorlik sub'ektlarining 22,9 foizi, yakka tartibdagi tadbirkorlarning 21,5 foizini 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar tashkil etmoqda.

Joriy yil mamlakatimizda Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili deb e'lon qilindi. "2017—2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi"

qabul qilinib, O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasi tasdiqlandi.

Bu borada Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev raisligida joriy yilning 27 yanvar` kuni o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida yoshlar bandligini ta'minlash va bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish masalalari muhokama qilindi.

Sohadagi muammolarni manzilli hal etish uchun ularni kasb-hunar va tadbirkorlikka o'qitish, yoshlarning tadbirkorlik tashabbuslari va g'oyalarini qo'llab-quvvatlash, "Yoshlar: 1+1" dasturi doirasida uyushmagan va ishsiz yoshlarni kasb-hunar va tadbirkorlikka o'qitish, "Har bir tadbirkor — yoshlarga madadkor" tamoyili asosida ko'ngilli tadbirkorlarni jalb etgan holda ishsiz yoshlarning muammolarini hal etish, "Yoshlar murojaati" elektron platformasini yaratish kabi yo'nalishlarda amaliy ishlarni amalga oshirish yuzasidan bir qator ustuvor vazifalar belgilab olindi.

Mazkur chora-tadbirlarning amaldagi ijrosi yosh avlodni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan keng ko'lamli islohotlarga yangicha sur'at bag'ishlaydi.

Butun dunyoda yoshlar, ularning yetakchilik mahorati, ijodiy salohiyati, navqiron kuch-qudrati va jo'shqinligi dunyo hamjamiyatining doimiy rivojlanishi, taraqqiy etishi uchun g'oyat muhim omil hisoblanadi.

Har qanday davlatning tarixiy taraqqiyot yo'lida yurtning jadal rivojlanishi va muayyan yutuqlarga erishishi, xalqning farovon bo'lishi o'sha davlatda yoshlar ta'lim-tarbiyasi va kelajagiga beriladigan e'tibor darajasiga bevosita aloqador. Shu ma'noda, O'zbekiston yoshlar masalasiga davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralishi bejiz emas.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida ta'kidlaganidek, **“Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat”.**

Mamlakatimiz yoshlariga e'tibor haqida gap borar ekan, ularning bilimli va zamon talablariga to'la mos insonlar bo'lib yetishishida axborot texnologiyalari va til bilishning ahamiyati naqadar muhim ekanini alohida ta'kidlash lozim. Shuni inobatga olgan holda, davlatimiz tomonidan ayni sohalar rivojiga katta e'tibor qaratilmoqda.

Bu borada, jumladan, 2021 yil 19 mayda Vazirlar Mahkamasining “Xalqaro IT-sertifikatlarga ega yosh mutaxassislarni qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori qabul qilingani muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Qarordan ko'zlangan maqsad yoshlarni o'qitish va ular xalqaro IT-sertifikatlarini olishlari uchun 50 foizgacha bo'lgan xarajatni qoplash tizimini joriy etishdir.

Mamlakatning kelajagi, so'zsiz, yosh avlodning tarbiyasi va taraqqiyoti bilan bog'liq. Navqiron avlod kamolotiga avvalo oilada onaning, ya'ni xotin-qizlarning nechog'lik savodxon va tadbirkor ekanligi ham ta'sir qilishi shubhasiz.

Yurtimiz aholisining katta qismi zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega yoshlardan iborat. Shuni inobatga olgan holda, mazkur qatlamning ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa sohalaridagi manfaatlarini himoya qilish va kuzatilayotgan dolzarb masalalarning nazariy va amaliy jihatdan yechimini topishi hozirgi kunning muhim vazifalaridandir.

Besh qo'l baravar emas, deydilar. Har qanday davrda va har qanday jamiyatda tashabbuskor yoshlar bilan bir qatorda, qaysidir sabablarga ko'ra o'z tengdoshlari kabi o'qib, ishlay olmayotgan, o'z yo'lini topa olmayotgan yoshlar ham uchrab turadi.

Bundayo yoshlarni ta'limga va kasbga to'g'ri yo'naltirish, muammolariga munosib yechim topish taqozo etiladi. Bu nafaqat oilaviy, balki davlat ahamiyati darajasidagi dolzarb vazifalar qatoriga kiradi.

So'nggi yillarda yoshlar huquqlarini ta'minlash borasida bir qator yangi qonunlar qabul qilindi. Jumladan, "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonunga ko'ra, yoshlarga oid davlat siyosati – davlat tomonidan amalga oshiriladigan hamda yoshlarni ijtimoiy jihatlardan shakllantirish va ularning intellektual, ijodiy va boshqa yo'nalishdagi salohiyatini kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratilishini nazarda tutadigan ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy va huquqiy chora-tadbirlar tizimidir.

Qonunga muvofiq, yoshlar – o'n to'rt yoshga to'lgan va o'ttiz yoshdan oshmagan shaxslardir.

Ma'lumotlarga ko'ra, bugungi kunda yoshlar dunyo aholisining qariyb 25 foizini tashkil etadi. Ya'ni, 30 yoshgacha bo'lgan 2 milliardga yaqin aholining aksariyati rivojlanayotgan davlatlar va Markaziy Osiyo mamlakatlari hissasiga to'g'ri keladi.

Ushbu ko'rsatkich so'nggi o'n yilda yanada ortayotigani va bu jarayon asosan bizning mintaqamizda yuz berayotgani kuzatilmoqda. Xususan, yurtimizda aholining 60 foizdan ziyodini yoshlar tashkil etmoqda.

Bugun yoshlarga oid siyosat ikkita eng muhim yo'nalishda amalga oshirilmoqda. Birinchi yo'nalish – yoshlarga zamonaviy bilim berish bo'lsa, ikkinchi yo'nalish – yoshlar bandligini ta'minlashdir.

Yoshlarning bilim va iqtidorini rivojlantirish maqsadida yangicha shakl va mazmundagi Prezident maktablari, ijod maktablari va ixtisoslashgan maktablar tizimi yaratildi. Umuman, barcha maktablarga e'tibor, o'qituvchilarga rag'bat va hurmat oshdi. Natijada yosh avlodning bilim olishga intilishi yanada ortdi.

MATNLARNI SEMANTIK TAHLIL QILISH USULLARI VA TIZIMLARI

Soatova Yulduz Saotovna

Erkin tadqiqotchi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8217833>

Annotatsiya. Mazkur maqola matnlarni semantik tahlil qilish muammolariga bag'ishlangan. Maqolada turli xil usullar ko'rib chiqiladi: kontseptual bog'liqlik diagrammasi va semantik tarmoqlar; leksik funktsiyalar va tematik sinflarga asoslangan yondashuvlar; ramka va ontologik modellar; bilimlarni namoyish etishning mantiqiy modellari.

Kalit so'zlar: semantik tahlil qilish, semantika, bilimlarni namoyish etishning mantiqiy modellari.

METHODS AND SYSTEMS OF SEMANTIC ANALYSIS OF TEXTS

Abstract. This article is devoted to the problems of semantic analysis of texts. The article examines various methods: conceptual diagram and semantic networks; approaches based on lexical functions and thematic classes; framework and ontological models; logical models of knowledge representation.

Key words: semantic analysis, semantics, logical models of knowledge representation.

МЕТОДЫ И СИСТЕМЫ СЕМАНТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ТЕКСТОВ

Аннотация. Данная статья посвящена проблемам семантического анализа текстов. В статье рассматриваются различные методы: концептуальная схема и семантические сети; подходы, основанные на лексических функциях и тематических классах; каркасные и онтологические модели; логические модели представления знаний.

Ключевые слова: семантический анализ, семантика, логические модели представления знаний.

Semantika - til birliklarining semantik ma'nosini o'rganadigan tilshunoslik bo'limi. Tilning tuzilishi haqidagi bilimlardan tashqari, semantika falsafa, psixologiya va boshqa ilmlar bilan chambarchas bog'liqdir, chunki u so'zlarning ma'nosining kelib chiqishi, ularning borliq va fikrlash bilan aloqasi haqida savollar tug'diradi. Semantik tahlilda ona tilida so'zlashuvchining ijtimoiy va madaniy xususiyatlari hisobga olinishi kerak. Fikrlarni ifoda etish vositasi bo'lgan til kabi insoniy fikrlash jarayoni juda moslashuvchan va rasmiylashtirilishi qiyin. Shuning uchun semantik tahlil haqli ravishda matnni avtomatik qayta ishlashning eng qiyin bosqichi hisoblanadi.

Tilda har bir unurning o'z vazifasi, ma'no doirasi, boshqa unsurlar, birliklar bilan bog'lanish qonuniyatlari bor. Ana shu qonuniyalardan mukammal boxabar bo'lgan, so'z sezgisi va mahorati yuksak yozuvchi betakror tasvir, kutilmagan, ohorli badiiy lavhalar paydo qila oladi. Shunda kitobxon asarning nafaqat g'oyasi, balki go'zal tilining asiriga aylanadi. Bunda umumxalq tilidagi badiiy tasvirga favqulodda muvofiq birliklarni tanlash, saralash va sayqallash asosida, lisoniy-badiiy qonuniyalardan kelib chiqqan holda ularga yuklangan xilma-xil badiiy-estetik ma'nolar hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Agar so'z – bu til birligi bo'lsa, u holda matn – kommunikatsiya (aloqa, fikr almashinuvi) birligidir. So'zlar muayyan ma'noga, matnlar esa muayyan mazmunga ega. O'quvchi so'z ma'nolarini bila turib, ularni kontekstdan anglab oladi, tushunib yetadi ya'ni tasavvurida muayyan mazmunlar hosil qiladi. Ma'no va mazmunlarni anglash – matnni tushunish demakdir.¹

Yozuvchining soʻz qoʻllash mahoratini baholash uchun, avvalo, soʻz va uning maʼnosi, bu maʼnoning tuzilishini aniq tasavvur etish lozim. Soʻzning qoʻllanishi bilan bogʻliq holda yuzaga chiqadigan qoʻshimcha maʼno nozikliklari turli tasvir usullari va vositalari orqali reallashishi mumkin. Ammo bunday qoʻshimcha maʼno nozikliklari koʻpincha soʻz maʼnosining oʻzida imkoniyat tarzida mavjud boʻladi, ular soʻzning maʼno qurilishida ilgari qayd etilgan boʻladi.

Tildagi nominativ birliklarning maʼno tuzilishini oʻrganishda tilshunoslikda semantikaning konnotativ jihati tushunchasiga alohida eʼtibor beriladi. V.N.Teliya taʼrificha, konnotatsiya-til birliklari semantikasiga uzual va akkazonal ravishda kiradigan, nutq sebyektining borliqni jumlada ifodalashda uning ayni shu borliqqa boʻlgan hissiy-baholash va stilistik munosabatini ifodalaydigan hamda shu axborotga koʻra ekspressiv qimmat kasb etadigan mazmuniy mohiyatdir.

Til mohiyati, ichki qurilishi jihatdan denotativ (atash, nomlash, nominativ) va konnotativ (emotsional-ekspressiv) maʼno bildirib shu asosda informatsiya (aloqa) vazifasini bajara oladigan vosita ekanligi uning ichki dualizmi, bir tomondan, obyektiv borliqni aks ettiruvchi tafakkurning shakli; ikkinchi tomondan, har bir elementning mohiyati shu elementning boshqa elementlar bilan boʻlgan ichki munosabatidan kelib chiqadigan mustaqil tizim ekanligi bilan chambarchas bogʻliq. Agar tilning atash vazifasi uning tafakkur shakli, tushunchalarni qolipga soluvchi bir vosita ekanligi bilan bogʻliq boʻlsa, uning ekspressiv vazifasi tilning mustaqil sistema ekanligi, elementlarning mohiyati ularning ichki munosabatlari asosida ochilishi mumkinligi bilan bogʻliq.

Soʻz semantikasida denotativ maʼno bilan birga konnotativ maʼno ham mavjud. Konnotativ maʼno soʻz semantikasidan denotativ maʼno ajralgandan keyin hosil boʻlgan ayirmaga teng: KqS-D.

O.S.Axmanovanning taʼkidlashicha, soʻz semantikasida 2 xil konnotatsiya mavjud: ingerent konnotatsiya-soʻz matndan tashqari holatida unga xos boʻlgan konnotativ maʼno va adgerent konnotatsiya-soʻzda maʼlum kontekstda paydo boʻladigan konnotativ maʼno.

Nutqdan tashqarida, maʼlum bir matnsiz ham soʻzning semantik tarkibiga kiruvchi va paradigmatic munosabatlar bilan belgilanadigan konnotativ maʼno ottenkalari sifatida quyidagilarni koʻrsatish mumkin:

1)soʻzlovshining ijobiy-neytral-salbiy munosabati ifodalanadigan soʻzlardagi maʼno attenkalari: chehra-yuz-bashara;

2)munosabat darajasi, miqdoriga koʻra farqlanadigan attenkalar: chiroyli-goʻzal-suluy;

3)soʻzning qoʻllanish doirasiga koʻra: ajab-ajib, doʻppi-kallapoʻsh.

Adgerent konnotativ maʼno til elementining sintagmatik munosabatini oʻzgartirish asosida hosil boʻladi. (birikish potentsialini). Neytral konnotativ maʼnoli soʻzlar kontekst taʼsirida u yoki bu konnotativ maʼnolarga ega boʻlishi mumkin. Jumladan, koʻchma maʼno soʻz semantik strukturasi buzish, undagi biror semani tushirish, ikkinchi semaning boʻrttirilishi asosida va hok. M-n, «poʻlat» soʻzining denotativ maʼnosi metall qotishmasining bir turi ekanligi». Har bir predmet oʻzining maʼlum belgilari bilan xarakterlangani kabi «poʻlat» bizning ongimizda «mustahkamlik», «qattqlik belgilari bilan xarakterlanadi. Bu «poʻlat» soʻzining ichki konnotativ maʼnosini mana shu «qattqlik», «mustahkamlik» konnotativ semalarni «metall qotishmasi» semasidan ajratib boshqa bir predmetga nisbatan berilsa, kuchli konnotativ koʻchma maʼno hosil boʻladi: poʻlat iroda. Yuqoridagi «poʻlat iroda» birikmasida «poʻlat» soʻzining tildagi sintagmatik munosabati buzilgan. Til bosqichida birikuv yoʻli bilan metall nomlarini ifodalovchi otlar faqat shu metalldan yasalishi mumkin boʻlgan predmetlar nomini anglatuvchi otlar bilan birika oladi:

po`lat pichoq, po`lat sandiq kabi. «Po`lat iroda» birikmasida esa bu so`z abstrakt tushunchani ifodalovchi so`z bilan birikkan.

XX asrning so`nggi choragida ma`no ko`chishining usullaridan biri bo`lgan bu hodisaning inson kognitiv faoliyatiga ham xos ekanligi haqidagi qarashlar ilgari surila boshladi. Matn semantikasida mavjud bo`lgan kognitiv metaforalarni ularning til sathiga ko`ra tasnifi asosida tahlil qilish lozim.² Ya`ni: a) so`z shaklidagi metaforalar; b) so`z birikmasi shaklidagi metaforalar; s) gap shaklidagi metaforalar; d) mikromatn shaklidagi metaforalar.

So`z shaklidagi metaforalarning xususiyatlari tilshunosligimizda yetarli darajada o`rganilgan deyish mumkin. Ularning psixologik va kognitiv jihatlari o`z tadqiqini kutmoqda. So`z birikmasi shaklidagi metaforalar ^{7[7]}

Ma'lumki, til elementlarining mohiyati bu elementlarning nafaqat paradigmatic, shuningdek, sintagmatik munosabatlari, ya'ni qanday elementlarga matn tarkibida nisbatan kam qo`llansa-da, uning semantik tuzilishida muhim o`rin tutadi. So`z birikmasi shaklidagi metaforalar matn referentlari va lisoniy belgi o`rtasida mazmuniy shartlanganlik vaziyatini yuzaga keltiradi: *Shohlar bilan bizning oramizda chuqur jarlar bor. Men bu jarga bir marta qulab, o`lishimga sal qoldi ( P. Qodirov " Humoyun va Akbar ); Adhamxonga mening qilcha ham kudratim yo`q. Faqat uning o`zi amalparastlik ko`chidan chiqmog`i kerak. Bu ko`cha ne-ne odamlarni adashtirib, mahv qilib yuborganini o`zingiz bilursiz ( P. Qodirov " Humoyun va Akbar)* Bunda matn boshlanmasida ko`chma ma`noda qo`llangan so`z birikmasi matnning keyingi jummalari semantikasiga ham o`z tasirini o`tkazadi, ya`ni semantik mazmunni matn bo`ylab yoyilishini, obrazli ifodani bir maromda saqlanib turishini ta`minlashga xizmat qiladi.

Gap shaklidagi metaforalar, ya`ni o`zida boshqa bir nutqiy vaziyat ifodasini implitsit tarzda namoyon etuvchi gaplar ham badiiy matnga xos xususiyatlardan biridir. Masalan: Bosh omon bo`lsa, do`ppi topiladi; Sanamay sakkiz dema; Osmon yiroq, yer qattiq kabi kabi gap tipidagi maqollar metaforik mazmunli gaplarning yorqin namunasidir. Matn-metaforalar- o`zbek tili kommunikatsiyasida metaforik mazmunli matnlar ( yoki matn-metaforalar) o`ziga xos o`rin tutadi. Bunday matnlarda ifodalangan mazmun global xarakterga ega bo`lib, o`zaro aloqadorlikda bo`lgan voqea-hodisalarning okkilamchi nominatsiyasi sifatida amal qiladi. Matn-metaforalarga xos bo`lgan xarakterli xususiyat shundaki, unda matn subyektning metaforik ma`noda qabul qilinishi matndan anglashilgan makropropositsiyaning ham o`quvchi ongida metaforik xarakter kasb etishiga olib keladi.

Ma`nodosh so`zlar tilning lug`aviy jihatdan boylik darajasini ko`rsatib beruvchi o`ziga xos vositadir. Tilda ma`nodosh so`zlarning ko`p bo`lishi tilning estetik vazifasini to`liq bajara olishini osonlashtiradi. Badiiy matnda ma`nodosh so`zlarni tahlilida asosan, ikki jihatdan e`tibor qaratish kerak. 1-muallifning ikki yoki undan ortiq ma`nodosh so`zdan ifodalanayotgan mazmun uchun maqbul birini tanlashi, 2-bir matn tarkibida 2 yoki undan ortiq ma`nodosh birliklarni badiiy tasvir maqsadiga muvofiq tarzda qo`llash masalasidir. Tilshunoslikda ma`nodoshlikning 3 turi farqlanadi: leksik, frazeologik, leksik-frazeologik.

REFERENCES

1. Apresyan Yu.D. Leksik semantika. Tilning sinonimik vositalari. - M., 1995 yil.
2. Vasilev L.M. Semantik sohalar nazariyasi // Tilshunoslik masalalari. - 1971. - No 5. - S. 105-113
3. Denisenko V.N. Semantik maydon funktsiya sifatida // Filologiya fanlari. - 2001. - No 4. - S. 44-52
4. Divina E.A. Rus Til birliklarining nazariy va amaliy semantikasi. Krasnodar, 1997 yil.

ЮҚОРИ МАЛАКАЛИ ДЗЮДОЧИЛАРНИ МУСОБАҚА ФАОЛИЯТИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ

Айтмуратова Бийбиназ Азатовна

Ўзбекистан Давлат жисмоний тарбия ва спорт университетининг
3-курс талабаси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8217845>

Аннотация. Бу илмий тадқиқотда "Юқори малакали дзюдочилар мусобақа фаолияти самарадорлигини ошириш" мавзусига оид маълумотлар жамланади. Тадқиқот ишида, юқори малакали дзюдочиларнинг мусобақа фаолияти ва унинг самарадорлиги оширишининг кейинчалиги ҳисобга олинади. Мавзуга оид замонавий статистик маълумотлар, ўзгаришлар ва ривожланишларни келтириш учун тадқиқот материаллари ва манбаларидан фойдаланилади.

Калит сўзлар: Дзюдо, Малака, Юқори малакали дзюдочилар, Мусобақа фаолияти, Самарадорлик, Ўзгарувчанлик, Тадқиқот.

IMPROVING THE EFFICIENCY OF COMPETITION ACTIVITIES OF HIGHLY QUALIFIED JUDOKAS

Abstract. This scientific study summarizes information on the topic "Improving the effectiveness of competition activities of highly qualified judokas". The research work takes into account the competition activities of highly qualified judokas and the latency of improving its effectiveness. Research materials and resources are used to bring up-to-date statistics, changes and developments on the topic.

Key words: Judo, qualification, highly qualified judokas, competition activities, efficiency, volatility, Research.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ ДЗЮДОИСТОВ

Аннотация. В данном научном исследовании обобщены данные по теме "Повышение эффективности соревновательной деятельности высококвалифицированных дзюдоистов". В исследовательской работе учитывается соревновательная деятельность высококвалифицированных дзюдоистов и последующее повышение ее результативности. Он использует исследовательские материалы и ресурсы для цитирования современных статистических данных, изменений и разработок по этой теме.

Ключевые слова: дзюдо, квалификация, высококвалифицированные дзюдоисты, соревновательная активность, эффективность, вариативность, исследования.

Дзюдо - япон жанг санъати, фалсафаси ва куролсиз жанг санъати бўлиб, 19-аср охирида япон жанг санъати устаси Жигоро Кано (яп. чингганг чингін Кано: Жигоро: 1860 - 1938?) томонидан жужуцу асосида яратилган. У шунигдек, машғулот ва рақобатнинг асосий қоидалари ва тамойилларини шакллантирган. Дзюдонинг туғилган куни 1882 йилда Кано биринчи Кодокан дзюдо мактабига асос солган кун ҳисобланади (яп. лінгін кодо: кан?, "Йўлни ўрганиш институти"). Японияда қабул қилинган таснифга кўра, дзюдо замонавий жанг санъатлари (гендаи будо, анъанавий жанг санъатларидан фарқли ўлароқ - корю бужуцу) деб номланади.

Бокс, карате ва бошқа жанг санъатларидан фарқли ўларок, дзюдо улоқтириш, оғрикли ушлаб туриш, ушлаб туриш ва ерга бўғилишга асосланган. Иш ташлашлар ва баъзи энг шикастли усуллар фақат ката шаклида ўрганилади. Дзюдо бошқа кураш турларидан (юнон-рум кураши, еркин кураш) техникани бажаришда жисмоний кучдан камроқ фойдаланиш ва рухсат етилган техник ҳаракатлар кўплиги билан ажралиб туради.

Муҳим фалсафий таркибий қисмга ега бўлган дзюдо учта асосий тамойилга асосланади: катта тараққиётга еришиш учун ўзаро ёрдам ва тушуниш, тана ва рухдан энг яхши фойдаланиш ва ғалаба қозониш учун. Дзюдочилар анъанавий тарзда жисмоний тарбия, қўл жангига тайёргарлик кўриш ва онгни такомиллаштириш мақсадларини кўядилар, бу еса интизом, қатъиятлилик, ўзини тута билиш, одоб-ахлоқ қоидаларини, муваффақият ва унга еришиш учун зарур бўлган ҳаракатлар ўртасидаги боғлиқликни тушунишни талаб қилади.

Ҳозирги вақтда халқаро миқёсда ўтказиладиган ва Олимпия ўйинлари дастурига киритилган анъанавий дзюдо (Кодокан дзюдо ва бошқа бир қатор дзюдо мактаблари томонидан тақдим етилган) ва спорт дзюдоси параллел равишда ривожланмоқда. Халқаро дзюдо федерацияси (ИЖФ) томонидан ишлаб чиқилган спорт дзюдода рақобатбардош компонентга кўпроқ еътибор қаратилади, анъанавий дзюдода еса ўз-ўзини ҳимоя қилиш ва фалсафага кўшимча еътибор қаратилган бўлиб, бу мусобақа қоидалари ва рухсат етилган усуллардаги фарқларга таъсир қилган.

Дзюдо техникаси жанг санъатининг кўплаб замонавий услублари, жумладан самбо, бразилиялик жиу-жицу, Каваиши Рю дзюдо, Косен дзюдосининг асоси бўлди. Морихей Уешиба (айкидо яратувчиси), Мицуё Маеда (Бразилия жиу-жицу асосчиси), Василий Ошчепков (самбо яратувчилардан бири) ва Гозо Шиода (айкидонинг Ёшинкан услуби асосчиси) ёшликларида дзюдо билан шуғулланишган.

1887 йилда биринчи доимий чет еллик талабалар, ака-ука Еастлаке Кодоканда дзюдо билан шуғулланишни бошладилар. 20-аср бошларида АҚСХ, Франция, Буюк Британияда дзюдо клублари пайдо бўлди. 1903 йилда япониялик дзюдочи Ёшиаки Ямашита АҚШ президенти Теодор Рузвелт учун дзюдо техникасини намойиш қилди ва кейин икки йил давомида АҚШ денгиз академиясида дзюдодан дарс берди.

1904 йилда Кано ўз шогирдлари Цунежиро Томида ва Мицуё Маедани дзюдони ривожлантириш учун АҚШга юборди. Улар Вест-Пойнт ва Оқ уйда бир қатор намойишлар уюштирдилар. Кейин Мицуё Маеда Америка бўйлаб яккахон гастрол сафарига чикди, турли услубдаги курашчиларга қарши кураш олиб борди ва охир-оқибат Бразилияга жойлашиб, Бразилия жиу-жицусининг асосчисига айланди.

1910 йилдан бери Гунжи Коизуми Лондонда доимий истиқомат қилади ва 1918 йил 26 январда у ерда жанг санъатларини ўрганиш бўйича "Будоквай" (Будоквай) ташкилотини очади.

1929 йилда Кодоканга ташриф буюрган Рабиндранат Тагорнинг илтимосига биноан Кано Ҳиндистоннинг Бомбей университетига дзюдо ўқитувчисини юборади.

1929 йилда Германияда Англиянинг Будоквай клуби дзюдочилари ва Франкфурт-Майн ва Висбаден клублари спортчилари ўртасида дзюдо бўйича биринчи Йеуропа халқаро мусобақалари бўлиб ўтди. Бу учрашувлар клублар ўртасидаги турнир сифатида бошланган

бўлса-да, 1932 йилга келиб улар тўлиқ миқёсдаги халқаро мусобақалар даражасига кўтарилди.

Мамлакатимизда спорт Тизимини такомиллаштириш, ватан килиб тарбиялаш равнакини таъминлайдиган ёш авлодни тарбиялаб вояга етказиш, ўзбек спортчиларини янада баркамол Ва соғлом масалаларига бугунги кунда катта эътибор берилмоқда. Бу борада муҳим қадамлардан бири Ўзбекистонда илк бор "Кадрлар тайёрлаш бўйича миллий дастур" ҳамда "Таълим тўғрисида"ги қонуннинг қабул қилиниши ва шу жумладан "Болалар спорти жамғармаси"нинг ташкил этилиши катта аҳамиятга эга. Маълумки, спортчининг спорт маҳоратини изчиллик билан ўсиши ва катта спортдаги ғалабасининг узок муддатга сақланиб қолиши ва Янада шаклланиши факатгина юксак жисмоний ва функционал патенциалга боғлиқдир. Лекин, бундай сифатларга эришиш нихоятда эҳтиёткорлик, Машғулот юктамаларини аста-секинлик билан, "тулкинсимон" йўналишда ошира бориш эвазига амалга оширилиши мумкин.

Албатда, бу жараён узлуксиз ва мунтазамлик ҳамда машғулот юктамаларини шуғулланувчи "объектнинг функционал имкониятларига мос тарзда қўллаш тамоиллари асосида янада самарали ва жадалрок кечади. Аммо шуни эътироф этиш жоизки айрим спорт мураббийларининг тезда натижага эришиш учун спортчи хали етарли жисмоний ва функционал захирага эга бўлмасдан ҳажми ва шиддати "катта" бўлган машғулот юктамаларини қўллашга ружу қўйганлар. Натижада куни келиб ушбу жараён, бўлажак спортчини спортдан умуман четлашиб қолишига сабаб бўлиши мумкин. Сўзсиз, малакали спортчиларни етиштиришда жисмоний ва функционал тайёргарликнинг аҳамияти нихоятда катта. Айниқса, спорт маҳоратини шакллантиришда жисмоний сифатларини ўрни бекиёсдир. Лекин, бу сифатларни дастлабки ўргатиш жараёнида мақсадга мувофиқ жиддий назорат остида амалга ошириш даркор.

Шу жумладан белбоғли курашда ҳам ЮКОРИ спортчиларнинг тайёргарлигини такомиллаштириш билан боғлиқ муаммоларни бошқариш муҳим аҳамият касб этади. Бу нарсага спортчиларни ва уларнинг тайёргарлигини чуқур ва хар томонлама ўрганиш асосида оптимал режалаштириш билан эришиш мумкин. Педагогик тадқиқотнинг мақсади, юкори малакали спортчиларни мусобақа фаолиятини ривожлантиришга йўналтирилган жисмоний машқлар самарадор-лигини ўрганишдан иборат. Маълумки стандарт машқлар канчалик режали килиб қўлланилмасин спортчиларда салбий кайфият, тез чарчаш, кизикишни сусайиши каби ҳолатларга олиб келиши азалдан исбот қилинган. Шунинг учун йўналтирилган жисмоний машқларни айланма тезланишларга оид машқлар билан бирга қўллаш ёрдамида тезкор-куч ва чидамлилиқни сифатларини ривожлантириш ҳамда уларни техник маҳоратга таъсир этишини ўрганиш.

Мусобақа фаолиятини ривожлантириш ва малакали курашчиларни маҳоратини ошириш учун биринчи галда машғулот услубини, методикасини такомиллаштириш зарурдир. Машғулот услубини, методикасини такомиллаштириш учун жаҳон чемпионатларини, осий чемпионатларини ва халқаро мусобақаларни мунтазам кузатиб бориш билан биргалиқда янги қўлланган усуллар устида ишлаш спортчининг мусобақа фаолиятида муҳим аҳамият касб этади. Хулоса килиб шуни айтиш мумкинки мусобақаларни мунтазам кузатиб бориб, янги қўлланган усулларга қарши усуллар ишлаб чиқиб, мана шу усулларни машғулот жараёнида шакллантириб бориш юкори малакали

спортчиларни мусобака фаолиятини кескин шаклланишига ёрдам беради. Бунинг учун ҳар бир мураббий ўтказилган мусобакаларни бевосита кузатиб қўлланилаётган ЯНГИ усулларни канчалик ахамиятлигини ва тўғрилигини спортчиларга етказиб бориши зарур.

Ўзбекистон дзюдо федерацияси 1972 йилда ташкил етилган бўлиб, 1992 йилда қайта ташкил етилган. Ўшандан буён мамлакатимиз дзюдочиларининг халқаро майдонларда нафақат юқори спорт натижаларини қўлга киритиши, балки баркамол, жисмонан бақувват ёшларни тарбиялаш ҳам федерациянинг устувор вазибаларидан бири ҳисобланади. Иккинчисига еришишда асосий компонентлардан бири спортдир. Дзюдонинг Олимпия интизоми мамлакатдаги енг машҳур спорт турларидан биридир. Республикамиз бўйлаб 20 мингдан ортиқ киши дзюдо билан шуғулланади, уларнинг салмоқли қисми адолатли жинс вакиллари дир. Қизлар нафақат республика ва халқаро миқёсдаги мусобакаларда қатнашмоқда, балки медалларни ҳам қўлга киритмоқда. Бугунги кунда республикада уларнинг сони 400 дан ортиқ бўлиб, республикамизнинг барча ҳудудларида дзюдо бўйича сексиялар муваффақиятли фаолият юритмоқда. Ҳар бир вилоят ўз чемпионатларига мезбонлик қилади, бунинг натижасида енг кучли дзюдочилар бош Республика турнири – мамлакат чемпионатида курашиш ҳуқуқини қўлга киритади.

REFERENCES

1. Kodokan Judo: The Essential Guide to Judo by Its Founder Jigoro Kano - Jigoro Kano
2. The Pyjama Game: A Journey into Judo - Mark Law
3. Judo Formal Techniques: A Complete Guide to Kodokan Randori No Kata - Tadao Otaki and Donn F. Draeger
4. Ganiyeva, M. (2023). THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPING THE LOGICAL THINKING OF FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS (IN MATHEMATICS LESSONS). *Science and innovation*, 2(B3), 30-33.
5. Ganieva, M. (2023, June). EMPOWERING LOGICAL THINKING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH TIPS TECHNOLOGY. In *Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education* (Vol. 1, No. 12, pp. 62-63).
6. Ganiyeva, M. (2021). Effective Methods of TRIZ.

CHET TILI FANLARINI O'QITISHDA ELEKTRON LUG'ATLARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Nazarova Shohida Ismatovna

Qarshi MII akademik litseyining nemis tili o'qituvchisi

Qodirova Gulora Xudaynazarovna

Qarshi MII akademik litseyining nemis tili o'qituvchisi

Suyunov Bekzod Hasan o'g'li

Qarshi MII akademik litseyining nemis tili o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8217858>

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tillarini o'qitishda elektron lug'atlardan foydalanishning samaradorligi, uning mamlakatimizdagi istiqbollari hamda qog'oz va elektron lug'atlarning ijobiy va salbiy tomonlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: elektron lug'at, samaradorlik, elektron lug'at, qog'oz lug'at, matn, tarjimon, izohli lug'at, maxsus qurilmalar, internet.

PROSPECTS FOR THE USE OF ELECTRONIC DICTIONARIES IN THE TEACHING OF FOREIGN LANGUAGE SUBJECTS

Abstract. This article presents the effectiveness of the use of electronic dictionaries in teaching foreign languages, its prospects in our country and the pros and cons of paper and electronic dictionaries.

Key words: electronic dictionary, efficiency, electronic dictionary, paper dictionary, text, translator, annotated dictionary, special devices, internet.

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ СЛОВАРЕЙ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В данной статье представлена эффективность использования электронных словарей при обучении иностранным языкам, его перспективы в нашей стране, а также плюсы и минусы бумажных и электронных словарей.

Ключевые слова: электронный словарь, эффективность, электронный словарь, бумажный словарь, текст, переводчик, толковый словарь, специальные устройства, интернет.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son qaroriga muvofiq mamlakatimizda bir qator ishlar amalga oshirildi. Jumladan ta'lim tashkilotlarida xorijiy til darslarini tashkil etish uchun zarur bo'lgan texnik vositlar bilan jihozlanmoqda, o'quvchilarning asosiy til ko'nikmalarini (tinglab tushunish, o'qish, yozish va gapirish) rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish, o'quvchilarning xorijiy tillarni chuqur o'rganishini tashkil etish borasida amaliy ishlar qilindi.

O'quvchilarni xorijiy tillarga o'qitish va ularning bilimlarini baholashning xalqaro tan olingan uslublarini joriy qilish, shu jumladan ta'lim jarayonida masofaviy va boshqa zamonaviy ta'lim shakllarini keng qo'llash hamda boshqa fanlarni xorijiy tillarda o'qitish amaliyoti bosqichma bosqich joriy etilmoqda, o'quvchilarning kamida ikkita xorijiy tilni mukammal o'zlashtirishi orqali ularning dunyoqarashi kengayishi, salohiyati oshishi hamda mehnat bozorida raqobatbardoshligi oshirilishini ta'minlash borasida izchil chora tadbirlar belgilangan.

Shuningdek, davlatimiz rahbarining chet tillarini o'qitishda ilg'or xorij tajribasini dars mashg'ulotiga joriy etish to'g'risidagi ko'rsatmalariga muvofiq ko'plab amaliy tadbirlar amalga oshirildi. Xususan, ushbu maqolada xorij tillarini o'qitishda elektron lug'atlardan foydalanish istiqbollari va samoradorlik tendensiyalarining tahlili keltirilgan. Zamonaviy raqamli texnologiyalar o'quvchilarning o'quv materialini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishini oshirish va umuman, o'quv jarayonini optimallashtirish imkonini beradi. Zamonaviy innovatsion texnologiyalar inson hayotining ko'plab sohalarini, jumladan, ta'limni soddalashtirish imkonini beradi. Axborot-kommunikatsiya va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi o'qituvchilarga o'quv jarayonini optimal tarzda qurish imkonini bermoqda.

Talabalar chet tilini o'rganishda foydalanishlari uchun eng mos va samarali bo'lgan manbalarga misol tariqasida zamonaviy elektron lug'atlarni ham olish mumkin. O'tkazilgan tadqiqotlar elektron lug'atlarning amaliy samaradorligini tushunishga olib keladi, ammo qog'oz versiyalarini to'liq almashtirish tavsiya etilmaydi, chunki an'anaviy lug'atlar bilan ishlash talabalarda fikrlash jarayonining boshqa shakllarini, xususan, mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Darslarda matndan nusxa ko'chirish (onlayn tarjimon bilan ishlash uchun), elektron lug'atlar bilan ishlash, turli xil Internet resurslaridan (portallar, platformalar, podkast va vodkast omborlari va boshqalar) foydalanish, o'quv va ma'lumot almashish kabi imkoniyatlardan foydalanish. O'qituvchi va talabalar o'rtasidagi kasbiy ma'lumot materialni taqdim etish va o'zlashtirishni qiziqarli va shuning uchun samarali bo'lishiga imkon beradi, bu an'anaviy qog'oz tashuvchilarni to'liq va (yoki) qisman almashtirish imkonini beradi. Elektron lug'atlarni kontekst ichida va undan tashqarida so'zlar, iboralar va idiomatik iboralar (leksik birliklar) haqida ma'lumot olish imkonini beruvchi ma'lumotnomalar to'plami, chet tilini o'qitish vositalari sifatida tavsiflaydi. Albatta, elektron lug'atlar kengroq imkoniyatlarga ega bo'lib, ularning yuqori pedagogik salohiyatini belgilaydi, jumladan, an'anaviy qog'oz versiyalari bilan solishtirganda.

Tadqiqot natijasida talabalar – bo'lajak mutaxassislariga chet tilini o'rgatishda elektron lug'atlardan foydalanishning quyidagi afzalliklarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- 1) qidiruvning tezligi va qulayligi o'quv jarayonida vaqtni tejash imkonini beradi;
- 2) lug'at bazasini doimiy ravishda to'ldirish mavjud, ya'ni elektron lug'atlar atama va eskirgan so'zlarning xulosalarini muntazam yangilab turishni ta'minlovchi dinamik resursdir. Olimlar bu haqiqatni elektron lug'atlar va an'anaviy lug'atlar o'rtasidagi tub farq bilan alohida ta'kidlashadi;
- 3) elektron lug'atlar moslashuvchan, ya'ni ularning funktsionalligi muayyan fan sohasiga (moliya, informatika, tibbiyot, fizika, huquq va boshqalar) moslashtirilishi mumkin;
- 4) yuqorida aytib o'tilganidek, o'rganilayotgan resurs turli xil elektron qurilmalarda ishlatilishi mumkin, bu sizga lug'atdan istalgan vaqtda, o'rnatilgan dasturiy ta'minot yoki Internetga kirish imkonini beradi;
- 5) elektron lug'atning muhim afzalligi multimedia elementlaridan (audio fragmentlar, tasvirlangan chizmalar, videolar va boshqalar) foydalanish hisoblanadi;
- 6) e'tiborga olish kerak bo'lgan muhim xususiyat - elektron lug'atlarda siz ma'lum bir so'z ishlatiladigan juda ko'p shartlarni qo'yishingiz mumkin, ya'ni ko'pgina internet resurslarida tarjima, qo'llash misollari va tilga mos keladigan shakllanishning turli shakllari ko'rsatilgan. Yuqorida aytilganlar elektron lug'atlarning asosiy afzalligi ularning imkoniyatlarining ko'pligi va

xilma-xilligi haqida dastlabki xulosa chiqarishga imkon beradi. Onlayn lug'atlardan foydalanish ta'limning muhim qismi bo'lib, ma'lumotnomalar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish va faol leksik va grammatik kompetentsiyani o'zlashtirish imkonini beradi. Ammo ushbu vositani sinab ko'rishdan oldin, o'qituvchining o'zi ma'lum bir talabalar guruhini tayyorlash yo'nalishini va o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, keyinchalik eng mos manbani tanlash uchun turli xil elektron lug'atlarning asosiy turlari va xususiyatlarini o'rganishi kerak. Eng qiziqarli va foydali dasturlar talabalarning kasbiy terminologiya bilan ishlash ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi va umuman olganda, ularning chet tilini o'rganishga bo'lgan ta'lim motivatsiyasini oshiradi.

Bugungi kunda, tarjimonlar o'z faoliyat jarayonlarini elektron lug'atlardan foydalanishga o'tishmoqda. Lug'atlar asosan matnlarni yoki ilmiy qo'llanma, badiiy asarlarni bir tilidan ikkinchi tilga yoki ma'lum bir tilning qadimgi zamondagi tillarini bugungi zamonga moslashtirish orqali ishlatiladi. Lug'atlarning bir qator turlari mavjud bo'lib, ular tarjima, izohli lug'at uchun keng foydalaniladi.

Dastlabki lug'atlar qog'oz shaklida paydo bo'lgan bo'lib, ular o'zida bir nechta qulayliklar bilan birgalikda kamchiliklarni ham o'z ichiga olgan. Qog'oz lug'atlar haqida so'z yuritadigan ular quyidagi afzalliklarni o'z ichiga oladi: - mutaxassislar tomonidan tuzilgan ishonchli axborot manbalariga asoslanadi; - ko'zlar uchun yaxshiroq (1) - kitob orqali bajarish isonlatga yaxshi kayfiyati baxsh etadi va hkz. Endilikda qog'oz lug'atlarning kamchiliklariga to'xtaladigan bo'lsak; Ular: - tezlik sifatining pastligi; - tez tez yangilab turmasligi; - qog'oz lug'atlarning hajmi kattaligi va olib yurishga noqulayligi. Yuqorida ta'kidlanganidek, qog'oz shaklidagi lug'atlar yordamida tarjima qilingan matnlar ko'p vaqtini talab qilgan, va vaqtdan yutqazish esa boshqa hildagi lug'atlarning tashkil etilishiga turtki bergan. Natijada esa, omma ahliga elektron lug'atlar namoyon etilgan. Elektron lug'atlar har birimizga qulay imkoniyatlarini taqdim etib kelmoqda. Hattoki, har bir o'rganish jarayonida o'z lu'atini ham tashkil etsa bo'ladi.

Bu kabi amaliy ishlar esa, ko'plab o'rganuvchilariga ko'plab tanlovlardan ko'proq ma'nosi chiqadigan tarjimadan foydalanish imkonini yaratdi va bu orqali barcha o'rganuvchilari sezilarli darajada o'z imkoniyatlarini rivojlanish imkoniyatlarini qo'lga kiritishmoqda. Agar biz elektron lug'atlarni huddi qog'oz lug'atlar kabi tahlil qiladigan bo'lsak, Unda ham foydali va kamchilik jihatlari mavjudligiga Amin bo'lishingiz turgan gap . Chunki dunyoda hech bir narsa mukammal emas va har bir narsaning o'z foydali va kamchilik jihatlari mavjuddir. Elektron lug'atlarning foydali jihatlari:

- vaqtining tejalishi;
- tanlov imkoniyatining kengligi;
- transkripsiyaning o'z ichiga olishi;
- lug'atning hajmi bo'ylab bir vaqtining o'zida qidirilishi.

Elektron lug'atlarning kamchiliklari:

- ulardan foydalanish uchun biror bir qurilmaning talab etilishi;
- internetning ishtirokisiz amalga oshmasligi;
- inson ko'ziga zarar qilishi;
- barcha ma'lumotlarning ham ishonarli bo'lmasligi.

Yuqorida elektron lug'atlarning ta'lim tizimida qo'llanishining foydali va kamchiliklar bayon etilgan. Endilikda, ushbu ikki tommonni ham alohida izohlab o'tamiz. Har doim elektron

lug'atlardan foydalanar ekanmiz, bu foydalanish jarayonida biz vaqtimizning tejalishi uning asosiy yutuqlaridan ekanligini bod - bod takrorlaymiz. Tejalgan vaqtdan esa, boshqa bir ishlarni amalga oshirishda foydalansa bo'ladi. Bu bilan biz ikki barobar ko'fsentga ega bo'lamiz. Elektron lug'atlardan foydalanish afzalliklaridan keyingi o'rinni esa tanlov imkonining kengligi bilan izohlaymiz. Bu esa o'rganuvchiga va o'rgatuvchiga ma'lum bir so'zining shu matndagi mazmunga to'g'ri tushmaydigan hollarda boshqa manbalardan qidira olish imkonini yaratadi. Transkripsiyaning mavjudligi esa Nur ustiga a'lo Nur bo'ldi deya ayta olamiz, chunki bu jarayonida o'rganuvchilariga biram to'la yangi so'zlarining qanday talaffuz qilinishi xususida kerakli ma'lumotlarga ega bo'lishadi olishadi. So'nggi afzalliklarmizdan biri esa, lug'at tarkibiy qismining naqadar ko'p ekanligiga qaramasdan, bir vaqtining o'zida qidira olishlik imkoniyatidir. Har bir narsaning ikki tomoni bor bo'lganidek, elektron lug'atlarning ta'lim tizimida qo'llanishining yetarlicha kamchilik jihatlari yo'q emasdir. Ulardan biri esa, elektron lug'atlardan foydalanish uchun ma'lum bir qurulmaning zarur bo'lishi va internet aloqa tizimining zarurligidir. Hozirgi paytda, afsuski, yurtimizda internet tarmoqlarning butun hudud bo'ylab tarqalmaganligi va tezlikning biroz yetishmasligi soha yuzasida yetarlicha kamchiliklarni keltirib chiqarishi turgan gapdir. Bugungi asosiy mavzumizning oxirgi kamchiliklaridan biri esa, sog'lig'imizga zarar ko'rsatishidir. Bu zarar ayniqsa ko'zlarimizga zarari ayniqsa namoyon bo'lad. Shuning uchun ba'zi ota - onalar bolalarning ma'lum bir til o'rganishsa elektron lug'atlardan ko'ra qog'oz lug'atlardan foydalanishlarini afzal bilishadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, har bir hayotimizga foyda keltiradigan obyekt o'z o'rnida teskari ta'siri ham bordir. Shuning uchun ham har bir qilgan ishimizda tartibli bo'lib, ko'proq foydali jihatlari biz tomonida ishlatishga imkon berib, salbiylarini esa uzoqlashtirishimiz zarurdir.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirishni samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori 19.05.2021 yildagi 312-son
2. Jamol Jalolov "Chet til o'qitish metodikasi" Chet tillar oliy o'quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik Toshkent – 2012
3. "Examining the Context of E-Dictionary Use in Language Studies" Tetiana Vakaliuk, Oksana Chernysh, Raul Ferrer-Konill, Karaferye Figen Zhytomyr Polytechnic State University January 2021 Conference: International Conference on New Trends in Languages, Literature and Social Communications (ICNTLLSC 2021)
4. Rabinovich F.M. Chet tili darslarida nazorat//Maktabda chet tili. M., 1987. No 1
5. Minyar-Beloruhev R.K. Chet tillarni o'qitishda nazorat nazariyasi savollari//Maktabda chet tili. M., 1984. 6-son 64-67-betlar.
6. Podlasy I.P. Pedagogika. M.: Ma'rifat, 1996 yil
7. Xutorskoy A.V. Zamonaviy didaktika. SPb., 2001 yil.
8. A Gorchev.Yu. Nazorat ob'ektlari, darajalari va usullari//Maktabda chet tili. M., 1984. 6-son 68-72-betlar.
9. Klychnikova ZI. Chet tilida o'qishni o'rgatishning psixologik asoslari. M., 1983 yil
10. Bim I. L. Chet tillarini fan sifatida o'qitish metodikasi va maktab darsligi muammolari. M., 1974 yil

11. Ganiyeva, M. (2023). THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPING THE LOGICAL THINKING OF FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS (IN MATHEMATICS LESSONS). *Science and innovation*, 2(B3), 30-33.
12. Ganieva, M. (2023, June). EMPOWERING LOGICAL THINKING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH TIPS TECHNOLOGY. In *Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education* (Vol. 1, No. 12, pp. 62-63).

MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA O'QUV VAZIFALARINI DIFFERENSIALLAB O'QITISH TEXNOLOGIYASINI JORIY ETISH MASALALARI

A.E.Ochilov

p.f.f.d.(Phd), Qarshi davlat universiteti,
Boshlang'ich ta'lim kafedrası

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8226877>

Annotatsiya. Maqolada differenziallashtirib o'qitishning ahamiyati, uning tashkil etilishi, turlari va ijobiy jihatlari, differenziallashtirib o'qitishda mustaqil ta'limning o'rni, differenziallashtirib o'qitishning mazmuni, shakli, vosita va metodlarini ishlab chiqish kabilar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: bilim, ko'nikma, malaka, Davlat ta'lim standarti, o'quv reja, uzluksiz, uzviylik, fan dasturi, pedagogik texnologiya, tamoyil, metod, vosita, shakl, tabaqalashtirib o'qitish, ilmiy tadqiqot, demokratlashtirish, insonparvarlashtirish, mustaqil ta'lim, seminar, amaliy mashg'ulot, laboratoriya ishi, grafik, loyiha, maket, model.

ISSUES OF INTRODUCING THE TECHNOLOGY OF DIFFERENTIATED TEACHING OF EDUCATIONAL TASKS IN THE TEACHING OF MATHEMATICS

Abstract. The article talks about the importance of differentiated teaching, its organization, types and positive aspects, the role of independent education in differentiated teaching, the content, form, development of means and methods of differentiated teaching.

Keywords: knowledge, skill, qualification, the State educational standard, the curriculum, continuity, coherence, the training program of a subject, pedagogical technology, the principle, method, form, means, the differentiated training, scientific research, democratization, humanization, self-education, seminar, practical occupation, laboratory work, the schedule, project, model, maket.

ВОПРОСЫ ВНЕДРЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ УЧЕБНЫМ ЗАДАЧАМ В ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ

Аннотация. В статье говорится о значении дифференцированного обучения, его организации, видах и положительных сторонах, роли самостоятельного обучения в дифференцированном обучении, разработке содержания, формы, средств и методов дифференцированного обучения.

Ключевые слова и понятия: знание, навык, квалификация, Государственный образовательный стандарт, учебный план, непрерывность, взаимосвязанность, учебная программа предмета, педагогическая технология, принцип, метод, форма, средство, дифференцированное обучение, научное исследование, демократизация, гуманизация, самообразование, семинар, практическое занятие, лабораторная работа, график, проект, макет, модель.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturi mazmunida yangi texnologiyalarni joriy qilish, ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish, mustaqil fikr egasi bo'lgan komil insonni tarbiyalash kabi pedagogik vazifalarni amalga oshirish dolzarb muammo ekanligi alohida qayd etib o'tilgan.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim tizimiga tatbiq etishning muhim jihati hisoblangan ta'lim jarayonida differenziallashtirilgan yondashuvni qaror toptirish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan.

Bu texnologiyalarning muhim qismlaridan biri sanalgan differensiallashtirilgan ta'limga alohida e'tibor berilgan bo'lib, unda talabalarning qobiliyati va imkoniyatlariga qarab tabaqalashtirib o'qitishga o'tish to'liq amalga oshiriladi, deb ko'rsatilgan. Bunday o'qitish talabalarni individual tarzda, shuningdek, tabaqalashtirilgan guruhlariga ajratib o'qitish, ularning mustaqil ishlarini to'g'ri va maqsadga muvofiq tashkil etish orqali bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish hamda rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunda o'qituvchi har bir talabaning qiziqishi, qobiliyati, layoqatini hisobga olib, mashg'ulotlarni tashkil etish orqali uning samaradorligini oshirishga erishadi.

Bugungi kunda tabaqalashtirib o'qitishga alohida e'tibor qaratish lozim. Buning uchun ilg'or tajribalar va zamonaviy, samarali pedagogik uslublar, o'quv- metodik materiallarning tabaqalashtirilgan yangi avlodini yaratish, o'qituvchilarning muntazam malakisini oshirib borish, moddiy-texnik bazasini yangilash kabi vazifalarni amalga oshirish zarur.

Bu kabi ishlarni amalga oshirish o'qituvchilardan katta mas'uliyat va ijodkorlikni talab etadi. Buning uchun o'qituvchilar shaxsiy ish rejalari, dasturlar, ko'rgazmali va tarqatma materiallarni o'zlari tayyorlashlari talab etiladi.

Tabaqalashtirib o'qitishning o'ziga xos jihatlari quyidagilardan iborat:

- * talabalarning dastur materiallarini o'zlashtirishga erishiladi;
- * ularning bilim va malakalarida, ijodiy ishlarida o'sish kuzatiladi, ularning fanga qiziqishlari orta boradi;
- * talabalarning faolligi oshadi;
- * talabalarning qobiliyati va imkoniyatlariga qarab bilim berilayotganligi sababli, ularda o'quv yuklamalarini o'zlashtirishda zo'riqish hollari bo'lmaydi;
- * iqtidorli talabalarning chuqur bilimlar olishga bo'lgan ehtiyojlari qondiriladi;
- * tabaqalashtirib o'qitish, uni demokratlashtirishga va insonparvarlashtirishga yordam beradi;
- * talabalarda mantiqiy fikrlash qobiliyati o'sadi.

Tabaqalashtirib o'qitishning ushbu jihatlari talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishda muhim hisoblanadi. Ularni mustaqil fikrlashga, o'z ustida muntazam ishlashga o'rgatadi.

Tabaqalashtirib o'qitishni talabalarning aqliy salohiyatidan kelib chiqqan holda tashkil etish noto'g'ri. Tabaqalashtirib o'qitishni tashkil etishda talabalarning individualligi, qiziqishlari, iqtidori kabilarga tayanish lozim. Chunki bu jarayonda talabaning individualligini namoyon qilishi uchun qulay imkoniyat vujudga keladi. Talabalarning qiziqishlari, iqtidori, intilish va bilim ko'nikmalaridan kelib chiqqan holda ta'lim mazmunini tabaqalashtirish demokratik yondashuv bo'lib, u talaba shaxsining o'zligini namoyon qila olishi uchun qulay shart-sharoit yaratadi.

Bugungi kunda pedagogika fani oldida differensiallashtirilgan ta'limning ilmiy asoslarini yaratish, talabalarni tabaqalashtirib o'qitish jarayonini nazariy metodik jihatdan ta'minlash, tabaqalashtirib o'qitishni tashkil etish shakl, metod, vosita va texnologiyalarini ishlab chiqish va amaliy faoliyatga joriy qilish kabi muhim masalalar ko'ndalang turibdi va ular o'z yechimini topishiga harakat qilinmoqda.

Buning uchun ta'lim jarayonida quyidagi ishlar amalga oshirilishi zarur:

- * o'qituvchilar shaxsiga individual yondashuv asosida tabaqalashtirib o'qitish sohasidagi ilg'or tajribalarni o'rganish, umumlashtirish va amaliyotga joriy etish mexanizmini ishlab chiqish;
- * tabaqalashtirib o'qitishning ijtimoiy-iqtisodiy va ta'limdagi o'rnini aniqlash;

* tabaqalashtirib o'qitish jarayonining pedagogik jihatdan yaxlitligini ta'minlashga yo'naltirilgan ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish;

* tabaqalashtirib o'qitishning yo'nalishlari, mazmuni, shakli, vosita va metodlarini anglash;

* individual yondashuv asosida guruhlangan jamoalarga ta'lim berish jarayonida ta'lim-tarbiya ishlarini tashkil etish yo'llarini ishlab chiqish;

* tabaqalashtirib o'qitish jarayonida o'qituvchilar ish faoliyatini tashkil etishning o'ziga xos nazariy-metodik keyslarini yaratish;

* individual yondashuv asosida tabaqalashtirib o'qitishning tashkiliy shakllarini davlat ilm-fani, ishlab chiqarishini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim nazariyasi va strategiyasini ishlab chiqish;

* o'qituvchi shaxsiy qobiliyati, iqtidori, qiziqishlarini rivojlantirishga va muayyan maqsadga yo'naltirishga xizmat qiladigan ta'lim-tarbiya nazariyasini yaratish kabilardir.

Tabaqalashtirib o'qitishda talabalar uchun o'quv rejasi erkin bo'ladi. Shunga ko'ra har bir talaba o'zining individual ta'lim yo'nalishini tanlash huquqiga ega bo'ladi. Bu ta'lim sifatini oshirish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Bunda ta'lim jarayoni faqatgina talabaga ma'lum miqdordagi bilimni o'rgatishga yo'naltirilib qolmasdan, shaxsning rivojlanishi, o'zligini namoyon qila olishi, qobiliyatining o'sishiga hamda tafakkurning rivojlanishiga qaratilishi talab etiladi.

Fanlarni tabaqalashtirib o'qitish masalasini muvaffaqiyatli hal etganda talabalarning mustaqil ta'limi muhim ahamiyat kasb etadi. Talaba mustaqil ta'limini tashkil etishda muayyan fan xususiyatlari, o'zlashtirish darajasi va qobiliyatini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalaniladi:

*ayrim nazariy mavzularni qo'shimcha adabiyotlar yordamida mustaqil o'zlashtirish;

*berilgan mavzu bo'yicha axborot (referat) tayyorlash;

*seminar va amaliy mashg'ulot, laboratoriya ishlarini bajarishga tayyorgarlik ko'rish;

*hisob-grafik, kurs ishi (loyihasi)ni bajarish;

*malakaviy bitiruv ishini tayyorlash;

*amaliyotdagi mavjud muammolarning yechimini topish;

*maket, model, namunalar kabilarni yaratish;

*ilmiy maqola, anjumanga ma'ruza tezislarni tayyorlash va boshqalar.

Mustaqil fikrlashni rivojlantirishda:

-mavjud o'quv materialni qismlarga bo'lish;

-kuzatilayotgan hodisalarda umumiy o'xshashliklarni asoslash;

-mavzuning asosiy mazmunini aniqlash;

-taqdim etilgan faktlardan xulosa chiqarish;

-xususiyat yoki ketma-ketligiga qarab faktlarni tizimlashtirish;

-muammoga yangi qo'shimcha yechim topish;

-muammoni yechimiga olib keladigan turli yo'l va usullarni aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Daliliy materiallarni o'zlashtirishni turli laboratoriya ishlari, mashqlarni yechish, darslikdagi mavzu ustida ishlash, tevarak atrofdagi hodisalarni kuzatishda amalga oshirish mumkin.

Keyingi faoliyat uchun shunday usullar orqali material to'plash muhim ahamiyatga ega. Bunday faoliyat talabalarda:

*mustaqil ishlashda sxema va chizmalarni tuzish, yangi ma'lumotlar bilan tanishish;

- *adabiyot va atrof-muhitdan materiallar to'plash;
- *tevarak atrofdagi hodisa va dalillarni o'rganish;
- *biror-bir muammoni manbalar yordamida asoslab berish;
- *materialning biror bir xususiyatiga qarab guruhlariga ajratib olish, asoslashga tayyorgarlik ko'rish va yechim izlash kabi vazifalarni bajarishni talab qiladi.

Tizimli bilimlarga ega bo'lish, o'rganilayotgan jarayonda turli sabab va munosabatlarni aniqlash, kerakli tushuncha, qonuniyatlarni saralab olish, ketma-ketlikni tartibga solishda:

- ayrim vaziyat va hodisalarning ketma-ketligini anglash;
- o'qituvchining bergan savollariga mustaqil ravishda aniq javob berish;
- oldin o'rganilgan hamda yangi ma'lumot o'rtasidagi farqlarni solishtirish, aloqadorlikni aniqlash;
- ma'lum vaqt davomida kuzatilgan biror bir muammoni yechimini tushuntirib, asoslab berish;
- shu muammo va dalillar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash kabilarni bilishi kerak.

Talaba mustaqil ravishda:

- *mavzuda asosiy, tayanch va ikkinchi darajali ma'lumotlarni ajratib olish;
- *asoslangan ma'lumotlarni mustaqil qayta ko'rib chiqish;
- *yangi ma'lumotlar topish uchun o'tkazilgan amaliy seminar-mashg'ulotlar bo'yicha hisobot tayyorlash, sxema, jadval, grafiklarni tuzish;

*mavzuga oid qo'shimcha ma'lumotlarni qidirish asosida materialni o'rganish, asosiysini ajratish, xulosa chiqarish, berilgan nazariy bilimlarni amaliyotda tatbiq etish kabilarni bilishi zarur.

Nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashda amaliy mashg'ulotlar katta ahamiyatga ega bo'lib, bu talabalardan amaliy ko'nikma, malakalarni talab qiladi. Bular o'z navbatida mustaqil ishlashda tashkil etiladigan:

- *oldingi darsning ma'lumotlari bilan bog'liq muammolarni hal qilish;
- *namunaviy masalalardan farqi bor masalalar yechish;
- *boshqa fanlardagi ma'lumotlar bilan bog'liq bo'lgan masalalarni izlab, ularga yechim topish;
- *teorema, qoidalarni qo'llab, mustaqil yangi masala va ifodalarni tuzish;
- *boshqalardan farqli, yangi masalalarni tushuntirish, murakkab bo'lmagan ma'lumotlarni mustaqil o'rganish;
- *bir necha muammolarni solishtirish orqali ularning farqi va o'xshashligini asoslab berish;
- *kamchiliklarni tuzatish, bartaraf etish ustida ishlash;
- *material, sxema, jadvallarni tayyorlash;
- *darslarda referat, ma'ruzalarni yozish kabi mashqlar orqali amalga oshiriladi.

Mustaqil ishlay olgan talabagina irodaviy sifatlar, mustaqillik malakasiga ega bo'ladi. Talabalar o'quv mashg'ulotlarini o'zlashtirishga mustaqil tayyorlanishi, yangi mavzuni mustahkamlash va ijodiy mashqlar asosida mustaqil ishlash ko'nikmasiga ega bo'lishi orqali erishiladi. Ularni tabaqalashtirishda mustaqil ishning ahamiyatli jihatlari quyidagilardan iborat:

- talaba fan vazifalarini ongli ravishda uzluksiz, to'liq, tartibli bajarish yo'lida astoydil mehnat qiladi va bilim olishga odatlanadi;
- talaba fan o'quv materiallarini o'zlashtirish yo'lidagi mavjud qiyinchiliklarni yengib, iroda bilan mehnat qilgan holda o'z maqsadiga erishishni o'rganadi;

-talabaniing matematikaga mehr-muhabbati ortadi, ongli intizomi, o'qishga qiziqishi tarbiyalanadi;

-talabaniing psixik qobiliyatlari – tafakkuri, xotirasi, diqqati rivojlanadi, olgan bilim va ko'nikmalari mustahkamlanadi;

-talaba egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llashni o'rganadi;

Uning faolligi, mustakil fikr yuritishi, tadbirkorligi, tashabbuskorligi va ijodkorligi shakllanadi;

Talabaniing ijtimoiy foydali xislati fazilatlarini rivojlanadi, bu esa uning ilmiy, madaniy, siyosiy, axloqiy, ma'naviy jihatdan yetuk bo'lib kamol topishiga, ulg'ayishiga yordam beradi.

Talabaniing mustaqil fikr yuritishi, o'z o'zini anglashi, ongi, tafakkuri, iroda, hissiyotining shakllanishi mustaqil faoliyat va ijodiy faolligini yuzaga keltiruvchi ko'nikmalarni hosil qiladi, bu ularning ijtimoiy foydali faoliyatini yuzaga keltiradi. Matematika fanini tabaqalashtirib o'qitishda aynan shu jihatlarga alohida e'tibor berish talabalarning fanga nisbatan diqqati va mustaqilligini hamda beriladigan topshiriqlarni bajarishga ma'suliyati, ijobiy munosabatini oshiradi.

Tabaqalashtirish masalasida talabalarning mustaqil faoliyat yuritishga yo'naltirilgan holda quyidagi jihatlarga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi.

*Mustaqil faoliyatida ularning o'ziga xos individual xususiyatlari;

*matematika faniga munosabati, layoqatliligi;

*boy dunyoqarashi va intellektual xususiyatlari, ijodiyligi;

*mustaqil bilim olish ko'nikmalarining shakllanganligi;

*o'z faoliyatiga ijodiy yondosha bilishi, matematika fani mashg'ulotlari bo'yicha mustaqil shug'ullana olishi

*ularning matematikaga oid bilim, ko'nikma va malakalarining mavjudligi, ularni mustaqil ishini qiziqib bajarishi;

*faolligi, tashabbuskorligi, ijodkorligini hisobga olish va boshqalar.

Matematikani tabaqalashtirib o'qitishni amalga oshirishda o'qituvchi talabalarning mustaqil faoliyati haqida to'liq tasavvurga ega bo'lishi, xususan ulardagi psixologik holatlarni bilishi kerak.

Ularning tempramentini hisobga olgan holda bo'sh o'zlashtiruvchi va iqtidorli talabalar bilan ishlashni sifatli yo'lga qo'yish muhim. Shuni alohida ta'kidlash joizki, talabalarni tabaqalashtirib o'qitishning mohiyati ko'p jihatdan, ularning mustaqil ishlarini to'g'ri tashkil etish va amalga oshirilishiga bog'liq. Ular matematikadan beriladigan topshiriqlarni mustaqil bajarish ko'nikmasiga ega bo'lishi, ularning darslik, tarqatmali materiallar, kompyuter bilan mustaqil ishlash ko'nikmasi, ijodiy ishlarni mustaqil bajarishi shu sohadagi taraqqiyotning ta'minlanishiga keng yo'l ochadi.

Har qanday mustaqil fikr, mustaqil olingan bilimlardan tug'ilganidek, har qanday chuqur bilim faqat mustaqil o'qish yo'li bilan orttiriladi. Har bir talabaniing kamolatli bo'lishida ularning erkin va mustaqil faoliyati, o'z bilimi, tirishqoqligi muhim kasb etadi.

Shunday qilib, yuqoridagi muammo va qiyinchiliklarni bartaraf etish orqali, tabaqalashtirib o'qitish natijasida talaba mehnatining samaradorlik darajasi ortadi, ilm-fan va ishlab chiqarish malakali kadrlarning samarali ishtiroki evaziga rivojlanadi. Tabaqalashtirib o'qitishning mazmuni, shakli, vositalari, amalga oshirish metodlari, pedagogik hamda psixologik asoslarini aniqlash, uning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini belgilash hamda rivojlangan mamlakatlarning talabalariga individual yondashuv asosida tabaqalashtirib o'qitishni tashkil etish sohasidagi ilg'or tajribalarni

o'rganish, umumlashtirish hamda tabaqalashtirib o'qitishga oid ilmiy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish zarur.

Yuqoridagi bayon etilgan fikrlardan tabaqalashtirib o'qitishni tashkil etish tashabbusi qo'llab quvvatlanayotganligini anglash mumkin. Navbatdagi vazifa esa kelajakda uning sifati va samaradorligini oshirish, ijobiy natijasini ta'minlashdan iboratdir.

REFERENCES

1. Ochilov.A.E. Differensial ta'limning va mantiqiy rivojlanish bosqichlari va ularning xususiyatlari. 2020 йил 6/1 сони. декабрь. Нукус. mugallim-uzliksiz-bilim.uz.39-43 b
2. Ochilov.A.E. Matematika fanini o'qitishda differensial yondashuv masalasi. 2021 yil mart sonida Nukus. mugallim-uzliksiz-bilim.uz.54-56 b.
3. Ochilov.A.E. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini differensial o'qitishga tayyorlashning tamoyillari va ularning xususiyatlari tahlili. 2021 йил 3-maxsus son. Тошкент. Халқ таълим журнали.39
4. O'quv qo'llanma. - Toshkent: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2009.- 104 b. Jo'rayev R.H. «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» asosida umumiy o'rta ta'lim 3. maktablarida tabaqalashtirilgan ta'limni joriy etish muammolari // «Umumta'lim maktablarida tabaqalashtirib o'qitish muammolari» Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. T.: ЎзПФТИ. 2003. - Б.3-8.

ЁШЛАРДА ВАТАНПАРВАРЛИК КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАР

Сапаров Бобир Худайбердиевич
Ўзбекистон Миллий Университети

Ҳарбий тайёргарлик ўқув маркази махсус ўқув цикли бошлиғи

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8227123>

Аннотация. Ушбу мақолада ёшларда ватанпарварлик кўникмаларини шакллантиришида инновацион ёндашувлар ҳақида сўз юритилган ва таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: ёшлар, ватанпарварлик, инновация, психологик-педагогик, гиёҳвандлик.

INNOVATIVE APPROACHES TO THE FORMATION OF PATRIOTIC SKILLS IN YOUNG PEOPLE

Abstract. This article discusses and analyzes innovative approaches to the formation of patriotic skills in young people.

Key words: youth, patriotism, innovation, psychological and pedagogical, addiction.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ПАТРИОТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ У МОЛОДЕЖИ.

Аннотация. В данной статье рассматриваются и анализируются инновационные подходы к формированию патриотических навыков у молодежи.

Ключевые слова: молодежь, патриотизм, инновация, психолого-педагогическая, наркомания.

Маълумки, жамият ҳаётининг ҳар қандай соҳасида рўй берган ўзгаришлар унинг бошқа соҳаларида ҳам муайян модернизацияни амалга ошириш заруратини юзага чиқаради. Айниқса, анъанавий жамиятдан замонавийсига трансформациялашаётган ўзбек жамиятида бу ҳол яққол кўзга ташланади. Юртимизда рўй бераётган кенг кўламли ислохотлар ва комплекс модернизация жараёнлари барча соҳалар қатори маънавий йўналишида фаолият олиб бораётган мутахассислардан ҳам замон талабларига мос инновацион илғор технологияларга асосланган янгича дунёқараш ва ёндашувни талаб қилмоқда. Деструктив кучларнинг глобал ахборот хуружлари авж олаётган ҳамда уларга илм-фаннинг энг сўнгги ютуқлари жарб қилинаётган бир пайтда маънавий тарғиботнинг ҳам янгича инновацион тезкор ва самарадор усулларини ишлаб чиқишга эҳтиёж ортмоқда. Аввалги бобда кўриб чиқилган бу борадаги илғор хориж тажрибаси ҳам шундан далолат бермоқда. Шундан келиб чиққан ҳолда мазкур бобда ёшларда ватанпарварлик ва миллатпарварлик кўникмасини шакллантиришнинг телесериаллар, видеороликлар, таниқли шахслардан интервью олиш, ўзбек халқининг буюклиги ҳақидаги кўпчиликка маълум бўлмаган фактларни омалаштириш, хусусан, ўзбек фольклёри, ашула ва ракс, тасвирий ва амалий санъат намуналарини интернетда кенг тарғиб қилиш сингари инновацион усуллари таҳлил қилинади. Қолаверса, уларни амалга оширишдаги мураккаб жиҳатлар ҳамда ижобий ва салбий оқибатлар тадқиқига алоҳида диққат қаратилади.

Ватанпарварлик ва ватанпарварлик тарбиясини уларнинг фуқаролик ва фуқаролик таълими билан ўзаро боғлиқлиги нуқтаи назаридан кўриб чиқишга бундай ёндашиш фуқаролик тарбиясининг ижтимоий ва ҳуқуқий устунлигини ватанпарварлик тарбиясининг

маънавий-ахлоқий принципи билан яқинлашиш, интеграция жараёнлари билан боғлиқ. Шу нуктаи назардан, бугунги кунда энг муҳим услубий муаммолардан бири бу «фуқаролик-ватанпарварлик таълими» тушунчасининг предмет-категорик таърифининг етарли даражада ривожланмаганлиги ва «ватанпарварлик» ва «фуқаролик» тушунчалари ўртасидаги алоқаларнинг етарли даражада ўрганилмаганлигидир.

Фалсафий ва психологик-педагогик адабиётларни таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, фанда фуқаролик-ватанпарварлик таълимини ўрганиш учун услубий асослар ишлаб чиқилган, аммо бу муаммо ажралмас педагогик ҳодиса сифатида ўзининг ижтимоий, психологик ва технологик нуктаи назаридан махсус ўрганиш мавзуси эмас эди.

Ватанпарварлик тарбияси фуқаролик тарбияси муаммолари билан биргаликда кўриб чиқилган ишлар, хусусан: замонавий университетда талабаларнинг фуқаролик тарбияси бўйича тадқиқотлар Н.А. Савотина, замонавий дунёда фуқаронинг таълим ва тарбия муаммолари тўғрисида А.С. Гаязов, таълимни инсонпарварлаштириш шароитида университет талабаларини ватанпарварлик тарбиясининг педагогик шартларини аниқлаш тўғрисида, Э.В. Чекунов, замонавий шароитда бўлажак ўқитувчилар фуқаролигини шакллантириш тўғрисида А.К. Нурғалиева ва бошқалар алоҳида аҳамият касб этади. Ватанпарварлик ва фуқаролик тарбиясининг органик алоқаларига ишора қилиб, муаллифлар Ватанга муҳаббат туйғусини асос сифатида шакллантиришни таклиф қилишади, чунки инсоннинг фуқаролик онгининг энг муҳим хусусиятларидан бири бу унинг ватанпарварлик даражасидир. ва чинакам ватанпарварликни ўз Ватанининг тақдири учун фуқаролик масъулиятини англамасдан, жамиятнинг маънавий ва моддий муҳитини ижобий ўзгартиришга қаратилган фаол ижтимоий фаолиятисиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Олий таълимнинг, шу жумладан педагогиканинг ҳозирги ҳолати асосан «билим» ёндашувига йўналтирилган олий ўқув юртида мавжуд ўқитиш модели туфайли ўқитишга ва озроқ даражада тарбиялашга қаратилган. Кўпгина ёшларнинг фуқаролик-ватанпарварлик фаолиятида иштирок этиши расмий характерга эга ва уларнинг баъзилари унга нисбатан бефарқ муносабатни намоён этадилар, бу эса таълимдаги «воқеавийлик» ёндашувига эскирган йўналиш билан боғлиқ. Фуқаролик-ватанпарварлик кадриятларини бўлажак мутахассислар томонидан сингдириш ва уларни интериоризация жараёнида шахсан аҳамиятли даражаларда қабул қилиш учун ҳали ҳам етарли даражада ривожланмаган педагогик шарт-шароитлар мавжуд.

Замонавий талабалар ўзгарган ижтимоий-иқтисодий муносабатлар шароитида ўсган авлодни акс эттиради, бу эса ёшларнинг кадрият йўналишларига таъсир кўрсатмаслиги мумкин эмас. Талаба ёшлар вакили бўлган ижтимоий-демографик гуруҳнинг асосий хусусиятларини таҳлил қилиш қуйидаги тенденцияларни ажратиш кўрсатишга имкон беради.

- Талабаларнинг аксарият қисми келажакка бўлган юқори даражадаги ижобий муносабатни, келажакка қатъий ишонч билан, шунингдек, шахсий алоқалар ёки пулни эмас, балки ўз ҳаётини йўлларини муваффақиятли топа олишлари имкониятини бериш воситаси таълим эканлигини аниқ тушуниб этадилар. Улар сифатли таълимни етакчи ижтимоий кадрият деб биладилар, унинг даражасини ошириш коррупцияни йўқ қилиш учун зарур шарт-шароитларни яратади.

- Талаба ёшларнинг ижобий ва салбий хусусиятларини умумлаштириш шуни кўрсатадики, улар бир вақтнинг ўзида алтуризм ва эгоизм, инсонпарварлик ва тажовузкорлик, интеллектуаллик ва маънавий етишмаслиги, онгли ватанпарварлик ва Ватан тақдирига бефарқлик билан ажралиб туради. Бу ҳозирги ёшларнинг интеллектуаллик даражаси ва ахлоқ даражаси бўйича гуруҳларга ажратилишини тушунтиради.

- Гиёҳвандлик ва ёшлар ўртасидаги жиноятчиликнинг ўсиши, умумий маданият даражасининг пасайиши, атроф-муҳитнинг ифлосланиши, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларининг бузилиши, жамиятда моддий жиҳатдан табақаланишнинг давом этиши каби замонамизнинг долзарб муаммоларини ҳал этишда бефарқ бўлмаган талабаларнинг хиссаси юқори.

- Ёшларнинг катта қисми онгида, уларнинг ҳуқуқлари ва имкониятларини билмаслик сабабли ҳуқуқий нигилизм ҳукмронлик қилмоқда, бу эса ёшларнинг ўз фуқаролик ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя қилиш тўғрисидаги қарама-қарши қарорларида намоён бўлади. Талабаларнинг ахлоқий-ҳуқуқий социализациясини шакллантиришга ёшлар бирлашмалари ва ташкилотлари ёрдам беради.

- Ёшлар муҳитида, қиммат турмуш тарзининг порлашини реклама қилувчи оммавий ахборот воситаларининг салбий таъсири остида, меҳнатга қизиқишнинг пасайиши ва унинг ўрнини ҳедонистик муносабат билан алмаштириш тенденцияси кучаймоқда.

- Ёшларнинг ижтимоий кайфиятига уларнинг меҳнат бозорида рақобатбардошлигининг пастлиги, тажриба, малака ва иш қобилиятининг етишмаслиги таъсир қилади. Ёшлар орасида ишсизлик даражаси юқори даражада қолмоқда.

- Сўнги йилларда ёшларда мамлакатнинг ижтимоий ва сиёсий ҳаётида иштирок этиш эҳтиёжининг ортиши билан боғлиқ ҳолда талабаларнинг сиёсий фаоллигини сезиларли даражада ошириш тенденцияси кузатилмоқда. Бироқ, ёшларнинг катта қисми сиёсатга кучли йўналтирилмаган ва унга қизиқиш билдирмаяпти.

Шахснинг фуқаролик социализациясининг асосий йўналишларидан бири бу шахснинг Ватан билан идентификациясидир. Кўпчилик Респондентлар фуқароликни яшаш мамлакати билан идентификация қилиш сифатида қабул қилишади, гарчи сиёсатшуносликда фуқаролик идентификацияси нафақат маълум бир давлатга мансублик хисси, балки унинг сиёсий қадриятлари билан келишиш, маълум бир муносабат (ҳамдардлик, давлат сиёсатини қўллаб-қувватлаш, норозилик) ҳам ҳисобланади.

Фуқароларнинг ўз-ўзини идентификация қилиши, ҳарбий хизматга муносабат, ёшларнинг миллий ва диний онги каби муаммолар уларнинг ватанпарварлик кайфиятининг даражасини белгилайди.

Бугунги кунда, ёшларнинг маънавий, маданий ва ватанпарварлик салоҳияти кўрсаткичларининг нисбатан ўсиши кузатилмоқда.

Бироқ, ўзларини ватанпарвар деб биладиган бугунги айрим ёшлар учун «ватанпарварлик» тушунчаси ноаниқ, мавҳум, яъни ватанпарварлик улар томонидан шахсга аниқ ҳаракатлар ва хатти-ҳаракатлар шакллари учун алоҳида жавобгарликни юкламайдиган туйғу сифатида қабул қилинади. Ёшлар орасида эготцентризм ва ҳаётга истеъмомчи муносабати руҳи тарқалмоқда. Ўзининг ибтидоийлиги туфайли ёшлар учун тушунарли бўлган оммавий маданиятнинг кенг тарқалиши маънавий қашшоқликка,

ахлоқий таназзулга ва интеллектуал пассивликка олиб келади. Шу нуқтаи назардан, ҳақиқий ватанпарварлик сўзлар эмас, балки мамлакат ҳаёти билан боғлиқлик ва унинг муаммоларини ҳал қилишда ўз фаол иштироки эканлигини тушунтириш учун ёшлар билан самарали мақсадли иш олиб бориш зарур.

Тадқиқотимизда биз унинг экспериментал қисмини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда тизимли ёндашувни қўлладик. Биз замонавий университетда фуқаролик-ватанпарварлик таълими тизимини яратиш тўғрисида гаплашмоқдамиз, у ерда талабалар - бўлажак ўқитувчилар фуқаролик шаклланиш мактабидан ўтишлари ва ўзларининг ватанпарварлик шахсларини аниқлашлари керак, чунки келажакда улар ўз ўқувчиларини фуқаролик ва ватанпарварлик руҳида тарбиялаш учун масъулиятни ўз зиммаларига оладилар. Шу сабабли, педагогика мутахассисликлари талабаларининг яқинлашиб келаётган бундай юксак вазифани бажаришга тайёрлик даражаси уларнинг касбий ваколатининг энг муҳим кўрсаткичидир.

REFERENCES

1. Павлов В. И. Патриотическое и духовнонравственное воспитание будущих учителей // Сибирский педагогический журнал. – 2011. – № 2. – С. 139–146.
2. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. – М.: Просвещение, 1990. – 140 с.
3. Лутовинов В. И. Гражданско-патриотическое воспитание сегодня // Педагогика. – 2006. – № 5. – С. 52–59.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ

Йулдошева Дилрабо Фазиловна

Академический лицей УзГУМЯ кафедра "социально-гуманитарных наук"
преподавательль высшей категории

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8227204>

Аннотация. В данной статье представлена информация о современных подходах к преподаванию истории.

Ключевые слова: эффективное обучение, преподавание истории, эффективное преподавание истории, историческое сочувствие.

MODERN APPROACHES IN TEACHING HISTORY

Abstract. This article provides information on modern approaches to teaching history.

Key words: effective teaching, history teaching, effective history teaching, historical empathy.

В изучении, анализе и освещении исторического события, явлений важны объективность, правдивость, справедливый подход. Прежде чем рассуждать об эффективной организации исторической науки, целесообразно изучить понятие “Эффективное образование”, проанализировав мнения отечественных и зарубежных исследователей.

Эффективное обучение-это образовательный процесс, в котором учащиеся имеют высокий уровень способности к самостоятельному обучению, восприятию, пониманию атмосферы урока и приобретению необходимых знаний путем сочетания различных стилей обучения преподавателей или применения их по отдельности.

Кроме того, эффективное обучение-это широкое понятие, которое необходимо оценивать по собственным показателям. Поэтому эффективное обучение-это комплекс различных сложных процессов, организованных для повышения качества образования.

Есть две основные характеристики эффективного обучения. К ним относятся: облегчение учащимся изучения различных фактов, навыков, ценностей и концепций; формирование у учителей способности использовать различные стратегии, методы и технологии обучения по отдельности или в сочетании, а не только один курс в классе;

Согласно другой точке зрения, эффективное обучение можно охарактеризовать как базовую педагогическую квалификацию, необходимую для повышения уровня успеха учащихся. В окружении этих мыслей можно сказать, что учитель, обеспечивающий эффективное образование, определяется как человек, который знает и любит свою профессию и область, знающий, мотивированный, целеустремленный, упорядоченный и

доступный, способный быстро и правильно принимать решения, справедливый и в то же время способный распространять знания среди учащихся и заинтересованный в их мире и будущем.

"Образование" в широком смысле-это общий процесс, направленный на непрерывную передачу последующим поколениям опыта большой общественной значимости, организованный предыдущими поколениями, а в узком смысле-социальный институт, одна из социальных подсистем общества.

С другой стороны, "качество" как философский термин представляет собой сумму всех существенных свойств объекта или предмета. Если объединить сущность понятий "образование" и "качество", то качество образования-это процесс, состоящий из совокупности наиболее благоприятных способов, которыми его характеристики служат целостности, обучаемости и личностного развития обучаемого.

Качество образования-это процесс, в котором качественные функции компонентов всей системы образования, сложная развивающая сила приобретают динамический характер, что объясняется изменениями в деятельности образовательных учреждений, т. е. изменением их социальной, экономической, технологической и политической среды. В настоящее время качество современного образования является не одним из результатов инновационного развития, а одним из условий, необходимых для его реализации. Концепция истории, которая является областью этого исследования, является научной областью и как наука представляет собой процесс изучения действий и действий, совершаемых людьми с течением времени. Однако невозможно изучить и раскрыть все, что происходило в историческом процессе. Потому что, как говорит позитивная точка зрения на историю, любое утверждение, которое может быть воспринято как историческая справка, должно основываться на доказательствах, особенно письменных.

При организации традиционных уроков истории процесс передачи информации учащимся обычно осуществляется путем чтения учебника или других вторичных готовых источников. Этот процесс дает учащемуся возможность запоминать готовую информацию и воспринимать ее как информацию. С другой стороны, в нетрадиционных интерактивных и эффективных уроках истории упор делается на использование вышеупомянутых навыков и методик преподавания истории для достижения убедительных определений и объяснений прошлого. Потому что педагогические и исторические методы исследования, используемые на уроках истории и при изучении истории, могут предоставить учащимся различные полезные утилиты для понимания прошлого. Изучение источников и выявление письменных доказательств, выявление личных мнений лиц, подготовивших источник или предоставленные доказательства, и изучение истинного значения мнений, представленных в письменных или других источниках, являются еще одним аспектом преподавания истории.

Это означает обучение тому, как можно узнать историческую правду. Эффективное преподавание истории требует, чтобы учащиеся предоставляли источники и факты, а также готовую историческую сводную информацию. С педагогической точки зрения чрезвычайно эффективно, когда читатель генерирует исторические знания и воображение, анализируя определенные исторические источники (письменные или устные). Уже на уроках истории выгоднее использовать методы, обеспечивающие его самостоятельное мышление, нежели

методы, стимулирующие память обучающегося. Изучение и анализ фактов необходимы для понимания исторических знаний и понимания прошлого. Но элементы, составляющие историю, - это не только о них, но и о событиях прошлого, комплекс переживаний, известных сегодня. Некоторые исследователи утверждают, что практика преподавания истории с использованием процессов исторического мышления вносит важный вклад в понимание многих исторических проблем и тем. Современная образовательная ситуация сегодня требует пересмотра и уточнения концепции образования, вступления в процесс анализа категорий и принципов личностно-ориентированной педагогики. Новая модель педагогического сознания постепенно отказывается от практики непосредственного воздействия учителя на обучающегося и позволяет более эффективно организовать структуру всего педагогического пространства для обеспечения возможностей собственного развития обучающегося. Таким образом, каждый учитель стремится сделать свои уроки интересными и содержательными, что повышает интерес учащихся к предмету.

В частности, на уроках истории особое внимание уделяется развитию личности через умение не усваивать факты, а развивать ценности разных эпох, ставить себя на место человека прошлого, понимать его мысли, поступки. Все это можно сделать с помощью исторического сочувствия.

Еще один способ формирования исторической эмпатии-это личность. Представление о судьбах, поступках, жизненных обстоятельствах, деятельности исторической личности в душе обучающегося позволяет понять состояние и деятельность исторической личности как типичное явление общественной жизни.

В процессе преподавания истории и исторических исследований перед участниками образования и исследователями стоит важная задача, связанная с языком, такая как понимание, интерпретация и использование исторических терминов и понятий. По мнению английского исследователя Грэма Свифта, особый язык, объединяющий исторические выражения и концепции, используемый историками для того, чтобы по-разному понимать прошлое, интерпретировать взгляды, убеждения и действия исторических личностей и выражать исторические процессы, называется "историческим языком".

Особая миссия учителя истории-учить историческим понятиям, а также обеспечивать их донесение до будущего. Чтобы обеспечить эффективность преподавания истории, учитель истории должен обладать определенным уровнем знаний и некоторыми педагогическими навыками, а также навыками и навыками трансформации, интерпретации, оценки, анализа и синтеза для понимания и объяснения исторических событий, фактов, людей, процессов и идентичности. Подготовка материалов на основе их взаимосвязи с другими общественными науками в процессе преподавания истории, например, использование знаний по географии, гражданским наукам, религиозной культуре и этике, не только помогает студентам лучше изучать предметы, но также дает им возможность воспринимать социальные реалии в целом и понимать реальную жизнь. Очень важно и полезно в процессе урока использовать исторический материал и источники (исторические документы, исторические предметы, рисунки, карты). Кроме того, использование информационно-коммуникационных технологий и интернета на уроках истории не только способствует умственному развитию учащихся, но и повышает их уровень исторического мышления и обучения.

REFERENCES

1. E. Perrot, *Effective Teaching*. New York: Longman. (1982); B. Laar, R. Blatchford, D. Winkley, G. Badman, R. Howards, *Effective Teaching*. Oxford: National Primary Center. – P.108.
2. A. Harris, *Teaching and Learning in the Effective School*. Aldershot: Ashgate, 1999. – P.401.
3. R. Dunne, E.C. Wragg, a. g. e. s. 54 C. Kyriacou, a. g. e. s.45 ;. Laar, R. Blatchford, D. Winkley, G. Badman, R. Howards, - S. 14.
4. Toshtemirova Saodat Abdurashidovna. Ta'lim sifati va uni demokratlashtirish ilmiy muammo sifatida //Uzluksiz ta'lim.-2020.- № 1 (86). — S.5.
5. J. Slater, *The Politics of History Teaching: A Humanity Dehumanized*. (Special Professorial Lecture). London: Institute of Education, University of London.- 1989 - S. 8.
6. Студеникин М.Т. *Методика преподавания истории в школе*. М.: Владос, 2000. - 240 с.

TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Abduraxmonova Dildora Sheraliyevna

English teacher of Bagdad Specialized school

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8227221>

Abstract. *Teaching English as a Foreign Language (EFL) is a complex and multifaceted task that requires a solid understanding of linguistic and pedagogical theories, as well as a sensitivity to cultural and individual differences. In recent years, there has been a growing demand for innovative and effective teaching methodologies that can engage and motivate learners, foster communicative competence, and promote intercultural communication. This paper aims to review and discuss some of the best practices and innovations in teaching English methodology, based on a critical analysis of the literature and the author's experiences as an EFL teacher and trainer. The paper argues that while no single approach or tool can meet the diverse needs and goals of all learners and contexts, a flexible and adaptive methodology that combines different perspectives and strategies can create a more effective and inclusive learning environment.*

Keywords: *complex and multifaceted task, linguistic and pedagogical theories, cultural and individual differences.*

ПРЕПОДАВАНИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Аннотация. *Преподавание английского языка как иностранного (EFL) — сложная и многогранная задача, требующая твердого понимания лингвистических и педагогических теорий, а также чуткости к культурным и индивидуальным различиям. В последние годы наблюдается растущий спрос на инновационные и эффективные методики обучения, которые могут вовлекать и мотивировать учащихся, развивать коммуникативную компетентность и способствовать межкультурному общению. Целью этой статьи является обзор и обсуждение некоторых передовых практик и нововведений в методологии преподавания английского языка, основанных на критическом анализе литературы и опыте автора в качестве преподавателя и тренера EFL. В документе утверждается, что, хотя ни один подход или инструмент не может удовлетворить разнообразные потребности и цели всех учащихся и контекстов, гибкая и адаптивная методология, сочетающая различные точки зрения и стратегии, может создать более эффективную и инклюзивную среду обучения.*

Ключевые слова: *сложная и многоплановая задача, лингвопедагогические теории, культурные и индивидуальные различия.*

Unlike other subjects, there are many ups and downs in the history teaching English methodology as well as this field is rich with several changes and innovations. Methods and approaches of teaching English are always in the center of research. During the 19th century, several methods and approaches emerged and developed, resulting in a chain of methods. After the creation of a certain method, first, this method becomes popular in teaching a foreign language, but over time, some of its shortcomings become apparent, and gaps appear as a result of which it becomes ineffective in teaching a foreign language. In order to eliminate the gaps that appeared, the next foreign language teaching method was created, and the chain of methods was continued in this regard. Many scientists conducted research to determine which of the foreign language teaching methods is effective. For instance, M.T.Iriskulov stated that students could not use

English in real life because they were taught based on the traditional approach. Today, he emphasized the need to abandon traditional methods such as the grammatical translation method and theory and practice ought to be taught in parallel. While G.V.Rogova suggests the use of following approaches in teaching English, such as a practical approach, a structural approach, a situational approach, K.Alimova emphasizes oral approach, communicative approach, and cognitive approaches in teaching English.

Communicative Language Teaching (CLT) is a widely adopted approach that emphasizes the use of language for meaningful communication in real-life situations. It originated in the 1970s as a response to the limitations of the traditional grammar-translation and audio-lingual methods, which were criticized for focusing on form rather than function, and for neglecting the social and cultural dimensions of language. The main principles of CLT include a learner-centered approach, the integration of all language skills, the use of authentic materials and tasks, and the promotion of meaningful interaction and negotiation of meaning. Some of the techniques used in CLT include role plays, simulations, information-gap activities, and project-based learning.

Task-based Learning (TBL) is a methodology that emphasizes the use of authentic and purposeful tasks as a basis for language learning. It is based on the idea that learners learn language best when they are engaged in tasks that are relevant, challenging, and rewarding, and that require the activation of higher-level thinking and communication skills. Some of the advantages of TBL include the promotion of learner autonomy, the development of critical thinking and problem-solving skills, and the integration of content and language learning. However, some challenges of TBL are the need for careful task design and scaffolding, the risk of task overload or underload, and the potential neglect of language form and accuracy.

In conclusion, teaching English methodology is a dynamic and multifaceted field that requires continuous innovation and adaptation to meet the diverse needs and goals of learners and contexts. Communicative language teaching, task-based learning are just some of the approaches that can enhance the effectiveness, efficiency, and inclusiveness of English instruction. However, it is also important to recognize that no single methodology or tool can be universally applicable or effective, and that teachers should be flexible, reflective, and collaborative in designing and implementing their teaching practices.

REFERENCES

1. Alimova K, Byrne B, and Mukhammedova N. "Becoming a teacher." *Fan va texnologiya*. 2016.
2. Irisqulov M.T. *Til va adabiyot ta'lim jurnali muharririga bergan intervyusi// Til va adabiyot ta'limi. № 1. – T., 2017.–27 b.*
3. Jalolov J., Makhkamova G., Ashurov Sh. *English Language Teaching Methodology*. Tashkent. – 2015.;
4. Рогова Г.В. *Методика обучения английскому языку (на английском языке):– М., Просвещение. – 1998. – 232 с.*

O'ZBEK TILI TA'LIMIGA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI TATBIQ QILISH- PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Jumamuratova Sevara Saparbaevna

Ajiniyoz nomidagi NDPI tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8227875>

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli texnologiyalarni ta'limda qo'llash o'quvchilarning qiziqishlarini oshirish, o'rganish jarayonlarini yanada samarali qilish va o'zgaruvchanlik yaratishda ahamiyatga egaligi haqida atroflicha bayon qilindi

Kalit so'zlar: Interaktivlik, O'quv materiallari, o'quv resurslari, individual o'qish, hamkorlik, tahlil va baholash, pedagogik muammo.

APPLICATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN UZBEK LANGUAGE EDUCATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Abstract. This article elaborates on the importance of using digital technologies in education to increase student interest, make learning processes more effective, and create change.

Key words: Interactivity, Educational materials, educational resources, individual study, cooperation, analysis and assessment, pedagogical problem.

ПРИМЕНЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ УЗБЕКСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация. В данной статье подробно описана важность использования цифровых технологий в образовании для повышения интереса учащихся, повышения эффективности учебных процессов и создания изменений.

Ключевые слова: интерактивность, Учебные материалы, образовательные ресурсы, индивидуальное обучение, сотрудничество, анализ и оценка, педагогическая проблема.

O'zbek tili ta'limida raqamli texnologiyalarni tatbiq qilish pedagogik jarayonlarni yanada samarali va o'zgaruvchan qilishga yordam berishi mumkin. Raqamli texnologiyalar, o'quvchilarga o'zbek tili o'rganish jarayonida qiziqarli va interaktiv imkoniyatlar yaratishda va o'rganishni amalga oshirishda yordam beradi.

Quyidagi usullar o'zbek tili ta'limida raqamli texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo'llashga yordam beradi:

1. Interaktiv darsliklar va o'quv qo'llanmalari. Raqamli darsliklar va interaktiv o'quv qo'llanmalari o'quvchilarga interaktiv vazifalar, testlar va o'quv materiallari orqali o'zbek tilini o'rganish imkoniyatini beradi. Bu usul o'quvchilarning o'zining o'z-o'zini baholashini va o'zlashtirishni ta'minlaydi.
2. O'zbek tilini o'rganishda mobil ilovalar. O'quvchilar uchun o'zbek tilini o'rganishga yordam beradigan mobil ilovalar yaratish mumkin. Bu ilovalar orqali o'quvchilar o'zbek tilini tez va qulay vaqt davomida o'rganishlari mumkin.
3. Virtual o'qish markazlari. Virtual o'qish markazlari, o'quvchilarni o'zbek tilini o'rganishda qo'llab-quvvatlash va ko'nikmalarni rivojlantirishda yordam berishi mumkin. Virtual o'qish markazlarida onlayn darslar, savol-javoblar, darsliklar va ko'nikmalar mavjud bo'ladi.

4. Interaktiv dars platformalari. O'quvchilarga interaktiv darslar tashkil etish uchun onlayn platformalardan foydalanish mumkin. Bu platformalar o'quvchilarga matn, audio, video va interaktiv vazifalar orqali o'zbek tilini o'rganish imkoniyatini taqdim etadi.
5. Massiv onlayn ochiq darslar (MOOC). MOOC platformalari orqali o'zbek tilini o'rganish uchun onlayn kurslarga qo'shilish mumkin. Bu kurslar o'quvchilarga flexibillik va o'z-o'zini boshqarish imkoniyatini beradi.
6. Raqamli baholash va monitoring tizimlari. Raqamli texnologiyalar yordamida o'quvchilar baholash va monitoring jarayonlarini avtomatlashtirish mumkin. Bu tizimlar o'quvchilarning ma'lumotini va rivojlanishini kuzatib borishga yordam beradi.
7. Virtual realitiy va asboblari. Virtual realiti (VR) va katta ekranli asboblari orqali o'quvchilarni o'zbek tilini matn, gap, tasvirlar va videolar orqali o'rganishga tashrif buyurishiga qo'llanish mumkin.
8. Onlayn o'quv jamoalar va hamkorlik. Raqamli texnologiyalar o'quvchilar uchun global hamkorlik imkoniyatlari yaratishga yordam berishi mumkin. O'zbek tili o'rganishga qiziqish tuyg'usini bir qatorda bo'lgan insonlar bilan ulashish va o'zlashtirish imkoniyatlarini taqdim etish mumkin.

Bu usullar o'zbek tili ta'limida raqamli texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo'llashda yordam berishi mumkin. Bu texnologiyalardan foydalanish paydo bo'lgan pedagogik muammo va talablar asosida eng muhimdir. Raqamli texnologiyalar o'zbek tilini o'rganishni yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam berishi uchun katta imkoniyatlar beradi. [1.72]

Ta'lim sohasida texnologiyalar, o'rganishni o'zgartirish, o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash, tahlil qilish va o'quv jarayonlarini yanada samarali qilishda katta ahamiyatga ega. Quyidagi muhim nuqtalar o'zbek tili ta'limiga raqamli texnologiyalarni tatbiq qilishdagi pedagogik muammolarga yechim sifatida qarashimiz mumkin:

Interaktivlik va qiziqish. Texnologiyalar, interaktiv darsliklar, qo'llanmalarni o'quvchilarga taqdim etish, ma'lumotlarni dinamik tarzda tushuntirish va o'quvchilarni darsga qatnashishga qo'shimcha motivatsiya qilish imkonini beradi. O'quv resurslari va materiallar. Internet va elektron resurslar orqali o'quvchilarga eng so'nggi ma'lumotlarni taqdim etish, qo'llab-quvvatlash va o'quv materiallarini samarali tarzda taqdim etish mumkin. [2.82]

Onlayn ta'lim platformalari. Onlayn ta'lim platformalari va darsliklar orqali o'quvchilar o'z vaqtlarida, o'z tempida o'rganishga imkoniyat topadilar. Bu, o'quvchilarning o'zlashtirish va rivojlanish imkoniyatlarini oshirishga yordam beradi.

Tahlil va baholash. Raqamli tizimlar o'qituvchilarga o'quvchilarning amaliyotlarini, o'zlashtirish darajasi va o'zlashtirilganlikni baholashda yordam beradi. Bu ma'lumotlar o'qituvchilarga o'quvchilarning o'zlashtirish jarayonlarini nazorat qilishda yordam beradi.

O'quvchilarning boshqa qatlamlari bilan hamkorlik. Texnologiyalar boshqa o'quvchilar, o'qituvchilar va talabalar bilan hamkorlik imkoniyatlarini yaratishda muhim rol o'ynaydi. Bu, tajribalar o'zgartirish, fikrlash va o'rganishning o'zaro foydalanishini ta'minlaydi. [3.109]

O'quv materiallarini individuallashtirish. Raqamli tizimlar o'quvchilarning o'zlarining yuqori darajada individual o'zlashtirishiga imkoniyat beradi. Bu, har bir o'quvchi uchun masofaviy o'quv yo'nalishlarini belgilash va maxsus o'quv rejaları tuzishga yordam beradi.

Yaratuvchi va mualliflikni oshirish. Texnologiyalar o'quvchilarga tahlil qilish, fikrlash va o'z yechimlarini topishga yordam berish orqali yaratuvchi va mualliflikni oshirishga yordam beradi.

Tatbiqiy fanlar va amaliyotlar. Texnologiyalar o'quvchilarga nazariy bilimlarni amaliyotga aylantirish imkoniyatini beradi. Virtual laboratoriyalar, tajribaviy ta'lim vositalari va tajribalar texnologiyalarni o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Bu kabi sabablardan, texnologiyalar ta'lim sohasida yanada samarali, individual, va interaktiv yondashuvlarni taqdim etishda katta ahamiyatga ega. Bu esa o'quv jarayonlarini yanada sodda, samarali va o'zgaruvchan qilishga yordam beradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, o'zbek tili ta'limida raqamli texnologiyalarni joriy qilish va tatbiq qilish hali-hanuz pedagogik muammo sifatida qolmoqda. Shu jihatdan bu muammoning yechimini ushbu maqolada yoritdik.

REFERENCES

1. Shayxislamov, N. (2020). Ona tili darslarida interfaol usullardan foydalanish. Prospects of Development of Science and Education, 1(2)
2. Shayxislamov, N. (2020). Ona tili fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish. O'zbekistonda ilm-fan va ta'lim masalalari: muammo va yechimlar, (3)
3. Шайхисламов, Н. (2021). ЗАМОНАВИЙ ТИЛШУНОСЛИК ЙЎНАЛИШИ: КОНТАКТ ЛИНГВИСТИКАСИ. Scientific progress, 1(4)
4. Ganiyeva, M. (2021). Effective Methods of TRIZ.
5. Ганиева, М. А., & Жумаева, Ш. Х. (2018). Формирование методов групповой работы с учащимися общеобразовательных школ. Вопросы науки и образования, (10 (22)), 149-151.
6. Maftuna, G. (2021). Effective ways to Use Triz (The Theory of Inventive Problem Solving) in Elementary School. Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT, 9, 85-88.
7. Ганиева, М. (2021). ВАЖНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ “ТРИЗ” ДЛЯ РАЗВИТИЯ УЧЕНИКИ НАЧАЛЬНОГО КЛАССА. Academic research in educational sciences, 2(5), 129-133.
8. G'aniyeva, M. (2021). BOSHLANG'ICH SINIF DARSLARIDA TRIZ (IXTIROCHI MASALALARINI HAL QILISH NAZARIYASI) DASTURINI QO'LLASHNING SAMARALI USULLARI. Scientific progress, 2(5), 108-112.
9. Ганиева, М. А., Муродина, Н. Р., & Жумаева, Ш. Х. (2018). Трудности при изучении многозначных глаголов русского языка учащимися-узбеками средних общеобразовательных школ. Проблемы педагогики, (3 (35)), 108-109.
10. Kizi, G. M. A., & Kizi, B. L. A. (2018). The diversities in terminology of relationship. Достижения науки и образования, (9 (31)), 22-23.
11. Murodinova, N., & Ganiyeva, M. The role of family to develop for perfect person.
12. Ганиева, М. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АБДУРАУФА ФИТРАТА. СЪЗ САНЪАТИ ЖУРНАЛИ JOURNAL OF WORD ART ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 12

13. Ganiyeva, M. (2023). THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPING THE LOGICAL THINKING OF FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS (IN MATHEMATICS LESSONS). *Science and innovation*, 2(B3), 30-33.
14. Ganieva, M. (2023, June). EMPOWERING LOGICAL THINKING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH TIPS TECHNOLOGY. In *Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education* (Vol. 1, No. 12, pp. 62-63).

BAQSHA JASTAĞI BALALARDA SÓYLEWDIŃ PSIXOLOGİYALIQ
RAWAJLANIWI

Kalieva Marjan

Berikbaeva Nurgul

Xabipnazarova Shaxnoza

Ájiniyaz atindağı Nókis mámleketlik pedagogika
institutı pedagogika hám psixologiya tálım bağdarı 4-kurs studentleri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8227941>

Annotatsiya. Házirgi rawajlanıw dáwirinde kúnnen-künge jañalانیلار hám ashiliwlar bolip atırğan bir waqıtta insan balasinińda zaman menen say hám múnasip jetiliwi úlken ma'selelerdiń birine aylanıp atır. Bala dunyag'a keler eken ol ushin barlıq nárse qiziq hám sirli... Ol óziniń ishki sezimlerin, oyın hám pikirin átiraptag'alarg'a jetkergisi keledi, sol sebeplide biz balalardıń sóylewiniń rawajlanıw basqishlarin úyreniwge háreket ettik.

Gilt sózler : Erte balalıq, emociya, qarım-qatnas, til, sóylew, sóz, dialog, situaciya.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕЧИ У ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В нынешний период развития, в период, когда изо дня в день происходят обновления и открытия, развитие человеческих детей становится одной из больших проблем. Когда ребенок приходит в мир, для него все интересно и загадочно... Он хочет донести свои внутренние переживания, мысли и представления до окружающих, поэтому мы попытались изучить этапы развития детской речи.

Ключевые слова: раннее детство, эмлюкоция, отношение, язык, говорение, слово, диалог, ситуация.

PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT OF SPEECH IN PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. In the current development period, in a period where there are updates and openings day by day, the development of human children is becoming one of the big issues. When a child comes into the world, everything is interesting and mysterious to them... He wants to convey his inner feelings, thoughts and ideas to those around him, that's why we tried to study the developmental stages of children's speech.

Key words: early childhood, emlikociya, attitude, language, speaking, word, dialogue, situation

Erte balalıq dáwirinde balalar jas úlkenlerge gárezli boladı, sebebi olardıń erkin háreket etiwı qıyın boladı. İsh-háreket minez-qulıq normaların balalar jas úlkenler arqalı úyrenedi. Bul dáwirde bala minez-qulqınıń motivi tolıq ańlanbag'an boladı. Balanıń ishki dúnyasınıń qalıplesiwi jas úlkenlerge baylanıslı. Sebebi bala jas úlkenler kútken qarım-qatnastı dárhal bere almaydı. Bala predmetlerge bolg'an qızıg'ıwshılıg'ın eń aldı menen jas úlkenlerge múrájatı arqalı bildiredi. Kerekli járdemdi tildi qollanıw arqalı aladı. Bul jerde jas úlkenler balag'a qanday talaplar qoyıwı áhmiyetli orın tutadı. Jas úlkenler eger bala menen kem qarım-qatnasta bolsa, onıń tili rawajlanıwdan artta qalıwı múmkin. Qarım-qatnasqa bolg'an zárúrlilik balada o'z-o'zinen rawajlanbaydı, al predmet iskerligi boyınsha jas úlkenlerdiń qarım-qatnası arqalı o'sedi. Házirgi dáwirde ásirese qolında telefoni bar ata-ájelerdi de ushratamız. Balanıń óz ata-anası kópshilik waqıtta ya jumista ya basqa da isler menen bánt boladı biziń mentalitetimizde birinshi bala ata-ájesiniki degen túsiniкте bar al házirgi ata-ájeler aldınday-ma ?! degen sorawda payda

boladi. Bala menen heshkim sóylespese, o‘ynamasa, qarim-qatnasqa kirispese... Rawajlaniv, sóylew belgili bir waqitqa keshigedi...

Erte balaliq dáwirinde tildiń rawajlanıwı eki túrli jol arqalı ámelge asırıladı: jas úlkenler tilin túsiniwi hámde balanıń shaxsıy aktiv tili qáliplesiwı arqalı. Bala menen ananıń qarım-qatnası tek g‘ana so‘zler menen emes, al mimika, belgi, pantomimika, ses hám jag‘day sıyaqlılar arqalı ámelge asırıladı. Bular háreketke signal bolıp hızmet etedi. ğ jaslı balalar aldında oynshıqlar turg‘an bolsa anası og‘an “ber mag‘an” dep oynshıqtı ko‘rsetse dárhal bala onı alıp beredi. “Múmkin emes” degen so‘z balanıń háreketleriniń toqtawına signal bolıp xızmet etedi. Mısalı, rozetkag‘a qolı tiyip atırg‘anda, qızıp turg‘an útikke qolı jaqınlap atırg‘anda, ayaq kiyimlerge qolın tiygizip atırg‘anda bul so‘zdiń ayılıwı bala háreketleriniń toqtawına alıp keledi.

3 jasqa tolg‘anda bala jas úlkenler menen múnásibetlerge biymálel til arqalı kirise aladı. Bul jastag‘ı balalar hámme kiyimlerin o‘zi kiyiwge háreket qıladı. O‘z zárúrlıkların so‘zler arqalı ayta aladı. Sebebi tildi tolıq iyeleydi. Bala jas úlkenlerdiń ko‘rsetpelerine qaray is -háreketlerin durıs jo‘neldiriwge úyrenedi. Ol jas úlkenlerdiń o‘z-ara qarım-qatnasın jan qulag‘ı menen esitedi, túsiniwge háreket etedi. Bul dáwirde balalar ertek, gúrriń, qosıqlardı esitiwdi júdá jaqsı ko‘redi. Bul balanıń sırtqı dúnyanı biliwine úlken tásirin tiygizedi. 1,5 jaslı balalar 30-40 so‘zden 100 ge shekem bolg‘an so‘zlerdi iyeleydi, bolg‘anı. 2 jastan soń balalar jas úlkenlerge júdá ko‘p sorawlar menen múráját qıladı. «Bul ne?», «nege bunday?» sıyaqlı sorawlar balanıń tiliniń o‘sip atırg‘anlıg‘ınan derek beredi. 2 jastıń aqırına shekem bala 300 so‘zdi úyrenedi. 3 jastıń aqırına kelip, 500-1500 ge shekem so‘zdi bilip aladı. [1; b] Biraq bul jastag‘ı balalar tili avtonom boladı, olar nandı «nanna», suwdı «umma» sıyaqlı túsiniqler menen ataydı. Áste-aqırın jas úlkenler balalar menen tuwrı qarım-qatnasta bolsa, bul avtonom til jog‘alıp baradı, yag‘nıy bala hár bir nárseni o‘z atı menen ayta baslaydı. Balanıń bir aytqan so‘zi onıń aytpaqshı bolg‘an so‘zin túsindirip beredi. Mısalı, «mama» dese anası balasına nan beriwi yamasa suw alıp beriwi múmkin. Sonıń menen balanıń zárúrliligi qandırıladı. Balanı qarım-qatnasqa úyretiw onıń ruwxıy rawajlanıwına unamlı tásir ko‘rsetedi. Bul dáwirdegi balalar neni qálese sol zamatta ko‘riniwi kerek. Biraq bunı áste-aqırın tárbiyalaw arqalı joq etiw múmkin, yag‘nıy sabırlı bolıwdı jaslıqtan úyretiw lazım. Bala sóz baylıgınıń ósiwinde 2 áhmiyetli tárep, muğdar hám sipat tárepleri bar.

Sóz baylıgınıń muğdarlıq ósiwi D.B. El‘koninniń kórsetiwinshe, tikkeley balanıń turmisliq sháratları hám tárbiyalanıw ózgesheliklerine baylanisli. Sońgi jillarda belgili bir jastagı balalar sóylewiniń sóz quramin úyreniwge bağıshlangan izertlewlerde aldingi izertlewlerge qaraganda joqarıraq muğdarlıq kórsetkishler aniqlangán. Tiykarinan, V.Loginaniń mağliwmatlarına kóre, 3 jasqa kelip, bala sóylewinde 1200 sóz zapası boladı, 6 jaslı balanıń aktiv sóz baylıgı bolsa 3000 – 3500 sózdi óz ishine aladı. Bunnan 40 – 60 jil aldın ótkerilgen izertlewlerde 3 jaslı balanıń sóz baylıgı 400 – 600 sózden, 6 jaslı balanıń aktiv sóylewi bolsa 2500 – 3000 sózden ibarat dep kórsetilgen edi.[1 ; b]

Situatsiyalıq isshen qarım – qatnas formasındaǵı balalar leksikası konkret predmetli jaǵday menen baylanisli. Bul halat kóriniwi, balanıń sóylewinde atlıq sóz dizbegine tán sózler kóp boladı. 98% feyiller tek ǵana konkret predmetli háreketlerge qarata isletiledi.

Balalardıń nosituativ – biliwge baǵdarlangan (jaǵdayǵa – situatsiyaǵa baylanisli bolmaǵan) qarım – qatnasında olar úlkenlerden hár qiyli nárseni hám hádiyseler haqqında mağliwmat aliwǵa baylanisliq`an azat boladı. Tiykarinan, estetikalıq ózgesheliklerdi túsintiriwshi sipat dizimine tán sózlerhám emotsional ózgesheliklerdi kórsetiwshi sózler payda boladı, erklik hám intellektual

háreketlerdi añlatiwshi feyil dizimindegi sózler júzege keledi.[3;b]

Nosituativ – shaxsiy qarım – qatnasta, bala adamlar arasındagi múnásibetler haqqında maǵliwmat aliwǵa, óziniń pikirin úlkenler pikiri menen salıstırıwǵa háreket qılar eken, oniń sóylewinde uliwma grammatikalıq quramalasıw júz beredi.

Juwmaqlap aytqanda balaniń sóz baylıǵı tek ǵana muǵdar tárepinen emes, bálkim sipat tárepinen de ósip baradi. Bul tiykarinan balalardıń sózler mazmunin ózlestiriwi menen keshedi. Sóz baylıǵın iyelew protsesi túsiniklerdi iyelep bariw menen úziliksiz baylanisli. L.S.Vigotskiy jazıuinsha, «Psixologiyalıq tárepten alıp qaraganda, sózlerdiń mazmuni hám mánisi – bal uliwmalıq yamasa túsinikten ózge nárise emes. Biz sózdiń mánisin biymálel oylaw fenomenini dep esaplawǵa haqlımız».[2 ; b]

REFERENCES

1. Nishanova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyası va uni óqitish metodikasi. T. 2006 y.
2. Z.T.Nishanova hám basqalar “Rivojlanish psixologiyasi pedagogik psixologiya” T.: 2018
3. Davletshin M.G. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T. 2000

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Тошева Гулнора Джураевна

доцент, Бух ИТИ.

Джабборова Рушана Одил кизи

магистр азиатского международного университета.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8237937>

Аннотация. Ребенок, начавший учебную деятельность, подвержен существенным изменениям в характере своего мышления, памяти, вниманию. Оказавшись в новом школьном сообществе, он осознает себя в новом общественном положении: у него появилась «работа», и эта работа получает свою оценку в обществе.

Ключевые слова: ребёнок, развитие, учебный, учитель, школа, значения, психология.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATION SKILLS OF CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE

Abstract. A child who has begun learning activities is subject to significant changes in the nature of his thinking, memory, and attention. Once in the new school community, he is aware of himself in a new social position: he has a “job”, and this work receives its assessment in society.

Key words: child, development, educational, teacher, school, meanings, psychology.

Вследствие чего его восприятие себя и других становится иным, чем было прежде. Соответственно, значение его общения с окружающими претерпевает изменения. Прежде всего, ребенок вырабатывает новое для себя поведение в соответствии с принятыми социально-направленными правилами поведения. В школе для него возникают новые способы взаимоотношений со взрослыми, выразителем которых является учитель.

Ребенок начинает осваивать новую для себя систему деловых отношений. В то же время, дети 6-8 лет, в большинстве своем, проявляют отзывчивость, доверчивость, огромную любознательность. Они не сдерживают своих чувств. Но их стремления и интересы подвержены резким изменениям. Их характер – ситуативен.

По своей направленности дети проявляются как индивидуалисты. И лишь со временем в них происходит формирование коллективной направленности.

В общении со сверстниками ребенок выстраивает особые межличностные отношения. Они обеспечивают ему социальный статус и эмоциональный комфорт.

У детей складываются устойчивые избирательные предпочтения. В общении с ровесником, ребенок часто сравнивает себя, свои умения, возможности. Это сравнение является мерой его оценки как личности. Как основную отличительную черту общения детей 6-8 лет между собой можно выделить разнообразие коммуникативных действий и их широкий диапазон. Общаясь между собой, дети применяют огромное количество разнообразных обращений: они могут спорить, обзывать, жалеть, обманывать, навязывать свою волю, требовать, приказывать.

Они создают сложные формы поведения – такие как выражение кокетства, обиды, фантазирование, притворства, «делание вида». Такие действия в большинстве своем – не практикуются при взаимодействии со взрослыми. Для того, чтобы далее говорить об особенностях коммуникативных умений детей 6-8 лет, нам необходимо дать определение

основных понятий. Для нашего исследования основным является понятие коммуникативного умения. В свою очередь, оно является производным двух понятий – «коммуникация» и «умение». Самым распространенным определением понятия коммуникации является его отождествление с общением. Словарь русского языка под редакцией А. П. Евгеньева фиксирует данное определение: «Коммуникация – общение, сообщение».

Определение общения, дающееся в словаре А. П. Евгеньева «Общение – действие по знач. гл. общаться, взаимные сношения, деловая или дружеская связь» и «Общаться – поддерживать отношение, встречаться, общаться» в большей степени сохраняет толкование понятия, в 19 веке данного В. И. Далем: «Общенье – действ. по гл., сообщенье, сообщество, взаимное обращение с кем».

Психологическое понятие коммуникации обрело свое уточнение:

«Коммуникация - (от лат. *communico* — делаю общим, связываю, общаюсь) — смысловой аспект социального взаимодействия. Поскольку всякое индивидуальное действие осуществляется в условиях прямых или косвенных отношений с другими людьми, оно включает (наряду с физическим) коммуникативный аспект. Действия, сознательно ориентированные на смысловое их восприятие другими людьми, иногда называют коммуникативными действиями».

Социальное взаимодействие подразумевает двусторонний обмен информацией, ведущей к взаимному пониманию. При неосуществимости взаимопонимания, невозможна коммуникация. Для того, чтобы убедиться в успехе коммуникации, необходимо получить обратную связь о том, насколько хорошо собеседник вас понял и понял ли вообще, как он вас воспринял, каково отношение его к проблеме или теме разговора.

Представитель Харьковской психологической школы, ученик Л. С. Выготского, известный своими трудами по детской психологии А. В. Запорожец определяет коммуникацию как информационную связь субъекта с тем или иным объектом – человеком, животным и т. д.

Связь эта выражается в передаче субъектом какой-либо информации, которую должен принять, усвоить, понять получатель. В общении информация передается между собеседниками, так как они одинаково активны, в силу чего, информация преувеличивается, становится объемней.

Понятие «умение» имеет свое историческое представление в Толковом словаре живого великорусского языка В. И. Даля: «Уменье, свойство по гл. (уметь); способность, опытность, знанье, усвоение дела, работы».

Данное определение – наиболее широкое из существующих. Толковые словари 20 века (С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой и А. П. Евгеньева) приводят следующие объяснение: «Умение – навык в каком-н. деле, опыт» и «Умение – способность делать что-л., приобретенная обучением, опытом».

Учитывая вышеизложенные трактовки, мы предлагаем рабочее определение коммуникативных умений как способностей и навыков, приобретенных человеком через обучение и опыт и используемых им при общении, при передаче информации с целью ее усвоения, получения.

REFERENCES

1. Азбука. Учебник. В 2-х частях. /Горецкий В. Г., Кирюшкин В. А., Виноградская Л. А., Бойкина М. В. М.: 2011. Ч.1. С. 241, Ч.2. С. 114.
2. Азбука. Учебник. В 2-х частях. /Климанова Л. Ф., Макеева С. Г. М.: 2011. Ч. 1. С. 96, Ч. 2. С. 112.
3. Аксенова Н. И. Системно-деятельностный подход как основа формирования метапредметных результатов // Теория и практика образования в современном мире: материалы междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.) / Н. И. Аксенова. СПб.: Реноме, 2012. С. 140-142.
4. Алексеева М. М., Яшина В. И. Теория и методика развития речи детей. М.: Издательский центр «Академия», 2013. 448 с.
5. Андреева Г. М. Принцип деятельности и построение системы социально-психологического знания // Вестн. Моск. ун-та. Сер 14. Психология. 1980. № 4. С. 3-13.
6. Антонова Л. Г. Письменные жанры речи учителя Текст: учебное пособие к спецкурсу «Теоретические основы частной педагогической риторики» / Л. Г. Антонова. Ярославль: изд-во ЯГПУ, 1998. 114 с.
7. Glushenkova, A. I., Sagdullaev, S. S., & Davlyatova, M. B. (2017, September). Oil cake of sesamium Acad. InS. YU. Yunusov institute of the chemistry of plant Substances AS RUz «12 th International Symposium on the Chemistry of Natural Compounds (p. 202).
8. Baxtiyorovna, D. M. (2022). Food safety management. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 8, 64-67.
9. Bakhtiyarovna, D. M., Shakhidovich, S. S., Khalilovich, M. K., Mukimovna, A. Z., & Karimovna, Y. N. (2020). Investigation Of The Effect Of Plant Extracts On The Rheological Properties Of Wheat Dough. The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering, 2(09), 41-47.
10. Davlyatova, M. B., Shernazarova, D. S., & Rashidova, G. N. (2022). Studying the effect of plant extracts on the rheological properties of wheat flour. Science and Education, 3(12), 398-405.
11. Davlyatova, m., & Rashidova, g. (2022). получение целебных национальных хлебобулочных изделий с добавками по стандарту. science and innovation, 1(a5), 135-149.
12. Bahtiyarovna, D. M., Shakhsaidovich, S. S., Khalilovich, M. K., Mukimovna, A. Z., & Karimovna, Y. N. (2020). Nutritional And Biological Value Of National Breads With The Use Of Vegetable Extracts. The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering, 2(09), 85-96.
13. Davlyatova, M., & Rashidova, G. (2022). OBTAINING HEALING NATIONAL BAKERY PRODUCTS WITH ADDITIVES ACCORDING TO THE STANDARD. Science and Innovation, 1(5), 135-149.

КОММУНИКАТИВНОЕ УМЕНИЙ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Тошева Гулнора Джураевна

доцент, Бух ИТИ

Джабборова Рушана Одил кизи

магистр азиатского международного университета

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8238125>

Аннотация. Рассматривая коммуникативные умения детей, стоит дополнить, что коммуникативные умения – это всегда осознанные действия при общении, чему подтверждением является способность ребенка школьного возраста строить свое общение, основываясь на поставленные задачи, анализируя и оценивая взаимодействие со взрослыми и ровесниками, выверяя коммуникативную ситуацию и отношения с собеседниками. Коммуникативные умения детей подразумевают их умения и навыки, которые необходимы в общении для создания и определения действий, соответствующих коммуникативной ситуации.

Ключевое слова: коммуникация, умение, развитие, школьники, психология.

COMMUNICATIVE SKILLS OF CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE

Abstract. Considering the communication skills of children, it is worth adding that communication skills are always conscious actions when communicating, which is confirmed by the ability of a school-age child to build his communication based on the tasks set, analyzing and evaluating interaction with adults and peers, reconciling the communicative situation and relationships with interlocutors. The communication skills of children imply their skills and abilities that are necessary in communication to create and determine actions that correspond to the communicative situation.

Key words: communication, skill, development, schoolchildren, psychology.

Проблематика развития коммуникативных умений детей достаточно широко представлена в работах психологов и педагогов разных поколений. Общим теоретическим основанием изучения вопросов, связанным с общением детей в целом, в России было положено основателем русской педагогики К. Д. Ушинским. В его трудах, посвященных значению родного языка в воспитании, ведущая роль отводилась произведениям народного творчества – сказкам, играм, пословицам и т.п. К. Д.

Ушинский вывел в качестве методического подхода к обучению детей навыкам общения использование родного языка и привития коммуникативных основ через совместные игры, прежде всего народные, основанные на использовании воображения.

Большое внимание им было уделено проблеме понимания ребенка и роли педагога в помощи при выборе игр, позволяющих детям развиваться как личностям, а по мере их роста и освоения простых приемов – переходить к более сложным и требующим развития следующих способностей, в том числе и тех, которые помогают лучше общаться и понимать окружающих.

Идеи Ушинского нашли свое продолжение в работах ученых более позднего времени.

Философский аспект изучения формирования коммуникативных умений представлен трудами И. А. Ильёсова, Б. Н. Соковнина и др. Интерактивный аспект вопроса коммуникативного общения был выражен в работах зарубежных исследователей: Э. Берна, А. Пиза, А. Левина, Т. Ньюкома и отечественных ученых:

Е. В. Андреевко, Г. М. Андреевой, Н. Н. Богомоловой, Л. А. Петровской. Игра как особая, обособленная часть жизни ребёнка, которая восполняет его запреты и ограничения, готовит к самостоятельной жизни, способствует разностороннему развитию и воспитанию, обеспечивает нравственное и физическое здоровье является центром исследований. Игра одновременно развивающая деятельность, метод и форма жизни, сфера социализации, сотворчества, взаимодействия, посредник между миром ребенка и миром взрослых.

В игре у детей происходит формирование коммуникативных умений и апробация их в общении. Интерактивный аспект взят нами в качестве основного для практической части нашей работы. Психолого-педагогический аспект вопроса освещен в работах Л. С. Выготского, Ж. Пиаже, А. А. Бодалева, А. Б. Добровича, И. А. Зимней, М. С. Кагана, И. С. Кона, М. И. Лисиной, А. В. Мудрика, А. В. Запорожца и др. Их исследования дают теоретическое обоснование вопросу развития коммуникативных умений, разработке способов их формирования. Концепция Л. С. Выготского включает в себя рассмотрение процесса общения детей и зависимости качества процесса общения от уровня коммуникационных умений.

Исходя из чего можно говорить о первостепенности задачи формирования коммуникативных умений детей младшей школы. Ж. Пиаже, Л. С. Выготский, У. Хартуп, М. И. Лисина, Е. О. Смирнова и др. рассматривают два основных направления развития общения в периоде детства: общение со взрослыми и общение со своими сверстниками. Однако, имея единый объект исследования, ученые расходятся во мнениях относительно значимости этих линий для дальнейшего развития детей.

Л. С. Выготский придавал первостепенное значение общению детей со взрослыми. Ж. Пиаже приоритетным признавал общение с ровесниками. Именно оно, по его убеждению, влияет на интеллектуальное и моральное развитие. Выделяя две линии взаимоотношений в общении детей младшего школьного возраста: вертикальную (общение со взрослыми) и горизонтальную (общение с ровесниками), У. Хартуп демонстрировал их влияние на развитие детей. Вертикальная, по его мнению, обеспечивает защиту и безопасность ребенку и формирует базовую модель.

В исследованиях М. И. Лисиной проведен систематический анализ генезиса общения детей, выделены его этапы и присущие им изменения, особенности, структурные составляющие. М. И. Лисина вывела в качестве предмета исследования самосознание ребенка первых семи лет жизни, изучая его содержание, опыт общения со взрослыми и другими детьми. Исследования Лисиной и ее соратников дали возможность развернуть изучение цельной картины общения и пристально рассмотреть особенности взаимоотношения детей с окружающим миром на ранних жизненных этапах, включая возраст шесть и семь лет, который определяет нижнюю границу возраста младших школьников. Непосредственно изучением проблемы формирования коммуникативных умений у младших школьников занимались российские ученые: Н. В. Кузьмина, В. С. Мухина, В. Н. Мясищева, Р. С. Немов, Т. А. Ладыженская, В. Ю. Липатова, Л. Р. Мунирова,

А. А. Максимова, Т. А. Антонова и др. В своих работах авторы придают младшему школьному возрасту значение важного этапа социализации и развития коммуникативных умений детей. Они рассматривают структуру коммуникативных умений, определяют критерии их сформированности. Т. А. Антонова выделяет следующие основные характеристики коммуникативных умений младших школьников по отношению к ровесникам:

- степень адресованности высказываний, умение привлечь к себе внимание партнера;
- степень доброжелательности; - аргументированность высказываний, характеризующееся наличием или отсутствием значимых для сверстника обоснований в них. Предложенная система определения характеристик коммуникативных умений младших школьников по отношению к ровесникам, позволяет точнее выделять и описывать степень овладения коммуникативным умением, каждым ребенком и детским коллективом в целом (класс, кружок, и т.п.). И целенаправленно подбирать формы развития определенного умения. Заслуживает внимания попытка классификации коммуникативных умений Л. Р. Мунировой: Группа информационно-коммуникативных умений: - умения вступать в процесс общения (выражать просьбу, приветствия, поздравления, приглашения, вежливое обращение, дружеская беседа); - умения ориентироваться в партнерах и ситуациях общения (начать разговор со знакомым и незнакомым человеком, соблюдать правила культуры общения в отношениях с товарищами, учителями, взрослыми, понимания ситуации, намерения, мотивы общения); - умения соотносить средства вербального и невербального общения (употреблять слова и знаки вежливости, эмоционально и содержательно выражать мысли, использовать жесты, мимику, получать и обеспечивать информацией о себе и других вещах, пользоваться рисунками, таблицами, схемами, группировать материал, содержащийся в них).

Группа регуляторно-коммуникативных умений: - умения согласовывать свои действия, мысли, установки с потребностями своих товарищей по общению (осуществление само- и взаимоконтроля учебной и трудовой деятельности, обоснование совместно выполняемых задач и операций в определенной логической последовательности, определение порядка и рациональных способов выполнения совместных учебных задач); - умений доверять, помогать и поддерживать тех, с кем общаешься (помогать тем, кто нуждается в помощи, уступать, быть честным, не уклоняться от ответов, говорить о своих намерениях, давать советы, доверять); - умения применять свои индивидуальные умения при решении совместных задач (использовать язык, математические символы, музыку, движения, графическую коммуникацию для выполнения задач с общей целью, фиксации и оформления результатов своих наблюдений, целенаправленного использования художественной, научно-популярной, справочной литературой, словарем в учебнике); - умения оценить результаты совместного общения (оценить себя и других критически, учитывать личный вклад каждого в общение, обсуждать, понимать результаты общения, принимать правильные решения, выражать согласие /несогласие, одобрение/неодобрение).

Группа аффективно-коммуникативных умений: - умения делиться своими чувствами, интересами, настроением с партнером по общению; - умения проявлять чуткость, отзывчивость, сопереживание, заботу к партнерам по общению; оценивать эмоциональное поведение друг друга. Данная классификация, на наш взгляд, позволяет

накапливать методический материал и создавать упражнения с учетом особенностей каждого из перечисленных умений.

Основываясь на проведенном анализе имеющейся теоретической психолого-педагогической базы изучения особенностей развития коммуникативных умений детей, мы выделяем следующие коммуникативные умения детей младшего школьного возраста: - умение взаимодействовать в общении;

- умение внятно и ясно выражать свои мысли, доносить их до собеседника; - умение задавать вопросы; - умение четко вести свое рассуждение; - умение давать свой отклик во время общения; - умение слушать собеседника и быть внимательным к тому, что он говорит; - умение вести живое обсуждение вопроса; - умение убеждать и доказывать свою точку зрения; - умение сочувствовать и понимать настроение других.

Эти умения в своем развитии дают основу для формирования соответствующих навыков: ясности, разнообразия и выразительности речи, понятности, точности в словарной передаче и др. Анализ методических работ дает основание обратить внимание на следующие аспекты в изучении развития коммуникативных умений младших школьников: - количественное накопление (увеличение словарного запаса и объема высказываний); - качественные изменения (развитие связной речи, произношение, понимание обращенной речи); - создание в условиях учебного диалога ситуации содержательно предметного взаимодействия учащихся друг с другом с целью овладения коммуникативными умениями и навыками.

На основании проведенного анализа методико-педагогического опыта, мы можем утверждать, что в основе формирования коммуникативных умений младших школьников лежит их активная речевая деятельность. Именно на нее и должно быть нацелено внимание учителя. Методический арсенал для повышения коммуникативной активности достаточно разнообразен:

различные игры (народные, сюжетно-ролевые, психологические, речевые, дидактические, языковые), настроенные на формирование коммуникативных умений и навыков (Е. Н. Костенко, О. М. Арефьева, Э. В. Ивченко, Г. Б. Адлер и др.);

- упражнения, направленные на обогащение словарного запаса ребенка, и развитие навыков монологической и диалогической речи (А. А. Капустина, Г. А. Немтышкина, Л. А. Юрченко, и др.);

- беседы, дискуссии, речевые состязания и иные коммуникативные ситуации, инициирующие применение полученных коммуникативных умений и повышение внутренней активности детей (О. В. Оськина, О. А. Колосова, О. А. Черкашина, Т. В. Иванова Н. А. Амельченкова и др.);

- дыхательная и артикуляционная гимнастика с проговариванием скороговорок и чистоговорок (И. А. Брякотнина, Н. И. Конченко и др.);
- различные формы индивидуальной, групповой, коллективной деятельности (дискуссии, конференции, дебаты, проектная деятельность) для выполнения творческих работ (Е. А. Обухова, Э. В. Ивченко, С. А. Мезенцева, В. П. Чернятина, М. С. Ларина, Н. Н. Чупахина и др.) – для развития способности вести свое рассуждение, обосновывать и отстаивать свою точку зрения, выслушивать и воспринимать вопросы и возражения на свое рассуждение взрослых и детей;

• инсценировки и театрализация сказок, работу мастерской выразительного чтения (М. Г. Бахарева, О. В. Добрынина, Э. В. Ивченко и др.) – для развития воображения и способности примерять для себя различные роли – игровые и социальные. Формирование коммуникативных качеств младшего школьника может происходить при помощи разнообразных видов учебной и внеучебной деятельности: -учебное сотрудничество (коллективно-распределенная деятельность: коллективная дискуссия, групповая работа, работа в парах и т.д.);

творческое сотрудничество (театрализация и инсценирование, совместное художественное творчество и конструирование и т.п.); - игровая деятельность; - проектная деятельность (конференции, дебаты, дискуссии); - социально-значимая деятельность (волонтерство, участие в социальных проектах, осуществляющих помощь сиротам, ветеранам, больным, животным и трудовых акциях) и т. д.

Использование вышеперечисленных видов деятельности на уроках повлечет повышение коммуникативной активности школьников. Уровень сформированности их коммуникативных умений влияет, прежде всего, на успешность младших школьников в процессе социализации, а также на эффективность обучения и совершенствования личности в целом. Проработав труды ученых и учителей, посвященных изучению предмету исследования – особенностям развития коммуникативных умений детей младшего школьного возраста, мы можем перейти к непосредственному изучению того, как можно использовать потенциал уроков литературного чтения для развития коммуникативных умений младших школьников.

REFERENCES

1. Азбука. Учебник. В 2-х частях. /Горецкий В. Г., Кирюшкин В. А., Виноградская Л. А., Бойкина М. В. М.: 2011. Ч.1. С. 241, Ч.2. С. 114.
2. Азбука. Учебник. В 2-х частях. /Климанова Л. Ф., Макеева С. Г. М.: 2011. Ч. 1. С. 96, Ч. 2. С. 112.
3. Аксенова Н. И. Системно-деятельностный подход как основа формирования метапредметных результатов // Теория и практика образования в современном мире: материалы междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.) / Н. И. Аксенова. СПб.: Реноме, 2012. С. 140-142.
4. Алексеева М. М., Яшина В. И. Теория и методика развития речи детей. М.: Издательский центр «Академия», 2013. 448 с.
5. Андреева Г. М. Принцип деятельности и построение системы социально-психологического знания // Вестн. Моск. ун-та. Сер 14. Психология. 1980. № 4. С. 3-13.
6. Антонова Л. Г. Письменные жанры речи учителя Текст: учебное пособие к спецкурсу «Теоретические основы частной педагогической риторики» / Л. Г. Антонова. Ярославль: изд-во ЯГПУ, 1998. 114 с.
7. Glushenkova, A. I., Sagdullaev, S. S., & Davlyatova, M. B. (2017, September). Oil cake of sesamium Acad. InS. YU. Yunusov institute of the chemistry of plant Substances AS RUz «12 th International Symposium on the Chemistry of Natural Compounds (p. 202).

8. Baxtiyorovna, D. M. (2022). Food safety management. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 8, 64-67.
9. Bakhtiyarovna, D. M., Shakhidovich, S. S., Khalilovich, M. K., Mukimovna, A. Z., & Karimovna, Y. N. (2020). Investigation Of The Effect Of Plant Extracts On The Rheological Properties Of Wheat Dough. *The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering*, 2(09), 41-47.
10. Davlyatova, M. B., Shernazarova, D. S., & Rashidova, G. N. (2022). Studying the effect of plant extracts on the rheological properties of wheat flour. *Science and Education*, 3(12), 398-405.
11. Davlyatova, m., & Rashidova, g. (2022). получение целебных национальных хлебобулочных изделий с добавками по стандарту. *science and innovation*, 1(a5), 135-149.
12. Bahtiyarovna, D. M., Shakhsaidovich, S. S., Khalilovich, M. K., Mukimovna, A. Z., & Karimovna, Y. N. (2020). Nutritional And Biological Value Of National Breads With The Use Of Vegetable Extracts. *The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering*, 2(09), 85-96.
13. Davlyatova, M., & Rashidova, G. (2022). OBTAINING HEALING NATIONAL BAKERY PRODUCTS WITH ADDITIVES ACCORDING TO THE STANDARD. *Science and Innovation*, 1(5), 135-149.

КОМПЛЕКС ЗАДАНИЙ НА РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ

Тошева Гулнора Джураевна

доцент, Бух ИТИ.

Абдуллаева Шохиста Максудовна

магистр азиатского международного университета.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8239731>

Аннотация. Неоспорим тот факт, что в жизни очень важно уметь конструктивно разрешать конфликты посредством учета интересов сторон и сотрудничества, но для развития этого коммуникативного умения в учебнике, к сожалению, вопросов-заданий не так много.

Ключевые слова: факт, коммуникация, младшие школьники, литература, чтения, конструктивно.

A SET OF TASKS FOR THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE SKILLS OF YOUNGER STUDENTS IN THE LESSONS OF LITERARY READING

Abstract. It is undeniable that in life it is very important to be able to constructively resolve conflicts by taking into account the interests of the parties and cooperation, but, unfortunately, there are not so many questions and tasks in the textbook to develop this communicative skill.

Key words: fact, communication, younger schoolchildren, literature, reading, constructively.

Мы предлагаем следующее дополнение к вопросам учебника:

Выберите эпизод из сказки и постройте пересказ от лица одного из героев. Обязательно обозначьте что чувствовал герой, находясь в той или иной ситуации (с. 39, «Иван-Царевич и Серый волк»).

Придумайте в группе другое окончание сказки (например, чтобы братья подружились) и разыграйте сценку семейного разговора. (с. 39, «Иван-Царевич и Серый волк»).

Как вы думаете, что чувствовал автор, создавая стихотворение «Зимний вечер»? Какие слова или фразы помогли Вам определить настроение? (с. 91, А.С. Пушкин «Зимний вечер»).

Выскажите свою точку зрения о том, согласны ли вы с мнением А.С.Пушкина, что «приближалась довольно скучная пора»? Вы тоже скучаете в это время года? Как бы мог разрешиться Ваш спор с А.С. Пушкиным о том, что эта пора может быть и «довольно весёлой»? (с. 86, А.С. Пушкин из романа «Евгений Онегин»).

Перескажите часть произведения, когда акула была замечена на горизонте. Пересказ может производиться от имени одного из мальчиков/старого артиллериста/одного из матросов. Обязательно включите в свой рассказ слова и фразы, описывающие эмоциональное состояние героя в момент когда мальчики оказались в опасности. Задача соседа зафиксировать фразы, которые были использованы для описания эмоций в тетрадь (с. 155, Л. Толстой «Акула»). Раздел «Великие русские писатели» посвящён знакомству с произведениями русских писателей и поэтов А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова, Л. Н. Толстого, И. А. Крылова. После информации из биографии А.С.Пушкина, авторы учебника задают детям вопрос (страница 85) – есть ли музей А.С.Пушкина в твоём городе? И дальше

предлагается задание – вместе с родителями побывайте в музее и приготовьте сообщение «Что интересного я узнал о жизни А.С.Пушкина».

Данное задание может быть реализовано только в том случае, если в городе учащихся действительно есть музей А.С. Пушкина.

REFERENCES

1. Азбука. Учебник. В 2-х частях. /Горецкий В. Г., Кирюшкин В. А., Виноградская Л. А., Бойкина М. В. М.: 2011. Ч.1. С. 241, Ч.2. С. 114.
2. Азбука. Учебник. В 2-х частях. /Климанова Л. Ф., Макеева С. Г. М.: 2011. Ч. 1. С. 96, Ч. 2. С. 112.
3. Аксенова Н. И. Системно-деятельностный подход как основа формирования метапредметных результатов // Теория и практика образования в современном мире: материалы междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.) / Н. И. Аксенова. СПб.: Реноме, 2012. С. 140-142.
4. Алексеева М. М., Яшина В. И. Теория и методика развития речи детей. М.: Издательский центр «Академия», 2013. 448 с.
5. Андреева Г. М. Принцип деятельности и построение системы социально-психологического знания // Вестн. Моск. ун-та. Сер 14. Психология. 1980. № 4. С. 3-13.
6. Антонова Л. Г. Письменные жанры речи учителя Текст: учебное пособие к спецкурсу «Теоретические основы частной педагогической риторики» / Л. Г. Антонова. Ярославль: изд-во ЯГПУ, 1998. 114 с.
7. Glushenkova, A. I., Sagdullaev, S. S., & Davlyatova, M. B. (2017, September). Oil cake of sesamium Acad. InS. YU. Yunusov institute of the chemistry of plant Substances AS RUz «12 th International Symposium on the Chemistry of Natural Compounds (p. 202).
8. Baxtiyorovna, D. M. (2022). Food safety management. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 8, 64-67.
9. Bakhtiyarovna, D. M., Shakhidovich, S. S., Khalilovich, M. K., Mukimovna, A. Z., & Karimovna, Y. N. (2020). Investigation Of The Effect Of Plant Extracts On The Rheological Properties Of Wheat Dough. The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering, 2(09), 41-47.
10. Davlyatova, M. B., Shernazarova, D. S., & Rashidova, G. N. (2022). Studying the effect of plant extracts on the rheological properties of wheat flour. Science and Education, 3(12), 398-405.
11. Davlyatova, m., & Rashidova, g. (2022). получение целебных национальных хлебобулочных изделий с добавками по стандарту. science and innovation, 1(a5), 135-149.
12. Bahtiyarovna, D. M., Shakhaidovich, S. S., Khalilovich, M. K., Mukimovna, A. Z., & Karimovna, Y. N. (2020). Nutritional And Biological Value Of National Breads With The Use Of Vegetable Extracts. The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering, 2(09), 85-96.

13. Davlyatova, M., & Rashidova, G. (2022). OBTAINING HEALING NATIONAL BAKERY PRODUCTS WITH ADDITIVES ACCORDING TO THE STANDARD. *Science and Innovation*, 1(5), 135-149.
14. Ахтырская Е. Н. Особенности уроков литературного чтения в рамках реализации ФГОС НОО// *Личность, семья, общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по матер. LIX междунар. Науч.-практ. Конф. № 12(57)*. Новосибирск: СибАК, 2015. С. 22-26.
15. Безрукова В. С. Основы духовной культуры. Екатеринбург, 2000. 120 с.
16. Богин Г. И. Филологическая герменевтика: учеб. пособие / Г. И. Богин. Калинин: Изд-во Калинин, ун-та, 1982. 86 с.
17. Божович Л. И. Избранные психологические труды: Проблемы формирования личности. / Л. И. Божович. М.: Академия педагогических и социальных наук, 1997. 352 с. 62
18. Васильев Ю. В. Педагогическое управление в школе: методология, теория, практика / Ю. В. Васильев. М.: Педагогика, 1990. 139 с.
19. Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия: Учебное пособие для студентов вузов / Сост. И. В. Дубровина, А. М. Прихожан, В. В. Зацепин. М.: Академия, 2010. 368 с.

КОМПЛЕКС ЗАДАНИЙ, НАПРАВЛЕННЫЙ НА РАЗВИТИЕ
КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ
ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ

Тошева Гулнора Джураевна

доцент, Бух ИТИ

Бабаджанова Наргиза Рустамовна

магистр азиатского международного университета

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8240519>

Аннотация. Для разработки комплекса заданий, направленных на развитие коммуникативных умений младших школьников мы изучили методическую литературу, рассмотрели опыт практикующих педагогов и определили критерии для диагностики, на основании которых мы предлагаем комплекс упражнений, дополняющий учебник по литературному чтению, Л.Ф. Климанова, В.Г. Горецкий, М.В. Голованова в 2/ч. 3 класс.

Ключевые слова: факт, коммуникация, младшие школьники, литература, чтения, конструктивно.

A SET OF TASKS AIMED AT DEVELOPING THE COMMUNICATIVE SKILLS OF
YOUNGER STUDENTS IN THE LESSONS OF LITERARY READING

Abstract. To develop a set of tasks aimed at developing the communicative skills of younger students, we studied the methodological literature, reviewed the experience of practicing teachers and determined the criteria for diagnosis, on the basis of which we offer a set of exercises that complement the textbook on literary reading, L.F. Klimanov, V.G. Goretsky, M.V. Golovanov at 2/h. Grade 3

Key words: fact, communication, younger schoolchildren, literature, reading, constructively.

Все разработанные нами задания мы разбили на блоки в соответствии с выявленными критериями. Блок первый: задания, направленные на развитие умения осознанно строить речевое высказывание в соответствии с учетом адресата коммуникации/ с учетом цели коммуникации.

Для реализации первого критерия (умение осознанно строить речевое высказывание в соответствии с учетом адресата коммуникации/ с учетом цели коммуникации) были дополнены следующие задания:

1. Расскажите соседу по парте, а что бы Вы сделали, если бы Ваш друг не сделал, то, о чём Вы его попросили, да ещё три раза? Аргументируйте, почему Вы считаете правильными Ваши действия? (с. 39, «Иван-царевич и Серый волк»)

2. Продолжите высказывание и запишите свой вариант на себе в тетрадь: «Сказка научила меня...». А теперь, поменяйтесь с товарищем и сопоставьте свой вариант, записанный с вариантом вашего соседа. Совпадают ли они? Если же нет, то выразите свое мнение, приведя доказательства. (с. 39, «Иван-царевич и Серый волк»)

3. За одну минуту убедите соседа по парте, что быть добрым и отзывчивым — очень важное качество для каждого человека.

4. Представь себе, что ты учитель и тебе надо объяснить ученикам, что означает слово «сень» и смысл выражения «Лесов таинственная сень с печальным шумом обнажалась».

Что бы ты им сказал? (дополнение к вопросам учебника на с. 86, А.С. Пушкин из романа «Евгений Онегин»)

5. Определите с какой целью Л. Толстой написал рассказ «Лев и Собачка», составьте небольшой рассказ и докажите одноклассникам почему именно эту цель преследовал перед собой автор. (с. 162, Л. Толстой «Лев и Собачка»)

6. Спросите родителей что им больше всего запомнилось в детстве. Подготовьте краткий рассказ и расскажите его перед классом. (с. 175, И.А. Бунин «Детство») Блок второй: задания, направленные на развитие второго критерия (умение слушать собеседника и вести диалог; умение признавать возможность существования различных точек зрения и права каждого иметь свою; излагать свое мнение и аргументировать свою точку зрения и оценку событий).

Мы предлагаем следующие дополнения к вопросам-заданиям учебника, способствующие развитию готовности обучающихся признавать возможность существования различных точек зрения и права каждого иметь свою; излагать свое мнение и аргументировать свою точку зрения и оценку событий, что соответствует требованиям к результатам обучения в начальной школе, изложенным в п.11 ФГОС НОО.

1. Разыграйте спор между своим соседом по парте. Одна сторона должна найти и привести аргументы в пользу того, что Иван-царевич в некоторых эпизодах сказки тоже проявил жадность, как и его братья. А вторая сторона должна наоборот отстаивать тот факт, что Иван-царевич не жадный, приводя нужные доказательства. При составлении диалога вы можете пользоваться такими конструкциями: «Я считаю, что...», «В сказке говорится...», «У меня другое мнение...», «Я согласен с моим другом в том, что...но не согласен в том, что...» (дополнительное задание к вопросам учебника на с. 39).

2. Разыграйте диалог разговора Ивана-царевича и Серого волка. Как аргументировал Иван-царевич свое непослушание? Почему Серый волк не рассердился на Ивана-царевича даже после того, как тот не послушался его в третий раз? (дополнительные задания к вопросам учебника на с. 39)

3. Подготовьте пересказ отрывка из текста того момента когда мальчик оказался на самом вершине мачты от лица капитана. Постарайтесь как можно ярче и точнее выразить его чувства в тот страшный момент (с.156, Л. Толстой «Прыжок»).

4. Разыграйте спор между своим соседом по парте. Одна сторона должна найти и привести аргументы в пользу того, что детство — лучшая пора в жизни. А вторая сторона должна наоборот отстаивать тот факт, что быть взрослым и самостоятельным — вот что важно в жизни. При составлении диалога вы можете пользоваться такими конструкциями: «Я считаю, что...», «Как считают мои родители...», «У меня другое мнение...», «Я согласен с моим другом в том, что...но не согласен в том, что...». (дополнительное задание к вопросам учебника на с. 175, И.А. Бунин «Детство»).

5. Распределитесь на команды по 5 человек, выбрав карточку с одним из времен года. Задача каждой команды доказать, что выбранное время года является лучшим, нежели остальные. Для доказательства приведите по 5 произведений великих русских писателей и художников, в которых упоминается такое же время года, что и у вашей команды.

Распределите задачи между участниками команды таким образом:

- первый участник отвечает за поиск и сбор информации по произведениям русских писателей;
  - второй участник ищет информацию по произведениям среди художников;
  - третий участник приводит примеры из жизни почему Весна/Лето/Осень/Зима является лучшим временем года;
  - четвертый участник занимается компоновкой и составлением текста по аргументации позиции команды;
  - пятый участник выступает и отстаивает позицию от лица всей команды.

Каждый раздел учебника заканчивается главой «Проверь себя». Проанализировав его, нами были дополнены некоторые задания, которые идут после раздела «Поэтическая тетрадь №1» на с.78. Мы предлагаем дополнить вопрос задания 5: «Не кажется ли тебе, что ритм придаёт стихам особую музыкальность?», (ответ на который однозначен – либо «кажется», либо «не кажется») и продолжения: «какая музыка может сопровождать эти строки: быстрая, медленная, спокойная, торжественная?», добавить такое задание: прочитайте стихотворение по очереди с соседом по парте, используя разные темпы (быстро, четко, громко произнося слова\напевно и плавно). Обсудите с соседом, какой темп более уместен в данном произведении. Так дети могут прочувствовать и ритм, и темп, создавая поэтический диалог. В задании 6 авторы учебника предлагают: «Попробуй объяснить, что такое рифма и ритм своими словами». Мы же предлагаем дополнить задание следующим вариантом: «Поиграйте в «рифмы» с соседом по парте. Один из вас называет слово, а другой придумывает к нему рифму, после чего Вы называете слово в рифму, потом опять Ваш партнёр по игре. Может быть, из Вашего диалога можно составить короткое рифмованное стихотворение?» Задание 8: «Подумай, в чём «секрет» сравнения «снег лежит полотном»? Что с чем сравнивается? Почему поэт выбирает именно такое сравнение? Какую картину оно помогает представить?» Мы предлагаем дополнить следующим заданием: «Объединитесь в группы по 4 человека. Подумайте, с чем каждый из Вас сравнил бы «снег». Например, «снег падает как будто.....», «снег кружится как.....», «снег лежит как...». Какое из сравнений Вам больше всего понравилось и почему?» Помимо этого, мы дополнили задания к вопросам на с. 89:

«Выслушай соседа по парте, как он понимает смысл выражения «Уж небо осенью дышало», изложи своё мнение. Теперь сам начни объяснять соседу, как ты понимаешь смысл выражения «Лесов таинственная сень с печальным шумом обнажалась», выслушай его мнение. Оцените, в чём вы с товарищем совпадаете, а в чём ваши мнения расходятся». Блок третий: задания, направленные на развитие умения конструктивно разрешать конфликты посредством учета интересов сторон и сотрудничества.

REFERENCES

1. Азбука. Учебник. В 2-х частях. /Горецкий В. Г., Кирюшкин В. А., Виноградская Л. А., Бойкина М. В. М.: 2011. Ч.1. С. 241, Ч.2. С. 114.
2. Азбука. Учебник. В 2-х частях. /Климанова Л. Ф., Макеева С. Г. М.: 2011. Ч. 1. С. 96, Ч. 2. С. 112.
3. Аксенова Н. И. Системно-деятельностный подход как основа формирования метапредметных результатов // Теория и практика образования в современном мире: материалы междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.) / Н. И. Аксенова. СПб.: Реноме, 2012. С. 140-142.
4. Алексеева М. М., Яшина В. И. Теория и методика развития речи детей. М.: Издательский центр «Академия», 2013. 448 с.
5. Андреева Г. М. Принцип деятельности и построение системы социально-психологического знания // Вестн. Моск. ун-та. Сер 14. Психология. 1980. № 4. С. 3-13.
6. Антонова Л. Г. Письменные жанры речи учителя Текст: учебное пособие к спецкурсу «Теоретические основы частной педагогической риторики» / Л. Г. Антонова. Ярославль: изд-во ЯГПУ, 1998. 114 с.
7. Glushenkova, A. I., Sagdullaev, S. S., & Davlyatova, M. B. (2017, September). Oil cake of sesamium Acad. InS. YU. Yunusov institute of the chemistry of plant Substances AS RUz «12 th International Symposium on the Chemistry of Natural Compounds (p. 202).
8. Baxtiyrovna, D. M. (2022). Food safety management. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 8, 64-67.
9. Bakhdiyrovna, D. M., Shakhidovich, S. S., Khalilovich, M. K., Mukimovna, A. Z., & Karimovna, Y. N. (2020). Investigation Of The Effect Of Plant Extracts On The Rheological Properties Of Wheat Dough. The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering, 2(09), 41-47.
10. Davlyatova, M. B., Shernazarova, D. S., & Rashidova, G. N. (2022). Studying the effect of plant extracts on the rheological properties of wheat flour. Science and Education, 3(12), 398-405.
11. Davlyatova, m., & Rashidova, g. (2022). получение целебных национальных хлебобулочных изделий с добавками по стандарту. science and innovation, 1(a5), 135-149.
12. Bahtiyarovna, D. M., Shakhsaidovich, S. S., Khalilovich, M. K., Mukimovna, A. Z., & Karimovna, Y. N. (2020). Nutritional And Biological Value Of National Breads With The Use Of Vegetable Extracts. The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering, 2(09), 85-96.
13. Davlyatova, M., & Rashidova, G. (2022). OBTAINING HEALING NATIONAL BAKERY PRODUCTS WITH ADDITIVES ACCORDING TO THE STANDARD. Science and Innovation, 1(5), 135-149.
14. Ахтырская Е. Н. Особенности уроков литературного чтения в рамках реализации ФГОС НОО// Личность, семья, общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по матер. LIX междунар. Науч.-практ. Конф. № 12(57). Новосибирск: СибАК, 2015. С. 22-26.

15. Безрукова В. С. Основы духовной культуры. Екатеринбург, 2000. 120 с.
16. Богин Г. И. Филологическая герменевтика: учеб. пособие / Г. И. Богин. Калинин: Изд-во Калинин, ун-та, 1982. 86 с.
17. Божович Л. И. Избранные психологические труды: Проблемы формирования личности. / Л. И. Божович. М.: Академия педагогических и социальных наук, 1997. 352 с. 62
18. Васильев Ю. В. Педагогическое управление в школе: методология, теория, практика / Ю. В. Васильев. М.: Педагогика, 1990. 139 с.
19. Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия: Учебное пособие для студентов вузов / Сост. И. В. Дубровина, А. М. Прихожан, В. В. Зацепин. М.: Академия, 2010. 368 с.

KICHIK MAKTAB YOSHIDA O'QUV FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISH JARAYONLARI

Umarova Gulhayo Murodiljon qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Boshlang'ich ta'lim fakulteti

umarova.g@cspi.uz

Tel: +998 97 5445654

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8242525>

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolaning o'sishi, uning psixikasi va ongining taraqqiyoti, o'quv faoliyati davomida bolaning bilish jarayonlarining namoyon bo'luvchi xususiyatlari, aql sifatlari va fikr yuritish jarayonlarining rivojlanishida psixologik qiyinchiliklarning yuzaga kelishi, kichik maktab yoshi davrining psixologik o'zgarishlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Maktab, o'quvchi, diqqat, idrok, taraqqiyot, xulq, axloqiy normalar, xarakter.

THE PROCESS OF FORMATION OF EDUCATIONAL ACTIVITIES AND MOTIVATIONS IN JUNIOR SCHOOL AGE

Abstract. This article focuses on the development of the child's growth, the development of his psyche and consciousness, the manifested features of the child's cognitive processes during educational activities, the occurrence of psychological difficulties in the development of intelligence qualities and thought-provoking processes, the psychological changes of the junior school age.

Key words: School, pupil, attention, perception, development, behavior, moral norms, character.

ПРОЦЕССЫ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В МЛАДШЕМ ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы роста ребенка, развития его психики и сознания, проявляющиеся особенности познавательных процессов ребенка в процессе учебной деятельности, возникновение психологических трудностей в развитии качеств интеллекта и мыслительных процессов, психологические изменения периода младшего школьного возраста.

Ключевые слова: школа, ученик, внимание, восприятие, прогресс, поведение, этика нормы, характер.

Bolaning o'sishi, uning psixikasi va ongining taraqqiyoti, jamiyat a'zosi sifatida voyaga yetishi muayyan qonuniyatlarga bo'ysunadi. Kichik maktab yoshi davri 1-4 sinf o'quvchilarining yosh oralig'ini o'z ichiga oladi. Bu davrda bola psixikasida muayyan o'zgarishlar sodir bo'lishini kuzatish mumkin. Bolani birinchi bor maktab ostonasiga qadam qo'yishi bilan unda bir qator psixologik qiyinchiliklar yuzaga kela boshlaydi. Kichik maktab davrida bolaning birinchi bor maktab ostonasiga qadam qo'yishi unda o'quv faoliyatining boshlanishi hisoblanadi. Bu davrni bola uchun qiziqarli, ta'sirchan o'tkazish talab etiladi. [1]

O'quv faoliyati bolaning bilish jarayonlarining ixtiyoriy va barqaror xususiyatlarini, aql sifatlari va fikr yuritish jarayonlarining rivojlanishida psixologik qiyinchiliklarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning barcha o'qish faoliyati qat'iy

ravishda maqsadga muvofiq lashtirilgandir. Birinchidan, o'quvchilar o'qish, yozish, va hisoblash malakasini egallashlari, arifmetika, ona-tili, tarix, geografiya va tabiyatshunoslikdan geometriyaning elementar asoslaridan ancha katta hajmda bilimni orttirishlari kerak. Ikkinchidan, bolaning bilim darajasi va bilish qiziqishlari kengayadi hamda rivojlanadi. Uchinchidan bilim jarayonlarining taraqqiyoti, aqliy rivojlanishi yuzaga keladi. Faol mustaqil ijodiy faoliyat uchun qobiliyat tarkib topadi va nihoyat o'qishga bo'lgan yo'nalish, o'qishga nisbatan ma'suliyatli munosabat hissi tarkib topa boshlaydi. [2]

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning bilim jarayonlari va ularning faoliyatida bir qator o'zgarishlarni kuzatish mumkin: Jumladan, bola idrokining o'tkirligi, sofligi bilan farq qiladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilardiqqatining asosiy xususiyati sifatida esa uning ixtiyoriy zaifligini keltirish mumkin. Shuningdek, aynan shu yoshda diqqatni iroda kuchi bilan moslash va uni boshqarish imkoniyati cheklangan bo'ladi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda xotira jarayoni haqida so'z yuritadigan bo'lsak, bu davrda so'z mantiq xotirasining va ma'nosiga tushunib esda olib qolishning roli va uning salmog'i kuchayadi, tartibga solish imkoniyatlariga bo'ladi. Birinchi signal sistemasi faoliyatining nisbatan ustunligi tufayli kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda so'z mantiq xotirasi deb atalgan xotiraga qaraganda ko'rgazmali-obrazli xotira ko'proq rivojlangan bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar qoida va tushuntirishlarga qaraganda konkret ma'lumotlarni, voqeliklarni, qiyofalarni narsalarni va faktlarni yaxshi tez esda olib qoladilar va xotiralarida mustahkam saqlaydilar.

Hayol bilish faoliyatida esa o'quvchining xayoli uning o'quv faoliyatining ta'siri va talablari bilan tarkib topadi. [3] Shuning bilan bir qatorda bevosita taassurotlar (muzeylarga sayohat, kartinalarni ko'rish, ekskursiyalarga borish, maktab yer uchastkasida ishlash va boshqalar) ham xayolni rivojlantiradi. Axloqiy normalar va xatti-harakatlar qoidalarini o'zlashtirish jarayoniga kichik maktab yoshidagi davrda axloqiy xatti-harakat poydevori qo'yiladi, axloqiy normalar va xatti-harakat qoidalari o'zlashtiriladi. SHaxsning ijtimoiy yo'nalishi tarkib topa boshlaydi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning axloqiy onglari 1 -sinf dan 4-sinf gacha bo'lgan davr mobaynida muhim o'zgarishlarga uchraydi.

Bu yoshning oxirgi davrlariga kelib axloqiy bilimlar tasavvurlar va mulohazalari sezilarli darajada boyiydi, ancha anglangan bo'ladi, turli tushunchalarga ega bo'ladi, umumlashadi. 1 va 2 sinf o'quvchilarining axloqiy mulohazalari o'z xatti-harakatlari tajribasida va o'qituvchilar hamda ota-onalarning konkret ko'rsatmalari va tushuntirishlariga asoslanadi. 3-4 sinf o'quvchilari esa axloqiy mulohazalarida o'z xatti-harakatlari tajribasiga va kattalarning ko'rsatmalariga asoslanish bilan boshqa kishilarning tajribalarini ham analiz qilishga intiladilar. 7-8 yoshdagi bolalar to'g'ridan to'g'ri kattalarni, jumladan, o'qituvchining ko'rsatmalarini kutib o'tirmay, ijobiy axloqiy ishlarning qanchasini o'z tashabbuslari bilan amalga oshiradilar.

Kichik maktab yoshdagi bolalarda namayon bo'ladigan xarakter xususiyatlarini, xatti-harakatlarni tahlil qilar ekanmiz, hamma vaqt ham munosabatlar amalga oshiriladigan barqaror va mustahkam xatti-harakat formalari deb bo'lavermaydi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda xarakter jiddiygina tarkib topa boshlaydi. Kichik maktab yoshidagi bolalar xarakteri, xatti-harakatlari o'zining beqarorligi va qaramaqarshiligi bilan farq qilishi mumkin. Shu munosabat bilan ba'zan ulardagi o'tkinchi psixik holatlarni xato ravishda xislatiga qo'shib yuborish mumkin. [4] Maktab ta'limining dastlabki yillarida qiziqishlar, xususan, bilishga bo'lgan qiziqish, tevarak-

atrofdagi olamni bilishga bo'lgan qiziqish ko'proq bilimga bo'lgan tashnalik va intellektual qiziquvchanlik juda sezilarli ravishda rivojlanadi.

Kuzatuvlarga qaraganda, qaraganda dastavval ayrim faktlarga, boshqa narsalardan ajratib olingan yolg'iz hodisalarga nisbatan qiziqishlar bo'ladi. Undan keyin esa sabablarini, qonuniyatlarini, hodisalar o'rtasidagi aloqa va o'zaro bog'liqliklarni bilib olish uchun bo'lgan qiziqishlar rivojlanadi. Agar 1-2 sinf o'quvchilarini «bu nima?» degan savol qiziqirsam birmuncha kattaroq yoshdagi bolalar uchun «nima sababdan», «qanday qilib?» degan savollar tashkil bo'lib qoladi. O'qish malakasining rivojlanishi bilan kitob o'qishga, qiziqarli bo'lgan muayyan adabiyotlarni, ertaklarni o'qishga, bundan ham so'ngroq qiyin bo'lmagan ilmiy fantastik va sarguzashtlar haqidagi kitoblarni o'qishga qiziqish paydo bo'ladi. Texnikaga, ayniqsa, hozirgi zamon texnikasiga, raketalariga, eng yangi tipdagi avtomobil va samolyotlarga bo'lgan qiziqish tez tarkib topadi.

Kichik maktab yoshidagi bolalar uchun mehnatning tarbiyaviy ahamiyati kattadir. Biroq shuni ta'kidlab o'tish lozimki, har qanday mehnat ham shaxsda ijtimoiy jihatdan qimmatli xislatlarini tarbiyalayvermaydi. Mehnat o'z shaxsiy manfaati uchun bajonudil va ko'p mehnat qilishga bo'lgan xudbinni ham tarbiyalaydi. Bolalar o'z-o'ziga xizmat qilish va o'zlari uchun foydali bo'lgan narsalarni tayyorlash bilan shug'ullanayotganlarida ularda mehnatsevarlikni tarbiyalashga xususan zo'r e'tibor berish kerak. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni sekin-asta ko'pchilik foydasiga qaratilgan, boshqalar uchun bo'lgan ijtimoiy-foydali mehnatga jalb etish juda muhimdir. O'quv faoliyati kichik maktab yoshidagi o'quvchi uchun nafaqat bilish jarayonlarining yuqori darajada rivojlanishi, balki, shaxsiy xususiyatlarini rivojlantirish uchun ham imkoniyat yaratadi. [5]

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, yetakchi bo'lgan o'quv faoliyatidan tashqari boshqa faoliyatlar-o'yin, muloqot va mehnat faoliyati ham o'quvchi shaxsi rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. SHuningdek, bu faoliyatlar asosida muvaffaqiyatga erishish motivlari bilan bog'liq bo'lgan shaxsiy xususiyatlar tarkib topa boshlaydi. O'quv faoliyati kichik maktab yoshidagi bolalarda o'qishda ma'lum yutuqlarga erishish ehtiyojini qondirishga, shuningdek, tengdoshlari orasida o'z o'rniga ega bo'lishiga imkoniyat ham yaratadi. Aynan ana shu o'rin yoki mavqega erishish uchun ham bola yaxshi o'qish uchun harakat qilishi mumkin. Bu yoshdagi bolalar doimiy ravishda o'zlari erishgan muvaffaqiyatini boshqa tengdoshlari muvaffaqiyati bilan solishtiradilar. Ular uchun doimo birinchi bo'lish nihoyatda muhim. [6]

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, bu yoshdagi bolalarda mavjud bo'lgan ishonuvchanlik, ochiqlik, tashqi ta'sirlarga beriluvchanlik, itoatkorlik kabi xususiyatlari ularni shaxs sifatida tarbiyalash uchun yaxshi imkoniyat yaratadi. Kichik maktab yoshi davrini bolaning turli faoliyatlarda muvaffaqiyatga erishishini belgilab beruvchi asosiy shaxsiy xususiyatlarning yuzaga kelish va mustahkamlanish davri deb hisoblash mumkin. Mustaqillikni shakllantirish uchun bolaga mustaqil bajaradigan ishlarni ko'proq topshirish va unga ishonch bildirish nihoyatda muhimdir.

SHuningdek, shunday bir ijtimoiy psixologik muhit yaratish lozimki, unda bolaga biron bir ma'sul vazifani mustaqil bajarishni topshirish, bu ishni bajarish jarayonida bola o'zini tengdoshlari, kattalar va boshqa odamlarning lideri deb his qilishiga imkon yaratib berish lozimdir. Ana shu his bolada keyinchalik mustaqil bo'lishga undovchi motivlarni yuzaga keltirishda asosiy ro'l o'ynashi mumkin. O'quvchilarni tengdoshlari va oila darasidagi o'zini tutishishi uning fikrini

to'liq bayon etishiga ta'siri katta shunday ekan har bir bola bir olam uning fikri ham juda muhim hisoblanadi. Mustaqil fikrini bayon etishidan kunlik o'qituvchi tomonidan beriladigan topshiriqlar muhim sanaladi. Psixologik topshiriqlar va ertak terapiya darslari o'quvchilarni hayotida juda muhim. Chunki ular bu kabi topshiriqlarda katta qiziqish bildiradi. Ota onalar bilan hamkorlikda olib borilgan ishlar, psixolog va logaped bilan olib borilgan ishlar natijadorligi yuqori bo'ladi. Bu ishlarni tartib va ma'lum reja asosida tashkil etish ma'sul hodimlardan talab etiladi.

REFERENCES

1. Xusanov B. "Estetik tarbiya klasterining ta'limiy asoslari". Science and Education, vol. 1, no. 1, Nov. 2020, pp. 561-566.
2. Murodiljonovna U. G. KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNI O 'QISHGA BO 'LGAN QIZIQISHINI OSHIRUVCHI TEXNOLOGIYALAR //American Journal of Interdisciplinary Research and Development. – 2022. – T. 9. – C. 210-224.
3. Ximmataliyev D., Umarova G. THE ATTITUDE OF PRIMARY SCHOOL PUPILS TOWARDS READING //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B2. – C. 266-270.
4. Murodiljonovna G. U. et al. KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNI O'QISHGA BO'LGAN MUNOSABATINI //Journal of Integrated Education and Research. – 2023. – T. 2. – №. 1. – C. 150-154.
5. Murodiljonovna G. U. et al. KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNI ANIQ FANLARGA QIZIQISHINI OSHIRISH METODIKASI //Conferencea. – 2023. – C. 163-172.
6. Murodiljonovna G. U. et al. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni matematikaga bo'lgan munosabatini kuchaytirish metodlari //ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali. – 2023. – T. 3. – №. 2. – C. 360-366.
7. Murodiljonovna G. U. et al. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni o'qishga bo'lgan munosabatini shakllantiruvchi metodlari //Conferencea. – 2023. – C. 75-81.
8. Murodiljanovna G. U., Ximmataliyev D. O. O 'smirlarda vatanparvarlik tuyg 'ularini shakllantirishning usullari va vositalari //Ustozlar uchun" fidoi va jonkuyar pedagoglar jurnali. – C. 13-23.
9. Murodiljanovna U. G. Kichik maktab yoshidagi o 'quvchilarda o 'qishga bo 'lgan qiziqishni klasterli yondashuv asosida rivojlantirish //Pedagogs" international research journal. – T. 21. – C. 7-10.
10. Murodiljonovna G. U. et al. INKLYUZIV TA'LIM VA UNING BUGUNGI KUNDAGI RIVOJLANISHI //Conferencea. – 2022. – C. 108-111.
11. Umarova G., Ximmataliyev D. FORMATION OF ATTITUDES TOWARDS LEARNING IN YOUNGER SCHOOL-AGE STUDENTS //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B1. – C. 184-186.
12. Umarova G. PREPARING FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY BASED ON THE DEVELOPMENT OF THEIR DIGITAL COMPETENCIES //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B7. – C. 71-77.
13. Abdullayeva B., Umarova G. ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF DEVELOPING DIGITAL COMPETENCIES OF FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B7. – C. 67

KLASTERLI YONDASHUV ASOSIDA O'QUVCHILARDA BADIY ESTETIKANI SHAKLLANTIRISHDA KLASTERLI YONDASHUV

Umarova Gulhayo Murodiljon qizi

Boshlang'ich ta'lim fakulteti o'qituvchisi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

gulhayoumarova03@gmail.com

Tel: +998 97 544 56 54

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8242567>

Annotatsiya. Ushbu maqola o'quvchilarda badiiy estetiklikni shakllantirishga bag'ishlangan. Badiiy estetiklikning predmeti, shakllantirish usullari va manbalari o'rganilib, unga klaster usulida yondashilgan. Badiiy estetiklikning klasterli yondashuvi tahlil qilingan hamda badiiy estetiklikni shakllantirish sxemasi yaratilgan.

Kalit so'zlar: badiiy estetiklik, klaster, estetik did, nafosat, madaniyat, san'at, ijod.

FORMATION OF ARTISTIC AESTHETICS IN STUDENTS BASED ON THE CLUSTER APPROACH

Abstract. This article is devoted to the formation of artistic aesthetics in pupils. The subject, methods of formation and sources of artistic aesthetics were studied and approached to it by the cluster method. The cluster approach of artistic aesthetics has been analyzed and the scheme for the formation of artistic aesthetics has been created.

Key words: artistic aesthetics, cluster, aesthetic taste, elegance, culture, art, creativity.

КЛАСТЕРНЫЙ ПОДХОД В ФОРМИРОВАНИИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЭСТЕТИКИ У УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ КЛАСТЕРНОГО ПОДХОДА

Аннотация. Данная статья посвящена формированию у читателей художественной эстетики. Предмет, методы и источники формирования художественной эстетики исследовались и подходили к ней кластерным способом. Проанализирован кластерный подход художественной эстетики и создана схема формирования художественной эстетики.

Ключевые слова: художественная эстетика, кластер, эстетический вкус, изысканность, культура, искусство, творчество.

KIRISH

Insonning voqelikni idrok etishi, ijodiy faoliyatni amalga oshirishi, shaxs sifatida kamol topishi bevosita uning badiiy estetiklik darajasi bilan bog'liq bo'lib, butun hayoti davomida shakllantirishni, rivojlantirishni talab etadi. Estetik tafakkur shakllanib borgan sari ijtimoiy-ruhiy, mafkuraviy-g'oyaviy, siyosiy va ma'naviy intilishlar ham ortib boradi, hayotga bo'lgan qarashlarni o'zgartiradi. Zamonaviy pedagogikaning oldida turgan asosiy masalalardan biri ham o'quvchilarda badiiy estetiklikni shakllantirish hisoblanadi. Estetik madaniyatni shakllantirish – bu borliqdagi va san'atdagi go'zallikni to'liq idrok etadigan va to'g'ri tushunadigan shaxs qobiliyatlarini rivojlantirishga. Inson dunyoga kelgan kundan tarbiya va tashqi muhit ta'siri ostida shakllanib boradi. Toki uning atrofidagi muhit ijobiy bo'lsa uning tarbiyasiga va kelajakdagi o'zini tutishi, shaxs bo'lishida muhim ahamiyat kasb etadi. Barkamol shaxs tarbiyasida oila, maktabgacha ta'lim, o'rta ta'lim, oliy ta'lim va doimo tashqi muhit ta'siri katta bo'ladi. Kic

U o'zida badiiy kechinmalar, qarashlar va e'tiqodlar tizimini aks ettiradi, haqiqiy estetik qadriyatlardan zavqlanishni ta'minlaydi. Shu bilan birga bu orqali o'quvchilarda turmushning hamma tomonlaridagi go'zallik unsurlarini ilg'ab olish, xunuklik, didsizlikka kurashga harakat qilishni tarbiyalaydi[1]. Hozirgi davr, shart-sharoitlar o'quvchilarda badiiy estetiklikni shakllantirishning yangicha yondashuvini talab qilmoqda. Ushbu masalaga klaster usulida yondashish badiiy estetiklikning shakllanish manbaalarini aniqlash, ularni o'zaro birlashtirish va jarayonni jadallashtirish imkoniyatini yaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

G'arbda professorlar V.P. Krutous hayot falsafasi estetikasi, rus estetikasi, badiiy ijod psixologiyasi), T.V. Kuznetsova kundalik hayot, san'at va moda estetikasi), A.A. Oganov rassomlik, ijodkorlik, teatr san'ati nazariyasi muammolari); Dotsentlar A.R. Apresyan san'at tarixi va nazariyasi, badiiy til muammolari va uning talqinlari, rassom shaxsini idrok etishni belgilovchi omillar), S.A. Dzikovich estetika, reklama estetikasi, zamonaviy san'at, ekologik estetikaning ontologik va epistemologik muammolari), S.A. Zavadskiy deviant estetika, zamonaviy san'atning nazariy masalalari), E.A. Kondratyev talqinning estetik muammolari, san'at sintezi muammolari, kompozitsiya estetikasi), katta o'qituvchi A.G. Rukavishnikov rus diniy va falsafiy fikri, teologik estetikasi, ikonkalarni tasvirlash tarixi va umuman xristianlik san'ati, shuningdek psixologiya, madaniyatshunoslik va estetikaning o'zaro aloqasi bilan bog'liq ko'plab muammolar) O'zbekistonda M.Nurmatov, M.Abdullayev, T.Mahmudovestetik qadriyatlar), T.Mahmudov, A.Qurbonmamadov, Umarov, A.Sher, B. Husanov "Estetika nazariyasi va tarixi"ga doir jiddiy izlanishlar olib bormoqda [2]. Estetika nafosat, did, go'zallik, xunuklik, ulug'vorlik, tubanlik, fojiviylik, kulgililik, mo'jizaviylik, hayolilik singari kategoriyalar bilan ish ko'radi. Ular orasida nafosat tushunchasi alohida o'rin egallaydi. U bir tomondan, estetik anglashning barcha jihatlarini estetik hissiyot, estetik zavq, estetik did, estetik muhokama va boshqalar), ikkinchi tomondan, estetik xususiyatlarni — amaldagi go'zallik, ulug'vorlik, fojiviylik, kulgililik va h.k. jihatlarini o'z ichiga oladi. Ana shu keyingi jihati bilan nafosat ba'zan estetikaning predmeti sifatida ham qabul qilinadi. Estetik tarbiyaning vazifalari:

- ✓ kishilarda san'at asarlari, badiiy ijod namunalarini nafaqat faol o'zlashtirish balki, ularning estetik mohiyatini anglash va baholash qobiliyatini takomillashtirish;
- ✓ jamiyat a'zolarining ijodiy imkoniyatlarini namoyon qildirish va ulardan foydalana bilishga ishonch tuyg'usini uyg'otish;
- ✓ tabiat hamda jamiyat ijtimoiy jarayonlariga sof tuyg'u bilan munosabatda bo'lishga va ularni ravnaq toptirish yo'lida astoydil faoliyat olib borish ko'nikmalarini hosil qilish;
- ✓ o'tmish ma'naviy merosimizga hurmat hissini uyg'otish, milliy g'urur, milliy iftixor tuyg'ularini shakllantirish uchun zamin yaratish;
- ✓ ijodning barcha turlarini taraqqiy ettirib jahonga yuz tutish va ularni millat manfaatlarini uchun naf keltiradigan tomonlarini targ'ib qilishga undashdir.

"Klaster" bitta sohaga birlashgan va bir-biri bilan uzviy aloqada bo'lgan faoliyatlar tizimini nazarda tutadi [3]. Badiiy estetiklikning shakllanishi ham huddi shunday kontseptual asosga ega jarayon bo'lib, uning shakllari, ko'rinishlari, uslublari va vositalari turlicha bo'lsa-da, maqsad shaxsni barkamol qilishdan iborat. Badiiy estetiklik go'zallik, san'at, ma'naviyat, sport, ulug'vorlik, did, his-tuyg'u va tasavvurni o'zida jamlaydi.

Oila xalqning, jamiyatning hayoti, turmushiga oid urf-odatlarini o'zida sinovdan o'tkazadi. Oila o'z farzandlarini tarbiyalab, ularga umuminsoniy qadriyatlarni singdirish bilan ularga boshlang'ich ijtimoiy yo'nalish beradi [4]. O'z farzandlarini katta oqimgajamiyatga qo'shish bilan esa oila jamiyat yo'nalishi, iqtisodiyoti, madaniyati va ma'rifatini ham belgilashga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Oilada bola odob-axloq, hurmat, mehr-muhabbat, fahm-farosat, ilm-ma'rifatga muhabbat va mehnatsevarlikni ma'lum darajada shakllantiradi. Uzluksiz ta'lim jarayoni shaxsning har tomonlama qaror topishi uchun eng qulay davr sanaladi. Mazkur davrda shaxs fan asoslari hamda kasb-hunar ma'lumotlarini o'zlashtiradi, yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarga ega shaxs va malakali kadr sifatida kamol topib boradi. Unda muayyan dunyoqarash shakllanadi. O'zbekistonda uzluksiz ta'lim jarayoni maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash, maktabdan tashqari ta'limni o'z ichiga oladi[5]. Ma'naviy-ma'rifiy ko'ngilochar maskanlar teatr, muzey, kino, konsert, kutubxona, tarixiy qadamjolar va istirohat bog'lari va boshqalarni o'z ichiga olib, o'quvchilarning dunyoqarashini o'stirib, ma'naviy hordiq chiqarishga ko'maklashadi, fikrlashga undaydi. Ommaviy axborot vositalar qisqartmasi: OAV) keng ommaga axborot yetkazuvchi vositalar: internet, radio, televideniya, gazeta, jurnallar va h.k. Hozirgi jadal rivojlanib borayotgan davrda o'quvchilarni so'nggi yangiliklar, ixtirolar, innovatsiyalar, ilm-fan yutuqlaridan boxabar qilib, o'z zamonasi bilan hamnafas bo'lishi imkonini yaratadi. Yoshlarning badiiy ijodiy faoliyati- bu o'quvchilarning mustaqil izlanish va kashf etish bilan bog'liq bo'lgan jarayon bo'lib, "Yoshlar ittifoqi", "Kamalak" va turli xil ko'rgazmalar, badiiy havaskorlik to'garaklari, yoshlar forumlarini o'z ichiga oladi.

MUHOKAMA

Nazariy adabiyotlarni o'rganish jarayonida badiiy estetiklikni shakllantirishning quyidagi shartlari aniqlandi:

- shaxsning individual xususiyatlarini aniqlash;
- shaxsning dunyoqarashini o'stirish, keng fikrlilikni shakllantirish maqsadida san'atga, badiiy adabiyotga, sportga qiziqish uyg'otish;
- o'quvchilarni tabiatga muhabbat ruhida tarbiyalash;
- o'quvchilarda insonparvarlik, vatanparvarlik, go'zallikni sevish tuyg'ularini shakllantirish;
- o'quvchilarda estetik didni tarkib toptirish va nutq madaniyatini rivojlantirish.

NATIJARLAR

G'arb va sharq estetik madaniyati talablarni o'rganib chiqqan holda, umumiy va maxsus badiiy estetika klasteri ishlab chiqildi. O'quvchilarning badiiy estetikliklarini oshirish manzillari aniqlandi. Bular: oila, uzluksiz ta'lim jarayoni, ma'naviy-ma'rifiy ko'ngilochar maskanlar, yoshlarning badiiy ijodiy faoliyati markazlari va ommaviy axborot vositalari. Bugungi kunda ommaviy xaborot vositalari orqali targ'ib etilayotgan barcha tele ko'rsatuvlar yoshlarni yetuklikka chorlay olmaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda estetik madaniyatni shakllantirish yordamida dunyoqarashi, iste'dodi, iqtidorini, individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o'quvchilarning estetik tafakkurini kengaytirish, badiiy tasavvurini boyitish, didini rivojlantirish orqali go'zallikni yaratish imkoniyatlarini ochishdan iboratdir. Birinchi sinf bolasi uchun yangi, juda muhim ijtimoiy

aloqalar paydo bo'ladi: birinchi navbatda o'qituvchi bilan, keyin esa sinf jamoasi bilan. Uning sinfdagi xatti-harakatlariga yangi talablarning paydo bo'lishi, o'zgarishlar paytida, uning o'quv faoliyatiga qo'yiladigan talablarning paydo bo'lishi - o'qish, butun sinf bilan topshiriqlarni bajarish, uyda dars tayyorlash, o'qituvchining tushuntirishi va uning javoblariga diqqat bilan munosabatda bo'lish. o'rtoqlar, uning farovonligini o'zgartiradi va uning tajribasiga ta'sir qiluvchi kuchli omilga aylanadi. Ijtimoiy tajriba hissiyotlarning tartibga solish funktsiyasining shakllanishiga asos bo'lib, o'quv faoliyati uchun eng muhim hisoblanadi. Tuyg'ularning tartibga soluvchi roli nafaqat u yoki bu o'quv faoliyatiga hamroh bo'ladi, balki uni oldindan ko'ra oladi, buning natijasida u kichik o'quvchini ushbu faoliyatga tayyorlaydi. Shunday qilib, his-tuyg'ular nafaqat unga ta'sir qiladi, balki o'quv faoliyatiga ham bog'liqdir. K.E.Izardning so'zlariga ko'ra. his-tuyg'ularning motivatsion funktsiyasi, birinchi navbatda, qiziqishning shakllanishida yotadi. Natijada, kichik yoshdagi o'quvchilar o'z ehtiyojlarini, istaklarini qondirish va ta'lim faoliyati maqsadiga muvaffaqiyatli erishishda ijobiy his-tuyg'ularga ega. Bolalarning o'quv faoliyatida ular o'rganish uchun motivatsiya, muvaffaqiyat motivatsiyasi qondirilganda o'zini namoyon qiladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni maktab ta'limiga nisbatan emotsional barqarorligini oshirish maqsadida ular bilan maxsus ishlab chiqilgan dastur asosida psixologik o'yinlar tashkil qilindi. Unga ko'ra, o'quvchilar uchun tanlab olingan psixologik o'yinlar ularning o'quv faoliyatiga nisbatan intilish va ishtiyoqlarini oshirishga xizmat qiladi. Shundan so'ng, biz tomonimizdan taklif qilingan psixologik o'yinlarning samaradorlik darajasini tekshirish maqsadida ular bilan qayta diagnostika ishlari amalga oshirildi. O'qish uchun qulay sharoitlarda va bolaning aqliy rivojlanishining etarli darajasida o'quv faoliyati asosida nazariy ong va tafakkur uchun zarur shart-sharoitlar paydo bo'ladi. Maktabda, hayotning yangi sharoitida, bu egallangan refleksiv qobiliyatlar bolaga o'qituvchi va sinfdoshlar bilan munosabatlardagi muammoli vaziyatlarni hal qilishda yaxshi xizmat qiladi. Muvaffaqiyatli ta'lim faoliyati to'g'risida bo'rttirilgan va asossiz da'volar ushbu faoliyatda eng muvaffaqiyatli bo'lgan sinfdoshlariga salbiy hissiy munosabatni yaratadi.

REFERENCES

1. S.M. Abduxamidov. O'quvchilarda badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirish – dolzarb pedagogik muammo sifatida. Maktab va hayot. 2020 №2 30-31.
2. Abdulla Sher. O'zME. Toshkent, 2000-2005.
3. Xusanov B. "Estetik tarbiya klasterining ta'limiy asoslari". Science and Education, vol. 1, no. 1, Nov. 2020, pp. 561-566.
4. Murodiljonovna U. G. KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNI O'QISHGA BO'LGAN QIZIQISHINI OSHIRUVCHI TEXNOLOGIYALAR //American Journal of Interdisciplinary Research and Development. – 2022. – T. 9. – C. 210-224.
5. Ximmataliyev D., Umarova G. THE ATTITUDE OF PRIMARY SCHOOL PUPILS TOWARDS READING //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B2. – C. 266-270.
6. Murodiljonovna G. U. et al. KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNI O'QISHGA BO'LGAN MUNOSABATINI //Journal of Integrated Education and Research. – 2023. – T. 2. – №. 1. – C. 150-154.

7. Murodiljonovna G. U. et al. KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNI ANIQ FANLARGA QIZIQISHINI OSHIRISH METODIKASI //Conferencea. – 2023. – C. 163-172.
8. Murodiljonovna G. U. et al. KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNI MATIMATIKAGA BO'LGAN MUNOSABATINI KUCHAYTIRISH METODLARI //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIIY JURNALI. – 2023. – T. 3. – №. 2. – C. 360-366.
9. Murodiljonovna G. U. et al. KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNI O'QISHGA BO'LGAN MUNOSABATINI SHAKLLANTIRUVCHI METODLARI //Conferencea. – 2023. – C. 75-81.
10. Murodiljonovna G. U., Ximmataliyev D. O. O 'smirlarda vatanparvarlik tuyg 'ularini shakllantirishning usullari va vositalari //Ustozlar uchun" fidoi va jonkuyar pedagoglar jurnali. – C. 13-23.
11. Murodiljonovna U. G. Kichik maktab yoshidagi o 'quvchilarda o 'qishga bo 'lgan qiziqishni klasterli yondashuv asosida rivojlantirish //Pedagogs" international research journal. – T. 21. – C. 7-10.
12. Murodiljonovna G. U. et al. INKLYUZIV TA'LIM VA UNING BUGUNGI KUNDAGI RIVOJLANISHI //Conferencea. – 2022. – C. 108-111.
13. Umarova G., Ximmataliyev D. FORMATION OF ATTITUDES TOWARDS LEARNING IN YOUNGER SCHOOL-AGE STUDENTS //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B1. – C. 184-186.
14. Umarova G. PREPARING FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY BASED ON THE DEVELOPMENT OF THEIR DIGITAL COMPETENCIES //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B7. – C. 71-77.
15. Abdullayeva B., Umarova G. ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF DEVELOPING DIGITAL COMPETENCIES OF FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B7. – C. 67-70.

ТИББИЁТ ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ ТИББИЙ
МАДАНИЯТИНИ БИОЭНЕРГЕТИК БИЛИМЛАР АСОСИДА
ШАКЛЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Хайдарова Махлиё

Низомий номидаги ТДПУ тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8242577>

Аннотация. Мақолада талабалар ҳис-туйғуларини тарбиялаш, ҳиссиётларни ривожланиши, ҳиссиётларнинг инсон соғлиғига таъсири каби масалалар ҳақида фикр юритилди.

Таянч иборалари: Ҳис-туйғулар, инсон энергетикасининг, биоэнергетик майдонда, ҳиссиётлар потологияси, ижобий ҳис энергияси Таянч тушунчалар: қизиқиш, қувонч, ҳайратланиш, изтироб, газабланиш, нафратланиш, жирканиш, қўрқув, уялиш, виждон, ахлоқий ҳиссиётлар, агрессив ҳиссиётлар, муҳаббат.

WAYS TO FORM THE MEDICAL CULTURE OF STUDENTS IN MEDICAL
HIGHER EDUCATION ORGANIZATIONS ON THE BASIS OF BIOENERGETIC
KNOWLEDGE

Abstract. The article expressed the opinion about the bioenergetic assessment of the feelings of students of medical higher education institutions.

Base concepts: interest, joy, admiration, anguish, anger, hatred, disgust, fear, shame, conscience, moral feelings, aggressive emotions, love, energy of human energy, in the bioenergetic field, potency of emotions, energy of positive emotions.

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕДИЦИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ НА
ОСНОВЕ БИОЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ В МЕДИЦИНСКИХ ВЫСШИХ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Аннотация. В статье высказано мнение о биоэнергетической оценке ощущений студентов медицинских вузов, статья посвящена таким вопросам, как воспитание чувств учащихся, эмоциональное развитие, влияние эмоций на здоровье человека.

Базовые понятия: интерес, радость, восхищение, страдание, гнев, ненависть, отвращение, страх, стыд, совесть, моральные чувства, агрессивные эмоции, любовь, энергия человеческой энергии, в биоэнергетическом поле, сила эмоций, энергия положительных эмоций.

Жаҳон таълим ва илмий-тадқиқот муассасаларида тиббиёт ходимларининг биотиббий тадқиқотларда иштирокини таъминлаш, ижтимоий-психологик омилларга мувофиқ инсон саломатлигини аниқлаш, беморларга терапевтик таъсир кўрсатиш мақсадида Тиббиёт Олий таълим ташкилотлари талабаларининг тиббий маданиятини биоэнергетик билимлар асосида ривожлантириш бўйича илмий тадқиқотлар амалга оширилмоқда. Айни вақтда Тиббиёт Олий таълим ташкилотлари талабаларининг тиббий маданиятини биоэнергетик билимлар асосида ривожлантириш ҳамда илмий дунёқарашга эга бўлган ва тиббий маданиятини биоэнергетик билимлар асосида ривожлантиришга, тиббий касбий таълим эҳтиёжлари ва жамият саломатлигини асраш, йўналтирилган илмий тадқиқотларга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Республикамизда сўнгги йилларда халқаро тиббиёт ташкилотлари билан стратегик ҳамкорликни кенгайтириш, Тиббиёт Олий таълим ташкилотлари талабаларининг тиббий маданиятини биоэнергетик билимлар асосида ривожлантириш орқали касбий фаолиятда инсон саломатлигига оид тиббий билимлар ва тажрибани самарали қўллаш, жорий клиник муаммоларни ҳал қилишга асосланган модуль тизимини жорий қилиш, Олий таълим ташкилотлари талабаларининг тиббий маданиятини биоэнергетик билимлар асосида ривожлантириш ҳисобига бўлажак тиббиёт ходимларининг касбий дунёқарашини кенгайтириш, шунингдек, тиббий компетенцияларини такомиллаштиришнинг меъёрий асослари яратилмоқда “Таълим стандартлари, ўқув дастурлари ва дарсликларни такомиллаштириш, Олий таълим ташкилотлари талабаларининг тиббий маданиятини биоэнергетик билимлар асосида ривожлантиришда илғор хорижий технологияларини татбиқ қилиш, педагогик таълимни модернизация қилиш”²⁰ устувор вазифалар этиб белгиланди. Ўз навбатида, Тиббиёт Олий таълим ташкилотлари талабаларининг тиббий маданиятини биоэнергетик билимлар асосида ривожлантиришга тайёрлашни такомиллаштиришнинг педагогик, дидактик ва методик имкониятлари кенгайтирилди.

Инсон табиатнинг энг мукамал ва шу билан бирга энг мураккаб ҳосилоти бўлганлигидан уни жуда кўп фанлар маълум бир қисмини ўрғанади. Психология, педагогика, физиология, анатомия, биология, тиббиёт ва бошқа кўплаб фан олимлари ўз йўналиши бўйича илмий-тадқиқот ишлари олиб борадилар. Аммо ана шу фанларнинг барчаси битта, яхлит, ўзаро мустақкам ва мураккаб боғлиқликларга эга бўлган ягона организмни ўрғанаётганлиги баъзан эътибормиздан четда қолади. Ўрганиш объекти битта бўлган фанларнинг илмий-тадқиқотлари фақат ўз йўналиши билан чегараланиб қолиши, фаннинг кейинги ривожига баъзан жиддий зарар етказиши мумкин. Агар тиббиёт фақат танани даволаш билан чекланса, психология психик хусусиятларни физиологик жараёнлардан ажратган ҳолда тадқиқ этса, педагогик жараёнда физиологик, биологик хусусиятлар ҳисобга олинмаса, илмий-тадқиқот натижаларининг самарадорлиги пасаяди.

Ҳис-туйғулар инсоннинг ички кечинмалари билан боғлиқ бўлиб, кўпроқ мия эмас, балки қалб иштирокида юз беради деб айтиш мумкин. Биз фикрнинг маълум шаклга эга бўлган нозик қувват деб талқин этган эдик, аммо ўйлаб кўринг инсон ҳис-туйғулари фикр олдида, у билан солиштирганда қанчалик нозикроқ ва шу билан бир қаторда чалкашроқдир. Бизнинг фикрларимиз ҳис-туйғуларимиз олдида анча катта аниқликка эга, ҳис-туйғулар эса бир вақтнинг ўзида бир-бири билан шунчалик уйғунлашиб кетадики, инсоннинг ўзи ҳам ўзининг ички дунёсини тушуниши, нима истаётганлигини англаб етиши, баъзан жуда мушкул бўлиб қолади. Демак, ахлоқий ҳис-туйғулар бу ўта мураккабликка эга бўлган ва нозиклигидан, ҳамда ҳаракатчанлигидан англаб олиш қийин бўлган инсондаги кечинмалардир. Аммо шуни буткул қатъият билан айтиш мумкинки, ахлоқий ҳис-туйғулар ҳам худди фикрларимиз сингари нозик энергия манбаи ҳисобланади. Буни психологлар ва

²⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида тиббий таълим тизимини янада ислох қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. ПҚ-2956 // Халқ сўзи. - резидента – Т., 2018. – № 270-271 (7198-7199); Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони. ПФ-4947 // http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=3107036#3109146

шифокорлар бир овоздан тасдиқлашлари мумкин. Буни ҳар бир инсоннинг ўзи ҳам ҳаёти давомида кўп маротаба ўз бошидан кечирган. Масалан: сиз бирор ҳодисадан ёки бирор кишидан кучли завқ олсангиз шу заҳоти ўзингизни бир оз кучлироқ, енгилроқ, бардамроқ сезиб қолганлигингизни пайқаганмисиз? Бу ижобий ҳис энергияси ҳисобланади.

Агар сиз тушкунликка тушсангиз ўзингизни оғир, чарчаган ҳолда эканлигингизни пайқай бошлайсиз. Демак, бизнинг ҳамма ҳис-туйғуларимиз маълум кучга ёки бошқача қилиб айтганда энергияга эга. Инсон энергетикасининг баъзи қонунлари билан биз юқорида танишиб ўтган эдик. Ушбу қонунлар ҳис-туйғулар энергиясини иш фаолиятида ҳам тўлақонли ҳокимиятга эга. Биоэнергетик қонуниятлар бу ҳолда универсал сифатида қаралиши керак. Инсоннинг ички муҳитини уйғунлиги айнан унинг ҳис-туйғулари билан боғлиқ. Ҳис-туйғуларнинг ўзгарувчанлигини ҳисобга олсак, ички муҳит уйғунлигини нақадар тез парчаланиб кетишини тасаввур қилиш мумкин. Биз инсоннинг ҳис-туйғуларини бевосита, худди фикр сингари кўра олмасак-да, уни сезамиз. Инсоннинг кўз илғамас самимияти, виждонийлиги, ҳақгўйлиги, меҳри унинг хатти-ҳаракатида, фаолиятида ўз аксини топади.

Биз юқорида айтиб ўтганимиздек, фикрлаш жараёни ва инсон соғлиғи орасида маълум боғлиқлик бор. Худди шундай ҳиссиётлар ҳам инсон соғлиғининг маънавий асосидир десак тўғри бўлади. Ҳиссиётлар инсон соғлиғини белгилашда, унинг тақдирини шаклланишида беқиёс аҳамият касб этади. Шунга қарамай айтиб ўтиш лозимки, бугунги кунда психология фани ҳиссиётларни тарбиялашга керакли бўлган даражада эътибор ажрата олмаяпти. Ҳиссиётлар тарбияси деярли четда қолиб кетяпти. Биз кўпроқ хулқ-атвор, эътиқод ҳақида сўз юритамиз, аммо ана шу хулқ-атвор қандай ҳиссиётларга суянган ҳолда бажарилиши кераклиги ҳақида сўз юритмаймиз. Биз ахлоқий тарбиянинг ташқи элементларига диққатимизни қаратамизу, инсоннинг ички кечинмалари билан қизиқмаймиз. «Инсон қандай ҳис-туйғуларни ва нима учун ривожлантириши керак, бу ҳис-туйғулар инсонга нима тақдим этади-ю, қандай зарар келтиради?» – деган саволларга жавоб қидирмаймиз.

Ҳиссиётларни тарбиялаш, ҳиссиётларни ривожланиши, ҳиссиётларнинг инсон соғлиғига таъсири каби масалалар бугунги кунда психологлар, шифокорлар ва педагогларнинг тобора кўпроқ қизиқтириб бориши бу фанлар ўртасида интегратив жараёни вужудга келтирмоқда. Бу ҳолни вужудга келиши бежиз эмас, албатта. Инсон ўз соғлиғини йўқотишидан аввал, яъни касаллик вужудга келишидан олдин организмнинг маълум тизимлари ўз вазифаларини тўлақонли бажараолмай қўяди ва бунга албатта инсонда маънавий шарт-шароит сабаб бўлади. Бу шарт-шароитларни шифокорлар тилида «ҳиссиётлар потологияси» деб аталади. Бошқача қилиб айтганда ҳар қандай касаллик ҳиссиётлар потологиясидан бошланади. Масалан: оилавий нотинчлик ҳиссиётлар потологиясига олиб келувчи биринчи омиллардан биридир. Уриш, жанжал-тўполон албатта асабийлашиш, нафратланиш, жирканиш каби ҳиссиётларни келтириб чиқаради. Бундай салбий ҳиссиётлар эса ўз навбатида аллергия, астма, асаб ва юрак томир касалликларини келтириб чиқаради. Бу касалликлар кучайишга (фаоллашишга) сўнгра эса сусайишга мойил. Худди бизнинг ҳис-туйғуларимиз сингари ўзгариб туради. Ошқозон, юрак, ўпка, жигар, буйрак умуман инсоннинг ҳамма аъзолари ҳиссиётлар ритмига асосланган ҳолда иш юритади. Албатта, бизнинг ҳиссиётларимиз жуда ўзгарувчан. Аччиқланиш ва қаттиқ

чарчаш, рухий ва жисмоний толиқиш – булар ҳаммаси астенияга олиб келади, бу эса маълумки турли касалликларнинг кенг тарқалган симптомларидан (белгиларидан) бири бўлиб ҳисобланади. Салбий ҳиссиётлар, қоникмаслик, жиззакилик, нафрат, жирканиш каби ҳиссиётлар нафақат асаб тизимига, балки биоэнергетик майдонга ҳам ўз таъсирини ўтказди. Бу ҳиссиётлар энергия алмашинувини бузади, биоэнергетик майдонда салбий кўрсатмаларни (дастурларни) ҳосил қилади. Ушбу кўрсатмалар қулай шароит туғилганда касаллик тарзида юзага чиқиши мумкин. Баъзи салбий кўрсатмалар юзага чиқмасда авлоддан-авлодга ўтиши мумкин. Бу эса кейинги авлодни ҳиссий хусусиятларини ирсий жиҳатдан ноқулай белгилар билан туғилишига асос яратади. Салбий ҳиссиётлар салбий фикрларни вужудга келишига сабабчи бўлади. Демак, психология фани бугунги куннинг шарт-шароитларини ҳам ҳисобга олган ҳолда ҳиссиётлар тарбияси билан шуғулланиши лозим. Бугунги кунда психология фани олдида қуйидаги саволлар ўз ечимини кутиб турибди:

1. Талабаларда ахлоқий ҳис-туйғуларни ривожлантиришнинг самарали методлари қандай?
2. Ахлоқий ҳис-туйғуларни ривожлантиришнинг аҳмияти қандай?
3. Виждон, завқ, ғурур, меҳр-муҳаббат, масъулият каби ҳисларни ривожлантириш қандай билимларга асосланиши керак?

Демак, ушбу саволларга жавоб қидириб, биз қуйидаги хулосаларга келдик.

Биринчидан, талабаларга ахлоқий ҳислар ва салбий ҳислар орасидаги фарқни кўрсатиш, яъни уларни маълум синфларга ажратиш лозим. Бу ҳисларнинг инсон ҳаётидаги ўрни ва аҳамиятини аниқлаб бериш керак.

Иккинчидан, ҳар бир ҳис инсоннинг ички дунёсига қандай таъсир кўрсатишини аниқлаб олиш муҳим. Турли хил ҳис-туйғуларни бошдан кечириш охир оқибати билан танишиб бўлгач эса ана шу ҳис-туйғуларни бошқариш ва энг муҳими керакли меъёрни аниқлашга талабаларни ўргатиш каби вазифаларни бажариш керак бўлади. Албатта ҳис-туйғуларни бошқариш ва уларни тарбиялаш жуда нозик ҳамда мураккаб масала. Шунинг учун бу вазифани амалга оширишда алоҳида тажрибалар ўтказиш ва маълум методларни ишлаб чиқиш талаб этилади. Биз ўз олдимизга алоҳида методлар ишлаб чиқишни эмас, балки психология фанига ҳис-туйғуларни тарбиялашдек долзарб муаммони киритишни ва уларни тарбиялашда биология хусусан биоэнергетика фанининг эришган илмларидан фойдаланишни мақсад қилиб қўйганмиз. Биз юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, биоэнергетик жиҳатдан ҳис-туйғулар ижобий (инсонга куч бағишловчи, унга ички уйғунлик бағишловчи) ва салбий (инсоннинг кучини камайтирувчи, ички муҳитида номуносивликка олиб келувчи) гуруҳларга ажралиши мумкин экан. Аслида, мантиқий нуқтаи назардан барча ҳис-туйғулар ўз ўрнида мавжуд ва керакли. Биз салбий ҳис-туйғуларни умуман ҳис этмасак, ўз навбатида ижобий ҳисларни ҳам тўғри баҳолай олмаган, ижобий ҳисларнинг қадрига ҳам етмаган бўлар эдик.

Ҳозирги даврда инсонни ва асосан ёшларни тўғри яшашга, тўғри фикр юритишга, тўғри ҳис этишга ким ўргатиши керак? Ким ва қайси фан бу масалалар билан шуғулланмоқда? Нима учун психология фанификр тарбияси, ҳис-туйғулар тарбияси борасида асосли илмий-тадқиқот ишлари олиб бормаяпти, бу борада тарбия методларини ишлаб чиқмаяпти? Психология фанида бу йўналишда маълум тавсиялар ишлаб чиқилмаган.

Биз олийгоҳларда талабаларни тўғри ҳис этишга ва фикр юритишга керакли даражада ўргатмаймиз. Ҳозирда ҳар бир инсон бу масалаларни ўзи учун ўзи ҳал этмоқда. Баъзан онгли, баъзан эса онгсиз равишда маълум йўналиш танланади. Бу йўналиш талабаларнинг кейинги ҳаётида ўзини қандай акс эттириши ҳам номаълум. Талабалар қандай ҳиссиётлар фойдали ёки зиён, келажакда салбий ҳиссиётлардан қандай қутулиш керак ва нима учун қутулиш керак эканлигини тасаввур қила олмайдилар. Улар ўз ҳиссиётларини ривожланишини назорат ҳам қилмайдилар. Бу жараёни кўпгина талабалар ўз ҳолига ташлаб қўйганлар. Ҳатто, катта одамлар ҳам ўз ҳиссиётлари ҳақида кам гапирадилар. Бундай шарт-шароитда ёшлар қандай қилиб комилликка интила оладилар?

Мана шу мулоҳазалар бизни ҳис-туйғуларнинг аҳамиятини илмий жиҳатдан таҳлил этишга ундади. Биз ўз маърузаларимизда талабаларга ахлоқий ҳис-туйғуларнинг инсон организмга қандай таъсир кўрсатишини ва ҳиссиётлар ахлоқига амал қилмаслик натижасида қандай ҳолатлар вужудга келиши мумкинлигини кўрсатиб беришга ҳаракат қилдик. Бундан ташқари, биз талабаларга ўзларида ахлоқий ҳисларни қандай қилиб ривожлан-тиришларини ва салбий ҳиссиётлар билан қандай қарши курашиш йўллари белгилаб беришга ҳаракат қилдик. Бизнинг асосий мақсадимиз талабаларда ахлоқий ҳиссиётларга нисбатан тўғри, илмий муносабатни тарбиялаш бўлди.

«Ҳис-туйғулар – кишининг ўз ҳаётида нималар юз бераётганига, нималарни билиб олаётганига ёки нима билан машғул бўлаётганига нисбатан ўзича турли хил шаклда билдирадиган муносабатидир» деб таъриф берилган умумий психология дарслигида²¹. Бирон-бир нарсани идрок этилаётган, тушуниб олинаётган, маълум ёки номаълум нарсаларга нисбатан шахсий муносабат билан биргаликда рўй беради. Ана шу ҳолларнинг барчасида ҳис-туйғуларнинг бошдан кечирилиши хусусида, кишининг алоҳида ҳиссий ҳолати хусусида гапирилади. Шу билан бирга ҳис-туйғуларнинг кечиши ўз ривожланишига эга бўлган, жорий ва ўзгариб турадиган психик жараёндир. Ҳис-туйғулар – шахснинг эмоционал соҳасини ташкил этадики, улар киши хулқ-атворини тартибга солиб туришда иштирок этади. Одамлар ўртасида мураккаб ва кўп қиррали муносабатлар ҳис-туйғулар иштирокида ташкил топади.

Ҳис-туйғулар – воқеликни акс эттиришнинг ўзига хос шакллари билан бирдир. Агар билиш жараёнида нарсалар ва воқеликдаги ҳодисалар акс этса, ҳис-туйғуларда эса субъектнинг ўзига хос эҳтиёжлари билан қўшилиб, ўзи

билиб олаётган ва ўзгартираётган нарсаларга ва воқелик ҳодисаларига нисбатан унинг муносабати акс этади. Барча психик жараёнлар каби

эмоционал ҳолатлар, ҳис-туйғунинг кечиши ҳам мия фаолиятининг натижаси ҳисобланади. Албатта, уларнинг кечишида шартли ва шартсиз рефлекслар ҳам иштирок этади.

Ҳис-туйғу кечинмалари ҳар доим ҳам бир хил тусда бўлавермайди. Ҳиссий ҳолатда, иккита бир-бирига зид ҳис-туйғуларнинг ўзига хос бирикмасини мужассамлаштириш ҳам мумкин; масалан: ишқ-муҳаббат ва нафрат рашқ ҳиссини бир-бирига қўшилиб кетиши (ҳис-туйғуларнинг амбивалентлиги ҳодисаси).

²¹ Петровский А.В. ва б. Умумий психология. – Т.: Ўқитувчи.–1992.– 400 б.

Кишининг ҳис-туйғулари рўй беришига кўра мураккаб шартсиз рефлексларга боғлиқ бўлгани ҳолда ижтимоий хусусиятга эгадир. Ҳис-туйғулар – киши шахсининг анча ёрқин кўринишларидан бири бўлиб, у билиш жараёнлари ва хулқ-атвор ҳамда фаолиятни иродавий бошқариш билан биргаликда намоён бўлади.

Ҳис-туйғулар (тор маънода) киши шахсининг йўналтирилганлигида мужассамлашган барқарор эҳтиёжлари объектига нисбатан унинг муносабатини акс эттиради. Психологияда ҳис-туйғулар турларининг ягона таснифи йўқ. Кўпинча қуйидаги турлари алоҳида ажратиб кўрсатилади: маънавий (ахлоқий), интеллектуал (ақлий) ва эстетик (нафосат) ҳис-туйғулари. Маънавий (ахлоқий) ҳис-туйғуларга муҳаббат (кенг ва тор маънода), ҳамдардлик, инсонпарварлик, садоқат ва виждон киритилади.

Шу нарса эътиборга лойиқки халқ табобати қадимги даврлардан бошлаб инсон саломатлигини сақлаш борасида тана соғлиги ва қалб поклигига алоҳида эътибор бериб келган. Замонавий психология ва тиббиёт ҳам соғлиқни сақлаш борасида энг муҳим муаммолардан бири ички уйғунликка эришиш эканлигини таъкидлайди. Агар инсон ўз эътиқодига, ишончига нисбатан нотўғри хатти-ҳаракат қилса, виждон азобига учрайди. Айни ана шу виждонни қийналиши қилинган хатони тузатишга ундайди. Бунда ҳатто инсон ўзини расман оқласа ҳам виждони қийналиши давом этаверади. Бунда ички сиқилиш, таранглик, бесарамжонлик, ҳотиржамликни йўқолиши юзага келади. Буни стресс ҳолати деб ҳам аташ мумкин.

Демак, «Виждон» бекорчи насиҳатгўйлар ўйлаб топган абстракт тушунча эмас. У ҳаракатланувчи психик омилдир. У ҳар доим кундалик кайфиятимизга ва шу орқали соғлиғимизга ўз таъсирини кўрсатади. Шундай қилиб, психик стресслар юзага келтирадиган касалликларни олдини олишда инсоннинг ички поклиги, виждон поклиги катта аҳамиятга эга. Чунки айнан инсон ҳалоллиги қудратли ва сеҳрли таъсир кучига эга. Организмни ҳимояловчи ҳиссиётлар англандан ва англанданмаган ҳолда амалга оширилади ва айнан шу ҳиссиётлар инсоннинг психик ҳолатини яхшилайдди.

Инсон эмоция механизмларини ўзининг олдинги аждодларидан мерос қилиб олган. Шунинг учун ҳам инсоннинг баъзи эмоциялари жониворларникига ўхшаш (ғазаб, очлик, чанқоқлик, кўркув), лекин булар организм талабларини қондиришдаги энг оддий эмоциялардир. Онг ва юксак инсоний талаблар ривожланиши билан инсонда янада мураккаброқ инсоний ҳиссиётлар ривожлана бошлади. Юқоридаги фикрлардан қуйидаги мантиқий фикр вужудга келади. Эмоциялар ҳиссиётлардан фарқли ўлароқ узок эволюцион давр мобайнида вужудга келган ва у фақат инсонга эмас, балки жониворларга ҳам хосдир. Улар физиологик талабларни қондиришга хизмат қилади. Ҳиссиётлар эса эмоциялар асосида идрок иштирокида фақатгина инсонга хос ижтимоий муносабатлар муҳитида ривожлангандир.

Инсон талабларининг эса кўпчилик қисми тарбия асосида шаклланади, улар жамият томонидан ривожлантирилиб борилади (масалан, гигиеник талаблар, маданий талаблар). Ушбу талаблар ҳиссиётларни ривожланишида бевосита иштирок этади. Кўпгина ҳиссиётлар ақлий фаолият билан шундай боғланганки, улар фаолиятсиз мавжуд ҳам бўла олмайди. Инсоннинг эмоционал ҳолатини ва ҳиссиётларини турли-туманлигини кўрсатишда ҳар қандай ҳисоб-китоб, мезонлар ва классификациялар ожиз эканини тан олиш лозим. Уларни қуёш нурларининг рангларига ўхшатиш мумкин. Яъни асосий

рангларни аниқлаб олишгина мумкин бўлади ана шу асосий ранглардан эса беҳисоб равишда турли-туман рангларни комбинациясини олиш мумкин. Ҳис-туйғулар ҳам худди шундай хусусиятга эга, биз уларнинг фақат баъзи асосийларини гуруҳлашимиз мумкин халос. Бизнинг бу гуруҳлашимиз албатта турли хил мезонлар асосида бўлиши ҳам мумкин. Шунинг учун ҳам ҳозирда ҳис-туйғуларни гуруҳлаш бир-биридан фарқ қилувчи бир қанча йўналишларда бормоқда. Демак, инсон ҳиссиётларини танлаб олинган кўрсаткичларга қараб турлича гуруҳларга ажратиш мумкин. Масалан, уларни ёқимли ва ёқимсизлигига қараб гуруҳлаш ёки ижобий, салбий ҳисларга ажратиш ёки бошқа одамларга билдириладиган ва ўзига билдириладиган ҳиссиётлар гуруҳларини ажратиш мумкин. Бу ҳолда бошқа одамларга билдириладиган ҳиссиётларга муҳаббат, миннатдорчилик, ҳасад, нафрат кабилар кирса, ўзига билдириладиган ҳиссиётларга: ўзидан мамнун бўлиш, уялиш, афсусланиш кабилар киритилади. Атроф-оламдаги ҳодисаларга баҳо бериш билан боғлиқ бўлган ҳиссиётлар бор масалан: ачиниш, хафсаласи пир бўлиш, хурсандчилик. Бир қанча ҳиссиётлар ўзини сақлаш инстинкти билан боғлиқ масалан: қўрқув, хавотир, сергаклик ва бошқалар. Оралиқ ҳиссиётлар ҳам мавжуд, улар бир неча гуруҳларга ажратилиши мумкин: масалан, жаҳл ва алам ҳислари – улар инсоннинг ўзига ҳам, бошқаларга ҳам қаратилган бўлиши мумкин

Физиологлар ёқимли ҳиссиётлар кўпинча вегетатив асаб тизимининг парасимпатик бўлимини кўзғалиши билан, ёқимсизлари эса кўпинча симпатик бўлимини кўзғалиши билан боғлиқлигини аниқладилар. Айтиш жоизки, ижобий эмоциялар ҳам, салбий эмоциялар ҳам инсонда фаолият истагини уйғотади, инсонни ҳаракатга келтиради. Ушбу эмоцияларнинг йўқолиши инсондаги фаолиятга бўлган эҳтиёжни йўқолишига олиб келиши, апатия ҳолатини келиб чиқишига сабаб бўлиши мумкин. Бир тасаввур қилиб кўринг, агар инсон ҳаяжонланиш, муҳаббат, нафратланиш, шодланиш, хафа бўлиш кабилардан маҳрум бўлса, яхшилик ва ёмонликни ёлғиз совуқ идрок, ҳисоб-китоб йўли билан ажратиб, кибернетик ускуна сингари хатти-ҳаракат қилса, у қандай кўринишга эга бўлиб қолади?

Умуман биз уни тўлақонли шахс дея олармидик? Бу ҳолда инсон ўз қиёфасини, яъни инсонийлик хислатларини йўқотади. Бундан ташқари инсон ривожланиш, такомиллашиш эҳтиёжини ҳамда қобилятини йўқотиб қўяди.

Инсоний ҳиссиётнинг, эмоционал қобилятнинг йўқолиши инсонийликни йўқолишига олиб келади, физиологик эмоцияларни йўқолиши эса атроф-муҳит билан ҳар қандай алоқани бузилишига олиб келади. Эмоция ҳаётга, бизнинг атрофимизда содир бўлаётган ҳодисаларга қизиқишлар-имизни сақлаб туради.

Инсон ўзининг мукамаллиги ва камолига интилиши билан аҳамиятли ва кадрлидир. Инсоннинг ҳиссиётлари ва идроки бир-бирини тўлдириб, бойитиб боргандагина мукамалдир. Шунинг учун ҳам баркамол инсонни тарбиялаш қандайдир электрон машинани ихтиро қилишдан кўра анча мураккаброқдир.

Кўпинча адабиётларда стрессга, яъни стресс ҳолатига оид маълумотларни учратамиз. Уларнинг баъзиларида стресс ҳолатини ечимини топиш ва ижобий мақсадга эришишнинг психологияси кўрсатилади. Стресс ҳолатидан тўғри чиқиб кетиш ва бу ҳолатдан ривожланиш учун фойдаланиш учун йўл-йўриқлар кўрсатилади. Стресс ҳолатининг назорат қилинмаслиги эса нейробиологик етишмовчиликка олиб келади ва

феъл-атворда ўзгаришлар ҳосил қилади. Назорат қилинган стресслар бундай етишмовчиликни ҳосил қилмайди. Стресс ҳолатини назорат қилишга интилиш келажакда бу ҳолатларни ўзини йўқотиб қўймасликка, стресс ҳолатидан чиқа олиш қобилиятини ривожлантиришга хизмат қилади.

Аммо шуни ҳам айтиб ўтиш лозимки, ҳар бир инсоннинг стресс ҳолатига бардошлилик даражаси турлича. Бу бардошлилик даражаси асаб тизимининг мустаҳкамлиги, чидамлиги ва типлари билан белгиланади.

Қизиқарли ҳолат шундаки, инсон стресс ҳолатининг кўплигидан ҳам стресс ҳолатини умуман йўқолиб қолишдан ҳам руҳий изтиробга тушиб қолиши мумкин. Чунки стресс ҳолати маълум даражада организмни фаоллаштириб туришга ёрдам беради ва унинг бутунлай йўқолиб қолиши инсонда ҳаётини кизиқишни пасайтириб юбориши мумкин. Стресс ҳолатини бошдан кечириб, уни тўғри ечимини топиб, ана шу стресс ҳолатини енгиб чиққан одам эса кейинги ривожланиш учун маълум куч тўплайди, уни ҳаётини зарурат сифатида қабул қилиниши мақсадга мувофиқ, аммо ҳар бир одам ўзининг стресс меъёрини аниқлаб олиши керак.

Бу меъёр шундай даражада бўлиши лозимки, айнан шу ҳолатда инсон ўзини ички муҳитини уйғунлаштира олсин. Бунинг учун эса ҳар бир талаба ўз шахсини яхшироқ ўрганиши ва ўз ички муҳитида уйғунликни сақлашга ҳаракат қилиши лозим.

Талаба ўзининг стресс даражасини аниқлаб олганидагина у стресс ҳолатларини назорат қилиш имкониятига эга бўлади. Шу ҳолдагина талаба стрессни етишмовчилигидан ҳам (дистрессдан), стресснинг ортиқча юкидан ҳам қийналмайди. Шундай қилиб қуйидаги хулосаларни келтириш мумкин:

–зўриқишнинг йўқлиги деградация, атрофияни ва ўзини ҳимоя қилиш қобилиятини пасайишига олиб келади;

–зўриқишнинг кўплиги (ортиқчалиги) функционал ва адаптив (мослашиш) қобилиятини пасайтиради.

Биз биоэнергетик нуқтаи назардан инсоннинг турли-туман ҳис-туйғуларини икки гуруҳга ажратдик:

1. Ахлоқий-бириктирувчи ҳиссиётлар.
2. Агрессив ажратувчи ҳиссиётлар.

Агрессив ҳисларга нафрат, рашк, қасос, қасд, ғазаб, худбинлик кабиларни киритиш мумкин. Бу ҳисларнинг асосида инкор этиш, воз кечиш қабул қилмаслик ётади. Бу ҳислар ҳаётнинг бизга ёқмаган томонларини инкор этишга, яъни реал ҳаётни тан олмасликка ёки ундан юз ўгиришга ундайди. Бу ҳисларга берилган инсон маълум даражада реалликни (ҳақиқатни) инкор этади, қабул қилмайди. Ўз шахсини ана шу ҳаётнинг бир қисми бўлган ҳолатдан ажратган ҳолда қабул қилишга интилади. Бу ҳолатда биоэнергетик майдонда ҳам энергия алмашинуви бузилади. Биоэнергетик майдонга худди шунга ўхшаш салбий энергиялар тортила бошлайди ва натижада ушбу майдон ана шундай кўрсатмаларга бойиб боради. Демак, биоэнергетик майдоннинг янада ифлосланиши юз бера бошлайди. Бундан ташқари ушбу ҳиссиётлар энергетик қувватнинг тарқалишига, яъни кўп қувватни бефойда сарфланишига сабаб бўлади. Натижада инсоннинг биоэнергетик майдони ўз қувватини камайтириб боради ва кучсизланиб қолади. Чунки салбий ҳислар қувватни атрофга ёйилиб кетишига ва қўшимча қувватнинг кириб келмаслигига хизмат қилади. Чунки биз бу ҳолда

реал ҳаётни инкор этаяпмиз, яъни ўзимиз ҳаётий кувватдан воз кечаяпмиз. Бу ҳолатни узок муддатда давом этиши аввал биоэнергетик майдонни, сўнг эса жисмоний организмни емирилишига сабаб бўлади. Шу механизмдан келиб чиққан ҳолда биз бу салбий ҳиссиётларни ажратувчи ҳиссиётлар деб атадик. Улар инсоннинг яхлит биоэнергетик майдондан ажралиб қолишига ва кучсизланишига (муҳофазани кучсизланишига) олиб келади.

Албатта, биз юқорида айтиб ўтганимиздек стресс ҳолатлар ҳам организмни фаолиятини фаоллаштиришга хизмат қилади ва бу тўғри, аммо бу ҳолатни маълум чегаралари ва даражалари мавжуд. Ана шу даража ва меъёрларидан четга чиқиш ҳиссий зўриқишни салбий натижаларга, касалликларга олиб келади. Демак, ажратувчи ҳиссиётлар ҳам ҳаётнинг бир қисми сифатида қабул қилиниши лозим, лекин уларни бошдан кечираётган инсон маълум ахлоқ меъёрларига амал қилиши ва маълум назоратни қўлдан бермаслиги шарт. Инсон бирор шахсдан нафратланар экан бу нафрат куввати (агрессия) нафақат бутун борлиққа, балки ўзига ҳам қаратилган бўлади. Чунки ҳар бир шахс ана шу борлиқнинг бир қисми ҳисобланади. У қандай инсон бўлишидан қатъий назар яхлит биологик дунёнинг маълум қисмини ташкил этади. Биологик борлиқни бирор қисмини ёмон кўраётган, нафрат ҳиссини кечираётган одам нафрат предмети бўлган шахс орқали бутун биологик борлиққа ўз нафратини қаратган бўлади.

Биз ўзимиз ана шу яхлит биологик ҳаётнинг бир қисми бўлганлигимиздан охир оқибатда ўзимизни ҳам ёмон кўра бошлаймиз. Чунки биологик сферага тарқалган агрессия (тажавузкорлик) биологик предметларни танламайди, у радиотўлқинлари сингари сферада ҳар томонга тарқала боради. Натижада, ўз агрессиямиз (тажавузкорлигимиз) маълум вақтдан сўнг ўзимизга қайтиб келади. Чунки биологик даражада ҳамма нарса ўзаро боғлиқ ва тенгдир. Инсон борлиқнинг бир қисми, борлиқ эса катта ва яхлит организмдир, у кўринмас энергетик ишлар билан чамбарчас боғлиқлик ҳосил қилади. Ҳаттоки, коинотнинг энергетик оқимлари ернинг биоэнергетик тизими билан алоқадор ва ўзаро таъсирга эга эканлиги маълум. Ер юзида ва умуман коинотда энергиялар алмашинуви маълум қонуниятлар орқали амалга оширилади ва ўзаро уйғунлик ҳосил қилади. Ана шу уйғун энергия сферасида яшаш учун инсон ҳам ўз фикрлари ва ўз ҳис-туйғуларида уйғунликка эришиши лозим, акс ҳолда инсон ана шу уйғун борлиқ энергетикасига ҳамоҳанг ҳолда ҳаёт кечира олмайди. Бу ҳамоҳангликни бузилиши албатта энергия алмашинувини бузилишига олиб келади. Резонанс ҳолати, яъни бир-бирига мос тушиш ҳолати кучни икки баробар эмас, балки бир неча ўн баробар ошишига олиб келишини сиз яхши биласиз. Демак, инсон энергетикасининг тўлқинлари борлиқ энергетикасининг тўлқинларига мос тушган ҳолда унинг биоэнергетик майдонининг куввати бир неча ўн баробар ошиб боради. Мустаҳкам иммунитетга эга инсон мустаҳкам соғлиқ эгаси эканлигини ҳаммамиз яхши биламиз.

REFERENCES

1. Sh.M.Mirziyoyev “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi (keyingi o‘rinlarda — Konsepsiya)” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 08.10.2019 yildagi PF-5847-sonli qarori.
2. Абу Али ибн Сино. Саломатлик сирлари: Тиббий рисолалар тўплами. - Тошкент: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашириёти. 2000. –156 б.

3. Абдуллаев С.С. Ўзбекистонда эътиқод эркинлиги ва ислом.
4. Фалсафа фанлари номзоди илмий дараж. олиш учун тақдим этилган дисс. автореферати.– Т. :2002. –26 б.
5. Абу Али ибн Синонинг моғлиқни сақлашга доир рисоалари. /таржимон У.И.Каримов.–Т.: Фан .1978 . – 132 б.
6. Бойдедаев А. Табиат кучлари ва олам эволюцияси. –Т.:1996.-105 б.
7. Гапиров Б.Т. Талабаларда ахлоқий ўз-ўзини англашнинг ўқув жараёнидаги динамик тараққиёти. Психол.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация.–Т.: 1993.– 133 б.
8. Туленов Ж. Ҳаёт фалсафаси.–Т.: Ўзбекистон. 1993 .– 319 б.
9. Қиличева Қ.Ю. Баҳоуддин Нақшбандийнинг таълимий–ахлоқий қарашлари. Пед.фан. ном. илмий дараж. олиш учун ёзилган дис.–Т.2004–18 б.
10. ўсиши (Ўқитувчи учун қўлланма).–Т.:Ўқитувчи .1980.–88 б.
11. Ғозиев Э.Тафаккур психологияси.–Тошкент.: Ўқитувчи.1990.–184 б.
12. Янковская М.Г. Эмоциональные аспекты нравственного воспитания. – М.: Просвещение. 1986. – 160 с.

SHASHMAQOM. TARIXIY SHAKLLANISH VA TUZILISH ASOSLARI

Bonu Suvonqulova

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8242585>

Annotatsiya. Maqomchilik mumtoz an'alarini milliy (mahalliy) musiqiy asosda rivojlantirilishi natijasida yuzaga kelgan Buxoro maqomlari, Xorazm maqomlari va Farg'ona-Toshkent maqom yo'llarining majmuasidir. Bunda Buxoro va Xorazm maqomlari Shashmaqom tizimi tarzida, ulardan farqli o'laroq Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari esa "tarqoq" tizim shaklida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: Shoshmaqom, mumtoz, musiqa, rost, Navi.

SHASHMAKOM. FOUNDATIONS OF HISTORICAL FORMATION AND STRUCTURE

Abstract. It is a complex of Bukharan statuses, Khorezm statuses and Fergana-Tashkent Maqam roads, which arose as a result of the development of the classical traditions of Maqamism on a national (local) musical basis. In this case, the status of Bukhara and Khwarezm is manifested in the form of the Shashmakom system, and, unlike them, the Fergana - Tashkent status paths are manifested in the form of a "scattered" system.

Key words: hurry, classical, music, true, Navi.

ШАШМАКОМ. ОСНОВЫ ИСТОРИЧЕСКОГО ФОРМИРОВАНИЯ И СТРОЕНИЯ

Аннотация. Это комплекс бухарских статусов, хорезмских статусов и ферганско-ташкентских макаменных дорог, возникший в результате развития классических традиций макамизма на национальной (местной) музыкальной основе. При этом статус Бухары и Хорезма проявляется в виде системы Шашимаком, и, в отличие от них, статусные пути Фергана-Ташкент проявляются в виде «рассеянной» системы.

Ключевые слова: спешка, классика, музыка, правда, нави.

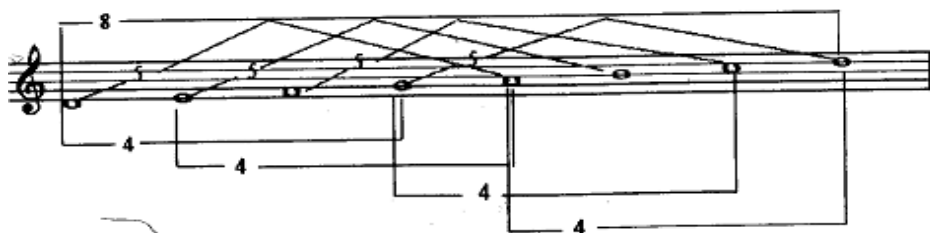
O'zbek-tojik xalqlari mumtoz musiqasi – Shashmaqom XVIII asr o'rtalarida Buxoroda saroy kasbiy musiqachilari va musiqashunos olimlari tomonidan olti maqomdan iborat mahobatli turkum tarzida ifoda etilgan edi. Mazkur maqomlar quyidagicha nomlanadi:

1. Buzruk - ma'nosi - «katta», «ulug'», «buyuk»
2. Rost - ma'nosi – «to'g'ri», «chin», «haqiqiy»
3. Navo - ma'nosi - «kuy», «mungli kuy», “ishq kuyi”
4. Dugoh - «ikki o'rin», «ikki joy», «ikki parda»
5. Segoh - «uch o'rin», «uch joy», «uch parda»
6. Iroq – ma'lum arab mamlakatining nomiga nisbat berilgan.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, Shashmaqom deganda eng avvalo tovush- pardalarning olti xil ko'rinishdagi mukammal uyushmasi anglashiladi. Zero, bu parda uyushmalarining har biri tarkibida ohangdosh (muloyim) bo'ldarning umumiyko'rsatkichi (9) ulardagi asosiy tovush-nag'malar soni (8) dan ortiq bo'lgan bu pardalar ijod jarayonida ustuvor ahamiyat kasb etgan:

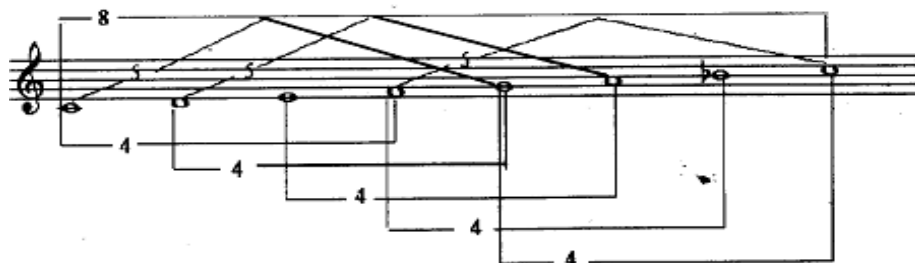

Бузрук мақоми

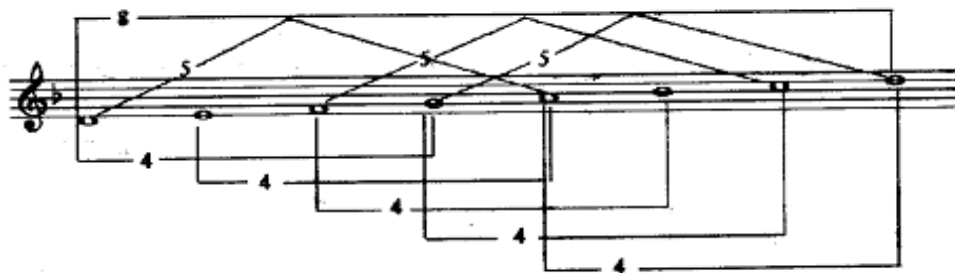
I II III IV V VI VII VIII (I)

Рост мақоми

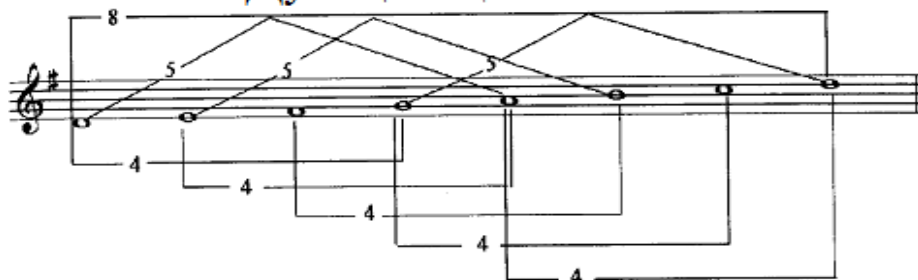
I II III IV V VI VII VIII (I)

Наво мақоми

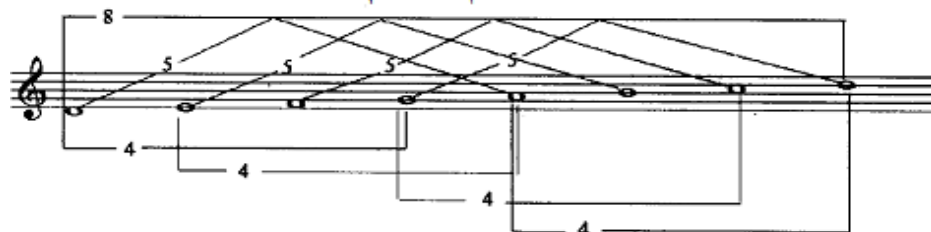
I II III IV V VI VII VIII (I)

Дугоҳ мақоми

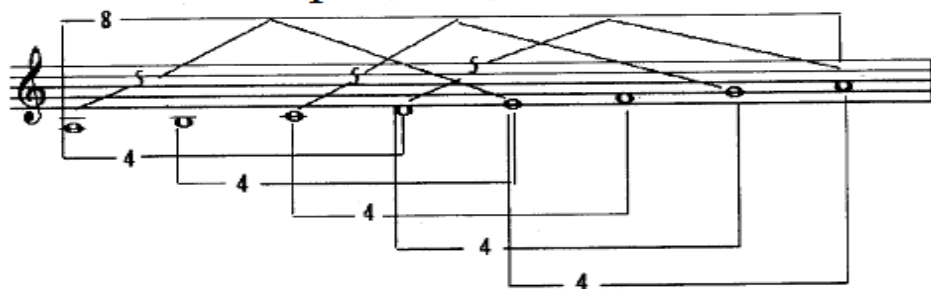
I II III IV V VI VII VIII (I)

Сегоҳ мақоми

I II III IV V VI VII VIII (I)

Ироқ мақоми

I II III IV V VI VII VIII (I)

Demak, Shashmaqom turkumidagi cholgʻu kuy va aytim (ashula) yoʻllari ushbu olti xil tarzda mukammal uyushgan pardalar tizimi hamda ularga tayangan kuy- ohanglarini maʼlum doyra usullari bilan mushtarak ishlanishi natijasida yuzaga kelgan edi.

Shashmaqomdagi har bir maqom ikki yirik boʻlimdan – cholgʻu va aytim (ashula) yoʻllari (turkumlari) dan iborat boʻlib, ularni «ustoz-shogird» anʼanaviy maktabida tahsil koʻrgan kasbiy cholgʻuchi va ashulachi-hofizlargina malakali ijro eta oladilar. Bu yuksak sanʼatni oʻrganish istagida boʻlganlar eng avvalo shogirdlik maqomi odoblariga rioya qilishlari hamda oʻzlarining burch va vazifalarini yaxshi bilishlari talab etilgan. Jumladan, shogird:

- oʻz kasbini sevishi;
- ustozni oldida tavozeʼ bilan turishi;
- ustoziga behuda savollarni bermasligi;
- savol bermoqchi boʻlsa avval ijizat soʻrashi;
- sabr-toqatli boʻlishi;
- ustozining oila aʼzolari va qarindosh-urugʻlariga hurmat bilan munosabatda boʻlishi;
- ustozining dushmani bilan doʻst tutinmasligi;
- ustozining koʻrsatgan yoʻl-yoʻriqlariga amal qilishi;
- ustozining sanʼatiga taqlid qilishi;
- ustozni anʼanalarini davom ettirishi lozim boʻlgan.

Maʼlumki, maqomlar asosan ogʻzaki anʼana tarzida, yaʼni ustozdan shogirdga «ogʻzaki uslub» vositasida oʻtib, yashab keldi. Shunga koʻra, shogirdlar oʻz ustozlari ijrosidagi maqom namunalarini xotiralariga muhrlab, amaliy ijrolar jarayonida oʻrganib kelganlar va ularni ijodiy oʻzlashtirganlar.

REFERENCES

1. Акбаров И, Кон Й. Бухарские макоми. (вступит. статья к нотн. изд.) Ўзбек халқ мусиқаси. т.5. – Тошкент: ГИХЛ, 1959.
2. Азимова А. Вопросы синтаксиса восточной монодии. II. – Тошкент: Фан, 1998.
3. Akbarov I., Kon Y. Вухоро мақомлари (nota toʻplamiga kirish maqola) Oʻzbek xalq musiqasi. 5 t. – Toshkent: Oʻzdamnashr, 1959.
4. Визго Т.С.Музыкальные инструменты Средней Азии (исторические очеркы). – Москва: Музыка, 1980.
5. Гафурбеков Т.Б. Творческие ресурсы национальной монодии и их прельомление в узбекской советской музике. – Тошкент: Фан, 1987.

US WOMEN WRITERS IN 19-20TH CENTURIES

Nazarkhosimova Ozoda

JSPU Foreign language faculty

Practical English Course

2nd course student of the faculty of Foreign languages

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8242589>

Abstract. *Literature is a kind of art, a cultural phenomenon, writing, which occupies a certain place in the life of any people, of all mankind. Literature is a reflection of the soul, emotions, experiences of the author, it is the visiting card of the people, the nation. At all times, people wanted to touch the sublime, they strove for knowledge, turned to the works of great writers, poets, playwrights. We comprehend the spirit of the times in literature, we draw from it the patterns of movement, the problems of development, we learn how the people lived and live, we learn their mentality. Literature can be epistolary, scientific, artistic. And the genres are different: fiction, detective stories, children's literature, dramaturgy, classics, mysticism, poetry, journalism, religion and spirituality, fantasy, humor and satire and others. In this article you will read about US women writers in 20 th century and their talent for language skills, developed fantasy.*

Key words: *Literature, women, journalism, religion, fantasy, humor, poem, prose, poetry, book, memories, contribution, writer.*

ЖЕНЩИНЫ-ПИСАТЕЛЬНИЦЫ США В 19-20 ВЕКАХ

Аннотация. *Литература - это вид искусства, культурное явление, письменность, которая занимает определенное место в жизни любого народа, всего человечества. Литература - это отражение души, эмоций, переживаний автора, это визитная карточка народа, нации. Во все времена люди хотели прикоснуться к возвышенному, они стремились к знаниям, обращались к произведениям великих писателей, поэтов, драматургов. Мы постигаем дух времени в литературе, мы черпаем из нее закономерности движения, проблемы развития, мы узнаем, как жили и здравствуют люди, мы изучаем их менталитет. Литература может быть эпистолярной, научной, художественной. И жанры разные: художественная литература, детективы, детская литература, драматургия, классика, мистика, поэзия, журналистика, религия и духовность, фэнтези, юмор и сатира и другие. В этой статье вы прочтете о женщинах-писательницах США в 20 веке и их таланте к языковым навыкам, развитой фантазии.*

Ключевые слова: *литература, женщины, журналистика, религия, фэнтези, юмор, стихотворение, проза, поэзия, книга, воспоминания, вклад, писательница.*

A woman must master the art of seduction, because she is the keeper of the hearth, the continuer of the family and species. In addition to the art of seduction, the writer must also have a talent for language skills, a developed fantasy ... They read because women have no equal in the art of seduction. Because the area of feelings is the subject of the liveliest interest of any normal person. Because stories “about love” resonate in the soul of any person, regardless of gender, age and nationality. At first let us remember about following earlier women writers in the US:

Louisa May Alcott (born Louisa May Alcott; 1832 - 1888) was an American writer who became famous for her 1868 novel Little Women, which was based on memories of her growing up in the company of three sisters. The book was written at the request of Boston publisher Thomas

Niles, who asked Alcott to write a "book for girls". Meg was based on her older sister Anna, herself as Jo, and Beth and Amy were based on her younger sisters Elizabeth and May, respectively. The success of the book prompted the writer to compose several novels related to this work: in 1869 a sequel was published called "Good Wives", which is often published together with the first part of the novel and tells about the youth of the March sisters and their marriage; in 1871, the book "Little Men" was published, also autobiographical, telling about the writer's nephews; finally, in 1886, The Joe Boys was published. In addition, many of Olcott's later stories and novellas echoed Little Women. Unlike Jo March, her literary incarnation, Louisa May Alcott never married. Louisa May Alcott's "Little Women" and "The Good Wives" are, without exaggeration, some of the best-known classic American literature for young adults. These sincere, touching books about the childhood and youth of four sisters, published one after another in 1868-1869, have gone through an incredible number of editions, and are very popular today; based on them, stage and cinematic versions were created, in one of which the role of Joe is played by the famous actress Katharine Hepburn.

Anna Bradstreet (eng. Anne Bradstreet, 1612-1672) - the first American poetess. Bradstreet's only lifetime book of poems, The Tenth Muse Newly Appeared in America, was published without an author's name in London (1650). The edition of "Selected Poems" prepared by her, including the most famous - the poem "To My Dear and Loving Husband", was published in America after her death (1678). The religious poems of Bradstreet enjoyed a certain popularity among the Puritan pioneers who copied them, but later they were forgotten and printed only in the middle of the 19th century. J. Berryman's poem Tribute to Anna Bradstreet (1953), highly appreciated by American critics, is dedicated to the poetess. She herself spoke of poetry: "the place of my solitude." Her book of poetry, published without her knowledge in 1650 in London by her half-brother (under the pretentious title of The Tenth Muse Newly Appeared in America: The Delightful Fruits of Versatile Mind and Learning), caused a sensation in both England, New and Old. The "scientific" poetry of A. Bradstreet, included in this volume, reveals the author's good orientation in philosophical systems, her inquisitive intellect and confident command of the techniques of versification; it is solid, monumental and secondary, which is why it is perceived today as a skillful imitation of contemporary English poets. She wrote a lot, and not only prose and poetry, she also found time to reflect her thoughts in the form of aphorisms, quotes, catchphrases, here is one of them: "If there were no winter, spring would not seem so beautiful to us; if there were no poverty, wealth would not be so desirable."

Harriet Elizabeth Beecher Stowe (born Harriet Elizabeth Beecher Stowe; 1811-1896) was an American writer, author of the famous novel Uncle Tom's Cabin. In her literary works, she acted as a benefactor of women's education and the destruction of slavery. In response to the curses and accusations that fell on Beecher Stowe for this preaching of the liberation of the Negroes by the slave owners and their friends, she published the "Key" ("Key to Uncle Tom's Cabin"), in which she clearly proved that the plot for the novel directly taken by her from life, often even to the smallest detail. Beecher Stowe's poems are predominantly written on religious themes. She also wrote quotes and aphorisms. Here is one of them: "The most bitter tears over the grave pour over unspoken words and unfinished deeds." Harriet Beecher Stowe is an American writer and educator. U.S. President Abraham Lincoln called her "the little woman who started the big war." The problem of the liberation of the Negroes, of the choice of a peaceful or hostile path, is also

discussed in another book by the author, whose name is "Dred, the story of the damned swamp." In other novels, the writer also dealt with social issues, women's education, women's equality.

Emily Elizabeth Dickinson (born Emily Elizabeth Dickinson; 1830-1886) was an American poet. During her lifetime, she published less than ten poems (most sources give numbers from seven to ten) out of one thousand eight hundred written by her. Dickinson's poems have no analogues in contemporary poetry. Their lines are short, titles are generally missing, and unusual punctuation and capitalization are common. Many of her poems contain the motif of death and immortality, the same plots permeate her letters to friends. Currently, Emily Dickinson is regarded by critics as one of the greatest American poets. by illness. Emily was very educated and well-read. She studied English, Latin, literature, history, botany, geology, psychology and arithmetic. Emily's poems have attracted many composers, including Samuel Barber, Elliott Carter, Aaron Copland, Andre Previn, Michael Tilson Thomas, Ned Rorem, Osvaldo Golikhov. Dickinson spoke beautiful English, a rich and vivid imagination, which may be why the poems of the poetess are unforgettable, impressionable, full of feelings.

*A flower follows the sun with its gaze, and in the evening, noticing nearby
With the eyes of a flower,
It grumbles, bending low: "Why are you sitting close to me?" "Because life is sweet!"
We are all flowers, and You are the light!
Forgive us if we did not have enough days to love you, -
We are in love with your sunsets, In your flights and agates,
And at midnight ahead!
I especially like the following creation of the American poetess.
Success is tempting for those who are not fed up with it.
The nectar will soon be appreciated by the One Who is tormented by Thirst.
In the purple Army, who managed to take away the Flag from the enemy,
No Victory price.
Can't know better
Than that defeated soldier who was slain in battle
And I heard the sound of victorious trumpets, Falling into a mortal sleep.*

Edna St. Vincent Millay (eng. Edna St. Vincent Millay, 1892-1950) - American poetess and playwright, one of the most famous poets of the United States of the XX century. Born into a family of a nurse and a teacher, she grew up without a father, her mother traveled a lot with her daughters from city to city in search of work, taught them independence and love of literature. Edna's literary talents (or, as she preferred to call herself as a child, "Vincent") were revealed at a college in Camden, Maine, she began to print from the age of 15. In 1912, Millay's poem "Renascence" won fourth place in the US Poem of the Year competition, causing a scandal because everyone considered it deserving of first place; the winner admitted that he received the prize with displeasure, and the runner-up gave his award to Edna. After this story, Millay became a celebrity, and a wealthy woman, Caroline Doe, paid for the education of the poetess at Wasser College. After graduating in 1917, Edna moved to New York. In New York, Millay lived in Greenwich Village and led a free, bohemian life. Her fame grew. In 1923, her collection Harp Weaver and other poems won the Pulitzer Prize, the first time a woman had been awarded the prize for poetry. Millay is a master of the sonnet, ballads, in her form she was guided by classical traditions; echoes of the topic

of the day (the place of a woman in society, etc.) were also reflected in her work. Her reputation was negatively affected by patriotic poems written during the Second World War; Los Angeles Times critic Merle Rubin noted that "she seemed to provoke more American critics with her pro-democracy poetry than Ezra Pound with her pro-fascism poetry." Nevertheless, in 1943, during the war, Millay received the Robert Frost Medal for outstanding contributions to poetry.

Marianne Moore (Marianne Craig Moore, 1887-1972) is an American poet, one of the leading representatives of modernism, the winner of many awards (including the National Book Award and the Pulitzer Prize in 1951), who wrote in a peculiar, vivid manner that combined accuracy and richness with abundant citation and a rare ability to "put a variety of ideas into one, compact image. T.S. Eliot called Moore's work "a particle of that very rare substance that is called non-ephemeral modern poetry." Moore gained fame and popularity in the literary circles of New York, where she repeatedly took on the role of hostess at the mayor's receptions. She often attended boxing matches and baseball games, and was a big fan of Muhammad Ali, for whose album (I Am the Greatest!) She wrote the intro on the cover. Moore continued to publish in publications such as The Nation, The New Republic and Partisan Review. Each of these writers is unique in their own way, each of them, undoubtedly, left her own handwriting in the history of the development of American literature in the 20th century. Each of them and many others deserve to be called the "Pride of American Culture and Literature". A woman writer is always interesting, always a mystery. After all, every woman is first and foremost a person. This topic is very deep and extensive, so I want to continue my research in this area.

REFERENCES

1. Showalter, E., 1971. Women and the literary curriculum. *College English*, 32(8), pp.855-862.
2. Aaron, J., Ardis, A.L. and Armstrong, T.D., 2004. *The Cambridge history of twentieth century English literature (Vol. 1)*. Cambridge University Press.
3. Fayzullaeva, U. and Parmonova, N., 2021. THE EVOLUTION OF FEMALE WRITERS IN THE 20TH CENTURY: FROM THE LATE 19TH CENTURY TOWARDS 21ST CENTURY. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 2021(02), pp.75- 83.
4. Swuste, P., Van Gulijk, C. and Zwaard, W., 2010. Safety metaphors and theories, a review of the occupational safety literature of the US, UK and The Netherlands, till the first part of the 20th century. *Safety science*, 48(8), pp.1000-1018.
5. Orlova, A.M. and Rudometova, N.A., 2017. DEVELOPMENT OF THE IMAGE OF A STRONG WOMAN IN ENGLISH LITERATURE OF THE 20TH CENTURY. *Актуальные проблемы изучения иностранных языков и литератур: сб. ст. молодых ученых: в 2 ч./отв. ред., p.118.*
6. Clay, C., 2017. *British Women Writers 1914-1945: Professional Work and Friendship*. Routledge.
7. Berberich, C., 2016. *The image of the English gentleman in twentieth-century literature: Englishness and nostalgia*. Routledge.

ADJECTIVE WORD GROUP AND ITS DEGREE

Nazarkhosimova Ozoda

JSPU Foreign language faculty

Practical English Course

2nd course student of the faculty of Foreign languages

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8242597>

Abstract. *In this article you will be told and analyzed about adjectives and its levels. Information about quality levels is provided.*

Keywords: *adjectives, comparative adjectives, superlative adjectives.*

ГРУППА СЛОВ ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО И ЕЕ СТЕПЕНЬ

Аннотация. *В этой статье вам расскажут и проанализируют прилагательные и их уровни. Предоставляется информация об уровнях качества.*

Ключевые слова: *прилагательные, сравнительные прилагательные, прилагательные превосходной степени.*

INTRODUCTION

Adjectives describe or modify—that is, they limit or restrict the meaning of— nouns and pronouns. They may name qualities of all kinds: huge, red, angry, tremendous, unique, rare, etc

An adjective usually comes right before a noun: "a red dress," "fifteen people." When an adjective follows a linking verb such as be or seem, it is called a predicate adjective: "That building is huge," "The workers seem happy." Most adjectives can be used as predicate adjectives, although some are always used before a noun. Similarly, a few adjectives can only be used as predicate adjectives and are never used before a noun.

Some adjectives describe qualities that can exist in different amounts or degrees. To do this, the adjective will either change in form (usually by adding -er or -est) or will be used with words like more, most, very, slightly, etc.: "the older girls," "the longest day of the year," "a very strong feeling," "more expensive than that one." Other adjectives describe qualities that do not vary—"nuclear energy," "a medical doctor"—and do not change form.

COMPERATIVE AND SUPERLATIVE ADJECTIVES

A comparative adjective is an adjective used to compare two people or things. We use comparative adjectives to say that one person or thing demonstrates a high degree of a quality or is a better example of a quality than the other. Words like taller, smarter, and slower are examples of comparative adjectives.

Let's illustrate how we use comparative adjectives with a hypothetical: you have metal blocks in front of you. The left block weighs 10 pounds and the right block weighs 20 pounds. Because the right block weighs more than the left block, we would say that the right block is heavier than the left block. On the other hand, we could also say that the left block is lighter than the right block. We are using comparative adjectives to compare the blocks to each other by indicating which one has a more extreme degree of a certain quality (heaviness or lightness).

A comparative adjective is formed from the positive form of an adjective, which is the form of an adjective you will find if you look it up in our incredible dictionary. The adjectives brave, fast, and cute are adjectives in the positive form, for example. Here are the rules for forming comparatives from a positive form of the adjective.

Most one-syllable adjectives: Add -er to the end. For example, clear becomes clearer. If the adjective ends in -e, just add -r. For example, free becomes freer. If the adjective ends in -y, you sometimes replace the -y with an -i before adding -er. For example, dry becomes drier but shy becomes either shier or shyer.

One-syllable adjectives that end in consonant-vowel-consonant: Double the final consonant before adding -er. For example, big becomes bigger and wet becomes wetter.

Two-syllable adjectives that end in Y: Drop the -y, replace it with an -i, and then add -er. For example, rainy becomes rainier and ugly becomes uglier.

There are a few adjectives that are exceptions to the above rules. For example, the adjectives quiet, narrow, and clever can use either the -er or the more/less forms. However, we never use both forms at the same time. For example you wouldn't say someone is "less cleverer."

Additionally, there are some adjectives that are irregular. These include good, well, bad, far, and old. Their comparative forms are:

- good and well → better

- bad → worse (Note: The word *badder* is sometimes used as a slang or nonstandard comparative form of bad.)

- far → Some style guides may say that *farther* is preferred for physical distance and *further* is preferred for figurative distance. However, these words are often used interchangeably in everyday speech and writing.

- old → Most of the time, *old* behaves as a regular adjective and its comparative form is *older*. However, when discussing the ages of people, the word *elder* is sometimes used as the comparative form of *old* as in *The elder kitten had darker fur than the younger one*. In general, though, *elder* is not as commonly used, and many speakers and writers will use the word *older* even when referring to people.

When we use comparative adjectives in sentences, we often use them together with the word *than* in order to connect the two people or things we are comparing. For example, we say *This soup is hotter than that one* and not *This soup is hotter that one*. It is entirely possible not to use *than* with a comparative adjective, though, as in *This house is big, but the one down the road is even bigger*. The important thing is that you make it clear what exactly you're comparing when using a comparative adjective.

A superlative adjective is an adjective used in comparisons to describe something as being of the highest degree or extreme. We use superlative adjectives when making comparisons of three or more people or things. The words *biggest* and *fastest* are examples of superlative adjectives.

The word superlative has other uses outside of grammar. As an adjective, superlative is used to mean something is the best or highest of its kind, surpasses all others, or is excellent. For example, a superlative cheeseburger would be a cheeseburger that is extremely delicious or is very high quality. Superlative is also used as a noun, which we will explore more later.

To explain how we use superlative adjectives, let's say we have three sticks that measure one foot, two feet, and three feet long. Of these three, the one that is three feet long can be described as the longest stick because it wins the contest of length. At the same time, the one-foot stick is the shortest as it would win a shortness competition.

A superlative adjective is formed from the positive form of an adjective, which is the initial form of an adjective you will find if you look one up in our fantastic dictionary. The adjectives

smart, kind, and slow are adjectives that are in the positive form, for example. The other form—the form between the positive and superlative and marked by –er or more—is known as a comparative adjective. At our entry for an adjective, you will also see noted what an adjective’s comparative and superlative forms are.

Here are the general rules for forming superlatives from a positive form adjective:

Most one-syllable adjectives: Add -est to the end. For example, warm becomes warmest. If the adjective ends in -e, just add -st. For example, vile becomes vilest.

Two-syllable adjectives that end in -er, -le, or -ow: Add -est to the end. For example, narrow becomes narrowest and clever becomes cleverest.

All other adjectives that are two syllables or longer: Add the word most or least to the positive form. For example, energetic becomes most or least energetic and unbelievable becomes most or least unbelievable.

Note, though, that some adjectives may have more than one acceptable way to form its superlative (e.g., most fun and funnest). When we use superlative adjectives in sentences, we often precede them with the word the. For example, we would say I want to hug the cutest kitten rather than I want to hug cutest kitten or I want to hug a cutest kitten.

However, if we are comparing something to itself, we may not use the word the. For example:

Bears are hungriest when waking up from hibernation.

We also may not use the if we use a possessive adjective or possessive noun instead. For example:

This essay was my longest one yet.

Out of all of her paintings, I think this one is Diana’s best work.

CONCLUSION

In this article, you will learn about the adjective word group and its degree. Adjective word group is one of the main categories. It is divided into types and levels. This article provides detailed information on quality levels. Their formation, in a sentence, use, etc.

REFERENCES

1. Eshkuvatovna, K. L., & Furkatovna, S. D. (2022). The Analysis of the
2. Usage of Lexical Transformations in the Translation of the Words Expressing the Concept “Hospitality”.
3. Эркинов, С. Э. (2019). ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРНОГО ОБЩЕНИЯ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ. Актуальные
4. Chomsky N. Remarks on nominalizations. – In: Readings in English transformational grammar / Ed. Jacobs R.A., Rosenbaum P.S. Waltham etc., 1970. 4. Bach E. Generalized categorial grammars and the English Auxiliary. – In: Linguistic categories: Auxiliaries and the related puzzles. V. 2. Dordrecht etc., – 1983.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING KELIB CHIQUISH TARIXI

Bazarbayev Shermuhammad Baxtiboy o'g'li

Toshkent Axborot texnologiyalari Universiteti Nukus filiali qoshidagi

Qoraqalpog'iston IT texnikumi 2-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8242768>

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborot texnologiyalarining bugungi kundagi o'rnini va qanday rivojlanayotganligi haqida, samarali axborot va kommunikatsiya uchun ishlab chiqilgan texnologiyalar to'plamidir bilimga kirish usullari, odamlar o'rtasidagi munosabatlar haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Texnologiya, material, jarayon, axborot, mahsulot, muhandislik, planshet, kompyuter.

HISTORY OF THE ORIGIN OF INFORMATION TECHNOLOGY

Abstract. This article talks about the role of information technology today and how it is developing, a set of technologies developed for effective information and communication methods of access to knowledge, relationships between people.

Key words: Technology, material, process, information, product, engineering, tablet, computer.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. В этой статье рассказывается о роли информационных технологий сегодня и о том, как они развиваются, о том, что эффективная информация и коммуникация-это совокупность технологий, разработанных для способы доступа к знаниям, об отношениях между людьми.

Ключевые слова: технология, материал, процесс, информация, продукт, инженерия, планшет, компьютер.

Texnologiya so'zi grekchadan tarjima qilinganda san'at, ustalik, malaka ma'nosini anglatadi. Texnikada texnologiya deganda ma'lum kerakli material mahsulotni xosil qilish uchun usullar, metodlar va vositalar yig'indisidan foydalanadigan jarayon tushuniladi. Texnologiya ob'ekting dastlabki, boshlang'ich holatini o'zgartirib, yangi, oldindan belgilangan talabga javob beradigan holatga keltiradi. Misol uchun sutdan turli texnologiyalar orqali qatiq, tvorog, smetana, yog` va boshqa sut mahsulotlarini olish mumkin. Agar boshlang'ich xom ashyo sifatida axborot olinsa, ushbu axborotga ishlov berish natijasida axborot mahsulotinigina olish mumkin. Ushbu xolda xam «texnologiya» tushunchasining ma'nosi saqlanib qolinadi. Faqat unga «axborot» so'zini qo'shish mumkin. Bu narsa axborotni qayta ishlash natijasida moddiy mahsulotni emas, balki axborotnigina olish mumkinligini aniqlab turadi.

AKT hozirgi kunda yanada samarali axborot va kommunikatsiya uchun ishlab chiqilgan texnologiyalar to'plamidir bilimga kirish usulini ham, odamlar o'rtasidagi munosabatlarni ham o'zgartirgan. AKT - bu Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qisqartmasi. AKT kommunikatsiya texnologiyalari (gazeta, radio va televidenie), Internet va kompyuterlar, planshetlar va kompyuterlar kabi yangi texnologik qurilmalarni rivojlantirish orqali ma'lumot olish parametrlarini o'zgartirdi. smartfon, shuningdek platformalar va dasturlar mavjud AKT ilm-fan va muhandislik birgalikda kundalik muammolarni hal qiladigan qurilmalar va tizimlarni ishlab

chiqishda ishlaydigan innovatsion mahsulotlar sifatida tan olingan. Ular axborot texnologiyalari bilan aloqa texnologiyalari yoki TK (radio, matbuot va televidenie) elementlarini sintez qilishadi.

AKT xususiyatlari

✓ Ular inson bilimlari va ijtimoiy hayotining barcha sohalariga: uy, ta'lim, ko'ngil ochish va ish joylariga kirib boradilar.

✓ Ular bilimlarni o'zlashtirishning aqliy jarayonlarini o'zgartiradilar;

✓ Ular ahamiyatsiz, chunki ma'lumotlar virtual tarmoqlardan yaratilgan;

✓ Ular bir zumda yoki darhol, chunki ma'lumot va aloqa jismoniy masofadan qat'i nazar, real vaqtda sodir bo'ladi;

✓ Unda mavjud bo'lgan ma'lumotlar, matn, rasm yoki audio bo'lsin, raqamlashtirilishi kerak;

✓ Ular moslashuvchan, demak, ularni zarur bo'lgan o'zgarishlarga qarab qayta tuzish mumkin;

✓ Ular o'zaro bog'liqlik printsipi bilan boshqariladi, ya'ni bu ikki yoki undan ortiq texnologiyalarning ulanishidan yangi aloqa imkoniyatlarini yaratishga imkon beradi;

✓ Ular interfaol bo'lib, foydalanuvchini axborotni qayta ishlash jarayonida ishtirok etishini va mavjud resurslarni o'z ehtiyojlariga moslashtirishni nazarda tutadi.

Axborot texnologiyalari bir necha turlarga bo'linadi:

1. Ma'lumotlarga ishlov beruvchi axborot texnologiyalari. Ular ma'lum algoritmlar bo'yicha boshlang'ich ma'lumotlarga ishlov beruvchi masalalarni yechishga mo'ljallangan. Masalan, har bir firmada uzining xodimlari xaqidagi axborotga ishlov beruvchi axborot texnologiyasi albatta bo'lishi kerak.

2. Boshqarishning axborot texnologiyalari. Ularning maqsadi ish faoliyati qaror qabul qilish bilan bog'liq bo'lgan insonlarning axborotga bo'lgan talabini qondirishdan iborat. Boshqarishning axborot tizimlari tashkilotning o'tmishi, hozirgi holati va kelajagi haqidagi axborotni ham o'z ichiga oladi.

3. Ofis(idora)ning axborot texnologiyasi.

Avtomatlashtirilgan ofisning zamonaviy axborot texnologiyalari bu — tashkilot ichidagi va tashki muhit bilan kommunikatsion jarayonlarni kompyuter tarmoqlari va axborotlar bilan ishlovchi boshqa zamonaviy vositalar asosida tashkil etish va qo'llab-quvvatlashdan iborat. Buning uchun maxsus dasturiy vositalar xam ishlab chiqilgan. Ulardan biri Microsoft Office dasturlar paketidir. Uning tarkibiga Word matn muxarriri, Excel elektron jadvali, Power point taqdimot uchun grafikani tayyorlash dasturi, Microsoft Access ma'lumotlar omborini boshqarish tizimlari kiradi.

REFERENCES

1. G'ulomov S.S, Aliimov R.X., Lutfullayev X. S. va boshqalar. Axborot tizimlari va texnologiyalari. Toshkent.: «Shark», 2000 y
2. FynoMoaC. S, Shermuhamedov A.T. Begalov B. A. «Iqtisodiy informatika». Toshkent. «O'zbekiston», 1999Zaynalov N.R., Porsayev F.M., Usmonov I. A. «Informatsion texnologiyalar». (Ma'ruza matnlari). II qism. Samarkand: SamKI. 2003 y.
3. Zaynalov N.R., Siddiqov Y.M., Davronov A. E. «Informatika» (Ma'ruza matnlari). Samarkand: SamKI. 2002 y.

ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНДА РУЎХЫЙ ЭДЕП-ИКРАМЛЫЛЫҚҚА ТӘРБИЯЛАҰ МӘСЕЛЕЛЕРИНИҢ КОГНИТИВ УСЫЛЛАРЫ

Пазылов Мирбек Арзыевич

Таяныш докторант

Әжинияз атындағы Нөкис мемлекетлик педагогикалық институты

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8242796>

Анотация. Бул мақалада жасларды тәрбиялауда үрп-әдет дәстүрлері менен нақыл-мақал хәм үгит нәсият сөзлер, ертеқ, дәстанлар арқалы тәрбиялау хәм олардың халқ педагогикасында тутқан орны хаққында толық мағлуматлар хәм пикирлер баян етилген.

Гилт сөз: үрп-әдет дәстүрлер, когнитив, Халық педагогикасы, әдеп-икрамлылық, инсанлылық, тәрбиялау.

COGNITIVE METHODS OF EDUCATIONAL ISSUES OF SPIRITUAL GRACE IN PUBLIC PEDAGOGY

Abstract. In this article, detailed information and opinions are presented about the traditional programs in the education of young people in the form of proverbs and admonitions, fairy tales, epics and their role in folk pedagogy.

Key words: traditional programs, cognitive, population pedagogy, morality, humanity, upbringing.

КОГНИТИВНЫЕ МЕТОДЫ ВОСПИТАНИЯ ПРОБЛЕМЫ ДУХОВНОЙ БЛАГОДАТНОСТИ В ПУБЛИЧНОЙ ПЕДАГОГИКЕ

Аннотация. В данной статье представлены подробные сведения и мнения о традиционных программах воспитания молодежи в виде пословиц и наставлений, сказок, былин и их роли в народной педагогике.

Ключевые слова: традиционные программы, познавательная, народная педагогика, нравственность, человечность, воспитание.

Миллий үрп-әдет дәстүрлері менен нақыл-мақал хәм үгит нәсият сөзлер, ертеқ, дәстанлар арқалы баланы руўхый әдеп-икрамлылыққа, ақыллы, саналы, мәдениятлы, хәр тәрәплеме жетик шахс етип тәрбиялау, халқымыздың көп әсирлик өмир тәжирибесине сүйенген ҳалда әмелге асырыу халық педагогикамыздың тийкарғы принципі болып келмекте. Себеби, қайсы заманда болса да елдің раўажланыуының тийкарғы шәрти тәлим-тәрбия болып келгенлиги хеш кимге де сыр емес. Сонлықтан да халқымыздың миллий мәдениятын, қол өнерин, салт-дәстүрлерин, үрп-әдетлерин, әдеплилик қағыйдаларын, ақыл-нәсият сөзлерин жас әўладтың руўхына, санасына оның кишкене балалық дәўиринен баслап сиңдириу, миллий өзгешеликлеримизди қәлиплестириу тек ғана ата-аналардың емес, ал оған тәлим беретуғын муғаллим хәм устазлардың да, кең жәмәәтшиликтиң де тиккелей ўазыйпасы есапланады. Халықтың тили, дини, үрп-әдети, салт-дәстүри болмаса миллет сақланбайды, ал халық педагогикасын тек ғана мектеп хәм оқыу орынларында емес, өмирде пайдаланыу, оннан хәр бир ата-ана хәм кең жәмийетшиликтиң хабардар болыуы менен де өз әҳмийетине ийе болып есапланады.

Хүрметли Президентимиз Ш.М.Мирзиёев атап өткениндей «Бизиң хәўес етсе арзыйтуғын уллы тарихымыз бар, хәўес етсе арзыйтуғын уллы ата-бабаларымыз бар». [1]

Ҳақыйқатында да ҳәр қандай материаллық байлықтан үстин турыўшы инсан қадир-қымбаты, меҳир-мүриўбети, пәк мухаббат ҳәм садықлықтың көринисин халқымыз тымсалында көриўимизге болады. Бундай инсанийлық пәзийлетлерди қанымыздан-жанымызға сиңдирип барылыўы тәрбияның физикалық тәрәпи менен бирге инсан руўхиятына қаратылыўында десек асыра айтқан болмаймыз.

Халқымызда жаман әдетлерди ислемеўди, жаман қылықларды қылмаўды, жаман ис-хәрәкетлерди әмелге асырмаўды баланың кишкенелигинен баслап әдетлендирип тәрбияға когнитив жантасқанлығын көриўимиз мүмкин. Мәселен, «Суўды патаслама», «Суўға түкирме», «Нанды еки қоллап сындырыў керек», «Босағада отырыўға болмайды», «Адамды айланып жуўырма» [3] сыяқлы ақыл-нәсиятларын айтыў менен бир қатарда айырым ўақытлары шеклеген ис-хәрәкелериниң болажақ нәтийжелерин де шамалап айтатуғын болған, яғный «Көпшикте отырсаң ақылсыз боласаң», «Табалдырықты тебиў жақсы емес», «Жамбаслап жатып аўқат жеген гүнә», «Жасы үлкеннен бурын аўқатқа қол салмайсаң», «Еснегенде аўзыңды қолың менен басып көлегейлеп турыў-әдеплилик» [3] деген өмирлик ақыл-нәсият сөзлер менен де баланы әдеп-икрамлылыққа тәрбиялап келген, яғный «Жаманлықты айт та жақсылықты таяп қой», «Адамның жаманын халық дүзетер» [4] деп бала тәрбиялаўда когнитив көз-қарасларын билидирип өткен.

Инсан руўхына, оның әдеп-икрамлылығына, инсанлық пәзийлетлерди өзінде жәмлеўине түртки болыўшы бундай тәрбияны когнитив усылда алған бала келешекте өзин-өзи қадағалап, айтар сөзин, ислейтуғын хәрәкетин, орынлайтуғын жұмысын басламастан бурын әлебетте бир мәўрит ойланып алыўға, ақылға уғрас тәризде әмелге асырыўға хәрәкет етери сөзсиз.

Илимий әдебиетларда «Халық педагогикасы раўажланыў менен қәлиплесиўдиң узак тарихый жолларын басып өтип, бизиң дәўиримизге жетти ҳәм илимий педагогика пайда боламан дегенше жас әўладты кәмалға жеткизиўде бирден бир тәрбия мектеби хызметин атқарды. Инсанияттың барлық урпақлары халық педагогикасы мектебинен тәлим-тәрбия алып ер жетти. Топланған билим ҳәм тәлим-тәрбия тәжирийбелери үлкен әўладтан, кишкене әўладқа аўызеки педагогикалық қолланба сыпатында мийрас қалдырды». [5] Енди руўхый әдеп-икрамлылық тәрбиясы ҳаққында тоқталып өтетуғын болсақ «Жас әўладты халықтың бай миллий, мәдений, тарихый дәстүрлерине, үрп-әдетлери ҳәм де миллий қәдириятларға тийкарланған нәтийжели шөлкемлестириўшилиқ, педагогикалық форма қураллары (воситалари) ислеп шығылып әмелге ен жайдырылатуғын тәрбия» [6] болып есапланады. Ал руўхыйлық болса «Бул адамның ийелеген пайдалы билимлери өмирде сыналаберип көнликпе ҳәм тәжирийбе басқышларынан өткен ҳәм руўхына сиңип, жасаў тәризи арқалы өзінде көрсете алатуғын унамлы социаллық сыпатлар жыйындысы». [7] Солай екен ата-ана тәрәпинен болсын, ямаса кең жәмәәтшилиқ тәрәпинен болсын балаларға тәрбия берийде руўхый әдеп-икрамлылық тәрбиясы бир ямаса еки айтып әмелге асырылмайды, яғный «тәрбия ислерин дәўир талабына жуўап бере алатуғын ҳалға келтириў ушын тәрбияның тийкары болған барлық идеялар, қайтадан көрип шығылыўы, тийкаргы итибар болса бала шахсына қаратылыўы, жыллар даўамында топланған тәжирийбеден унамлы пайдаланыў зәрүрлигин талап етеди». [8]

Өтмишке нәзер таслайтуғын болсақ ата-бабаларымыз перзентлериниң балалығын пәтшалыққа теңеген болса, өспиримлик дәўиринде мийнетке үйретип келген ҳәм

перзентиниң балалық дәуириндеги қарым-қатнасы менен өспиримлик дәуириндеги қарым-қатнасында да парк болған. Ал бүгинги күн болса балалық хәм өспиримлик дәуирлерине шекем болған жас өзгешеликлерин есапқа алып тәрбия беріўди талап етип атырғаны сөзсиз. Себеби, техника хәм технологиялардың раўажланыўы, оннан инсанлардың орынсыз пайдаланыўы, әлбетте баланың руўхый өзгешеликлерине де тәсир етпей қоймайды. Қала берди балаларға болған мүнәсибетимизде олардың жас өзгешеликлерин де есапқа алыўымыз керек екенлиги, бул бойынша көплеген машқалалар ушырап турғаны ҳеш кимге де сыр емес. Мәселен, үш жасар бала менен бес жасар баланың өсиўинде ойлаўында, сөйлеўинде әдеўир парк болғанлығы сыяқлы, олар менен қарым-қатнас жасаўда да сезилерли дәрежеде парк болады, яғный бес жасар балаға айтқан сөзимизди үш жасар бала түсинбеўи мүмкин. Сонлықтанда бала тәрбиялағанда олардың жас өзгешеликлерине қарап когнитив усылларды қолланыўымыз әхмийетли роль атқарады.

Баланы тәрбиялаўдың дәслепки басқышы шаңарақ хәм ата-ана тәрәпинен әмелге асырылады. Гейде тәжирийбесизлик хәм итибарсызлықлардың нәтийжесинде бала тәрбиялаў процессинде хәм оның өсип раўажланыўында қандай да бир машқалаларда пайда болады. Бала кишкене дәуириндеги сыяқлы ата-анасына, жақынларына еркелегиси келеди, айырым балалар шоқлығын көрсете баслайды. Сонлықтан да перзентлеримизге балалық дәуиринен баслап ««жақсы» хәм «жаман», «мүмкин» хәм «мүмкин емес» деген сөзлер арасындағы парықты үйретиўимиз, өзимиз болса барқулла оларға әмел қылыўымыз керек» [2] деген қағыйда менен жасасақ, балаларымыздың шоқлық, ынжықлық, еркелик сыяқлы әдетлерин, руўхый әдеп-икрамлылық сыяқлы уллы пазыйлетке айландырыў мүмкиншилигине ийе боламыз. Илимий дереклерде көрсетилиўинше бала шаңарақта ақыл, әдеп-икрамлылық, физикалық, екологиялық, экономикалық, мийнет хәм ҳуқуқый тәрбияның дәслепки бүртиклерин алады [9].

Тәрбияның бундай түрлерин беріўши шаңарақты шаңарақ басшысы басқарады. Оның ўазыйпасы, «Економикалық-хожалық, репродуктив (нәсилдин даўам етирилиўи), тәрбиялық (мийнет, экономикалық, сиясый, ҳуқуқый, идеялогиялық, физикалық, ақлий, руўхый, жынсый, әдеп-икрамлылық, естетикалық, диний) қадағалаў, шаңарақ ағзаларының дәрежесин, хұрметин, ар-намысын, абыройын қорғаў, дем алыўын, бос ўақтың үнемли шөлкемлестириў, жас әўладты шаңарақ қурыўға таярлаў, жәрдем беріў, руўхый-емоционал, сәўбетлесіў (коммуникатив), жасы үлкен ата-әжелерге ғамхорлық етиў» [10] болып есапланады. Ал қалған жасы кишилер болса шаңарақ басшысының тәрбиясын алыў, айтқан тапсырмаларын орынлаў, жақсы оқып билим алыў, өзине шекемги хәм өзинен кейинги шаңарақ ағзаларын хұрмет етиў, қәдирлеў, олар менен жақсы қарым-қатнаста болыў, бир сөз бенен айтқанда шаңарақта аўызбиршилик пенен жасаў ўазыйпасын атқарады. Алынған тәрбияның дурыслығы, жасы үлкенлерге хұрмет-иззеттиң шексизлиги нәтийжесинде бундай ҳуқуқты қолға киргизген перзентлерде анасы хәм қыз апалары менен мәслаҳатлесип шаңарақты басқарады.

Шаңарақ үлкен патриархал шаңарақ, еки әўладтан ибарат шаңарақ; толық емес шаңарақ; тек ерли зайыптан ибарат шаңарақ. аралас шаңарақ; байналминал шаңарақ; қайта қурылған шаңарақ [10] сияқлы түрлерге бөлинеди. Бул шаңарақлардың дерлик барлығында кишкене нәрестелер дүньяға келер екен, әлбетте тәрбиялық орталық жаратылыўы керек болады.

Баланың өзін көрсетиуі, раўажланыуы, қыйыншылықларды жеңиуі, жақсы менен жаманды ажырата алыуы, шаңарақ ағзаларының өз-ара қарым-қатнасына да байланыссы болады. Америкалы психолог Бронфенбриннердің изертлеулері бойынша: әке хұкимран болған шаңарақларда ер балалар жақсы тәрбия алған, жууапкершиликти сезетуғын болған. Бойсыныушаң тәбиятлы, еркин хәрекет ете алмайтуғын, ата-анасына қарам болған, өзине жүдә кем исенетуғын жаслар, ата-ана тең хұкимран болған шаңарақларда ер жеткен. Бундай шаңарақлар, қарым-қатнасқа кирисиуіге қыйналатуғын, қарар қабыл етиуде басқалардан көмек күтетуғын перзентлерди тәрбиялайған [11].

Демек, шаңарақта тәрбиялық орталықтың жаратылыуы шаңарақ ағзалары хәм ата-аналарымызға да тиккелей байланыссы. Жәмийетте басқа инсанларға өз түсинигимизди, пикиримизди сабырлылық, шыдамлылық пенен жеткизиуіге хәрекет етемиз, шаңарақта да сол пазыйлетлерди перзентлеримизге көрсетсек, артықша эмоцияларға берилмей, тыңлау қәбилетимизди де иске қоссақ, кишкене болса да перзентлеримиз бенен көбирек қарым-қатнас жасасақ, келешекте де перзентлеримиздің жәмийетте өз орнын нәтийжели табыуға ерискен боламыз.

Сөзимиз жууамағында халқымыздың бала тәрбиялау барысында көп әсирлик тәжийрибесине сүйене отырып, миллий рууҳый тәрбияны баланың жас өзгешеликлерине қарай когнитив усыллар аркалы әмелге асырсақ, перзентлеримизди кишкенелигинен баслап тек ғана физикалық раўажланыуы менен қоса, рууҳый жетилисиуіне итибар берсек, хәр тәреплеме жетилискен кәмил инсанды тәрбиялаған болар едик.

REFERENCES

1. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон иждокор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги маърузаси 04.08.2017. president.uz.
2. Prezident SHavkat Mirziyoevning O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 26 yilligiga bag`ishlangan tantanali marosimdagi ma`ruzasi. president.uz
3. А.Әбдиев. «Қарақалпақ ырымлары» Нөкис 2014. (29. 30, 31 бетлер)
4. «Қарақалпақ фольклоры» 88-100-томлар. Нөкис «Илим»-2015 (57.59-бетлер)
5. Ж.Б.Базарбаев, А.Пазылов, Ә.Алимов, О.Кназбаев «Қарақалпақ этнопедагогикасы» Нөкис «Билим» 2010-ж. (9-бет).
6. Ж.Хасанбоев. Х.Тўракулов ва бошқалар «Педагогика фанидан изоҳли луғат» Тошкент 2009 (286)
7. Б. Зиёмухаммадов «Педагогика» Тошкент 2006-й. (20-бет)
8. Салаева М.С Нормуродова Б. «Тарбиявий ишлар методикаси» Тошкент 2009-йил (3-бет).
9. А.Мусурманова, Х.Ибрагимов, О.Жамолiddinova va boshqalar Umumiy pedagogika 1-qism. Toshkent 2020-yil. (7-8, 129-131betlar)
10. Najmiddinova K.U. Oila tarbiyasida milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyatning o`rni Toshkent 2016. (37-38-bet)
11. I.Bozorova NavDPI o`qituvchisi Bola shaxsining shakllanishida otaning o`rni. Farzand tarbiyasida otaning mas`uliyati, vazifasi va majburiyati: muammo va echim Respublika ilimiy-amaliy anjumani maqolalar to`plami. Toshkent 3-avgust 2018-yil. (141-bet).

TARBIYA TURLARI

Karimova Sevara

GulDU tayanch doktoranti

Ashurova Muxlisa

GulDPI I- bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8247476>

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxsni axloqiy jihatdan shakllantirishda tarbiya jarayoni hamda turlaridan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari bayon etilgan.

Kalit soʻzlar: Tarbiya, axloq, tushuncha, gʻoya, ijtimoiy, madaniy.

TYPES OF EDUCATION

Abstract. This article describes the theoretical and practical aspects of the use of educational process and types in moral formation of a person.

Key words: Education, morality, concept, idea, social, cultural.

ВИДЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье рассмотрены теоретические и практические аспекты использования образовательного процесса и видов в нравственном становлении личности.

Ключевые слова: Воспитание, нравственность, понятие, идея, социальное, культурное.

Tarbiya jarayonining jamiat taraqqiyotidagi roʻli nihoyatda beqiyosdir. Insonni tarbiyalash uni bilim olishga, mehnat qilishga undash va bu xatti-harakatini sekin asta koʻnikmaga aylantirib borish lozim. Mushohada qilish qobiliyatni tarbiyalaydi va mushohada qilish aqlni peshlaydi. Aql ongni saqlaydi. Ong esa moddiy va maʼnaviy manbaga aylanadi. Shu tarzda inson asta sekinlik bilan takomillashib komillikka erishib boradi. Ammo buning uchun tarbiyachi va tarbiyalanuvchidan uzoq davom etadiga masuliyat, sharafli mehnat va qunt irodani talab qiladi. Buning uchun bolalarning yosh hususiyatlarini inobatga olish zarur. Manaviy insoniy sifatlarning shakllanishida oiladagi, atrofdagi, jamiatdagi muhit va bolalarga boʻlgan munosabat muxim roʻl oʻynaydi. Ota-onalarimiz va atrofdagilarning bir-birlariga boʻlgan munosabatlarini koʻrgan bola shunga qarab shakllanib boradi. Soʻng sekin asta qilayotgan ishining mohiyatini anglaydi. Bolalarni toʻgʻri tarbiyalashda ota-onalarning ongi, manaviyati, bilimi, tarbiyalanganligi muhim ahamiyatga ega.

Aniq bir maqsadga qaratilgan tarbiyaning samaradorligi tarbiyachining qanday metoddan foydalanishiga bogʻliq.

Tarbiya-shaxsni maqsadga muvofiq shakllantirish jarayonidir.

Tarbiya-maʼnaviy manbalar va hozirgi zamon talablari va ehtiyojlarni nazarda tutgan holda oʻqituvchining oʻquvchi bilan aniq bir maqsadga qaratilgan oʻzaro amaliy va nazariy muloqotidir.

Biror bir maqsadga qaratilgan tarbiya jarayonining mohiyati va vazifalari tarbiyachi tomonidan rejalashtiriladi.

A) Talabaning qaysi hislatini shakllantirish yoki yoʻqotish maqsadida rejalashtiriladi.

B) Shu hislatlarni tarbiyalash yoki yoʻqotish uchun xizmat qiladigan manbalar izlab topish.

C) Belgilangan maqsad uchun xizmat qiladigan nazariy va amaliy manbalarni qaysisini va qayerda ishlatishni rejalashtiradi.

Bunday rejaga solib olib borilgan tarbiya mohiyatini talim-tarbiya tizimi, jamiat va insonlarning intellektual va jismoniy faoliyat tashkil qiladi.

TARBIYA TURLARI QUYIDAGILARDAN IBORAT:

1) Axloq- odob tarbiyasi. Axloq tarbiyasi insonlarga eng muhim, ziyoda-sharif, balnd daraja beruvchi tarbiyadir axloq tarbiyasining maqsadi insonni axloqiy shakillantirishdir. Shaxsning muhim manaviy sifatlaridan bo'lgan axloqiy ong, xisssiyot va xulqni shakillantirishdir. Sharq allomalari Axloqiy-tarbiyaviy asarlarining asosini "Quroni karim" suralari, Muhammad payg'ambar faoliyati va ko'rsatmalarini ifodalo'vchi hadislar hikmatli rivoyatlar tashkil qiladi.

2) Mehnat tarbiyasi. Mehnat insonni uch balodan: yurak siqilishi, axloqiy buzulish, muxtojlikdan saqlaydi. Mehnat qilmaganlarga mehnatni sevmaganlarga salbiy munosabatlarni "Bekorchidan xudo bezor" kabi hikmatlarni misol qilib keltirishimiz mumkun. Yalqo'v, ish yoqmaslar ikki farzand yetishtiradilar bular zorlik, badbaxtlik. Mehnatni sevgan har kishi har turli noqobil ishlardan tortinadi. O'quvchilarga kasb tanlash uchun alohida ahborotlar ham berib borilishi lozim. Kasbga oid axborot berganda mashxur shaxslar bilan uchrashuvlar, ishlab chiqarishga ekskursiyalar tashkil qilish, maktablarda kasb tanlash kabinetini tashkil etish, shu kasbni egallash uchun lozim bo'lgan hislatlar bor yoki yo'qligini aniqlashga ko'maklashish lozim.

3) Nafosat tarbiyasi. Tarbiya turlarining boshqa shakillari kabi estetik tarbiya ham o'z diqqat e'tiborini yakka odamga va ijtimoiy guruhga qaratadi. Estetik tarbiya ham umuminsoniy va milliy qadryatlarni qaror topishiga xizmat qiladi.

4) Ekologik tarbiya.

Ekologik tarbiya berishga tayyorlashning mazmuni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1 Atrof-muhit va uning shaxs m'anaviy dunyosiga tasiri.

2 Tabiat va uning ahamiyatini aniqlash.

3 Tabiatga muhabbatni rivojlantirishda maktab va oilaning hamkorligi.

4 Tabiatni muhofaza qilishda ota-onaning namunali o'rni.

5 Tabiatga ongli munosabatda bo'lish

6 Yoshlarni ekologik tarbiyalshda milliy anana va udumlarni qayta tiklash.

5) Iqtisodiy tarbiya.

Iqtisodiy tarbiya o'quvchilarga tejamkorlik, tashabbuskorlik, iqtisodiy hisob kitob va ayni shu kabilar haqida fikrlay olishni kamol toptirishdan iboratdir. Iqtisodiy tarbiya mazmuni haqida sharq muttufakiri Abu Nasr Farobiy insonga yashash uchun juda ko'p narsalar zarurligini va bularni vujudga keltirish yo'lida boshqa shaxslarga murojat etish zarurligini e'tirof qiladi.

6) Iymon etiqod tarbiyasi.

Iymon, ishonch, e'tiqod shuningdek iymonlik va iymonsizlik inson ma'naviy axloqiy sifatlarining ifodasi bo'lib, uning ijtimoiy insoniy va biologik hayvoniy mohiyatlarini belgilab beruvchi mezondir. Iymonli odam insofli, yuksak manaviyat sohibi bo'ilib, iymonsiz odam uning aksidir, yani xudbin munofiq bo'lib, o'z nafsining qulidir.

Har qanday jarayon muayyon natijaga erishishga qaratilgan qonuniy va izchil harakatlar majmuasidan iborat bo'ladi. Tarbiya jarayoni natijasi har tomonlama va uyg'un kamol topgan yangi mustaqil O'zbekiston ravnaqini taminlaydigan komil insonni shakillantirishdan iborat. Hulosa qilib aytganda, tarbiya jarayoni mohiyati muayyon voqea rivojlanishining asosiy belgilari va tendensiyalarini belgilo'vchi chuqur aloqalarni, ichki munosabatlarini aks ettiradi va bu inson kamoli uchun eng muhim ahamiyat kasb etadi.

REFERENCES

1. Myxiddinovna M. H. METHODS OF TEACHING ENGLISH BASED ON CREATIVE THINKING //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2021. – T. 1. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
2. Mamatova K. THE POTENTIAL OF THE LEADER IN MANAGING THE EDUCATIONAL INSTITUTIONS //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B5. – C. 180-183.
3. Mamatova K. M. Creative Techniques, Methods and Trends in English Language Teaching //Eastern European Scientific Journal. – 2018. – №. 2.
4. MAMATOVA K. CREATIVE APPROACH TO TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE //O ‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2019,[1/3] ISSN 2181-7324.
5. Shahriddinovna, K. S. (2023). Didactic Features Of Development Of Nature Perception Skills Of Primary School Students. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 19, 183-187.
6. Shahriddinovna, K. S. (2023). INTRODUCING CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH THE WORLD. *American Journal of Applied Science and Technology*, 3(06), 09-14.
7. Shahriddinovna K. S. Didactic Features Of Development Of Nature Perception Skills Of Primary School Students //Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. – 2023. – T. 19. – C. 183-187.
8. Shahriddinovna K. S. INTRODUCING CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH THE WORLD //American Journal of Applied Science and Technology. – 2023. – T. 3. – №. 06. – C. 09-14.
9. Karimova, S. (2022). THE ROLE AND IMPORTANCE OF" NATURAL SCIENCES" IN THE DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF NATURE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS. *Science and innovation*, 1(B6), 214-218.
10. Karimova S. THE ROLE AND IMPORTANCE OF" NATURAL SCIENCES" IN THE DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF NATURE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B6. – C. 214-218.
11. Karimova S. CHARACTERISTICS OF NATURAL TEACHING METHODOLOGY //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 11. – C. 737-740.

TA'LIM-TARBIYA, BILIM-NAJOTDIR.

X.M.Mamatova

GulDPI "Pedagogika" kafedrası v.b dotsenti(PhD)

Karimova Sevara

GulDU tayanch doktoranti

Turg'unboyeva Muslima

Guliston Davlat Pedagogika Instituti Pedagogika yo'nalishi

1-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8247506>

Annotatsiya. Bu maqolada bilim, ta'lim, tarbiya hozirgi kundagi axloq va ko'plab olimlar fikrlari va hikmatli so'zlaridan iborat.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, bilim, din, axloq, ma'naviyat.

EDUCATION IS UPBRINGING, KNOWLEDGE IS SALVATION.

Abstract. In this article, knowledge, education, upbringing, morality and the thoughts and words of wisdom of many scientists are included.

Key words: education, training, knowledge, religion, ethics, spirituality.

ОБРАЗОВАНИЕ - ВОСПИТАНИЕ, ЗНАНИЕ – СПАСЕНИЕ.

Аннотация. В этой статье собраны знания, образование, нравы сегодняшнего дня, а также мысли и мудрые слова многих ученых.

Ключевые слова: воспитание, воспитание, знание, религия, нравственность, духовность.

"Najot -bilimda, najot -ta'limda, najot -tarbiyada".

Sh.Mirziyoyev.

Najot -ta'limda, najot -tarbiyada, najot -bilimda. Nega aynan ta'lim, tarbiya, bilim? Bu 3 ta so'z bir-birini to'ldirib, mukammallashtirib turadi. Ta'lim bo'lmasa, tarbiya yuzaga kelmaydi.

Hazirgi zamonda insonni porloq kelajakka, yuksak ma'naviyatga olib chiquvchi yo'l bu ilm-fan va ta'limdir.

Barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya orqali erishiladi. Ilmli kishilar har qanday davrada o'zlarining o'rinlariga ega bo'lishadi. Bu fikrimga isbot qilib Axmad Yugnakiyning quyidagi hikmatini keltirmoqchiman.

Ilmli zotlar o'tsa ham nomi ulug',

Ilmsiz tiriklayin o'lgan bir cho'lix.

Ilm olish inson zaruriyatlaridan biridir. Ilm inson hayotini oftob kabi yoritadi. Jaholat yaralagan so'qir ko'ngil ko'zimizga malham bo'ladigan ham ilmdir.

Yugnakiy bilimli va bilimsiz insonlarni taqqoslar ekan, bilimli-tillo dinorga, bilimsiz-johil odam, xalq orasida doim xor-u zor bo'lishini aytadi.

Shu qatorda tarbiya haqida keltirgan hikmatli so'zlar bu fikrlarimizga qo'shimcha bo'ladi.

Tarbiya ta'limdan ustun turadi.

Insonni tarbiya voyaga yetkazadi.

Spenser.

Chidan ham tarbiya ta'limdan oldinroq bola tug'ilmasdanoq unga singdiriladi. Ta'lim ustozlar va hayot ko'magida orttiriladi.

Yaxshi tarbiya ko'rgan odamning xislatlaridan biri shuki, bunday odam o'z faoliyatida boshqalardan bir qadam oldinga o'tsa orqaga qaraydi, sheriklariga yordam qo'lini uzatadi, safini kengaytirib, yangi maqsad va g'alabalarni ko'zlaydi. Ayrim insonlar kibrga berilib qilgan hamma mehnatlarini o'z qo'li bilan barbod qiladi.

Tarbiya ikki xil usulda beriladi:

Birinchisi, tarbiyani o'z hayot tajribalarini singdirish yo'li bilan ota-onamiz beradi.

Ikkinchisi, yanada muhimrog'i hayotning o'zi bergan tarbiyasidir. Bizga eng katta tarbiya beruvchi bu so'zsiz hayotning o'zidir.

Inson har doim intilishda, izlanishda va harakatda bo'lishi lozim. Zero, o'zingiz orzu qilgan inson bo'lishingiz uchun hech qachon kech bo'lmaydi.

Agar inson biron narsani o'ylab topa olsa, uni bajarishga ham qodir bo'ladi. Shunday ekan har doim yuksak marralarni ko'zlab yashamoq kerak.

Bizga berilgan eng buyuk ne'mat vaqtimizni bekorchi narsalarga sarflab yubormasligimiz kerak.

Zero, "Eng zo'r qobiliyatlar bekorchilik sabab so'nadi"-deb ta'kidlaydi Mishel de Monten.

Qadimgi yunon faylasufi Aflotun ham quyidagi hikmatini keltirib o'tadi "Butun umringiz davomida ozungizga intiling va vaqtingizni behuda sarflamang, chunki, havoga uchgan vaqt sizdagi barcha yaxshi narsalarni tortib oladi"

Bizga in'om etilgan oltinga teng vaqtimizni to'g'ri taqsimlab, ilm-ma'rifatga sarflashimiz ham go'zal tarbiyamizning namunasidir.

Bu maqoladan chiqaradigan xulosamiz shuki, inson har doim ilm-ma'rifatga intilib, hech qachon ta'lim olishdan va o'rganishdan qochmasliklari kerak. Zero, ta'lim, tarbiya, bilim-najotdir.

REFERENCES

1. Nilufar To'ymurodova ilmiy maqolasi. "Science and Education" jurnali.
2. Yulduz Jovliyeva ilmiy maqolasi. "Central Asian academic" jurnali.
3. Myxiddinova M. H. METHODS OF TEACHING ENGLISH BASED ON CREATIVE THINKING //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2021. – T. 1. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
4. Mamatova K. THE POTENTIAL OF THE LEADER IN MANAGING THE EDUCATIONAL INSTITUTIONS //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B5. – C. 180-183.
5. Mamatova K. M. Creative Techniques, Methods and Trends in English Language Teaching //Eastern European Scientific Journal. – 2018. – №. 2.
6. MAMATOVA K. CREATIVE APPROACH TO TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE //O 'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2019,[1/3] ISSN 2181-7324.
7. Shahriddinova, K. S. (2023). Didactic Features Of Development Of Nature Perception Skills Of Primary School Students. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 19, 183-187.
8. Shahriddinova, K. S. (2023). INTRODUCING CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH THE WORLD. *American Journal of Applied Science and Technology*, 3(06), 09-14.

9. Shahriddinova K. S. Didactic Features Of Development Of Nature Perception Skills Of Primary School Students //Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. – 2023. – T. 19. – C. 183-187.
10. Shahriddinova K. S. INTRODUCING CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH THE WORLD //American Journal of Applied Science and Technology. – 2023. – T. 3. – №. 06. – C. 09-14.
11. Karimova, S. (2022). THE ROLE AND IMPORTANCE OF" NATURAL SCIENCES" IN THE DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF NATURE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS. *Science and innovation*, 1(B6), 214-218.
12. Karimova S. THE ROLE AND IMPORTANCE OF" NATURAL SCIENCES" IN THE DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF NATURE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B6. – C. 214-218.
13. Karimova S. CHARACTERISTICS OF NATURAL TEACHING METHODOLOGY //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 11. – C. 737-740.

TEMURIY MALIKALAR ICHIDA BIBIXONIM

X.M.Mamatova

GulDPI "Pedagogika" kafedrası v.b dotsenti(PhD)

Toshpo'latova Kamola Zafarjon qizi

Guliston Davlat Pedagogika Instituti Pedagogika yo'nalishi 1-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8247571>

Annotatsiya. Mazkur maqolada temuriy malikalar, xususan, Bibixonimning insoniy fazilatlari va Amir Temur hayotida tutgan o'rni haqida to'xtalib o'tilgan. Maqola davomida asosli fikr va mulohazalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: temuriy malikalar, Bibixonimning insoniy fazilatlari, Sohibqiron.

AMONG THE TIMURID PRINCESSES, BIBIKHANIM

Abstract. This article focuses on the human qualities of Timurid princesses, in particular Bibi Khanim, and her role in the life of Amir Temur. During the article, reasonable opinions and considerations are mentioned.

Key words: Timurid princesses, Bibikhanim's human qualities, Sahibqiran.

СРЕДИ ТИМУРИДСКИХ ПРИНЦЕСС БИБИХАНИМ

Абстрактный. Данная статья посвящена человеческим качествам тимуридских принцесс, в частности Бибиханим, и ее роли в жизни Амира Темура. В статье упоминаются обоснованные мнения и соображения.

Ключевые слова: тимуридские принцессы, человеческие качества Бибиханим, Сахибкиран.

Amir Temur deganimizda ko'z oldimizga buyuk Sohibqiron yarim dunyoni o'ziga bo'ysintirgan, bosib olgan joylarini obod qilgan, doimo hammaga adolat qilgan shaxs gavdalanadi. Buyuk bobomizning otasi Tarag'ay Bahodir Markaziy Osiyoning ijtimoiy -siyosiy hayotida katta nufuzga ega bo'lgan, Barlos qavmidan chiqqan o'rtahol beklardan bo'lib, Chig'atoy xonlaridan Qozoqxonning lashkarida xizmat qilgan. Xo'ja ilg'or qishlog'i va uning tevarak atrofdagi yerlar unga mulk hisoblangan. Bobomizning bolaligini qanday kechganligi haqida aniq ma'lumot deyarli yo'q. Lekin bizga ma'lumkim shahzodalarning ta'lim -tarbiyasiga katta e'tibor berilgan. Tarag'ay Bahodir birmuncha kambag'allashib qolganiga qaramay o'g'lini yoshligidan aslzodalarga yarasha o'qitgan. Otasi Amir Temurga katta-kichik bilan muomala ilmini, ov qilish va harbiy ilmlarni o'rgatgan. Amir Temurning onasi Takina Mohbegim Buxoroda shariat ishlari bo'yicha yuksak lavozimlarni egallagan Sadr-shariat unvonli Ubaydulla Mahmud al-Buxoriyning qizi bo'lgan. Takina Mohbegim o'g'luga shariat ilmini o'rgatadi. Shuning uchun ham Amir Temurga ona yurti Buxoro juda azizdir. Amir Temur davrida ayollarning o'rni beqiyosdir.

Amir Temurning Saroy Mulkxonim ismli rafiqasi bizga „Bibixonim“ nomi bilan mashhurdir. Saroy Mulkxonim Chig'atoy ulusining mansub mo'g'ul xonlaridan Qozoqxonning qizi bo'lib, 1342-yilda tug'ilgan. Saroy Mulkxonim zamonasining yuksak idrokli, farosatli, tadbirkor va aql-zakovat bobida ham benazir edi. Insonparvar, Vatanni sevguvchi, mamlakatning siyosiy, ijtimoiy, madaniy hayotidan yaxshigina xabardor bo'lgan, Saroy Mulkxonim saltanat ishlarida o'zining dona maslahatlari bilan o'z o'rniga egadir. Amir Temur Saroy Mulkxonimga

shunday ta'rif beradi. „Agar saltanatni oltin uzuk desam“, -deydi, uning oliy bezagi siz, yoqut ko'zi siz“. Amir Temur Hofiz Sheroziyning mana bu she'ri juda ham yoqtirib qoladi.

Agar ko'nglimni shod etsa o'sha Sheroz jananoni,
Qora xoliga baxsh etgum Samarqand-u Buxoroni.

Aynan Hofiz Sheroziyning mana shu jumllariga Amir Temur ikki shahar hirojini beradi. Saroy Mulkxonim Amir Temurning harbiy yurishlarida ko'pincha birga yurgan va Saroy Mulkxonim o'zing dona maslahatlari bilan ishtirok etgan. Aytishlaricha, Amir Temur Eronga qarshi yurish boshlaganda Isfaxonning qamali ko'pga cho'zilib, qo'shinning ozuqa bilan ta'minlashga mablag' yetishmay qoladi. Nihoyat, Amir Temur Samarqandga chopar yo'llab, Saroy Mulkxonimga maktub jo'natadi. Maktub qisqa bo'lib, Qo'shinning zahirasi tutadi, xazinasdan zar yuboring „-, deyilgandi. Saroy Mulkxonim bu maktubning mazmunidan ogoh bo'lgach, maktubning orqa tomoniga „Ulug' amir zaringiz tugagan bo'lsa, siyosatingiz ham tushadimi?“-deb yozib, jo'natib yuboradi. Shundan ham ko'rinib turibdiki Saroy Mulkxonim aql-zakovatda benazir ayol bo'lgan.

Amir Temurning saroyida joriy qilingan tartibga ko'ra, chet ellik elchilarni qabul qilish marosimlarida hukmdor yonida xotinlari ham ishtirok etishgan. Ispaniya qiroli Genrix III ning Samarqand hukmdori Amir Temur huzuriga yuborgan elchisi Klavixoning yozishicha, Amir Temur elchilarni „Dilkusho“ bog'ida qabul qiladi. Qabul marosimi katta ziyofat va tantana bilan boshlanadi. Qabul marosimida hukmdor Temurning yonida Saroy Mulkxonim boshliq boshqa xotinlarni ham yuzlariga parda tashlab o'tirganlar. Ispan qiroli yuborgan hadyalar orasida Amir Temurga ko'proq qizil movut ma'qul bo'ladi va bu haqida avvalo Saroy Mulkxonim bilan fikrlashadi. Bunday ko'rinadiki Saroy Mulkxonim Amir Temurning xotinlari ichida eng nufuzlisidir. Amir Temur Saroy Mulkxonimdan farzandi yo'q. Ammo Sohibqiron o'z o'g'li Shohruh Mirzo, suyuqli nabiraslari Muhammad Sulton Mirzo, Xalil Sulton Mirzo va Ulug'bek Mirzolarini Saroy Mulkxonimning tarbiyasini ishonib topshiradi. Saroy Mulkxonimning tarbiyasini olgan Shohruh Mirzo, Xalil Sulton Mirzolar san'at va adabiyotga, Ulug'bek Mirzo esa ilm-fan, adabiyot va musiqaga mehr qo'yishadi. Ko'p befarzand ayollar o'z qora qismlari tufayli, boshqalardan tug'ilgan bolalarni yomon ko'rib qolishadi. Lekin Bibixonim farzandsizligi uchun bolalarga yanada qattiqroq mehr qo'yan va shu mehr tufayli hatto umrida bola ko'rmagan vujudi uyg'onib, ko'krigidan sut kelgan paytlar ham bo'lgan ekan. Mehr tufayli, uning allalarini eshitib ulg'aygan Temuriy shahzodalar uni onalaridek suyub, izzat -ikrom qilishgan. Nevaralari ichida eng ziyragi bo'lgan Muhammad Tarag'ay uxlamay osmondagi yulduzlarga tikilib yotgannini ko'rgan Saroy Mulkxonim jilmayib „Bu bola namuncha yulduzlarga tikilishni yaxshi ko'rmasa!“, -deb o'ylardi va nevarasining yonboshida yotgan „Ziji jadid Elxoniy “kitobini ko'rib, uning shu yoshda bunday murakkab kitobni o'qiyotganidan bir tarafdin tashvishlansa, bir tarafdin xursand bo'lardi. Saroy Mulkxonim o'sha paytlardayoq nevarasining baxti kelajagini ko'ra olgan. Bunday tashqari Bibixonim tufayli Shohruh Mirzo, Sulton Iskandar Mirzo, Xalil Sulton Mirzo, Abu Bakr Mirzolar go'zal g'azallar bitishgan.

Bibixonimning tarbiyasini olgan shahzodalarimiz tarixlarda o'zlarining ishlari bilan o'chmas iz qoldirishdan. Barcha yaxshi ishlarning boshida to'g'ri va chiroyli tarbiyadir. Barcha tarbiyalarining boshida esa ayollar turadi. Ayollarimiz qanchalik bilimli va dona, bo'lishsa, ertangi kelajagimiz uchun yetuk iqtidorli bolalari tarbiyalashadi. Bekorga xalqimiz ayollar o'qimishli bo'lsa, butun jamiyat o'qimishli bo'ladi deyishmagan.

REFERENCES

1. Myxiddinova M. H. METHODS OF TEACHING ENGLISH BASED ON CREATIVE THINKING //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2021. – T. 1. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
2. Mamatova K. THE POTENTIAL OF THE LEADER IN MANAGING THE EDUCATIONAL INSTITUTIONS //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B5. – C. 180-183.
3. Mamatova K. M. Creative Techniques, Methods and Trends in English Language Teaching //Eastern European Scientific Journal. – 2018. – №. 2.
4. MAMATOVA K. CREATIVE APPROACH TO TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE //O ‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2019, [1/3] ISSN 2181-7324.
5. Shahriddinova, K. S. (2023). Didactic Features Of Development Of Nature Perception Skills Of Primary School Students. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 19, 183-187.
6. Shahriddinova, K. S. (2023). INTRODUCING CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH THE WORLD. *American Journal of Applied Science and Technology*, 3(06), 09-14.
7. Shahriddinova K. S. Didactic Features Of Development Of Nature Perception Skills Of Primary School Students //Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. – 2023. – T. 19. – C. 183-187.
8. Shahriddinova K. S. INTRODUCING CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH THE WORLD //American Journal of Applied Science and Technology. – 2023. – T. 3. – №. 06. – C. 09-14.
9. Karimova, S. (2022). THE ROLE AND IMPORTANCE OF" NATURAL SCIENCES" IN THE DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF NATURE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS. *Science and innovation*, 1(B6), 214-218.
10. Karimova S. THE ROLE AND IMPORTANCE OF" NATURAL SCIENCES" IN THE DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF NATURE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B6. – C. 214-218.
11. Karimova S. CHARACTERISTICS OF NATURAL TEACHING METHODOLOGY //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 11. – C. 737-740.

KOREKSION MAXSUS PEDAGOGIKA

X.M.Mamatova

GulDPI "Pedagogika" kafedrası v.b dotsenti (PhD)

Bosimbekova Ruxshona

Guliston Davlat Pedagogika Instituti

Pedagogika yo'nalishi 1-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8247599>

Annotatsiya. Koreksion pedagogikaning maqsadi – anomal bolalarga integratsiyalashgan inkulyuziv ham differensial ta'limni tashkil etish uchun zarur shart -sharoitlarni o'rganish ulardagi psixofiziologik kamchiliklarni iloji boricha bartaraf etish tuzatish yoki bilinmaydigan holga keltirish usullarini belgilash va amaliyotda tadbiq etish yo'llarini tarbiyachi hamda o'qituvchilarga ko'rsatib berishdan iborat.

Kalit so'zlar: koreksion pedagogika, Anomal, inkulyuziv, reabilitatsiya, Nogironlik, maxsus pedagogika.

CORRECTIONAL SPECIAL PEDAGOGY

Abstract. The goal of correctional pedagogy is to study the necessary conditions for the organization of integrated inclusive and differential education for anomalous children, to determine the ways to eliminate psychophysiological deficiencies in them as much as possible, to correct them or to make them unknown, and to show educators and teachers the ways to implement them in practice. is to show.

Key words: correctional pedagogy, abnormal, inclusive, rehabilitation, disability, special pedagogy.

КОРРЕКЦИОННАЯ СПЕЦИАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИКА

Аннотация. Целью коррекционной педагогики является изучение необходимых условий для организации комплексного инклюзивного и дифференцированного обучения аномальных детей, определение путей максимального устранения у них психофизиологических недостатков, их коррекция или замалчивание, а также показать воспитателям и учителям способы их реализации на практике.

Ключевые слова: коррекционная педагогика, аномальная, инклюзивная, реабилитация, инвалидность, специальная педагогика.

Koreksion pedagogika so'zi lotin tilidan olingan bo'lib tuzatish bartaraf etish, pedagogika ta'lim tarbiya o'rganish degan ma'nolarni anglatadi. Ruhiy va jismoniy kamchiliklari bor bolalar "anomal" bolalar deyiladi (yunoncha odatdan, tashqari, noraso degan ma'noni anglatuvchi anomalos so'zidan olingan). Koreksion pedagogikaga 19 asr o'rtalari ya'ni 1975- yil Vigotskiy tomonidan asos solingan. Koreksion pedagogika sohasining bahsli mavzusi anomal, alohida yordamga muhtoj bolalar hisoblanadi. Koreksion pedagogika fanining maqsadi – anomal bolalarga integratsiyalashgan inkulyuziv ham differensial ta'limni tashkil etish uchun zarur shart -sharoitlarni o'rganish hisoblanadi. Ushbu soha bo'yicha qator ishlar amalga oshirilmoqda.

1994 -yilda YuNeSkO "Maxsus ta'lim zaruriyati" nomli hujjatni tayyorlash unda maxsus ta'limga muhtoj bolalar va yoshlar uchun ta'limni tashkil etish va takomillashtirish masalalari ko'rib chiqiladi Alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalar uchun tashkil etilgan ta'lim tizimida

birinchi navbatda bolalarning talablari o'rganiladi. Ushbu ta'lim tizimida ma'lum sharoitlar yaratilishi lozim. Bunga modifikatsiya, kompensatsiya, adaptatsiya, reabilitatsiyalar kiradi.

Masalan, agar bola eshitmasa uni eshitish apparati bilan ta'minlash, yura olmasa nogironlar aravachasi va boshqa qulay asbob uskunalari bilan ta'minlash hisoblanadi.

Inklyuziv ta'lim maxsus yordamga muhtoj bolalar va yoshlar uchun individuallashtirilgan va sharoitga qarab o'zgaruvchan g'amxo'rlik bilan yondasha oladigan ta'lim tizimidir.

Inklyuziv jalb etish degan ma'noni anglatadi ya'ni jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bor bolalarni sog'lom tengdoshlari bilan o'zaro bog'lanib birgalikda ta'lim olishidir.

Mustaqilligimizning dastlabki yillaridayoq respublikamizda sog'lom avlodni tarbiyalashga katta e'tibor berilmoqda.

Barkamol avlodni tarbiyalash masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilmoqda. Ushbu masala ustuvor deb qaralmoqda. Mustaqil Vatanimizning birinchi ordeni "Sog'lom avlod uchun" xalqaro xayriya jamg'armasining tuzilganligidir. 2000 – yilni "Sog'lom avlod yili", 2001 -yil "Ona va bola yili" deb e'lon qilinganligi fikrimizning yorqin dalilidir.

Prezidentimiz tomonidan sog'lom avlod ruhida maxsus yordamga muhtoj bolalarni sog'lomlashtirish ularni sog'lom kishilar qatoriga qo'shish ijtimoiy moddiy jihatdan himoyalash mehnatga moslashtirish kabi qator qarorlar hujjatlar qabul qilinmoqda. Hozirgi kunda koreksion pedagogika sohasiga katta e'tibor berilmoqda. Maxsus sohalar ochilib bu bo'yicha qator ishlar tadbirlar amalga oshirilmoqda. Koreksion pedagogikaning asosiy vazifasi ruhiy va jismoniy rivojlanishida nuqsoni mavjud bolalar uchun maxsus muassasalarda koreksion ta'lim tarbiya jarayonini tashkil etish shakllari hamda usullari bo'yicha bilim ko'nikma malakalarini shakllantiradi.

Nogironlikning oldini olish va nogironlarni tibbiy ijtimoiy reabilitatsiya qilish yuzasidan Vazirlar Mahkamasining 1995 -yil 11-noyabrda O'zbekiston Respublikasining nogironlarni reabilitatsiya qilish bo'yicha 1996 -2000 yillarga mo'ljallangan davlat dasturi 2000-2005 yillarga mo'ljallangan davlat dasturi qabul qilingan va qator tadbirlar ishlab chiqildi.

1993-yil 1-dekabrda 153 mamlakatda bola huquqlari to'g'risida konvensiya imzolandi. Ushbu konvensiyada bolalarning huquqlari majburiyatlari keltirib o'tilgan. Eng avvalo nogironlikning oldini olish nogironlarni tibbiy va ijtimoiy reabilitatsiya qilish ularning ruhiyatini yaxshilash va sog'lomlashtirish nogironlikni ilk bor aniqlash saralash maxsus ta'lim tarbiya berish va koreksion pedagogik ishlar orqali koreksiyalash kasb hunarga yo'naltirish hayotga moslashtirish jismoniy tarbiyalash nogironlar bilan ishlash asosiy maqsad qilib qo'yilgan. Ta'limga muhtoj bolalar uchun maxsus ta'lum muassasalari faoliyat ko'rsatmoqda..

Xulosa. Koreksion pedagogika muhtoj bolalar bilan sog'lom bolalarni birgalikda ta'lim olishi uchun sharoitlar yaratish kerak.

REFERENCES

1. "Maxsus pedagogika" P.M.Po'latova kitobi Toshkent 2014
2. "Logopediya" Ayupova kitobi Toshkent 2007.
3. Myxiddinova M. H. METHODS OF TEACHING ENGLISH BASED ON CREATIVE THINKING //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2021. – T. 1. – №. 1.5 Pedagogical sciences.

4. Mamatova K. THE POTENTIAL OF THE LEADER IN MANAGING THE EDUCATIONAL INSTITUTIONS //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B5. – C. 180-183.
5. Mamatova K. M. Creative Techniques, Methods and Trends in English Language Teaching //Eastern European Scientific Journal. – 2018. – №. 2.
6. MAMATOVA K. CREATIVE APPROACH TO TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE //O ‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2019,[1/3] ISSN 2181-7324.
7. Shahriddinova, K. S. (2023). Didactic Features Of Development Of Nature Perception Skills Of Primary School Students. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 19, 183-187.
8. Shahriddinova, K. S. (2023). INTRODUCING CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH THE WORLD. *American Journal of Applied Science and Technology*, 3(06), 09-14.
9. Shahriddinova K. S. Didactic Features Of Development Of Nature Perception Skills Of Primary School Students //Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. – 2023. – T. 19. – C. 183-187.
10. Shahriddinova K. S. INTRODUCING CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH THE WORLD //American Journal of Applied Science and Technology. – 2023. – T. 3. – №. 06. – C. 09-14.
11. Karimova, S. (2022). THE ROLE AND IMPORTANCE OF" NATURAL SCIENCES" IN THE DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF NATURE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS. *Science and innovation*, 1(B6), 214-218.
12. Karimova S. THE ROLE AND IMPORTANCE OF" NATURAL SCIENCES" IN THE DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF NATURE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B6. – C. 214-218.
13. Karimova S. CHARACTERISTICS OF NATURAL TEACHING METHODOLOGY //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 11. – C. 737-740.

MILLAT KO'ZGUSI-TIL

X.M.Mamatova

GulDPI "Pedagogika" kafedrası v.b dotsenti (PhD)

To'rabekova Gulmira

Guliston Davlat Pedagogika Instituti

Pedagogika yo'nalishi 1-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8248286>

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilimizning boshqa tillar orasidagi beqiyos o'rni, ahamiyati, boyligi, tarixda tilimizning yuksalishi va rivojlanishi yo'lida o'z asarlari bilan hissa qo'shgan ajdodlarimiz asarlari hamda hozirgi kunda tilimizga qaratilayotgan e'tibor haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ona tili, davlat tili maqomi, "Qutadg'u bilig", yangi uyg'onish davri.

LANGUAGE IS THE MIRROR OF THE NATION

Abstract. This article talks about the incomparable place of our language among other languages, its importance, richness, the works of our ancestors who contributed with their works to the rise and development of our language in history, and the attention paid to our language today.

Key words: mother tongue, state language status, "Kutadgu Bilig", new renaissance period.

ЯЗЫК - ЗЕРКАЛО НАЦИИ

Аннотация. В данной статье рассказывается о несравненном месте нашего языка среди других языков, его важности, богатстве, трудах наших предков, которые своими трудами способствовали возникновению и развитию нашего языка в истории, и вниманию, уделяемом нашему языку сегодня.

Ключевые слова: родной язык, статус государственного языка, «Кутадгу билиг», период нового Возрождения.

Har bir xalqningning Vatani, oilasi, davlati kabi yana bir buyuk boyligi bor. Bu ham bo'lsa uning tili hisoblanadi. Til odamlarni bir millatga mansub xalq sifatida birlashtiradi. Til - har bir millat o'zligining ajralmas belgisi, xalqni - xalq, millatni - millat qiladigan ramzlardan biri asrlar osha ajdoddan avlodga meros bo'lib yetib keladigan o'zaro aloqa vositasidir. Mamlakatimizda 1989-yilning 21-oktyabrida o'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi istiqbolimiz sari qo'yilgan dadil qadamlardan biri sifatida tarixdan joy olgan edi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o'ttiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimidagi nutqida bu borada qilinadigan keng ko'lamlı ishlarning to'laqonli tarixini chizib berar ekan, bu ishlarning pirovard natijalarini quyidagicha ifoda etdi: „Muxtasar aytganda, har birimiz davlat tiliga bo'lgan e'tiborni mustaqillikka bo'lgan e'tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni ona Vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantirishimiz lozim". Ayni paytda ona tilimizga bo'lgan e'tibor har qachongidan ham yuqori pog'onaga ko'tarilib, bugun davlat tilining taraqqiyoti, uning nufuzini oshirish, unga teran muhabbat va ehtirom tarbiyasi ila, uning boy xazinasini qayta tiklash va rivojlantirishga katta e'tibor qaratilayotir.

Davlatimiz rahbari tajribali tabibday tilimiz tomirlarini qo'lida tutib, uning dard-u og'riqlariga malham topmoqda, qaddini ozod ko'tarish va emin-erkin faoliyati uchun madad berish yo'llarini ko'rsatmoqda. Mamlakatimizning milliy yuksalishday ulug' va ezgu maqsadlariga erishuvida ona tilimizning benazir tayanch bo'lib xizmat qilmoqda. Shuning uchun ham Prezidentimiz o'z nutqlarida: „Davlat tili masalasi milliy g'oyamizning asosiy tamoyillaridan biri bo'lishi zarur”ligini alohida uqtiradilar.

Ota-ona o'z farzandiga yaxshi xulq, yaxshi tarbiya berishdan ortiq ma'naviy meros qoldira olmagan kabi ajdodlar ham avlodlariga shu yurtga xos bo'lgan yaratuvchanlik, tafakkur mahsuli bo'lmish bebaho moddiy va madaniy yodgorliklar hamda tarbiyalovchi, ilm-u ma'rifat yog'dulari ila yo'g'rilgan asarlar va eng muhimi, ona tilidan bo'lak buyuk meros qoldira olmasa kerak.

Milliy tilimizni go'yoki bir muazzam chinorga mengzasak, uning chuqur ildizlari - bu uning olis o'tmishga borib taqaladigan boy tarixidir. Baquvvat tanasi esa o'zbek tilining ravnaqida beqiyos o'rin tutgan ajdodlarimizdir, ya'ni Mahmud Qoshg'ariy, Ahmad Yassaviy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Ogahiy, Furqat, Qodiriy, Cho'lpon, Usmon Nosir kabi buyuk ijodkorlardir. Bu ro'yxatni cheksiz faxr bilan yana uzoq davom ettirish mumkin. Shox-shabbalari esa bu tilimizda yaratilgan o'lmas va nodir asarlarimizdir. “Qutadg'u bilig”, “Hibat ul-haqoyiq“, “Muhabbatnoma”, “Mahbub ul-qulub”dan tortib, “O'tkan kunlar”, “Mehrobdan chayon”, “Yulduzli tunlar” kabi adabiyot gultojilaridir. Barglari esa tilimizning zeb-u ziynatlari, o'ziga xosliklari, dur-u gavharlaridir. Endi shuni baralla ayta olamizki, chuqur ildizga ega, ko'rkam, mustahkam va muazzam bu chinorga hech kim bolta ura olmaydi, hech kim shoxlarini sindira olmaydi. Uning bebaho boyligi bo'lmish adabiyotiga hech kim yomon ko'z ila qaray olmaydi.

Agar biz O'zbekistonimizni dunyoga tarannum etmoqchi, uning qadimiy tarixi va yorug' kelajagini ulug'lamoqchi, uni avlodlar xotirasida boqiy saqlamoqchi bo'lsak, avvalambor buyuk yozuvchilarni, buyuk shoirlarni, buyuk ijodkorlarni tarbiyalashimiz kerak. Nega deganda, ulug' adib Abdulhamid Cho'lpon aytganidek: “Adabiyot yashasa- millat yashar”.

O'zbek tilining xalqimiz ijtimoiy hayotida va xalqaro miqyosidagi obro'-e'tiborini tubdan oshirish, yoshlarni vatanparvarlik, milliy an'ana va qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash, mamlakatimizda davlat tilini to'laqonli joriy etishni ta'minlash maqsadida o'zbek tiliga Davlat tili maqomi berilganligining 30 yilligini nishonlash arafasida 2019-yil 21-oktyabr kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzini va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni e'lon qilindi.

Mazkur farmonga muvofiq Vazirlar Mahkamasi tuzilmasida Davlat tilini rivojlantirish departamenti tashkil etildi, shuningdek, hukumat qarori bilan davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, muassasa va boshqa tashkilotlarda qonun hujjatlaritga rioya etilishi, o'zbek tilini rivojlantirishni ta'minlash masalalari bo'yicha maslahatchi lavozimi joriy etildi.

Bugungi kunda shuni ishonch bilan ayta olamizki, butun dunyo tillari ichra o'zbek tili o'zining serma'no qirralari, so'z boyligi, adabiy qonuniyatlari bilan alohida joziba kasb etadi, ziyo mash'allarini, ilm-ma'rifat peshvolarini maftun etib keladi. O'zbek kurashining dunyoga yoyilishi tufayli sof o'zbekcha so'zlarning jahonga kirib borishi yana bir bor tilimizning jahon hamjamiyatidagi o'rni mustahkamlanib borayotganligidan dalolat beradi.

Bunga bir yorqin misol 2020-yilning 23-sentyabrda yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev BMTning 75-sessiyasida o'zbek tilida baralla nutq so'zlab, butun dunyoni ona tilimizga mahliyo

qilib qo‘ydilar. Ayni mana shu damda o‘zbek ekanligimdan, mustaqil O‘zbekiston Respublikasining fuqarosi ekanligimdan chinakamiga faxr hissini tuydim.

Xulosa qilib aytganda, bugungi shiddatli davrda chinakam ma’naviyatli va ma’rifatli odamgina inson qadrini bilishi, o‘z milliy qadriyatlarini, milliy o‘zligini anglashi, erkin va ozod jamiyatda yashash, mustaqil davlatimizning jahon hamjamiyatida o‘ziga munosib o‘rin egallashi uchun fidoiylik bilan kurasha olishi, tilni sevish, uni ardoqlash millatni sevish va uni ardoqlash bilan teng hisoblanadi. Inson uchun uning vatani, ota-onasi, oilasi qanchalik qadrlil bo‘lsa, uning ona tili ham shu qadar aziz va muqaddas bo‘ladi.

Prezidentimiz ta’biri bilan aytganda, “Bugungi kunda biz yangi O‘zbekistonni, yangi Renessans poydevorini barpo etishdek ezgu maqsadlarimizga erishishda, hech shubhasiz, ona tilimizning hayotbaxsh qudratiga tayanamiz”.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning o‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilganligining o‘ttiz yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimidagi nutqi // Xalq so‘zi, 2019-yil 22-oktyabr
2. M.Aminov, A.Madvaliyev va boshqalar, Davlat tilida ish yuritish. Toshkent 2022-yil
3. I.Karimov Yuksak ma’naviyat- yengilmas kuch. Toshkent 2008. 87-bet
4. Myxiddinova M. H. METHODS OF TEACHING ENGLISH BASED ON CREATIVE THINKING //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2021. – T. 1. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
5. Mamatova K. THE POTENTIAL OF THE LEADER IN MANAGING THE EDUCATIONAL INSTITUTIONS //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B5. – C. 180-183.
6. Mamatova K. M. Creative Techniques, Methods and Trends in English Language Teaching //Eastern European Scientific Journal. – 2018. – №. 2.
7. MAMATOVA K. CREATIVE APPROACH TO TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE //O ‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2019,[1/3] ISSN 2181-7324.
8. Shahriddinova, K. S. (2023). Didactic Features Of Development Of Nature Perception Skills Of Primary School Students. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 19, 183-187.
9. Shahriddinova, K. S. (2023). INTRODUCING CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH THE WORLD. *American Journal of Applied Science and Technology*, 3(06), 09-14.
10. Shahriddinova K. S. Didactic Features Of Development Of Nature Perception Skills Of Primary School Students //Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. – 2023. – T. 19. – C. 183-187.
11. Shahriddinova K. S. INTRODUCING CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH THE WORLD //American Journal of Applied Science and Technology. – 2023. – T. 3. – №. 06. – C. 09-14.

12. Karimova, S. (2022). THE ROLE AND IMPORTANCE OF" NATURAL SCIENCES" IN THE DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF NATURE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS. *Science and innovation*, 1(B6), 214-218.
13. Karimova S. THE ROLE AND IMPORTANCE OF" NATURAL SCIENCES" IN THE DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF NATURE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B6. – C. 214-218.
14. Karimova S. CHARACTERISTICS OF NATURAL TEACHING METHODOLOGY //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 11. – C. 737-740.

AMIR TEMUR O'GITLARINING TARBIVAVIY AHAMIYATI

Umirov Baxodir

GulDPI Ijtimoiy fanlar va san'atshunoslik kafedrası o'qituvchisi

Siddiqov Jamoliddin

Guliston Davlat Pedagogika Instituti

Pedagogika yo'nalishi 1-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8248466>

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk bobokalonimiz Amir Temurning hayot yo'li va markazlashgan davlat qurish uchun qilgan ishlari ko'rsatilgan. Shuningdek Amir Temur davlatini adolat ila boshqarganligi, mamlakatda qonun va tartib ishlarini joriy etadi. Davlatni siyosiy va iqtisodiy jihatdan mustahkamlaydi. Uning asarlarida adolat, vatanparvarlik, insoniylik kabi bir qancha g'oyalar yetakchi o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: Temur tuzuklari, temur tuzuklari asarining tarbiyaviy ahamiyati, markazlashgan davlat, madaniyat, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hayot, din peshvolari, davlat boshqaruvi, adolat, Muhammad Tarag'ay, qurilish ishlari, ov qilish, harbiy bilim, Kesh viloyati, diniy, dunyoviy, falsafiy, ichki tarqoq.

THE EDUCATIONAL VALUE OF AMIR TEMUR'S TEACHINGS

Abstract. This article shows the life path of our great grandfather Amir Temur and the work he did to build a centralized state. Also, Amir Temur ruled the country with justice, he introduced law and order in the country. Strengthens the state politically and economically. A number of ideas such as justice, patriotism, and humanity occupy a leading place in his works.

Key words: Timur's tuzuks, educational importance of the work of Timur's tuzuks, centralized state, culture, economic, socio-political life, religious leaders, state administration, justice, Muhammad Taragai, construction works, hunting, military knowledge, Kesh region, religious, secular, philosophical, internally divided.

ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ УЧЕНИЯ АМИРА ТЕМУРА

Аннотация. В данной статье показан жизненный путь нашего прадеда Амира Темура и проделанная им работа по построению централизованного государства. Также Амир Темур справедливо управлял страной, он наводил в стране закон и порядок. Укрепляет государство политически и экономически. Ряд идей, таких как справедливость, патриотизм, гуманизм, занимают ведущее место в его произведениях.

Ключевые слова: тузуки Тимура, воспитательное значение труда тузуков Тимура, централизованное государство, культура, экономическая, общественно-политическая жизнь, религиозные деятели, государственное управление, правосудие, Мухаммад Тарагай, строительные работы, охота, воинские познания, Кешский район, религиозные светский, философский, внутренне разделенный.

Amir Temurning asosiy tarixiy xizmati shundan iboratki aynan uning hukmronligi davrida Yevropa va Osiyo qit'alari ilk bor o'zlarining bir geosiyosiy maydonda yashayotganliklarini his etdilar. Bu xususan juda muhim. Chunki insoniyat shuni tushundiki, biz hammamiz bir-birimizga chambarchas bog'liq, o'zaro aloqadorlikda yashar ekanmiz demak endi yangi va xavfsiz dunyo tartiboti o'rnatish uchun imkoniyat paydo bo'ldi

Islom Karimov

O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti

Buyuk sarkarda va davlat arbobi ko‘plab zafarli yurishlari bilan butun dunyoga mashhur bo‘lgan Amir Temur 1336-yil 9-aprelda Keshda dunyoga kelgan. Amir Temurning onasi Takina xotun Kesh shahrining obro‘li bekalaridan bo‘lgan. Uning otasi Amir Tarag‘ay Barlos urug‘ining obro‘li oqsoqollaridan biri bo‘lgan. Amir Temurning yoshligi ona yurti Keshda o‘tdi. Otasi Amir Tarag‘ay o‘g‘lini yoshligidan aslzodalarga yarasha o‘qitgan va har tomonlama bilim bergan.

Katta-kichik bilan muomala ilmini ov qilish va harbiy ilmlarni o‘rgatgan. Yosh Temurni yetti yoshligidayoq madrasaga o‘qishga bergan. U madrasaga kelganda alifbodan mukammal xabari bo‘lgan. Shunday qilib Amir Temur o‘z zamonasining o‘qimishli va uquvli hukmdorlaridan biri bo‘lib yetishdi. Amir Temur bilan yuzma-yuz o‘tirib suhbatlashishga muyassar bo‘lgan mashhur arab faylasufi Ibn Xaldunning ta’kidlashicha Amir Temur turk va arab, fors xalqlari tarixini chuqur bilgan, dunyoviy va diniy bilimlarning eng murakkab jihatlarigacha yaxshi o‘zlashtirgan zot ekan.

14-asrning 50-yillariga kelganda Mavorounnahrda siyosiy vaziyat ancha og‘irlashdi. Bunga sabab Mo‘g‘uliston xonlarining hujumi bo‘ldi. Hatto Kesh viloyati hukmdori Amir hoji Barlos ham mamlakatni tashlab ketdi. Shunday qiyin vaziyatda Amir Temur boshqacha yo‘l tutdi. Temur o‘z yurtini mo‘g‘ullar tajovuzidan himoya qilish maqsadida Mo‘g‘iliston xoni Tug‘luq Temur oldiga bordi. Shu tariqa u nufuzli davlat lavozimiga tayinlanadi. Shu tariqa Amir Temur siyosiy kurash maydoniga kirib keldi. Keyinchalik, o‘zining bu xatti-harakatini Temur aholini mo‘g‘ullar tomonidan talon-taroj etishdan himoya qilishning yagona yo‘li- puxta o‘ylangan reja 10ming kishilik qo‘shindan kuchli deb izohladi. So‘ng Amir Temur o‘z yurtidan mo‘g‘ullarni haydab chiqarishga muvaffaq bo‘ldi. Asta-sekin davlat boshqaruvini qo‘liga ola boshladi. U davlatni siyosiy va iqtisodiy jihatdan mustahkamladi.

Mamlakatdagi siyosiy tarqoqlikka barham beradi. U o‘z yurtida adolat va tinchlikni ta’minlashga erishadi. Mo‘g‘ullar tajovuzi ostida qolgan hududlarni ham birma-bir o‘z davlatining tarkibiga kiritadi.

Temur tuzuklarini o‘rganish o‘sha davr ma’daniyati va jamiyati shuningdek ular yaratgan siyosiy va iqtisodiy sharoit haqida ham ma’lumot beradi. Amir Temur tarixda harbiy islohotlari va madaniy yutuqlari bilan mashhur bo‘lgan.

Uning asarlari o‘z davrining madaniy va intellektual salohiyatini ham ochib bergan. Amir Temur san’at homiysi ham bo‘lgan. Ta’lim va ilm-fanni ham qo‘llab quvvatlagan. Amir Temur asarlarida O‘rta Osiyoning adabiy va badiiy an’analari, madaniy qadriyatlari o‘z aksini topgan.

Shuningdek Amir Temur qurilish ishlariga ham katta e’tibor qaratgan. Nafaqat o‘z yurtida balki bosib olingan hududlarda ham qurilish ishlariga ham e’tibor qaratgan.

Buyuk bobokalonimiz Amir Temur haqida ko‘plar asarlar bitilgan. Bu nafaqat O‘rta Osiyo olimlari balki Yevropa olimlari tomonidan ham asarlar bitilgan. Masalan ispan tarixchisi Klavixoning mashhur „Esdaliklar“ kitobini misol qilib keltirishimiz mumkin.

Amir Temur va Temuriylar haqida 33mamlakatda 500dan ziyod chet ellik tadqiqotchilarning asarlari chop etilgan. Lekin sho‘ralar davrida Amir Temur siymosida go‘yoki yovuz jahldor jallod odam deya o‘rgatilgan. Shunga qaramasdan faylasuf olim I.M.Mo‘minovning „ Amir Temurning

Oʻrta Osiyo tarixidagi tutgan oʻrni va roʻli "risolasi nashr etilishi jamoatchilikning ushbu mavzuga qiziqishiga olib keladi. bunday shaxsning yuzaga kelishi davrning, zamonning taqozosi Chigʻatoy ulusining zulmi, mayda feodal beklarning vahshiyona ezishi, moʻgʻul xonlari Oltin Oʻrda beklarining Movarounnahrda toʻxtovsiz bosqinchilik yurishlari azoblangan, xonavayron boʻlgan 150yil davomida chet el hukmronligidan tinkasi qurigan mamlakatning , xalqning mustaqillikka erishish talabi edi. Bu tarixiy zaruriyat Temurda uning lashkarboshilarda ravshan koʻrindi, Temur davlat arbobi sifatida maʼlum darajada bu ehtiyojni, talabni zaruriyatni oʻzida aks ettiradi, yaʼni Movarounnahrda mustaqil markaziy birlashgan davlat tuzdi, mamlakat ehtiyojlariga javob berdi. I.M.Moʻminov

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak Amir Temurning yoshligidan aqilli va bilimdon harbiy ishlarga mahorati katta deb aytish mumkin. Uning mardligi va qoʻrqmasligi, vatani uchun hatto jonini tikishga ham tayyor shaxs siymosida koʻrishimiz mumkin. Uning markazlashgan davlat tuzishi davlat tuzishi va bu yoʻldagi har qanday qiyinchiliklarni qoʻrqmasdan dadil yengib oʻtishi biz yoshlarda ham vatanparvarlik hissini uygʻotadi. Amir Temur asarlarida Markaziy Osiyo xalqlarining boy madaniyati va maʼnaviyatidagi yutuqlari haqida malumot berishi bilan katta ahamiyatga ega.

Ularda osha davrning madaniy qadriyatlar va adabiy anʼanalarini aks ettiruvchi shaxsiy qiziqishlari namoyon boʻladi. Bundan tashqari uning saʼnat va meʼmorchilikka homiyligi Oʻrta Osiyoda islom meʼmorchiligi namunasi sifatida abadiy meros qoldirdi. Amir Temur asarlarini oʻrganish Oʻrta Osiyoning boy madaniy merosi haqidagi tushunchamizni kengaytirish uchun xizmat qiladi. Amir Temurning islom diniga ham yaxshi munosabatda boʻladi. Din peshvolari ulugʻ shayxlar va fozillarni hurmat qiladi. Aynan davlat boshqaruvida ham ularni faollikka chorlaydi. Ularni maslahati ila ish koʻradi.

REFERENCES

1. 7-sinf Oʻzbekiston tarixi darsligi 109-130betlar Toshkent-2017
2. Myxiddinovna M. H. METHODS OF TEACHING ENGLISH BASED ON CREATIVE THINKING //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2021. – T. 1. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
3. Mamatova K. THE POTENTIAL OF THE LEADER IN MANAGING THE EDUCATIONAL INSTITUTIONS //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B5. – C. 180-183.
4. Mamatova K. M. Creative Techniques, Methods and Trends in English Language Teaching //Eastern European Scientific Journal. – 2018. – №. 2.
5. MAMATOVA K. CREATIVE APPROACH TO TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE //OʻZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2019, [1/3] ISSN 2181-7324.
6. Shahriddinovna, K. S. (2023). Didactic Features Of Development Of Nature Perception Skills Of Primary School Students. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 19, 183-187.
7. Shahriddinovna, K. S. (2023). INTRODUCING CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH THE WORLD. *American Journal of Applied Science and Technology*, 3(06), 09-14.

8. Shahridinova K. S. Didactic Features Of Development Of Nature Perception Skills Of Primary School Students //Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. – 2023. – T. 19. – C. 183-187.
9. Shahridinova K. S. INTRODUCING CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH THE WORLD //American Journal of Applied Science and Technology. – 2023. – T. 3. – №. 06. – C. 09-14.
10. Karimova, S. (2022). THE ROLE AND IMPORTANCE OF" NATURAL SCIENCES" IN THE DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF NATURE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS. *Science and innovation, 1(B6)*, 214-218.
11. Karimova S. THE ROLE AND IMPORTANCE OF" NATURAL SCIENCES" IN THE DEVELOPMENT OF UNDERSTANDING OF NATURE IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B6. – C. 214-218.
12. Karimova S. CHARACTERISTICS OF NATURAL TEACHING METHODOLOGY //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 11. – C. 737-740.

STUDIES ON THE USE OF OSCILLOSCOPES IN THE DETECTION OF ELECTRICAL VOLTAGE SIGNALS

Kulmuratova Aliya Janabay qizi

Student of Nukus Mining Institute

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8248815>

Abstract. This article discusses power quality monitoring processes and provides data analysis and reporting techniques that can be used to analyze and visualize power quality data. First of all, the concept of power quality monitoring is described, including guidelines for its implementation. The following discussion provides information on the role of standards in energy quality monitoring. A methodology to be used for reviewing power quality disturbances, including their monitoring, analysis and reporting, is presented. Then power quality measuring instruments and transducers are considered. Three reasons for power quality monitoring are detailed before the article concludes with a description of methods for analyzing power and reporting power quality data.

Keywords: Oscilloscope, electrical signals, sound waves, analog oscilloscope, light waves, digital oscilloscope, voltage waves, digital converters, isolated cases.

ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ОСЦИЛЛОГРАФОВ ДЛЯ ОБНАРУЖЕНИЯ СИГНАЛОВ ЭЛЕКТРИЧЕСКОГО НАПРЯЖЕНИЯ

Аннотация. В этой статье обсуждаются процессы мониторинга качества электроэнергии и приводятся методы анализа данных и создания отчетов, которые можно использовать для анализа и визуализации данных о качестве электроэнергии. В первую очередь описывается концепция мониторинга качества электроэнергии, включая рекомендации по ее реализации. Следующее обсуждение предоставляет информацию о роли стандартов в мониторинге качества энергии. Представлена методология, которая будет использоваться для рассмотрения нарушений качества электроэнергии, включая их мониторинг, анализ и отчетность. Затем рассматриваются средства измерения качества электроэнергии и преобразователи. Прежде чем статья завершится описанием методов анализа мощности и представления данных о качестве электроэнергии, подробно описаны три причины для мониторинга качества электроэнергии.

Ключевые слова: осциллограф, электрические сигналы, звуковые волны, аналоговый осциллограф, световые волны, цифровой осциллограф, волны напряжения, цифровые преобразователи, единичные случаи.

Introduction

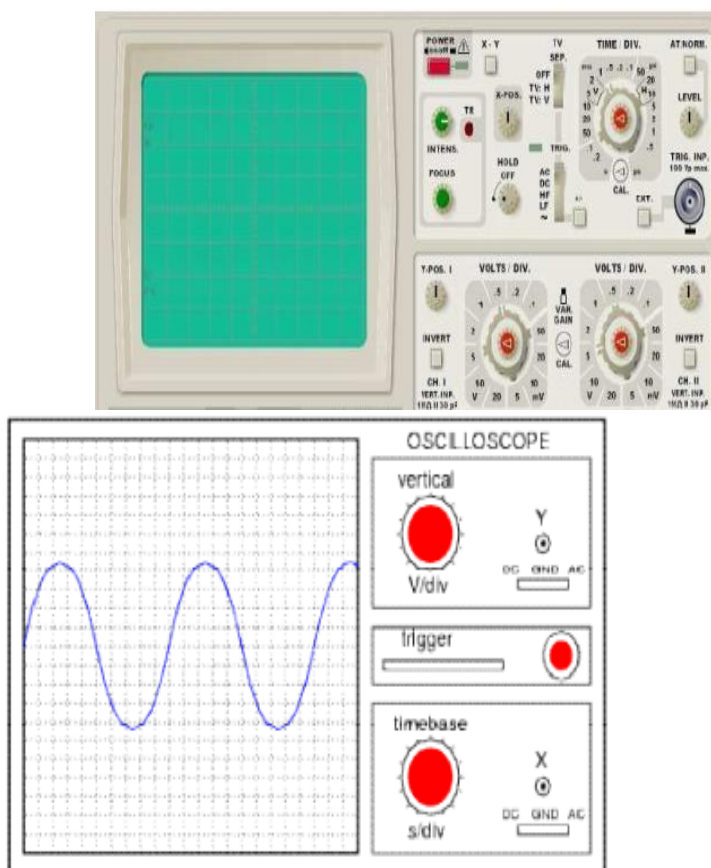
An oscilloscope is an important technological tool that can be used to test electronic systems. This allows us to determine the indicators of electrical signals for easy analysis. In addition, using possible transducers converts various forces and energies into electrical signals, oscilloscopes can be used for observation. In terms of electronic measurement, a transducer refers to any element and produces an electrical signal in response to physical stimuli, such as sound, mechanical stress. Basically pressure, light or heat. For example, an aircraft's altitude sensor is a transducer. For example, it can convert atmospheric pressure into an electrical signal to measure altitude. Therefore, the use of oscilloscopes is not limited to them. The possibilities are endless because an auto technician can use an oscilloscope. It is also used to measure engine vibrations.

So, it becomes necessary for scientists, engineers and for technicians to know how to use an oscilloscope properly, it is necessary to know the principles and technical parameters of its operation. An oscilloscope is primarily a graphic display device. That is, it draws a graph of electricity, gives a signal and displays it on the screen. How the graph is displayed in most applications signals change over time: the vertical axis represents voltage and the horizontal axis. The intensity or brightness of the display is sometimes called the Z-axis. Possible in the graph there are many options to inform the user about the alarm. For example, it informs the user about the time limit and the voltage values of the signal the frequency of the vibrating signal and the "moving parts" of the signal creates a circuit represented by a signal. It can also tell the user how often a certain part is played. This the alarm appears against other components and if the malfunctioning component is damaged warns with a signal. In addition, the display on oscilloscopes can tell the user how much the signal is direct current DC or alternating current AC; as well as how much noise it has and whether or not noise changes over time, etc. So, the importance of oscilloscopes cannot be overstated and emphasized when it comes to electrical signal analysis. For this purpose, we have singles and doubles trace oscilloscopes. The next one can show the result of analyzing two input signals in contrast to the process. Most digital oscilloscopes (especially the more expensive ones) have a push button, instrument front panel to automatically calculate and display its frequency is sent to the input signal as a digital value. If this direct device is not available (in some digital oscilloscopes and all analog ones), there are two alternative ways of using the instrument to measure frequency. Firstly, the internal timebase can be adjusted up to the distance between two consecutive cycles and the measured signal can be read against a calibrated grid on the screen. Measurement accuracy is limited by this method, but can be optimized by measuring between points and a cycle in which the slope of the waveform is steep, usually where it crosses the waves negative effects on the positive part of the cycle. When calculating the unknown frequency from this a relatively simple process occurs over a measured period of time. For example, suppose the distance between two and with the internal time base set to 20 ms/div, cycles are 4.5 divisions. So cycle time 35 ms and therefore the frequency is $1000/35$, which is 28.57 Hz. Measurement accuracy depends about how accurately the distance between two cycles can be read, and it is very difficult to reduce it the error rate is below 5% of the reading.

About the principles and parameters of the oscilloscope

Similar to multimeters, oscilloscopes also come in two types: analog and digital. An analog oscilloscope works by applying the voltage being measured directly to the circuit and radiation appears across the oscilloscope screen. The voltage bends the beam up or down and proportionally there will be options to monitor the waveform on the screen. This gives an immediate picture. In contrast, a digital oscilloscope samples the waveform and uses analog. That's it digital converters are used to convert the measured voltage into digital data. Then using this digital data is collected to reconstruct the waveform on the screen. For most applications, or analog and digital oscilloscopes are compatible. However, each type has its own characteristics. This features make it more suitable for certain tasks. Analog oscilloscopes often preferred when "real-time" display of rapidly changing signals is important. Digital oscilloscopes allow recording and viewing of events that occur only once. They are can perform the processes of processing digital waveform data or sending data to a computer for processing. In addition, they there are also options to save their data as digital waveforms for later viewing and printing. Learning new technological

measurement tools often involves learning new vocabulary. This idea is true for learning and we will learn how to use an oscilloscope. This article describes a useful measurement and oscilloscope information about the working conditions is given. A general term for a pattern that repeats itself over time is wave - sound waves, light waves and voltage waves are all repeating patterns. Oscilloscope measures voltage waves. A cycle of a wave is the repeating portion of the wave's duration. A waveform is a graphical representation of a wave. The voltage waveform shows the time. Also shows the stress on the horizontal axis and the vertical axis. Waveform shapes tell you a lot about measurement limit readings, and that's it is intrinsically dependent on signals. Whenever you see a change in the height of the waveform, you know the voltage is present and constant has changed. Any time there is a straight horizontal line, you know there is no change for that length and you establish the principle of time. Straight diagonal lines represent linear changes - we can see the voltage rise or fall at a steady rate. Sharp angles in the waveform mean a sudden change. Waves can be divided into groups based on their characteristics they are: a) Sinusoidal waves, b) Square and rectangular waves, c) Triangular waves, d) Step pulse shapes, e) Waves with complex parameters. Oscilloscopes are often thought of as portable electronic boxes that can be conveniently placed and test bench, although some new models are on hand, it will be possible to determine the performance. The front panel part of the oscilloscope includes the buttons, switches and indicators used to control the alarm on the display screen. These are the indicators display capacity is determined per unit of time. Front panel controls are usually divided into vertical and horizontal types in addition, there will be display controls and input connectors as shown. Picture 1.

Picture 1. Front view of a typical HM-7Model oscilloscope image.

This article briefly describes how to set up and run an oscilloscope, specifically how to do it. place the oscilloscope on the ground, set the controls to the standard position and pre-compensate the probe and press the button to perform various measurements. Proper grounding is an important step to installation and work with measurements or circuits. It is up to you to connect the oscilloscope to the correct ground protects against dangerous shock and grounding circuits. For safety, the oscilloscope must be grounded. Can cause high voltage circuit ungrounded oscilloscope, any part of the housing, including a button that appears isolated, protects against shocks. However, with a properly grounded oscilloscope, current flows through and the way to the earth, not to the earth through you oscilloscope means connecting it to an electrically neutral reference point (eg ground). Ground the oscilloscope by plugging the three-pronged power cord into a grounded outlet. It is also necessary to obtain accurate measurements there are different types of oscilloscopes. An oscilloscope must share the same ground with any circuit. Some oscilloscopes do not require a separate ground connection. These are the oscilloscope has insulated housings and controls that avoid any shock hazard consists of a user.

Conclusion

As for frequency measurement of electrical energy, many digital oscilloscopes have a push-button instrument on the front panel and we will be able to determine the phase of the input signal through a system that automatically calculates and displays it as a digital value. If this direct device is not available (in some digital oscilloscopes and all analog signals), approximate measurement of the phase difference between signals can be done using any oscilloscope. The two signals are applied to the inputs of the two oscilloscopes and matched and the time base is chosen so that it can be the time between the crossing points of the two signals is measured. It will be possible to measure the phase difference of low and high frequency signals. The upper frequency and voltage limit that can be measured with this method is determined by the bandwidth. Through the results obtained from this article, we have come to this conclusion, which is related to the review of performance methods we can see in the measurement sensor that it is not in the form of an easily measured voltage signal. We do a lot of research to identify different alternative forms of production that we can deal with. Now various electrical changes we study parameters such as resistance, inductance, capacitance and current phase and changes in phase or we determine their frequency capacity and electrical signals. We first learned in this study that bridge circuits are a particularly important type and variable conversion element and therefore we continued to cover them in detail. One particularly important thing we know is that there are two types of bridge chains. Using different types of them is tedious, but allows for better measurement accuracy indicators are low, which leads to preferences in the calibration of sensors. In measurement processes one for sensors that indicate changes in resistance and the other for sensors that convert what is measured quantity becomes a change in inductance or capacitance. In turn, we measurement of covered resistance (alternative methods of using a constant current bridge circuit), inductance measurement depends on capacitance measurement and current measurement. Finally, we see the roads interpret the output of sensors in the form of frequency or change in frequency and we have given information about the phase of the electrical signal.

REFERENCES

1. Yeshmuratova A. TECHNOLOGICAL METHODS OF ENSURING INFORMATION SECURITY IN TECHNICAL SYSTEMS //Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – Т. 3. – №. 4. – С. 188-192.
2. Yeshmuratova A. et al. ENSURING COMPUTER DATA AND MANAGEMENT SYSTEM SECURITY //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 4. – С. 282-287.
3. Dauletov K. Research on methods of automatic control of constant pressure compressors //Texas Journal of Engineering and Technology. – 2023.
4. Dauletov, K., & Kulmuratova, A. (2023). Research Studies on the Creation of an Automated System for Saving Electricity.
5. Dauletov, K., & Kulmuratova, A. (2023). Research on the Use of Renewable Energy in the Automation of Electric Generators.
6. Dauletov K. A. et al. Some features of interaction between phases in Ge/GaAs heterostructure //1998 International Semiconductor Conference. CAS'98 Proceedings (Cat. No. 98TH8351). – IEEE, 1998. – Т. 1. – С. 229-231.
7. Dauletov K. et al. Thermostable Schottky diode on the basis of Ge/GaAs heterostructure; Термостойкий диод Шоттки на основе гетероструктуры Ge/GaAs //Poverkhnost'. Rentgenovskie, Sinkhrotronnye i Neutronnye Issledovaniya. – 1999.
8. Mitin V. F. Miniature temperature sensors based on Ge films //Le Journal de Physique IV. – 1998. – Т. 8. – №. PR3. – С. Pr3-193-Pr3-195.
9. Uteniyazov A. K. et al. The effect of ultrasonic treatments on current transport processes in Al-Al₂O₃-p-CdTe-Mo structure //Advances in Materials Science and Engineering. – 2021. – Т. 2021. – С. 1-6.
10. Dauletov K. A. et al. A heat-resistant Schottky diode based on Ge/GaAs heterosystem //Poverkhnost.–1999. – 1999. – Т. 3. – С. 60-62.
11. Утемисов А. О., Юлдашова Х. Б. К. Системы автоматического управления //Universum: технические науки. – 2022. – №. 5-2 (98). – С. 45-47.
12. Kaipbergenov A. T., Utemisov A. O., Yuldashova H. B. K. STEADY OF AUTOMATIC CONTROL SYSTEMS //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 6. – С. 918-921.
13. Отепов Р. GEOTECHNICAL REQUIREMENTS AND ADVANCED RESEARCH IN THE FIELD OF CONSTRUCTION IN THE CONSTRUCTION OF MULTI-STOREY BUILDINGS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN //Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – Т. 3. – №. 6 Part 3. – С. 189-195.

FUNKSIYALIQ TEŃLEMELERDI KÓSHIY USULI MENEN SHESHIW

Pirnazarov Bektursin

NMPI magistranti

Saporov Zaripbay

f-m.i.k, NMPI oqitiwshisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8249459>

Anataciya. Maqalada tiykarinan funksiyaliq teŃlemelerdi sheshiwde Koshiy usuli menen haqqinda arnawli izertlew jumisi alip barilgan. Aniq pánler baǵdari soniń ishinde matematika iliminde Koshiy usuli haqqinda túsiniq. Oniń funkciyanalliq teŃlemelerdi sheshiwdegi ahimiyeti ashıp berilgen.

Gilt so'zler: Funksiyaliq teŃleme, algebra liq teŃlemeler, natural sanlar kópligi, Koshiy usuli, matematik induksiya usuli, teŃlik.

SOLVING FUNCTIONAL EQUATIONS BY THE CAUCHY METHOD

Abstract. In the article, special research works on the Cauchy method in solving functional equations were carried out. At the same time, let's understand about the Cauchy method in the science of mathematics. Its importance in achieving functional goals is revealed.

Key words: functional equation, algebraic equations, set of natural numbers, Cauchy method, mathematical induction method, equality.

РЕШЕНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ МЕТОДОМ КОШИ

Аннотация. В статье проводились специальные исследования метода Коши при решении функциональных уравнений. Заодно разберемся с методом Коши в науке математике. Выявлено ее значение в достижении функциональных целей.

Ключевые слова: функциональное уравнение, алгебраические уравнения, множество натуральных чисел, метод Коши, метод математической индукции, равенство.

Funksiyaliq teŃleme- bir yaki bir neshe belgisiz funksiyalar qatnasatuǵin teŃleme. Funksiyaliq teŃlemeni sheshiw- bul teŃlemeni qanaatlandiratuǵin funkciyani tabiw. Funksiyaliq teŃlemeler matematikaniń har qiyli tarawlarında payda boladi, adette málim qasiyetlerge iye hámme funksiyalardi tabiw talap etilgende payda boladi. Funksiyaliq termini ádette, ápiwayi usullar menen algebra liq teŃlemelerge keltiriletuǵin teŃlemeler ushin qollaniladi. Funksiyaliq teŃlemeniń geypara o'zgeriwshilerin yaki konkert mánisler menen qandayda bir basqa ańlatpalar menen almastirip yaki bul teŃlemeni ápiwayilastiriwga yaki oni keyingi sheshiw jollari aniq bolatuǵin túrge keltiriwge háreket qilamiz. Qaralatuǵin usuldiń ayriqshalıǵı bir qatar jaǵdaylarda ol sheshimdi hámme múmkin bolǵan funksiyalar klasında tabiwǵa múmkinshilik beriwinen ibarat. Bir neshe misallar qaraymiz;

1 natural sanlar kópliginde aniqlangan, $f(x+1) = f(x) + d$ teŃlemeni qanaatlandiratuǵin $f(x)$ funkciyani tabiń

Sheshiw. Bul teŃlemeni matematikada Koshiy usuli boyınsha sheshemiz $x = 1, 2, 3, \dots$

ańlatpalardi tabamiz $f(2) = f(1) + d$, $f(3) = f(2) + d = f(1) + d + d = f(1) + 2d$,

$f(4) = f(3) + d = f(1) + 2d + d = f(1) + 3d$. Bul eksperiment $n \in \mathbb{N}$ ushin

$f(n) = f(1) + (n-1)d$ teŃlik orinli ekenin ko'rsetedi. Haqiqatında da $x \in \mathbb{N}$ ushin

$f(x) = f(1) + (x-1)d$ teńlik orinli bolatuǵın tekseremiz, Dalillem ushin matematikalıq induksiya usulınan paydalanamiz.

- 1- Bul teńlikni $x=1$ ushin tekseremiz ; $f(1) = f(1)$ duris
- 2- Bul teńlik $x=n-1$ bul jerde $n \geq 2, n \in \mathbb{N}$ orinli dep yaǵniy $f(n) = f(1) + (n-1)d$ ushin duris yaǵniy $f(n) = f(1) + (n-1)d$ boljaymiz. Bunnan $x=n$ ushin teńlik kelip shıǵatuǵının dálillemiz. $f(x+1) = f(x) + d$ bolǵanlıqtan $x=N$ ushin $f(x+1) = f(x) + d$ yaki $f(n+1) = f(1) + (n-1)d + d$ teńlikni alamiz demek qalegen natural N ushin duris eken. Solay etip berilgen funksiyaalıq teńleme sheshimi $f(x) = f(1) + (x-1)d$ boladi eken, $f(1)$ qálegen san,

2) $f(x+y) = f(x) + f(y)$ shártti qanaatlandiriwshi hamme uzliksiz funksiyaardı tabıń Sheshiw; Funksiyaalıq teńlemenin sheshimin izbe-iz tabamiz

1. Meyli $y=x$ bolsin onda $f(2x) = 2f(x)$.
2. $y = 2x, 3x, \dots$ ushin $f(3x) = 3f(x)$ $f(4x) = 4f(x)$ teńliklerdi alamiz
3. Matematikalıq induksiya usuli menen natural n ushin $f(nx) = nf(x)$ (1) teńlikni dálillemiz.
4. $x=1$ bolsa $f(n) = n \cdot f(1)$ bul jerde $f(1)$ turaqli san teńlikni alamiz. Oni C_1 dep belgileyemiz, demek $n \in \mathbb{N}$ ushin $f(x) = C_1 \cdot x$

5. 1-teńlikte $x = \frac{m}{n}$ dep alamiz, bul jerde $\frac{m}{n} > 0$ nátiyjede $f\left(\frac{m}{n}\right) = n \cdot f\left(\frac{m}{n}\right)$ tenlikke

ıye bolamiz. Bunnan $f\left(\frac{m}{n}\right) = \frac{1}{n} \cdot f(m)$ yaki $f\left(\frac{m}{n}\right) = \frac{m}{n} \cdot \frac{1}{m} \cdot f(m)$ sandi C_2 dep

belgilep $f\left(\frac{m}{n}\right) = \frac{m}{n} \cdot C_2$ alamiz. Demek on hám ratsional x lar ushin $f(x) = C_2 \cdot x$

teńlikni alamiz. $f(x)$ uzliksiz funksiya dep boljawlap $f(x) = C \cdot x$ teńlikke ıye bolamiz. $x \in \mathbb{R} x > 0$

6. Teńlikte $y=-x$ dep alamiz $f(0) = f(x) + f(-x)$ alamiz bunnan $f(0) = 0$.
7. $f(0) = f(x) + f(-x)$ teńlikten $f(x) = -f(-x)$ $f(x) = Cx$ bolǵanlıqtan $f(-x) = -Cx$ yaǵniy $f(-x) = C_3x$ solay etip qálegen x ushin teńleme sheshimi $y = -Cx$ boladi. Juwabi; $f(x+y) = f(x) + f(y)$ **Koshiy teńlemesi dep ataladi.**

3-misal $f\left(\frac{x+y}{2}\right) = \frac{f(x)}{2} + \frac{f(y)}{2}$ (2) shártti qanaatlandiriwshi hámme uzliksiz funksiyaardı tabıń

Sheshiw Bul teńlemini Koshiy teńlemesine keltiriwge háreket etemiz. Biz Koshiy teńlemesi dep ataliwshi $f(x + y) = f(x) + f(y)$ teńleme sheshimi $f(x) = Cx$ ko'rsettik, (2) teńlemede $y=0$

bolsin onda $f\left(\frac{x}{2}\right) = \frac{f(x)}{2} + \frac{f(0)}{2}$ $f(0)$ turaqli san bolganliqtan C_1 belgileymiz

$f\left(\frac{x}{2}\right) = \frac{f(x)}{2} + \frac{C_1}{2}$ teńlikni alamiz, x niń ornina $x+y$ qoyamiz $f\left(\frac{x+y}{2}\right) = \frac{f(x+y)}{2} + \frac{C_1}{2}$

alamiz. (2) teńlenmeden $\frac{f(x)}{2} + \frac{f(y)}{2} = \frac{f(x+y)}{2} + \frac{C_1}{2}$ yaki $f(x+y) = f(x) + f(y) - C_1$ (3) 2-

teńleme sheshimi $y = C \cdot f(x)$ funksiya boladi, demek 3-teńleme sheshimi $y = C \cdot f(x) + C_1$

funksiya boladi,

Juwabi; $C \cdot f(x) + C_1$

REFERENCES

1. Научно – теоретический и методический журнал министерства образования РФ, май-июнь, 1996 г
2. Алгебра и начала математического анализа. Задачник. 10 класс.
3. <http://festival.1september.ru/articles/211057/>
4. http://www.brsu.brest.by/pages/centr_pmo/au5.html

UO‘K: 632.7; 632.95

G‘ALLA SHIRASIGA QARSHI ALPAC100 EC. PREPARATINING BIOLOGIK SAMARADORLIGI.

Abdullayeva Xuriyatxon Zafarbekovna

Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti dotsenti
xuriyat2686@mail.ru

Abduraxmanov Mashxurbek Faxriddinovich

O‘rmon xo‘jaligi ilmiy tadqiqot instituti ilmiy xodimi.
abduraxmanovmashur321@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8249482>

Annotatsiya. Don mahsulotlarini yetishtirishda ayniqsa, yetishtirilayotgan g‘allada zararandalarini o‘z vaqtida aniqlash, rivojlanish va zarar keltirish darajasini aniqlash hisobiga samarali kurash choralarini belgilash nihoyatda muhimdir. Donli va dukkakli ekinlarini himoya qilish choralari oziq ovqat xavfsizligini ta‘minlashga xizmat qiladi. Ushbu maqolada g‘alla shirasiga qarshi qo‘llanilgan ALPAC100 EC. 0.15 l/ga preparatining biologik samaradorligi bo‘yicha olingan natijalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: g‘alla, zararandalar, g‘alla shirasi, biologik samaradorligi.

ALPAC100 EC AGAINST GRAIN MUSCLE. BIOLOGICAL EFFECTIVENESS OF THE DRUG.

Abstract. In the production of grain products, it is extremely important to determine the effective control measures due to timely detection of pests in the cultivated grain, determining the level of development and damage. Measures to protect grain and leguminous crops serve to ensure food safety. ALPAC100 EC used against grain aphid in this article. The results obtained on the biological efficiency of the drug 0.15 l/ha are presented.

Key words: grain, pest, grain juice, biological efficiency.

ALPAC100 EC ПРОТИВ ЗЕРНОВЫХ МЫШЦ. БИОЛОГИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРЕПАРАТА.

Аннотация. При производстве зерновых продуктов крайне важно определение эффективных мер борьбы за счет своевременного обнаружения вредителей в возделываемом зерне, определения уровня развития и пораженности. Меры по защите зерновых и зернобобовых культур служат обеспечению пищевой безопасности. В этой статье ALPAC100 EC используется против зерновой тли. Представлены полученные результаты по биологической эффективности препарата 0,15 л/га.

Ключевые слова: зерно, вредитель, зерновой сок, биологическая эффективность.

Mamlakatimiz iqtisodiyotini belgilovchi asosiy soha qishloq xo‘jaligi, uning yetakchi tarmoqlari esa paxtachilik va g‘allachilikdir. Bugungi kunda g‘alla ekinini asosiy ekin turi qatoriga qo‘shish va undan mahsulot yetishtirish bo‘yicha bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Qishloq xo‘jaligidagi asosiy tarmoqlarni rivojlantirmasdan turib, aholining ham, sanoatning ham qishloq xo‘jalik mahsulotlariga bo‘lgan talabini qondirish mumkin emas.

Keyingi yillarda respublikamizda don va dukkakli ekinlarni, shular qatorida g‘allachilikni rivojlantirishga aloxida e‘tibor berilib qator vazifalar belgilab berildi. Fermer xo‘jaliklar va axoli

tomorqa maydonlarnida g'alla yetishtirish ayniqsa g'allachilikni rivojlantirishga alohida e'tibor berilmoqda.

Donli ekinlardan hisoblangan bug'doy o'simligining butun dunyo dehqonchiligida kundan-kunga ekin maydonlari kengayib bormoqda.

Kuzgi bug'doy boshqa g'alla ekinlariga qaraganda serxosil bo'lganligi uchun uning ekin maydoni tez kengayib bormoqda. Kuzgi bug'doy ekiladigan maydonlardan bahorgi bug'doyga qaraganda 1,5-marta ko'p xosil olinadi. O'zbekistonda ekiladigan barcha bug'doyning 80% foizi kuzgi bug'doy xissasiga to'g'ri keladi. Kuzgi bug'doy doni sifatli bo'lib non va non maxsulotalari tayyorlanadi. Kuzgi bug'doy samoni xayvonlar uchun juda oziqali bo'lib, 100 kg da 20-22 oziqa birligi bo'ladi.

Don mahsulotlarini yetishtirishda ayniqsa, yetishtirilayotgan g'allada zararunandalarini o'z vaqtida aniqlash, rivojlanish va zarar keltirish darajasini aniqlash hisobiga samarali kurash choralarini belgilash nihoyatda muhimdir. Donli va dukkakli ekinlarini himoya qilish choralari oziq ovqat xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi. G'alla ekinlari zararkunandalarini rivojlanishi o'rganish va ularga qarshi kurash tizimini ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi. Bu esa o'z navbatida, ularga qarshi kurash tizimini takomillashtirishni talab etmoqda. Yuqoridagilarni inobatga olib, zararli organizmlarni rivojlanishini o'rganib ularga karshi kurash tizimini takomillashtirish muhim vazifa hisoblanadi.

Mavsum davomida bug'doy maydonlarida 128- turdan ortiq zararkunandalar rivojlanadi va zarar keltiradi. O'simliklarni zararkunandalardan, kasalliklardan va begrona o'tlardan ximoya qilish eng muxim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. O'simliklarni ximoya qilish tadbirlarini unimli va samarali amalga oshirish bug'doy hosilini zararkunanda va kasalliklardan saqlashni asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

G'allani asosiy zararkunandalaridan g'alla chirasi, kata g'alla chirasi, beda shirasini rivojlanish dinamikasini o'rganish, ilmiy asoslangan kurash tizimlarini ishlab chiqish hamda uyg'unlashgan kurash muddatlarini belgilab o'z vaqtida olib borish yuqori iqtisodiy samara beradi.

Dala tajribalari Andijon davlat o'rmon xo'jaligiga qarashli Marxamat o'rmon uchastkasida dala tajriba sharoitida olib boriladi. Tajriba maydonida kuzgi bug'doyning fenologiyasi kuzatildi. G'alla shirasining bioekalogiyasi, rivojlanishi, tarqalishi bo'yicha tajribalar olib borildi.

Tajribamiz 4- qaytariq, 3- variantdan iborat bo'lib, bug'doyni Aleksey navida olib borildi. G'alla shirasiga qarshi ALPAC100 EC. 0.15 l/ga me'yorida qo'llanildi

(1-jadval)

TAJRIBA TIZIMI

Tt/r	Variantlar	Ko'rsatkichlar
I	Nazorat	Ishlov berilmagan
II	Andoza	G'alla shirasiga qarshi Faskord 10% k.e. 0.15 l/ga me'yorida qo'llaniladi
III	Tajriba	G'alla shirasiga qarshi ALPAC100 EC. 0.15 l/ga me'yorida qo'llaniladi

Delyankalarni umumiy maydoni 500 m²ni tashkil etadi. Xar bir variantdan hisoblash uchun 10 ta miqdorda olingan namuna 0,5 m² (100x100) maydonchada har metr kvadratda g'alla shiralari sanab aniqlanadi. Hisoblash ishlari 7, 14 va 21- kunlari bajariladi. Barcha fenologik kuzatishlar O'zbekiston Respublikasi sug'oriladigan yerlarda g'alla va dukkakli o'simliklar ilmiy tadqiqot instituti tomonidan 2000 yilda nashr etilgan uslubiy qo'llanma va O'zO'XQITI uslubi bo'yicha olib boriladi.

Daladagi zararli hasharotlar sonini Sh.T.Xo'jaev (2004) tahriri ostida nashr etilgan «Uslubiy ko'rsatmalar» bo'yicha olib borildi.

Tajriba maydonida kuzatuvlardan shu narsa ma'lum bo'ldiki, bug'doy nixollari mart oyining oxiriga kelib shiralar bilan zararlanishi boshlandi. Aprel oyiga o'tib bug'doy barglaridagi shiralar soni kundan-kun ko'paya boshladi. Bu esa bug'doy barglarini bujmayishiga va o'simlikni normal o'sib rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatdi. 10 chi aprel kunga kelib bir tup bug'doy bargi va poyalaridagi shiralar soni hisoblab chiqildi va ularga qarshi tajribada ALPAC100 EC. em.k 0,15 l/ga, andozada Faskord 10% k.e. 0,15 l/ga preparatini gektariga ishchi eritma sarfi 300 litrdan qo'llanildi. Albatta kimyoviy kurash o'tkazishdan avval tajriba maydonlaridagi foydali hashorotlar turi, soni ham hisobga olindi. Entomofaglar soni bilan shiralar soni taqqoslanganda, foydali hashorotlar soni kam ekanligi, shiralar xaddan ziyod ko'p ekanligi aniqlandi. Tajriba maydonida bir tup bug'doydagi bargidagi shiralar soni 3.6-jadvalda keltirilgan.

Biz tajribamizdan olingan ma'lumotlarini va qo'yilgan tajribani qanchalik to'g'ri olib borilganligini bilish uchun olingan tajribalarni matematik yo'l bilan Dospexov (1985) uslubi bo'yicha taxlil qildik. Bu quyidagicha amalga oshirildi. Tajribada qaytariqlar bo'yicha xosildorlik ts/ga. tajribada ALPAC100 EC. em.k 0,15 l/ga, andozada Faskord 10% k.e. 0,15 l/ga preparatlarini qo'llab olib borgan tajribalarimiz davomida g'alla hosildorligi quyidagicha bo'ldi (2-jadval).

2-jadval

Marxamat o'rmon uchastkasida kuzgi bug'doyda shiralarga qarshi qo'llanilgan kimyoviy preparatlarning biologik samaradorligi

№	Variant	Sarf me'yori	1 m ² da o'rtacha zararkunandalar soni				Ishlovdan keyin biologik samaradrlk, %					
			Ishchi suyuqlik	Ishlovdan oldin	Ishlovdan so'ng				1	3	7	14
					1	3	7	14				
1	Nazorat (ishlovsiz)	-	21,3	22,2	25	25,7	30	0	0	0	0	
2	Faskord 10% k.e. 0,15 l/ga	300	22,7	7,2	1,2	1,15	5	70,1	95,1	94,1	84,1	
3	ALPAC 100 EC em.k. 0,15 l/ga	300	23,2	4,2	0,5	0,7	4,2	83,4	97,8	97,1	86,8	

Yuqoridagi jadvallar ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tajriba variantimizda qarshi ALPAC100 EC em.k. 0,15 l/ga qo'llaganimizda 1 m² dagi umumiy o'simliklarda shiralar soni nazoratga nisbatan 3 kunda 24,5 biologik samaradorligi esa 98,2 % ekanligini ko'rishimiz mumkin. Andoza variantimizda Faskord 10% k.e. 0,15 l/ga qo'llaganimizda 1 m² dagi umumiy o'simlikda hashoratlar soni nazoratga nisbatan 3 kunda 23,8 dona, biologik samaradorligi esa 95,5 % ekanligini aniqlandi.

REFERENCES

1. Mirziyoev SH.M. 2019 yil 23-oktyabrdagi PF-5833 son: «O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. –Toshkent, 2019. –B. 1-20.
2. Яхьяев Х.К., Абдуллаева Х.З. Автоматизированная система мониторинга развития и распространения вредителей сельскохозяйственных культур // Международный научный журнал «Наука и мир», -№ 5 (33), Волгоград, -2016, -т. 2., стр. 94-96.
3. Яхьяев Х.К., Абдуллаева Х.З. Мониторинг развития и распространения вредителей сельскохозяйственных культур в Узбекистане // Бюллетень науки и практики. Электрон. журн. 2018. Т. 4. № 4. С. 172-177. Режим
4. Доспехов Б.Д. Методика полевого опыта (4-ое изд.). –Москва: «Колос», 1986. –С. 25-340.
5. Abdullayeva X.Z, Shermatov B.K. G'ALLA SHIRALARIGA QARSHI KURASHISHNING SAMARADORLIGI SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 1 ISSUE 6 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337 83

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLAR TASHKIL ETISHNING SAMARADORLIGI

Yuldasheva Gulshoda O'ktamovna

Jizzax viloyati Zarbdor tumani 30-maktab direktor o'rinbosari

Alibekova Dilrabo Xushmatovna

Jizzax viloyati Zarbdor tumani 30-maktabning boshlang'ich sinf o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8251787>

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda integratsiyalashgan darslar samaradorligini oshirish haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: integratsiya, ilg'or, tajriba, didaktik maqsad, pedagogik, psixologik, metod, optimal, rag'bat.

EFFECTIVENESS OF ORGANIZING INTEGRATED CLASSES IN PRIMARY GRADES

Abstract. This article talks about improving the effectiveness of integrated lessons in elementary grades.

Key words: integration, advanced, experience, didactic goal, pedagogical, psychological, method, optimal, incentive.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ ИНТЕГРИРОВАННЫХ ЗАНЯТИЙ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация. В данной статье говорится о повышении эффективности интегрированных уроков в младших классах.

Ключевые слова: интеграция, продвинутый, опыт, дидактическая цель, педагогический, психологический, метод, оптимальный, стимул.

Fan-texnika hamda ta'lim rivojlanayotgan bir davrda, xususan maktablarda, ayniqsa, boshlang'ich sinf darslarida darsning sifati va samaradorligini oshirishda integratsiyalashgan darslarni tashkil etish va uni amalga oshirish g'oyat katta ahamiyat kasb etmoqda. Shu o'rinda integratsiya so'ziga qisqacha ta'rif berib o'tamiz.

Integratsiya-(lot. **integratio**-tiklash, to'ldirish, **integer**-butun so'zidan) ta'lim nuqtai nazaridan qaralganda, fanlarning yaqinlashishi va o'zaro aloqa jarayonidir.

Ilg'or boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ish tajribalarini tahlil qilib shunday xulosaga keldikki, agar o'quvchilarning o'tilayotgan fanga qiziqishi bo'lmasa, u o'rganilayotgan mavzuni yaxshi o'zlashtirmaydi. Darsda o'zini tushunganday qilib ko'rsatsa ham aslida hech narsani anglamaydi. Hattoki, bu fan unga juda qiyin va murakkab bo'lib tuyiladi. Shuning uchun ham boshlang'ich sinfga dars beradigan o'qituvchilarning eng asosiy vazifasi kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda o'z faniga qiziqishlarini uyg'otish hisoblanadi. Buning uchun esa o'qituvchi darsga ajratilgan vaqtni to'g'ri taqsimlab olishi va undan unumli foydalanib, turli dars metodlaridan foydalanib darslarni tashkil etishi kerak. Buning uchun quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. O'tilayotgan materialni o'quvchilarning kundalik faoliyatlari bilan bog'lash hamda bu bilimlarni qachon, qayerda qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirish.
2. Darsda didaktik maqsadga qaratilgan o'yinlardan foydalanish.
3. O'quvchilarning yosh pedagogik-psixologik qiziqishlaridan kelib chiqib, ularni doimo butun dars davomida rag'batlantirib turish.

4. O'quvchilarning shaxsiy fikrlarini hurmat qilish, dars davomida mustaqil fikr bildirishlariga imkoniyat yaratib berish.

Sinfdagi o'quvchilarni o'tilayotgan fanga qiziqtirish masalaning birinchi tomoni bo'lsa, mavzuni aniq va ravon qilib yetkazib berish masalaning ikkinchi tomoni hisoblanadi. Bunda o'qituvchi o'z pedagogik qobiliyatidan kelib chiqib, o'qitish metodlarini o'zi tanlaydi. O'qitish jarayonida o'rgatilayotgan mavzular mazmuniga qarab metodlar almashtirib turiladi. Metodlar ichidan eng optimallarini tanlash o'qituvchining pedagogik mahoratiga bog'liq.

Yuqorida aytilgan fikrlarni misollar yordamida ko'rib o'tamiz. Masalan, 1-sinf Ona tili va o'qish savodxonligi darsligining 64-sahifasida "Oy Yerdan kattami?" mavzusi berilgan. Ushbu mavzu orqali o'quvchilar quyidagi bilimlarni egallashi kerak:

1. Quyosh tizimi va undagi sayyoralar.
2. Quyosh tizimidagi sayyorlarning nomlari;
3. Sayyoralarning quyoshdan uzoq-yaqinligiga qarab joylashgan o'rni;
4. Yerning tabiiy yo'ldoshi.
5. Oyning yerdagi vazifalari.
6. Osmon jismlariga atab qo'yilgan nomlarning bosh harf bilan yozilishi,
7. –dosh qo'shimchasining qachon ishlatilishi.

8. Tabiiy, sun'iy, fazogir, yo'ldosh, tortishish, koinot, osmon, samo, fazo so'zlarining ma'nolari bilan tanishish.

Dastlab, o'quvchilardan Osmon, Quyosh, Oy, Yulduzlarni bilashlari so'raladi. O'quvchilar o'zlari fikrlab, nimani bilsa shuni aytadilar. Xato fikrlasalar ham mustaqil fikrlarini tinglash maqsadga muvofiq. Dars davomida o'quvchilarni rag'batlantiruvchi so'zlardan: "Barakalla", "Ofarin", "Ota-onangga rahmat" kabilardan foydalanish va baholab borish lozim. Bu rag'batlantirishlar o'quvchilarning darsga qiziqishlarining ortishiga va mavzu bo'yicha beriladigan topshiriqlarni bajarishlarida ma'naviy kuch bo'ladi. Dars o'rtasida dam olish daqiqalarining tashkil etilishi (Masalan: Sayyoralar o'yini) ham samarali natija beradi. Shundan so'ng o'qituvchi barcha fikrlarni jamlab, umumlashtiradi va yangi mavzu bilan tanishtiradi va mavzuni tushuntirib beradi.

Bundan tashqari, o'qituvchi dars jihozlariga alohida e'tibor berishi lozim. Ayniqsa, ko'rgazmali qurollardan, multimedia vositalaridan foydalanish zarur. Mavzu bo'yicha audiomatn tinglangach, sayyoralar va Oy haqidagi videorolik qo'yib beriladi. O'quvchida Oy, Yer va sayyoralar haqida tasavvur hosil qilingach, o'qituvchi tomonidan topshiriq beriladi.

-“Qani, bolajonlar endi Oyning maketini yasaymiz. Buning uchun kerakli anjomlar kechagi darsimizda aytilgan edi. Agar tayyor bo'lsangiz, unda boshlaymiz”.

O'quvchilarning ish qurollari tekshirilib, ulardan foydalanish qoidalari aytiladi. Eng chiroyli bajarilgan ishlar na'muna qilib ko'rsatiladi. Darsda faol qatnashgan o'quvchilar baholanadi va rag'batlantiriladi. Bu mashg'ulot o'qituvchi nazorati ostida o'tkaziladi. Mashg'ulot natijalariga ko'ra o'quvchida quyidagi malaka va ko'nikmalar hosil bo'ladi:

1. Tabiiy bilimlarga ega bo'ladi (Oy aslida sayyora emas, yerning yo'ldoshi ekanligi);
2. Grafik malakasi oshadi(chizish qobiliyati rivojlanadi);
3. Grammatik bilimlarga ega bo'ladi(Osmon jismlariga atalgan nomlar bosh harf bilan yozilishi);
4. Matematik bilimlarga (Oyning shakli aylana ekanligi);

5. Texnologik bilimlarga (kartondan, qaychidan, yelimdan foydalanish);
6. Orfoepik bilimlari rivojlanadi (So'zlab berish orqali).

Topshiriq bajarib bo'lingach, yuqoridagi tabiiy, sun'iy, fazogir, yo'ldosh, tortishish, koinot, osmon, samo, fazo so'zlarining ma'nolarini tushuntirish va lug'at daftarlariga yozdirish tavsiya etiladi. Bu yerda "yo'ldosh" so'zi tushuntirilganda, -dosh qo'shimchasi haqida ham ma'lumotlar berilishi kerak.

Uyga vazifa qilib, o'quvchilar uchun eng oson vazifalar tanlanadi. Shunday vazifa berish kerakki, o'quvchi bu vazifani katta ishtiyoq va qiziqish bilan bajarsin.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayonida yangi bilimlarni hayotga tadbiiq etishning eng maqbul yo'li fanlararo aloqalarni o'rnatish hisoblanadi.

REFERENCES

1. Ona tili va o'qish savodxonligi. 2-qism. 1-sinf uchun darslik./I.Azimova va boshqalar/ T. 2021-yil
2. Scientific Journal Impact Factor. 2021: 5.723. 917-bet
3. Pedagogika nazariyasi. Ibragimova.X.I, Abdullayeva Sh.A. T.2008-yil
4. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. Nishonova Z, Alimova T.- T. 2006-yil
5. Ziyokor.(ilmiy, uslubiy, ijtimoiy va adabiy-badiiy jurnal. 6-son, 2010-yil
6. uz.m.wikipedia.org/www

DETERMINANTS OF SATISFACTION LEVEL OF KOREAN EMPLOYERS FROM FOREIGN GRADUATES

Akbarova Sevara

Correspondent author.

research student, Soongsil University, Department of Lifelong Education

sevara0510@gmail.com

Kisung Lee

Author(s).

Professor, Soongsil University, Department of Lifelong Education

kslee61@ssu.ac.kr

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8254210>

Abstract. Today there are a lot of factors that can impact on having successful career in Korea for foreign graduates, however not all of them can have statistical significance. Conducted research aims to determine the significant variables of satisfaction level of Korean employers from foreign graduates. Surveys, interviews as well as questionnaires have been conducted among Korean employers on satisfaction level, in order to develop conclusion and create guides for stakeholders. The results show that age and Korean language speaking skills, internship period have statistical significance in the first three models, however age and Korean language skills have positive relationship with employer satisfaction which means over years they may learn more about culture and head of the company and increase employers' satisfaction. The factors can be strengthened, that contribute to employee satisfaction and mitigate the factors that contribute to employee dissatisfaction, whether it's the work environment or salary, the relationship between colleagues or the relationship with the supervisor, and how empowering employees and delegating necessary authority enables them to complete the job perfectly.

Key words: job satisfaction, foreign graduates, employee performance, company employers, strengthen the relationship.

ДЕТЕРМИНАНТЫ УРОВНЯ УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ КОРЕЙСКИХ РАБОТОДАТЕЛЕЙ ИНОСТРАННЫМИ ВЫПУСКНИКАМИ

Аннотация. Сегодня есть много факторов, которые могут повлиять на успешную карьеру в Корее для иностранных выпускников, однако не все из них могут иметь статистическую значимость. Проведенное исследование направлено на определение значимых переменных уровня удовлетворенности корейских работодателей иностранными выпускниками. Опросы, интервью, а также анкетирование были проведены среди корейских работодателей по уровню удовлетворенности с целью подготовки выводов и создания руководств для заинтересованных сторон. Результаты показывают, что возраст и знание корейского языка, период стажировки имеют статистическую значимость в первых трех моделях, однако возраст и знание корейского языка имеют положительную связь с удовлетворенностью работодателя, что означает, что с годами они могут больше узнать о культуре и руководителе компании и повысить удовлетворенность работодателей. Можно усилить факторы, способствующие удовлетворенности сотрудников, и смягчить факторы, способствующие неудовлетворенности сотрудников, будь то рабочая среда или заработная плата, отношения между коллегами или отношения с руководителем, а также то, как

расширение возможностей сотрудников и делегирование необходимых полномочий позволяет им чтобы выполнить работу идеально.

Ключевые слова: удовлетворенность работой, иностранные выпускники, эффективность работы сотрудников, компании-работодатели, укрепление отношений.

I. Introduction

Foreign workforce policy in Korea. From the late 1980s onwards, as industrialization and income levels increased, a shortage of low-skilled workers developed. Since the early 1990s, an influx of foreign workers has occurred, primarily as a result of the industrial trainee system. However, poor system management resulted in issues such as corrupt brokers and workers fleeing their jobs. Later, as a result of improvements such as the 2003 introduction of a foreign employment permit system, regulations governing the employment of foreign workers were loosened and employment protections for foreign workers were strengthened. As a result, the number of these workers rapidly increased.

Foreigners with long-term visas who are eligible to work in Korea can be classified into two broad categories under the current employment permit system: non-professionals and professionals. Non-professional workers are typically granted visas for non-professional employment (E-9), working visit (H-2), or compatriot (F-4). After arriving in Korea, foreign workers with working visit and compatriot visas can search for jobs independently, and they can work in a broader range of industries than those with non-professional employment visas. Professional workers are few in number, and language instructors make up the lion's share of them. Foreign worker quotas are currently in place to ensure their orderly entry and management. In the case of the general employment permit system (E-9), each year, industry is assigned a quota of approximately 50,000 new general foreign workers. In the case of foreign workers with working visit (H-2) visas, the total number was 303,000, with a cap on the total.

However, due to the relatively strict requirements for obtaining these visas, approximately 270,000 compatriots were reported to have such visas as of the end of 2016. Manufacturing (45%) employs the largest share of the total foreign workforce, followed by wholesale and retail, restaurants and hotels (20%), business, personal, and public services and others (19%), and construction (19%).¹² (9 percent). Male foreign workers are concentrated in manufacturing (55%), while female foreign workers are concentrated in wholesale and retail, as well as restaurants and hotels (40 percent). When foreign workers are considered as a percentage of total employment, they make up a much larger proportion of the manufacturing sector, as well as the business, personal, and public services sectors, which include workers dispatched by temporary work agencies.

Graduate employment studies defined generic competencies as the skills, abilities, and characteristics that employees need to perform their jobs effectively. Employers prefer candidates who possess generic competencies such as interpersonal and leadership abilities (Mason, 1992). Raymond (1993) conducted a survey of students and employers to ascertain their perceptions of the most critical entry-level employee skills. Employers ranked oral skills, dependability, interpersonal skills, written skills, and self-starter/motivation as the top five essential skills and abilities for success (in order of relative importance). Interestingly, students ranked oral communication skills, interpersonal communication skills, dependability, motivation, and written

communication skills as the most important. Levenburg (1996) interviewed business school faculty and practitioners to ascertain the general management skills that business school graduates should possess. Oral and written communication abilities, presentation abilities, multimedia presentation abilities, teamwork, initiative, honesty and integrity, dependability, technical report writing, research/library skills, global awareness, decision-making abilities, computer skills, leadership, problem analysis and project management abilities, and multicultural appreciation were all evaluated.

Thornburg (1997) identified the following success skills: oral communication, written communication, computer literacy, problem solving, interpersonal relations, leadership, and delegation. Tanyel (1999) noted that the most important characteristics that newly recruited business school graduates should possess (in order of importance) are responsibility and accountability, ethical values, interpersonal skills, oral communication, time management and punctuality, and the ability to work in teams. Similarly, among university faculty respondents, the most important attributes are responsibility and accountability, oral communication, interpersonal skills, written communication, creativity and critical thinking, time management and punctuality, and decision-making and analytical ability.

According to the literature review on the satisfaction level, (Yoon, et al., 2020) use the variables dividing them into three groups: personal information (gender, age, higher education type, GPA, school location), satisfaction with the quality of higher education, participation in career development goals (job training program, internship, etc). However this research is about the satisfaction level of graduates from the job. It can be used in the current research as well. Those graduates who have internship are more satisfied than those who just having short term programs. Jisun & Lee (2016) determined that university prestige also impacts on satisfaction level.

Foreign workers are frequently preferred over Korean workers if their job skills or work capacities are comparable, owing to the lower reservation wages paid to foreign workers. This is why, with the exception of highly skilled foreign workers with professional expertise, the majority of countries protect their citizens' labor markets by emphasizing the role of foreign workforce inflow as a complement to the domestic labor market. In other words, countries seek to mitigate the negative consequences of foreign workers entering their labor markets by placing them primarily in sectors avoided by domestic workers (Lee & Park, 2008).

1.1 Purpose of the study:

To conduct literature review on determinants of Korean employers' satisfaction from foreign graduates;

To determine whether Korean companies need foreign graduates and what requirements employers have;

To analyze the determinants of satisfaction level of Korean employers from foreign graduates;

To develop conclusions and recommendation according to the research results

1.2. Research questions

What are the factors that impact on the satisfaction level of Korean employers from foreign graduates?

How can foreign graduates increase the satisfaction level of Korean employers from their performance?

II. Review of Literature

Preferred Attributes by Employers. Employing new employees is a critical task for any business. As a result, employers prefer applicants who can work independently quickly in the absence of an in-house training program (Kelley & Gaedeke, 1990; Webster & Taylor, 1995). This is understandable, as accepted applicants are expected to take on the job with little supervision. This is not always the case, however. For instance, a study conducted in four European countries discovered that employers were skeptical of graduates' abilities in key knowledge areas and generic competencies (Azevedo, et al., 2012). Numerous countries have developed a comprehensive account of how skills are used and how organizational practices contribute to the development of these skills or help eliminate skill imbalances and low-skills traps (OECD, 2012a). Indeed, the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) places a premium on the three pillars of skills strategy, namely developing relevant skills, activating the skills supply, and putting skills to effective use (OECD, 2012a), in order to ensure that graduates are employable and prepared for work. Employers desire employees who possess the necessary skills or characteristics for the job for which they have been hired. Though companies have varying job requirements, the debate over employability and what employers want continues (Bills, Di Stasio, & Grxhani, 2017; Cumming, 2010; Cunningham & Villaseor, 2016; Frankham, 2017; McQuiad & Lindasy, 2005; Tymon, 2013).

Employability, as defined by the Confederation of British Industry (1999, as cited in Bridgstock, 2009), is "the individual's possession of the qualities and competencies necessary to meet the changing needs of employers and customers" (p. 32-33). Numerous attempts have been made to provide a more comprehensive understanding of it. For example, Finch, Hamilton, Baldwin, and Zehner (2013) discovered two levels of understanding employability when conducting a review of the literature. These included both specific employability skills (e.g., listening abilities, writing abilities, and academic performance) and higher-level categories. They identified five factors under higher-order categories: soft skills; problem-solving abilities; job-specific functional abilities; pre-graduate experience; and academic reputation. In a similar vein, Osmani et al. (2015) reviewed 39 articles on employability published in Scopus journals and discovered 53 graduate characteristics. The most significant ones were communication, teamwork, problem-solving, technological abilities, creativity, interpersonal abilities, leadership abilities, self-management, and adaptability/flexibility.

Performance. Performance is a fundamental and critical concept for organizations in general, serving as the common denominator for management scientists' attention; it is almost a phenomenon inclusiveness and a central element of all distinctions and fields of administrative knowledge, as well as the most significant dimension of various organizations, revolving around the organization's existence or non-existence (Al- Chaoui, 2010). Organizational growth has increased and broadened the scope of work, occupying the theme of performance as an area of interest for thinkers and practitioners, and becoming the subject of a number of academic studies. It is a core activity of human resource management, including human resource planning, selection, appointment, determining salaries and wages, and other activities (Abu-Nasr, 2008). Farooqui and Nagendra (2014) noted that an organization's performance is highly dependent on the job performance of its employees. When an employee is inefficient, he or she has poor functional performance, and as a result, the tact with which they speak and communicate information can be

an indicator of his or her performance at work, as this skill will reflect positively on their work results and strengthen the relationship with their direct manager. Employee performance evaluation is a critical topic in the managerial process because it motivates administrative systems to work energetically and actively, where it requires managers to monitor their subordinates' duties and responsibilities on a continuous basis, and motivates subordinates to work effectively. It also demonstrates the importance of this medium when examining the areas that make use of the performance evaluation results, and most importantly, it demonstrates the importance of this medium when examining the areas that make use of the performance evaluation results (Abu Sheikha, 2010).

Concept of job performance. Job performance refers to the degree to which an individual achieves and completes tasks that are part of his or her function, and reflects how the tasks can be accomplished or how the individual can meet his or her job requirements. Often, the distinction between performance and effort is unambiguous, with effort referring to the energy expended and performance based on the results achieved by an individual. For example, a student may expend considerable effort to prepare for a test (Abu crack 0.2010).

Andreia (2012) noted that job performance is the most critical functional outcome, and he defines job performance as the accumulated value from activities in which the employee will participate directly and individually in achieving organizational goals, either positively or negatively. According to Al-Taamnh (2009), job performance is the most critical professional work axis in any functional area; if this performance is exceptional in light of the work environment's commitment to justice and equality, it makes sense to elevate this performance to a prominent position within the organization in which he works; and in a world of rapid change and intense competition, organizations cannot compete unless high performance is one of their most important characteristics. Al-Sarairh et al. (2009) defined performance as the result of two interaction factors, namely ability and motivation. In the absence of motivation, an individual's ability to perform work improperly, and if he has the motivation to work without ability, he cannot perform as he should. Al-Dawy (2009) defined performance as an act that results in the work being performed properly; this act is characterized by unmatched and continuous effort, or by acting in a manner that results in the achievement of predetermined goals. Grandey (2013) demonstrates that workplace rewards are more powerful when accompanied by pay-for-performance incentives and commissions. As such, bonuses may reinforce good performance behaviors while decreasing intrinsic motivation to perform. Intrinsic motivation to perform is derived from the satisfaction and joy associated with engaging in the same activity.

Job Satisfaction. The success of organizations is largely determined by the effectiveness with which individual employees perform their functions and duties, which is influenced by their level of job satisfaction, because it is entirely natural for individual performance to vary when an employee is satisfied with his or her work, when an employee is dissatisfied with his or her work, or when an employee believes that his or her employer is unconcerned about his or her level of satisfaction.

The subject of job satisfaction piqued the interest of researchers in the fields of management, psychology, and other sciences, resulting in the emergence of a plethora of research and studies examining the concept of job satisfaction of the individual and determining the factors

that contribute to satisfaction, and then achieving both his own and his work's objectives in a complementary and interactive manner (Adel, 2010).

The physical work environment is critical for performance and employee satisfaction. When the work environment is unfavorable, it can result in feelings of stress and pressure, which can affect their performance at work. As a result, heterogeneous physical changes in employees have an effect on their performance at work. As a result, changes to certain aspects of the work environment, such as lighting, may result in an increase or decrease in employee performance. Additionally, it was noted that exposure to noise, for example, has a detrimental effect on one's sense of hearing, which can impair an employee's performance (Vischer, 2007).

Erkutlu (2008) discovered that employees perform better and feel better when responding to workload when they believe they receive adequate compensation for their efforts. Additionally, some believed that unfair and biased treatment constitutes significant pressure on the employee, has a negative psychological and social impact on the employee, and thus contributes to prejudiced behaviors and attitudes toward work.

Job satisfaction can be determined by an employee's behavior in the institutions where they work, and this behavior is closely related to employee relations with employers and coworkers, where job satisfaction is critical in industrial enterprises, as evidenced by the need to improve employee work satisfaction (Soleimani et al., 2011).

Job satisfaction is one of the terms used to describe whether employees were satisfied and convinced investigators of their desires and needs, as some measures indicate that job satisfaction is a factor of motivation and a factor in achieving one's objectives, and is also considered an important factor in developing an employee's positive work ethics (Bin Hussin, 2011).

The concept of Job Satisfaction. The modern behavioral school contributed to the development of the job satisfaction concept by viewing it as a response to multiple factors, including job satisfaction, as well as the content and circumstances of those factors. They believe that in order to understand job satisfaction, it is necessary to study job dimensions and standards, which include employment, salary, promotion, and working conditions, supervision, and coworkers. Numerous definitions have been published in an attempt to clarify the meaning of job satisfaction, but there is no standard definition due to the multiplicity of studies and research that have addressed this subject in unique ways; each of them attempts to develop a concept that is consistent with the requirements of his or her research or study; additionally, the issue of job satisfaction is frequently viewed as a personal and relative one, due to the fact that Thus, the most critical definitions will be contained in order to address this concept.

Job satisfaction has multiple dimensions and is influenced by a variety of factors, some of which are related to the work itself, while others are related to group work and the surrounding work environment. It is a mistake to believe that just because an individual is satisfied with one aspect of his work, he is necessarily satisfied with the rest of the job and its dimensions. Job satisfaction is a relative rather than absolute concept, as there is no upper or lower limit, and the sensation of satisfaction is the result of the interaction between the individual's desires and what actually occurs in a particular position (Shawish, 2011).

Numerous studies have been conducted to determine employee satisfaction, as employee satisfaction results in effective participation in the quality and excellence of organizational performance, and there is a strong correlation between employee satisfaction and the effectiveness

of their performance. (Piriyanthanalai&Muenjohn, 2012) and Wahyudi et al. (2013) noted that job satisfaction can be defined as a generalization of an employee's attitude toward the work performed, which encompasses a variety of factors, and thus the employee's attitude toward his work reflects both positive and negative work experiences, as well as future expectations.

According to Piriyanthanalai and Muenjohn (2012, p90), job satisfaction is an employee's overall assessment of his or her work, which is influenced by the employee's work location, incentives and control mechanisms, and management system. Wang (2012) defines job satisfaction as an employee's actions, responses, personal feelings, and physical and intellectual position in relation to the work environment, as well as the general attitude toward his or her job duties.

Mansouri (2010) defines job satisfaction as 'the sum of what an employee expects from his work and what happens to him, the result of which explains his job satisfaction'. While Abdul Ghani (2008) defines job satisfaction as an employee's acceptance of his or her work in all circumstances and conditions, this acceptance reflects the employee's feelings about the work they are performing, and satisfaction results in increased production and achievement along with normal tension (positive). Dissatisfaction results in unequal tension (negative) and a lack of motivation for production.

According to Liham (2009), job satisfaction is determined by the employees' negative and positive attitudes toward their work or certain aspects of their work. Employee job satisfaction reflects an individual's emotional reaction to a particular job, and if an organization wishes to increase production and improve performance, it should place a premium on employee job satisfaction, as ignoring satisfaction factors would imply ignoring a sizable portion of the organization's objectives. (2012) (Piriyanthanalai&Muenjohn).

Kermani (2013) defines job satisfaction as a pleasurable and positive emotional state that results from an employee's evaluation of his or her work and practical experience. Here, we can strengthen the factors that contribute to employee satisfaction and mitigate the factors that contribute to employee dissatisfaction, whether it's the work environment or salary, the relationship between colleagues or the relationship with the supervisor, and how empowering employees and delegating necessary authority enables them to complete the job perfectly.

III. Method

Type of research. The research studies the factors affecting employer satisfactions from foreign graduates in Korea. As mentioned above Korean companies are attractive to foreigners in terms of working conditions and salary opportunities. In the research the relationship between dependent and independent variables will be checked. The variables will be chosen according to the literature review. Satisfaction level of employers is a dependent variable and it is measured in a Likert scale 1 to 5. The characteristic of variables is shown in the following table. In order to collect data, the survey is conducted and analyzed in STATA.

Variables		Measurement
Control variables	Age	criterion variable
	Years of schooling	After high school years

	Control of origin	English speaking country =1 Non-English-speaking country=0
Independent variables	Language skills: Listening skills (Korean)	criterion variable
	Writing skills (Korean)	
	Speaking skills (Korea)	
	University prestige: SKY Universities graduates or not	SKY Universities graduate = 1, Others=0
	Internship	How long he/she had an internship in Korea
	Wage	The average monthly salary (Ln form)
	Punctuality	Whether employers are satisfied from graduates in terms of meeting deadlines (5 point Likert scale)
Dependent variable	Overall satisfaction from a worker	Five-point Likert scale

Table 1. Variable sources

In the research different questions are used, especially those that are considered to be control variables, such as gender, age, country of origin. As dependent variables language skills in terms of listening, writing and speaking are used, and they are measured by the five-point Likert scale to differentiate. In order to check the University Prestige is used, because employers tend to pay more salaries for the graduates of prestigious universities. Having an internship in Korea is also important factor, because graduates get to know Korean culture and traditions, ethics. It will help them to get used to new company faster. Wage is used as an average amount for a month to estimate if employers are satisfied from the performance of the workers for the salaries they pay. As dependent variable overall satisfaction level of the employer is measured using five-point Likert scale.

Data source:

Overall satisfaction of employers from the performance of employees

Data on this variable is collected through survey and it measures in general how Korean employers are satisfied from the work performance of foreign graduates.

Language skills. Korean language skills are important even though English is widely spoken in South Korea, still speaking Korean is appreciated and gives comparative advantage. The data on this variable is divided on three sub categories such as speaking skills, listening skills, writing skills of Korean language and measurement of it also used five-point Likert scale.

Internship period. Internship while studying is not obligatory in Korea, however foreigners may learn more about Korean companies' corporate culture, employee expectations and working ethics during internship period, therefore the period of internship is also checked it is measured by the days of internship period.

University prestige. The SKY abbreviation is the first letters of the names of South Korea's most respected universities: Seoul National University, Korea University, and Yonsei University. It is believed that absolutely all graduates of these universities get a high-paying job, and at the same time a privileged status in society. There are several reasons why SKY universities are so popular such as ranking, tuition fee, international environment. I would like to check if the university prestige has a statistical significance on the satisfaction level of Korean employees. It is considered as a dummy variable.

Wage. Although there are certain standards in Korea regarding salaries, in some cases it is negotiated between employers and employees. Therefore, we would like to check if this variable is statistically significant and the sign of the relationship. It is measured ln of monthly average salary of the employees

Punctuality. One of the most appreciated qualities by employers is punctuality. It means how foreign employees meet deadline set by employers.

Econometric model. Perhaps the most frequently used statistical technique in the social sciences is regression analysis. Regression is a technique for determining the relationship between two or more object attributes. By defining and quantifying attitudes, you can gain a better understanding of what is happening on the ground, forecast where something will occur, and begin testing the reasons why events occur in the places they do.

OLS is the most widely used method for regression analysis. Additionally, it serves as a good starting point for all spatial regression techniques. The method entails the construction of a global model of the variable or process being studied or predicted; he then generates a regression equation that reflects the process as it occurs.

Regression model

$$ES = \beta_0 + \ln\beta_1 WAGE + \beta_2 AGE + \beta_3 YOS + \beta_4 UNIP + \beta_5 KLS + \beta_6 KLL + \beta_7 KLW + \beta_8 PUNC + \beta_9 INT + \beta_{10} COO + u_t$$

This regression model checks the relationship between dependent and independent variables. ES-employer satisfaction level, WAGE – ln of wages of employees monthly, AGE – average age of foreign graduates who work for the company, YOS – years of schooling after high school, KLS – Korean language skills speaking, KLL – Korean language skills – listening, KLW – Korean language skills writing, PUNC – how employers are satisfied from the ability of meeting deadlines, INT – number of days of internship while studying in Korea before beginning to work, COO – country of origin is English spoken country or not.

I. Results and discussion

This chapter includes the analysis of the results of the regression and summary statistics of the data. For the analysis more than 60 companies have been questioned out of them 34 participated

in the survey. Data have been adjusted to STATA software to run regression analysis. Overall, 11 questions have been developed and used in the survey.

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
ES	34	3.529412	1.186676	1	5
AGE	34	35.32353	9.087856	22	51
YOS	34	5.320588	1.094	4	8
COO	34	0.558824	0.503995	0	1
KLS	34	3.617647	0.95393	2	5
KLW	34	2.882353	0.879556	1	5
KLL	34	3.235294	1.182161	1	5
UNIP	34	0.411765	0.499554	0	1
INT	34	46.20588	26.58409	0	90
PUNC	34	4.470588	0.748141	3	5
WAGE	34	3350882	564926.2	2500000	5000000

Table 2. Descriptive statistics without logarithm the wage
Source: Author's calculations

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
ES	34	3.529412	1.186676	1	5
AGE	34	35.32353	9.087856	22	51
YOS	34	5.320588	1.094	4	8
COO	34	0.558824	0.503995	0	1
KLS	34	3.617647	0.95393	2	5
KLW	34	2.882353	0.879556	1	5
KLL	34	3.235294	1.182161	1	5
UNIP	34	0.411765	0.499554	0	1
INT	34	46.20588	26.58409	0	90
PUNC	34	4.470588	0.748141	3	5
logWage	34	15.01168	0.162165	14.7318	15.42495

Table 3. Descriptive statistics with logarithm the wage
Source: Author's calculations

Table 3 shows the number of observations, means and standard deviations, minimum and maximum values of the variables. But one difference with table 2 is I used the log value for wage.

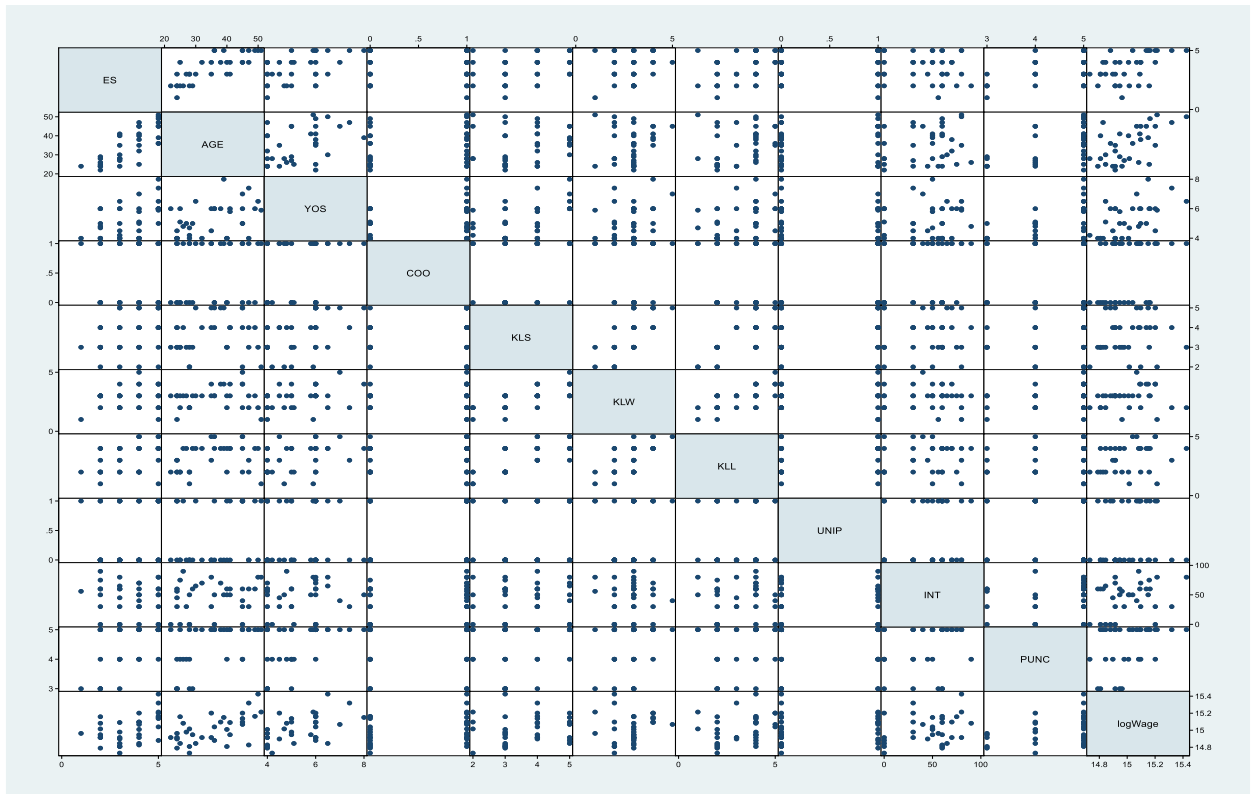

Figure 1. Graph matrix of variables
Source: Author's calculations

	ES	AGE	YOS	COO	KLS	KLW	KLL	UNIP	INT	PUNC	<u>logWage</u>
ES	1										
AGE	0.7929	1									
YOS	0.4839	0.4221	1								
COO	0.0984	0.2174	0.3028	1							
KLS	0.3181	0.1475	0.5072	0.2688	1						
KLW	0.2066	0.1262	0.3175	0.0161	0.7032	1					
KLL	0.3837	0.2719	0.364	0.1286	0.7271	0.6686	1				
UNIP	0.0812	0.2034	0.0117	0.1416	0.1496	0.1136	0.0362	1			
INT	-0.0852	0.2152	0.0691	0.2218	0.0653	0.0166	0.0813	0.1121	1		
PUNC	0.5301	0.5251	0.5617	0.1655	0.3022	0.2709	0.2822	-0.1288	0.2662	1	
<u>logWage</u>	0.4899	0.5891	0.5697	0.382	0.1405	0.1395	0.2833	0.1034	0.2896	0.38	1

Figure 2. Correlation matrix

According to the correlation matrix, we can say that there is no problem of multicollinearity. Multicollinearity occurs when independent variables in a regression model are correlated. This correlation is a problem because independent variables should be independent. If the degree of correlation between variables is high enough, it can cause problems when you fit the model and interpret the results. From the correlation matrix there is slightly higher positive correlation with employer satisfaction and age of the foreign graduates.

Variable	VIF	1/VIF
KLS	4.21	0.237703
KLL	2.87	0.34858
YOS	2.76	0.362271
logWage	2.58	0.386934
KLW	2.45	0.408974
PUNC	2.12	0.472239
AGE	2.09	0.477645
COO	1.41	0.709307
UNIP	1.28	0.782522
INT	1.25	0.797372
Mean VIF	2.3	

Figure 3. VIF test results

Variance inflation coefficients range from one to ten. The numerical value for VIF indicates the percentage by which the variance (i.e. the standard error squared) is inflated for each coefficient (in decimal form). For instance, a VIF of 1.9 indicates that the variance of a particular coefficient is 90% larger than what would be expected in the absence of multicollinearity — in the absence of correlation with other predictors. The exact size of a VIF that must exist before causing problems is debatable. What is known is that as your VIF increases, your regression results become less reliable. In general, a VIF greater than 10 indicates a high degree of correlation and should raise concern. Certain authors advocate for a more conservative level of 2.5 or greater.

Occasionally, a high VIF is of no concern. For instance, you can obtain a high VIF by including products or powers of other variables, such as x and x^2 , in your regression. If you have a high VIF for dummy variables that represent nominal variables with three or more categories, this is typically not a problem.

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
VARIABLES	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
AGE	0.0933***	0.0922***	0.0898***	0.0905***		

	(0.0171)	(0.0201)	(0.0170)	(0.0185)		
YOS	-0.0410	0.0876	0.0604		0.0365	0.0365
	(0.166)	(0.159)	(0.162)		(0.191)	(0.191)
COO	-0.257	-0.160	-0.168	-0.147	-0.221	-0.221
	(0.229)	(0.271)	(0.238)	(0.242)	(0.400)	(0.400)
KLS	0.277*					
	(0.140)					
UNIP	-0.101	-0.0309	-0.0176		0.359	0.359
	(0.227)	(0.226)	(0.229)		(0.269)	(0.269)
INT	- 0.0134***	- 0.0130***	-0.0131***	- 0.0139***	- 0.0147**	-0.0147**
	(0.00398)	(0.00442)	(0.00418)	(0.00428)	(0.00707)	(0.00707)
PUNC	0.238	0.256	0.256	0.343*	0.762***	0.762***
	(0.207)	(0.243)	(0.226)	(0.195)	(0.248)	(0.248)
logWage	0.991	0.526	0.463	0.829	2.954***	2.954***
	(0.678)	(0.725)	(0.697)	(0.782)	(0.856)	(0.856)
KLW		0.0615				
		(0.139)				
KLL			0.147			
			(0.112)			
Constant	-15.69	-8.703	-7.833	-12.92	- 43.75***	-43.75***
	(9.731)	(10.44)	(10.03)	(11.35)	(12.50)	(12.50)
Observations	34	34	34	34	34	34
R-squared	0.777	0.746	0.762	0.740	0.500	0.500

Robust standard errors in parentheses				
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1				

Figure 4. Regression results.

IV. CONCLUSION

In order to check the relationship between variables, OLS method has been used and results have been obtained. In the regression results, I have developed 6 models to determine statistically significant variables for the employer satisfaction level. According to the results of correlation matrix and VIF test, we ran different regression models. In the first three models' language skills questions have been used separately. In the last three models some variables have been excluded to check.

The results show that age and Korean language speaking skills, internship period have statistical significance in the first three models, however age and Korean language skills have positive relationship with employer satisfaction which means over years they may learn more about culture and head of the company and increase employers' satisfaction. Internship period has a negative relationship with employer satisfaction. It can be explained that expectation of employers from those who had an internship is high, however if employees do not meet their expectations, employers may get unsatisfied from employees.

Except speaking other language skill elements such as writing and listening are not statistically significant to dependent variable. When I excluded the age variable which is highly correlated with dependent variable, another variable also became significant. They are wage and punctuality. They both have positive relationship with dependent variable. Korean employers that pay high salaries to foreign graduates are satisfied from their employees. Punctuality is also appreciated by Korean employers. But the country of origin, university prestige years of schooling do not have statistical significance with dependent variables.

REFERENCES

1. Azevedo, A., Apfelthaler, G., & Hurst, D. (2012). Competency development in business graduates: An industry-driven approach for examining the alignment of undergraduate business education with industry requirements. *The international journal of management education*,10(1), 12-28.
2. Al-Sarayreh, Khaled and Qudah, Mohammad (2009). Bureaucratic values of administrative staff at the University of Mutah and their relationship to job performance from the standpoint of administrative leadership. *Jordan journal of science in education*. 5 (3), 233-247.
3. Andreia (2012). The perceived leadership style and employee performance in hotel Industry. *A dual approach. Review of International Comparative Management*, 2, V(13), 295, 296, 299.
4. Bridgstock, R. (2009). The graduate attributes we've overlooked: Enhancing graduate employability through career management skills. *Higher education research & development*,28(1), 31-44.
5. Cumming, J. (2010). Contextualised performance: Reframing the skills debate in research education. *Studies in higher education*,35(4), 405-419.

6. Cunningham, W. V., & Villaseñor, P. (2016). Employer voices, employer demands, and implications for public skills development policy connecting the labor and education sectors. *The world bank research observer*, 31(1), 102-134.
7. Choi, H. Y., (2013). Legal issues related to long-term hiring of foreign workforce. *Korean journal of labour law*, Tom 48, pp. 419-455.
8. Erkutlu, H. (2008). The impact of transformational leadership on organizational and leadership effectiveness: The Turkish case. *Journal of management development*, 27(7), 708–726.
9. Frankham, J. (2017). Employability and higher education: The follies of the ‘Productivity Challenge’ in the Teaching Excellence Framework. *Journal of education policy*, 32(5), 628-641.
10. Faroqui, S. & Nagendra, A. (2014). The impact of person organization fit on Job Satisfaction and Performance of the Employees. *Procedia economics and finance*, 11, 123, 125, 127.
11. Grandey, A.A., Wen Chi, N. & Diamond, J.A. (2013). Show me the money! Do financial rewards for performance enhance or undermine the satisfaction from emotional labor. *Personnel psychology*, 66, 569-612.
12. Jisun, J. & Lee, S. J., (2016). Influence of university prestige on graduate wage and job satisfaction: the case of South Korea. *Journal of higher education policy and management*, 38(3), pp. 297-317.
13. Kelley, C. & Gaedeke, R. (1990). Student and employer evaluation of hiring criteria for entry-level marketing positions. *Journal of marketing education*, (Fall), 64-71.
14. Kang, D. G., (2017). Economic activity and effects of immigrants. *Policy Report Migration Research and Training Center*
15. Kermani, Z.Z. (2013). A study if the linking between job satisfaction and customer satisfaction: A case study of Iran insurance; Karman; Iran. *Journal of marketing development and competitiveness*, 7(4), 104-105.
16. Levenburg, N. (1996). General management skills: Do practitioners and academic faculty agree on their importance? *Journal of education for business*, Volume 72, No. 1, p47-51. Cited in Tanyel, et al (1999).
17. Mason, J.C. (1992), “Business schools: Striving to meet customer demand”. *Management Review* , Volume 81, No. 9, pp10-14. Cited in Quek (2005).
18. McQuaid, R. W., & Lindsay, C. (2005). The concept of employability. *Urban Studies*, 42(2), 197-219.
19. OECD. (2012). *Better skills, better jobs, better lives: A strategic approach to skills policies*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264177338-en>.
20. Osmani, M., Weerakkody, V., Hindi, N. M., AlEsmail, R., Eldabi, T., Kapoor, K., & Irani, Z. (2015). Identifying the trends and impact of graduate attributes on employability: a literature review. *Tertiary education and management*, 21(4), 367-379
21. Piriyanthanalai, W. & Muenjohn, N. (2012). Is there a like? Employee satisfaction and service quality. *World journal of management*, 4, 82-92 .
22. S.K.V., L., (2000). “The demand for business and management education in Hong Kong beyond 1997”

23. Tanyel, F. Mitchell, M.A, & McAlum, H.G. (1999). The skill set for success of new business school graduates: Do prospective employers and university faculty agree?. *Journal of Education for Business*, September/October, pp 33-37.
24. Thornburg, (1997). "The new crop: Recruiting today's graduates *HR Magazine* Volume 42, (No. 1), pp 74-79. Cited in Tanyel, et al (1999).
25. Tymon, A. (2013). The student perspective on employability. *Studies in Higher Education*,38(6), 841-856.
26. Vischer, J. (2007). The effects of the physical environment on job performance: Towards a theoretical model of workspace odel. *Journal of stress and health*, 23, 175-184.
27. Webster, C. & Taylor, S. (1990). Toward bridging the gap between marketing programs and business firms. *American marketing association educators' proceedings*, 6, (Summer), 360-365.
28. Wahyudi, A. Haryono, T. Riyani, A.L. &Harsono, M. (2013). The impact of work ethics on performance using job satisfaction and affective commitment as mediating variable: Evidences from lecturers in central Jave. *Issues in Social and Environmental accounting*, 7(3). 168-172.
29. Wang, G. (2012). The influence of internal service quality on employee job satisfaction at Taiwan listed international tourist hotels: Using organisational Culture as the moderator. *World transactions, on engineering and technology education*, 10(3), 174-183.
30. Yoon, J., Park, S., & Kim, D.J., 2020. Assessing the effects of higher-education factors on the job satisfaction of engineering graduates in korea. *sustainability*, Tom 12pp. 1-10..

QADRIYATLI MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHPEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Madina Raximova Xasanovna

Osiyo xalqaro universiteti magistri

madi.psixolog@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8254820>

Annotatsiya. Ushbu maqolada qadriyatli muloqot madaniyatini shakllantirishning ustuvor vazifalariga alohida to'xtalib o'tilgan. Maqola davomida asosli fikr va mulohazalardan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: Qadriyatli muloqot, qadimiy feodal madaniyat, ta'lim va tarbiya vazifalari, konstruktiv muloqot, ijtimoiy jamoalar.

FORMATION OF VALUABLE COMMUNICATION CULTURE AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Abstract. This article focuses on the priority tasks of forming a culture of valuable communication. Reasonable opinions and comments are used throughout the article.

Key words: Valuable communication, ancient feudal culture, educational and educational tasks, constructive communication, social communities.

ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕННОСТНОЙ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация. В данной статье акцентируется внимание на приоритетных задачах формирования культуры ценностного общения. На протяжении всей статьи используются обоснованные мнения и комментарии.

Ключевые слова: Ценностное общение, античная феодальная культура, воспитательно-воспитательные задачи, конструктивное общение, социальные общности.

Insoniyat qadim zamonlardan so'z va nutqdan foydalanib keladi. Jamiyat taraqqiy etgan sari, muomala, madaniyat va muloqot san'ati ham rivojlanib borgan hamda qadriyat darajasiga ko'tarilgan.

Qadriyatli muloqot madaniyati deganda umuminsoniy muloqot, ya'ni insoniy qadriyatlarga asoslangan vaqt va makonga nisbatan qadriyatga ega bo'lgan munosabatni tushunamiz. Bular sivilizatsiya, vatanparvarlik, tinchlik, urf-odatlar, o'zaro hayrihohlik sifatida namoyon bo'lib keladigan qadriyatlardir.

Qadriyatli muloqot madaniyati insonning boshqa vaqt va makonga nisbatan insonparvarlik qadriyatlariga asoslangan konstruktiv muloqotda ishtirok etishga tayyorligini ifoda etadi.

Qadriyatli muloqot umuman, madaniyat, ijtimoiy jamoalar, alohida shaxsda insoniyatning yashashi, birga bo'lishi, rivojlanishi va o'zaro munosabati uchun zarur bo'lgan qadriyatdir.

Hayotning qadri, jamiyatni rivojlantirish qadriyati bilan muloqot madaniyatining o'zaro bog'liqligi uning qadriyat ekanligini ifodalaydi. Qadriyatli muloqot madaniyatining shaxsiy va ijtimoiy ahamiyati milliy g'oyalar asosida rivojlantirish zarurligini belgilaydi. Ushbu vazifani hal etishda esa muhim rolni umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'ynaydi.

Ma'lumki, o'rta asrlarda, qadimiy feodal madaniyatining kirib kelishi bilan muloqotga ehtiyoj yanada sezila boshladi. Bu esa uyg'onish davri madaniyati paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

O'z davrining, ilg'or jamoatchilik vakillari muloqotning alohida xususiyatlari mavjudligi va undan ko'proq foydalanishga harakat qildilar. Shunday qilib, faylasuflar haqiqiy bilim olish, e'tiqodlarni rivojlantirish muloqot orqali amalga oshib borishini payqashdi. Ular in'ikos va boshqa madaniyatni assimilyatsiya qilish uchun muloqotning ma'nosiga ahamiyat berishdi. O'sha davridagi muloqot mohiyatining evolyutsiyasini tushunish uchun ayniqsa L. Feyvorax falsafasiga alohida e'tibor berib o'tishimiz lozim. Faylasuf shunday fikr bildiradi: "Odamga qiziqish muloqotga murojaat qilishga olib keldi". L. Feyvorkning o'z qarashlarida o'zini anglash uchun muloqot zarurligi, muloqot odam va atrof - olamning haqiqiy mohiyatni o'rganish usuli ekanligini e'tirof etadi. Boshqa tomondan, bugungi kunda jamiyat umuminsoniy qadriyatlarning barcha boshqa qadriyatlarga - individual va jamoaviy munosabatlarga nisbatan ustuvorligi nafaqat yaxshi istak va chiroyli ibora, balki aksiologik imperativ tomonidan amalga oshirilgan degan xulosaga keladi. Qadriyatli muloqot madaniyatining o'ziga xosligi «Qul tigin» yodgorliklarda ham o'z aksini topgan. «... oltin, kumush, ichkilik ipakni shuncha hisobsiz berayotgan Tabg'ach xalqi so'zi shirin, debosi (ipak kiyimlik va kiyim) nafis ekan. Shirin so'zi, debosi bilan aldab yiroq xalqni shu xilda yaqinlashtirar ekan. Yaqin qo'shni bo'lgandan so'ng yovuz ilmni u yerda o'rganar ekan» degan so'zlardan anglashiladiki, muloqotda xushmuomalalik, shirin so'z orqali hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yishga hamda "yovuz ilmni" ya'ni, turkona bo'lmagan bilimni (chet tili) ham o'rganib olinganligini ko'rishimiz mumkin.

Umuman olganda, muloqot insonning psixologik rivojlanishidagi muhim omil hisoblanadi.

Bizningcha, muloqot - ruhiy jarayonlar, holatlar va inson xulq-atvorida paydo bo'ladigan, mavjud bo'lgan va hayot davomida namoyon bo'ladigan qadriyat deb ta'riflash mumkin. Pedagogik adabiyotlarda muloqot, avvalambor, uni pedagogik amaliyotda qo'llash nuqtai nazaridan o'rganiladi. Muloqot ta'lim va tarbiya vazifalarini amalga oshirishning asosiy vositasidir. Zamonaviy pedagogik adabiyotlarda pedagogik muloqot o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida ularning birgalikdagi faoliyatining maqsadi va mazmuni asosida vujudga keladigan aloqani o'rnatish va rivojlantirishning ko'p qirrali jarayoni sifatida qaraladi.

Muloqot muammolarini qadriyatli yondashuv nuqtai nazaridan hal qiladigan faylasuflar, psixologlar o'qituvchilarning bir qator tadqiqotlarini tahlil qiladi. Zamonaviy ta'lim maktab o'quvchilari tomonidan qadriyatlarni o'zlashtirishni targ'ib qilishning asosiy maqsadlaridan birini belgilaydi. Shu munosabat bilan o'quvchilar qadriyatlar, ayniqsa, bugungi kun qadriyatlari bo'yicha harakat qilishlari, inkor etilmaydigan qadriyatlar asosida muloqot qilishlari kerak. Faqatgina muloqotda qadriyatlarni egallash mumkin. O'z navbatida, ushbu jarayonda muloqot o'zi qadriyatga aylanadi. Chunki muloqot tufayli qadriyatlar umumiy ahamiyatga ega bo'ladi. Shu bois muloqot qadriyat muammosi ko'rinishda bo'lishi mumkin.

Muloqotga qadriyat sifatida yondashgan bir qator tadqiqotchilar muloqotni to'g'ridan-to'g'ri qadriyatlar bilan bog'laydilar. Shunday qilib, tabiat, inson, inson sivilizatsiyasi, dunyo madaniyati, erkinlik va shaxs huquqlari, muloqot va hamkorlik kabi qadriyatlarni shakllantirishda, erkin va mas'uliyatli shaxsning muloqot qadriyatlarini ichki qadriyat sifatida amalga oshirish sharti sifatida jamiyatning keyingi bosqichi uchun eng katta ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlash muhimdir.

Ma'lumki, inson hamkorlik jarayonida muloqotning o'zi va boshqa shaxs qadriyatiga ega bo'ladi. Muloqot nafaqat uning ziddiyatli birligida (birlik - izolyatsiya), balki har qanday faoliyat uchun shart bo'lgan qadriyat sifatida ham tan olinadi. Shuningdek, ba'zi tadqiqotlarda

insonparvarlik g'oyasi, sevgi, ezgulik, muloqot, baxt, qadr-qimmat kabi tushunchalar orqali insonning hayot, idrok, go'zallik, mehnat, Vatan kabi tushunchalar bilan birga ijtimoiy ahamiyatga ega qadriyatini ochib beradi. Umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan bunday ko'p qirrali muloqot universal muloqot hisoblanadi. Chunki, "Shaxs munosabatlari rivojlanishining universalligi uning dunyo bilan aloqalarining universalligi shartidir. Muloqot shakllarining rivojlanishi va kommunikativ o'zaro aloqalar tizimlari sivilizatsiya taraqqiyotiga hamroh bo'ladi va kelajakka qarab harakat universal muloqot sxemalarini yaratish zarurligini anglamay iloji yo'q bo'lib chiqadi. Madaniyatni anglash va boshqa madaniyatning qadriyat dunyosiga kirib borish doirasi bo'yicha ma'lum bir madaniyatning rivojlanishini baholash mumkin".

Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarida qadriyatli muloqot madaniyatini shakllantirish muammosi hamkorlik faoliyatining samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi muhim omil sifatida juda ko'plab faylasuf, psixolog, pedagog olimlar tomonidan tahlil qilingan, turlicha yondashuvlar asosida ochib berishga harakat qilingan. Umumiy holda qadriyatli muloqot faoliyat jarayonida - bu muayyan insoniy qadriyatlarga asoslangan, masalan, to'g'riso'zlik, xushmuomalalik, hamdardlik, o'zaro hurmatga asoslangan va natijada pozitiv javob beradigan muloqot jarayoni. Shunday qilib, qadriyatli muloqot o'quvchi shaxsining asosiy axloq qoidalari yoki axloq qoidalariga mos keladigan asoslarni yoki qabul qilinadigan aloqa tamoyillarini belgilab, ushbu tushunchaning qadriyatli muloqot jarayoni, qadriyatli muloqotli faoliyat, qadriyatli muloqot muhiti, qadriyatli muloqot natijaviyligi kabi aspektlari farqlanadi.

Ta'lim jarayonida har bir pedagog qadriyatli muloqotning o'ziga xos aspektlarini tushuntirishi, amal qilishi, faoliyatda qo'llash imkoniyatlarini o'rgatib borilsa hamkorlik qilish ko'nikmasi, insonparvarlik, vatanparvarlik, shaxs qadr-qimmatini anglaydi.

Ta'lim jarayoni o'quvchini aqliy va hissiy imkoniyatlarini ham tarbiyalab boradi.

Ma'lumki, mantiqiy aql o'quvchi shaxsining aql-idrok kuchini anglatrsa, hissiy aql atrofdagi odamlarni tushunishning empatik qobiliyatiga asoslanadi. Bu odamlar bilan samarali muloqot qilish qobiliyati ham hisoblanadi. Qadriyatli muloqot qilish ko'nikmalari o'quvchining shaxs sifatida qadr-qimmatini ham ifoda etadi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.:O'zbekiston,2012.–46 b. 2. "Ta'lim
2. to'g'risida"gi qonun. O'zbekiston Respublikasi qonuni-637-son 23.09.2020
3. Aminova F. Muloqot matni yaratish ko'nikmalarini shakllantirish (Monografiya) //
4. Toshkent, "Fan" – 2006 y. 100-b.
5. Asmolov A.G. Sistemno-deyatelnostniy podxod v razrabotke standartov novogo
6. pokoleniya//Pedagogika. 2009.№ 4. S.18-22

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ДОШКОЛЬНИКАМ О ЗДОРОВОМ ОБРАЗЕ ЖИЗНИ

Тилавова Матлаб Мухамедовна

Доцент Бухарского Государственного Университета

Ядгарова Мадина Миржамаловна

Магистр Международного Университета Азия

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8264072>

Аннотация. Цель статьи - раскрыть основы формирования представлений здорового образа жизни у детей старшего дошкольного возраста, представить опыт работы дошкольного учреждения по использованию оздоровительной технологии «Здоровье – в наших руках».

Ключевые слова: здоровый образ жизни, оздоровительная технология, валеология, дошкольное учреждение.

INTRODUCING PRESCHOOLERS TO A HEALTHY LIFESTYLE

Abstract. The purpose of the article is to reveal the basics of forming ideas of a healthy lifestyle in older preschool children, to present the experience of a preschool institution using the wellness technology "Health is in our hands".

Key words: healthy lifestyle, wellness technology, valeology, preschool institution.

Современные условия жизни и профессиональной деятельности представляют высокие требования к состоянию здоровья, психической устойчивости, физического развития личности. Эффективность профессиональной творческой деятельности полностью обусловлена здоровьем человека. Поэтому идеи ценности здоровья как основы всех дальнейших успехов в развитии человеческой личности, самопознания и самосовершенствования должны сегодня доминировать и быть главным в работе с детьми дошкольного возраста.

Условиями целостного развития ребенка является использование в ДОУ здоровьесберегающих и здоровьесформирующих технологий, реализуемых в комплексе через создание безопасной развивающей среды, экологически благоприятного жизненного пространства, полноценного медицинского обслуживания, питания, оптимизации двигательного режима, системного подхода к формированию у детей ценностного отношения к собственному здоровью и мотивации относительно здорового образа жизни, соблюдение гармоничных, доброжелательных отношений между педагогом и воспитанниками, самими детьми.

На протяжении всего дошкольного возраста происходит зарождение и развитие различных личностных новообразований индивида. Среди личностных новообразований главное важное место выделяется процессу формирования и развития личностных ценностных ориентаций и мировоззренческих ценностей детей. В дошкольном детстве у детей зарождаются и закладываются первые представления о здоровье и долголетии, формируются двигательные навыки и умения, формируется основа для духовного, физического, психического здоровья детей [23].

В Государственной требовании Узбекистана и в программе «Первый шаг» указывается, что улучшение качества дошкольного образования является необходимым условием для развития личности. Основными задачами дошкольного образования является

сохранение и укрепление физического, психического и духовного здоровья ребенка. На сегодня сеть дошкольных учебных заведений не в полной мере удовлетворяет образовательным потребностям населения.

Н.А. Андреева [5] в своих трудах отмечает, что представления дошкольников о здоровом образе жизни связаны с формированием осознанности по отношению к нему. Такое «отношение» она трактует как «активную направленность ребенка на свое здоровье, основанную на определении его высокой объективной значимости в обществе и субъективного личностного смысла» [5, с. 4]. Когда родители или воспитатели ставят цель – сформировать у детей 5-6 лет ценность здоровья и ценностное отношение к нему, а также целенаправленно формируют у них элементарные знания и навыки для здорового образа жизни, то в данном педагогическом процессе обучения и воспитания родители и воспитатели должны сформировать необходимую компетентность детей в образах «Я-физическое», «Я-социальное» «Я-психическое», опираясь на ДОУ.

Полученные знания, приобретенный опыт детей, их эмоциональные представления по поводу укрепления, формирования, сохранения и восстановления своего здоровья влияют на формирование их жизненной компетентности в «Образе Я-социальное», «Образе Я-психическое», «Образе Я-физическое», «Образе Я-духовное».

В педагогике выделяют средства формирования представлений о здоровом образе жизни детей, к которым относятся:

- социальные и бытовые условия жизни детей, которые влияют на формирование, укрепление, сохранение, воспроизведение здоровья;

- основа, фундамент для формирования и развития навыков и оздоровительного поведения детей.

Среди возможных педагогических, психологических, природных, социально-бытовых, экологических условий важными являются научно-обоснованные условия, которые выражаются в правильно организованном, индивидуально-дифференцированном естественных ритмах жизни дошкольников. Организация режимных моментов в жизни дошкольников, обеспечение их всем необходимым, выполнение родителями и воспитателями основных требований воспитания, развития, обучения, формирование потребностей у детей 5-6 лет, несет информацию всем системам внутренних органов детей. Так реализуется работоспособность организма малышей. Работоспособность малышей, выражающаяся в физическом развитии, эмоциях, в психическом развитии, зависит от потенциала организма и восстанавливается, и истощается детьми;

- режимные моменты питания являются важным условием формирования представлений о дошкольниках и в целом их здоровья.

Питание обеспечивает детей необходимой энергией. Еда для детей является основой для развития организма и мозга, который является главным «рулевым» всех органов и систем организма, психологических процессов, эмоциональной сферы;

- напряжённой и урегулированной деятельности ЦНС, мыслительных процессов и процесса воли;

- формирование у детей культурных и гигиенических навыков, а также, профилактика вредных привычек, к которым относится обгрызывание ногтей, сосание грязных пальцев рук, вытирание носа рукой и многие другие. Сформированность

культурных навыков, такие как мытье рук, чистка зубов, пользование салфеткой и т.д. помогает детям избежать занесения различных инфекций. В образовательных организациях важна чистота помещения, проветриваемый воздух, что является важным условием для сохранения здоровья детей [24];

-важным условием формирования представлений о ЗОЖ является двигательный режим детей: двигательная активность.

Уровень обеспечения представлений о ЗОЖ у двигательной активности дошкольников положительно влияет на дальнейшее функциональное и структурное развитие организма детей. При этом, посредством двигательной активности у детей происходит интеллектуальное, физическое, психическое, сенсорное развитие, повышая социально-адаптивные возможности организма детей;

-психическое состояние дошкольников является важным показателем, который характеризует понятие здоровья.

Психическое состояние зависит от особенностей нервной системы детей, уровня развития психологических процессов, эмоционального благополучия [36];

-безопасность жизнедеятельности детей, которая заключается в том, что родители и воспитатели создают безопасную среду обитания для жизнедеятельности детей в дошкольных организациях и дома.

Дети должны знать элементарные правила безопасности жизнедеятельности, а также соблюдать эти правила. Детей важно научить правильно решать опасности, которые могут возникнуть в их жизни. С этой целью в условиях дошкольной организации воспитатели проводят занятия, беседы, родительские собрания ит.д. [18].

Важнейшим фактором, оказывающим всестороннее влияние на укрепление детского организма, является физическая культура. Актуальной задачей является привитие детям стойкого интереса к занятиям физическими упражнениями, обучение их доступным двигательным умениям. Усиливается интерес и внимание к организации физической культуры во дворах жилых домов. Родители проявляют большую заинтересованность в том, чтобы в режиме ежедневно предусматривалась их двигательная активность. Более полное использование всех возможностей физической культуры достигается совместной работе дошкольного учреждения и семьи.

REFERENCES

1. Mirzaeva D. КОНЦЕПЦИЯ АРТ-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАБЛЮДЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2023. – Т. 38. – №. 38.
2. Мирзаева Д. Ш. Развитие творческих способностей будущих воспитателей дошкольных учреждений //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 1408-1413.
3. Мирзаева, Дилфуза Шавкатовна. "ПРИМЕНЕНИЯ АРТПЕДАГОГИКИ И АРТ-ТЕРАПИИ В ПРАКТИКЕ РАБОТЫ С ЛЮДЬМИ, ИМЕЮЩИМИ ПРОБЛЕМЫ В РАЗВИТИИ." *BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI* 2.2 (2022): 44-49.
4. Мирзаева, Д. Ш., & Хамраева, А. Э. (2022). АРТПЕДАГОГИКА В СИСТЕМЕ ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ. *IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA*

ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(2), 87-91.

5. Shavkatovna M. D. Art Therapy as a Means of Adaptation of Young Children to Pre-School //EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION. – 2022. – T. 2. – №. 2. – C. 192-196.
6. Tilavova, M. M., & Tursunova, N. I. TEXNOLOGIYA DARSLARINI MILLIY O‘QUV DASTURI ASOSIDA TASHKIL QILISH. *BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA XALQARO BAHOLASH TAJRIBASI: MUAMMO, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR*, 89.
7. Tilavova M. M. Theoretical Grammar Of English And The Main Domains Of Language In It //Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal. – 2022. – T. 2022. – №. 1. – C. 320-330.
8. Tilavova, M. M. (2022). EFFECTIVENESS OF STATE YOUTH POLICY IN OUR COUNTRY. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 1, 277-286.

FUNDAMENTAL BILIMLAR VA FUNKSIONAL SAVODXONLIK

Kudratova Aziza Ismatillayevna

Samarqand viloyati pedagoglarini yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi,
pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8264096>

Annotatsiya. Maqolada fundamental bilimlar va funksional savodxonlik tushunchasi, jamiyatda funksional savodxonlikni shakllantirishning zaruriy shartlari, huquqiy-meyoriy asoslari, ta'lim sifatiga ta'siri, mamlakatimizning xalqaro baholash tadqiqotlarida ishtirok etishdan ko'zlangan maqsad, umumiy o'rta ta'limda funksional savodxonlikni shakllantirish omillari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, ta'lim sifati, funksional savodxonlik, PISA xalqaro baholash tadqiqoti, hayotiy ko'nikmalar, kasbiy rivojlanish ehtiyoji.

FUNDAMENTAL KNOWLEDGE AND FUNCTIONAL LITERACY

Abstract. The article describes the concept of functional literacy, the necessary conditions for the formation of functional literacy in society, the legal and regulatory framework, the impact of functional literacy on the quality of education, the purpose of our country's participation in the PISA international assessment study, the factors for the formation of functional literacy in general secondary education.

Key words: Education, quality of education, functional literacy, international PISA assessment, life skills, professional development needs.

ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ ЗНАНИЯ И ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ГРАМОТНОСТЬ

Аннотация. В статье описаны понятие функциональная грамотность, необходимые условия формирования функциональной грамотности в обществе, правовые и нормативные основы, влияние функциональной грамотности на качество образования, цель участия нашей страны в международном оценочном исследовании PISA, факторы для формирования функциональной грамотности в общем среднем образовании.

Ключевые слова: Образование, качество образования, функциональная грамотность, международная оценка PISA, жизненные навыки, потребности в профессиональном развитии.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab butun dunyo bo'ylab "sifat inqilobi" yuzaga keldi. Dunyoning yetakchi ishlab chiqarish korxonalari asosiy e'tiborni son va miqdorga emas, balki mahsulot sifatiga qarata boshladi. Sifat raqobatbardoshlikni ta'minlovchi asosiy omil sifatida namoyon bo'ldi.

Sifatga e'tibor va uning rivojlanish bosqichlarini mantiqan quyidagi davrlarga bo'lingan [5]:

1. XX asrning 60-yillari – bozor raqobatbardoshligi sharoitida asosiy omil – mahsulot sifati.
2. XX asrning 70-yillari – mahsulot sifatidan ishlab chiqarish texnologiyasi sifatiga o'tish bosqichi.
3. XX asrning 80-yillari – sifatni boshqarish tizimi bosqichiga o'tish davri.
4. XX asrning 90-yillaridan boshlab ta'lim sifati, intellektual resurslar sifati, inson hayoti sifati – asosiy omil sifatida namoyon bo'la boshladi.

Iqtisodiyotning raqobatbardoshligi hamda innovatsiyalarga liderlik qilishga bo'lgan intilish XX asrning ikkinchi yarmida mehnat bozori, biznes, yuqori texnologik ishlab chiqarish sohalari tomonidan ta'lim oldiga turli yo'nalishdagi bilimlarga ega, tanqidiy va kreativ fikrlaydigan, muammolarni anglab turli hayotiy vaziyatlarda yechimini topib, innovatsion loyihalar yarata oladigan mutaxassislar tayyorlash vazifasi qo'yildi. Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti o'sha asrning 70-yillariga kelib, "savodxonlik" tushunchasi kengayishini taqozo etdi va 1965-yilda Tehronda bo'lib o'tgan Butunjahon ta'lim vazirlari kongressida "funktional savodxonlik" atamasidan foydalanish taklif qilindi va unga "insonning munosabatlarga kirishish, tashqi muhitga moslashish va unda faoliyat yuritish qobiliyati" kabi ta'rif berildi [6]. Bu esa o'z navbatida uzluksiz ta'lim va umr davomida o'qishning yangi sohalarini yaratdi.

Funktional savodxonlik – bu insonning hayotiy ehtiyojlarini ta'minlash maqsadida fundamental bilimlarni o'zlashtirish va qo'llay olish ko'nikmalari negizida shakllanadigan qobiliyatdir. Shakllanishi uchun maqsad, mazmun va natijaviylik komponentlari, muhit hamda rivojlanish ehtiyoji katta ahamiyat kasb etadi. Bugungu kunda zaruriy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan kishilar uchun raqamlashtirish va globallashtirish erkinlik va zavq beradigan ishga aylanadi.

Ilmiy-texnikaviy rivojlanish bosqichida funktsional savodxonlik o'quvchilar qobiliyati va shakllanadigan bilim, ko'nikma, malakalari hamda ularni doimiy rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojlari kabi ikkita jihatga bog'liq bo'ladi, deb hisoblaydi P.Atutov [7]. A.Tangyan esa jamiyatning rivojlanishi jarayonida shaxsning bilim va ko'nikmalariga bo'lgan ehtiyojini minimal funktsional savodxonlik deb ta'riflagan [8].

"*Funktional savodxonlik*" tushunchasi keng bo'lib, o'z ichiga o'qish savodxonligi matematik savodxonlik tabiiy-ilmiy fanlar savodxonligi moliyaviy savodxonlik, global muammolarni anglash savodxonligi, XXI asr kompetensiyalariga egalik darajasi, sog'lik sohasidagi savodxonlik, diniy savodxonlik, oilaviy munosabatlar savodxonligi, iqtisodiy va siyosiy masalalar savodxonligi, ijtimoiy munosabatlar savodxonligi, ekologik savodxonlik, huquqiy savodxonlik, ilmiy va texnologik savodxonlik, kompyuter savodxonligi va b. qamrab oladi.

Umumiy tahlillar asosida "insonning funktsional savodxonligi u yashayotgan zamon va makon bilan bog'liq bo'lib, tez o'zgarayotgan dunyoda moslashish, doimiy ravishda rivojlanish va unda munosib faoliyat yuritish uchun fundamental bilimlarni duch kelishi mumkin bo'lgan turli vaziyatlarda qo'llay olish darajasi" kabi ta'rifni kiritishni joiz deb bildik.

Maktab o'quvchilarida funktsional savodxonlikni rivojlantirish bosqichlarini pedagog olim L.Perminova o'rganar ekan, ilmiy izlanishlarida quyidagi mezonlarni ishlab chiqdi:

- fundamental bilimlar bazasi shakllangan bo'lishi;
- ularni fanlararo qo'llay olishlari, ya'ni amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishlari;
- o'zlarining ishlarini taqdimot qila olishlari (maktab, tashkilot, ijtimoiy institutlar);
- qaysi kasb egasi bo'lishlarini tasavvur qila olishlari;
- kommunikativlik, hamkorlikda ishlay olishlari;
- o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojiga ega bo'lishlari kerak [8].

Agar ta'lim jarayonida ushbu mezonlar ishlasa, o'quvchilarni funktsional savodli, deb hisoblashimiz mumkin bo'ladi. Lekin ularning ishlashi uchun qanday komponentlar ta'minlanishi lozimligini aniqlash kerak.

Ilmiy adabiyotlar, ilmiy-tadqiqot natijalari ifodalangan manbalar tahlili asosida o'quvchilarda funksional savodxonlik kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim jarayonida shakllanadi, degan xulosaga keldik. Bunda funksional savodxonlik shakllanish bosqichlari:

- Kompetensiya - o'quvchining bilim, malaka va shaxsiy sifatlarni ma'lum sohada muvaffaqiyatli faoliyat uchun qo'llay olish layoqati [7];

- Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim - o'quvchilarda egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish layoqatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni [4];

- Kompetentlilik - shaxsning muayyan ta'lim yo'nalishi yoki mutaxassisligi bo'yicha olgan bilim, malaka va ko'nikmalari hamda shakllangan shaxsiy xislatlarini mehnat faoliyatida muvaffaqiyatli qo'llay olish qobiliyati [10];

- Funksional savodxonlik - o'quvchining o'zlashtirgan bilim va ko'nikmalarini real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish, ziddiyatlar sabablarini tahlil qilish, izlash va aniqlash, o'z g'oyalarni taqdim etish qobiliyati hamda kelajak hayotida duch kelishi mumkin bo'lgan to'siqlarni yengib o'tishga tayyorligi darajasi [3].

Olingan bilimlarning amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlikda rivojlanishini ta'minlaydigan o'qitish jarayoni ta'lim oluvchilar hayotining keyingi bosqichlarida bilim olish zaruratini his qilish, rivojlanish, jamiyatning munosib fuqarosi bo'lish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2018-yil 8-dekabrda 997-sonli qarori asosida Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi tashkil etildi va mamlakatimiz ta'limining fundamental bo'g'ini, umumiy o'rta ta'lim sifatini baholashga qaratilgan PIRLS (boshlang'ich sinf bitiruvchilarining o'qish savodxonligini baholash), TIMSS (matematika va tabiiy fanlarning o'qitish sifati monitoringini amalga oshirish), PISA (15 yoshli o'quvchilarning olgan bilimlarini real hayotiy muammolar yechimini topishda qo'llay olish ko'nikmalarini aniqlash) xalqaro baholash tadqiqot dasturlarida ishtiroki belgilandi [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-aprelda "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida umumta'lim maktab o'quvchilarining o'zlashtirish ko'rsatkichlarini nazorat qilish va baholashni xalqaro dasturlar asosida amalga oshirish hamda ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish, 2030-yilga kelib PISA Xalqaro miqyosda o'quvchilarni baholash dasturi reytingi bo'yicha jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakati qatoriga kirishiga erishish vazifalari kun tartibiga qo'yildi [2].

Mamlakatimiz ishtiroki belgilangan ikkita tadqiqotda o'quvchilarimizning matematik savodxonligi baholanadi. Bular Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assosiativasi (IEA) tomonidan o'tkaziladigan TIMSS va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan o'tkaziladigan PISA tadqiqotlari.

TIMSS dasturi 4- va 8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy fanlar bo'yicha egallagan bilim darajasi va sifatini solishtirish hamda milliy ta'lim tizimidagi farqlarni aniqlash bilan bir qatorda, qo'shimcha ravishda maktablarda matematika va tabiiy fanlar bo'yicha berilayotgan ta'lim mazmuni, o'quv jarayoni, ta'lim muassasasining imkoniyatlari, o'qituvchilar salohiyati, o'quvchilarning oilalari bilan bog'liq omillari o'rganadi [11]. PISA dasturi esa shu

bilimlarini 15 yoshli o'quvchilarning real hayotiy vaziyatlarda qanchalik qo'llay olishlarini baholaydi.

Shuni aytish joizki TIMSS va PISA dasturlari bir-biri bilan o'zviy bog'liq. Chunki fundamental bilimlar bo'lsa, ularni hayotda tatbiq qilish mumkin va, aksincha, berilayotgan bilimlarga ehtiyoj bo'lsa, ular o'zlashtiriladi.

Izlanishlar, tahlillar va xulosalari asosida I.Aleksashina o'zining ishlarida fundamental bilimlarni va funksional savodxonlikni qiyoslar ekan, funksional savodxonlik shakllanishida fanlar integrallashuvi katta ahamiyat kasb etishini ta'kidlaydi [12].

1.2-jadval.

I.Aleksashinaning fundamental bilimlar va funksional savodxonlikka bergan qiyosiy tahlili

Fundamental bilimlar	Funksional savodxonlik
- ilmiy bilimlarning u yoki bu sohasini modellashtiradi	- real hayotiy vaziyatlarni modellashtiradi
- chiziqli-mantiqiy fikrlashni rivojlantirishni nazarda tutadi	- ko'pqirrali tafakkurga tayanishni nazarda tutadi
- tushunchalar induktiv metodni qo'llash asosida shakllanadi	- tushunchalar deduktiv metod asosida shakllanadi
- o'quvchilar bilimlarini aniq fan negizida nazariy shaklda olishadi	- bilimlar fanlar integratsiyasi asosida berilib, real hayot bilan bog'langanligi uchun o'quvchilar tajriba-tadqiqotlar o'tkazib, o'zlarining hayotiy ko'nikmalarini shakllantiradilar

Ushbu qiyosiy tahlilga qo'shilgan holda aytishimiz mumkinki, ta'limning rivojlanish trayektoriyasi bevosita fundamental bilimlar mustahkamligi va funksional savodxonlik shakllanganligi bilan belgilanadi.

Mamalakatimizning ta'lim sifatini baholash xalqaro tadqiqotlarida ishtirok etishi quyidagi muammolar yechimini topishga imkon beradi:

- ta'lim tizimidagi bo'shliqlarni aniqlash;
- sifatli ta'limni taqdim qilish yo'llarini izlash;
- belgilangan davriylik asosida davlatlarning ta'limiy yutuqlari, o'zgarish dinamikasini kuzatish, muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish konsepsiyalarini ishlab chiqish;
- jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta'minlash;
- investitsiyalarning oqimini ko'paytirish;
- raqobatbardosh kasb mutaxassislarini tayyorlash.

Fikrimizcha, barqaror rivojlanadigan davlatni qurish va tadqiqotda muvaffaqiyatli ishtirok etish uchun mamlakatimiz xalq ta'limi tizimida katta islohotlarni amalga oshirish lozim bo'ladi. Bunda:

- tadqiqotlarda ishtirok etgan hamma davlatlar faoliyatini tahlil qilish;
- yetakchilik qilgan davlatlar ta'lim tizimini o'rganish;
- o'quv dasturlari, darsliklar mazmunini qayta ko'rib chiqish;

fanlar integratsiyasini ta'minlaydigan qo'shimcha adabiyotlar fondini oshirish.

Sifatli ta'limni tashkil etish, o'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish maqsad qilar ekanmiz har bir pedagog o'ziga quyidagi savollarni berishi va ularga javob topa olishi lozim deb hisoblaymiz:

- O'quvchilarim olgan bilimlarini sinfdan tashqarida qo'llay olishadimi?
- Fanimni o'zlari uchun kerak deb o'rganishlariga ularga nima xalaqit qiladi?
- Nima qilsam o'quvchilarim meni darslarimga qiziqib keladilar va o'zlarining fikrlarini erkin bayon qiladilar?
- O'quvchilarim XXI asrda munosib yashashga tayyormi?
- Nima uchun o'qitayapman?

Chunki ta'limning bugungi kundagi maqsadi faqat bilim berish emas, balki o'sib kelayotgan avlodda tez o'zgarayotgan dunyoda moslashish, doimiy ravishda rivojlanish va unda munosib faoliyat yuritish uchun fundamental bilimlarini duch kelishi mumkin bo'lgan turli vaziyatlarda qo'llay olish ko'nikmalarni shakllantirishdir.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018- yil 8-dekabr "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 997- sonli Qarori. // www.lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenining 2019-yil 29-aprel "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmoni. 29.04.2019 y. QHMMB: 06/19/5712/3034-son.
3. Oliy ta'lim Davlat ta'lim strandarti. –T. 2021. <https://lex.uz/docs/5705038>
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-aprel "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi № 187-sonli Qarori. // www.lex.uz.
5. Кулемин Н.А. Квалиметрический мониторинг в системе общего образования // ж. Педагогика. 2001. – №3. – С. 16–20.
6. UNESCO. Revised Recommendation concerning the International Standardization of Educational Statistics. General Conference of UNESCO. Paris, 27.09.1978. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-RL_ID=13136&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
7. Атутов П.Р. Концепция политехнического образования в условиях технологического этапа научно-технического прогресса// ж. Предпринимательство и занятость / – 1999. –№10–11, – с. 26–29.
8. Тангян С.А. «Новая грамотность» в развитых странах // ж. Советская педагогика. – № 1. 1990. – С. 3–17.,
9. Перминова Л.М. Формирование функциональной грамотности учащихся: основы теории и технология. – Санкт-Петербург, 1998. – 49 с.
10. Образовательная система «Школа 2100». Педагогика здравого смысла: сб. мат-лов / поднауч. ред. А. А. Леонтева. – М.: Баласс, Издателский дом РАО, 2003. – 368 с.
11. <https://www.oecd.org/pisa/>

12. Алексашина И.Ю., Абдуллаева О.А., Киселёв Ю.П. Формирование и оценка функциональной грамотности учащихся. Учебно-методическое пособие. – Санкт-Петербург. 2019. – 160 с.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING BOG'LANISHLI NUTQINI SHAKLLANTIRISHGA QO'YILADIGAN LINGVODIDAKTIK TALABLAR

Sa'dullayev Farhod Eshturdiyevich

Osiyo xalqaro universiteti, 1- bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8264132>

Annotatsiya. *Shaxs ma'naviy kamolotini ta'minlashga qaratilgan milliy metodikani davr talablari asosida yangilashni, uzluksiz ta'limning boshqa bosqichlari kabi boshlang'ich ta'lim oldiga ham kompetensiyaviy yondashuv bilan bog'liq talay vazifalarni ko'ndalang qilib qo'ydi. Mana shunday vazifalarning biri esa boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini mukammallitirish bilan bog'liqdir. Maqolada darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining bog'lanishli nutqini shakllantirishga qo'yiladigan lingvodidaktik talablar, o'quvchilardagi ushbu ko'nikmalarni qanday rivojlantirish to'g'risida ayrim fikrlar yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *boshlang'ich sinf, o'quvchi, ona tili, didaktik tamoyil, metod, usul, kitobxonlik madaniyati, dars, nutq.*

LINGUODIDACTIC REQUIREMENTS FOR THE FORMATION OF LINKAGE SPEECH OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. *Updating the National methodology aimed at ensuring the spiritual maturity of the individual on the basis of the requirements of the period, as well as other stages of continuing education, the talay tasks associated with a competency approach to primary education were transversal. One such task involves perfecting the speech of elementary students. The article covers in its lessons the linguistic requirements for the formation of linkage speech of Primary School students, some ideas on how to develop these skills in students.*

Key words: *primary class, student, native language, didactic principle, method, method, reading culture, lesson, speech.*

ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ К ФОРМИРОВАНИЮ СВЯЗНОЙ РЕЧИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. *Обновление национальной методики, направленной на обеспечение духовного совершенствования личности на основе требований эпохи, поставило перед начальным образованием, как и на других этапах непрерывного образования, ряд задач, связанных с компетентностным подходом. И одна из таких задач связана с совершенствованием речи младших школьников. В статье освещены лингводидактические требования к формированию связной речи младших школьников на их уроках, некоторые моменты о том, как развивать эти навыки у учащихся.*

Ключевые слова: *начальный класс, ученик, родной язык, дидактический принцип, метод, метод, культура чтения, урок, речь.*

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning jahon miqyosida "O'qish va uni tushunish sifati" yuzasidan olib borilayotgan tadqiqot dasturini o'rganish bo'yicha ta'lim muassasalari oldiga qo'ygan ko'rsatmasi ayni maqsad ijrosiga qaratilgandir. Shu maqsadda 2021 yildan mamlakatimizning PISA va PIRLS nazorat dasturlarida ishtirok etishi rejalashtirilishi ta'lim sifatini jahon standartlariga javob bera oladigan darajaga ko'tarishni, o'qitish shakllari, metodlari va usullarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Ona tili ta'limining samaradorligi ko'p jihatdan fan o'qituvchilarining pedagogik-psixologik tayyorgarligi, o'quv materialini rejalashtirishning ilmiy-nazariy va metodik asoslarini puxta egallashlariga, o'quv jarayonini to'g'ri tashkil etish va uyushtirish mahoratiga chambarchas bog'liq. Zero, didaktik jarayon uzluksiz ta'lim tizimining samaradorligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ona tili o'qitishning "o'qish va mehnat jarayonida o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda to'g'ri va ravon bayon qiladigan, jamoat joylarida turli nutqiy vaziyatlarda mustaqil ravishda fikrini ifoda etadigan, og'zaki va yozma savodxonlik malakalariga ega bo'lgan, kitobxonlik madaniyati shakllangan, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, o'z g'alar fikrini anglaydigan – muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirish" maqsadi o'quvchilarning bog'lanishli nutqi hamda matnni adekvat anglash ko'nikmalarini shakllantirishga erishish yo'llarini belgilashni taqozo etadi. Shundan kelib chiqib, o'qituvchi ta'lim jarayonida o'quv materiali, tashkiliy-pedagogik ta'sir ko'rsatishni ta'minlashi, o'quvchilarning o'qimishlilik darajasi, savodxonligi va vaqt kabi didaktik omillarni hisobga olishi lozim.

O'quvchilar nutqini shakllantirish ona tili ta'limining asosiy vazifalaridan biri bo'lib, u tilning o'ziga xos xususiyatlari, ma'no tovlanishlari va badiiy ifodaliligi bilan ajralib turadi. Og'zaki nutq adabiy tilning orfoepik; yozma shakli esa orfografiya va uslub kabi me'yorlariga mos holda shakllantirishni taqozo etadi. Nutq madaniyatini tarkib toptirishda adabiy til me'yorlariga amal qilinishi, xususan, muayyan tildagi so'zlar, ularning qurilishi, yasalishi va o'zgartirish modellari, so'z birikmalari hamda gapni nutqda to'g'ri qo'llash qoidalarini o'zlashtirish tushuniladi. Bu borada metodist olim A.Hamroev to'g'ri ta'kidlaganidek, "Tilning mohiyati uning inson faoliyati ekanligida. Nutq faoliyati bir individning o'z mulohazalari, istak va talablarini ikkinchi individga uzatishi, ikkinchi individning esa birinchisining fikrlarini tushunib olishi, uning talablariga tasdiq yoki inkor shaklida javob qaytarishi bilan xarakterlanadi. Demak, nutq faoliyatida ikki shaxs: xabar uzatuvchi – gapiruvchi va qabul qiluvchi – tinglovchi ishtirok etadi".

Haqiqatan ham, so'z, so'z birikmasi va gap subyektlar nutqiy jarayonining muhim qurolidir. Talaffuz xususiyati so'zlovchining, eshitilishi tinglovchining muayyan maqsadiga, ya'ni fikrini uzatishga xizmat qiladi. Verballik jonli nutq ifodasi bo'lsa, vizuallik yozma nutqqa xos muhim xususiyatdir.

Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida grammatik mashqlarning muntazam ravishda tashkil etilishi o'quvchilarda so'z tanlash, ularning ma'nolarini anglash va farqlash orqali yozma nutqini to'g'ri shakllantirishga xizmat qiladi. O'quvchilarning nutqiy faoliyati ularning so'zlarni nutq maqsadiga muvofiq tez va to'g'ri tanlay olishi orqali faollashib boradi. Grammatik tushunchalarning muntazam va izchillikda singdirilishi o'quvchilar nutqiy faolligini oshirishga yordam beradi. Bugungi kunda nutqiy qobiliyat shaxsning til qonuniyatlarini muvaffaqiyatli o'zlashtirishga kuchli ta'sir etadigan hissiy-irodaviy jabhalaridan biri sifatida ona tili ta'limidagi ahamiyat qaratilishi zarur bo'lgan dolzarb masaladir.

A.G'ulomovning qayd etishicha, "So'zlarni to'g'ri tanlash, nutqni tinglovchiga qulay tarzda yetkaza olish insoniy madaniyatning eng asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun har bir so'z, birikma va gapni barcha qirralari bilan to'g'ri, o'rinli ishlata olishni o'rgatish, o'z nutqiga nisbatan ehtiyotkorlik tuyg'usini shakllantirish ona tili mashg'ulotlarining asosiy vazifasi sanaladi".

Soʻzlovchining nutqiy qobiliyati tanlangan obʻekt boʻyicha soʻz tanlashida, ularni grammatik jihatdan toʻgʻri muvofiqlashtirishida namoyon boʻladi. Bola oʻzi qoʻllayotgan soʻz maʼnosini toʻgʻri anglab yetsa va uqsagina, nutqida undan unumli va ijodiy foydalana biladi. Ona tilini oʻqitishda nazariy bilimlar va ular asosida shakllantiriladigan koʻnikma-malakalarga alohida eʼtibor qaratiladi. Biroq diqqatdan chetda qolgan nutq qobiliyati masalasi ham borki, u alohida yondashuvlarga ehtiyoj uygʻotadi.

Til sohasi taʼlim-tarbiya bilan chambarchas bogʻliq, chunki u bilim olish va bilim berishning muhim qurolidir. Bunda til haqida bilim berish; oʻzlashtirilgan bilimlar asosida nutqiy koʻnikmani tarkib toptirish; hosil boʻlgan koʻnikmani malakaga aylantirish muhim bosqichlardir. Nutqiy koʻnikmaning asosini xotiradagi soʻz zaxirasi tashkil qiladi. Bolalarda nutqiy material 1 yoshdan – 4–5 yoshgachalik davrida xotirasidagi soʻz, jumla yoki tayyor matnlar asosida toʻplanib boradi. Professor R.Tolipovanning fikricha, “Bu material muayyan obraz yoki vaziyat bilan bogʻliq ravishda bola nutqida avtomatik namoyon boʻladi”.

Ona tili taʼlimida tinglab tushunish, oʻqish, gapirish va yozish kabi nutqiy faoliyat turlari boʻyicha oʻquvchilarda nutqiy koʻnikma hosil qilish maqsadi orqali tegishli mashqlarni ogʻzaki va yozma shaklda oʻtkazish nazarda tutiladi. Bunday mashqlar amaliyot bilan bogʻliq materiallar asosida olib borilishi zarur. Amalda sof grammatik mashqlarga nisbatan nutqiy mashqlarga koʻproq eʼtibor qaratish, yaʼni bolalarga fikrini ravon, izchil, aniq, tushunarli va xatosiz ifodalash yoʻl-yoʻriqlarini oʻrgatish orqali mavjud koʻnikmalar malakaga aylanishiga erishilishi belgilangan.

Ona tilidan oʻrganiladigan bilim, hosil qilinadigan malakalar oʻquvchilarda nutq va nutq madaniyatini taraqqiy ettirishga xizmat qiladi. Boshlangʻich sinf ona tili predmeti amaliy oʻquv predmeti boʻlganligi tufayli vaziyatli nutq tuzish malakalarini rivojlantirishni taqozo qiladi.

Boshlangʻich sinflarda ona tili va oʻqish taʼlimi oʻzining oʻrganish obʻektiga ega boʻlib, oʻquvchilarga tegishli bilim va maʼnaviy-axloqiy tarbiya berish, shuningdek, muayyan koʻnikma va malakalarni shakllantirishasosida bir-birini toʻldiradi. Ona tili va oʻqish darslari oʻquvchilarning bogʻlanishli nutqini rivojlantiradi, fikrlash doirasini kengaytiradi, adabiy til meʼyorlariga muvofiqligini, savodxonligini taʼminlaydi. Oʻqish darslarida, asosan, oʻquvchilarning ogʻzaki nutqi ustida ishlanadi. Shunga koʻra oʻrganiladigan oʻquv materiallari – badiiy asarlar oʻquvchilarga til meʼyorlariga muvofiq keladigan, leksik-uslubiy, morfologik-uslubiy, sintaktik-uslubiy qurilmalar namunasi beradi. Oʻquvchilar ogʻzaki qayta hikoyalashda ulardan aynan, baʼzan ijodiy nusxa koʻchiradilar, fikrlashga, oʻqiganlari yuzasidan xulosa chiqarishga harakat qiladilar.

Ona tili darslarida esa oʻrganilgan matnlarning lisoniy tahlillari amalga oshiriladi. Shu jarayonda matn fonetik, leksik, soʻzning morfemik tarkibiga koʻra, morfologik, sintaktik jihatdan oʻrganiladi. Oʻquvchi tahlil jarayonida tilning ijtimoiy vazifa bajarishini elementar darajada ilmiy anglay boshlaydi. Shunday ekan, oʻqituvchi taʼlim jarayonining boshqaruvchisi sifatida didaktik jarayonga masʼuliyat bilan yondashishi, oʻquv materiallari ustida ishlashning zamonaviy, oʻquvchilarni oʻynab turib oʻylashga, oʻylab turib mustaqil fikr yuritishga undovchi metod, usul va vositalarni tanlay bilishi, ularni darsda maqsadga muvofiq qoʻllay olishi lozim. Bu esa, oʻquvchilarning til qoidalarini egallash, tasviriy ifodaviy vositalar orqali fikrini ifodalash yoʻllarni oʻrganish, turli tayanch tushunchalardan ijodiy foydalanish kabi yozma nutq koʻnikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Jamiyatda tilning kishilar o'rtasidagi aloqa vositasi sifatidagi ahamiyati ortib borishi ona tilini o'qitishda o'quvchilarning mantiqiy fikrlashi, grammatik hodisalarni tahlil qilish jarayonida mulohaza yuritishi, mustaqil fikrlarini asoslovchi dalillarni keltira olishi, umumlashma xulosa chiqara olishlarini ta'minlovchi metodik ta'minotga ehtiyojni yuzaga keltiradi. Shu bois bugungi kunda nutqiy malakalar deb yuritilayotgan nuqtai nazarlar o'tmish ajdodlarimizning badiiy tafakkuri mahsuli bo'lib, ularda nutq va notiqlikning talablari to'g'ri va o'rinliso'zlashni olqishlash, o'ylab, so'ng mushohada qilish orqali fikr aytishning ahamiyati o'z ifodasini topgan.

Buyuk alloma Abu Nasr Forobiy ta'kidlaganidek, "Odam ibtidosidan bo'lmish quvvatlar, masalan, so'zlash quvvati, tanlash quvvati, xayol quvvati, sezish quvvatlaridir. Bulardan so'zlash quvvati shunday quvvatki, uning yordamida inson bilim va hunar egallaydi, uning yordamida xulq-atvoridagi xunuk va go'zal harakatlarni ajrata biladi va bajarilishi zarur bo'lgan-bo'lmagan ishlarni ado etadi, shu bilan birga zararli yoki foydali narsani, lazzatli va achchiq narsalarni fahmlaydi"¹. Demak, shaxsda axloqiy sifatlar hamda badiiy-estetik tafakkurni rivojlantirish yo'lidagi sa'y-harakatlar nutq o'stirish bilan bog'liq maqsadli ishlarni taqozo etadi.

So'z va so'z san'atining mavqei yuqori darajadiligini e'tirof etgan Kaykovus Unsurulmaoliy nutqning tushunarli va sodda bo'lishi zarurligini, bunda tinglovchilarni hisobga olish, til boyligidan o'rinli foydalanishni maslahat beradi. Nutqning mazmundor va ta'sirchan, izchil va mantiqli, nafis va ko'rkam, jo'shqin va kishilarni hayajonga solishi, biror faoliyatga safarbar etishi, dag'al va qo'pol so'zlardan saqlanish joizligini uqtiradi. U nutqda aks etishi muhim bo'lgan kategoriyalarni quyidagilarda deb biladi:

"So'z to'rt nav bo'ladi: birinchisi bilishga, aytishga hojati yo'q so'zlar; ikkinchisi bilishga va aytishga zarur bo'lgan so'zlar, uchinchisi bilishga zarurati yo'q, ammo aytsa bo'ladigan so'zlar; to'rtinchisi bilsa bo'ladigan, ammo aytishga hojati yo'q so'zlar... Bu to'rt so'zni bayon qildim. Bularning yaxshisi ham bilish, ham aytish zarur bo'lgan so'zdir"

Mutafakkir, shuningdek, savodxonlik va nutqiy malakaga tinimsiz mashq tufayli erishish mumkinligini bayon etar ekan, bu haqda shunday yozadi: "Ey farzand, agar dabir va kotib bo'lsang, nutqingni yaxshi egallagil, xatni chiroyli yozgil va ko'p yozishni odat qil, toki mohir bo'lg'aysan".

Ko'rinadiki, ravon va tushunarli nutq sohibi bo'lish, fikrni og'zaki va yozma ifodalash san'ati hamma vaqt o'tmish ajdodlarimiz diqqat-markazida bo'lgan. Aynan mana shunday qarashlar ilm-fan tezkor sur'atlar bilan odimlayotgan bugungi kunda ham ona tili va o'qish fanlarini o'qitishda til qonuniyatlariga alohida e'tibor berishni, o'quvchilarning amaliy nutq faoliyatini milli o'quv dasturi talablari asosida shakllantirish dolzarbligini ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutqini shakllantirishda leksik, fonetik, morfologik, sintaktik kabi til birliklarining o'zaro bog'liqligiga amal qilgan holda ish ko'rish maqsadga muvofiq. Bunda quyidagilarga e'tibor qaratilishi zarur:

- gapni o'rganishda uning tarkibidagi leksik birliklarning ma'nosini aniqlash;
- so'z ma'nosini izohlashda uning fonetik tarkibini tahlil qilish;
- fonetik tarkib tahlilini adabiy-orfoepik talaffuz bilan bog'lash;
- talaffuz va imloning o'zaro ta'sirini uyg'unlashtirish va h.k.

"Ona tili va o'qish savodxonligi" darsliklaridagi mashq materiallari va topshiriqlariga differensial yondashish nazarda tutilishi, ya'ni turli darajada o'zlashtiradigan o'quvchilarga mustaqil bajarishlari uchun qobiliyatlari darajasida shartli belgilar bilan ko'rsatilgan mashqlar

kiritilishi zarur. Tadqiqot davomida olib borgan izlanishlarimizda tilning murakkab hodisa ekanligi uni yod olish yo'li bilan o'zlashtirib bo'lmashligini ko'rsatdi. Shu bois til hodisalarini tushunish orqali o'zlashtirishga erishish zarur degan xulosaga kelindi. Demak, ona tili ta'limi va boshlang'ich adabiy ta'lim jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etish o'qituvchidan chuqur nazariy bilim, yuqori pedagogik tayyorgarlik va mahoratni talab etadi.

O'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish boshlang'ich sinflarning til ta'limida hamisha dolzarb masala hisoblangan. Negaki, o'z ona tilini mukammal egallamasdan turib yuksak madaniyat egasi bo'lib yetishish mumkin emas.

Nutqiy aloqa materiali til sanalsa, aloqa shakli nutqdir. O'zbek tilining izohli lug'atida nutq atamasi ma'nosi "[arabcha – so'zlash, nutq; gapirish qobiliyati]1. Tilning fikr ifodalash va almashish jarayonlarida amal qilishi; so'zlovchining til vositalaridan foydalanish jarayoni va shujarayonning hosilasi; 2. Amaldagi, so'zlashish jarayonidagi til; 3. Tilning aloqa-aralashuv maqsadi va sharoitiga qarab lisoniy vositalaridan muvofiq'ini tanlab ishlatish bilan farqlanuvchi turi, uslub. 4. Jamoa oldida aytiladigan, o'qiladigan va'z" ekanligi qayd etilgan.

Psixolog E.G'ozievning ta'rificha, nutq "axborot, xabar, ma'lumot va yangi bilim berish kabi aqliy topshiriqlarni yechish faoliyatidan iboratdir. Agarda til aloqa vositasi (quroli) bo'lsa, nutq esa aynan o'sha jarayonining o'zidir".

Metodist olim T.Ziyodova ta'rificha, "Nutq tilning ifoda vositalaridan foydalangan holda voqelikka aylangan fikrdir. U nutq a'zolarining harakati jarayonida paydo bo'ladi. Ruhiy hodisa bo'lgan tilning ifoda vositalari nutq ixtiyoriga o'tgach, haqiqatga aylanadi. Demak, nutqning vazifasi – ong, xotira va tafakkurning uyg'unlikdagi faoliyati mahsulini barcha uchun tushunarli, adabiy me'yoriy shaklga kiritish, uni moddiylashtirish (axborotga aylantirishdan) va tinglovchiga yetkazishdan iborat".

Bizningcha, nutq tilning barcha qonun-qoidalari va mexanizmlariga tayanilgan holda fikrni ma'no va mazmun jihatidan axborotlarga aylantirib beruvchi tizimli jarayondir.

O'quvchilar nutqini rivojlantirishda lug'aviy me'yorlarning yetarli darajada o'zlashtirilishiga erishish zarur. Bu hol ona tili darslarida fonetika, morfologiya, leksikologiya hamda uslubiy normalarni puxta o'rganish orqali egallanadi. Masalan, fonetika bo'limida tovushlarning hosil bo'lishi, o'zgarishi, orttirilishi yoki tushish hodisasi imkoniyatlarini belgilash; morfologiya bo'limida so'zlarning turkumlarga ajratilishi, so'z yasalishi, turlanish va tuslanish; leksikologiyada so'zning etimologiyasi, leksik va grammatik ma'nolari, ma'no ko'chish yo'llarini bilish tilni nafaqat lisoniy material, balki nutq hamda nutqiy jarayon sifatida o'rganishda muhim o'rin tutadi. Bularning barchasi bolada iroda sifatlarini tarkib toptiradi, maqsadga intilish, mustaqil ishlashga qiziqtirish kabi o'quv faoliyatini tashkil etish orqali nutq takomiliga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Bekniyozova N.I. Boshlang'ich sinflar ona tili darslarida o'quvchilarni matn yaratishga o'g'atish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 160 b.
2. Boqiyeva H. Boshlang'ich sinflarda so'z ustida ishlash metodikasi. Monografiya. – Toshkent: Istiqol, 2013. – 136 b.
3. Valiyev E., Nurmamatov A. O'quvchilarning tarixiy tafakkurini shakllantirishda mustaqil ishlardan foydalanish // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2015. – № 6. – B 21-28.

4. Divanova M.S. O'quvchilarning mantiqiy ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari / Boshlang'ich ta'limni modernizatsiyalash orqali o'quv-tarbiya jarayoni sifati va samaradorligini oshirish. – Toshkent: O'zPFITI, 2016. – 156 b.
5. Jumaeva F. Ta'lim sifatini ta'minlashda didaktik o'yinlarning o'rni // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2017. – № 4. – V. 20-23.
6. Yuldasheva Sh. Interfaol diktant – savodxonlikni baholashning elektron tizimi // Til va adabiyot ta'limi. –Toshkent, 2019. – № 1. – B. 35–36.
7. Yo'ldoshev N. Mustaqil ta'lim va tafakkur // Boshlang'ich ta'lim. – Toshkent, 2006. – № 10. – B. 10-11.
8. Najimova A. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida nutq o'stirish / Til va adabiyot ta'limining dolzarb muammolari: ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. – Toshkent, TDPU, 2013. – 124-b.
9. Niyozmetova R.H. Uzluksiz ta'lim tizimida o'zbek adabiyotini o'rganish metodikasi. Monografiya. – Toshkent: Fan, 2006. – 216 b.

NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHDA EVFEMIZMLARNING O‘RNI

Dilobar Imamkulovna Gulamova

Osiyo xalqaro universiteti o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8264168>

Annotatsiya. Evfemizmlar xalqlardagi urf-odat, madaniy saviyaning darajasi, estetik did va etnik me'yorlarning rivojlanishi bilan bog'liq sanaladi. Tilning taraqqiyoti bilan uning evfemistik qatlami ham rivojlanib boradi. Yangicha axloq-odob, yangicha dunyoqarash me'yorlari asosida uning yangi-yangi shakllari yuzaga keladi. Nutqda bunga o'xshash oz-ko'p turg'unlikka ega bo'lgan "o'rinbosar" ifoda okkazonal individual-kontekstual birlik bo'lib, ma'lum so'z yoki iborani biror-bir maqsad bilan almashtirish, tub mohiyatni ifodalovchi so'zni yumshatish va "qog'ozga o'rash" vazifasini bajaradi²².

Kalit so'zlar: Til, nutq, fikr, nutq madaniyati, ta'lim-tarbiya.

ЭВФЕМИЗМЫ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ РЕЧИ УЧЕНИКОВ

Аннотация. Конкурентоспособная рыночная экономика требует воспитания предпринимателя, человека с высоким творческим потенциалом, человека, способного пережить любую сложную ситуацию собственным умом, независимым творческим мышлением, сильным национальным духом. Поскольку политика нашего государства основана на обеспечении благополучия и счастья личности, то воспитание личности не может быть организовано ни для какой другой цели, кроме указанной выше. «Школа – это вопрос жизни и смерти, вопрос будущего. Это не может решить только государство, правительство или губернаторы. Этот факт необходимо учитывать».

Таким образом, хотя наша главная цель состоит в том, чтобы «развить навыки самостоятельного мышления учащихся», нам необходимо взглянуть на обучение на родном языке, один из основных инструментов, с совершенно иной точки зрения, чем обычно.

Ключевые слова: обучение родному языку в школе, цель обучения родному языку, прагматическое ценностное присвоение, независимое мышление.

EUPHEMISM AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' SPEECH CULTURE

Abstract. A competitive market economy requires the education of an entrepreneur, a person with high creative potential, a person who is able to survive any difficult situation with his own mind, independent creative thinking, and a strong national spirit. Since the policy of our state is based on ensuring the well-being and happiness of the individual, the education of the individual cannot be organized for any other purpose than the one indicated above. "School is a matter of life and death, a matter of the future. This cannot be decided only by the state, government or governors. This fact must be taken into account".

So, while our main goal is to "develop students' independent thinking skills", we need to look at native language learning, one of the main tools, from a completely different perspective than usual.

²² Га й бу л ла е ва Н. И. Ўзбек тилида тиббий эвфемизмлар (тиббий даврий нашр материаллари асосида): филол.фанлари бўйича фалс.доктори (PhD) диссертатореферати.–Бухоро, 2019.

Key words: *mother tongue, teaching at school, purpose of mother tongue teaching, pragmatic value appropriation, independent think.*

Evfemizmlar xalqlardagi urf-odat, madaniy saviyaning darajasi, estetik did va etnik me'yorlarning rivojlanishi bilan bog'liq sanaladi. Tilning taraqqiyoti bilan uning evfemistik qatlami ham rivojlanib boradi. Yangicha axloq-odob, yangicha dunyoqarash me'yorlari asosida uning yangi-yangi shakllari yuzaga keladi. Nutqda bunga o'xshash oz-ko'p turg'unlikka ega bo'lgan "o'rinbosar" ifoda okkazonal individual-kontekstual birlik bo'lib, ma'lum so'z yoki iborani biror-bir maqsad bilan almashtirish, tub mohiyatni ifodalovchi so'zni yumshatish va "qog'ozga o'rash" vazifasini bajaradi²³.

Evfemizmlar ham til boyligimizning, nutqimiz ko'rkining ko'rinishlaridan biridir. Barcha xalqlarda ayrim narsa va hodisalarning nomini aytish go'yo ta'qiqlangandek bo'ladi. Masalan, kishilarga nisbatan *o'lmoq* so'zini aytmalikka harakat qilinadi. "Ta'qiqlangan" so'z *tabu*, ta'qiqlash esa *tabulashtirish* deyiladi. Ta'qiqlangan so'z o'rnida qo'llangan so'z, birikma va iboralar *evfemizm* deb yuritiladi. *Evfemizm* grekcha *euphemismos* – "yaxshi", *phemi* – "gapiraman" demakdir. Masalan, *o'lmoq* so'zi o'rnida qo'llangan *vafot etmoq, foni duniyoni tark etmoq, o'tmoq, joni uzilmoq* kabi so'z va iboralar evfemizmdir. Evfemizmning "ta'qiqlangan" so'z o'rnida ifodalagan ma'nosi uning ko'chma ma'nosi hisoblanadi. So'zlovchining evfemizmlarni qo'llashi uning nutq madaniyati, muloqot odobi yuqoriligidan dalolat beradi.

Turli kasalliklar, jismoniy kamchiliklar, jonivorlar, voqea-hodisalar xalq orasida evfemik nom bilan yuradi. Masalan, *gepatit* so'zi o'rnida qo'llangan *sarg'ayma* so'zi, *qizamiq* so'zi o'rnida qo'llangan *gul* so'zi, *ko'r* so'zi o'rnida qo'llangan *ko'zi ojiz* birikmasi, *chayon* so'zi o'rnida qo'llangan *gajak, eshak, oti yo'q* so'z va birikmalari, *ilon* so'zi o'rnida qo'llangan *arg'amchi* so'zi shunday evfemik vosita hisoblanadi.

Mohir so'z san'atkorlari o'z asarlarida evfemizmlarni ko'p qollashadi. Masalan, Abdulla Qodiriyning roman va hikoyalarda, hajviy asarlarida evfemizmlarning juda ajoyib namunalarini ko'rish mumkin²⁴.

«Yaxshi gapirmoq», «silliq so'zlamoq» ma'nolarini beruvchi **evfemizm** atamasi muloqot jarayonida so'zlovchining nutqini qo'pol, madaniyat doirasidan tashqaridagi so'zlarni qo'llashdan yoki tinglovchining «ko'ngliga tegishi mumkin» bo'lgan noqulay so'zlarni ishlatishdan saqlash bilan bog'liq, ammo bu evfemizmlar qo'pol, noqulay ma'noni beruvchi so'z ifodalagan mantiqni bermaydi degani emas. Zero, evfemizm ifodaga ijoviy yondashuv orqali yuzaga keladi. Va yana nutqda evfemizmlardan foydalanish kishining madaniyatlilik, farosatlilik darajasini ham belgilovchi me'yorlardan biridir.

Evfemizmlar ekspressiv rangdorlik bilan bog'liq bo'lgan lug'aviy birikmalardandir. Ta'kidlaganimizdek, aytilmoqchi bo'lgan fikrni yumshoq va odobli qilib ifodalash evfemizm sanaladi. Ya'ni evfemizmlarda qo'pol, beadab, taqiq so'z yoki ibora madaniy shaklda pardali qilib aytiladiki, bu hol, bir tomondan, nutq madaniyati bilan bevosita bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, tilning badiiy tasvir vositalari bilan ham aloqadordir. Chunki badiiy tasvirdagi personaj nutqi uning ong va madaniyat darajasini ifodalab

²³ Г а й б у л л а е в а Н. И. Ўзбек тилида тиббий эвфемизмлар (тиббий даврий нашр материаллари асосида): филол.фанлари бўйича фалс.доктори (PhD) диссертатореферати.–Бухоро, 2019.

²⁴ Ўринбоев Б. Ўзбек тилининг сўзлашув нутқи масалалари. – Т.: Фан, 1975.

turadi. Evfemizmlardan muayyan kasb egalari, ayniqsa, yozuvchi va shoirlar ko'proq foydalanadilar. Ammo shu o'rinda ta'kidlash lozimki, o'zini madaniyatliman deb hisovlagan yoki shunday hisovlanishni istagan har bir kishi evfemizmlardan to'g'ri va o'rinli foydalanishga harakat qilmog'i zarur.

Evfemizmlarning ma'nosi shartli bo'lib, faqat kontekstdagina reallashadi: "gul chiqmoq" evfemistik iborasining qizamiq, qizilcha (kasalik nomi) ma'nolari faqat kontekstda bilinadi. Ko'rinadiki, evfemizmlar ko'pincha so'zning ko'chma ma'noda qo'llanishi asosida vujudga keladi: "mo'ysafid" - aroq, "qizil" - vino, "eshak" - chayon, "holva" - qiz bola kabi. Evfemizmlar turg'un (o'z) va shartli (ko'chma) ma'noli bo'ladi. Shartli evfemizmlarda emotional-ekspressivlik kuchli ifodalanadi. Xotin-qizlarning fiziologik holatini ifodalovchi bo'g'oz, qornida bolasi bor kabi so'z va iboralarni ishlatish ancha noqulay. SHuning uchun ularning o'rnida ikki qat, og'ir oyoq, homilador, boshi qorong'i, farzand kutyapti, yukli kabi evfemizmlarni ishlatish nutqni madaniylashtiradi, so'zlovchini ham, tinglovchini ham noqulaylikdan qutqaradi.

Evfemizmlarni yumshoq ma'noli sinonim so'z, ibora yoki gap deb atash mumkin. Bir tushunchani ifodalovchi turg'un va shartli evfemizlar ham, ibora yoki evfemistik gaplar ham o'zaro sinonim bo'lib kela oladi: (*bo'yida bor – homilador; Sherzod telefon o'g'risi – Sherzod Farruxning telefonini so'roqsiz olgan*).

Evfemizmlarning asosiy ko'pchiligini frazeologik evfemizmlar tashkil etadi. Frazeologik evfemizmlar ham kishilarni turli noxushlik va noqulayliklardan xoli qiladi: *Bovosi rahmatlik ham sal shunaqangi qo'li egriroq edi.* (A. Qodiriy)

Evfemizmlar og'zaki va yozma nutqni rang-barang, ravon va jozibali qiladi. Ana shu jozibadorlik va ta'sirchanlik ularni uslubiy figura bo'lib kelishini ta'minlaydi. Chog'ishtiring: *o'pdi–labini labiga qo'ydi, lablari qovishdi, labidan bol totdi; pora berdi – tomog'ini moyladi, cho'ntagini to'ldirdi; o'g'irladi –hazm qildi, o'ziniki qilib oldi, o'zlashtirdi, egallab oldi; ichdi–tomog'ini ho'lladi, nafsini qondirdi; so'kdi– yetti pushtini halolladi* va hokazo.

Nutqda evfemizmlarni qo'llash xalqimizning qadim tarixi, urf-odatlarini, umuman, ruhiyati bilan bog'lanadi. Masalan, «o'lmoq» fe'lining evfemizmlari paradigmatic qatorini hosil qilsak, undan o'rin olgan, o'rin olayotgan birliklar talaygina ekanligini, mazkur evfemizmlarning ba'zilarini hozirgi kunda arxaik xarakter kasb etganligini kuzatishimiz mumkin. «O'lmoq» fe'lining o'rnida qo'llanuvchi evfemizmlarning ba'zilariga diqqatimizni qarataylik.

1. «...Ushbu tarixda dushanba kuni ramazon oyining to'rtida Umarshayx mirzo jardi kabutar va kabutarxona bila uchub, **shunqor bo'ldi**. O'ttiz to'qquz yoshar erdi...» [Bobur Z.M. Boburnoma. –Toshkent: Yulduzcha, 1989.]

2. «...Sarvi gulning soyasida **so'ldi** gul, netmak kerak?» (Rivoyatdan)

3. «.. (Farhodning) fano bodasidin **paymonasining to'lg'oni** va ul paymonani ajal soqiylari ilgidin sipqora ichgani va sog'olmas maydin jonon yodi bila mast bo'lub **jonidan kechgoni**» [Navoiy A. Farhod va Shirin. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1989.]

4. «*Qilib jononi otin tilga ta'lim,*

*Tutub jonon otin, **jon etti taslim**.*»[Navoiy A. Farhod va Shirin. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1989.]

Demak, «o'lmoq» fe'lining o'rnida qo'llanuvchi evfemizmlar uyasidan quyidagilar o'rin oladi: «shunqor bo'lmoq», «so'lmoq», «paymonasi to'lmoq», «jonidan kechmoq», «jon taslim etmoq», «dunyodan o'tmoq», «joni uzilmoq», «vafot etmoq», «qazo qilmoq», «jon bermoq», «dunyodan ketmoq», «tiriklikni tark etmoq», «fanodan baqoga ketmoq», «fanodan baqoga rixlat etmoq», «shahid bo'lmoq», «ruhi uchmoq», «yo'qolib qolmoq», «chirog'i o'chmoq», «jonini

egasiga topshirmoq», «ko‘z yummoq», «egamning marhamatiga bormoq», «oyoq cho‘zmoq», «oyoq uzatmoq», «yostig‘i qurimoq», «tashlab ketmoq» va boshqalar. Bu sirani yana bemalol davom ettirish mumkin. Mazkur evfemizmlar orasidan «shunqor bo‘lmoq», «fanodan baqoga ketmoq», «fanodan baqoga rixlat etmoq», «shahid bo‘lmoq», «egamning marhamatiga bormoq» kabilar arxaik xususiyatga ega bo‘lib, ularni jonli so‘zlashuvda emas, faqat badiiy asarlar tarkibida uchratamiz.

Shuningdek, «so‘lmoq», «jon taslim etmoq», «qazo qilmoq», «chirog‘i o‘chmoq», «yostig‘i qurimoq» kabi evfemizmlar badiiy nutqqa xos bo‘lsa, «yo‘qolib qolmoq», «qatorimizdan kam bo‘lmoq», «ko‘zimizni yoshlab ketmoq», «yolg‘on dunyodan chin dunyoga ketmoq» kabi evfemizmlar shevalarda ko‘p uchraydi²⁵.

Ta’kidlash joizki, A.J.Omonturdiyev evfemizm hodisasini chuqur tadqiq qilib, “Bir so‘z lug‘ati”ni yaratdi, unda “o‘lmoq” tushunchasining 300 dan ortiq evfemik vositalari misollar asosida izohlab berdi. Olim “O‘zbek tilining qisqacha evfemik lug‘ati”da esa 50 ga yaqin mavzuni asos qilib olib, har bir mavzuning 30-40 dan 500 tagacha evfemik vositalarini aniqlab, misollar asosida yoritdi²⁶.

Va yana kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatadiki, oddiy so‘zlashuv nutqimizda tez-tez ishlatiladigan, qo‘pol yoki ishlatilishi noqulay hisovlanmagan «yiqilmoq», «engilmoq», «yiqitmoq», «engmoq» kabi qator umumiste‘mol so‘zlarimizning ham maxsus soha egalari nutqida evfemizmlari mavjudki, bu so‘zlarning lug‘aviy ma‘nosiga o‘sha soha egalari nuqtayi nazaridan yondashsak, buning tabiiy hol ekanligini anglaymiz.

Misollarga murojaatni Said Ahmad ta’biriga ko‘ra: “o‘z ona tilini benihoya yaxshi biladigan, bilgandayam butun ranglari bilan, ohanglari bilan biladigan, shu bois (asarlarini) sof o‘zbekcha bitadigan, (to‘g‘rirog‘i) o‘zbek tilini kuylatadigan, o‘zbek tilining jami jilvalarini oftovga solib ko‘rsatgan” Tog‘ay Murodning «Yulduzlar mangu yonadi» qissasidan keltiraylik. Qissada kurashchilar nutqiga xos talaygina evfemizmlar borligini ko‘ramiz. Chunonchi, asarda kurashda *yiqlish*, *engilish* so‘zlari umuman qo‘llanilmaydi, ammo aynan shu so‘zlarning ma‘nosini beruvchi *yag‘irini er ko‘rmoq*, *elkasi erga tegmoq*, *orqasi erga tegmoq*, *kuragini er o‘pmoq*, *yag‘rinini er iskamoq*, *yulduz sanamoq* kabi evfemizmlar yoki *yiqitmoq*, *engmoq* lug‘aviy birliklari o‘rnida *terib tashlamoq*, *mom qilmoq*, *yulduz sanatmoq* kabi evfemizmlar ishlatilgan.

1. «*Shu Bakrboyning Samarqandda o‘qiyotgan Jonibek uli kelgan. Yaxshi olishi bor-da. O‘tgan yili kelganda Sariosiyoni **mom qilib edi.***» (Tog‘ay Murod. Yulduzlar mangu yonadi. –Toshkent: Sharq, 2009.)

2. «*Regardan O‘tan polvon chiqib, Surxondaryoning suyangan tog‘larigacha **terib tashladi.***» (38-bet)

3. «*Bo‘ri polvon O‘tan polvonni cho‘nqaymagan **olib urdi.*** Surxondaryoning shon - sharafini ko‘tardi.» (39-bet)

4. *Oqibat... Bo‘ri polvon... Polvon nomini olgandan buyon umrida birinchi marta **yelkasi yer ko‘rdi.***

5. *Kimsan Bo‘ri polvon **elkasi erga tekkizgan*** Ismoil polvon! (53-bet)

²⁵ Йўлдошева Д., Жўраева С. Эвфемизмлар нутқ маданиятимизни ошириш манбаларидан бири// «Тилшунослик ва методика масалалари» илмий мақолалар тўплами. V жузв. –Тошкент: Фан, 2012.

²⁶ Омонтурдиев А. Ўзбек тилининг қисқача эвфемик луғати. – Тошкент: Фан, 2006.

6. *Sport ustasi Maksim polvon yulduz sanadi. Ha-l-o-o-ol.*

Yoki asarda *qariqiz* soʻzi mutlaqo ishlatilmaydi, ammo uning maʼnosini beruvchi *bir tengi yoʻq, tengi topilmagan* kabi evfemizmlar ishlatiladiki, bu oʻsha qizning holatida boʻlgan kitovxonning ham «koʻnglini ayaydi».

Asarda faqat kurashchilar nutqiga xos boʻlgan evfemizmlardan tashqari «xotin olmoq» birligi oʻrnida «begona qilmaslik» (*Boʻri polvon Suluvni begona qilmadi*) (64-bet) yoki bugungi kunda biz yoshlarning nutqida uyat, noqulay sezilmaydigan «sevmoq» lugʻaviy birligi oʻrnida «koʻz ostiga olmoq» (*Boʻri polvon ana shu qizni koʻz ostiga oldi*), «koʻngliga oʻtirmoq» (*Suluv Boʻri polvon koʻngliga oʻtirib qoldi*) kabilar ham ishlatilganki, bu tilimizning jozibadorligi yozuvchi mahoratiga asos boʻlganligidan dalolatdir.

Tilning taraqqiyoti bilan uning evfemik qatlami ham rivojlanadi. Yangi odob-axloq, yangicha dunyoqarash normalari asosida evfemik vositalarning yangi formalari oldingisiga nisbatan yanada qulay, soʻzlovchi va tinglovchi uchun yanada yoqimliroq boʻlgan vositalar shakllanadi. Biroq, inson oʻz ehtiyojidan orqada yurganidek, evfemalar ham qanchalik goʻzal, nozik, beozor maʼno ifodalamasin, u tabu tushunchaning mohiyatini xotiradan butunlay bartaraf qilolmaydi. Masalan, *nomusini yoʻqotmoq, bokiraligidan kechmoq, nomusini badnom etmoq, qizligini topshirmoq* evfemalari orqali anglashilgan tushunchani yopolmaydi. Shu bois, tabu tushunchalarni evfemalashtirishga moyillik, talab, ehtiyoj borgan sari kuchayib boraveradi. Bu jarayon evfemik maʼno qatlamining – evfemik sinonimlarning shakllanishiga sabab boʻladi²⁷.

Bunday misollarni Abdulla Qodiriyning «Oʻtkan kunlar» tarixiy romanining har bir sahifasida, har bir personaj nutqida uchratish mumkin. Masalan,

Soʻzdan soʻz chiqib Oftob oyim Toʻybekadan soʻradi:

–*Mehmonlar qanaqa kishilar ekan, tanidingmi?*

–*Nax siz yosh mehmonni koʻrmabsiz, dunyoga kelmabsiz, dedi Toʻybeka oʻngu ters osh chaynab,–bir chiroylilik, bir aqllik, tagʻin oʻzi hammadan yuqorida oʻltiradir: hali yigirmaga ham bormagandir, moʻylabi ham endigina chiqa boshlagan... Nax bizga kuyav boʻladigan yigit ekan, –dedi va Kumushga qarab kulib qoʻydi.* (35-bet.)

Eʼtiborqarataylik. Oftob oyim «erkaklar» soʻzi oʻrnida «mehmonlar» soʻzidan, Toʻybeka «yosh erkak» soʻzi oʻrnida «yosh mehmon» soʻzidan, «Kumushga er boʻladigan» birikmasi oʻrnida «nax bizga kuyav boʻladigan» birligidan foydalanadiki, shu oʻrinda hatto Toʻybekadek omi, xizmatkor ayolning nutqida ham oʻzbekona hayoga oʻralgan evfemizmlardan oʻrinli foydalanilgan. Yoki,

Oftob oyim yugura-yugura qat-qat koʻrpachalar solib, kuyavini oʻltirishga taklif etdi....Soʻngra Toʻybekani choy qaynatishga buyurib oʻzi kuyavi bilan surashdi:

–*Otangiz, onangiz salomatlarmi?*

–*Shukur, sizga salom aytdilar.*

–*Hasanali otam sogʻmi, nega siz bilan kelmadi?....* (142-bet.)

Oftob oyim Hasanaliga nisbatan ishlatilishi lozim boʻlgan «qul» izohlovchisi oʻrnida «otam» soʻzidan foydalanmoqda.

(Yusufbek) hoji Zaynabga qarab oldi.

²⁷ Миртожиев М. Ўзбек тили симасиологияси. – Т.: Мумтоз сўз, 1992.–288 б.

–*Bolam, Zaynab, –dedi, – biz Marg‘ilondagi opang ko‘chini olib kelmakchi bo‘ldiq... Sen shunga nima deysan?* (306-bet.)

Yusufbek hoji Kumushga nisbatan ishlatilishi lozim bo‘lgan «kundosh» izohlovchisi o‘rnida «opang» so‘zidan foydalanmoqda.

Fotiha o‘qulib kuyav qayin onaga uzr aytdi:

–*Avvalo sizlar kelguncha qaytarman, deb ertalab bir gunoh qildim. Undan keyin mehmonxonadan qo‘zg‘alolmay ikkinchi uyatka qoldim...*

Oftob oyim:

–*Bolamiznikini aybi yo‘q.*

O‘zbek oyim:

–*Qimiz kirguzib qayin onangning og‘zini ho‘llamaganingda nax baloga qolib eding, bolam.* (325-bet.)

Otabek «hurmatsezlik» so‘zi o‘rnida «gunoh», Oftob oyim «kuyov» so‘zi o‘rnida «bolamiz», O‘zbek oyim «ichirmoq» so‘zi o‘rnida «og‘zini ho‘llash» evfemizlaridan o‘rinli foydalanganiki, bu asarning qimmatini hamon oshirib kelmoqda.

Xullas, evfemizlar xalqimiz uchun nutq madaniyatini oshirish manbalaridan, ko‘rkam hamda jozibador nutq irod qilish vositalaridan biri bo‘lib kelgan va shunday bo‘lib qolaveradi.

Xullas, til xalq va millatning ko‘zgusi, ajdodlardan avlodlarga meros bo‘lib qoluvchi ijtimoiy hodisadir. U har bir xalq va millatning yashash tarzini, ijtimoiy munosabatlardagi o‘rnini, turmushini, urf-odatlarini o‘zida namoyon etadi. Tilshunosligimizda nutq madaniyatiga erishish uchun qo‘llaniladigan vositalarning mavjudligi e‘tiborga molik. Ayniqsa, ochiq aytilishi no‘rin, noqulay, madaniyatsizlik, axloqsizlik hisoblangan birliklarni nutqda yumshatish, madaniyroq tusga kiritishga asoslangan evfemizlar nutqni boyitishda alohida ahamiyat kasb etadi. Demak, nutqimizda evfemizlarni qo‘llash – madaniyatlilik, sharqona lutf qilish belgisi. O‘zbeklar nutqida evfemizlarning ko‘p qo‘llanilishi xalqimizning madaniyatlilikidan, halimligidan dalolatdir.

TINGLAB TUSHUNISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH

Omonova Maftuna Soatmurodovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti 1- kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8264187>

Annotatsiya. Mazkur maqolada har qanday tilni o'rganish nutqiy faoliyatning 4 ta asosiy amali vositasida amalga oshirilishi va ulardan tinglab tushunishning ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: til, nutqiy faoliyat, ko'nikma, zamonaviy metodologiya, tinglab tushunish, ekstralingvistik, lingvistik, psixologik.

DEVELOP LISTENING COMPREHENSION SKILLS

Abstract. In this article, the study of any language will be carried out through 4 main actions of speech activity and will talk about the importance of listening and understanding from them.

Keywords: language, speech activity, skills, modern methodology, listening comprehension, extralinguistic, linguistic, psychological.

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ ПОНИМАНИЯ НА СЛУХ

Аннотация. В данной статье речь пойдет о том, что изучение любого языка осуществляется с помощью 4 основных практик речевой деятельности и что из них важно понимать на слух.

Ключевые слова: язык, речевая деятельность, навыки, современная методика, понимание на слух, экстралингвистическое, лингвистическое, психологическое.

Ma'lumki har qanday tilni o'rganish nutqiy faoliyatning 4 ta asosiy amali vositasida amalga oshiriladi. Bular gapirish, o'qish, yozish va tinglab tushunish jarayonlari bo'lib, xususan, chet tillarini o'rganishda nutq faoliyatining mazkur turlarini o'rgatish muhim hisoblanadi, chunki ular orqali ma'lumot beriladi va olinadi. Ma'lumot olish tinglab tushunish va o'qish orqali amalga oshsa, ma'lumot berish gapirish va yozish orqali amalga oshadi. Til ko'nikmalarining har biri bilan ishlash, ularni shakllantirish va integrallashtirish zamonaviy metodologiyaning asosi hisoblanadi. shu nuqtayi nazardan olib qaralganda tinglab tushunish ko'nikmasining muhimligini talablarga tushuntirib, ular bulan bu borada ishlash juda ham muhim hisoblanadi. Zamonaviy ingliz tilida tinglab tushunishni shakllantirish va uni rivojlantirish bo'yicha bir qancha metodlarni amalda qo'llash mumkin, bularning aksariyati boshqa ko'nikmalar bilan integrallashtirilgan holda amalga oshiriladi.

Nutq faoliyatining shakli ikkita ya'ni og'zaki va yozma nutq. Og'zaki nutqni o'rgatish tinglash va gapirishni o'rgatishni, yozma nutq esa o'qish va yozishni o'rgatishni o'z ichiga oladi. "Tinglab tushunish nutq faoliyatining bir turi bo'lib, u retseptiv nutq faoliyatiga kiradi. Tinglab tushunish so'zlovchining nutqini radiodan, magnitafondan, kompakt diskdan va muloqot paytida tinglab tushunib, ma'lumot olishidir. U ba'zi adabiyotlarda audirovaniya deb ham yuritiladi. U murakkab nutq faoliyatidir, chunki tinglovchi tezda shaklni qabul qila olishi, xotirada saqlab qolishi zarur, aks holda uni qaytadan ko'rib, o'qib, tushuna olishi uchun manbaa, sharoit, vosita yo'q. Tekshirishlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar va talabalarda tinglab tushunish gapirishga qaraganda kam taraqqiy etgan. O'quvchi o'qiganda, ko'rganda tinglab tushunishga qaraganda olti marta ko'p ma'lumot olarkan. Sababi uni ustida kam ishlaganidadir, murakkabligidadir. Tinglab

tushunish gapirishning ajralmas qismidir. Tinglab tushunish va gapirish og‘zaki nutqni tashkil qiladi”. Nutqni tinglash qobiliyati quyidagi komponentlardan iborat: A) fonematik tinglash qobiliyati, B) fonetik tinglash qobiliyati, C) intonatsion tinglash qobiliyati. Fonematik tinglash qobiliyati fonemalarning fonologik ya’ni ma’no ajratuvchi xususiyatlarini farqlash uchun xizmat qiladi. Fonetik tinglash qobiliyati esa nutq tovushlarining fonetik xususiyatini farqlash uchun xizmat qiladi, ya’ni ma’no ajratmaydigan nutq tovushlarini to‘g‘ri tinglay olish qobiliyati deganidir. Intonatsion tinglash qobiliyati jumla va gaplardagi ohangni to‘g‘ri ilg‘ay olish uchun xizmat qiladi. Ushbu qobiliyat turi ham yuqoridagilari kabi muhim ahamiyat kasb etadi. Metodist-olim T. Sattarov oliy ta’lim muassasalarida tinglab tushunishni o‘rgatishning lingvistik va psixologik xususiyatlarini o‘rganib chiqqan va tinglab tushunish qiyinchiliklarini quyidagi omillarga bog‘lagan:

1. Tinglovchining individual yosh xususiyatlari;
2. Idrok qilish sur‘ati;
3. Sharoit;
4. Tezlik;
5. Ma’lumot miqdori, hajmi;
6. Idrok qilish tayanchlari;
7. Toliqish

Yoqubov I. tinglab tushunishga muhim nutq faoliyati turi sifatida baho bergan va tinglab tushunishni o‘qitishda 3 turdagi qiyinchiliklarni ta’kidlab o‘tgan:

1. Ekstralingvistik
2. Lingvistik
3. Psixologik

Ekstralingvistik qiyinchiliklar quyidagilar: - tinglanilayotgan nutqning mehanikligi, ya’ni mehanik qurilma yordamida qo‘yib eshittirilishi; - nutqning tembri, tezligitinglanilayotgan sharoit, vaziyat; - talabaning diqqati; - nutqning necha marta tinglanilishi; - tinglab tushunish jarayonida tayanch vositalar, mazmunli rasmlarning bo‘lishi va boshqa shu kabi omillar. Lingvistik qiyinchiliklar tilga oid qiyinchiliklar bo‘lib Rogova G. bunday qiyinchiliklarni 3 turini izohlab beradi: - fonetik qiyinchiliklar ya’ni bir-biriga yaqin tovushlarni tinglab tushunish va farqlashda uchrovchi qiyinchiliklar; - leksik qiyinchiliklar ya’ni bir-biriga talaffuzi yaqin so‘zlarni tinglab tushunish bilan bog‘liq qiyinchiliklar; - grammatik qiyinchiliklar, ya’ni grammatik qoidalar bilan bog‘liq bo‘lgan qiyinchiliklar (ingliz tili analitik til ekanligidan kelib chiqadi) Psixologik qiyinchiliklar o‘rganuvchining individual xususiyatlari bilan bog‘liqdir. Psixologik nuqtai nazardan nutqni tinglab tushunishda o‘rganuvchilarning xotirasi muhim rol o‘ynaydi. Nutq tinglanganda, undagi ma’lumot xotirada saqlab qolinsa, uni qaytadan tinglashga shart emas va topshiroqlarni bajarish ham bir muncha osonlashadi.

Tinglab tushunishni rivojlantirish uchun ba’zi usullar mavjud. Tinglashdan oldin yozma topshiriqni bajarish bo‘yicha ko‘rsatmalarni tushunib yetganiga ishonch hosil qiling, shunda ular nima qilish kerakligini tushunib olish kerakligiga shunchaki chalg‘itmaydi. Tinglov paytida kamida yozishni davom eting. Esingizda bo‘lsa, asosiy maqsad ishlab chiqarish emas, tushunishdir. Tinglovda yozish kerak bo‘lsa, o‘quvchilarni ushbu asosiy maqsaddan chalg‘itishi mumkin. Agar tinglovdan so‘ng yozma javob berilishi kerak bo‘lsa, bu vazifa ko‘proq talabga javob berishi mumkin. Matn orqali tinglovchilarni boshqarish uchun tadbirlarni tashkil qiling. Asosiy g‘oyani,

mavzuni va sozlamalarni tanlash va tinglash faoliyati bilan global faoliyatni birlashtiring. O'quvchilarning diqqatini butun tushunish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan matn elementlariga qaratishi uchun savollardan foydalanish zarur. Tinglov jarayoni boshlanishidan oldin talabalar tinglashdan so'ng og'zaki yoki yozma javob berishlari kerak. Javoblarni tinglash talabalarning xabarining muhim qismlarini tushunishiga yordam beradi. Namunaviy-tinglash faoliyati turlari: Ma'lumotlar bilan tinglash; grafik va jadvallarni to'ldirish; xaritada marshrutni ta'qib qilish; ro'yxatdagi narsalarni tekshirish; gapni tinglash; muayyan ma'nolarni izlash uchun; to'ldiruvchi mashqlarni bajarish; rasmiy va norasmiy ro'yxatlarni ajratib ko'rsatish. Effektiv til o'qituvchilari o'quvchilarga turli vaziyatlarni, kirish turlarini va tinglash maqsadlari bilan shug'ullanish uchun tinglash xulq-atvorini qanday o'zgartirishlari mumkinligini ko'rsatadi va o'rgatadi. Ular tinglovchilarga tinglash strategiyasini ishlab chiqish va har bir tinglash uchun tingli strategiyalar mos kelishiga erishishga yordam beradilar.

REFERENCES

1. K.A. Krilova "Chet tili darslarida tinglashni o'rgatish texnikasi. Ingliz tili darslarida tinglashni o'rgatish metodikasi Ingliz tili darslarida tinglashni o'rgatish bosqichlari"
2. 2.Madina Shirova (Uzbekistan, Karshi) Tinglab tushunishni rivojlatiruvchi method va mashqlar
3. 3.Khodjamkulov, U., Makhmudov, K., & Shofkorov, A. (2020). The Issue of Spiritual and Patriotic Education of Young Generation in the Scientific, Political and Literary Heritage of Central Asian Thinkers. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(05), 6694-6701.
4. Makhmudov, K. (2020). Ways of Forming Intercultural Communication in Foreign Language Teaching. *Science and Education*, 1(4), 84-89.
5. Makhmudov, K. (2020). Current Problems of Teaching English and New Approaches to Resolve in Secondary Education Schools. *Modern Trends in Linguistics: Problems and Solutions*, 271-273.
6. Makhmudov, K. (2020). Integrating a Mother Tongue while Teaching a Foreign Language: Problems and Solutions. *Literature and History*, (1), 89-91.
7. Mukhamedov, G., Khodjamkulov, U., Shofkorov, A., & Makhmudov, K. (2020). Pedagogical Education Cluster: Content and Form. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 1(81), 250-257.
8. 8.Amanova Nodirabegim Furkatovna. (2022). effective method of teaching. conference zone, 53–55. Retrieved from
9. <http://www.conferencezone.org/index.php/cz/article/view/124>

TIL BIRLIKLARINING NUTQIY FAOLIYATDA REALLASHUVI TADQIQI

Malikova Iroda

Samarqand davlat chet tillar instituti

E-mail: malikovairoda71@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8265139>

Annotatsiya. Mazkur maqola til birliklarining nutqiy faoliyatda reallashuvi tahliliga bag'ishlangan. Tilni sistema sifatida o'rganish kerakligi haqida gap boradi. Nutq faoliyatida til birliklarining nutqiy faoliyatda reallashuvi tahlillar orqali ko'rsatilgan. Nazariy fikrlarga asoslangan holda nutq faoliyatida til birliklarining vertikal va gorizontaal harakati tadqiq qilingan.

Tayanch so'z va iboralar: nutq faoliyati, vertikal harakat, gorizontaal harakat, paradigmatica, sintagmatika, presuppozitsiya, konventsiya.

ИССЛЕДОВАНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ В РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. Данная статья посвящена анализу реализации языковых единиц в речевой деятельности. Говорят, что язык следует изучать как систему. Реализация языковых единиц в речевой деятельности показана посредством анализа. На основе теоретических соображений изучено вертикальное и горизонтальное перемещение языковых единиц в речевой деятельности.

Ключевые слова и выражения: речевая деятельность, вертикальное движение, горизонтальное движение, парадигматика, синтагматика, presupпозиция, условность.

RESEARCH OF IMPLEMENTATION OF LANGUAGE UNITS IN SPEECH ACTIVITY

Abstract. This article is devoted to the analysis of the realization of language units in speech activity. It is said that the language should be learned as a system. The realization of language units in speech activity is shown through analysis. Based on theoretical considerations, the vertical and horizontal movement of language units in speech activity has been studied.

Key words and word expressions: speech activity, vertical movement, horizontal movement, paradigmatic, syntagmatic, presupposition, convention.

Til birliklarining fonetik darajada nutqqa ko'chirilishi, nutq tovushlarini turli matnlarda va nutq faoliyatida hosil qilishdan iborat. Til sistemasi ishlashi natijasida, nutq faoliyatida mahsuli tarzida fonemalar tovush va harfga aylanadi. Til birliklarining nutqqa qanday ko'chirilishini tushunish uchun artikulyar imo-ishoralar, akustik xususiyatlar va fonetik o'zgaruvchanlik kabi fonetik xususiyatlar muhim vazifa bajaradi.

Bu haqida F. do'. Sossyur shunday deydi: ...miya nutq organlariga obrazga mos keladigan ichki turtki (impuls)ni uzatadi. Shundan keyin tovush to'lqinlari A ning og'zidan V ning qulog'iga taraladi, bu esa sof fizik jarayondir. Keyin muloqot jarayoni V da davom etadi, biroq teskari tartibda: quloqdan miyaga o'tish – akustik obrazning tegishli tushuncha bilan psixik bog'lanishi. V ham, o'z navbatida, gapira boshlaganda, nutqning bu yangi harakati davomida birinchi harakat paytidagi yo'l aynan takrorlanadi, nutq V ning miyasidan A ning miyasiga yetgunga qadar o'sha bosqichlarni bosib o'tadi. Buni biz quyidagicha ifodalashimiz mumkin:

[1:14-15].

Nutq faoliyati jarayonida, rasmda ko‘rib turganimizdek til ma‘nolar tashuvchi belgilar sistemasidir. Xususan, tilshunoslikda “til va nutq” dixotomiyasiga asoslangan tadqiqot ishlari anchagina bo‘lishiga qaramay, til belgilarining nutqqa ko‘chirilishi bilan bog‘liq muammolar endigina o‘rganilmoqda. Bu sohada izohlanishi lozim bo‘lgan masalalar hali ko‘p [2:10].

Nutq faoliyati jarayonida yuzaga keladigan va til birliklarining amalga oshirilishiga ta‘sir qiladigan assimilyatsiya, eliziya yoki unlilarning qisqarishi kabi fonologik jarayonlar ishtirok etadi.

Til birliklarining morfologik qatlamda, morfemalarning nutq faoliyatida birlashishi va o‘zgarishi kabi morfologik jarayonlar natijasida hosil bo‘ladi. Til birliklarining morfologik jihatdan qanday amalga oshirilishini tushunish uchun affiksatsiya, birikma yoki morfofonemik almashinish kabi morfofonologik jarayonlar paradigmatic munosabatni sodir qiladi.

Ikki va undan ortiq til birligining bir paradigma qatorida birlashishi uchun ular orasida substansiya va ma‘no (funksiya) tomonidan ma‘lum o‘xshashlik, farq, ziddiyat bo‘lishi shart. Masalan, otlarning egalik affikslari orasidagi paradigmatic bog‘lanishni ko‘raylik. Paradigma qatorida olti affiks bo‘lib, ularning har biri “narsa-buyumning shaxsga qarashlilik” ma‘nosi mavjudligi tufayli o‘zaro o‘xshash. Ayni vaqtda ularning har biri o‘zining xususiy ma‘nosiga egaligi, yani ma‘lum predmetning birlik yoki ko‘plikdagi shaxs turlaridan aynan biriga qarashlilikni ifodalashi bilan bir-biridan farq qiladi va shu jihatdan o‘zaro ziddir:

[-im]	[-imiz]
[-ing]	[-ingiz]
[-i]	[-lari]

Masalan, [-im] affiksi ayni bir paytning o‘zida qolgan besh morfema bilan (kuchli va kuchsiz holatlarda) oppozitiv munosabat hosil etadi [3:35].

A.Hojiyev morfemalarni ikki turga - o‘zak va affiks morfemalarga bo‘linishini to‘g‘ri ta‘kidlaydi [4:159]. Rus tilshunosligida ham morfema, asosan, o‘zak va affiks morfemalarga bo‘lib o‘rganilmoqda. Lingvistik manbalarda bu haqda mukammal ma‘lumotlar beriladi.

O‘zak morfema tushunchasi mashhur tilshunos N.S.Trubetskoyning lingvistik ta‘limotida ham o‘z maqomiga ega. Olim morfemalarni quyidagi turlarga bo‘ladi: 1) o‘zak morfema; 2) prefiksial morfema; 3) sufiksial morfema; 4) fleksion morfema; 5) tutashtiruvchi (coenuhutelbhaa) morfema; 6) so‘z – morfema [5:75]. Ana shuning o‘zi ham o‘zak morfema tushunchasidan voz kechib bo‘lmasligini ko‘rsatadi.

Til sistem xarakterga ega bo‘lgani uchun, fonologik va morfologik jarayonlar o‘zaro bir-biriga ta‘sir qiladi. Til birliklarining turli sintaktik qatlamda nutqqa ko‘chirilishini tushunish uchun so‘z tartibi o‘zgarishi, kelishik yoki harakat kabi sintaktik jarayonlar paradigmasini idrok

qilishimiz kerak. Til birliklarining nutqda amalga oshishiga sintaktik omillar, nutq cheklovlari va matnial ma'lumotlarning ta'siri katta rol o'ynaydi.

Kommunikativ o'zaro ta'sirlarda til birliklarining amalga oshirilishini shakllantiradigan presuppozitsiya, implikatura yoki nutq aktlari kabi pragmatik omillarni juda muhim. Nutq faoliyatida til birliklarining voqelanishini sotsiolingvistik nuqtai nazardan o'rganish, ijtimoiy va matnial omillar til o'zgarishiga ta'sir qilishi orqali sodir bo'ladi.

Fonetika nutq tovushlarining fizik xususiyatlariga, ya'ni ularning artikulyatsiyasi, akustik xususiyatlari va idrokiga e'tibor qaratadi. U fonema va allofonem kabi til birliklarining o'ziga xos artikulyar va akustik xususiyatlar orqali qanday amalga oshirilishini o'rganadi. Fonologiya ma'lum bir tildagi nutq tovushlarining tashkil etilishi va shakllarini o'rganadi. Unda til birliklarining qanday namoyon bo'lishi nutq tovushlarining tarqalishi va joylashishini tartibga soluvchi fonologik qoidalar, fonotaktika va fonologik jarayonlar orqali o'rganiladi.

Morfofonologiya morfologiya va fonologiyaning o'zaro ta'sirini o'rganadi. U til birliklarining morfofonologik qoidalar orqali qanday namoyon bo'lishini, jumladan, morfemalarning birikishi yoki o'zaro ta'sirida yuzaga keladigan fonologik o'zgarishlarga bog'liq.

Nutq sistemasi birliklari aslida turli tipdagi til birliklari tabiatida mavjud bo'lgan o'zaro birika olish imkoniyatining millionlab kishilar tomonidai yuzaga chiqarilishi natijasida voqe bo'ladi [6:218].

Nutq sistemasida sintaksis grammatik jumalarni shakllantirish uchun so'z va so'z birikmalarining joylashishini tartibga soluvchi qoidalar va tamoyillarni o'rganadi. Unda so'z, so'z birikmasi kabi birliklarining qanday amalga oshishi va birikishi orqali mazmunli va to'g'ri shakllangan sintaktik munosabatlar yaratilishi tekshiriladi.

Sintaktik munosabatlar til birliklarining nutq faoliyatida sintaktik tarzda namoyon bo'lishi orqali voqelanadi. U gap yoki nutq ichidagi til birliklarining tashkil etilishi va amalga oshirilishini belgilovchi so'z tartibi, kelishik, harakat va o'zgarishlar kabi turli sintaktik jarayonlarni belgilaydi.

Nutqiy faoliyatda semantika til birliklarining ma'nosini va ularning umumiy ma'noga qanday hissa qo'shishi, til birliklarining semantik xususiyatlar, leksik tanlovlar va konseptual tasvirlar orqali amalga oshirilishini asoslaydi. Nutqiy faoliyatda pragmatika til birliklarining matnda qanday namoyon bo'lishini va u muloqotda til birliklarining amalga oshirilishi va talqin qilinishiga matn, so'zlovchi niyatlari, presuppozitsiyalar, implikaturalar va nutq aktlari kabi pragmatik omillar ta'sir qilishini o'rganadi.

Nazarimizda, nutqiy faoliyatda ijtimoiy lingvistika til birliklarining turli ijtimoiy va madaniy matnlarda voqelanishi va namoyon bo'lishini o'rganadi. U til o'zgarishi, jumladan, dialektlar va ijtimoiy o'ziga xosliklari til birliklarining voqelanishi va ishlatilishiga ta'sir qiladi.

Nutqiy faoliyatda variatsionistik sotsiolingvistika til birliklarining yoshi, jinsi, etnik kelib chiqishi, ijtimoiy-iqtisodiy holati va geografik joylashuvi kabi ijtimoiy omillarga qarab qanday amalga oshirilishi va turlicha namoyon bo'lishini tekshiradi.

Ko'rinadiki, nutqiy faoliyatda psixolingvistika til ishtirok etadigan kognitiv jarayonlarga bog'liq. U nutqiy faoliyatda til birliklarining amalga oshirilishi va voqelanishi, jumladan leksik foydalanish, sintaktik rejalashtirish va nutq faoliyati jarayonlarini muvofiqlashtirishni o'rganadi.

Bundan tashqari, har bir sohadagi eksperimental tadqiqotlar va empirik tadqiqotlar til birliklarining nutq faoliyatida qanday voqelanishi va namoyon bo'lishi haqida qimmatli tushunchalarni beradi.

Til birliklarining nutq matnida qo'llanilishiga kommunikativ maqsad, ijtimoiy muhit, mavzu va ishtirokchilarni o'z ichiga olgan matn omillari katta ta'sir ko'rsatadi. Turli nutq matnlari samarali muloqotga erishish uchun til birliklarini to'g'ri tanlash va amalga oshirishni talab qiladi.

Muloqotning ko'zlangan maqsadi til birliklarini tanlash va amalga oshirishni shakllantiradi. Masalan, ishontiruvchi nutqda tinglovchilarni ishontirish yoki ishontirish uchun til birliklari tanlanishi va ishlatiladi., ma'lumot beruvchi nutqda esa asosiy e'tibor ravshanlik va faktik ma'lumotlarni yetkazishga qaratiladi.

Nutqiy faoliyatda ijtimoiy muhit ma'lum rol o'ynaydi. Nutq sodir bo'ladigan ijtimoiy matn til birligidan foydalanishda muhim rol o'ynaydi. Til birliklari rasmiyatchilik, xushmuomalalik me'yorlari va kuch dinamikasiga qarab farq qiladi. Masalan, do'stlar o'rtasidagi tasodifiy suhbatda ishlatiladigan til birliklari rasmiy nutqda ishlatiladigan til birliklaridan farq qiladi.

Professional matnda texnik yoki maxsus lug'atdan foydalanish mumkin, kundalik suhbatlarda esa umumiyroq va tushunarli til birliklariga ustunlik beradi. Mavzu, shuningdek, til birligidan foydalanishda o'ziga xoslik yoki mavhumlik darajasini aniqlaydi.

Nutqiy faoliyatda nutq matnida ishtirok etuvchi ishtirokchilarning xususiyatlari va shaxsiyati til birligidan foydalanishga ta'sir qiladi. Til birliklarini tanlash va amalga oshirishga yosh, jins, ijtimoiy kelib chiqish, mintaqaviy shevalar kabi omillar ta'sir ko'rsatadi.

Nazarimizda, nutqiy faoliyatda tildan foydalanishning pragmatik jihatlari, masalan, so'zlovchining niyatlari, taxminlari, implikaturalari va nutq harakatlari nutq matnida til birliklaridan foydalanishni sezilarli darajada shakllantiradi.

Nutqiy faoliyatda so'zlovchilar o'z niyatlarini bildirish uchun til birliklarini ongli ravishda tanlaydilar, bu xabar berish, ishontirish, ko'ngil ochish yoki his-tuyg'ularni ifodalash. Istalgan effektga erishish va samarali muloqotga erishish uchun til birliklari tanlanadi.

Ko'rinadiki, nutqiy faoliyatda presuppozitsiyalar va ta'sirlar muhim vazifa bajaradi. Til birliklari tinglovchi tomonidan matnial ravishda xulosa qilingan yashirin ma'no yoki presuppozitsiyalarga ega bo'ladi. Til birliklarining amalga oshirilishiga umumiy bilimlar, madaniy taxminlar va nutq matnidagi nazarda tutilgan ma'lumotlar ta'sir qiladi.

Nutqiy faoliyatda til birliklari so'rov qilish, buyruq berish, kechirim so'rash yoki minnatdorchilik bildirish kabi nutqiy harakatlarni bajarish uchun ishlatiladi. Til birliklarining amalga oshirilishi aniq nutq akti va unga bog'liq bo'lgan konventsiya va me'yorlarga moslashtiriladi.

Shu narsani ta'kidlash kerakki, nutqiy faoliyatda til birliklari sotsiolingvistik xilma-xillikni namoyon etadi, ya'ni ulardan foydalanish ijtimoiy guruhlar, mintaqalar va jamoalarda farq qiladi. Til birliklarining voqelanishi dialektal o'zgarishlarni, sotsial-lektal farqlarni yoki individual nutq uslublarini aks ettiradi.

Xulosa qilib aytganda, nutqiy faoliyatda til birliklarining voqelanishini shakllantirishda paradigmatic hodisalarning roli katta. Paradigmatic hodisalar lingvistik tizim ichida umumiy bo'shliq yoki funktsiyaga ega bo'lgan til birliklari o'rtasidagi munosabatni bildiradi.

REFERENCES

1. Соссюр, Фердинанд д'ю. Умумий тилшунослик курси. Француз тилидан Ибодулла Мирзаев таржимаси. –Тошкент, 2019. –308 б.

2. Turobov A. Tilshunoslik nazariyasi. Darslik. –Samarqand: SamDCHTI nashri, 2021. –255 b.
3. Неъматов Ҳ., Бозоров О. Тил ва нутқ. Рисола. – Самарқанд: СамДУ, 2021. –48 б.
4. Шоабдурахмонов Ш. ва бошқ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Тошкент, 1980. –447 б.
5. Трубецкой Н.С. Избранные труды по фонологии. –М.: Прогресс, 1987, –560 с.
6. Брендаль В. Структуральная лингвистика. В книге Звигенцев В.А. История языкознания. Часть 2.М., –1965. –218 с.

DETERMINATION OF FIELD BOUNDARY PARAMETERS IN DRILLING AND BLASTING PROCESSES IN OPEN PIT MINES

Maulenov Nurlibek Axmet o'g'li

Student of Nukus Mining Institute

Joldasbayeva Aysulu Baxitbay qizi

Student of Nukus Mining Institute

Rametullayeva Mehriban Po'latbek qizi

Student of Nukus Mining Institut

Tolibayev Yerlan Amangeldiyevich

Student of Nukus Mining Institute

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8266944>

Abstract. This article is from examples adapted to geological and geotechnological modeling in mining enterprises operating and drilling costs and the results of using several methods to increase productivity in some mining operations and drilling-blasting processes. The main goals and objectives of this article will be to reduce the number of drilling and blasting holes in mines and increase the blasting area. The cost of these objectives from an economic point of view is, firstly, directly proportional to the number of boreholes, and secondly, the associated increase in the extent of the blasting area. In the mines indicates an indirect effect on the recovery efficiency of the target material associated with excavation and blast damage. Therefore, drill strings, detonators, and detonators in the mine will be more about the problem of the boundary of the blasting area and create conditions for less drilling. During blasting and drilling processes in mining enterprises the main problem in creating an accurate surface model is that the mass of the cover rock is usually relative to the mass of the blasted area will be widely spaced. Coarse samples are obtained by drilling blast holes. So interpolation sufficiently exceed local variations in the underlying geology. Created in a mine borehole measurement reliable determination of geological boundaries in the field in real time data, we posed a local model estimation problem in an adaptive sampling system. The selection strategy based on the proposed information will consist of two stages. First, blast holes in mines are selected in a way that is adapted to the geology of the drilling and to obtain the maximum benefit in terms of their location. Mine blasting processes will consist of a step-by-step improvement of the spatial model. The second stage drilling-blasting processes in the mine depend on the forecast conducts expert-guided drilling at predetermined distances from geology and geology and in order to optimize the explosion, it is necessary to reduce its limit in order to reduce its damage.

Keywords: Open pit blasting processes, geological and geotechnical requirements, boreholes, charging of explosives in the mine, explosion limit, detonators in mines, field explosion limit, drilling area, field explosion sequence, mine technical parameters.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ГРАНИЧНЫХ ПАРАМЕТРОВ МЕСТОРОЖДЕНИЯ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ БУРОВЗРЫВНЫХ РАБОТ В КАРЬЕРАХ ОТКРЫТЫМ СПОСОБОМ

Аннотация. В этой статье приведены примеры, адаптированные к геологическому и геотехнологическому моделированию эксплуатационных расходов горнодобывающих предприятий и затрат на бурение, а также результаты использования нескольких методов для повышения производительности некоторых горных работ и буровзрывных

процессов. Основными целями и задачами этой статьи будут сокращение количества буровых и взрывных скважин в шахтах и увеличение площади взрывных работ. Стоимость этих задач с экономической точки зрения, во-первых, прямо пропорциональна количеству скважин, а во-вторых, связанному с этим увеличению площади взрывных работ. В шахтах указывает на косвенное влияние на эффективность извлечения целевого материала, связанное с выемкой грунта и повреждениями от взрыва. Следовательно, бурильные колонны, детонаторы и взрыватели-детонаторы в шахте будут в большей степени решать проблему границы зоны взрывных работ и создавать условия для меньшего объема бурения. Во время процессов взрывных работ и бурения на горнодобывающих предприятиях основная проблема при создании точной модели поверхности заключается в том, что масса покровной породы обычно относительно массы взрывающей зоны будет сильно разнесена. Крупнозернистые образцы получают путем бурения взрывных скважин. Таким образом, интерполяция в достаточной степени превосходит локальные вариации в лежащей в основе геологии. Создав при измерении в шахтной скважине надежное определение геологических границ на месторождении по данным в режиме реального времени, мы поставили задачу оценки локальной модели в адаптивной системе отбора проб. Стратегия отбора, основанная на предложенной информации, будет состоять из двух этапов. Во-первых, взрывные скважины в шахтах выбираются таким образом, чтобы адаптироваться к геологии бурения и получить максимальную выгоду с точки зрения их расположения. Процессы взрывных работ на шахтах будут заключаться в поэтапном совершенствовании пространственной модели. Вторая стадия буровзрывных процессов в шахте зависит от прогноза, проводимого под руководством эксперта бурения на заранее определенных расстояниях от геологических объектов, и для оптимизации взрыва необходимо снизить его предел, чтобы уменьшить его ущерб.

Ключевые слова: Процессы взрывных работ открытым способом, геологические и геотехнические требования, скважины, загрузка взрывчатых веществ в шахту, предел взрываемости, детонаторы в шахтах, предел взрываемости на месторождении, площадь бурения, последовательность взрывов на месторождении, технические параметры шахты.

Introduction

The use of the most common processing operations in drilling-blasting processes in mines is gaining importance. Some countries have drilling processes accounts for nearly 40% of all blasting and drilling operations. Nevertheless, drilling processes and blasting in mining enterprises process management capabilities are of great importance in the mine. In the mine which may have a positive effect on the performance of the drilling process differs in overall processing quality, productivity and price. An examination of the drilling shows that the drilling depth increases.

Breakage of the tool during drilling processes in mines leads to production and processing costs. All these consequences are, of course, very undesirable from any production point of view. Mining drilling and blasting processes engineering components, various metal cutting operations such as milling and drilling are widely used. To carry out drilling and blasting processes in the mine to understand the behavior of the process, different answers are needed measured and controlled. In mining enterprises, blasting refers to the drilling of technological wells by means of

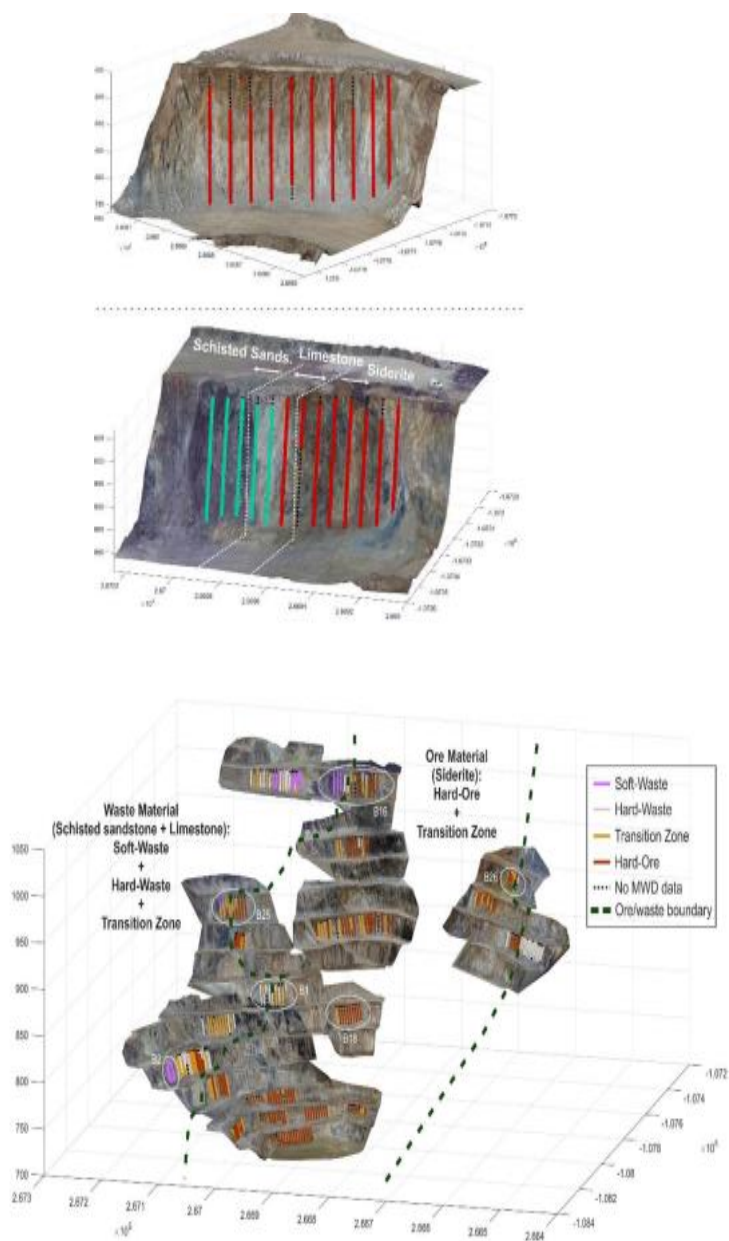
drilling equipment refers to rock and small pieces of rock formed by the impact of drilling bring up. The efficiency of drilling wells depends on many factors, the main of which is the drilling ability and fracture of the rocks. Rock drilling - the property of deformation under the influence of a tool. With the drilling ability of the rocks, the technological parameters of the drilling rigs are selected accordingly. Mining is the process of preparing ore for extraction by changing the natural state of the rock. Includes a focused process to ensure its effectiveness. Hard rock in preparation for rock blasting, and rocks of moderate hardness are mechanically broken. Grinding by mechanical method for crushing by blast method is more useful due to its high productivity, low cost and practical safety are high. In mining enterprises, until recently, open pits were mainly filled with flat shafts. In blasting processes in such a structure, there is a large formation on top of the rock mass where the detonators are charged.

Detonator stage during blasting with excessive crushing of mined rock near the charge problems were observed. In this case, when the charge explodes, there is a very large volume next to it. Fine crushed rocks are formed. Such unevenness of the open pit after the explosion, the rocks cause problems in working with them. Detonators in the mine the density of the explosion pressure is significantly reduced, preventing the processes of extreme fragmentation of the rock around the charge and due to overcrushing rocks, the time of the explosion actively affecting the mine rock mass. The charge of voltage waves created by the explosion of the expanded, lower and upper parts interference is observed. In this case, the air gap acts as the beginning of the explosion and a compensator that reduces the pressure generated during the charging chamber due to such a change the indicators of the explosion pulse are extremes of the surrounding rocks decreases, that is, the energy released in the explosion has the same effect on the ore mass of the mine. This conclusion is based on experiments carried out in various geological conditions approved. Thus, when the detonator charges explode, the air is divided into a space, as a result intersection of voltage waves generated by the top and bottom of the charge, field of mine in the array, the drilling-blasting level can be good and uniform. In this case, in mining enterprises, the area to be blasted is prepared by the drilling area before starting the block, and the border of the blasting area after calculations are made, detonator charging operations and detonation area limits are ordered then the charging sequence is performed. An engineer-technical worker carries out blasting works in the area of the blasting limit area in the mines.

The beginning of each shift is prepared by drilling workers and drivers of charging machines. The limit of the blasting area is in the mines, depending on the parameters of the mine a number of generated wells in the block and prepare them for blasting and introduce all blasting instructions documents are reviewed for safe implementation. Explosives detonation block brought under the supervision of the charging machine by the mine engineer or blasting officer and charging is done. The route of movement of the loader is mine engineer or shall be shown by the blasting officer.

After the charger is transferred to the charger technical parameters of the mine, the boundary of the mine field prepares it for charging. In this case, the blasting officer is a charging machine and when lowering the hoses into the well, it reports that the drive of the mixing chamber has been activated. In the mine the mass of the explosive is controlled to determine the dimensions of the blast area. After the wells are charged to a certain height, they during blasting operations,

the worker lowers the explosive into the well. After the charging machine runs out of explosives the charging unit of the warhead detonator allows it to leave.

Picture1. Determining the layout of detonators in the mine field in accordance with the parameters of the technical indicators of the open mine during the drilling and blasting processes in the open mine.

Drilling and blasting operations in mining exploration widely used in the process of soldering, rarely explosive materials are used in mountainous terrain, in the construction of overland transport routes, in drilling for drilling operations, or for the extraction of underground minerals. it is also used in the construction of production sites. Do these things the main purpose of increasing the rocks of medium and above medium strength is to erode the rocks. The main purpose of drilling and blasting extraction and crushing of rocky rocks from the massif. Drilling

and blasting work is the erosion and crushing of rocky rocks during the passage of mine shafts a set of interrelated technological processes carried out for the purpose. Drilling and blasting consists of several sequential processes: spur Drilling (wells), placing explosive charges, (charging) and detonating charges, spurs and wells for placing explosives are designed artificially drilled cavities. The spur is up to 75 mm in diameter and an artificial cylindrical cavity in a rock mass up to 5 m deep, into a pit it is said. A well is a cylindrical well of any diameter, 5 m deep artificial, exceeding or exceeding 75 mm in diameter at any depth a cylindrical cavity, called a groove. Blasting is an explosive placing charges and detonating explosive charges is said to increase. Charging is the process of placing charges in the charging chamber called charging. Now it's spinning, spinning, spinning, spinning percussive, flame, rotary and mixed drilling methods are widely used. Circulation drill - rotary drill with a spindle up to 50 mm in diameter and 5 meters, it is used when the hardness of the rock is up to 7. Rotary drilling mainly used in coal, slanes and salt mines. Percussion drilling – percussive drilling is mainly carried out with drill hammers (perforators).

Conclusions

Based on the results, it was shown that mining enterprises should have each pre-separated blast hole and blast zone. The mine must be placed on a confined surface before drilling blast holes in the confined area. We think the conclusion is that the explosives were fired along with the blast holes that were pre-blasted and it was not doing well. The cracks in the mine are also mine the row found outside is placed along the pre-allocated line. The distance between the ratio of the mine blasting area to the drilled surface from the parameters of the pre-allocated mine boundary area section holes are set at average values of 1.5-1.8 m, optimal for a drilling diameter of 70 mm for a bench height of 15 m and 25 m. based mountain the results of the drilling process according to the results before the necessary division according to the formation of rocks a detonation vibration study confirmed that the reduction in vibration level was up to 20% due to presplit. These results also confirmed that the pre-separation works as a filter and that we can observe causing the vibration to decrease. An explosion in the border area of the mine detonating wires, cords, and a pre-separated detonation signal transmission will be required to open the holes. Pre-drilled holes gave better results than those worked with detonating cord. The pre-split blast results also confirmed the mouth of the pre-split holes. Rock blasting distances in a mine vary length and depth. Mine explosions are detonated by the electronic delay mass of rock detonators, as it helped to achieve the desired detonation results in the formation of geological cracks and the drilling-blasting process. better control over the delay intervals and the distance between the blasting round holes is created. The fractured rock mass near the cracks, the longer the cutting wire will be reinforced with bolts. This is planned design the fire of high benches in such a way that the minimum throw of the blasted area is carried out.

REFERENCES

1. O'g'li R. Z. Y., Abdaaliyevna E. Z. 3D Technological System of Management of Geological Exploration Processes of Mining Enterprises. – 2022.
2. Mustapaevich D. K. et al. Underground mine mining systems and technological parameters of mine development //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 10. – C. 110-117.

3. Mustapaevich D. K. O'telbayev Azizbek Alisher o'g'li, O'razmatov Jonibek Ikromboy o'g'li, & Mnajatdinov Dastan Mnajatdin o'g'li.(2021). PROPERTIES OF COAL, PROCESSES IN COAL MINING COMPANIES, METHODS OF COAL MINING IN THE WORLD. *JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 7 (10), 231–236.
4. Umirzoqov A. Justification of rational parameters of transshipment points from automobile conveyor to railway transport //Scienceweb academic papers collection. – 2020.
5. Djaksimuratov K. Comprehensive monitoring of surface deformation in underground mining, prevention of mining damage. Modern technologies and their role in mining //Scienceweb academic papers collection. – 2021.
6. Alisher o'g O. A. et al. Conveyor belt structure and mode of operation in mines //Eurasian Journal of Engineering and Technology. – 2022. – T. 11. – C. 72-80.
7. Khayitov O. et al. Calculation and development of a model of the blasting area in mining enterprises //International Bulletin of Engineering and Technology. – 2023. – T. 3. – №. 5. – C. 5-12.
8. Ravshanov Z. 3D Technological System of Management of Geological Exploration Processes of Mining Enterprises //Scienceweb academic papers collection. – 2022.
9. Bekbawlievich S. B. et al. PROSPECTS FOR THE RATIONAL USE OF IRON ORE OF SULTAN UVAYS AT THE TEBINBULAK DEPOSIT //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 9. – №. 12. – C. 609-613.
10. Ravshanov Z. Mining processes of drilling machines //Information about the technological alarm system of drilling machines. – 2022.
11. Ravshanov Z. et al. Evaluation of the strength of rocks in open mining processes in mining enterprises //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. A4. – C. 96-100.
12. Ravshanov Z. et al. Methods of determining the safety and environmental impact of dust and explosion processes in mining enterprises //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – T. 3. – №. 4. – C. 415-423.
13. Mustapaevich D. K. et al. Underground mine mining systems and technological parameters of mine development //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 10. – C. 110-117.
14. Axmet o'g'li M. A. et al. IN GEOLOGICAL AND GEOTECHNICAL PROCESSES IN THE MINE USE OF TECHNOLOGICAL SCANNING EQUIPMENT IN THE UNDERGROUND MINING METHOD //Intent Research Scientific Journal. – 2023. – T. 2. – №. 1. – C. 20-27.
15. Alisher o'g O. A. et al. MINING TECHNOLOGICAL EQUIPMENT THAT DETERMINES THE SLOPE ANGLES OF THE MINE BY MEANS OF LASER BEAMS. – 2023.
16. Ravshanov Z. Determination of mineral location coordinates in geotechnology and mining enterprises //Scienceweb academic papers collection. – 2023.
17. Djaksimuratov K. Comprehensive monitoring of surface deformation in underground mining, prevention of mining damage. Modern technologies and their role in mining //Scienceweb academic papers collection. – 2021.

18. Хайитов О. Г. и др. Особенности разработки пластового месторождения фосфоритов //Глобус. – 2020. – №. 5 (51). – С. 19-21.
19. Хайитов О., Умирзоков А., Равшанов З. Анализ текущего состояния и пути повышения эффективности разработки нефтегазовых месторождений юго-восточной части бухаро-хивинского региона //Материалы конференций МЦНД. – 2020. – С. 8-11.
20. G'ofurovich K. O. et al. Justification of rational parameters of transshipment points from automobile conveyor to railway transport //World Economics and Finance Bulletin. – 2021. – Т. 1. – №. 1. – С. 20-25.
21. O'g'li R. Z. Y., Abdaaliyevna E. Z. 3D Technological System of Management of Geological Exploration Processes of Mining Enterprises. – 2022.
22. Ravshanov, Z. (2022). MINING PROCESSES OF DRILLING MACHINES. INFORMATION ABOUT THE TECHNOLOGICAL ALARM SYSTEM OF DRILLING MACHINES.
23. Ravshanov, Z. (2023). Coal Mine Design and Explosion Prevention Studies.
24. Ravshanov Z. RESEARCH ON SELECTION AND PERFORMANCE IMPROVEMENT OF BLAST HOLE DRILLING EQUIPMENT //International scientific journal «MODERN SCIENCE AND RESEARCH». – 2023.
25. Ravshanov, Z. (2023). INSTRUCTIONS FOR CREATING A STEP-BY-STEP PIT DESIGN IN MINING ENTERPRISES.
26. Yahyo o'g'li R. Z. et al. INSTRUCTIONS FOR CREATING A STEP-BY-STEP PIT DESIGN IN MINING ENTERPRISES //Open Access Repository. – 2023. – Т. 10. – №. 6. – С. 1-6.
27. Ravshanov Z. Y., Ergasheva Z. A., Sailau A. M. KARYERLARNING PASTKI GORIZONTLARIDAGI KON MASSASINI AVTOMOBIL TRANSPORTLARIDA TASHISH USULLARINI TANLASH //Иновационные исследования в современном мире: теория и практика. – 2023. – Т. 2. – №. 20. – С. 4-6.
28. Ravshanov Z., Ergasheva Z., Sailau A. MEASURES OF RECULTIVATION OF MINING AREA IN QUARRIES //International Conference on Management, Economics & Social Science. – 2023. – Т. 1. – №. 3. – С. 54-56.
29. Abdaaliyevna E. Z. et al. Coal Mine Design and Explosion Prevention Studies //Nexus: Journal of Advances Studies of Engineering Science. – 2023. – Т. 2. – №. 5. – С. 255-259.
30. Ravshanov Z. Расчет устойчивости нижнего участка борта карьера «Мурунтау» с учетом программной комплекс «Ustoi» //Scienceweb academic papers collection. – 2021.
31. Ravshanov Z. Technological Stages of determining the Distance to the Location of Rocks in the Development of a 3D Model of Mining Enterprises //Scienceweb academic papers collection. – 2022.
32. Ravshanov Z. Анализ текущего состояния и пути повышения эффективности разработки нефтегазовых месторождений юговосточной части бухаро-хивинского региона //Scienceweb academic papers collection. – 2020.
33. Yeshmuratova A. MINE BLASTING PROCESSES OPTIMIZATION STAGES OF DIGITAL TECHNOLOGY OF DETONATORS //Scienceweb academic papers collection. – 2023.

34. Jaqsilikovna J. G. et al. STAGES OF OPEN PIT MINING. MINING METHODS AND THEIR PROCESSES //Science and Innovation. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 236-240.
35. Allanazarov B. GEODETIC DIMENSIONING STUDIES AND POINT-DIMENSION LOCATION COORDINATE SCHEME CREATION PROCESSES //Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – Т. 3. – №. 4 Part 2. – С. 21-25.
36. Джаксымуратов К. М. и др. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРЕСНЫХ ПОДЗЕМНЫХ ВОД МЕСТОРОЖДЕНИЯ КЕГЕЙЛИ //Экономика и социум. – 2021. – №. 12-1 (91). – С. 975-980.
37. Отеров Р. GEOTECHNICAL REQUIREMENTS AND ADVANCED RESEARCH IN THE FIELD OF CONSTRUCTION IN THE CONSTRUCTION OF MULTI-STOREY BUILDINGS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN //Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – Т. 3. – №. 6 Part 3. – С. 189-195.
38. Karamov A. IN MINING ENTERPRISES RESEARCH ON THE STUDY OF GEOTECHNOLOGICAL PROCESSES //INTERNATIONAL BULLETIN OF ENGINEERING AND TECHNOLOGY. – 2023.
39. Abatbayevich D. K. et al. Research on methods of automatic control of constant pressure compressors //Texas Journal of Engineering and Technology. – 2023. – Т. 20. – С. 17-22.
40. Dauletov, K., & Kulmuratova, A. (2023). Research Studies on the Creation of an Automated System for Saving Electricity.

REALISTIK HIKOYACHILIK ASOSCHISI

Yo'ldashova Sevara

Urganch davlat pedagogika instituti

Milliy g'oya ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi

2- bosqich talabasi

Xojamuratov Umar

Ilmiy rahbar.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8267812>

Annotatsiya. Ushbu maqolada realistik hikoyachilik asoschisining hayot yo'li, yozgan asarlari va qilgan ishlari ko'rsatilgan. Uning asarlarida kichik ammo hayotiy, mazmunga boy va ajoyib taassurot qoldirishi bilan ajralib turishi tasvirlangan.

Kalit so'zlar: realistik hikoyalar, Adabiyot -atomdan kuchli, hayotiy va mazmunga boy asarlar.

FOUNDER OF REALISTIC STORYTELLING

Abstract. This article shows the life path of the founder of realistic storytelling, the works he wrote and what he did. His works are described as small but lifelike, rich in content and characterized by making a remarkable impression.

Key words: realistic stories, literature-strong, vital and content-rich works from the atom.

ОСНОВОПОЛОЖНИК РЕАЛИСТИЧЕСКОГО ПОВЕСТВОВАНИЯ

Аннотация. В этой статье описывается жизненный путь основателя реалистического повествования, произведения, которые он написал, и то, что он сделал. Его произведения изображают маленького, но живого, богатого смыслом человека, который производит прекрасное впечатление.

Ключевые слова: реалистические рассказы, литература-мощные, жизненные и насыщенные смыслом произведения из атома.

Dastlabki realistik hikoyalarni adabiyotimizga olib kirgan buyuk adibimiz Abdulla Qahhor hayot yo'li tengsiz asarlari haqida yozar ekanman behosdan ko'z oldimga kichik sinflarimizda o'qigan hikoyalarim keladi va biroz katta bo'lgach o'qigan "Sarob" romani menda juda katta taassurot qoldirgan. Abdulla Qahhor kichik ammo hayotiy va mazmunga boy asarlar yaratgan aynan shu jihatlari bilan menda o'zgacha taassurot qoldira bilgan.

Menimcha eng keraklisi ham shu, kitobxon qalbiga kira bilish, bir kichik hikoya bilan unda ajoyib taassurot qoldirish. Yozuvchilar ko'p, mening fikrimcha haqiqiy yozuvchi oldim qochdim narsalar haqida emas balki haqiqatni ochiqchasiga ayta bilgan yozuvchidir, gapni cho'zmasdan qisqa, va sodda ammo tushunarli hammaga yetib boradigan. Va yana men eshitgan iqtiboslarim ichida adabiyot haqida aytilgan Abdulla Qahhorning gaplari hech esimdan chiqmaydi "Adabiyot -atomdan kuchli, lekin uning kuchini o'tin yorishga sarflamaslik kerak" haqiqatda adabiyotning kuchi katta. Bu so'zlarga amal qilgan holda adibning o'zi ham adabiyotning kuchidan unumli foydalana oldi deb o'ylayman Abdulla Qahhor 1907 yil 17- sentyabrda shamol shahri hisoblanmish Qo'qon shahridan uncha uzoq bo'lmagan Asht qishlog'ida temirchi usta Abduqahhor oilasida dunyoga kelgan.

Uning yoshligi biroz qiyinchilikda o'tganligini u o'zing avtobiografik asari "O'tmishdan ertaklar" qissasida shunday eslaydi "kunlar g'urbat bilan boshlanib g'urbat bilan tugardi "degan

jumla bilan yorqin ifodalab bergan. U 1930- yil Oʻrta Osiyo davlat universiteti hozirgi (OʻzMU) ning pedagogika fakultetini tugatdi. U ijodga 1924-yil kirib keldi. U turli xil taxalluslardan foydalangan, Norimshilpiq, Mavlono Kufur, Erkaboy E boy, Nish, Gulyor, Sarimsoq. Uning kichik ammo mazmunga toʻla hikoyalari juda mashhur, ayniqsa „Bemor“ „Oʻgʻri“. „Anor“ „Daxshat“ „Asrorbobo“ „Adabiyot muallimi“. U ajoyib dramaturg ham uning mashhur dramalari „Shohi soʻzana“ Tobutdan tovush " „Ayajonlarim“. Avtobiografik qissasi hisoblanmish "Oʻtmishdan ertaklar,, yozuvchi ijodining choʻqqisi va oʻziga xos yakuni boʻldi. Qissada yozuvchining bolaligi toʻgʻrisida batafsil hikoya qilingan. Abdulla Qahhor mohir tarjimon ham u koʻplab yozuvchilar asarlarini rus tilidan ona tiliga tarjima qilgan. Pushkinning „Kapitan qizi,, Gogolning „Uylanish „Revizor,, Tolstoyning,, Urush va Tinchlik,, asarlari. 20 - asr oʻzbek adabiyotida realistik hikoyaning shakllanishi va rivoji Abdulla Qahhor nomi bilan bogʻliq. 20- asr oʻzbek adabiyotida shaxs erki, huquqi, qullik, psixologiyasi ifodasi, talqini bobida Qahhor, Choʻlpon, anʼanalarini izchil davom ettirgan adibdir. Uning "Oʻgʻri,, hikoyasi ham aynan 20- asr boshlarida Oʻrta Osiyodagi boshqaruv siyosatini chirkin holatini ochib bergan va oʻzgalar baxtsizligini tirikchilik manbayiga aylantirib olgan amaldorlar obrazi tasvirlangan. Uning „Dahshat" hikoyasi ham eʼtiborga loyiq hikoyada insoniy haq-huquqlari toptalgan ayolning oʻz erki,shaxs hurligini ulugʻlash gʻoyalari yetakchi. Adibning „Bemor" hikoyasi ham chuqur maʼno mazmunga ega. Hikoyada iqtisodiy - madaniy qoloqlikning yana bir fojiali oqibati johillik quyug boʻyoqlarda aks ettirilgan. Abdulla Qahhor bir asarida shunday yozadi,, Agar yozuvchi turmushdan nusxa koʻchirishdan iborat boʻlsa,dunyoda bundan osonroq ish boʻlmas edi. Hayotdan aynan koʻchirish kitobdan koʻchirishday gap. Nusxa nusxa boʻlib qolaveradi. bunday narsalarda orginallik boʻlmaydi. Orginallik hayot haqiqatini dildan oʻtkazish, unga oʻylab yurgan dardni singdirish, tilaklaringni qoʻshib ifodalash bilan yuzaga keladi".

Adibning "Sarob" romani ham unga katta shuhrat keltirdi "Sarob"ni adib 1934- yil 27 yoshida yozgan. Asar kitob hoida 1937- yilning oxirida bosilib chiqdi. Bu roman adibni jamoatchilikka yetuk yozuvchi sifatida tanitdi. Roman 4 yilda yozilgan. Adib "Sarob" romani haqida shunday yozadi: "Uni kitobxon xush qabul qildi, lekin baʼzan arzon shuhratparastlik, baʼzan siyosiy demogogik, baʼzan esa toʻgʻridan - toʻgʻri jaholat natijasi boʻlgan tanqid nayza koʻtarib qarshi oldi. Bu narsa hatto farosatli odamlarni ham chalgʻitadi". Asardagi Saidiy obrazi meni oʻziga tortdi, Saidiy obrazi haqida Choʻlpon shunday deydi: U muhit girdobida bir somon parcha, hayot oqimida bamisoli oqar suv yuzasidagi poxol choʻpdek qalqib boradi, har amal, har ishni "haq"deb biladi va shu tariqa oʻz vazni qadrini boy beradi",-deb baholaydi "Sarob"-xazon boʻlgan muhabbat, uvol boʻlgan umr dostoni. Romanda Saidiy va Munisxonlarning muhabbati tasvirlangan."Sarob" - ikki koʻrkam yoshning bir - birlariga munosib, aslida baxt uchun tugʻilgan, ammo shaxsiyatidagi, tabiatidagi ojizliklar, qolaversa, jamiyatdagi ziddiyatlar tufayli hayotda oʻz oʻrnini topa olmagan navqiron, yosh avlodning achchiq qismati, ruhiy iztiroblari, oh-u zorlari toʻgʻrisidagi asar.

REFERENCES

1. Abdulla Qahhorning avtobiografik asarlari.

“BO'G'IN” HAQIDA NEMIS VA O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA TUSHUNCHALAR

Umirova Shohista Abdugafurovna

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti

Xorijiy tillar fakulteti Nemis tili filologiyasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8267857>

Annotatsiya. Ushbu maqolada “bo'g'in” haqida nemis va o'zbek tilshunosligida tushunchalar hamda yozma nutq faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Chet tilini o'qitishga zamonaviy yondashuvlar taqdim etiladi. Yozma nutq, ta'limning hozirgi bosqichida barcha ko'rib chiqilganlarning muvozanatli kombinatsiyasi degan xulosaga keladi. Boshlang'ich sinf darsliklarida beriladigan mashqlar va ular asosida tuzilgan bog'liqli topshiriqlar ustida so'z yuritildi. Yozma nutq va yozuvning farqli tomonlari ochib berildi.

Kalit so'zlar: bo'g'in, yozuv, yozma nutq, rag'batlantiruvchi, analitik-sintetik, ijro etuvchi, alifbo, grafik, imlo.

CONCEPTS OF "SYLLABLE" IN GERMAN AND UZBEK LINGUISTICS

Abstract. This article analyzes the concepts of "syllable" in German and Uzbek linguistics, as well as the specific features of written speech activity. Modern approaches to teaching a foreign language are presented. comes to the conclusion that it is a balanced combination of The exercises given in the elementary school textbooks and related assignments based on them were discussed. The differences between written speech and writing were revealed.

Key words: syllable, writing, written speech, stimulating, analytical-synthetic, executive, alphabet, graphic, spelling.

ПОНЯТИЯ «СЛОГ» В НЕМЕЦКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Аннотация. В данной статье анализируются понятия «слог» в немецком и узбекском языкознании, а также особенности письменной речевой деятельности. Представлены современные подходы к обучению иностранному языку. Письменная речь, на современном этапе обучения, является все делает вывод о сбалансированном сочетании рассмотренных. Обсуждались упражнения, приведенные в учебниках для начальной школы, и связанные с ними задания на их основе. Выявлены различия между письменной речью и письмом.

Ключевые слова: слог, письмо, письменная речь, побудительная, аналитико-синтетическая, исполнительная, алфавит, графика, орфография.

Zamonaviy nemis tilini o'rgatish metodikasida “yozma nutq”, “yozuv” tushunchalari farqlanadi. Bizga ma'lumki, kommunikasiya og'zaki va yozma nutqlardan iborat. Og'zaki nutqda kommunikasiya tinglab tushunish, gapirish orqali oshadi, shu bilan birga, yozma nutq orqali ham kommunikasiya amalga oshadi. Yozma nutqning komponentiga o'qish va yozuv kiradi. Yozuv – yozma nutqning ajralmas komponentidir.

Yozma nutq deganda fikrni yozma shaklda ifodalashga qaratilgan nutq faoliyatining nisbatan mustaqil turi tushuniladi. Bu murakkab ijodiy faoliyat sifatida qaraladi. Yozma nutq fikrni shakllantirish usullaridan biridir.

Yozuv faqat nutq faoliyatining boshqa turlarini o'rgatish vositasi bo'lib, o'quvchilarga dastur tili materialini yaxshiroq o'zlashtirishga imkon beradi, shuningdek, o'quvchilarning nutq qobiliyatlari va qobiliyatlarini shakllantirishni nazorat qilish vositasidir. Shu bilan birga,

zamonaviy jamiyatda yozma aloqa shakli muhim kommunikativ funksiyani bajaradi. Shu bois, hozirgi vaqtda yozishga, o'quvchilarga o'z fikrini yozma shaklda ifodalashga o'rgatishga munosabat keskin o'zgarib, chet tilini o'qitish samaradorligini oshirishda qaysidir ma'noda yozish zaxirasi sifatida qarala boshlandi.

“Yozuv” atamasi yozma nutqqa qaraganda kengroq tushuncha bo'lib, u yozishni ham, yozma nutqni ham o'z ichiga olishi mumkin.

Yozish, nutq kabi, uch qismli tuzilish bilan tavsiflanadi:

1. Rag'batlantiruvchi (motivatsion);
2. Analitik-sintetik;
3. Ijro etuvchi.

Rag'batlantiruvchi (motivatsion) qismida ehtiyoj, muloqotga kirishish, biror narsani yozma ravishda yetkazish, ba'zi ma'lumotlarni taqdim etish istagi sifatida harakat qiladigan motiv paydo bo'ladi, ya'ni yozuvchining nutq uchun g'oyasi bor.

Boshlang'ich bosqichda nemis tilida alifbo harflarini yozish, nutq tovushlarini, grafik belgilarni, harf birikmalarini mustahkam yod olib va shakllantirish hamda rivojlantirish uchun zarur bo'lgan o'quv materialini yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradigan so'zlar, iboralar va jumalarning to'g'ri yozilishini o'rganish maqsadga muvofiqdir. Dastlabki bosqichda o'quvchilarning keyingi bosqichlarda yozishdan foydalanishini ta'minlash uchun grafik va imlo ko'nikmalarining mustahkam poydevori yaratilishi kerak.

Boshlang'ich bosqichda o'qitishning asosiy vazifasi o'quvchilarini nemis tili alifbosi bilan tanishtirish, yozishni mashq qilish, og'zaki ishlab chiqilgan so'zlarning imlosini o'zlashtirish, nemis tilida gaplar yozish orqali o'rganilgan yozish texnikasi (ya'ni, grafik va imlo ko'nikmalarini shakllantirish) asoslarini yaratishdir. Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarni nemis alifbosini yozish bilan tanishtirar ekan, o'qituvchi doskada uning qanday yozilishini ko'rsatishi yoki maxsus qo'llanmadan foydalanishi kerak, u yerda qo'l qanday ketma-ketlikda va qaysi yo'nalishda harakatlanishi kerakligini ko'rsatadigan strelkalar va nuqtalar bilan batafsil ko'rsatilgan harfning tasviri to'g'ri bo'lishi kerak.

Bo'g'in - bu nutq patokidan bo'linib chiqadigan talaffuzning eng kichik fonetik bo'lagidir. Bo'g'in bir unli tovushdan (a-ber, o-der, 0-na, 0-mad kabi), ikki unli tovushdan, bunda unlining biri bo'g'in yasovchi, ikkinchisi emas (ei-ne, Au-ge kabi) bir unli va bir yoki bir nechta undoshdan (le-ben, sen-den, wer-fen, Herbst, du darfst, lo-la, bog" , tosh, sinf, burch kabi) tuzitishi mumkin.

Bo'g'in undagi boshlang'ich va oxirgi tovushlarga qarab quyidagi turlarga bo'linadi:

- a) agar bo'g'in unli tovush bilan boshlansa yopilgan deb ataladi;
- b) agar bo'g'in undosh tovush bilan boshlansa yopilgan deb ataladi;
- c) agar bo'g'in unli tovush bilan tugasa ochiq bo'g'in deb ataladi;
- d) agar bo'g'in undosh tovush bilan tugasa yopiq bo'g'in deb ataladi;

Nemis tilida bo'g'inlarning to'rtala tipi ham uchraydi. O'zbek tilida esa bo'g'inning uch turi uchraydi: ochiq, yopiq va berkitilgan yopiq. (tosh-qosh).

Nemis tilida xuddi o'zbek tilidagidek asosan unli tovushlar bo'g'in hosil qiluvchi hisoblanadi.

Nemis tilida urg'usiz bo'g'inlarda reduksiyalashgan [a] sonor tovushiardan oldin tushib qoladi bu hollarda bo'g'in hosil qilish funksiyasi sonor tovushga o'tadi,

Tahlil etilayotgan tillarda bo'g'inlarning quyidagi strukturalari mavjud:

Nemis tilida: v, VK, kv, kvk, kvkkk, Kkkv va h.k. Eslatma: V-Vokal — unli, K-

-undosh:

O'zbek tilida: V, VK, KVK, KVKKK, kkkvk va h.k.: o-na, o-ta, non, meh-mon, qilyap-man, do'st.

Bo'ginga bo'lishning ikki turi mavjud: fonetik va orfografik (morfologik).

Morfologik bo'g'inning chegarasi fonetik bo'g'inning chegarasiga har doim ham to'g'ri kelvermaydi, masalan: ha-stig [| has-tig], her-ein [he-réén], Erb-se — Erbs-e, fin-ster-finst-er, den-ken — denk-en, U-brig - Ubr-ig va h.k. ba'zida esa to'g'ri kelishi ham mumkin: Ein-fall ['dén-fal] , kel-a-man-[ke-la-man} , O' qi-t-a-man-[o'-qi-ta-man].

Bo'g'inga ko'chirishning turlari ko'p:

+ Bo'g'inning chegarasi cho'ziq unli va undosh o'rtasida keladi: ['fater], [fra:gan];

+ Ikki undosh chegarasida keladi: [fer-"bin-dan], ['zen-dgn] [meh-mon], [ko'r-sat-mog];

+ Cho'ziq unli va ikki sonor tovush o'rtasida: ['pu:bli.kum], ['zi:gna.l]

+ Qo'sh undoshlar o'zidan oldin kelgan unli tovush bilan mustahkam bog'langan bo'ladi: Betten ['betan], Sitte ['zit3], tilla, katta, oppoq;

+ Bo'g'in chegarasi ikki unli tovush o'rtasida bo'lishi mumkin:

The-ater [te:'a-t3r], Bau-er ['b&b-r] [be-o-'dop];

+ Uch undosh o'rtasida bir unli tovush kelib bo'g'in yasalsa, unda bo'g'in chegarasi oxirgi undoshdan oldin bo'ladi: ['fens-tarj, [helf-t3].

“Bolalar orasida nutq tovushlariga xususan chet til tovushlarni moyillik deyarli bir xil emas, ularning taqlid etish qobilyati ham bir xil emas, demak nutq tovushlarini esash qobilyati ham bir xil emas”¹ Yu.M.Kaplanskiy. O'quvchilarning nemis tilidagi tovushlarni anglab talaffuz etishlariga erishishda ona tili o'quv materiali yordam beradi.nutq organlarini aktiv va passiv artikulyatsiyasi qiluvchi organlar, unli va undosh tovush va harflar munosabati va boshqalar bilan tanishadilar. Nemis tili o'qituvchilarining o'zbek tili fonetikasi asoslangani haqida tasavvurga ega bo'lish talab etiladi, bu to'g'ri o'qitish uchun zarurdir. O'quvchi qanchalik katta yoshda bo'lsa, unga begona tilda to'g'ri talaffuz etishni o'rgatish shunchalik qiyin bo'ladi, chunki nutq organlarining egiluvchanligi yo'qoladi. Ona tilidagi tovushlarni artikulyatsiya qilish malakasi esa mustahkamlanadi. O'quvchilar nemis va ona tili tovushlarini talaffuz etishdagi farqli aniq tasavvur etadi va uni yaxshi yodda saqlaydi. Nemischa [c] tovushi bizning o'quvchilarimiz uchun ko'pgina mashaqqatlarni tug'diradi. U ikki harfning birikmasidan iborat ch [tse:ha:] — “ ich — Laut” uning artikulyatsiya tasviri o'quvchi uchun ko'pgina mashaqqatlar tug'diradi. Shu sababli o'quvchi bo'g'iz to'vushi “x” yoki yumshoq “h” ko'pincha ularga o'qituvchi tushuntirganidek, talaffuz etib qo'ymasliklarini kuzatib bormoq kerak. Nemis tilida ovozsiz talaffuz etiladigan tovush bor. Uning imlosi Hh harfi bilan ifodalanadi.

Bu nafas chiqarish tovushi so'z boshidagi jarangsiz tovushdir: bu o'rinda taqlid tegishli natija bermaydi, agar tilning artikulyatsiya qiluvchi harakati o'quvchilarga tushuntirilmasa, ularga yengil nafas chiqarish o'rniga o'zbekcha qattiq [x] ni talaffuz etadi. Buning natijasida [ha:bøn] so'zi “xaben” shaklini oladi. Ona tilida esa o'quvchilar tilning uchini pastki yuzasi oldin qo'yiladi va tanglayga taqaladi. Ona tilida esa o'quvchilar tilning uchini to'g'ri yuqoriga tilning oxiriga taqaydilar, chunonchi, lab, latta, loy, lola, lampa, kelmoq va hokazo. O'zbek tilida [t] fonemasi ruscha qattiq “T” ga yaqin keladi. Til uchi tushuntirilgan holda portlashsiz, nafas tovushisiz talaffuz etiladi. Chunonchi, tarbiya, tarjima, Tohir jonli so'z oxirlarida “T” ko'pincha talaffuzdan tushib qoladi: do'st-do's, musht-mush. Kuchsiz unliga aylangan [ə] tovushi yozilsa ham, ammo

hamma yerda o'qilavermaydi. Faqat be, de (be'achten, ge 'schriefen) pristavkalarida so'z oxirida — Hilfe. Tez so'zlashda – en birikmasida shovqinli undoshdan keyin login urg'u yordamida kontekstdan so'zni ajratib ko'rsatilganda kuchsiz unliga aylangan [ə] tovushi tushib qoladi.

O'zbek tilidagi so'zlarda a unlisi deyarli barcha o'rinlarda bir xil talaffuz qilinadi. Biroq ayrim so'zlarda o ga o'xshab ketadi, lekin a yoziladi: Davon, Navoiy, vagon, karvon. O'zbek tilidagi til orqa a unlisi boshqa tillardagi o ga shaklan o'xshasa ham talaffuzda farq qiladi.

Bundan ko'rinib turibdiki, nemis tilida yozish ko'nikmalarini o'rganishning dastlabki bosqichida shakllantirish usuli kichik yoshdagi o'quvchilarning psixofizik xususiyatlarini hisobga olgan holda qurilgan va boshlang'ich sinflarda yozishni shakllantirish usuliga asoslanadi. Vazifalarning aksariyati o'yin xarakteriga ega bo'lib, bu chet tiliga qiziqish uyg'otadi va materialni o'zlashtirish samaradorligini oshiradi.

REFERENCES

1. Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi (Foreign language teaching methodology): Darslik. - Toshkent: O'qituvchi, 2012.
2. Deutsch macht Spass+Arbeitsbuch: Darslik. Toshkent: G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013.
3. Kast, B. Fertigkeit Schreiben / B. Kast. – München : Klett–Langenscheidt, 2003.
4. Funk, H. Aufgaben, Übungen, Interaktion / H. Funk [u. a.]. –München: Klett– Langenscheidt, 2014.
5. Рогова Г.В. Методика обучения иностранному языку в средней школе. – М.: Просвещение, 1991 г.

SUN'IY INTELLEKT SOHASIDA DASTLABKI ISHLAR VA TARIXGA NAZAR

Sabirova Nigora Bazarbay qizi

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Nukus filiali Kompyuter injineringi fakulteti “Dasturiy injineringi” yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8267884>

***Anotatsiya.** Bu maqolada Elektrotexnika (elektro... va texnika) — fan va texnikaning energiyani o'zgartirish, materiallar ishlab chiqarish hamda ularga ishlov berish, axborotlarni uzatish va boshqalar masalalarni amalga oshirishda elektr va magnit hodisalardan foydalanish bilan shug'ullanuvchi sohasi sifatida qarlib u boyicha daslabki ishlar va tarixi haqida sóz etilgan.*

***Kalit sóz:** Sun'iy intellect, Elektrotexnika, elektromexanika, texnologiya, tadqiqotchi, magnetizm.*

A LOOK AT EARLY WORK AND HISTORY IN THE FIELD OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

***Abstract.** In this article, Electrotechnics (electro... and technique) is considered as a field of science and technology that deals with the use of electric and magnetic phenomena in the implementation of energy transformation, material production and processing, information transmission, etc. about the history.*

***Keywords:** Artificial intelligence, Electrical engineering, electromechanics, technology, researcher, magnetism.*

ВЗГЛЯД НА РАННИЕ РАБОТЫ И ИСТОРИЮ В ОБЛАСТИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

***Аннотация.** В данной статье Электротехника (электро... и техника) рассматривается как область науки и техники, занимающаяся использованием электрических и магнитных явлений при осуществлении преобразования энергии, производства и обработки материалов, передачи информации и т.д. .об истории.*

***Ключевые слова:** искусственный интеллект, электротехника, электромеханика, технология, исследователь, магнетизм.*

Elektr va magnetizm haqidagi bilimlarning rivojlanishi Elektro texnikaning yaratilishiga olib keldi. 17—18-asrlarda chex fizigi P. Divish, rus fizigi G.V. Rixman, M.V. Lomonosov, Sh.O. Kulon va boshqalar ning ishlari elektr hodisalarini tadqiq qilishga bag'ishlandi. Birinchi uzluksiz tok manbai — vol't ustuni, keyinchalik ancha mukammal galvanik elementlarning paydo bo'lishi Elektro texnikaning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. 19-asrning birinchi yarmida elektr tokiga bog'liq bo'lgan kimyoviy, issiqlik, yorug'lik va magnit hodisalariga doir ko'pgina tadqiqot ishlari o'tkazildi. Shu davrda elektrodinamikaga asos solindi, elektr zanjirining muhim qonuni — Om konuni kashf qilindi. Telegrafiya, harbiy ish, elektr o'lchash ishlarida bu sohadagi yutuqlardan ayniqsa keng foydalaniddi. Elektromagnit induksiyaning kashf etilishi elektr mashinalari — dvigatel va generator yaratilishiga sabab bo'ldi.

19-asrning 70yillari oxirida J.K. Maksvellnknng ishlari elektromagnit maydon ta'limotiga asos soldi. 80-yillarda o'zgarmas tok asosida ishlaydigan elektr mashinalari hozirgi zamon mashinalari shaklini oldi. Elektr mashina generatorlari bilan bir vaqgda kimyoviy tok manbalari

ham rivojlantirila bordi. Bu sohada qo'rg'oshin akqumulyatori yaratildi (fransuz fizigi G. Plante, 1859) va rivojlantirildi.

Elektro texnikaning keyingi taraqqiyoti Elektro texnika sanoatining paydo bo'lishi va elektr yorug'ligidan keng foydalanish bilan bog'liq bo'ldi. Elektr yoritish manbalarining yaratilishi va ishlatilishida qo'lga kiritilgan yutuklar yorug'lik texnikasining rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Elektr yorug'liganing keng joriy qilinishi elektr energiyasi sistemasining yaratilishiga olib keldi. Elektr toki metall nusxalar ko'chirish va metall qoplash sohasida ham qo'llanila boshladi (qarang Galvanotexnika).

19-asrning 70—80-yillarida elektr energiyaning masofalarga uzatilishi masalasi hal qilinganidan keyingina elektr energiyasidan amalda keng foydalanishga imkon tug'ildi.

Elektro texnikaning hozirgi taraqqiyoti bosqichiga asos solgan ixtirolar qatoriga M.O. Dolivo-Dobrovolskiy yaratgan uch fazali tok transformatori, uch fazali generator va dvigatel hamda uch fazali tok sistemalarini kiritish mumkin. Elektr energiyasiga bo'lgan talabning quchayishi kuchli elektr st-yalari va elektr tarmoqlari qurilishiga, yangi elektr energetika sistemalarini yaratish va eskilarni qayta tiklashga sabab bo'ddi. E. qurilmalarining takomillashishi yuqori quchlanish elektr zanjirlari texnikasi va nazariyasining, elektr mashinalari, elektr yuritmalari nazariyasi kabi ilmiy sohalarning shakllanishiga yordam berdi. E. yutuqlari radiotexnika, elektronika, telemexanika, avtomatika, hisoblash texnikasi va kibernetikatish rivojlanishiga olib keddi.

Elektro texnikaning muhim bo'limlaridan biri — elektromexanika energiyaning o'zgarishi bilan bog'liq masalalarni o'z ichiga oladi.

Murakkab elektr energetika sistemalarini optimal boshqarish va ularning chvdamliligini oshirish usullarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Bu masalalarning hal qilinishi modellar va ehtimollar nazariyasidan foydalanishga asoslangan. Elektro texnikaning yana bir muhim yo'nalishlaridan biri — xossalari oldindan belgilanadigan murakkab elektromagnit maydonlarini yaratishdan iborat. Intensivligi yuqori bo'lgan impuls maydonlarini o'rganish katta amaliy ahamiyatga ega (qarang Impulsar texnikasi). Bu sohadagi ishlar natijasidan o'ta kuchli elektr transformatorlari va elektr reaktorlari yaratishda foydalaniladi.

Elektro texnika nazariy usullari moddalar xossasini tekshirish, yadro va lazer texnikasi vositalarini ishlab chiqish, tirik organizmlarning mikrodunyosi va hayot faoliyatini o'rganish, kosmik fazoni o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lgan qator sohalarda rivojlanmoqda. E. yutuqlari inson amaliy faoliyatining barcha sohalarda — sanoat, qishloq xo'jaligi, tibbiyot va turmushda qo'llanilmoqda. O'zbekistonda Elektro texnikaning rivojlanishi G' R. Rahimov, M.E. Homidxonov, H.F. Fozilov va boshqalar olimlarning nomi bilan bog'liq. Sun'iy intellekt sohasida ilmiy-texnik tadqiqotlar va innovatsion ishlanmalarni qo'llab-quvvatlash doirasida umumiy qiymati 15,1 mlrd. so'm bo'lgan, davomiyligi 2021 – 2024 yillarga mo'ljallangan 9 ta loyiha amalga oshirilmoqda.

Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan har yili o'tkaziladigan Xalqaro innovatsion g'oyalar haftaligi "Innoweek.uz-2021" doirasida esa joriy yilning 24 noyabrida "Sun'iy intellekt – texnologik rivojlanish asosi" mavzusida xalqaro konferensiya o'tkazilishi rejalashtirilgan.

Sun'iy intellekt hayotimizga kirib kelmoqda, ammo uning o'zi nima degan savol tug'ilishi tabiiy. Shu bois sun'iy intellekt haqida ayrim ma'lumotlarni e'tiboringizga havola etamiz.

Sun'iy intellekt format ham, funksiya ham emas

Qisqa qilib aytganda, sun'iy intellekt muayyan vazifalarni bajarishda inson xatti-harakatiga taqlid qilishga qodir bo'lgan tizim yoki texnologiya bo'lib, olingan ma'lumotlardan foydalanib asta-sekin mukammallashib boradi. Umuman olganda sun'iy intellekt format ham, funktsiya ham emas, balki bu jarayon bo'lib, ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish kabilarni o'z ichiga oladi.

Sun'iy intellekt haqida so'z borar ekan, uning biznesdagi va axborot texnologiyalardagi o'rnini tahlil qilish lozim. Sun'iy intellektning ushbu yo'nalishlarga sekin-astalik bilan kirib borishi, sun'iy intellekt vositalarining soni oshishini ta'minlaydi.

“Sun'iy intellekt” deganda ko'pchilik robotlarning turli sohalarga jalb qilinishini tushunadi. Ammo sun'iy intellekt atamasi robotlarning inson bilan o'rin almashishini anglatmaydi. Uning asosiy maqsadi inson qobiliyatlari va imkoniyatlarining chegaralarini kengaytirishdir. Shuning uchun bu kabi texnologiyalar qimmatli biznes resursi hisoblanadi.

Avvallari “sun'iy intellekt” atamasi faqat odamlar bajarishi mumkin bo'lgan, masalan, mijozlarga xizmat ko'rsatish yoki shaxmat o'ynash vazifalarni bajarish uchun qo'llanilgan. Shuningdek, kompyuter texnologiyalarini chuqur o'rganishga ham sun'iy intellekt sifatida qaralgan. Lekin mijozlarga xizmat ko'rsatish, turli onlayn o'yinlar va komp'yuter texnologiyalarini chuqur o'rganish kabilar sun'iy intellekt texnologiyalarining kichik qismi hisoblanadi. To'g'ri, sun'iy intellekt texnologiyalari odamlar bajaradigan vazifalarni avtomatlashtirish orqali samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Biroq endilikda uning qamrovi kengaymoqda, hozirda sun'iy intellekt bilan odamlarning xarakterini, o'quvchilarning qobiliyatlarini, xodimning ishga bo'lgan qarashlarini aniqlab olish mumkin.

Tarixga nazar

Sun'iy intellekt sohasida o'tgan asrning o'rtalaridan boshlab tadqiqot ishlari boshlangan. Ingliz matematigi va kriptografi Alan Turing (1912-1954) mazkur yo'nalishda ilk tadqiqot muallifi hisoblanadi.

Xususan, 1950 yili texnologiyalar imkoniyatlari insonlarni aql jihatdan ortda qoldirishi haqida savollarga asoslangan maqola chop etilgan. Uning muallifi Alan Turing edi. Keyinchalik olim o'zining nomi bilan atalgan “Turing testi” tartibini ishlab chiqdi.

Maqola chop etilganidan so'ng sun'iy intellekt sohasida yangidan-yangi tadqiqotlar amalga oshirildi. Ushbu davr mobaynida olim qarashlarini o'zgartirmagan holda fikrlashda insondan farq qilmaydigan mashinalar haqida ham turli fikrlar bildira boshlagan.

Sun'iy intellekt sohasida dastlabki ishlar

“Sun'iy intellekt” atamasi 1956 yilga kelib paydo bo'ldi. Shu yilning yozida AQSHning Dartmut universitetida sun'iy tafakkur masalalari bo'yicha anjuman bo'lib o'tdi. Unda Klod Shennon (Bell Laboratories), Nataniel Rochester (IBM), Gerbert Saymon (Karnegi universiteti), Trenchard Mur (Prinston universiteti), Jon Makkarti (Dartmut universiteti), Marvin Minski (Garvard universiteti) kabi olimlar ishtirok etgan.

Ushbu anjumanda ma'ruza qilgan amerikalik informatika sohasidagi olim Jon Makkarti (1927–2011) “Artificial Intelligence” (“Sun'iy tafakkur”) atamasi muallifi sifatida tarixga nom qoldirdi.

XX asrning 80-yillari sun'iy intellekt – kashfiyot deya e'tirof etila boshladi. Olimlar ushbu yo'nalishda darsliklar ishlab chiqqa boshladilar.

Shuningdek, 1997 yilda shaxmat bo'yicha Jahon chempioni Garri Kasparovni mag'lubiyatga uchratgan mashhur shaxmat dasturi – “Deep Blue” yaratildi. Shu yillarda Yaponiyada neyron tarmoqlari asosida 6-avlod kompyuter loyihasi ishlab chiqilayotgan edi.

Shundan so'ng sun'iy intellektga e'tibor kuchaydi. Yirik kompaniyalardan tortib to harbiy muassasalargacha mazkur sohani moliyalashtira boshladi. Natijada yangi texnologiyalar soni oshib, raqobat kuchaydi, sun'iy intellekt vositalari mukammallashib bordi.

Sun'iy intellektning keng qo'llanilishiga uchta sabab

Hozirda sun'iy intellektning sohalarga joriy etilishi uchun turli sabablar keltirilmogda, ulardan uchta eng asosiysini keltirib o'tamiz. Birinchisi, arzon narxlardagi yuqori samarali hisoblash resurslari. Ikkinchisi, ta'lim uchun katta hajmdagi ma'lumotlarning mavjudligi. Sun'iy intellekt mahsulining aniq prognozlarini amalga oshirishi uchun u katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlashi kerak. Ushbu omil sabab turli vositalar, xususan, ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlashning oddiy hamda arzon vositalari, turli xil algoritmlar yaratildi.

Uchinchisi, sun'iy intellekt mahsulotlari raqobatbardoshlikni mustahkamlaydi. U kompaniyalar xarajatlarini va xavflarni kamaytirishi, bozorga chiqish imkoniyatini kengaytirishi hamda boshqa foydali omillar uchun ko'plab vositalarni taklif qila oladi. Natijada sun'iy intellekt joriy etilgan kompaniyalar raqobatga anchayin chidamli bo'ladi.

Ammo barcha sohalarda bo'lgani kabi ushbu turdagi innovatsiyalarni joriy etishda ham qator qiyinchiliklar mavjud. Xususan, malakali kadrlarning etishmasligi hamda uni joriy etish uchun ma'lumotlarning kamligi. Sababi ma'lumotlar qanchalik ko'p bo'lsa, sun'iy intellekt bashoratlarining aniqligi shunchalik yuqori bo'ladi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari rivojlanish bosqichida

Sun'iy intellekt infratuzilmani monitoring qilish, katta hajmdagi ma'lumotlarni to'plash va qayta ishlash, texnik hamda tibbiy diagnostika tizimlari, shaxsiy ta'lim traektoriyalarini yaratish, xulq-atvor tahlillari qilishga imkon beradi. Sun'iy intellekt bu changyutgichlardan kosmik stantsiyalarga qadar bo'lgan echimlarning butun spektridir.

Joriy yilda “Gartner” analitik kompaniyasi sun'iy intellekt texnologiyalari hali ham rivojlanish bosqichida ekani va to'liq rivojlangan bozor hali uzoq shakllanishi haqidagi tadqiqotni chop etdi.

Kompaniya mutaxassislarining fikriga ko'ra, ko'plab korxonalar va tashkilotlar sun'iy intellektning sohaviy muammolarni hal qilishda ko'mak berishini xohlashadi. Ushbu kompaniyalar sun'iy intellekt vositalarini kengaytirib, xavflarni oldindan bilish va barcha jarayonlarni prognozlarga asoslangan holda boshqarishni istaydi.

Endilikda tadqiqotchilar oldida yanada murakkab vazifalar turibdi. Xususan, internet taraqqiyoti, texnologik muammolarni bartaraf etish, raqamli iqtisodiyot uchun yangi vositalar yaratish lozim. Shuningdek, o'zbekistonlik tadqiqotchilarning eng asosiy vazifalaridan biri esa sun'iy intellektning ilm-fanga joriy etilishida yaqindan ko'mak berishidir.

REFERENCES

1. “Software Engineering”, by Ian Sommerville, 2015, pages – 790.
2. Holdener, A. T. (2008). Ajax: The Definitive Guide. Sebastopol, Ca.: O’Reilly and Associates.
3. Томас Кормен, Чарльз Лейзерсон, Рональд Ривест, Клиффорд Штайн. Алгоритмы: построение и анализ. Москва-Санкт-Петербург-Киев. Изд. «Вильямс», 2003. 1293 стр.
4. Levetan Anany. Introduction to the design & analysis of algorithms. 3rd ed. Villanova university. New Jersey. 2012. 693 page.
5. Род Стивенс. Готовые алгоритмы. М.: ДМК Пресс. Питер 2004. 384 стр.
6. Стивен Скиены. Алгоритмы. Руководство по разработке. Питер 2011. 715 стр.
7. Ball, T., Bounimova, E., Cook, B., Levin, V., Lichtenberg, J., McGarvey, C., Ondrusek, B., S. K., R. and Ustuner, A. (2006).
8. ‘Thorough Static Analysis of Device Drivers’. Proc. EuroSys 2006, Leuven, Belgium. Ahern, D. M., Clouse, A. and Turner, R. (2001). CMMI Distilled. Reading, Mass.: Addison-Wesley.
9. Basili, V. and Green, S. (1993). ‘Software Process Improvement at the SEL’. IEEE Software, 11 (4), 58–66.
10. Тажимуратова, Ш. С. (2023). САНЪАТШУНОСЛИК ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ИШЛАШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ.

IYTLERDI SAQLAW GIGIENASI

Saparbaev Quwatbay Tajibay uli

Nókis veterinariya medecinası texnikumi arnawlı pán oqıwshısı

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8267915>

Annotaciya. *Bul maqalada iylerdi jaqsi sharayatta bağıw, iylerdi saqlaw hám bağıwdıń racionın dúziw, xizmet iylerin bağıw usillari hám ósiwin baqlaw haqqında tolıq maǵlumatlar berilgen.*

Gilt: *Iylerdi bağıw tártibi, iylerdi saqlawda racion dúziw, hámledarlıq waqtında kútim jasaw, iyt balalarına ǵamxorlıq etiw, xizmet iylerin bağıw usillari hám ósiwin baqlaw.*

HYGIENE OF KEEPING DOGS

Abstract. *This article provides detailed information on feeding dogs in good conditions, keeping dogs and making a feeding ration, methods of feeding service dogs and controlling their weight.*

Key words: *Dog feeding procedure, dog maintenance ration, pregnancy care, puppy care, service dog feeding methods and weight control.*

ГИГИЕНА СОДЕРЖАНИЯ СОБАК

Аннотация. *В данной статье представлена подробная информация о кормлении собак в хороших условиях, содержании собак и составлении рациона кормления, способах кормления служебных собак и контроле их веса.*

Ключевые слова: *порядок кормления собак, рацион содержания собак, уход за беременными, уход за щенками, методы кормления служебных собак и контроль веса.*

Iylerdi jaqsı sharayatta bağıw, ósiriw hám awqatlandırıw túrlerin tuwrı tańlaw zárúrli áhmiyetke iye. Ana iyler kúshiklerdi 58 den 65 kún arasında tuwadı. Hámledar ana iyler hámledarlıqtı yarımına shekem basqa iylerden pariq etpeydi. Qosıw múddeti bir aydan asqanda ana iyler aste háreketlenetuǵın, biymálel, sekiriwdi qálemeytuǵın, kóp uyıqlaytuǵın, ishteyi jaqsı bolıp qaladı. Tiykarınan ana iyttiń ishteyi hámledarlıqtıń 40 -45 kúnlerinen baslap kúsheyedi, biraq waqtı -waqtı menen ózgerip turıwı múmkin. Tuwrıǵa bir neshe kún qalǵanda iyt siymesten sút tamshıları shıǵaradı. Hámledarlıqtıń yarım múddetine shekem ápiwayı rejede isletiw hám dressirovka isletiw múmkin, biraq sutkalıq awqatlandırıw ratsionına ózgerisler kiritilse boladı hám dalada taza hawada kóbirek alıp júriw jaqsı nátiyje beredi.

Hámledarlıqtıń ekinshi yarımında ana ıyt dressirovka isletilmeydi, azanda hám keshte kóbirek aylanıw isletiledi, qosımsha awqatlandırıladı, iytti bul dáwirde shomıldırıw usınıs etińmeydi. Tuwıwına 1-2 kún qalǵanda iytti jıllı suw menen qarnınıń, dumini bolsa sabınlap juwıp, tazalap súrtiw kerek. Kúshikler hár túrlı waqıt aralıǵında tuwıladı, shama menen 15-20 minuttan 2 saatǵa shekem, geypara waqıtlarda sutkaǵa shekem sozılıwı múmkin. Xızmet iyterı 5-8 kúshikler tuwadı. Kúshikler ózleri awqatlana alatuǵın dárejege yetguncha, olardı analardıńlarınan ajratıw kerek emes, sebebi kúshiklerdiń awqatın analardıńları jeb qóyadı. Kúshikler ózleriniń ótkir tırnaǵı menen anasın tırnawı múmkin, usınıń nátiyjesinde 10 -12 kúnlık kúshiklerdiń aldınǵı ayaǵındaǵı, tırnaqları kesip alıp taslanadı. Kúshiklerdi baǵıw hám tárbiyalaw ańsat jumıs emes, biraq kisiden háwes etetuǵın qızıqlı miynetti, bilimdi talap etedi. Kúshiklerǵa jaqsı qaramaw, sapasız awqatlandırıw hám aylanıwǵa shıǵarmaw olardı rawajlanıwına, ósiwine unamsız tásir kórsetedi, demde kbolsal hám raxit bolıwına sebep boladı. Nadurıs tárbiyalaw hám dressirovka qılıw kúshiklerdi ashıwlı, kóbinbolsa qorqaq, dressirovka ushın jaramaytuǵın bolıwına alıp keledi keleshekte odan xızmette paydalana almaytuǵın bolıp jetilisedi. Hár tárepleme oylap, mehir qoyıp, tıkarlanıp tárbiyalaǵanda jaqsı nátiyjege erisiw múmkin. Kúshiklerdi baǵıw kúshik balalardı awqatlandırılǵanda, onıń jegen awqatınıń 10/20% ósiwine sarıplansa qalǵan muǵdarı (80-90 %) zatlar almasıwında energiya payda etedi júriw háreketine hám basqa turmıslıq mútajliklerge sarplanadı.

Mısalı, kúshiklerdiń salmaǵı bir aylıq waqtında 5-6 kg bolsa, ol jaǵdayda jelingen awqatın muǵdarı 50-60 kg boladı. Egerde bir ayda salmaǵı 3 kg bolǵanda, ol jaǵdayda hámmesi bolıp, 30 kg awqat jewi kerek Kúshik balaları 10 kúnnen baslap kúnine 1 márte awqatlandırıladı (egerde ana iyttiń kúshiklerı 10 nan kóbirek bolsa ol jaǵdayda 7-8 kúnliginen baslap awqatlandırıladı). Kúshiktiń tuwrı rawajlanıp atırǵanın ósiw hám jetilisiwden biliw múmkin: bunda 9 kúnniń ishinde salmaǵı eki bolsa asıp, 20 -25 tisleri shıǵadı, 18 kúnliginde salmaǵı bolsa 3-4 bolsa asadı, 45 kúnliginde 10 bolsage asadı. 8 kúnnen baslap kúshiklerdi sút. Qospası menen awqatlandırılsa boladı, bunda bir awqatlandırıwda 20 -30 gr beriw kerek. Kúshiklerdiń bir kúnlık awqat menyusın keltiremez (shama menen kúshiklerdiń ortasha túrlerine mólsherlengen). 15-18 kúnlikten baslap kúshiklerǵa keshesine 30 gr hár birine gósh farsh beriw kerek. Bul gósh maldiki yamasa qoydiki bolıwı kerek, kúshiklerge sho'shqa góshi beriw qadaǵan etiledi. Farıshqa qırǵıshdan ótkerilgen

qızıl geshir yamasa siyir jawırın qosıw múmkin (100 gr góshke + 50 gr geshir yamasa 10 gr sarı may). 15-18 kúnlik kúshikler aq sútti embesten ózleri awqatlana aladı.

Bul waqıtlarda da gósh beriledi-sebebi ol beloklardađı esaplanadı. Jas kúshiklerge tvorog (1, 5-2 aylıgında) hár túrlı bılamıqlar, kebirva hám vitaminli kisel bersa boladı. Eki ayğa shekem kúshiklerdi hár saatta, keyinirek hár 4 saatta awqatlandırıladı. Bir kúnde, tiykarınan eki aylıq kúshiklerni 4-6 bar, 4 aydan 6 aygashaların 4 márte, 6 -8 aylıqların 3-4 hám 8 aydan - 15 aygasha bolğanların kúnine 3 márte awqatlandırırw kerek. Keyinirek kúshikler úlken iytlar gruppalarına kiritilip, kúnine 2 márte awqatlandırıladı. Sol jıldan keyin kúnine bir mártelik awqatqa ótkeriledi. Kúshiklerğa bılamıq (kasha) kúnine bir máhálde beriledi, aldında mudami ishetuđın suwı bolıwı kerek. Kúshiklerge quyash hám taza hawa kerek boladı. Eki ayğa shekem kúshiklerdi kúnine 2 saat aylanıwğa alıp shıgıladı, eki aydan ótkennen keyin kúnine 4 saattan kúshiklerdi jazda otlaq orınlarda, qısta bolsa qarda aylandırıp chiniqtiriladı. Nadurıs awqatlandırırw bolsa dressirovkanıń sapasın tómenlewine atqaratuđın shınıgıwına, etetuđın jumıslarına tásir etedi, salmaqlı kbolsal bolıwına, azıp ketiwine hám iyttiń óliwine de sebep boladı. Awqatlandırırwda jaqsı áhmiyet bermew xızmet iytlarınıń palaw ishek kbolsalligin keltirip shıgaradı, bul juqpalı kbolsallikler inabatqa almaslıq 35 % quraydı asqazan kbolsalliginen ólgen iytlar 37, 5 % di juqpalı kbolsalliklerdi esapqa almağanda, bolsa boladı. Usınıń nátiyjesinde xızmet iytların bağıwda biriktirilgen shaxslar olardı hár tárepleme bağıw, waqıtında úzliksiz, sapalı ónimler menen awqatlandırıp turırw talap etiledi. Iytlar tiykarınan góshli ónimdi tutınırw , awqatlandırırw unamsız tásir etpewi ushın iytlardıń fiziologikalıq ózgesheligin hám asqazan awqat as sińiriw sistemasın biliw kerek, sebebi iytlardıń as qazanı ot jeytuđın haywanlardan (at, qoy, siyir hám sharbalardan) pariğ etedi.

Iyttiń: jaqları qattı rawajlangan, olar awqattı shaynamay jutadı ;qarnınıń kishiligine (úlken iytlardı qarnınıń kólemi 2, 5-3 litr), tek konsentirlegen awqattı sińiriwge maslasqan ;isheklerdiń kelteligi (shama menen 3, 5 - 4 metr), kóp kólem degi palız eginlerinen tayarlangan awqatlardı as sińiriw ete almaydı. Awqattı as sińiriw sistemasınıń kelte bolğanlıgı sebepli ovcharka iytlar bir jegende 2 kilogramnan aspaytuđın azıq jewi múmkin. Azıqtı 2 kilogramnan artıq bergende awqat shıgındı retinde artınan shıgarıp taslanadı, tađı iyttiń asqazan sisteması aynıwı nátiyjesinde ish ketiw qusıw sıyaqlı hádiyseler payda boladı.Iytlarda basqalarğa salıstırğanda beloklar jaqsı as sińiriw etiledi, ekinshi orındı maylar iyeleydi, úshinshi orında bolsa uglevodlar turadı. Haywan belokları quramında 20 ta turmıs ushın zárúr aminokislotalar ámeldegi, bul zatlardı iyttiń organizmi islep shıgarılmaydı, usınıń nátiyjesinde olardı awqat ónimlerine qosıp beriw zárúr.Organizimniń toqlıgı qurğaq jelingen zatlardıń esabına saqlanıp turadı.

Azıq-awqat ónimleriniń quramında suw, beloklar, maylar, uglevodlar, duz hám vitaminler bolıp, qurǵaq azıq quramın quraydı. Iytlerdiń tábiyy awqat góshte shama menen 74, 1 % suw bar bılamıqtıń quramında suwdıń muǵdarı bunnan da kóbirek. Bunnan málim boladı, itga beriletuǵın awqattıń quramında suyıqlıq qansha kóp bolsa, as qazan -ishek sistemasınıń jumısı quramalı kóriniske iye boladı, nátiyjede iyttıń qarnı asılıp belı búgilip qaladı. Organizm óziniń turmısı dáwirinde zatlardı bir túrden basqasına ótkeredi, hár túrlı ximik-biologiyalıq processlerde payda bolǵan energiya júrektiń normal islewin ókpe hám basqa ishki organlardıń háreketin, muskul skletleriniń turaqlı rawajlanıp islep turıwın támiyinleydi. Bunnan tısqarı organizmde bioximiyalıq ózgeris procesi ótip turadı, bul bolsa eski ólip atırǵan kletkalarđın ornına jańa kletkalar payda bolıwın támiyinleydi. Bul ózgerislerdiń payda bolıwıyıtıń organizmine awqatlar menen túsken ónimniń as sińiriw bolıwınan ibarat esaplanadı. Iytler organizmine túsken azıqlar, fermentler hám as sińiriw shólkemlerinen ajralıp shıqqan tásiri, hám de ximiyalıq processlerdiń ótiwi nátiyjesinde qurǵaqalay ónimler mayda bóleklerge bóleklenip erip ishek arqalı organizmge ótip, organizimniń energiya rezervlerin toltırıp turadı. Azıqtaǵı ximiyalıq zatlar (beloklar, maylar, uglevodlar, mineral duzlar, vitaminler hám suw) organizmde jıynalıp, iyttıń denesinde zatlardıń almasıwına hám turmıstı dawam ettirshga sarplanadı, bul processni támiyinleytuǵın ónimlerdiń hámmesi azıq - awqatlar dep ataladı. Iytlerdi, tiykarınan aralas azıqlardan tayarlanǵan awqatlar menen baǵıw gerek, bunda haywanlar hám ósimliklerden alınǵan ónimlerdiń quramın hám de muǵdarın bilıw gerek.

Bunday awqatlardıń kólemi kem bolsada, sapası jaqsı ekenligi sebepli kalloriyasi kóp bolıp, iytler denesine jaqsı sińedi. Azıq-awqat ónimleriniń sapası olardıń xızmet iytlerin awqat menen qandira alıw ózgesheligine baylanıslı bolıp, olardı saw hám hár tárepleme xızmet jumısına taynlıǵına, isletiliwine muwapıq dárejede bolıwı gerek. Azıqtıń sapası, onıń biologiyalıq hám

energetik tárepi awqat tayarlaǵanda málim boladı. Azıq ónimniń azıqlıq sapası, nátiyjesi, onıń quramındaǵı belok, uglevodlar, maylar, minerallar hám vitaminlerge baylanıslı. Belok, uglevodlar hám maylardıń muǵdarı gramda hám de mineral duzlar hám vitaminler milligramda kórsetiledi. Azıqtıń kalloriyalılıǵı, onıń quramındaǵı energiyanıń muǵdarınan kelip shıǵadı. Ol bolsa beloklardıń, uglevodlardıń, maylardıń bioximiyalıq oksidleniwı nátiyjesine baylanıslı bolıp kalloriyada, kilokalloriyada hám joulda ólshenedi. Azıqtı 2 kilogrammnan artıq bergende awqat shıǵındı retinde artınan shıǵarıp taslanadı, taǵı iyttiń asqazan sisteması aynıwı nátiyjesinde ish ketiw qusıw sıyaqlı hádiyseler payda boladı. Iytlerde basqalarǵa salıstırǵanda beloklar jaqsı as sińiriw etiledi, ekinshi orındı maylar iyeleydi, úshinshi orında bolsa uglevodlar turadı. Haywan belokları quramında 20 ta turmıs ushın zárúr aminokislotalar ámeldegi, bul zatlardı iyttiń organizmi islep shıǵarılmaydı, usımnıń nátiyjesinde olardı awqat ónimlerine qosıp beriw zárúr.

Sapar sharayatında ovkat pısıruwdıń ıljısı bulmaganda xızmet iytlerin galetalar, konservalar hám koncentratlar (qurǵaq azıqlıq) menen baǵadı. Sapar bir neshe kunga dawam etken takdirda iytlerǵa nan yamasa sút menen nan yoxud nan menen suw xamda kok nonni suwda ivitib beriw múmkin. Egerde xızmet iytleri jeke quramda saklansa, ol jaǵdayda ratsionning tiykarǵı kismini iyesenin kolgan koldik ovkatlar tashkil etiwı múmkin. Íyt balalarınıń rawajlanıwı olardıń tugilishidan tap sutten ajratılǵanınsha, tiykarınan dáslepki eki hápte ishinde, emizdiradigan kanjikni tugri aziqlandiriw menen boglik boladı. Íyt balaların qosımsha ozikdantirishni sutten baslaw kerek. Bunda álbette jańa, suyultirilmagan hám sa'l isitilgan (27-30 o) sút beriledi. Eshki yamasa kuyning suti eń jaqsı esaplanadi, sebebi bul xayvonlar sutiniń quramı ıyt sútiniń quramına jaqin boladı. Siyir sutiniń quramın ıyt sutiniń quramına jaqinlashtirish ushın onıń 0, 5-1 litriga 1 shiyki tovuk máyeki kushiladi. Íyt balaları 2 háptelik bulgandan sung olarǵa shiyki gósh berip turıw kerek. Íyt balası hám jas iytlerǵa berladigan azıqlıq ónimleriniń kúnlik shamalıq normalari №3 kestedede keltirilgen:

Íyt úyretiwde azıqlıqlı qozǵatiwshi menen tásir etiw - gósh, nan, qatqan nan, qumsheker hám basqalardi beriw esaplanadi. Mayda bulingan gósh, nan hám basqa azıqlıqlar ıyt ushın mazalı tamaq esaplanadi hám ragbatlantirish maksadida isletiledi. Azıqlıqlı qozǵatiwshini isletiwde ıyt úyretiwshige iytinıń ovkatlanish refleksini mudam mashk dawamında qozǵalǵan dárejede ustap turıwǵa járdem beredi. Sol sebepli qandayda buyriqqa iytte bekkem shártli refleks payda bolıwı ushın ovkat bulagi xar zamande beriledi. Azıqlıq refleksini shiniǵiwt waqtında jetkilikli dárejede qozǵaliw xolida ustap turıw ushın awqatti mayda bulaklar menen beriw kerek, bálki ıyt ash, yarım ash (shalatuk) bolıwı kerek. Sol sebepli shiniǵiwlardi ovkatlanishdan 3-4 saattan keyin baslaw kerek. Iytlerdiń azıqlıqların; gigienalıq bahalawda - iytlerdi azıq elementlarǵa bolǵan talabı olardıń naslig jinsi, jası, salmaǵı, parodasi, fiziologikalıq jaǵdayı hám saqlaw usıllarına baylanıslı boladı. Iytlerdi energiyaga bolǵan talabı olar denesiniń úlken - kishiligine baylanıslı boladı. Júdá kishi tuqım iytler salmaǵı 1-5 kg bolsa, 1 kg tiri salmaǵına ortasha 460 kDj energiya, kishi tuqımlılarǵa (5-10 kg) - 350 kDj, orta tuqım (10 -20 kg) - 200 kDj, úlken tuqım (20 -80 kg) - 250 kDj, kútá úlken tuqım (30 kg den joqarı) - 220 kDj energiya talap etiledi. Iytinıń denesi qansha úlken bolsa energiya sarpı Sonsha kem boladı. Násilli iytlerdi energiyaga bolǵan talabı órshiw, kóbeyiw dáwirinde tınısh halda saqlanǵan iytlerǵa salıstırǵanda ortasha 25% ga, urǵashi iytlerde buwazliqtii ekinshi dáwirinde 50% ga, emizikli iytlerde 2 ese, xızmetker iytlerde 30% ga joqarı boladı.

Iytlardıń azıqlıqlarına ósimlik hám haywanat dúnyasınan alınǵan azıq ónimleri hám de taǵı basqa hár túrlı taza azıqlar isletilinede. Haywanat dúnyasınan alınatuǵın azıqlardan iytlardı azıqlantırıw ushın yoǵsız gósh (cho'chqa, qaramal, at, qoy, jabayı haywanlar góshi, qus, kemiriwshiler, teńiz haywanları góshi) hám de bawır, shıptak, ókpe, júrek, mıy, til, talaq hám basqalar pısırılǵan yamasa shiyki

Íytlar ratsiyonında sút hám sút ónimleri (tvorog, kefir, atsidofilin, pishloq, sarı may, obrat, sarısuw) hám basqalar bolıwı kerek. Bul azıqlar iytlar ratsiyonında kúnlik energiyaǵa talabı boyınsha 3-5% ni uyımlastırıwı kerek. Iytlerge balıq hám balıq ónimlerinen balıq onı, balıq, balıq mayı, máyek, haywanlar mayları berilip, olardıń muǵdarı kúnlik energiya talabına qaray 3% ten aspawı kerek. Ósimlik dúnyasınan alınǵan azıqlardan masaqlı dánlerden un, nan, jarma, palız eginleriler, túbir mevali azıqlardan beriledi. Bul azıqlar iytlardı kúnlik energiyaǵa talabı boyınsha úlken jas daǵı iytlar ratsiyonında 60 -70% ge shekem bolıwı zárúr. Iytlerge azıq qosımshalarınan uyıtqılar, vitaminlar, suyek onı, fosforli kalsiy, por, máyek pustloǵı, palaw duzı, konserva, mikroelementlar hám basqalar beriledi.

Iytlerge azıqlıqlarına ratsioni normalar hám azıqlantırıw sistemasına juwap beriwı kerek. Ratsionning quramı - gósh hám gósh ónimleri - 40%, jarma, nan - 50%, kartoshka hám palız eginleriler - 10% bolıwı kerek. Iytlardı urchitilib kóbeytiriletuǵın mákemelerde, komandalarda saqlaǵanda azıqlardı tayarlaw ushın arnawlı asxanalar úskelenenedi hám 1 háptelik azıq ratsioni dúziledi. Azıq ratsiyonında hár kúni - gósh - 400 g, jarma - 600 g (3, 5, 7-shi kúnleri), tarı - 600 g (2, 4, 6 kúnleri) kartoshka - 200 g (2, 4, 6-shı kúnleri), geshir, kapusta - 200 g (1, 3, 5, 7-shi kúnleri) gósh suyek onı 50 g (1, 3, 5, 7-shi kúnleri), balıq onı 50 g (2, 4, 6-shı kúnleri), haywanlar mayı - 25 g hám palaw duzı 15 g hár kúni berip barıladı. Gósh hám suyekten kebirva (bulon) qaynatib háptede 3 - 4 ret beriledi. Gósh tın túyiri pishirilmagan halda beriledi. SHO'rvaga jarma hám kartoshka aralastırıladi. Sovugan kebirvaga kók ot, geshir, maydanlanǵan shiyki gósh qosıladı. Xızmetker iytlar ushın azıq gewek formada yamasa suyuq atala jaǵdayında tayarlanadı. Awqatlantırishdan aldın tayarlanǵan awqat 30 -350 C ge shekem sawıpıladı. Xızmetker iytlar kúnine 2 ret azanda hám keshte 1-2 saat xızmetten aldın hám 1 saat xızmetten keyin azıqlantırıladi.

Bir kúnde, tiykarınan eki aylıq kúshiklerni 4-6 bar, 4 aydan 6 ayǵashaların 4 márte, 6 -8 aylıqların 3-4 hám 8 aydan - 15 ayǵasha bolǵanların kúnine 3 márte awqatlandırıw kerek. Keyinirek kúshikler úlken iytlar gruppalarına kiritilip, kúnine 2 márte awqatlandırıladi. Sol jıldan keyin kúnine bir mártelik awqatqa ótkeriledi. Kúshiklerǵa bılamıq (kasha) kúnine bir máhálde beriledi, aldında mudami ishetuǵın suwı bolıwı kerek. Kúshiklerge quyash hám taza hawa kerek boladı. Eki ayǵa shekem kúshiklerdi kúnine 2 saat aylanıwǵa alıp shıǵıladı, eki aydan ótkennen keyin kúnine 4 saattan kúshiklerdi jazda otlaq orınlarda, qısta bolsa qarda aylandırıp chiniqtiriladi. Naduris awqatlandırıw bolsa dressirovkanıń sapasın tómenlewine atqaratuǵın shınıǵıwına, etetuǵın jumıslarına tásir etedi, salmaqli kbolsal bolıwına, azıp ketiwine hám iyttiń óliwine de sebep boladı. Awqatlandırıwda jaqsı áhmiyet bermew xızmet iytlerniń palaw ishek kbolsalligin keltirip shıǵaradı, bul juqpalı kbolsallikler inabatqa almaslıq 35 % quraydı asqazan kbolsalliginen ólgen iytlar 37, 5 % di juqpalı kbolsalliklerdi esapqa almaǵanda, bolsa boladı. Usınıń nátiyjesinde xızmet iytlerni baǵıwda biriktirilgen shaxslar olardı hár tárepleme baǵıw, waqtında úzliksiz, sapalı ónimler menen awqatlandırıp turıw talap etiledi. Iytlar tiykarınan góshli ónimdi tutınıw , awqatlandırıw unamsız tásir etpewi ushın iytlardıń fiziologikalıq ózgesheligin hám asqazan awqat as sińiriw sistemasın biliw kerek, sebebi iytlardıń as qazanı ot jeytuǵın haywanlardan (at, qoy,

siyir hám sharbalardan) pariқ etedi. Iytin: jaqları qattı rawajlanǵan, olar awqattı shaynamay jutadı ;qarninin kishiligine (úlken iytlerdi qarninin kólemi 2, 5-3 litr), tek konsentirlegen awqattı sińiriwge maslasqan ;isheklerdin kelteligi (shama menen 3, 5 - 4 metr), kóp kólem degi palız eginlerinen tayarlanǵan awqatlardı as sińiriw ete almaydı. Awqattı as sińiriw sistemasinin kelte bolǵanlıǵı sebepli ovcharka iytler bir jegende 2 kilogramnan aspaytuǵın azıq jewi múmkin. Azıqtı 2 kilogramnan artıq bergende awqat shıǵındı retinde artınan shıǵarıp taslanadı, taǵı iytin asqazan sisteması aynıwı nátiyjesinde ish ketiw qusıw sıyaqlı hádiyseler payda boladı. Iytlerde basqalarǵa salıstırǵanda beloklar jaqsı as sińiriw etiledi, ekinshi orındı maylar iyeleydi, úshinshi orında bolsa uglevodlar turadı. Haywan belokları quramında 20 ta turmıs ushın zárúr aminokislotalar ámeldegi, bul zatları iytin organizmi islep shıǵarılmaydı, usının nátiyjesinde olardı awqat ónimlerine qosıp beriw zárúr. Organizminin toqlıǵı qurǵaq jelengen zatların esabına saqlanıp turadı.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M. “Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz”. O‘zbekiston NMIU, 2017 yil.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-4947-sonli Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 yil, 6-son, 70-modda.
3. Tashtemirov R.M. “Veterinariya oftalmologiyasining nazariy asoslari”. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2015 yil.
4. Niyozov X.B., “Umumiy va xususiy xirurgiya”. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2015

Internet saytlari

1. www.lex.uz
2. www.ziyoHet.uz
3. www.uzHature/.uz
4. www.laHshaft.ru
5. www.SamDAQI.uz/moddle/

MAKTABGACHA TA'LIMDA, BOLALARNING RIVOJLANISHIDA STEAM TEHNOLOGIYASINING AHAMIYATI

Igamberdiyeva Dilnoza Alisherovna

Zomin tumani Dashtobod shahar 16 -DMTT Psixologi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8267948>

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim shakllari va ularning dunyo ta'lim tizimidagi ahamiyati haqida fikr yuritilib, zamonaviy ta'lim shakllaridan hisoblangan STEAM ta'limning rivojlanishi, nazariy asoslari, imkoniyatlari va yutuqlari haqida keng mulohaza yuritilgan. Maktabgacha ta'lim tizimida STEAM ta'lim texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari asoslab berilgan. Hamda bu dastur maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirish bo'yicha yetakchi faoliyat hisoblanishi ta'kidlab o'tilgan.

Kalit so'zlar: STEAM, STEM, texnologiya, fan, muhandislik, san'at, matematika, maktabgacha yoshdagi bolalar, kognitiv faoliyat.

IMPORTANCE OF STEAM TECHNOLOGY IN PRESCHOOL EDUCATION AND CHILDREN'S DEVELOPMENT

Abstract. This article reflects on the modern forms of education and their importance in the world education system, the development, theoretical foundations, opportunities and achievements of STEAM education, calculated from the modern forms of education, are widely considered. The advantages of using STEAM educational technology in the preschool education system are justified. It was also noted that this program is considered a leading activity for comprehensive development of preschool children.

Keywords: STEAM, STEM, technology, science, engineering, art, mathematics, preschool children, cognitive activity.

ЗНАЧЕНИЕ ПАРОВОЙ ТЕХНИКИ В ДОШКОЛЬНОМ ВОСПИТАНИИ И РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ

Аннотация. В данной статье отражены современные формы образования и их значение в мировой системе образования, широко обсуждается развитие, теоретические основы, возможности и достижения STEAM-образования, которое считается одной из современных форм образования. Обоснованы преимущества использования образовательной технологии STEAM в системе дошкольного образования. Также было отмечено, что данная программа считается ведущим мероприятием по всестороннему развитию детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: STEAM, STEM, технология, наука, техника, искусство, математика, дошкольники, познавательная деятельность.

Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'lim tizimining birlamchi bo'g'ini hisoblanib, bu soha har tomonlama sog'lom va barkamol bola shaxsini tarbiyalash va maktabga tayyorlashda g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, ushbu tizimda amalga oshirilayotgan o'zgarishlar, farmon va qarorlarda belgilangan vazifalarning ijrosi davlatimiz rahbarining doimiy e'tiborida bo'layotganligini guvohi bo'lmoqdamiz.

Jumladan, ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish, maktabgacha ta'lim sifatini oshirish, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni maktabga sifatli tayyorlashni

tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga jahon amaliyotida keng qo'llaniladigan zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish, maktabgacha ta'lim muassasalariga pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish mexanizmini takomillashtirishdan iborat dolzarb vazifalar qo'yildi.

Ayniqsa, maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyati uchun yetarli sharoit yaratilmaganligi bois, binolar qarovsiz holga kelib, bo'shab yotganligi, ulardan samarali foydalanilmayotganligi tanqid qilinib, 2022-yilning birinchi yarmida amalga oshirilishi lozim bo'lgan yo'nalishdagi strategik vazifalar belgilab berildi.

Maktabgacha ta'lim uchun kadrlar tayyorlaydigan institutlarning qabul kvotalarini real ehtiyojdan kelib chiqib belgilash hamda maktabgacha ta'lim pedagoglariga qo'yiladigan talablarning qayta ko'rib chiqilishi tom ma'noda sohani dunyo standartlari darajasiga olib chiqilishiga xizmat qilishi shubhasiz.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun sharoitlarni yaratish maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishning mavjud tartibini qayta ko'rib chiqishni hamda maktabgacha ta'lim xizmatlarini ko'rsatishning zamonaviy usullarini joriy etishni talab qiladi.

Maktabgacha ta'limni yanada rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy yondashuvdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik tomonlama rivojlantirish uchun maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishning mavjud tartibini yangilash hamda maktabgacha ta'lim xizmatlarini ko'rsatishning zamonaviy usullarini joriy etishni amalga oshirishdan iboratdir. Ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish bolalarning rivojlanganligi darajasini va ularning umumiy boshlang'ich ta'limga tayyorligini, shuningdek, ularning ijtimoiy, shaxsiy, hissiy, nutqiy, jismoniy va ijodiy rivojlanishini baholash asosida amalga oshirilishi lozim, bunda bolalarda vatanga muhabbat hissini, oilaga, o'z xalqining milliy, tarixiy, madaniy qadriyatlariga hurmat, atrof-muhitga nisbatan ehtiyotkorona munosabatni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilishi lozim.

Shuningdek, maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini, bolaning rivojlanishi va uning umumiy boshlang'ich ta'limga tayyorligini kompleks baholashning yangi mexanizmlarini ishlab chiqish, maktabgacha ta'lim muassasalari uchun o'quv-metodik, didaktik materiallar va badiiy adabiyotlarni bolalarning yoshiga mos qilib tanlab olish bilan birga ulardan foydalanish, bolalarni sog'lom turmush tarzini yuritishga o'rgatish, shaxsiy gigienaga e'tiborini qaratish, o'z vaqtida kerakli vositalardan: sovun, salfetka, spirtli suyuqliklardan muntazam foydalanishga, faol o'yinlar o'tkazish, musobaqalar uyushtirish, gimnastikalar bajarish bilan birgalikda tarbiyalanuvchilarni axloqiy, estetik, jismonan sog'lom o'sishiga zamin yaratish. STEAM an'anaviy o'qitishga muqobil yondashuv hisoblanadi. Bunda bolalar Science (tabiiy fanlar), Technology (texnologiya), Engineering (muhandislik), Art (san'at) va Mathematics (matematika)ni fanlararo bog'lanishlar va amaliy yondashuvga asoslangan holda o'rganadilar.

Hozirgi kunda STEAM ta'lim tizimi dunyo miqyosida keng tan olinmoqda. Ba'zi mamlakatlarda ushbu ta'lim tizimi milliy ta'lim tizimi etib tayinlangan. 2016- yil natijasiga ko'ra STEAM ta'lim tizimi bo'yicha maktabni tamomlaganlar taqsimotiga ko'ra yuqori texnologiyalar bo'yicha jadal tarzda rivojlanib borayotgan Xitoy birinchi o'rinni, AQSH va Rossiya munosib ravishda 3 va 4 o'rinni egalladi.

STEAM ta'limi nima degani? STEAM so'zi ingliz 4 so'zning bosh harflaridan tashkil topgan abreviatura bo'lib, unda: S-Science - Fan, T- Technology - Texnologiya, E-Engineering - Injinerlik, M – Mathematics – Matematika, yaqin kunlarda ushbu apreviaturaga A-Art -San'at bo'limi ham qo'shilgan.

STEAM tizimida ta'lim ushbu 4 yo'nalishga urg'u bergan holda, undan

tashqari ularning bir-biri bilan bog'liqligini ko'rsatgan holda olib boriladi. Globallashuv davridagi texnologik o'zgarishlarni ortidan qolib ketmaslik maqsadida, yangi texnologiyalar, bazalar shakllanishi, sun'iy aql kabi trend texnologiyalarni bilish, ularga muvofiq ta'lim berish hozirgi zamon pedagoglarning, pedagogik texnologiyalarning asosiy vazifalaridan biri hisoblanmoqda. STEAM bizning kundalik hayotimizdagi innovatsiyalarni ta'lim tizimiga kiritib beradi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, STEAM ta'lim tizimi orqali bolada kreativlik, qunt, qiziquvchanlik va hozirgi kunda eng muhim bo'lgan xususiyat - muammoni hal qilish (problem- solving skills) qobiliyati shakllanadi. O'zbekiston Respublikasida STEAM ta'lim tizimini davlat ta'lim tizimiga kiritish bo'yicha o'tgan 2 yil mobaynida ishlar amalga oshirilmoqda.

Ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish bolalarning rivojlanganligi darajasini va ularning umumiy boshlang'ich ta'limga tayyorligini, shuningdek, ularning ijtimoiy, shaxsiy, hissiy, nutqiy, jismoniy va ijodiy rivojlanishini baholash asosida amalga oshirilishi lozim. Bunda bolalarda Vatanga muhabbat hissini, oilaga, o'z xalqining milliy, tarixiy, madaniy qadriyatlariga hurmat, atrof-muhitga nisbatan ehtiyotkorona munosabatni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilishi lozim.

Ushbu vazifalarni amalga oshirish maqsadida quyidagilar nazarda tutiladi:

- maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini, shuningdek, bolaning rivojlanishi va uning umumiy boshlang'ich ta'limga tayyorligini kompleks baholashning yangi mexanizmlarini ishlab chiqish va joriy etish;

- maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun o'quv-metodik, didaktik materiallar va badiiy adabiyotlarni tanlab olishni va ekspertizasini ishlab chiqilgan tartibga muvofiq o'tkazish;

- maktabgacha ta'limning muqobil shakllari uchun yangi o'quv-metodik materiallarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;

- "Ilk qadam" davlat o'quv dasturini keng joriy etish;

- tarbiyalanuvchilarning yakka tartibdagi ish daftarlari, kartochkalar, tarqatma va sanoq materiallari mazmuni va dizaynini o'rnatilgan talablarga muvofiq ishlab chiqish; -rivojlanishida jismoniy yoki ruhiy buzilishlari bo'lgan bolalar ta'limining kompleks texnologiyalarini ishlab chiqish, inkluziv ta'lim, eng yangi reabilitatsiya va abilitatsiya usullarini keng joriy etish, ularning izchil ijtimoiylashuvi va umumiy maktabgacha ta'lim umumiy tizimi integratsiyalashuviga ko'maklashadigan moslashtirilgan dasturlar va yakka tartibdagi ta'lim yo'nalishlarini ishlab chiqish;

- maktabgacha ta'limda fanlarni rivojlantiruvchi muhitning innovatsion texnologiyalari va modullarini ishlab chiqish, maktabgacha va umumiy boshlang'ich ta'lim izchilligining mazmun va protsessual komponentlarini optimallashtirish;

- mashg'ulotlar davomiyligining eng maqbul vaqtini va ularning ketma-ketligini aniqlash maqsadida o'quv rejalari va ta'lim dasturlarini optimallashtirish;

- bolalarni sog'lom turmush tarzini yuritishga o'rgatish, gimnastika va faol o'yinlar

bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazish orqali tarbiyalanuvchilarda jismoniy tarbiya mashg'ulotlari va sportga qiziqish uyg'otishni shakllantirish, jismonan sog'lom o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalash;

- maktabgacha yoshdagi bolalarning badiiy-estetik va musiqiy tarbiya hamda ta'lim darajasini oshirish, erta yoshdan boshlab STEAM o'qitish asoslarini joriy etish; - bolaning kelgusida o'zini o'zi muvaffaqiyatni namoyon qilishi uchun asos sifatida ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni rivojlantirish;

- maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qatnamaydigan bolalar uchun ta'lim xizmatlari turlari: pullik ta'lim xizmatlari, qisqa muddatli guruhlar va boshqalarni kengaytirish.

REFERENCES

1. R.A. Mavlonova, N. H. Raxmonqulova, K.O.Matanazarova, M. K. Shirinov S. Hafizov "Umumiy pedagogika" « Fan va texnologiya» nashriyoti T.: 2018
2. N.N.Azizxo'jayeva "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" «O'zbekiston yozuvchilar uyishmasi Adabiyot jamg'armasi» nashriyoti T.: 2006
3. S.T.Turg'unov, L.A.Maqsudova, H.M.Tojiboyeva, G.M.Nazirova, M.A.Umaraliyeva "Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, sifat va samaradorligini oshirish texnologiyalari" «O'zbekiston Respublikasi O'zPFITI » nashriyoti, T.:2014
4. J.G'.Yo'ldoshev, M.K.Shirinov, F.I.Ochilov "Pedagogik diagnostika" o'quv metodik qo'llanma T.:2014
5. O'tkir Tolipov, Dilnoz Ro'ziyeva "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" «Toshkent innovatsiya-ziyo» T.: 2019

PURPOSE, TASKS AND BASIC CONCEPTS OF THE DATABASE

Sabirova Nigora Bazarbay qizi

Student of "Software Engineering" department, Faculty of Computer Engineering, Nukus Branch, Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khorazmi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8268012>

Abstract. *This article describes the database and the main terms of the database, as well as the requirements for the database and automated information systems.*

Key word: *database, information system, automated information system, structuring, base, technology.*

НАЗНАЧЕНИЕ, ЗАДАЧИ И ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ БАЗЫ ДАННЫХ

Аннотация. *В данной статье описывается база данных и основные термины базы данных, а также требования к базе данных автоматизированных информационных систем.*

Ключевые слова: *база данных, информационная система, автоматизированная информационная система, структурирование, база, технология.*

When creating a database, the user tries to sort the information by various characters and quickly get a selection with an arbitrary combination of characters. This can only be done if the data is structured. Structuring is the introduction of an agreement on how to represent data. If there is no agreement on how to represent information, then it is unstructured. An example of unstructured data is data written to a text file. Users of the database can use various practical applications, software tools, and specialists in the field of the subject. A subject area is a certain part of the real environment that is studied to organize the work of an automated other. For example, an enterprise, a factory, a scientific research institute, a university, etc. Data is a set of arbitrary symbols that are used regardless of their meaning. Interrelated information is called an information system. A database is a named collection of systematic information related to a specific subject area, written in computer memory in a certain structure, linked and ordered. It is a data set. it expresses in a certain sense the property, state or relationship between objects. MB provides the user with optimal convenience in storing and using structured information. It is known that the process of entering and processing data is a large-scale work that requires a lot of work and time. When working with MB, the bot work with a clear structure of the data in it, firstly, it makes it easier for the user to enter and sort the data in the process of processing, and secondly, to search for the necessary data and quickly extract it. Before the concept of MB entered science, it was very difficult to use data in different ways. Today, the issue of using and processing data of various types in modern computers has been solved. MB stored on computers is a file with a special format, rich in a specific structure, and the information in it is interconnected and sorted. A database is a set of data stored in a specific structure. In other words, MB is a file with a special format that contains information with a specific structure. Data structuring is simply a way of introducing some consistency in data representation. Usually, MB represents a specific object area and contains linking data, stores them and allows the user to use it in data processing. The database is the main component of information systems. Database management systems are created to facilitate the user's work in working with the database. These systems separate the database from

the application programs. A database management system (DBMS) is a complex set of software and hardware tools that allow a user to create a database and work on the data in this database.

The main elements of the database structure: Field *uri - it is expressed by the fact that the entered record belongs to a certain type. For example, it can be numeric, character, date/time, integer, logical, etc. The length of the field is the sum of the characters of the text in the field. A record is a collection of logically related fields. The structure of the record is determined by the composition and location sequence of the fields included in it, and each of them is called a copy of the elementary records. A record represents complete information about an element of an object. An object (table) is a set of copies of a record with the same structure. It has a value in each field. For example, the logical structure of records in the student object is shown in the example. The structure of a record in a student file is linear, consisting of fixed-length records. Record fields do not have repeating groups of values. Reference to the value of the area is made by its number.

Each MB table can have its own primary key. A primary key is defined as a field or group of fields that ensures that it cannot be written back. A field or group of fields used as a primary key must satisfy the condition that it does not have a single xii variable. The same entries can be repeated in other fields. Therefore, they cannot be primary keys. It is desirable that the primary key consists of short and numerical fields. The purpose of entering a primary key in the MB table is to provide convenience in searching, sorting and selecting the data in the table. Whether or not to include a primary key is defined by the user when creating the MB table structure. A foreign key is created in another table to ensure that the corresponding data in the other table can be called using the main table. In the case of a "one-to-many" relationship, the foreign key is created in the parent table. When defining the first and second cases, MBBT automatically builds an index in the table. When solving specific information (problem), a person is limited to one or another area of the real world. In such cases, I am interested in studying only some objects. Such a complex of objects is called an object field. All objects are characterized by attributes. For example, faculty, library, computer and administration can be considered as objects. Including the speed of calculation as an attribute of the computer object. you can see RAM size, dimensions, etc. The smallest unit of data is a data element. Lee is often said to be square and bay! and consists of bits. A data set is a named collection of data items. MB administrators are the individuals or groups of individuals responsible for the design, transmission, and effective operation of MB. With the concept of a database, there is also the concept of a data bank. The concept of data bank (MBn) is interpreted in two ways. 1. Currently, data is processed in a decentralized manner (in workers' offices) with the help of SHK. Previously, they were processed centrally in data centers located in isolated rooms. Information is collected in computing centers through different devices. Due to the fact that the database is centralized, they are called data banks. In this case, the reference to the data is created centrally from workstations, and therefore the concepts of a data bank and a database are differentiated. Nowadays, in most cases, the database is not organized in a decentralized manner. Therefore, the data bank and database are also used as synonyms. 2. In another interpretation, a database is understood as a database management system (MBBT). A program that works with a database is called an application. One data can work a lot with the database. Advantages of using MB: - compactness; - increase in data processing speed; - low labor cost; - possibility to always get new information;
- reduction of data redundancy.

REFERENCES

1. В.П. Базы данных. Книга 2 распределенные и удаленные базы данных: учебник.// Москва ИД «ФОРУМ» - ИНФРА- М. -2018. - С 261.
2. Голицына О.Л. Базы данных: учеб. Пособие // - 4-е изд., перераб. И доп. — М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2018. —400 с.
3. Мартишин С.А. Базы данных. Практическое применение СУБД SQL -и NoSQL — типа для проектирования информационных систем: учеб. Пособие // - Москва: ИД «ФОРУМ» - ИНФРА-М, 2019, - 368 с.
4. Rahul Batra. SQL Primer An Accelerated introduction to SQL Basics. / Gurgaon, India. 2019. -P 194.
5. Ноликов А.М. Безопасность Oracle глазами аудитория: нападение и чатцита. -Москва. 2017. -336 с.
6. Usmonov J.T., Xujaqulov T. A. Ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimi/ o'quv qo'llanma. - T. : Aloqachi, 20! 8. - 96 b.
7. Usmonov J. T., Xujaqulov T. A. Ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimi fanidan labomloriya ishlarini bajarish bo'yicha uslubiy ko'rsatma - T. : TATU. 2016. - 55 b.
8. Eric Redmond, Jim R. Wilson. A Guide to Modern Databases and the NoSQL Movemen AQSH, 2015. - 347 с.

МОНТЕССОРИ-ОБРАЗОВАНИЕ В ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Жураева Сабина Саидовна

Бухарский государственный университет, студентка 3 курса

sabinajorayeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8268057>

Аннотация. В классе учителя должны соблюдать баланс между прямым обучением, игрой под руководством учителя и игрой под руководством ученика. В процессе игры дети могут наиболее полно использовать свои творческие способности, язык, социальные навыки, самоконтроль и другие таланты. Лучшее обучение происходит тогда, когда ученикам предоставляется широкий выбор занятий и тем, которые их увлекают. В Монтессори-образовании особое внимание уделяется помощи детям в развитии их сенсорных способностей. Организованная, эстетически красивая и хорошо организованная Монтессори-среда дает детям чувство безопасности и способствует открытиям. Свобода передвижения, выбора и участия в самостоятельных занятиях помогает детям раскрыть свои увлечения и потенциал. В Монтессори-программах поощряется возможность потерять себя в каком-либо занятии. Наличие выбора и чувство контроля над окружающей средой ассоциируется с более высокой успеваемостью. Дети, которые имеют постоянный семейный распорядок и считаются более организованными, показывают лучшие результаты в когнитивном, психологическом и социальном развитии. Чтобы стимулировать дальнейшие исследования и лучше информировать учителей о том, может ли и почему метод Монтессори быть полезным, в данной статье ставится задача представить обзор доказательной базы этого метода.

Ключевые слова: Метод Монтессори, деятельность, дети, игра, исследование, обучение, инструменты, компетенция.

MONTESSORI EDUCATION IN PRESCHOOL INSTITUTIONS

Abstract. In the classroom, teachers must strike a balance between direct teaching, teacher-led play, and student-led play. During the game, children can make the most of their creativity, language, social skills, self-control and other talents. The best learning happens when students are given a wide variety of activities and topics that they enjoy. Montessori education emphasizes helping children develop their sensory abilities. An organized, aesthetically beautiful and well organized Montessori environment gives children a sense of security and encourages discovery. Freedom of movement, choice and participation in independent activities helps children to discover their passions and potential. Montessori programs encourage the possibility of losing yourself in any activity. Having choice and feeling in control of the environment is associated with higher academic achievement. Children who have a regular family routine and are considered more organized show better results in cognitive, psychological and social development. In order to stimulate further research and better inform teachers about whether and why the Montessori method can be useful, this article aims to provide an overview of the evidence base for this method.

Key words: Montessori method, activity, children, play, research, learning, tools, competence.

ВВЕДЕНИЕ

В На первый взгляд может показаться, что раннее образование служит лишь для акклиматизации ребенка к школьной жизни и дает ему возможность социализации. Однако от того, какую программу раннего развития вы выберете для своего ребенка, будет зависеть его жизнь. По мнению экспертов в области образования, первые шесть лет развития ребенка являются одними из самых важных для его роста и могут оказать длительное влияние на процесс взросления. Учителю принадлежит решающая роль в обеспечении роста и развития ребенка, особенно в дошкольном образовании.

Как следствие, в обязанности педагога входит организация последовательности образовательной деятельности в дошкольном учреждении, которая начинается с создания образовательной деятельности и продолжается ее осуществлением и оценкой. От того, насколько преподаватели выполняют свои профессиональные обязанности и решают поставленные перед ними задачи, зависит успешность или не успешность учебно-воспитательного процесса в дошкольном образовании. В силу этих обязательств преподаватели должны придерживаться плана занятий и следить за тем, чтобы обучение проходило своевременно и способствовало развитию учащихся. При наблюдении за детьми необходимо учитывать идею "игры"

Важные идеи для планирования и проведения занятий.

Педагоги, работающие с детьми младшего возраста, предоставляют детям множество возможностей для игры, поскольку понимают, что игра необходима для того, чтобы дети чувствовали радость и удивление. В занятиях педагогов должно быть равновесие между прямым обучением, игрой под руководством учителя и игрой под руководством ученика. В процессе игры дети могут в полной мере использовать свои творческие способности, язык, социальные навыки, самоконтроль и другие таланты, что позволяет им применять полученные знания на практике. Кроме того, это дает учителям редкую возможность наблюдать за игрой детей и изучать их способности и понимание. Каждый ребенок должен иметь равную возможность решать, что ему приобретать, чему учиться и от кого. Предлагая ресурсы и инструменты, основанные на тщательном изучении выбора детьми игровой деятельности, педагоги способствуют развитию и расширению игрового опыта детей. С помощью деятельности, которая осуществляется под руководством взрослого и дает учащимся возможность проявить самостоятельность, педагоги способствуют повышению внимания, вовлеченности и расширению знаний учащихся.

Дети активно и стабильно участвуют в процессе обучения, когда преподаватели планируют для них соответствующий непосредственный опыт. Лучшее обучение происходит тогда, когда учащиеся имеют широкий выбор вариантов деятельности, темы, которые их увлекают, и преподавателей, которые демонстрируют свою особую компетентность в классе. У детей есть возможность периодически осмысливать и пересматривать свой образовательный опыт, когда происходит ротация и повторное использование материалов. Предлагая ресурсы и инструменты, основанные на тщательном анализе выбора детьми игровой деятельности, педагоги способствуют развитию и расширению игрового опыта детей. Благодаря деятельности, которая осуществляется под руководством взрослого и дает учащимся возможность проявить самостоятельность, педагоги способствуют повышению внимания, вовлеченности и расширению знаний

учащихся. Дети активно и стабильно участвуют в процессе обучения, когда преподаватели планируют для них соответствующий непосредственный опыт. Лучшее обучение происходит тогда, когда учащиеся имеют широкий выбор вариантов деятельности, темы, которые их увлекают, и преподавателей, которые демонстрируют свои особые области компетенции в классе. Дети имеют возможность периодически осмысливать и заново осваивать свой образовательный опыт, когда происходит ротация и повторное обращение к материалам.

Метод Монтессори направлен на поддержку детей в реализации их полного потенциала путем предоставления им возможности изучать обстановку, созданную в соответствии с их уникальными потребностями в развитии и образовании и позволяющую им взять на себя ответственность за свое образование. Дети получают помощь в развитии чувства собственного достоинства, самосознания и сознания, чтобы стать граждански активными и социально ответственными взрослыми. Однако, поскольку метод Монтессори не регламентирован, не запатентован и не имеет товарного знака, любые методы, отклоняющиеся от базовой методики, могут называться Монтессори.

ОСОБЕННОСТИ МЕТОДИКИ МОНТЕССОРИ

Метод Монтессори в значительной степени опирается на учебную среду, которая целенаправленно создается для поощрения самостоятельного обучения детей и принятия ими позитивных решений. Организованная, эстетически красивая, предсказуемая и хорошо организованная Монтессори-среда дает детям чувство безопасности и способствует открытиям. Для каждого вида деятельности отводится отдельное место, занятия могут проводиться на подносах, где все необходимые материалы расположены логично, например, слева направо в порядке их использования. Предполагается, что порядок способствует развитию самостоятельности и самообучению детей, а также помогает им организовать свои наблюдения в попытках постичь окружающий мир.

Дети имеют право выбора, но их возможности ограничены имеющимися материалами и ожиданиями, что они будут действовать ответственно и конструктивно, в соответствии с акцентом на социальное поведение и самодисциплину в частности. Например, дети должны класть готовые работы на полки, чтобы ими могли воспользоваться другие дети. Часто используются упражнения, направленные на организацию, размещение предметов на своих местах или поддержание порядка, что, как считается, способствует формированию у детей представления о своей компетентности и одновременно учит их концентрировать усилия и следовать инструкциям. Монтессори пыталась стимулировать абстрактное познание с помощью окружающей среды, движения и эстетики, поскольку понимала важную связь между телом, эмоциями и интеллектом. Большинство занятий по методу Монтессори включает в себя движение всем телом или манипуляции с предметами руками. Движение рассматривается как важнейшее условие когнитивного развития.

В Монтессори-образовании особое внимание уделяется тому, чтобы помочь ребенку развить свои сенсорные способности (включая зрительные, слуховые, тактильные и хроматические, или цветовые ощущения), провести различие между все более сложными свойствами и классифицировать их путем сортировки, сопоставления, объединения в пары и создания моделей. Считается, что эти сенсорные впечатления служат основой для концептуального развития, необходимого для последующего академического обучения.

Поскольку метод Монтессори подчеркивает уникальность каждого ребенка, наблюдение является важнейшим педагогическим приемом для понимания особенностей обучения детей и разработки соответствующих занятий. Свобода ребенка в выборе и участии в самостоятельной деятельности помогает ему раскрыть свои увлечения и потенциал, а взрослым - понять, как лучше помочь ему в обучении.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Существует не так много эмпирических исследований, которые бы конкретно оценивали, как метод Монтессори влияет на обучение детей. Кроме того, поскольку метод Монтессори может применяться по-разному, обобщения затруднительны. Тем не менее, в одном из исследований ученые оценили группы детей в возрасте от 5 до 12 лет, посещавших Монтессори-школы и обычные школы, и не обнаружили различий в их демографических характеристиках, включая доход семьи и уровень образования родителей. Было показано, что результаты обучения в Монтессори-школах были на уровне или выше, чем в обычных школах, включая улучшение показателей чтения, математики, исполнительных функций и социальной компетентности. Дети, посещавшие Монтессори-школу, также превзошли контрольную группу по уровню образования, контекстуальной осведомленности, стремлению к обучению, исполнительской функции и хорошему отношению к школе.

Согласно исследованиям, наличие выбора и возможность контролировать свое окружение и деятельность ассоциируется с более высокой успеваемостью, вовлеченностью, концентрацией и настойчивостью в работе, улучшением самочувствия, позитивной самооценкой, а также с развитием навыков обучения, памяти и решения проблем. Способность погрузиться в деятельность, которая поощряется в программах Монтессори, имеет сходство с теорией процесса, а большое количество исследований связывает поток с благоприятными результатами для детей. Связь между физическими навыками школьников и их социальными знаниями показана в исследованиях взаимодействия между движением и познанием, которые демонстрируют связь между активностью и улучшением работы мозга. Другие исследования показывают, что движение улучшает представления детей о расстоянии и объектах, а движения рук способствуют решению пространственных дилемм и пространственному мышлению.

Исследования чувствительного периода показывают, что дети проявляют интерес к сигналам, которые одновременно являются новыми и находятся на должном уровне сложности для углубления их знаний. Например, младенцев привлекают паттерны, которые имеют именно ту сложность, которая необходима для их высокоточного развития. Согласно исследованиям в пользу порядка, рутины и организации, дети, которые имеют постоянный семейный распорядок и чьи дома считаются более организованными, показывают лучшие результаты в когнитивном, психологическом и социальном развитии. Исследования также показали, что концептуально организованная информация, например, материал, распределенный по категориям или в соответствии с взаимосвязями между идеями, легче усваивается и запоминается, чем информация, организованная в произвольном порядке. Ранний сенсорный опыт закладывает важнейшую основу для формирования многих навыков более высокого уровня, что подтверждается исследованиями значимости раннего субъективного восприятия, которые также демонстрируют, как увеличение количества сенсорного материала благоприятно сказывается на организации и архитектуре мозга.

ВЫВОД

Изучение философии Монтессори может дать педагогам возможность задуматься о том, как лучше реализовать такие педагогические стратегии, как наблюдение, или как предоставить детям структурированный опыт обучения через выбор и представление ресурсов. Доказательства в пользу Монтессори-образования, соответствующего идеалам его создателя, были рассмотрены в этом очерке, но менее очевидно, насколько успешны адаптированные формы, в результате которых дети проводят меньше часов, занимаясь самостоятельно wybranными учебными материалами. Однако исследования показывают, что практические учебные материалы могут быть с пользой включены в классы, не относящиеся к системе Монтессори, для развития мелкой моторики и внимания детей, а из разнообразной педагогической литературы можно почерпнуть немало доказательств эффективности некоторых компонентов метода Монтессори, таких как необходимость обучения детей на основе фонематического восприятия в богатом языковом контексте и создание мультисенсорной основы для обучения математике.

Если вы хотите использовать преимущества метода Монтессори в своей педагогической деятельности, сосредоточьтесь на создании и поддержании упорядоченной обстановки, обеспечивающей детей инструментами и ресурсами, необходимыми для реализации их интересов. Подумайте, как сделать обстановку предсказуемой и в то же время предлагать новые интересные вещи. Уменьшите беспорядок, сделайте пространство более эстетичным, используйте дизайн среды, чтобы показать детям, как участвовать в различных видах деятельности.

Предложение самостоятельных занятий на полках может улучшить настройки. Необходимо показать детям, как пользоваться этими инструментами и как собрать их в правильном порядке после использования. Например, можно использовать поднос, на котором нарисован контур каждого предмета. Подумайте, как можно собрать и разложить эти предметы, чтобы подчеркнуть их специфические качества, например, предоставить для сравнения наждачную бумагу разных сортов или просто разложить предметы с разными запахами в неоднозначные контейнеры, чтобы их можно было исследовать только по запаху. Подумайте также о том, чтобы предложить детям кусочки для сенсорных исследований.

REFERENCES

1. Коссентино, Дж. Большая работа: добро, призвание и вовлеченность в методе Монтессори. *Curric. Inq.* 36, 63-92 (2006).
2. Daoust, C. J. An Examination of Implementation Practices in Montessori early childhood education. Докторская диссертация, Калифорнийский университет, Беркли (2004).
3. Фос и Р. Наука и культура вокруг первых "детских домов" Монтессори в Риме (1907-1915 гг.). *J. Hist. Behav. Sci.* 44, 238-257 (2008).
4. Lillard, A. S. (2018). Переосмысление образования: Подход Монтессори. *Current Directions in Psychological Science*, 27(6), 395-400.
5. Lillard, 2005; Rathunde, K. (2014). Понимание оптимального школьного опыта: Вклад Монтессори-образования. *National Society for the Study of Education*, 113 (1), 253-274.

6. Lillard, A. S. Развитие детей дошкольного возраста в классической Монтессори, дополненной Монтессори и обычной программах. J. School Psychol. 50, 379-401 (2012).

DATABASE PLANNING

Sabirova Nigora Bazarbay qizi

Student of "Software Engineering" department, Faculty of Computer Engineering,
Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khorazmi,
Nukus Branch

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8271753>

Abstract. In the article, the organization of the database life cycle, database planning, database design, database administration, the use of file structures of vase interaction in the organization of effective access to information, relationship in the database information is provided describing the limits and safety measures.

Key words: Administration, planning, integration, planning, conceptual model, physical model, logical model.

ПЛАНИРОВАНИЕ БАЗЫ ДАННЫХ

Аннотация. В статье приводятся организация жизненного цикла базы данных, планирование базы данных, проектирование базы данных, администрирование базы данных, использование файловых структур вазы, взаимодействие в организации эффективного доступа к информации, взаимосвязь в информации базы данных с описанием ограничений. и меры безопасности.

Ключевые слова: Администрирование, планирование, интеграция, планирование, концептуальная модель, физическая модель, логическая модель.

A MB administrator is a person or group of people who design, transmit and ensure the effective operation of MB. There is also a customer bank interface with a database icon. The concept of data bank (MB) has two different interpretations. Currently, in most cases, the database is organized in a decentralized manner. Therefore, data bank and database are also used as synonyms. !. In the basic interpretation, a data bank is understood as a database management system (MBBT). A program that works with a database is called an application. A single database can handle a lot.

Advantages of using MB »i: - Compactness; - Increasing the speed of information processing; - Low labor cost; SQL Server security tools can be used with SQL Server Enterprise Manager. Information about these protections is available from the SQL Server documentation. If you may need to change the encrypted image structure later, use the following advice. Save the SQL statement defining the image to a text file. Use your imagination. Change the structure of the encrypted image as necessary: Delete the previous encrypted image. Create a new image with the same name as the previous image. Copy the SQL statement from the saved text file to the clipboard. Change the structure of imagination. 0 Save the modified SQL statement to a text file. Place this file in a safe place. SQL Server account management can be done using the (Database Security) item in the (Tools) menu. You can use this command if SQL Server is installed on the computer where the project is stored. Using this tool, you can create accounts for registration in SQL Server, database users You can add, delete, and modify entries and link assignments. SQL Server has two security systems used for logging: SQL Server's own security system. To register on the server, you need to specify the server user name and password. The system integrated with Windows NT uses user accounts. In this case, user authentication is performed through registration

on a network based on Windows NT. Using procedures in SQL increases the efficiency of programming. A stored procedure is a set of SQL statements that SQL SERVER compiles once. Stored procedures will not be compiled on the next use of the procedure. These procedures can also have input parameters, just like in algorithmic languages. Stored procedures are created in SQL using the following statement:

```
CREATE PROCEDURE <procedure name>  
[(% first parameter information type)J ...] AS SQL- operators;
```

There are two types of stored procedures: user procedures! and systematic procedures. User procedures are stored in SQL SERVERS. used to manage the server, get information about MB and users. System procedures are created to execute application programs. Applications should always contain a single module. A module (MODULE) is an object created in an algorithmic language and stored for a long time.

A module consists of a module name, an algorithmic language clause, a module authorization clause, a declaration cursor, and one or more procedures. MBBT is used by two groups of people:

1. Limited or ordinary users;
2. MB administrator!. The service scope of the MB administrator includes the following tasks:
3. Analysis of the subject area and determining the location of users and information;
4. Development of data structure and their improvement;
5. Ensuring integrity of assigned tasks and information;
6. Loading and maintaining MB;
7. Data protection;
8. To ensure restoration of MB;
9. Collection and statistical processing of appeals to the MB;
10. Prevent data from being deleted when working in MB multi-user mode;
11. When technical equipment malfunctions

It changes dynamically due to the increase of information in the database. New data elements are added to it. New connections or dependencies are created between them, and new methods of processing are introduced. In this process, as much as possible, the developer tries to make as little changes to the software application that was created to work with the MB that the developer created. This problem can be solved by logically grouping data elements into groups and defining keys for them. Today, manufacturers of information systems offer to use data in third normal form. The concept of functional dependence. In relational MB, attention is paid not only to the data structure, but also to their schematic information. Information about the structure of the MB is provided using a relational scheme. Schematic information is represented by functional relationships between attributes. In MB relations, the composition of attributes should be grouped in such a way as to meet the following requirements: - Unnecessary repetitions between attributes should not occur. - When grouping attributes, the repetition of values should be kept to a minimum. This allows for quick processing of direct products. This is achieved using the normalization process. Normalization means dividing a given relationship into several simple and small relationships. In this process, all possible functional dependencies are identified.

REFERENCES

1. “Software Engineering”, by Ian Sommerville, 2015, pages – 790.
2. Holdener, A. T. (2008). Ajax: The Definitive Guide. Sebastopol, Ca.: O’Reilly and Associates.
3. Томас Кормен, Чарльз Лейзерсон, Рональд Ривест, Клиффорд Штайн. Алгоритмы: построение и анализ. Москва-Санкт-Петербург-Киев. Изд. «Вильямс», 2003. 1293 стр
4. Levetan Anany. Introduction to the design & analysis of algorithms. 3rd ed. Villanova university. New Jersey. 2012. 693 page.
5. Род Стивенс. Готовые алгоритмы. М.: ДМК Пресс. Питер 2004. 384 стр.
6. Стивен Скиены. Алгоритмы. Руководство по разработке. Питер 2011.715 стр.
7. Ball, T., Bounimova, E., Cook, B., Levin, V., Lichtenberg, J., McGarvey, C., Ondrusek, B., S. K., R. and Ustuner, A. (2006).
8. ‘Thorough Static Analysis of Device Drivers’. Proc. EuroSys 2006, Leuven, Belgium. Ahern, D. M., Clouse, A. and Turner, R. (2001). CMMI Distilled. Reading, Mass.: Addison-Wesley.
9. Basili, V. and Green, S. (1993). ‘Software Process Improvement at the SEL’. IEEE Software, 11 (4), 58–66.
10. Тажимуратова, Ш. С. (2023). САНЪАТШУНОСЛИК ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ИШЛАШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ.

SUN'IY INTELLEKTNING RIVOJLANISH TARIXI

Sabirova Nigora Bazarbay qizi

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Nukus filiali
Kompyuter injineringi fakulteti "Dasturiy injineringi" yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8271799>

Annotatsiya. Bu maqolada informatikaning alohida sohasi bo'lgan sun'iy intellekt, uning bajaradigan asosiy vazifalari va rivojlanish tarixi haqida so'z etilgan.

Kalit so'z: Sun'iy intellekt, axborot, kompyuter, ekspert tizimi, zamonaviy texnologiya.

THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Abstract. This article talks about artificial intelligence, a special field of computer science, its main tasks and the history of its development.

Key word: Artificial intelligence, information, computer, expert system, modern technology.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация. В этой статье рассказывается об искусственном интеллекте, особой отрасли информатики, его основных задачах и истории его развития.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, информация, компьютер, экспертная система, современные технологии.

Sun'iy intellekt — informatikaning alohida sohasi bo'lib, odatda inson ongi bilan bog'liq imkoniyatlar: tilni tushunish, o'rgatish, muhokama qilish, masalani yechish, tarjima va shu kabi imkoniyatlarga ega kompyuter tizimlarini yaratish bilan shug'ullanadi. Sun'iy intellekt (SI) kompyuterlarga o'zlarining tajribalarini o'rganish, berilgan parametrlarga moslashish va ilgari faqat odamlar uchun mumkin bo'lgan vazifalarni bajarish imkonini beradi. SI ni amalga oshirishning ko'p holatlarida - kompyuter shaxmatchilaridan tortib uchuvchisiz transport vositalarigacha - chuqur o'rganish va tabiiy tillarni qayta ishlash imkoniyati juda muhimdir. Ushbu texnologiyalar tufayli kompyuterlarga katta miqdordagi ma'lumotlarni qayta ishlash va ulardagi naqshlarni aniqlash orqali muayyan vazifalarni bajarishga "o'rgatish" mumkin.

Zamonaviy jamiyatda tobora o'sib borayotgan axborot oqimi, axborot texnologiyalarining turlitumanligi, kompyuterda yechiladigan masalalarning murakkablashuvi ushbu texnologiyalardan foydalanuvchining oldiga bir qator vazifalarni qo'ydi. Kerakli variantlarni tanlash va qaror qabul qilish ishlarini insondan EHMga o'tkazish masalasi yuzaga keladi. Bu vazifani yechish yo'llaridan biri bu eksper tizimlarini yaratishva foydalanish sanaladi. Ekspert o'zidan kelib chiqib sharoitni tahlil etadi va nisbatanfoydali axborotni aniqlab oladi, chorasiz yo'llardan voz kechgan holda qaror qabul qilishning eng maqbul yo'llarini vujudga keltiradi. Ekspert tizimida ma'lum bir predmet sohasini ifodalaydigan bilimlar bazasidan foydalaniladi.

Ekspert tizimi bu ayrim mavzu sohalarida bilimlarni to'plash va qo'llash uyushtirish usullari hamda vositalari majmuidir. Ekspert tizimi mutaxassislarining yuqori sifatli tajribasiga suyanagan holda qarorni tanlash chog'ida muqobil variantlar ko'pligi uchun yanada yuqori samaraga erishadi. Strategiyani tuzish paytida yangi omillarni baholab, ularning ta'sirini tahlil etadi. Ekspert tizimlari sun'iy intellektdan foydalanishga asoslangan.

Sun'iy intellekt" atamasi 1956 yilda paydo bo'lgan, ammo bugungi kunda SI

texnologiyasi ma'lumotlar hajmini ko'paytirish, algoritmlarni takomillashtirish, hisoblash quvvatini va ma'lumotlarni saqlash vositalarini optimallashtirish fonida haqiqiy mashhurlikka erishdi.

O'tgan asrning 50-yillarida boshlangan SI sohasidagi birinchi tadqiqot muammolarni hal qilish va ramziy hisoblash tizimlarini rivojlantirishga qaratilgan edi. 60-yillarda bu sohada AQSh Mudofaa vazirligi qiziqish uyg'otdi: AQSh harbiylari insonning aqliy faoliyatini simulyatsiya qilish uchun kompyuterlarni o'qitishni boshladi.

Masalan, mudofaa vazirligining Ilg'or tadqiqot loyihalari agentligi (DARPA) 1970-yillarda bir qator virtual ko'cha xaritalarini loyihalarini yakunladi.

Va DARPA mutaxassislari Siri, Alexa va Cortana paydo bo'lishidan ancha oldin 2003 yilda aqlli shaxsiy yordamchilarni yaratishga muvaffaq bo'lishdi. Ushbu ishla zamonaviy kompyuterlarda, xususan, qarorlarni qo'llab-quvvatlash tizimlarida va inson imkoniyatlarini kengaytirish uchun ishlab chiqilgan aqlli qidiruv tizimlarida qo'llaniladigan avtomatlashtirish va rasmiy mantiqiy tamoyillar uchun asos bo'ldi. Garchi SI ko'pincha ilmiy fantastika filmlari va romanlarida ilmiy qudratli robotlar sifatida tasvirlangan bo'lsa-da, dunyo miqyosida o'z kuchini egallagan, SI texnologiyasini rivojlantirishning hozirgi bosqichida, SIIlar unchalik qo'rqinchli va aqlli emaslar. Aksincha, sun'iy intellektni rivojlantirish ushbu texnologiyalarga iqtisodiyotning barcha sohalarida haqiqiy foyda keltiradi. Sog'liqni saqlash, chakana savdo va boshqa sohalarida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish misollari quyida keltirilgan.

Antik davr Shunday qilib, 20-asrning o'rtalarida sun'iy intellekt haqidagi ilmiy bilimlarning barqaror maydoni shakllantirildi, ammo bu yo'nalishda harakatlar qadimgi va o'rta asrlarda ham amalga oshirilgan.

Hatto qadimgi misrliklar va rimliklar ham imo-ishora qiladigan va bashorat qiladigan haykallardan qo'rqishgan. Albatta, bu ruhoniylarning bevosita yordami bilan amalga oshirildi.

O'rta asrlar O'rta asrlarda sun'iy aql tushunchasi aql-idrokda undan ham ustun turadigan, odamga o'xshash mexanik fikrlash mashinasini yaratish vazifasiga sarmoya kiritdi. Bu vaqtda, xususan, ular homunculi - atrofdagi olamdan ma'lumot olishga qodir bo'lgan kichik sun'iy odamlar haqida gaplashdilar.

XVIII asr 18-asrda, texnologiyalarning rivojlanishi va, xususan, soat harakati tufayli, bunday ixtirolarga qiziqish yanada ortdi. 1750 yillarning o'rtalarida, Frensis I sudida xizmat qilgan avstriyalik ixtirochi Fridrix fon Knaus ruchka bilan juda uzun matnlarni yoza oladigan bir qator mashinalarni yaratdi. 19-asr 19-asr mexanikasidagi yutuqlar ixtiro uchun zamonaviy sun'iy intellektni anglashga yangi turtki berdi. O'ttizinchi asrning 30-yillarida ingliz matematiki Charlz Babb murakkab raqamli kalkulyator, tahlilchi mashina shaxmat o'yinidagi harakatlarni hisoblashi mumkin degan fikrni ilgari surdi. Va 1914 yilda, Ispaniya texnik institutlaridan birining direktori Leonardo Torres Quevedo, oddiy odamga ham, oddiy shaxmat o'yiniga ham qodir bo'lgan

elektromexanik asbob yaratdi.

XX asr O'tgan asrning 30-yillari o'rtalaridan boshlab, turli xil murakkab muammolarni mustaqil hal qilishga qodir qurilmalarni yaratish muammolari muhokama qilingan Turing asarlari nashr etilgandan beri sun'iy intellekt muammosi jahon ilmiy hamjamiyatida diqqat bilan ko'rib chiqila boshlandi.

Turing mashinani intellektual vosita sifatida ko'rib chiqishni taklif qildi, uni tester uni o'zi bilan aloqa qilish jarayonida odamdan ajratib turolmaydi.

1956 yilda kibernetika asoschilari AQShda "Sun'iy intellekt" loyihasini amalga oshirish imkoniyatlarini muhokama qilish uchun yig'ilishdi. Konferentsiya qatnashchilari orasida Makkarti, Minski, Shannon, Turing va boshqalar bor edi.

Dastlab, ushbu tushuncha insonning individual funktsiyalarini bajaradigan mashinalarning xususiyatlariga, masalan, bir tildan boshqasiga tarjima qilish, ob'ektni tanib olish va maqbul qaror qabul qilishga bag'ishlangan edi.

Mamlakatimizda "Sun'iy intellekt" yo'nalishi qariyb 10 yil kechikish bilan paydo bo'ldi va XX asrning 60-yillarining birinchi yarmidagi kibernetik va bionik bum o'rnini egalladi.

Sun'iy intellektning eng faol ishlab chiqilgan usullari va usullari quyida keltirilgan

- ✓ sun'iy neyron tarmoqlari;
- ✓ evolyutsion hisoblash;
- ✓ loyqa mantiq va loyqa to'plam nazariyasi;
- ✓ ekspert tizimlari;
- ✓ uyali avtomatika;
- ✓ ko'p agent tizimlari.

REFERENCES

1. В.П. Базы данных. Книга 2 распределенные и удаленные базы данных: учебник.// Москва ИД «ФОРУМ» - ИНФРА- М. -2018. - С 261.
2. Голицына О.Л. Базы данных: учеб. Пособие // - 4-е изд., иерераб. И доп. — М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2018. —400 с.
3. Мартишин С.А. Базы данных. Практическое применение СУБД SQL -и NoSQL — типа для проектирования информационных систем: учеб. Пособие // - Москва: ИД «ФОРУМ» - ИНФРА-М, 2019, - 368 с.
4. Rahul Batra. SQL Primer An Accelerated introduction to SQL Basics. / Gurgaon, India. 2019. -P 194.
5. Ноликов А.М. Безопасность Oracle глазами аудитория: нападение и чатцита. -Москва. 2017. -336 с.
6. Usmonov J.T., Xujaqulov T. A. Ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimi/ o'quv qo'llanma. - T. : Aloqachi, 20! 8. - 96 b.
7. Usmonov J. T., Xujaqulov T. A. Ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimi fanidan labomloriya ishlarini bajarish bo'yicha uslubiy ko'rsatma - T. : TATU. 2016. - 55 b.
8. Eric Redmond, Jim R. Wilson. A Guide to Modern Databases and the NoSQL Movemen AQSH, 2015. - 347 с.
9. Tajimuratova, S. (2023). FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY. Modern Science and Research, 2(5), 196-203.

NEMIS TILIDA FRAZEOLOGIZMLARNING MATNLARDA QO'LLANISH XUSUSIYATLARI HAMDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR HAQIDA

Musurmonova Sarvinoz Muzaffarovna

Mirza Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universitet Xorijiy filologiya fakulteti nemis tili kafedrası Lingvistika (nemis tili) mutaxassisligi 1-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8272915>

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis tilida frazeologizmlarning matnlarda qo'llanish xususiyatlari hamda frazeologik birliklarni nemis tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish masalalariga bag'ishlangan. Maqolada frazeologik birliklarning tilda tutgan o'rni yoritilgan.

Kalit So'zlar: matn, frazeologik birliklar, tarjima, ma'no, tahlil, xalq, obraz, usul, birlik.

CHARACTERISTICS OF USE OF PHRASEOLOGISTS IN GERMAN LANGUAGE IN TEXTS AND ABOUT PHRASEOLOGICAL UNITS

Abstract. This article is devoted to the features of the use of phraseological units in the German language and the translation of phraseological units from German to Uzbek. The role of phraseological units in the language is highlighted in the article.

Keywords: text, phraseological units, translation, meaning, analysis, people, image, method, unity.

ХАРАКТЕРИСТИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГОВ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В ТЕКСТАХ И О ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности употребления фразеологизмов в текстах на немецком языке и перевода фразеологизмов с немецкого на узбекский язык. В статье освещается роль фразеологизмов в языке.

Ключевые слова: текст, фразеологизмы, перевод, значение, анализ, люди, образ, прием, единство.

Frazeologizmlarning tilshunoslikdagi ahamiyatini e'tirof etib, ularni nemis tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish muhimligini alohida ta'kidlamoqchimiz. So'z birikmalarini tarjima qilishda qisman moslashish, to'liq moslashish va mos kelmaslik kabi muammolar topiladi. Frazeologik birliklarning tarjimasi nemis tilidagi frazeologik birliklarning o'zbek tiliga tarjimasi tarjima tadqiqoti jarayonida yuzaga keladigan ayrim qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Nemis frazeologik birliklarini o'zbek tiliga tarjima qilishning turli usullari mavjud. Nemis tilidagi ayrim iboralar o'zbek tilidagi frazeologik birliklar ma'nosiga mos keladi. Bunday uyg'unlik holatlari tarjima jarayonini osonlashtiradi va ma'noni aniqlaydi. Vaziyatlarning mos kelishining bu turi frazeologik birlikni osongina tarjima qilish va to'liq ma'nosini berishga yordam beradi. Zero, tarjimonning asosiy maqsadi frazeologik birlikni oxirida bir xil frazeologik birlik bilan bir tilga tarjima qilishdir. Tarjimada bu maqsadga har doim ham erishib bo'lmaydi, chunki bu tarjimondan katta mahorat talab qiladi. Ta'kidlash joizki, tarjimon asarni tarjima qilishdan oldin uni to'g'ri tarjima qila oladimi yoki yo'qmi o'zi ham qaror qilishi kerak.

Nemis tili matnlarida frazeologizmlar, ifodaviy odatlarning ma'nosini mazmunlashgan xususiy ifodalar hisoblanadi. Bu, biror bir so'z yoki so'z birliklaridan iborat bo'lib, kelgusidagi o'zbek tilida bir majmuga o'zaro bog'liq ma'noni o'zlashtiradi. Masalan, "Zungenschlag haben" (tilizcha gapirish) deyilgan frazeologizm nemischa matnda qo'llanilib, ammo uni bitta so'z va

so'zlarning tarqatish imkoniyatiga bog'liq tarzda o'zbek tilida yetkazib berish mumkin emas. Bundan tashqari, nemis tilida bir necha frazeologik so'z va ifodalarning uchun mos holatda, ularning ma'nolari ham o'zaro bog'liq bo'lishi mumkin.

Bu frazeologizmlar matngacha xoslik kiritishga, tarjimaga va tarjimasiz matnlarni fahm qilishga yordam beradi. Nemis tili matnlarida frazeologizmlarning taklifni aniqlash, tarjima qilish, yoki ularni o'zbek tiliga o'zlashtirish bo'limining mavjudligini hisobga olib tushungan holda foydalanish muhim. Umuman olganda, nemis tili matnlariga oid frazeologizmlarning ma'nosini aniqlash, ulardan foydalanish va ularni o'zbek tiliga tarjima qilish uchun nemis tilini boshqarishga ega bo'lingan chorakli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish kerak.

O'zbek va nemis madaniyati uchun ahamiyatli bo'lgan, maqollar tizimini shakllantirish uchun muhim bo'lgan qiymat sub'ektlari tushunchalari va madaniy tushunchalarni farqlash;

Maqol va matallar xalq madaniyatini o'rganish uchun ajralmas materialdir. V.Fon Gumboldt har bir tilning oziga xosligi xalq hayotida aniq va tabiiy tarzda namoyon bolishini takidlagan. Taniqli xorijiy paremiolog A. Teylarning yozishicha, maqollar bizga odamlarni harakatga keltiradigan g'oyalari va ideallar haqida fikr beradi.

A. Szemerkenyi maqollar xuddi oyna kabi jamiyat hayoti va axloqiy asoslarini aks ettiradi, deb hisoblaydi. Vada Dahl maqolga quyidagicha ta'rif beradi: Maqol -bu qisqa gap, saboq, ko'proq tanqid, allegoriya yoki umrbod hukm shaklida. Maqol to'g'ridan-to'g'ri yoki ko'chma ma'noga ega bo'lib, fikr ifodasini bir oz noaniq qiladi. Maqol, bir tomondan, chuqur milliy, ikkinchi tomondan, xalqaro ifodaga ega. Bu qarama-qarshilikni quyidagicha tushunish kerak: turli xalqlarning maqollarida hukmlar ifodalanadi.

Nemis tilidagi frazeologik birliklarni o'zbek tiliga tarjima qilishda bir qancha qiyinchiliklar mavjud. Ana shunday holatlardan biri nemis tilidagi frazeologik birliklarning tarjimasidagi nomuvofiqlikdir. Bu nemis frazeologiyasining ichki tarkibiy qismlarining ma'nosini to'g'ridan-to'g'ri tarjima qila olmaslikni aks ettiradi. Nemis tilidagi frazeologik birliklarning ichki komponentlari to'g'ri ma'noga ega bo'lsa, frazeologiyaning umumiy ma'nosi juda kuchli obrazga qurilgan. Bunday iboralarni so'zma-so'z talqin qilmasdan qochish kerak. Agar bu sodir bo'lsa, frazeologiya asl ma'nosini yo'qotadi. Shu bilan birga, frazeologizmlar to'g'ridan-to'g'ri ma'noda ishlatilmaydi.

Tarjimada frazeologik birliklarning boshqa birliklar tomonidan ko'chirilishi tarjimashunoslikda tarjima usullaridan biridir. Shu bilan birga, nemis tilidan boshqa birlik tomonidan frazeologiyaga yaqin, lekin frazeologizmlarsiz tarjima qilingani tarjimada ana shu holatning aksidir. To'g'ri, nemis frazeologiyasi o'zbek tiliga tarjima qilinganda o'z qiyofasini yo'qotadi. Umuman olganda, tarjima yoki boshqa birliklar tomonidan ifodalangan nomuvofiqliklar tarjimaning bir xil bo'lmasligini ta'minlaydi. Yana bir muhim iboralar guruhi juda kam o'rganilgan maqol va matallardir. Ammo shuni aytish kerakki, xalq tilining boyligi frazeologik qatlamning boyligi, rang-barang so'zlari bilan o'lchanadi. Chunki odamlarning hayot muammolari, mehnati, qayg'usi, baxti, muvaffaqiyati va mag'lubiyati ibora, matal, matallarda o'z aksini topgan.

Ularni yaratish va o'quvchiga yetkazishda nafaqat odamlar, balki olimlarning ham xizmati katta. Qizig'i shundaki, turli tillarda shakli va ma'nosi jihatidan bir xil bo'lgan ko'plab maqol va maqollar mavjud. Masalan, o'zbek xalqi dunyoning 100 dan ortiq tillarida mavjud

bo‘lgan “Yeti marta o‘lchab, kes” kabi maqollarni qo‘llaydi. Frazelogik birliklar so‘z yoki iboralar qo‘llanilgan nutqda emas, balki so‘zlar bilan bir tilda hosil bo‘ladi. Demak, frazeologizmlar nutq hodisasi emas, balki til hodisasi. Frazelogik tadqiqotlarning asosiy yo‘nalishlari. Frazelogik tadqiqotlarning asosiy yo‘nalishlaridan biri qiyosiy tadqiqotlarni rivojlantirish bo‘lib, bu ikki davlat tili: rus va o‘zbek tillari bilan ikki tilli vaziyatga bog‘liq bo‘lishi mumkin.

REFERENCES

1. Hans Shemann. Deutsche Idiomatik. Shtuttgart, Drezden, 1993. Chernischewa II Feste Wortkomplex des Deutschen in Sprache und Rede. Moskva, 1980 yil. Iskos A., Lenkova A. Deutsche Lexicology. Leningrad, 1970 yil. Imyaminova Sh . nemis leksikologiya (matn ma'ruzalar). - T .: Universitet, 2000 yil.
2. Reformatskiy A.A. Tilshunoslikka kirish. - Moskva: Aspect Press, 2004
3. Rudi Konrad. Lexikon der sprachwissenschaftliche Termini, VEB. Bibliografiya Institut, Leyptsig, 1988.
4. Axmanova O.S. Lingvistik atamalar lug'ati. - M: Entsiklopediya, 1969

МЕКТЕПКЕ SHEKEMGI SHÓLKEM TÁRBIYASHISINIŃ KÁSIPLIK KOMPETENSIYASIN RAWAJLANDIRIW

Kewlimjaeva Hurliman Dawletbaevna

Qaraqalpaqstan Respublikası Nókis qalasındaǵı Imkon rehabilitaciya orayına iye qaniygelestirilgen mámleketlik kóp tarmaqlı MShBSh tárbiyashısı

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8272974>

Annotatsiya. Biz bul maqalada bilimlendiriw tarawında tiykarınan mektepge shekem tálim baǵdarında iskerlik alıp barıp atırǵan pedagoglardıń kásiplik sheberligin qáliplestiriw tiykarları, olardıń wazıypaları hám kásiplik uqıptı asırıw texnologiyaları haqqında bayanlaymız.

Gilt sozler: uqıp, pedagogika, kásiplik tayarlıq, metodlar, wazıypa, oqıtıwshı, student, sapa, pedagog.

DEVELOPMENT OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF SCHOOL TEACHERS

Abstract. In this article, we will describe the methods of shaping the professional skills of pedagogues who work in the field of education from the field of education to the school, as well as the technologies of professional development.

Key words: learning, pedagogy, professional preparation, methods, task, training, student, teacher, pedagogue.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ШКОЛЬНЫХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация. В данной статье мы опишем методы формирования профессиональных умений педагогов, работающих в сфере образования от сферы образования до школы, а также технологии повышения квалификации.

Ключевые слова: обучение, педагогика, профессиональная подготовка, методы, задача, обучение, ученик, учитель, педагог.

Ózbekstanımızda ǵárezsizlik sharapatı menen barlıq tarawlarda túpkilikli reformalar ámelge asırıldı, ekonomikalıq rawajlandırıwdıń ózbek modeli, kadrlar tayyarlawdıń milliy programması islep shıǵıldı hám basqıshpa-basqısh ámelge asırılıp atır. Mámleketimizde bilimlendiriw tarawına ayrıqsha itibar qaratılıp, keleshek áwladtı tárbiyalaw boyınsha zárúr shárt-shárayatlar, múmkinshilikler jaratılmaqta. Búgingi kúnde dúnya boylap informaciya kommunikatsiya sistemasınıń joqarı dárejede rawaj tawıp baratırǵanlıǵı jáne bul basqa tarawlar qatarında tálim processine da kirip kelip, onı jáne de sapalı qollanıwda óz tásirini kórsetip atırǵanlıǵı bárshemizge belgili. Bunday sharayatta insan iskerliginiń nazariy hám ámeliy qırları da úzliksiz jańalanıp turıwı tábiyiy bolıp tabıladı. Pedagogikalıq iskerlikti de quramalı miynet túri retinde bunnan tısqarı emes. Pedagoglar óz xızmetlerinde kepillik berilgen nátiyjelerdi qolǵa kirgiziwge urınıp atır.

Egerde pedagogtıń kásiplik sheberligine hám kompotentligine toqtalıp ótsek, bul aldı menen pedagogtıń oqıwshılar menen óz-ara baylanısına hám háreketlerine baylanıslı bolıwıwn hám usı faktorlar menen ólsheniwin kóriwge boladı. Egerde pedagogdıń kásiplik uqıp programmasına ámeliy qaralsa, ol jaǵdayda birinshi orınǵa onıń integral sapası - oqıtıwshınıń uqıpınan ibarat boladı. Pedagogikalıq uqıpǵa berilgen tariypler sonsha kóp bolıwına qaramay, olarda uqıptıń qaysı bólegine tiyisli ekenligi haqqındaǵı tárepleri álbette ańlatıladı. [1.53]

Uqip - bul joqarı hám mudamı ósip baratuǵın tárbiya hám oqıtıw kórkem ónerinen ibarat. Pedagog - óz jumısınıń ustası, óz pánin tereń biliwshi, pán hám kórkem ónerdiń uyqas tarawları menen jaqsı tanıs, ámelde ulıwma hám jaslar psixologiyasını jaqsı túsinetuǵın, oqıtıw hám tárbiyalaw metodikasın hár tárepleme biliwshi hám de joqarı mádeniyatqa iye bolǵan qánige. Pedagogikalıq teoriyada oqıtıwshı sheberligin eki qıylı túsiniq bar. Birinshisi, pedagogikalıq miynetti túsiniw menen baylanıslı bolsa, ekinshisi tárbiyada pedagog shaxsı tiykarǵı orın tutadı. [2.02]

Dúnya rawajlanıwınıń tiykarǵı tendentsiyaları arasında informaciyalasqan jámiyetke ótiw zárúrli wazıypa, yaǵnıy jámiyettiń barlıq iskerlik tarawlarında media qurallarınıń tásiiri aktual mashqala esaplanadı. Evropa Birlespesi Parlament Assambleyasınıń nızamshılıq jıynalısqı usınısına qaray programmalıq qurallardıń islep shıǵarılıwı jaslar hám úlkenlerdiń mediakompetentligi qalıplesiwine sebep boladı, sonıń menen birge, zamanagóy jámiyettiń media mádeniyatına tásir etetuǵın ajıralmaytuǵın faktor retinde qaraladı.

Zamanagóy informacion-kommunikaciya texnologiyaları ortalıǵına tiykarlangan informaciyalastırılǵan jámiyettiń strukturalıq bólimleri - bul media, til hám de mádeniyat bolıp tabıladı. Áyne biz jasap atırǵan dúnyanıń tili hám mádeniyatın insandaǵı mediakompetentlik quraydı. Dúnyada mediakompetentliktiń áhmiyeti túrli xalıq aralıq shólkemler, atap aytqanda, YuNESKO usınıslarında bólek eskertilip, keleshektegi pedagoglar mediakompetentligin rawajlandırıw ideyasın qollap quwatlaydı. Mádeniyat tarawında oqip atırǵan jaslar ushında bul úlken aspekt esaplanadı.

Uqıptı iyelew ushın kóp zattı biliw hám ete biliw zárúr. Tárbiya principleri hám nızamların hám de onıń qurawshıların biliwi zárúr. Oqıw -tárbiyalıq process jáne onıń qurawshılardı natiyjelili texnologiyalardan paydalanıw ushın hár bir konkret jaǵday ushın olardı tuwrı tańlap alıwdı, diagnostikalawdı, aldınan biliwdi hám berilgen dáreje hám sapa procesin proektlestiriwdi biliw kerek. "Men tek «bul jerge kel»di 15-20 túrde ayta alǵanımnan, júz, sırtqı tús hám dawıstı 20 kóriniste bere alǵanımnan keyin haqıyqıy masterge aylandım,- deydi ullı pedagog A. S. Makarenko.

Tálim procesi asa quramalı process bolǵanlıǵı ushın tálim natiyjeliligi pedagog hám oqıwshı aktivligige, tálim qurallarınıń bar ekenligine, tálim procesiniń shólkemlestirilgen, ilimiy, metodikalıq jetiliskengiligine baylanıslı. Ózbekstanda bazar munasábetlerine tiykarlangan ekonomikalıq strukturalar jaratılıp atırǵan házirgi kúnde keń, tereń bilimli hám bilimlerdi ámelde qollay alatıwın shaxslarǵa talap kúsheyip barıp atır. Bilgir hám isbilermen, social aktiv shaxs jámiyet turmısında, miynette óziniń ornın tabadı. [3.31] Bunday aktivlik payda bolıwı ushın bilgir hám jıldam, milliy gárezsizlik ideyasına sadıq bolǵan shaxstı qalıplestiriw kerek hám áwele hár tárepleme rawajlangan, saw pikir júrgizetuǵın, jáhán jasları menen hár tarawda básekige shıdamlı, ruwxıy barksamal jaslardı tárbiyalamoq zárúr. Intellektuallıq intalı barksamal jaslardı tárbiyalawda bolsa jurtımız hár bir pedagogınıń óz kásipine bolǵan juwapkershiligi hám bilimleri zárúr boladı. Respublikamız gárezsiz mámleket retinde demokratiyalıq jámiyet qurıw, dúnyadaǵı eń rawajlangan mámleketler qatarından orın alıwdı óz aldına maqset etip qoyǵan eken, bul xalıq tálimi xızmetkerlerin qayta tayarlaw hám olardıń mamanlıǵın asırıw sisteması aldına da arnawlı bir wazıypalar qóyadı. Usı wazıypalar ulıwma orta bilim beriw mákemelerinde iskerlik alıp baratırǵan oqıtıwshılardıń kásiplik-metodikalıq tayınlıǵın rawajlandırıw menen belgilenedi. Oqıtıwshılardıń kásiplik-metodikalıq tayınlıǵı olardıń kásiplik iskerlikke tiyisli bilimler, tálim-

tárbiya procesin shólkemlestiriv, óz-ózin rawajlandiriv sıyaqlı tiykarǵı kásiplik iskerlik tarawlarında sawlelenedi. Bul bolsa ózgezeginde, oqıtıwshınıń óz pánin oqıtıwǵa tiyisli bilimlerde jetilisen biliwi hám háreketke keltiriwi, tálim procesin proektlestiriv, shólkemlestiriv hám bahalaw ushın zárúr bolǵan tayansh kompetensiyalardı iyelewi, sonıń menen birge, oqıtıw hám tárbiyalaw procesin bilimlendiriv tarawı daǵı innovciyalıq ilimiy tabıslar, zamanagóy pedagogikalıq hám informacion-kommunikaciya texnologiyaları tiykarında intensiv shólkemlestiriv, úzliksiz hám sistemalı óz-ózin rawajlandırıwdı talap etedi.

REFERENCES

1. Эрнazarова Г. О., & Исламова М. Ш. (2019). Совершенствование подготовки к профессии учащихся профессиональных колледжей на основе акмеологического подхода. *Pedagogy & Psychology Theory and practice International Scientific Journal*, 6(26), 52-55.
2. Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-qunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'qrisida O'zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 2017 yil 6 aprel, 187-son.
3. Тожибоева, Г. Р. (2020). Психолого -педагогическая компетентность учителя начальных классов. *Science and World*, 1(77), 32-33.
4. Ganiyeva, M. (2021). Effective Methods of TRIZ.
5. Ганиева, М. А., & Жумаева, Ш. Х. (2018). Формирование методов групповой работы с учащимися общеобразовательных школ. *Вопросы науки и образования*, (10 (22)), 149-151.
6. Maftuna, G. (2021). Effective ways to Use Triz (The Theory of Inventive Problem Solving) in Elementary School. *Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT*, 9, 85-88.
7. Ганиева, М. (2021). ВАЖНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ “ТРИЗ” ДЛЯ РАЗВИТИЯ УЧЕНИКИ НАЧАЛЬНОГО КЛАССА. *Academic research in educational sciences*, 2(5), 129-133.
8. G'aniyeva, M. (2021). BOSHLANG'ICH SINIF DARSLARIDA TRIZ (IXTIROCHI MASALALARINI HAL QILISH NAZARIYASI) DASTURINI QO'LLASHNING SAMARALI USULLARI. *Scientific progress*, 2(5), 108-112.
9. Ганиева, М. А., Муродинова, Н. Р., & Жумаева, Ш. Х. (2018). Трудности при изучении многозначных глаголов русского языка учащимися-узбеками средних общеобразовательных школ. *Проблемы педагогики*, (3 (35)), 108-109.
10. Kizi, G. M. A., & Kizi, B. L. A. (2018). The diversities in terminology of relationship. *Достижения науки и образования*, (9 (31)), 22-23.
11. Murodinova, N., & Ganiyeva, M. The role of family to develop for perfect person.
12. Ганиева, М. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АБДУРАУФА ФИТРАТА. СЌЗ САНЪАТИ ЖУРНАЛИ JOURNAL OF WORD ART ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 12
13. Ganiyeva, M. (2023). THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPING THE LOGICAL THINKING OF FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS (IN MATHEMATICS LESSONS). *Science and innovation*, 2(B3), 30-33.

14. Ganieva, M. (2023, June). EMPOWERING LOGICAL THINKING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH TIPS TECHNOLOGY. In Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education (Vol. 1, No. 12, pp. 62-63).

РАБОТА В ПРОГРАММЕ AUTO CAD ЧЕРЕЗ РИСУНОК И ГРАФИКА

Рахмонов Сайдулло Муроджона угли

Студент отделения изобразительного искусства и инженерной графики Андижанского государственного педагогического института

Электронная почта: рахмоновсайдулло406@gmail.com

Телефон: +998991708343

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8273024>

Аннотация. В этой статье работа в программе AutoCAD с использованием информационных технологий через графическое изображение показаны чертежи чертежей. Кроме того, читателям и учащимся представлены компьютерная грамотность и графическое программирование.

Базовые знания программы Auto CAD, дальнейшее укрепление знаний с помощью различных программ и рисование качественных чертежей, рисование студентов или студентов по науке рисования с помощью программы Auto CAD., изготовление конуса, изготовление цилиндра и несколько примеров приведены и проиллюстрированы с графическими рисунками.

Ключевое слово: проект, графика, модели, параллелепипед, изометрия, пирамида, призма, сфера, радиус Программа AutoCAD.

WORK IN THE PROGRAM AUTO CAD THROUGH DRAWING FIGURE AND GRAPHICS

Abstract. In this article, working in AutoCAD using information technology, drawings of drawings are shown through a graphic image. In addition, computer literacy and graphical programming are introduced to readers and students.

Basic knowledge of the Auto CAD program, further strengthening the knowledge through various programs and drawing quality drawings, drawing students or students of the science of drawing with the Auto CAD program, making a cone, making a cylinder and a few examples are given and illustrated with graphic drawings.

Keyword: project, graphics, models, box, isometry, pyramid, prism, sphere, radius AutoCAD program.

Сегодня информационные технологии широко используются во всех сферах. В частности, область информационных технологий для создания графических программ и работы с ними сегодня широко используется в производственных и проектных организациях, в строительстве и многих других областях производства. Графическое программирование играет важную роль в повышении производительности труда.

В общеобразовательных школах, профессионально-технических училищах и академических колледжах и высших учебных заведениях, а также в частных организациях преподаются многие программы и совершенствуются знания.

В настоящее время эти программы завоевали место в учебном процессе благодаря простоте использования. Одна из этих программ, графическое программное обеспечение Auto CAD, предоставляет практические знания и навыки графического программного обеспечения Auto CAD для рисования школьников или студентов, изучающих науку о рисовании, при рисовании линий рисования на основе размеров, качественного рисования

и описания кривых. Читатели и студенты снова используют эту программу, и читатель помог молодым людям повысить свою графическую грамотность.

Использование информационных технологий расширяет знания и навыки. Курс рисования предоставляет базовую информацию о программе AutoCAD, и в этой программе все предметы изобразительного искусства и рисования преподаются учителем. В институтах развития студентов проводятся практические занятия по этой программе, и для студентов созданы возможности для полной реализации своего обучения и рисования с помощью программного обеспечения для компьютерной графики.

Если учитель будет широко использовать графические программы на уроках рисования, обучать учащихся основным понятиям этой программы с практической стороны и проводить занятия с использованием этих программ для иллюстрации рисунков и моделей, то эффективность, безусловно, повысится.

Он служит для уточнения пространственного воображения учащихся за счет повышения наглядности на уроках, пробуждает интерес к науке и укрепляет компетентностную практику учащихся. Какие графические программы должны знать учителя рисования и как использовать их в своем обучении, и что нужно сделать, чтобы ими могли пользоваться все учителя естественных наук.

Преподаватель постоянно укрепляет свои знания, и одновременно повышает квалификацию в определенный период времени, совершенствуя свои знания практических занятий в графических программах (Google Sketchup, AutoCAD, КОМПАС 3D, 3D Max и др.)

Благодаря этому учитель сможет организовывать занятия с использованием новых современных программ и технологий, а также давать больше знаний ученику и ученикам. Сегодня мы знаем, что среди преподавателей и студентов программ организуются целевые учебные занятия и конкурсы в масштабах районов и областей, и на этих конкурсах и конкурсах в области рисования выполняют и дают задания по графическим программам. Также можно узнать, насколько хорошо ученик освоил рисование.

Организация подобных олимпиад в развитых странах (например, в России проводится олимпиада по Компасу 3D среди старшеклассников). Кроме того, каждый преподаватель сможет изучать данные программы на специальных курсах повышения квалификации исходя из своих способностей, а помимо качественного преподавания своего предмета, преподаватель сможет совершенствовать свои знания.

Будущие поколения смогут обучать школьников и студентов новыми и интерактивными методами, которые необходимы для учебного процесса, если информационные технологии будут широко использоваться вместе с качественными знаниями. Объяснение чертежных моделей и этапов рисования учащимся с помощью графической программы, показ этапов выполнения различных дидактических игр, задач и практических упражнений повысит их интерес к уроку.

Когда урок рисования проводится с использованием информационных технологий, это интересно и в то же время очень важно для запоминания учащимися. Теоретические и практические занятия приносят большую пользу учащимся для получения более качественных знаний.

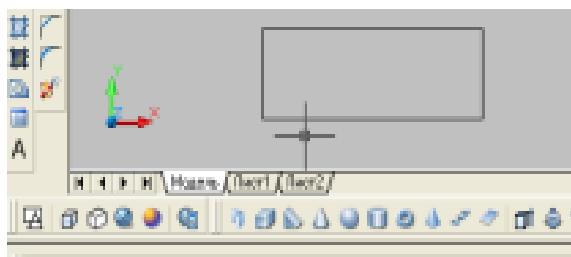
При использовании графических программ на уроках рисования учитель должен иметь теоретические и практические знания и навыки об этих программах, оптимально их использовать, адаптировать процесс графического образования к науке. Сегодняшние современные графические программы можно широко использовать на уроках рисования, а также для обучения и совершенствования своих навыков путем изучения некоторых графических программ. Программы считаются удобными для рисования различных рисунков, их анализа и редактирования.

В нашей таблице мы показали некоторые графические программы, удобные для рисования, потому что сейчас таких графических программ очень много и области применения разные.

Если учитель рисования имеет средний уровень практических знаний двух-трех из этих программ, процессы урока будут более понятными для учащихся и школьников, или они лучше овладеют рисованием, что сделает урок содержательным, несомненно.

Команды трехмерного проектирования твердых тел AutoCAD ***Изготовление параллелепипеда в программе AutoCAD.***

С помощью команды BOX параллелепипед создается следующим образом.

1-rasm.

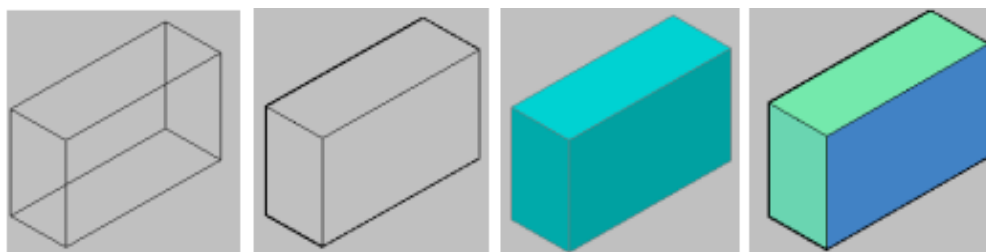
Сначала задается угол основания ящика, затем диагональ основания и, наконец, высота ящика.

Вводятся требуемые показатели и размеры, рис. 1.

Загружается восьмая кнопка «Изометрия ЛИЦА» в панели «Вид» и на экране создается призма с введенными размерами, рис. 2. Если последовательно нажать кнопки 3, 4 и 5, очевидные изометрические проекции призмы станут объемными из вида кадра, как на

рисунках 2, 3, 4, 5.

Если стороны основания и высота параллелепипеда равны, то на экране отобразится куб.

2-rasm.

3-rasm.

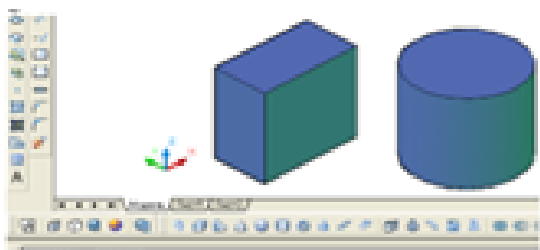
4-rasm.

5-rasm.

Поверхности в программе AutoCAD, поднимая или опуская инструмент, перетаскивая и перемещая вдоль направляющей. Создание предметов путем подъема или опускания.

Команда поднять или опустить дает высоту создателю двумерного объекта, поднимает или опускает его и позволяет создавать трехмерные объекты. Этот алгоритм команды выполняется в следующей последовательности.

Двумерный примитив (окружность, прямоугольник, треугольник, кривая и т. д.) определяется, отделяется. Вводится высота объекта. Определяется угол конусности (для конусов и пирамид). Если угол конусности отсутствует, нажимается клавиша «ВВОД» и

6-rasm.

7-rasm.

создается поверхность цилиндра или призмы, рис. 6. На чертеже прямоугольник и окружность подняты на 300 мм.

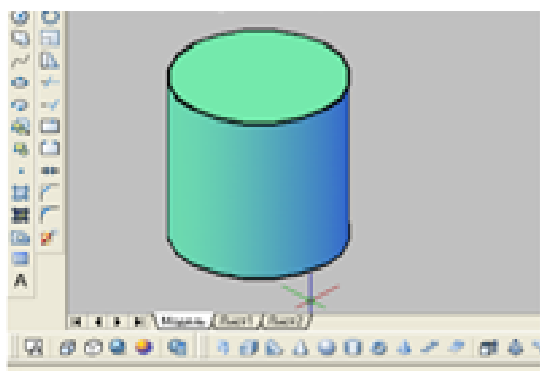
В программе AutoCADизготовление конуса.

Последовательность алгоритма выбора команды конуса для изготовления конуса в программе AutoCAD следующая.

Для изготовления конуса выбирается центр основания (круг или эллипс). Задан радиус основания 200 мм. Вводится конус высотой 500 мм и делается конус, рис. 7. Если основание конуса представляет собой эллипс, вводятся размеры эллипса.

В программе AutoCADизготовление цилиндра.

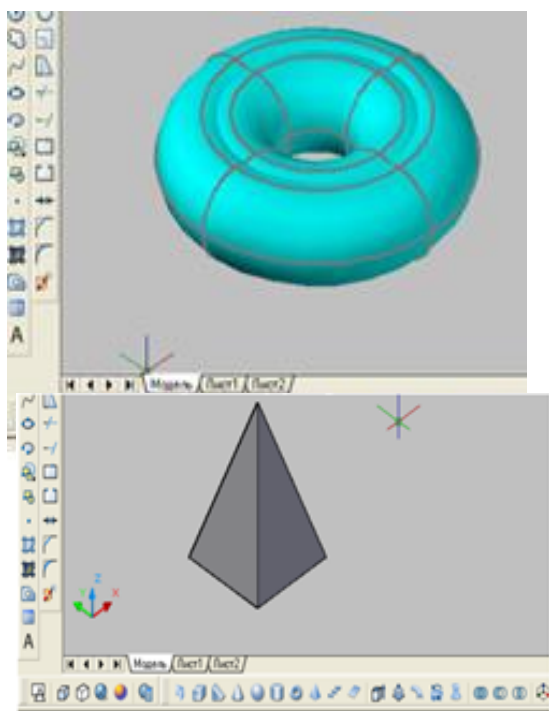
После ввода команды цилиндра для создания цилиндра путем входа в программу AutoCAD порядок ее выполнения следующий.

9-rasm.

Войдите в программу AutoCAD, и отобразится базовый центр. Базовый радиус набран, (150 мм). Вводится высота цилиндра (350 мм) и на экране создается цилиндр, рисунок 9.

В программе AutoCADделая петлю-нитку.

11-rasm.

Чтобы сделать кольцо-строку в программе AutoCAD, введя команду «кольцо-строка», алгоритм ее выполнения в следующем порядке. В программе AutoCAD, чтобы сделать кольцо - кольцо, отметьте центр кольца и введите радиус кольца (150 мм). Вводится радиус образующей окружности, (80 мм) и производится на узком экране, рис. 10.

В программе AutoCAD сделать пирамиду.

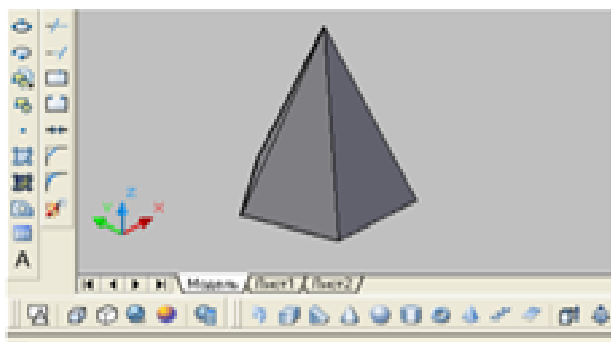
Для создания пирамиды в программе AutoCAD алгоритм создания пирамиды на верстаке путем выбора команды пирамиды следующий.

Чтобы построить пирамиду в AutoCAD, компьютеру предлагается нарисовать четырехугольную пирамиду с основанием и указать центр основания. Если нужно нарисовать такую пирамиду, то показывается центр, являющийся основанием. Вводится базовый

радиус. Вводится требуемая высота пирамиды и пирамида рисуется на экране, рисунок 11.

На экране рисуется 5-, 6- или 6-гранная пирамида на основе следующей алгоритмической последовательности.

Компьютеру предлагается нарисовать квадратную пирамиду с четырехугольным основанием и указать центр основания. Эта команда также предлагает дополнительные команды Edge/Storeny. От нее набирается буква «s», записывается клавишей «Enter», вписывается количество сторон, например 5, и указывается центр основания пирамиды.

12-rasm.

Вводится базовый радиус. Вводится требуемая высота пирамиды и на экране рисуется пятиугольная пирамида, рисунок 12.

В заключение можно сказать, что каждый человек ежедневно испытывает потребность в информационных технологиях. Например, учитель или молодой педагог должны уметь отвечать на

сегодняшние требования созвучно времени. При этом необходимо научить школьника и школьников рисовать графические программы с ИТ-технологиями и программами, которые помогут школьникам всемерно усвоить урок. Он предназначен для расширения знаний учащихся и, можно сказать, является гарантией использования специальных интерактивных методов, делающих предмет интересным, качественной организации и прохождения урока во всех аспектах.

REFERENCES

1. Мирзиёев. Шаукат. Миромонович. Новая стратегия Узбекистана. Ташкент-«Издательство Узбекистан» 2021.- 464. с.
2. Мирзиёев Шавкат Миромонович. Мы построим наше великое будущее вместе с нашим смелым и благородным народом. – Ташкент: «Узбекистан», 2017. – 488 с.
3. Мирзиёев Шавкат Миромонович. Мы решительно продолжим наш путь национального развития и поднимемся на новый уровень, Ташкент. «Узбекистан» 2017. - 592 с.
4. Мирзиёев Шавкат Миромонович. Вместе мы построим свободную и процветающую, демократическую страну Узбекистан. – Ташкент «Узбекистан» 2017. – 56 с.
5. Риксибоев Т. Компьютерная графика -Т. Крыло мысли. 2012
6. Ф. Алимов. Х. Шодметов. А. Ибрагимов. Компьютерная графика и основы - "Национальное общество философов Узбекистана" - Т. 2012.
7. Федеренко Кимаев AutoCAD. 12. 13. 14. – М. 1997 г.
8. Романичева Т.Н. 2D поиск в AutoCAD 2007-2010. Самоучка М. ДМК Пресс 2009 - 560 с
9. Чекмарев А.А. Чертежная геометрия и черчение - М. 2007. Электронное сейчас
10. Фролов С.А. Начертательная геометрия 2005. В электронном виде.
11. Островский А.И. Чертежная и начертательная геометрия. 2005. Чолатт Электрон.
12. Э.И. Розиев, А.О. Аширбоев «Методика преподавания инженерной графики» Ташкент 2010.
13. Т. Риксибоев. "Компьютер графика" Ташкент 2006г.
14. И. Рахмонов. Рисование 9 класс. Ташкент 2019. 4. В. Большаков "Инженерная компьютерная графика" С. Петербург 2004 г.

SUN'IY INTELLEKTNING TASNIFI, YARATILISH TARIXI HAQIDA

Umirbekov Arislanbek Dawitbek uli

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Nukus filiali Kompyuter injineringi fakulteti "Dasturiy injineringi" yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8273503>

Annotatsiya. Maqolada sun'iy intellekt tushunchasi va uning qamrovi, Sun'iy intellektning turlari bilan shakllari va sun'iy intellektni yaratish yo'llari haqida so'z etildi.

Kalit so'z: Sun'iy intellekt, ijodiy funktsiya, zamonaviy yondashuv, kognitiv funktsiyalar, elektromexanikadan.

CLASSIFICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE, ABOUT THE HISTORY OF ITS CREATION

Abstract. The article describes the concept of artificial intelligence and its scope, types and forms of artificial intelligence, and ways to create artificial intelligence.

Key words: Artificial intelligence, creative function, modern approach, cognitive functions, electromechanics.

КЛАССИФИКАЦИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА, ОБ ИСТОРИИ ЕГО СОЗДАНИЯ

Аннотация. В статье описывается понятие искусственного интеллекта и его объем, виды и формы искусственного интеллекта, а также способы создания искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, творческая функция, современный подход, когнитивные функции, электромеханика.

Aql-idrok, odatda, inson psixikasining xususiyati sifatida tushuniladi, bu unga tashqaridan olingan ma'lumotlarni to'ri talqin qilish va yangi vaziyatlarga moslashish imkonini beradi. Insonning kognitiv qobiliyatlari yoki kognitiv funktsiyalari bor - bu miyaning eng yuqori funktsiyalari bo'lib, ular odamni tashqi dunyo bilan bolaydi, bu sizga u haqida tasavvurga ega bo'lish va u bilan o'zaro munosabatda bo'lish imkonini beradi. Kognitiv qobiliyatlarga fikrlash, nutq, o'rganish, kosmosga yo'naltirish va boshqalar kiradi.

Aql-idrok - kognitiv qobiliyatlarning namoyon bo'lishi. Aql-idrokka ta'rif berishda "kognitiv funktsiyalar" va "ijodiy funktsiya" atamalaridan ham foydalanish mumkin, chunki bilish ijodkorlikning jihatlaridan biridir. Inson aql-zakovati unga mavjud bo'lganidan tashqari yangi narsa yaratish, ya'ni ijodiy (ijodiy) funktsiyani amalga oshirish imkoniyatini beradi. Neyrofiziologiya sohasidagi tadqiqotchilarning fikricha, kognitiv qobiliyatlar ma'lum darajada yuqori hayvonlarda ham uchraydi.

Shunday qilib, biz hayvonlarning aql-zakovatini aqliy funktsiyalar to'plami sifatida, shu jumladan fikrlash, o'rganish va muloqot qilish qobiliyati haqida gapirishimiz mumkin, agar buni instinktlar yoki shartli reflekslar bilan izohlab bo'lmasa. Inson, yuqori hayvon - bu kognitiv qobiliyatga ega bo'lgan murakkab yuqori tashkil etilgan biologik tizimlar. Agar robot kabi sun'iy tizim ham ularni namoyish eta olsa, bu tizimni sun'iy aqli tizimlar deb tasniflash mumkin. "Yaqin vaqtgacha sun'iy intellekt dastur xotirasiga o'rnatilgan yechim, deb taxmin qilingan edi, ya'ni. yangi yechim (ijodiy funktsiya) emas, balki kompyuter dasturidagi yechimni o'z ichiga olgan

algoritm... Robot texnikasi rivojlanishining boshida robot harakatlarni faqat dastur tomonidan oldindan ko'rsatilgan algoritmlar bo'yicha bajaradi, deb taxmin qilingan. Sun'iy intellekt robototexnika va dasturlashni rivojlantirishning navbatdagi bosqichidir (ularning alohida qismi), u robotga avval dasturga kiritilmagan "yangi" qarorni mustaqil ravishda qabul qilish imkoniyatini beradi". Bugungi kunda sun'iy intellekt Mustaqil fikrlash, o'rganish, qaror qabul qilish qobiliyatiga ega bo'lgan to'liq yoki qisman avtonom o'zini o'zi tashkil qilish tizimi tan olinadi.

Sun'iy intellekt - bu sun'iy intellekt tizimlarining kognitiv funktsiyalarni namoyon qilish qobiliyati: o'rganish, shu jumladan o'z tajribasidan, berilgan parametrlarga moslashish va ilgari faqat odamlar (yoki undan yuqori hayvonlar) uchun mavjud bo'lgan vazifalarni bajarish. Insoniyat o'zini Homo Sapiens turi (lotincha - aqlli odam) deb ataydi, bu aqliy qobiliyatlarning kundalik hayotda ham, o'zini o'zi anglashda ham muhimligini anglatadi. Sun'iy intellekt bo'yicha dunyodagi eng mashhur darsliklardan biri "Sun'iy intellekt: zamonaviy yondashuv" mualliflari Styuart Jonatan Russell va Piter Norvigning so'zlariga ko'ra, birinchi marta 1995 yilda nashr etilgan (kitobning to'rtinchi nashri allaqachon 2020 yilda nashr etilgan). sun'iy intellekt aqlli mavjudotlarni tushunishga va yangi aqlli shaxslarni yaratishga harakat qilmoqda. "Hech kim kelajakni batafsil bashorat qila olmasa-da, inson darajasidagi (yoki undan yuqori) aql-zakovatga ega kompyuterlar bizning kundalik hayotimizga va tsivilizatsiyaning kelajakdagi rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatishi aniq".6. Sun'iy intellekt tizimi - bu ma'lum bir fan sohalari bilan bolliq ijodiy muammolarni hal qilishga qodir bo'lgan, bilimlari intellektual tizim xotirasida saqlanadigan dasturiy-apparat majmuasi. Bunday tizim vaziyatni tahlil qilish va muayyan maqsadlarga erishish uchun muayyan darajadagi avtonomiya bilan harakatlarni amalga oshirishda oqilona xatti-harakatni namoyish etadi.

Sun'iy intellekt bo'yicha ilmiy tadqiqotlar Informatika sohasidagi mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi - elektromexanikadan matematikagacha turli bilim sohalari elementlarini birlashtirgan va algoritmlar nazariyasi, dasturlash tillari, qurilish masalalarini o'z ichiga olgan fanlararo xususiyatdagi fan bo'limi. kompyuter tarmoqlari va boshqalar. "Informatika" atamasi Rossiyada ko'pincha tarjimasiz qo'llaniladi, rus tilidagi ma'noga ko'ra unga eng yaqin atamalar "informatika" va "axborot texnologiyalari" dir. 2019 yilda Yevropa Komissiyasining Sun'iy intellekt bo'yicha ekspertlar guruhi tomonidan tayyorlangan hujjatga ko'ra, "sun'iy intellekt" atamasi aql tushunchasiga aniq ishorani o'z ichiga oladi. Biroq, mutaxassislarning fikriga ko'ra, aql (mashinalarda ham, odamlarda ham) noaniq tushuncha bo'lgani uchun, garchi uni psixologlar, biologlar va neyrofiziologlar o'rgansalar ham, sun'iy intellekt tadqiqotchilari asosan ratsionallik tushunchasidan foydalanadilar. Bu optimallashtirish va mavjud resurslarni hisobga olgan holda, ma'lum bir maqsadga erishish uchun eng yaxshi harakatni tanlash qobiliyatini anglatadi. Shunday qilib, aqlning ideal tushunchasi ratsionallik bilan bolliq.

Informatika sohasidagi mutaxassislardan so'ng, yuristlar qonun nuqtai nazaridan sun'iy intellektning ta'rifini shakllantirishga harakat qilmoqdalar, advokatlarning pozitsiyalari ko'pincha farqlanadi. Qonunda "sun'iy intellekt" tushunchasining ta'rifiga misol sifatida 2020 yil 24 apreldagi Federal qonunning 2-moddasida mavjud bo'lgan ta'rifga e'tibor qaratish mumkin Rossiya Federatsiyasi sub'ekti - shaharda razvedka. federal ahamiyatga ega Moskva va "Shaxsiy ma'lumotlar to'risida" Federal qonunining 6 va 10-moddalariga o'zgartirishlar kiritish."Sun'iy intellekt - bu insonning kognitiv funktsiyalarini taqlid qilish (shu jumladan o'z-o'zini o'rganish va oldindan belgilangan algoritmsiz echimlarni topish) va hech bo'lmaganda inson intellektual

faoliyati natijalari bilan taqqoslanadigan aniq vazifalarni bajarishda natijalarga erishish imkonini beruvchi texnologik echimlar to'plami. Texnologik yechimlar majmuasiga axborot-kommunikatsiya infratuzilmasi (shu jumladan, axborot tizimlari, axborot va telekommunikatsiya tarmoqlari, axborotni qayta ishlashning boshqa texnik vositalari), dasturiy ta'minot (shu jumladan, mashinani o'rganish usullaridan foydalanadiganlar), ma'lumotlarni qayta ishlash jarayonlari va xizmatlari hamda yechimlarni izlash kiradi.

Demak, sun'iy intellekt tizimi dasturiy-apparat majmuasi bo'lib, u apparat va dasturiy ta'minotni o'z ichiga oladi. Uskuna kompyuter yoki AI mashinasining barcha jismoniy qismlarini, ya'ni tizimni tashkil etuvchi elektron va mexanik qismlarni o'z ichiga oladi. Dasturiy ta'minot mashinani boshqarish uchun ishlatiladigan dasturlarni o'z ichiga oladi. Kompyuter olimlari ko'pincha bu qismlarni "qattiq" va "yumshoq" deb atashadi. Oddiy qilib aytganda, sun'iy intellekt tizimi - bu avvallari odamlarga xos bo'lgan funktsiyalarni bajarishga qodir kompyuter. Sun'iy intellekt tizimlarining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardir: - axborotni qidirish, saqlash va o'zgartirish imkonini beruvchi bilimlar bazasi;

- muammoni hal qiluvchi, ya'ni unga o'rnatilgan strategiya tufayli echimlarni topishga qodir blok; - odam bilan muloqot qilish uchun aqlli interfeys. Biz sun'iy intellekt haqida hodisa sifatida, texnologiyalar guruhi va ilmiy-texnik yo'nalish sifatida gapirishimiz mumkin. Sun'iy intellektning hodisa sifatida timsolidir - bu tegishli texnologiyalar asosida yaratilgan sun'iy intellektning o'ziga xos tizimi (dasturiy-apparat kompleksi).

Sun'iy intellekt texnologiyalari - bu intellektual faoliyat bilan boliq inson faoliyatini sun'iy modellashtirish muammolarini hal qilishga imkon beruvchi texnologiyalar (subtexnologiyalar) ning butun guruhi. Sun'iy intellekt texnologiyalari tegishli ilmiy-texnik yo'nalish doirasida ishlab chiqiladi va takomillashtiriladi, uning maqsadi inson ongi bilan an'anaviy boliq bo'lgan qobiliyatlarga ega sun'iy intellekt tizimlarini yaratish va amalga oshirish: tilni tushunish, o'rganish, fikr yuritish, muammolarni hal qilish va boshqalar. Texnologik yechimlar majmui axborot-kommunikatsiya infratuzilmasi va mashinalarni o'rganish usullaridan (Machine Learning), katta ma'lumotlar massivlarini qayta ishlash jarayonlari va xizmatlaridan (Katta ma'lumotlar) foydalanadigan dasturiy ta'minotni va echimlarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Ko'rib turganingizdek, sun'iy intellekt texnologiyalari insonning ijodiy funktsiyasini taqlid qilish, kognitiv qobiliyatlarni namoyish etish imkonini beruvchi texnologik echimlar to'plamini tashkil qiladi. Ushbu texnologiyalarga asoslangan echimlar, ularga yuklangan vazifalarni bajarishda, hech bo'lmaganda insonning intellektual faoliyati natijalari bilan taqqoslanadigan natijalarni ko'rsatadi va ulardan sezilarli darajada oshadi.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining asosiy kichik guruhlari (subtexnologiyalar) quyidagilarni o'z ichiga oladi: 1) kompyuter ko'rish texnologiyalari; 2) tabiiy tillarni qayta ishlash texnologiyalari; 3) nutqni aniqlash va sintez qilish texnologiyalari; 4) mashina tavsiyalari va qarorlarni qo'llab-quvvatlash texnologiyasi Kompyuterni ko'rish sohasidagi texnologik echimlar ob'ektlarni topish, kuzatish va tasniflash, video va foto tasvirlarni sintez qilish imkonini beradi. Tabiiy tilni qayta ishlash nutqni tushunish va mazmunli matnni olishga, odam kompyuter bilan aloqa qilganda tabiiy tilda muloqot qilish imkoniyatini yaratishga qaratilgan. Nutqni aniqlash va sintez qilish texnologiyalari ozaki so'rovni matnga tarjima qilish, ovozning tembri va ohangini tahlil qilish, his-tuyularni tan olish va nutqni sintez qilish imkonini beradi. Masalan, bu ma'ruzachining shaxsini tasdiqlash yoki nutqidagi yashirin tarkibni qidirish uchun ishlatilishi

mumkin. Qarorlarni qo'llab-quvvatlashning aqlli tizimlari inson aralashuvisiz jarayonlarning bajarilishini ta'minlaydi, yechim tanlashda yordam beradi, ob'ektlarni bashorat qiladi.

REFERENCES

1. Абышко А.О., Сабиров Г.С. Искусственный интеллект и произведения машинного творчества: применимость опыта стран общего права к российскому регулированию // Патенты и лицензии. Интеллектуальные права. 2021. № 12. С. 60–72.
2. Аверинская С.А., Севостьянова А.А. Создание искусственного интеллекта с целью злонамеренного использования в уголовном праве Российской Федерации // Закон и право. 2019. № 2. С. 94–96.
3. Аверкин А.Н., Гаазе-Рапопорт М.Г., Поспелов Д.А. Толковый словарь по искусственному интеллекту. М.: Радио и связь. 1992. 256 с.
4. Алексеев Н.В. Искусственный интеллект и роботизация: правовые проблемы интеллектуальной собственности // Право интеллектуальной собственности. 2019. № 3. С. 42–46.
5. Алексеева Е.А. Противостояние символизма и коннекционизма в истории развития искусственного интеллекта // Электронный научнообразовательный журнал «История». 2020. Т. 11. № 11 (97). С. 30.
6. Алексеенко А.П. Регулирование использования поисковых алгоритмов в соответствии с Законом КНР «Об электронной коммерции» // Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. 2020. Т. 12. № 2. С. 118–126.
7. Tajimuratova, S. (2023). FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY. *Modern Science and Research*, 2(5), 196-203.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS PART OF END-TO-END DIGITAL TECHNOLOGIES

Umirbekov Arislanbek Dawitbek uli

Student of "Software Engineering" department, Faculty of Computer Engineering, Nukus Branch, Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khorazmi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8274197>

Abstract. *This article describes the technologies that ensure the digital transformation of the economy and society.*

Keywords: *Artificial intelligence, economy, "end-to-end", digital technology, social sphere*
ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ЧАСТЬ СКВОЗНЫХ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. *В данной статье описаны технологии, обеспечивающие цифровую трансформацию экономики и общества.*

Ключевые слова: *Искусственный интеллект, экономика, «сквозь», цифровые технологии, социальная сфера*

Digital technologies are technologies that ensure the digital transformation of the entire economy and society, based on the storage and transmission of information in a digitized format. Artificial intelligence technologies are a group of digital technologies that make it possible to perform tasks that previously required the use of human cognitive abilities (speech and visual recognition, analytical decision-making, complex logical operations, predicting the future based on collected data, etc.) This group of technologies is closely related to other groups of digital technologies called "end-to-end". Currently, a large-scale national program "Digital economy of the Russian Federation" is being implemented in Russia. It was developed in accordance with the Decree of the President of the Russian Federation dated May 7, 2018 No. 204 "On the national goals and strategic tasks of the development of the Russian Federation until 2024". approved at the meeting of the Presidium of the Council. Among the tasks of the National Program "Digital Economy of the Russian Federation":

- 1) development and implementation of "end-to-end" digital technologies based mainly on local developments;
  - 2) transformation of the priority sectors of the economy and social sphere, including tax compliance, education, industry, agriculture, construction, urban economy, transport and energy infrastructure, financial services by introducing digital technologies and platform solutions;
  - 3) introduction of digital technologies and platform solutions in the fields of public administration and public service provision, including for the interests of the population and small and medium-sized businesses, including individual entrepreneurs;
  - 4) creation of a system of legal regulation of the digital economy based on a flexible approach in each field, as well as the introduction of civil transactions based on digital technologies, etc.
- The passport of the National Program "Digital Economy of the Russian Federation" was developed by the Ministry of Digital Development, Communications and Mass Media of the Russian Federation, which includes six federal projects: - "Digital Technologies"; - "Regulatory regulation of the digital environment"; - "Information infrastructure"; - "Personnel for the digital economy"; - "Information security"; - "Digital state

administration". The federal project "Digital technologies" is one of the six projects prepared, as we see. It is this project that involves the development and implementation of all "end-to-end" digital technologies. In August 2020, one more project was added to the projects listed above - the seventh "Artificial Intelligence" Federal project approved by the Digital Development Commission under the Government of the Russian Federation. This shows the most important role of artificial intelligence technologies among other digital technologies. Now, with the development of artificial intelligence, other activities should be carried out within the framework of a new project. The development of legal regulation of all technologies is carried out in accordance with the federal project "Regulation of the Digital Environment", which is common to all "end-to-end" technologies. The measures included in each of the seven federal projects allow talking about the digital transformation of all areas of society. Thus, the "Personnel for the Digital Economy" project includes the restructuring of the educational system for the training of personnel who meet the new requirements for the basic competencies of the digital economy, the "Digital Public Administration" project includes public services and services to public services. implies showing. digital format, introduction of end-to-end platform solutions in public administration, and the "Regulation of the Digital Environment" project is aimed at making relevant changes to the legislation and developing new technical standards. Implementation of each of the projects requires extensive use of digital technologies in practice. What is meant by "end-to-end" digital technologies?

These are the main scientific and technical fields that have the greatest impact on the development of markets. This was stated for the first time in the program "National Technology Initiative (NTI)" of Russia. 17- a long-term interagency program of public-private partnership to support the development of new promising markets based on high-tech solutions. According to the text of the "National Technology Initiative (NTI)" program developed in 2016, "end-to-end" digital technologies will determine the development of the Russian and world economy in 15-20 years. End-to-end digital technologies initially included: big data, neurotechnologies, artificial intelligence, distributed ledger systems, quantum technologies, new manufacturing technologies, industrial internet, robotics and sensor components, wireless communication technologies, virtual and augmented reality technologies. These technologies are included in the list available in the first version of the state program "Digital economy of the Russian Federation" in 182017. The program provided for the possibility of changing the list with the emergence of new technologies, that is, the list of "end-to-end" technologies is not closed and may change depending on the level of development of certain technologies and the possibilities of applying solutions. based on these technologies in practice. The federal project "Digital technologies"¹⁹ was developed in 2018-2019 on the basis of the program "Digital economy of the Russian Federation" in connection with the creation of its "successor" - the National program "Digital economy of the Russian Federation", and the following seven groups are classified. "end-to-end" digital technologies:

- 1) artificial intelligence technologies and neurotechnologies;
- 2) components of robotics and sensors;
- 3) virtual and augmented reality technologies;
- 4) new production technologies ("smart manufacturing" technologies (Smart Manufacturing), digital design (Smart Design), additional technologies, etc.);
- 5) distributed ledger systems;

- 6) wireless communication technologies;
- 7) quantum technologies.

For the implementation of the federal project "Digital technologies", roadmaps for the development of each group of such technologies have been developed, since October 2019, seven roadmaps have been posted on the website of the Ministry of Digital Development, Communications and Mass Media of the Russian Federation. The road maps for the development of each of the "end-to-end" digital technologies list the means of supporting the development of the relevant technologies (groups of technologies) at the state level, including by making the necessary changes to the legislation. Despite the fact that only seven groups of "end-to-end" digital technologies are listed in the list, in addition to those listed above, technologies for working with large data (Big Data) and industrial "Internet of Things" technologies (Industry Internet of Things), IIoT) can also be named as such technologies. As mentioned above, these technology groups were included in the list according to the first version of the state program "Digital economy of the Russian Federation" in 2017, in addition, in 2020, along with seven "to the last" groups. "end" digital technologies were named, they were included in the top ten promising technologies. Resolution No. 1750 of the Government of the Russian Federation dated October 28, 2020 regarding these promising technologies. Creation of experimental legal regimes, i.e. intensive implementation in practice formation of the legal basis for The development of "end-to-end" technologies, their introduction into the sphere of production and service is encouraged by almost all countries, because it allows to increase the level of technological development of the country and the competitiveness of the national economy. other countries. Such technologies are the basis of the digital transformation of society, are integrated into all aspects of activity and require large-scale changes in production culture, change the principles of creating products and providing services. At the end of the 20th century, technologies of similar importance were called "disruptive" (Disruptive Technologies or Disruptive Innovations). The term "disruptive innovation" was first used by the American researcher Clayton Christensen in the book "The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail". described the model of the impact of new technologies on the company's activity, which leads to the loss of their positions in the market, because when their products are not competitive, the previously established parameters of competition lose their value. Based on the "end-to-end" name of a number of digital technologies, it is clear that they will not develop in isolation. For example, artificial intelligence technologies are closely related to robotics technologies in that the product is not only a software robot designed to perform a precisely programmed sequence of actions within a process, but also an "intelligent" robot with artificial intelligence. possible The capabilities of artificial intelligence systems and industrial "Internet of Things" technologies make it possible to create "smart" production facilities - Smart Manufacturing - which can work without human intervention or without any participation, as they combine intelligent process control systems and control systems. to unite organizations of any profile into a single structure. It is a fully automated production, and the information received from the sensors is processed by systems using big data technologies. In turn, the development of wireless communication technologies serves to create "smart" productions. The development of artificial intelligence depends on the possibilities of processing large data: the more and "cleaner" the data, that is, the more accurate, the faster the artificial intelligence improves. Advances in quantum technologies are capable of taking large-

scale data processing to a new level and speeding up the machine learning algorithms used to develop artificial intelligence. The development of wireless communication technologies helps to create "smart" productions. The development of artificial intelligence depends on the possibilities of processing large data: the more and "cleaner" the data, that is, the more accurate, the faster the artificial intelligence improves. Advances in quantum technologies are capable of taking large-scale data processing to a new level and speeding up the machine learning algorithms used to develop artificial intelligence. The development of wireless communication technologies helps to create "smart" productions. The development of artificial intelligence depends on the possibilities of processing large data: the more and "cleaner" the data, that is, the more accurate, the faster the artificial intelligence improves. Quantum Advances in technology are able to take the processing of large volumes of data to a new level and accelerate the machine learning algorithms used to develop artificial intelligence. The relationship between artificial intelligence technologies and neurotechnologies is so close that they are often grouped together in digital technology development policy documents. Neurotechnology is a group of technologies that is widely spread in practice due to the development of neurosciences (neurophysiology, neurobiology, neuroengineering, neuroinformatics, etc.). They allow to understand the structure of the brain, to have an idea about the mind, thought processes and higher mental functions. Using neurotechnologies, neurointerfaces are designed to exchange information between the brain and the computer. The future compatibility of artificial intelligence technologies with neurotechnologies makes it possible to predict the creation of human-machine hybrid intelligence.

REFERENCES

1. В.П. Базы данных. Книга 2 распределенные и удаленные базы данных: учебник.// Москва ИД «ФОРУМ» - ИНФРА- М. -2018. - С 261.
2. Голицына О.Л. Базы данных: учеб. Пособие // - 4-е изд., перераб. И доп. — М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2018. —400 с.
3. Мартишин С.А. Базы данных. Практическое применение СУБД SQL -и NoSQL — типа для проектирования информационных систем: учеб. Пособие // - Москва: ИД «ФОРУМ» - ИНФРА-М, 2019, - 368 с.
4. Rahul Batra. SQL Primer An Accelerated introduction to SQL Basics. / Gurgaon, India. 2019. -P 194.
5. Ноликов А.М. Безопасность Oracle глазами аудитория: нападение и чатцита. - Москва. 2017. -336 с.
6. Usmonov J.T., Xujaqulov T. A. Ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimi/ o'quv qo'llanma. - T. : Aloqachi, 20! 8. - 96 b.
7. Usmonov J. T., Xujaqulov T. A. Ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimi fanidan labomloriya ishlarini bajarish bo'yicha uslubiy ko'rsatma - T. : TATU. 2016. - 55 b.
8. Eric Redmond, Jim R. Wilson. A Guide to Modern Databases and the NoSQL Movemen AQSH, 2015. - 347 с.
9. 9 Tajimuratova, S. (2023). FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY. Modern Science and Research, 2(5), 196-203.

ОБЛАСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Умирбеков Арысланбек Даўытбек улы

Студент кафедры «Программная инженерия» факультета компьютерной инженерии Нукусского филиала Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8274221>

Аннотация. В данной статье искусственный интеллект в электроэнергетике рассматривается при проектировании и оценке надежности оборудования, при прогнозировании потребности в энергоресурсах, при автоматизации обслуживания клиентов, при оптимизации профилактического обслуживания оборудования, а также в Эффективность производства.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, преобразующий эффект, телекоммуникации, инфраструктура, автономность.

SCOPE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Abstract. In this article, artificial intelligence in the electric power industry is considered in the design and evaluation of equipment reliability, in forecasting the need for energy resources, in automating customer service, in optimizing preventive maintenance of equipment, as well as in production efficiency.

Keywords: Artificial intelligence, transformative effect, telecommunications, infrastructure, autonomy.

Искусственный интеллект может использоваться практически во всех сферах деятельности и предоставлять людям новые возможности. Искусственный интеллект может использоваться для освобождения людей от монотонных задач, автоматизации опасных видов работ, поддержки принятия решений и поддержания связи между людьми. Использование искусственного интеллекта может улучшить благосостояние общества и качество жизни людей. По своему преобразующему воздействию на общество искусственный интеллект можно сравнить с электричеством, которое в свое время полностью изменило производство, вывело экономику на принципиально новый уровень развития, изменило технологический уклад мира. Внедрение искусственного интеллекта в отрасль ускоряет цифровизацию экономики, стимулирует развитие информационной и телекоммуникационной инфраструктуры в нашей стране, увеличивает долю отечественного программного обеспечения на внутреннем и внешнем рынках. Технологии искусственного интеллекта используются практически во всех отраслях, как в торговле, так и в обрабатывающей промышленности. Среди сфер, где внедряются продукты этой технологии «три-в-три» и строятся процессы с участием систем искусственного интеллекта, можно назвать космическую промышленность, металлургию, топливную промышленность, химическую промышленность, машиностроение и металлообработка, деревообрабатывающая промышленность, легкая и пищевая промышленность и т.д. В промышленности искусственный интеллект используется для прогнозирования производительности разрабатываемой продукции, автоматизации сборочных линий, сокращения брака, улучшения логистики, повышения безопасности производственных процессов за счет использования автономного оборудования, предотвращения простоев.

Отраслевая технология «Интернета вещей» получила название «умные фабрики» или «умные фабрики» (Smart Factory). позволяет творить. Высокотехнологичное оборудование и интеллектуальные системы управления «умных заводов» умеют самоорганизовываться. Такие заводы позволяют производить индивидуализированную продукцию с оптимальным производственным циклом за счет массового производства. Модель «умной фабрики» признана рядом современных экономистов экономически привлекательной, ее часто называют «фабрикой будущего». Реализуются проекты предприятий, построенных или реконструированных по этой модели. Переход на роботизированное производство и модель «умной фабрики» даст радикальный толчок к снижению себестоимости продукции, что позволит экономить ресурсы, оптимизировать процессы и наладить производство. В электроэнергетике искусственный интеллект можно использовать для проектирования и оценки надежности оборудования, прогнозирования потребности в энергии, автоматизации обслуживания клиентов, оптимизации профилактического обслуживания оборудования, повышения эффективности производства, снижения потерь и оптимизации энергоресурсов, он используется для предотвращения зуда. Применение искусственного интеллекта в сфере транспорта осуществляется за счет использования беспилотных транспортных средств, оптимизации маршрута с учетом прогнозирования транспортных потоков, предотвращения опасных ситуаций и обеспечения безопасности вождения путем прогнозирования неисправностей. С помощью искусственного интеллекта в сельском хозяйстве можно повысить эффективность селекционных процессов и производительность, снизить стоимость ремонтов за счет прогнозирования поломок техники. Благодаря развитию «Интернета вещей» распространение искусственного интеллекта в сельском хозяйстве происходит путем создания: - «умных ферм» - автономных роботизированных комплексов, предназначенных для разведения и содержания животных в автоматическом режиме; - «умные поля», оснащенные интеллектуальными системами, которые анализируют информацию о состоянии агробиоценоза, принимают управленческие решения и реализуют их с помощью робототехники; - «умные теплицы» как автономные роботизированные и изолированные комплексы для получения растительной продукции в автоматическом режиме. На стыке транспортного сектора и сельского хозяйства сегодня происходит «технологический сдвиг» — начинают распространяться автономные комбайны. Это связано со строгими законодательными и нормативными требованиями, предъявляемыми к движению по дорогам общего пользования в сельском хозяйстве Ограничений нет. В ритейле искусственный интеллект уже используется для снижения влияния человеческого фактора, прогнозирования спроса и моделей поведения покупателей, роботизации складов и автоматизированной доставки товаров покупателям. В банковском секторе – оценка кредитоспособности заемщиков, разработка новых банковских продуктов, создание чат-ботов, в том числе голосовых систем обработки запросов клиентов, повышение безопасности транзакций.

В медицине технологии искусственного интеллекта могут улучшить диагностику, разработать новые лекарства, проводить роботизированные операции и сократить время лечения за счет точного использования устройств на основе данных пациентов. В сфере образования – в качестве репетиторских приложений для создания индивидуальных уроков, автоматизированной оценки знаний, анализа поведения учащихся и профессиональных

навыков учителей. В сфере обороны искусственный интеллект интенсивно используется для разработки боевых роботов и программ, способных участвовать в кибервойнах. Актуальными областями применения искусственного интеллекта являются все технологии и технологические решения, где искусственный интеллект используется как обязательный элемент, в частности робототехника и управление беспилотными транспортными средствами. Если обратиться к «Дорожной карте» «сквозного» развития цифровой технологии «Робототехника и сенсорные компоненты», то можно увидеть список, включающий: - сельское хозяйство, лесное хозяйство, рыболовство и рыбоводство (уход за растениями, сбор урожая), уход за животными, мониторинг сельскохозяйственных угодий, мониторинг состояния лесов); - добыча полезных ископаемых (поиск подземных и подземных полезных ископаемых, диагностика месторождений, картирование, помощь в процессе добычи); - производственные линии (приемка, погрузка/разгрузка, нанесение и распыление клея, упаковка, штабелирование, маркировка); - строительство (надзор за объектами строительства, демонтаж зданий и сооружений, уборка строительных площадок, земляные работы, остекление, внутренняя и наружная отделка, штукатурные и малярные работы); - продажи (консультации клиентов, инвентаризация стеллажей, выкладка товара, упаковка, прием заказов, движение товара); - транспортировка и хранение (сортировка, упаковка, отгрузка товара); - гостиницы и предприятия общественного питания (консультирование клиентов, приготовление пищи, размещение продуктов); - обучение (обучение на киберфизических тренажерах - инструкторы); - налоговая экономия и социальные услуги (регистрация больных и сопровождающих их, хирургия своевременная помощь, реабилитация больных) и другие. Сегодня в юриспруденции широко используется одна из четырех основных субтехнологий искусственного интеллекта — машинные рекомендации и технология поддержки принятия решений.

REFERENCES

1. В.П. Базы данных. Книга 2 распределенные и удаленные базы данных: учебник.// Москва ИД «ФОРУМ» - ИНФРА- М. -2018. - С 261.
2. Голицына О.Л. Базы данных: учеб. Пособие // - 4-е изд., перераб. И доп. — М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2018. —400 с.
3. Мартишин С.А. Базы данных. Практическое применение СУБД SQL -и NoSQL — типа для проектирования информационных систем: учеб. Пособие // - Москва: ИД «ФОРУМ» - ИНФРА-М, 2019, - 368 с.
4. Rahul Batra. SQL Primer An Accelerated introduction to SQL Basics. / Gurgaon, India. 2019. -P 194.
5. Ноликов А.М. Безопасность Oracle глазами аудитория: нападение и чатчита. - Москва. 2017. -336 с.
6. Usmonov J.T., Xujaqulov T. A. Ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimi/ o'quv qo'llanma. - T. : Aloqachi, 20! 8. - 96 b.
7. Usmonov J. T., Xujaqulov T. A. Ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimi fanidan labomloriya ishlarini bajarish bo'yicha uslubiy ko'rsatma - T. : TATU. 2016. - 55 b.
8. Eric Redmond, Jim R. Wilson. A Guide to Modern Databases and the NoSQL Movement AQSH, 2015. - 347 с.

9. Tajimuratova, S. (2023). FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY. Modern Science and Research, 2(5), 196-203.

MAMLAKATIMIZDA ONA TILI O'QITISH METODIKASINING ILMIY ASOSLARI HAQIDA

Norboyeva Inobat

Samarqand viloyati Pastdarg'om tuman MMTBga qarashli 124-umum o'rta ta'lim maktabi ona-tili va adabiyot fan o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8285597>

Annatsiya. Ushbu maqolada metodik fan sifatida ona tili o'qitish metodikasi maktabda o'qitishning o'quvchilar nutqining yaxshi rivojlanishiga kafolat beradigan tilni har tomonlama bilishning ijtimoiy rolini tushuntiradigan yo'llari bilan ta'minlashi kerak. Demak, nutq o'stirish maktabning muhim vazifasidir.

Kalit so'zlar: ona tili, pedagogik psixologiya, adabiyot.

О НАУЧНЫХ ОСНОВАХ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ РОДНОМУ ЯЗЫКУ В НАШЕЙ СТРАНЕ

Аннотация. В данной статье методика обучения родному языку как методической дисциплине должна предусматривать способы обучения в школе, объясняющие социальную роль всестороннего знания языка, гарантирующего хорошее развитие речи учащихся. Следовательно, развитие речи-важная задача школы.

Ключевые слова: родной язык, педагогическая психология, литература.

ABOUT THE SCIENTIFIC BASIS OF THE METHODOLOGY OF TEACHING THE NATIVE LANGUAGE IN OUR COUNTRY

Abstract. In this article, the methodology of teaching native language as a methodological subject should provide ways in which teaching at school explains the social role of comprehensive knowledge of the language, which guarantees the good development of students' speech. So, growing speech is an important task of the school.

Keywords: native language, pedagogical psychology, literature.

Dunyoni bilish nazariyasi ona tili o'qitish metodikasining metodologik asosi hisoblanadi. Metodikaning amaliy ahamiyati o'quvchilarning til boyligini har tomonlama to'liq bo'lib olishlarini ta'minlashdir. Buning uchun biz quyidagilarni yodda tutushimiz lozim: til kishilar o'rtasidagi aloqaning zaruriy vositasidir; tilsiz jamiyatning yashashi mumkin emas; tilning aloqa vositasi sifatidagi ahamiyati uzluksiz ortib boradi; maktabning vazifasi tilni aloqa-kishilar orasidagi munosabatning rivojlangan nozik quroliga aylantirish hisoblanadi. Til oqilona, mantiqiy bilish vositasidir; til birliklari va formalari yordamida bilish jarayonida umumlashtirish, tushunchani muhokama va xulosa bilan bog'lash amalga oshiriladi; til va nutq tafakkur bilan uzviy bog'lanadi; biz fikrni nutqda shakllantiramiz; tilni egallash va nutqni o'stirish bilan o'quvchining fikrlash qobiliyati ham o'sadi. Amaliyot kishi bilimining manbai va harakatlantiruvchi kuchi, haqiqat mezoni va bilim tojidir. Analitik-sintetik ishlar yordamida til ustida kuzatishdan umumiy xulosa chiqarishga, nazariy ta'rif va qoidaga, shular asosida og'zaki va yozma tarzdagi jonli nutqiy aloqaga, to'g'ri talaffuzga o'tadilar. Ular kuzatish jarayonida bilib olgan, uzlashtirgan qoidalarini amaliyotga tatbiq etadilar.

Metodika bilish nazariyasidan tashqari, yangi fanlar, xususan, psixologiya, pedagogika ma'lumotlariga tayanadi. Pedagogik psixologiya bilimlarning o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishini, ko'nikma va malakalarning shakllanish jarayonini tekshiradi. Metodika

psixolingvistika bilan ham bog'liq. Metodikaga psixolingvistika nutq haqida, uni talab qiluvchi sabablar, nutq turlari, nutqni qabul qiluvchi signallar va boshqalar haqida ma'lumot beradi. Shuningdek, metodika, didaktika, umumiy pedagogika bilan o'zaro bog'liq. Ona tili o'qitish metodikasni ona tilning ma'lum qismini amaliy, ma'lum qismini nazariy egallashni nazarda tutadi. Shuning uchun ona tili - lingvistika metodikasining muhim asosi hisoblanadi.

Savod o'rgatish metodikasini ishlashda fonetika, fonologiya, grafika asos bo'ladi. Lug'at ishini tashkil etishda leksikologiya, so'z tarkibi, so'z yasalişini o'rganishda so'z yasalişini, etimologiya, grammatika asos bo'lsa, morfologiya va sintaksis til qurilişini haqida tushuncha hosil qilishda, to'g'ri yozuvga o'rgatishga orfografiya nazariyasiga asoslanadi.

O'qish metodikasi adabiyot nazariyasiga asoslanadi. Chunki o'quvchilar badiiy asarni amaliy tarzda tahdil qiladilar. Boshlang'ich sinflarda adabiyotshunoslikdan nazariy ma'lumot berilmaydi, ammo metodika adabiy asarning yaratilish qonuniyatlarini va uning o'quvchilarga ta'sirini ayniqsa, adabiyotshunoslikka oid mavzulardan asarning g'oyaviy mazmuni, uning mavzusi va mazmunini, qurilişini, janri, tasvirik vositalarini hisobga olish zarur.

O'quvchilarga ona tilni o'rgatish, ularni tarbiyalash, har tomonlama o'stirish vazifasidan kelib chiqib, bilish nazariyasiga asoslanib, barcha yaqin, o'zaro bog'liq fanlar tavsiyalariga asoslanib ona tili o'qitish metodikasi o'z tamoyillarini ishlab chiqadi. Bu tamoyillar umumdidaktik tamoyillardan tashqari tamoyillar bo'lib, o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi o'quv mehnatining yo'nalishlarini belgilab beradi.

Ona tili o'qitish tamoyillari 5 ta:

1. Til materiyasiga, nutq organlarining o'sishiga, nutq malakalarining to'g'ri rivojlanishiga e'tibor berish tamoyili. Nutq, til qonuniyatlariga, oz bo'lsa-da, e'tibor bermaslik amaliy nutq faoliyatini egallashga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, fonetik ko'nikmalarga yetarli e'tibor berilmasa imloviy savodxonlikka putur yetadi. Bu ta'lim tamoyili tildan olib boriladigan mashg'ulotlarda eshtuv va ko'ruv kursatmaliligini ta'minlashni va nutq organlarini mashqlantirishni (gapirib berish, ifodali o'qishni ichida, gapirishni) talab etadi.

2. Til ma'nolarini (leksik, grammatik, morfemik, sintaktik ma'nolarini) tushunish printsipli. So'zni, morfemani, so'z birikmasini, gapni tushunish borliqdagi ma'lum voqea-xodisalar o'rtasidagi bog'lanishni aniqlash demakdir. Til ma'nolarini tushunish tamoyiliga amal qilishning sharti tilning xamma tomonlarini, tilga oid barcha fanlar (grammatika, leksika, fonetika, orfografiya, stilistika) ni o'zaro bog'langan xolda o'rganish xisoblanadi. Masalan, morfologiyani sintaksisga tayangan xoldagina o'rganish, o'zlashtirish mumkin. Sintaksisni o'rganishda esa morfologiyaga suyaniladi, orfografiya fonetika, grammatika, so'z yasalişiga suyanadi va x.q. So'zni morfemik tomondan taxlil qilish uning ma'nosini tushunishga yordam beradi. Tilning xamma tomonlari bir-biri bilan o'zaro bog'langan bo'lib, o'qitishda buni albatta xisobga olish kerak.

3. Tilga sezgirlikni o'stirish prinsipi. Til - juda murakkab xodisa, uning tuzilishini, sistemasini faxmlab olmay turib, sal bo'lsa-da, uning qonuniyatlarini, o'xshashliklarini o'zlashtirmay turib uni yo'dda saqlab bilmaydi. Bola gaplashish, o'qish, eshitish bilan til materiallarini yig'adi, uning qonunlarini o'zlashtiradi. Natijada kishida tilga sezgirlik (til xodisalarini tushunish) xususiyati shakllanadi: tilni egallash mumkin emas.

4. Nutqning ifodaliligiga baho berish tamoyili. Bu tamoyil til hodisalarini tushunmay turib savodli yozish, nutq madaniyati vositalarining xabar berish funksiyasini tushunish bilan bir

qatorda, uning ifodalilik (uslubga oid) funksiyasini tushunishni, mazmuninigina emas, balki soʻz va nutq oborotlarining, tilning boshqa badiiy-tasviriy vositalarining hissiy ottenkalarini ham tushunishni kuzda tutadi. Bu tamoyilga amal qilish uchun, birinchn navbatda, badiiy adabietlardan, shuningdek, tilning funktsional-stilistik xususiyatlari anik ifodalangan boshka matnlardan foydalanish talab etiladi.

5. Ogzaki nutkni yoema nutkdan oldin oʻzlashtirish tamoyili. Bu tamoyil xam kishi nutqining rivojlanishiga ta'sir etadi va til oʻqitish metodikasini tuzishda xizmat qiladi.

Metodika tamoyillari, didaktika tamoyillari kabi oʻqituvchi bilan oʻquvchining maqsadga muvofik; faoliyatini belgilashga, ularning birgalikdagi ishlarida qulay yoʻnalishini tanlashga yordam beradi, metodikaning fan sifatida nazariy asoslash elementlaridan biri boʻlib xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Toshkent sh., 2020-yil 20-oktabr, PF-6084-son
2. Ibrohim Haqqul. Mushohada yog`dusi. T- 2009.

KESARCHA KESISH OPERATSIYASI
Shakarov G'iyosiddinkichkina Baxodirovich

Jizzax viloyat Perinatal markazi shifokori
Tel: +998918550401

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8285860>

Annotatsiya. Agar bir necha asr avvalgi tarixga qarasaq, farzand dunyoga keltirish jarayoni ulkan tashvish va ayollarning qo'rquvlariga sabab bo'lib kelgan. Tug'ilish sohasidagi muhim rivojlanishlardan biri bu kesarcha kesish operatsiyasi hisoblaadi. Bolani onaning qorin va bachadon devorlarida kesma orqali tug'ishni o'z ichiga olgan ushbu jarrohlik amaliyoti murakkab evolyutsiyani boshdan kechirdi, ona va chaqaloq salomatligi natijalarini shakllantirdi va tibbiy zarurat, tanlov va ta'sir haqida munozaralarni keltirib chiqardi. Ushbu maqolada biz kesarcha kesish operatsiyalarining tarixi, sabablari, foydalari, xatarlari va ijtimoiy oqibatlarini o'rganamiz.

Kalit so'zlar: Kesarcha kesish operatsiyasi, tug'ruq jarayoni, ona va bola salomatligi, jarrohlik amaliyoti.

КЕСАРЕВО СЕЧЕНИЕ

Аннотация. Если мы посмотрим на историю несколько веков назад, процесс рождения ребенка вызвал огромное беспокойство и опасения женщин. Одним из важных достижений в области родов считается кесарево сечение. Эта хирургическая процедура, которая включает в себя рождение ребенка через разрез в брюшной полости и стенках матки матери, претерпела сложную эволюцию, сформулировав результаты для здоровья матери и ребенка и вызвав дискуссии о медицинской необходимости, выборе и влиянии. В этой статье мы исследуем историю, причины, преимущества, риски и социальные последствия кесарева сечения.

Ключевые слова: кесарево сечение, процесс родов, здоровье матери и ребенка, хирургическая процедура.

CAESAREAN SECTION OPERATION

Abstract. If we look at the history of a few centuries ago, the process of giving birth to a child has caused immense anxiety and fears of women. One of the important developments in the field of fertility is the cesarean section calculation. This surgical procedure, which involves the delivery of a child through an incision in the abdominal and uterine walls of the mother, has undergone a complex evolution, has formed the results of maternal and infant health and has generated discussions about medical necessity, choice and impact. In this article, we will study the history, causes, benefits, risks and social consequences of cesarean section operations.

Keywords: cesarean section operation, labor process, mother and Child Health, surgical procedure.

Kesarcha kesish (lot. sectio caesarea, sectio — «kesim» va caedo — «kesaman»), rus. kesarevo sechenie — sun'iy tug'ruqni amalga oshirish operatsiyasi bo'lib, bunda homila va yo'ldosh oldingi qorin devori va bachadon tanasi kesimidan chiqarib olinadi. Kesarcha kesish agar ayol o'zi mustaqil tug'a olmasa (tosning tor yoki deformatsiyalangan bo'lishi, qinning keskin chandiqli o'zgarishlari, yo'ldoshning ko'ndalang yotishi) amalga oshiriladi. Ko'p va o'tkir qon

ketishida ona hayotini saqlab qolish uchun jonsiz yoki yashay olmaydigan homila mavjud bo'lsa ham amalga oshiriladi.

Kesarcha kesishning ikkita asosiy toifasi mavjud: tanlovli va favqulodda. Tanlangan kesarcha kesish odatda turli sabablarga ko'ra tug'ilish boshlanishidan oldin rejalashtirilgan, shu jumladan onaning sog'lig'i bilan bog'liq muammolar, oldingi kesma yetkazib berish va shaxsiy tanlov. Boshqa tomondan, favqulodda kesarcha kesish tug'ruq paytida asoratlar paydo bo'lganda, onaning yoki chaqaloqning sog'lig'iga tahdid solganda amalga oshiriladi.

Kesarcha kesish odatda (95% hollarda) mahalliy (epidural yoki spinal anesteziya yoki ularning kombinatsiyasida) og'riqsizlantirish ostida o'tkaziladi. Bunday holatda, faqat tananing pastki qismini og'riqsizlantiriladi, bola chiqarib olingach ona uni darhol qo'lga olishi va emizishi mumkin. Favqulodda kesarcha kesish kerak bo'lganda, ba'zan umumiy anesteziya qilish kerak bo'ladi.

Rejalashtirilgan kesarcha kesish (KK) operatsiyasi — ko'rsatma tug'ruqqacha belgilanadigan amaliyotdir. Xuddi shu toifaga xohish bo'yicha kesarcha kesish ham kiradi. Rejali KK da kesish gorizontaal ravishda amalga oshiriladi. Ko'rsatmalarga:

7. Ayol chanog'ining o'lchami va bolaning kattaligi mos kelmasligi;
8. Yo'ldoshning ko'ndalang joylashuvi — yo'ldosh bachadon bo'yni ustida joylashgan bo'lib, chaqaloqning chiqish yo'lini to'sib qo'yadi.
9. Tabiiy tug'ishga xalaqit beradigan mexanik to'siqlar, masalan, bachadon sohasida mioma;
10. Bachadon yorilishi tahdidi (oldingi tug'ruqdan qolgan bachadon chandig'i);
11. Homiladorlik bilan bog'liq bo'lmagan kasalliklar, bunda tabiiy tug'ruq onaning salomatligiga tahdid soladi (yurak-tomir tizimi, asab tizimi, buyrak kasalliklari, onkologik kasalliklar, anamnezda ichki to'r pardaning ajralishi mavjud bo'lsa);
12. Tug'ruq davomida ona hayotiga tahdid soluvchi homiladorlik asoratlari (og'ir gestoz — eklampsiya);
13. Homilaning ko'ndalang yoki tosli joylashuvi va boshqalar.

Kesarcha kesishning afzalliklari: Kesarcha kesish, shubhasiz, son-sanoqsiz hayotni saqlab qoladi. Tibbiy zarurat tug'ilganda, ular ona va chaqaloq uchun hayotni saqlab qolishi mumkin. Ular, ayniqsa, vaginal tug'ilish sezilarli xavf tug'dirganda, masalan, platsenta bachadon bo'yni qoplab, tug'ilish kanaliga to'sqinlik qilganda juda muhimdir. Bundan tashqari, kesarcha kesish qiyin vaginal yetkazib davomida sodir bo'lishi mumkin tug'ilgan jarohat oldini yordam berishi mumkin.

Kesarcha kesish xavfsizlik nuqtai nazaridan uzoq yo'lni bosib o'tgan bo'lsa-da, ular hali ham jarrohlik muolajalari va o'ziga xos xavflarni o'z ichiga oladi. Misol uchun infeksiya, qon ketish, qon quyqalari va vaginal tug'ilishga nisbatan uzoqroq tiklanish vaqtlari kiradi. Kesariya orqali tug'ilgan chaqaloqlar vaginal tug'ilish paytida sodir bo'ladigan o'pkani tozalash suyuqliklarining kechikishi tufayli nafas olish asoratlari xavfi biroz yuqori bo'lishi mumkin.

Eng keng tarqalgan asoratlardan biri — bitishmalar (spayka) hisoblanadi. Ichak qovuzloqlari yoki qorin bo'shlig'ining boshqa a'zolari bir-biri bilan birlashib ketadi. Davolash, ayolning individual xususiyatlariga bog'liq: bu oddiy fizioterapiya muolajalari bilan chegaralanish yoki jarrohlik aralashuvigacha borishi mumkin.

Endometrit — bachadonda yallig'lanish jarayonidir. Aynan uning oldini olish uchun operatsiyadan keyin darhol antibiotiklar buyuriladi.

Qon ketishi shuningdek kesarcha kesish asorati qatoriga kiradi va kamdan-kam hollarda bachadonni olib tashlash zaruratini tug'diradi.

Asoratlar, shuningdek, choklarning bitib ketishida ham yuzaga kelishi mumkin, ba'zan ular ochilib ketadi.

Anesteziyadan keyingi murakkabliklar. Operatsiyadan keyin og'riq qoldiruvchili kateter yana bir muddat belda qoldiriladi va u orqali og'riq qoldiruvchi preparatlar kiritib turiladi. Shu sababli, operatsiya tugagach, ayol bir yoki ikkala oyoqlarini sezmasligi, bir muddat yura olmasligi mumkin.

So'nggi o'n yilliklardakesarcha kesish operatsiyasining ko'tarilish darajasi ularning ijtimoiy ta'siri haqida munozaralarga sabab bo'ldi. Ba'zilarining ta'kidlashicha, talab bo'yicha kesarcha kesish operatsiyasining mavjudligi keraksiz operatsiyalarga va sog'liqni saqlash xarajatlarining oshishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, tabiiy jarayonlar qulaylik uchun keraksiz tibbiylashtiriladigan tug'ilishni haddan tashqari tibbiylashtirish salohiyati haqida xavotirlar ko'tarildi.

Xulosa qilib aytganda, kesarcha kesish operatsiyasi bir tomondan ona va bola hayotini saqlab qoladigan, tug'ruq paytida ayollar uchun yangiliklar yaratadigan jarrohlik amaliyoti bo'lsa, ikkinchi tomondan esa xavfli va ba'zida o'lim holatlari ham kuzatiladi. Ushbu protsedura, shubhasiz, tibbiy zarurat holatlarida qimmatli bo'lsa-da, uning oqibatlarini, xatarlarini va foydalarini diqqat bilan ko'rib chiqish tanlovlikesarcha kesish operatsiyasini ko'rib chiqishda juda muhimdir. Tibbiy texnologiyalar rivojlanib borar ekan, tug'ilish usullari atrofidagi muloqot, ehtimol, onalar va chaqaloqlarning salomatligi va farovonligini birinchi o'ringa qo'yish zarurligini ta'kidlab, katta ahamiyatga ega mavzu bo'lib qoladi.

REFERENCES

1. Betran, A. P., Ye, J., Moller, A. B., Zhang, J., Gulmezoglu, A. M., & Torloni, M. R. (2016). The Increasing Trend in Caesarean Section Rates: Global, Regional, and National Estimates: 1990-2014. *PLoS One*, 11(2), e0148343.
2. Durnwald, C. P., & Mercer, B. M. (2003). Vaginal birth after Cesarean delivery: predicting success, risks of failure. *Journal of Maternal-Fetal & Neonatal Medicine*, 13(4), 256-263.
3. World Health Organization. (2015). WHO Statement on Caesarean Section Rates. Retrieved from https://www.who.int/reproductivehealth/publications/maternal_perinatal_health/cs-statement/en/
4. Guise, J. M., Eden, K., Emeis, C., Denman, M. A., Marshall, N., Fu, R., ... & McDonagh, M. (2010). Vaginal Birth After Cesarean: New Insights. *Evidence Report/Technology Assessment*, (191), 1-397.
5. National Institute for Health and Care Excellence. (2019). Caesarean Section. Retrieved from <https://www.nice.org.uk/guidance/ng192>

TÁLIM-TÁRBIYA MEKEMELERINE BASHILIQ ETIWDE XÍZMETKERLERDÍŇ UQIPLILIQ ÓZGESHELİKLERIN ESAPQA ALIW

Qabilbek Tilewmuratov

Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Mektepke shekemgi tálim fakulteti dekanınıń oqıw isleri boyınsha orınbasarı

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8285889>

Annotaciya. *Bul maqalada xızmetkerlerdi tan'law, orın-ornına qoyıw ha'm tayarlaw ma'selesi, basqarıw xızmetkerleri da'rejelerin anıqlaw baǵdarları haqqında tolıq maǵlumat berilgen.*

Gilt sóz: *Tálim-tárbiya, xızmetkerler, xızmetkerlerdi basqarıw, ózgeshelik, uqiqlılıq ózgeshelikleri, ózgeshelikti esapqa aliw.*

TAKING INTO ACCOUNT THE DIFFERENCES IN THE ABILITIES OF EMPLOYEES WHEN LEADING IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS.

Abstract. *This article provides detailed information on selection of employees, recruitment and training issues, methods of determining the levels of management employees.*

Key words: *Education, employees, management of employees, differences, differences in abilities, consideration of differences.*

УЧЕТ РАЗЛИЧИЙ В СПОСОБНОСТЯХ СОТРУДНИКОВ ПРИ РУКОВОДСТВЕ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ.

Аннотация. *В данной статье представлена подробная информация по вопросам подбора работников, расстановки и обучения, методов определения уровней управления работниками.*

Ключевые слова: *образование, работники, управление работниками, различия, различия в способностях, учет различий.*

Tálim-tárbiya mekemelerine basshılıq etiwde hár-bir xızmetkerdiń jeke ózgesheliklerin biliwdiń mekeme bashısı ushın áhmiyeti oǵada ullı. Sebebi bashı hár bir pedagog xızmetkerdiń jeke ózgesheliklerin bilmey turıp olar menen qatnas jasaw, yamasa xızmetkerlerdi tiyisli lawazimlarına qoyıw jumislariniń talap darejesinde bolmawı nızamlı narse. Basshı xızmetkerlerdiń uqiqlılıqların, qızıǵıwshılıqların, mumkinshiliklerin, harakterlerin, temperamentlerin qanshelli jetik ózlestirse sonshelli tálim-tárbiya mekemesi jumisları hazirgi dawir talaplarına say alıp barılıwı sózsiz.

Xızmetkerlerdi tan'law, orın-ornına qoyıw ha'm tayarlaw ma'selesi kadrlar isindegi tiykarǵı ma'sele esaplanadı. Xızmetkerlerdi tan'law - bul tiyisli lawazım boyınsha funktsional wazıypaların atqarıw boyınsha uqiqlılıqların anıqlaw maqsetinde adamlar, basshılar hám qániygelерdi u'yrenip shıǵıw wazıypası bolıp tabıladı. Basqarıw xızmetkerleri da'rejelerin anıqlaw u'sh baǵ'darda alıp barıladı:

1. Basqarıw xızmetkerlerin mekeme isinde joqarı lawazımǵa kóteriw.
2. Xızmetkerdi sırttan tayınlaw yáki tan'law.
3. Kadrlar zapasın arnawlı tayarlaw.

Kadrlardı orın-ornına qoyıw – bul bar bolǵan kadrların quramın basqarıw apparatı ishinde bólistiriw. Kadrlar isinin' tiykarǵı tárepi túrli lawazım da'rejelerine baǵdarlanıp

atırǵan shaxslardı –kadrlar zapasın tayarlaw hám oqıtıw mashqalası esaplanadı. Kadrlar zapasın tayarlawdı eki basqısha bólip barıw usınıs etiledi:

1. Diagnostikalıq – qániygeni xızmet shen'berinde joqarıǵa ko'teriw ushin qabiletin aniqlaw maqsetinde o'tkiziledi.

2. Zapasti mu'mkinshiligi bolg'ansha tu'rli kurslarda, ta'jriybe asiriw institutlarında h.t.b.larda oqıtıw ha'm tayarlaw.

Xızmetkerlerdin' islep shıǵarıwǵa dóretywshi jandasıwı ushın qoyılatuǵın talaplar olardıń islep atırǵan isleri boyınsha erkinlikleri hám juwapkershiligin asırılıwın, basqarıw qararların qabıl qılıwda aktiv qatnasıwın, miynet nátiyjelerine tuwrıdan-tuwrı mápdarlıqların támiyinleydi. Sol sebepli, xızmetkerlerdin' maǵlıwmatı, kásiplik sheberligi, jeke mádeniyatı hám etikası sıyaqlı xızmetkerlerdi bahalaw kriteriyaları jańa mánis hám mazmun payda etedi. Adamlar mekemenin' eń qımbatlı zapası dep qaraladı. Mekemenin' xızmet ko'rsetiw rejeleri islep shıǵılıp, maqul shólkemlik du'zim proektlestirilgennen soń zárúr basqarıw funktsiyasın orınlaw – kadrlardıń dárejesi aniqlaw hám baxalaw waqtı keledi.

Adamnıń qanday da bir xızmetke uqıwı bar ekeni tuwralı aytıwǵa ne tiykar bola aladı? Buǵan eki kórsetkish: xızmetti mengeriw tezligi hám jetiskenlikler sapası tiykar boladı. Eger de adam, birinshiden, qanday da bir xızmetti tez hám tabıslı meńgerse, tiyisli uqıplılıqlardı hám kónligiwlerdi basqalarǵa qaraǵanda ańsat iyelep alsa, al ekinshiden, ortasha dárejeden anaǵurlım joqarı jetiskenliklerge erisse, onı uqıplı dep esaplaydı.

Bul neden gárezli boladı? Ne ushın basqa da barlıq teń jaǵdaylarda bir adamlar basqa bir adamlarǵa qaraǵanda qanday da bir xızmetti tezirek hám ańsatraq meńgerip aladı jáne onda kóbirek tabısqa erisedi. Máselen hárbir xızmet (pedagogikalıq, muzıkalıq, konstuktivlik, matematikalıq, ádebiy hám t. b.) adamnıń psixikalıq proceslerine analizatorlardıń jumısına, tásirleniwshilik tezligine, jeke kelbetiniń qásiyetlerine belgili bir talaplardı qoyatuǵınlıǵında bolıp otıradı. Bir adamlar tiyisli sıpatlarǵa iye bolıwı, al basqa birewlerinde olar kem rawajlanǵan bolıwı itimal. Eger de adamlar tiyisli xızmettin talaplarına eń kóp dárejede juwap beretuǵın jeke — psixologiyalıq ózgesheliklerge iye bolsa, usı nárseniń ózi olar usı xızmetke uqıplılıqlı degendi bildiredi.

Uqıplılıq — bul adamnıń usı xızmettin talaplarına juwap beretuǵın hám onı tabıslı túrde orınlap shıǵıwınıń shárti bolatuǵın jeke — psixologiyalıq ózgeshelikleri boladı. Usı aniqlamanıń eń áhmiyetli táreplerine dıqqat awdarayıq. Birinshiden, uqıplılıq — bul jeke ózgeshelikler, yaǵnıy bir adamdı basqa bir adamnan ayırıp túratuǵın nársese boladı. Ekinshiden, bul ápiwayı ózgeshelikler emes, al psixologiyalıq ózgeshelikler boladı. Sonlıqtan uzın, názik barmaqlar (pianisttin' ózgeshelikleri) yamasa uzın boy (basketbolıshınıń ózgeshelikleri) belgili bir xızmette tabısqa erisiwge járdem bergeni menen uqıplılıqlar bolmaydı. Al, eń aqırında uqıplılıqlar — bul hár qanday jeke — psixologiyalıq ózgeshelikler emes, al belgili bir xızmettin talaplarına muwapıq keletuǵın ózgeshelikler boladı. Máselen, uqıplılıqta muzıkaǵa qatıqulaq bolıw hám ırǵaqtı seze biliw, al usılar muzıka menen tabıslı shuǵıllanıw ushın zárúr; konstruktordıń, injenerdin' xızmetin orınlaw ushın zárúr bolǵan konstuktivlik qıyal etiw; sporttin' zárúr bolatuǵın háreket etiw tásirleniwshiliginiń tezligi; súwretshi — jivopis ushın reńdi názik ańgara biliwshilik jatadı. Psixikalıq proceslerdin' (seziwlerdin' qabıl etiwdin', yadınıń, oylawdin', qıyal etiwdin') jeke ózgeshelikleri menen bir qatarda anaǵurlım quramalı jeke — psixologiyalıq

özgeshelikler de uqıplılıqlar boladı. Olar qızgınlıq tásiri jigerlilik momentlerin, xızmetke jasalatúgın qatnas elementlerin hám psixikalıq proceslerdiń geypara özgesheliklerin qamtıydı, biraq qanday da bir ayırım psixikalıq qásiyetlerden (máselen, pedagogikalıq, ádep-ikramlılıq, aqıldı matematikalıq baǵdarlanıwshılıǵı yamasa ádebiy dóretiwshiliktegi estetikalıq poziciya t.b) ibarat bolmaydı.

Hárqanday xızmet adamnan bir ǵana uqıplılıqtı emes, al bir qatar óz-ara baylanıslı uqıplılıqlardı talap etedi. Qanday da bir ayırım uqıplılıqtıń kemshiligi, bosań rawajlanıwı basqa uqıplılıqlardıń kúshli rawajlanıwı esabınan tolıqtırılıwı múmkin. Uqıplılıqlardıń arasın tolıqtırıwdıń usı qásiyeti xızmettiń hár qıyalı túrlerin meńgeriw, kásip tańlaw ushın anagurlım keń múmkinshilikler beredi. Ayırım uqıplılıqtıń bolmawın tıyanaqlı miynet etiw, tabanlılıq, qattı kúsh jumsaw menen de tolıqtırıwǵa boladı. Uqıplılıqlar tek tiyisli xızmet procesinde qalıplesedi, demek, júzege shıǵadı. Adamdı xızmette baqlamay turıp, onda uqıplılıqtıń bar yamasa joq ekeni tuwralı pikir aytıwǵa bolmaydı. Eger de bala eń bolmaǵanda muzikalıq xızmettiń eń ápıwayı formaları menen shuǵıllanbaǵan, oǵan muzıka úyretilmegen bolsa, onda muzıkaǵa degen uqıplılıq tuwralı sóz etiwge bolmaydı.

Tek usı tálim beriw (tálim bolǵanda da durıs tálim beriw) procesinde ǵana onıń uqıplılıqları qanday ekeni, onıń ırǵaqtı seziwi, muzikalıq este saqlawı tez hám ańsat yamasa áste-aqırın hám zorǵa qalıplesip baratuǵını málim boladı. Adam anaw yamasa mınaw xızmetke uqıplılıqlı bolıp tuwılmaydı, onın, uqıplılıqları onıń ómiri dawamında, tálim-tárbiya alıwdıń tásiri astında durıs shólkemlestirilgen tiyisli xızmette qalıplesedi, júzege keledi, rawajlanadı. Basqasha etip aytqanda, uqıplılıq — tábiyiy emes, al túrmisliq qásiyet boladı.

Xızmetkerlerdiń uqıplılıqları tariyxıy jaǵınan mutájliklerdi qanaatlandırıwǵa baǵdarlangan xızmette dóretildi hám rawajlanıp bardı. Adamzat jámiyetiniń tariyxıy rawajlanıwınıń barısında jańa mutájlikler payda boldı, adamlar xızmettiń jańa tarawların dóretti. Solay etip, jańa uqıplılıqlardıń rawajlanıwı ushın jaǵday tuwdırdı. Máselen, biziń zamanımızda kosmoslıq keńislikti ózlestiriw zárúr payda boldı, adam xızmetiniń pútkilley jańa túri — kosmonavttıń xızmeti payda boldı. Kosmoslıq ushıwshılarǵa arnawlı uqıplılıqlardı qalıplestiriw zárúrligi tuwıldı, al bunday uqıplılıqlar kosmonavt bolıwǵa talabanlarda rawajlanadı.

Uqıplılıq, bilimler, sheberlikler, kónligiwler menen tıǵız baylanısqa bolatuǵının átap kórsetiw lazım. Bir jaǵınan, uqıplılıqlar bilimlerden, sheberliklerden, kónligiwlerden ǵárezli boladı — bilimlerdi, sheberliklerdi, kónligiwlerdi iyelew procesinde uqıplılıqlar rawajlanadı. Ekinshi jaǵınan, bilimler, sheberlikler, kónligiwler uqıplılıqlardan ǵárezli boladı — uqıplılıqlar tiyisli bilimlerdi, sheberliklerdi, kónligiwlerdi tezirek, ańsatıraq, bekkemirek hám tereńirek iyelep alıwǵa múmkinshilik beredi. Máselen, matematikalıq bilimlerdi, sheberliklerdi hám kónligiwlerdi iyelep alıw procesinde matematikalıq este saqlaw, geometriyalıq, keńislik jaǵınan kóz aldına keltiriw uqıbı, logikalıq oylaw uqıbı hám t. b. sıyaqlı uqıplılıqlar rawajlanadı. Basqa jaǵınan, jaqsı matematikalıq este saqlaw, logikalıq oylawǵa uqıplılıq bolǵan jaǵdayda matematika tarawında bilimlerdi, sheberliklerdi hám kónligiwlerdi ańsatıraq, tezirek jáne tabıslıraq iyelep alıwǵa boladı. Biraq, uqıplılıqlardı hám bilimlerdi, sheberliklerdi, kónligiwlerdi bara bar dep qarawshılıq túrpayı qáte bolar edi. Bilimi jetispewshilikti yamasa shalaǵaylıqtı uqıplıqsızlıq dewge

bolmaydı. Balanıń az biliwine, shalama - shekki bilimlerine, ol zárúrli bilimlerde hám sheberliklerde iye emesligine tiykarlana otırıp, oqıwshıda uqıplılıqlar joq dep asıǵıs hám ústirtin juwmaq shıǵaratuǵın muǵallım qattı qátege jol qoyadı.

Tábiyiy, tuwma faktorlar uqıplılıqlardı rawajlandırıwda qanday da bir rol atqara ma? Tálim-tárbiya beriw, adamnıń túrmıs hám xızmet sharayatları onıń uqıplılıqların aktiv túrde qalıplestiredi. Biraq bul tábiyiy, biologiyalıq faktorlar uqıplılıqlardıń qalıplesiw procesinde ulıwma heshqanday rol atqarmaydı, degendi bildireme? Joq, bildirmeydi. Pedagog hám psixologlar uqıplılıqlardı rawajlandırıwdıń aldın ala tábiyiy shártleri retinde tábiyiy, biologiyalıq faktorlar belgili bir rol atqaratuǵının moyınlaydı. Uqıplılıqlardı rawajlandırıwdıń bunday aldın ala tábiyiy shártlerin zeyin dep ataydı.

Zeyinlerdiń ózinde uqıplılıqlar bolmaytuǵının hám olardıń rawajlanıwına kepil bola almaytuǵının este saqlaw tiyis. Zeyinler — bul tek uqıplılıqlardıń qalıplesiw shártleriniń biri boladı. Bir de adam tiyisli xızmet penen kóp hám tabanlı túrde shuǵıllanbastan, qanday qolaylı zeyinge iye bolsa da, en kerekli sazende, súwretshı, matematik, shayır bola almaydı. Turmısta oǵada qolaylı zeyinge iye bolǵan adamlar óz múmkinshiliklerin túrmısta hesh qanday iske asıra almaǵanı, egerde olardıń túrmısı basqasha qalıplesken waqıtta ózleri úlken tabıslarǵa erisiwi múmkin bolǵan tap usı xızmettiń ózinde áytewir bir atqarıwshılar bolıp qala bergeni tuwralı mısallar kóp. Kerisinshe, háte jaqsı zeyin bolmaǵan jaǵdayda da qanday da bir xızmetke kúshli hám túraqılı qızıqqan jáne beyım bolǵan miynet súygish hám tabanlı adam onda belgili bir tabıslarǵa erise aladı. Hár bir uqıplılıqqa óziniń belgili bir zeyinı saýkes keledi, dep esaplawǵa bolmaydı. Zeyinler kóp mánili boladı. Bul birden-bir zeyinniń tiykarında hár qıylı uqıplılıqlar tárbiyalanıp shıǵıwı itimal, degendi bildiredi. Máselen, háreketlerdiń tezligi, sarraslıǵı, názikligi hám shaqqanlıǵı sıyaqlı zeyinniń tiykarında túrmıs hám xızmet sharayatlarına qaray gimnasttin denesiniń tez hám óz-ara baylanıslı háreket etiw uqıbı da, xirurgtıń qol háreketleriniń názik jáne sarras bolıw uqıbı da, skripka shertiwshi adam barmaqlarınıń tez hám bir qalıpte háreket etiw uqıbı da tárbiyalanıp shıǵıwı itimal. Kórkemlik tip tiykarında aktyordıń da, júziwshiniń de, súwretshiniń de, sazendeniń de uqıplılıqları qalıplesiwi itimal; pikirlew tipiniń tiykarında matematiktiń de, tiliniń de, fılosoftıń da uqıplılıqları qalıplese aladı

Tabıslı islew ushin ha`r bir muǵallım pedagogikalıq sheberlikke iye bolıwı za`ru`r. Pedagogikalıq sheberlik iyesi o`z miynetin sariplap u`lken na`tiyjege erisedi. Do`retiwshilik onin` ba`rha` ja`rdemshisi boladı. Pedagogikalıq sheberliktin` en` a`hmiyetli elementlerinin` biri-bul pedagogikalıq is-ha`reketke qa`biletlik bolıp esaplanadı. Qa`bilet ha`mme insanlarda bar bolıp, ol ha`mmede birdey bolmaydı: birewde joqari, birewde orta ha`m birewde to`men da`rejede bolıwı mu`mkin. Tek g`ana aqili zayil adamlarda qa`biletti ushirata almaymız. Mektep oqitiwshisinin` tiykarǵı xızmeti insandı qa`liplestiriwge qaratılǵan.

Uqıplılıq xızmet protsessinde payda boladı ha`m rawajlanadı, uqıplılıqti rawajlandiriw ushin ziyreklilik, aqıllılıq, talant, yag`niy insan nerv sistemasında anatomo-fiziologik qa`siyet bolıwı da za`ru`r. Oqitiwshinin` ayırım psixikalıq protsessleri onda shaxsqa ta`n sipatlardıń sonday kompleksin quraydı, buni pedagogikalıq qa`bilet dep atawǵa boladı. En` a`hmiyetlisi jetekshi uqıplılıq tan`lap aliwdan ibarat bolıp, olarsız muǵallım o`z isinin` sheberi bola almaydı. Muǵallımın` ka`siplik jumisinin` tabıslı bolıwı pedagogikalıq uqıplılıqlarǵa baylanisli. Pedagogikalıq qa`bilet muǵallımshilik tarawda tabıslı islew ushin tiykar bolıp tabiladı.

Uqiylilik – xizmetkerdin' belgili bir xizmet barisindag'i ziyrekligi ha'm onin' o'z jumisin tabisli orinlawindag'i sub`ektiv shart-sharayatlardi sipatlawshi jeke psixikaliq qa`siyet bolip esaplanadi.

2. Pedagogikaliq iskerliktin` na'tiyjeli boliwi ushin mug`allimde qa`biletin` to`mendegi tu`rleri boliwi ha'm ta`rbiyalap jetilistiriliwi lazim.

1. Biliw uqiylilig'i -bul pa`nnin` tiyisli bir tarawlarina ta`n (matematika, fizika, biologiya, a`debiyat x.t.b) qa`bilet bolip tabiladi. Bunday qa`biletke iye bolg`an mug`allim pa`ndi oqiw kursi menen sheklenbey, bir qansha ken` ha'm teren`irek u`yrenedi, o`z pa`ni tarawindag'i o`zgerislerdi ba`rha` baqlap baradi,izertlewlər ju`rgizedi.

2. Baqlawshiliq qa`uqiylilig'i- oqiwshinin`, ta`rbiyalaniwshinin` ishki du`n`yasina kire aliw qa`bileti, oqiwshi jekkeligin ha'm onin` waqitshaliq ruwxiy jag`dayin ju`da` jaqsi tu`sine biliwi menen baylanisli boladi. Bunday mug`allim oqiwshinin` psixologiya-sindag'i ko`zge ilinbeytug`in o`zgerislerdi tez bayqaydi. Oqiwshilar bunday mug`allimlardi tez bayqaydi. Oqiwshilar bunday mug`allimler haqqinda «Oqiwshinin` qapa bolg`anlig`in, yaki sabaq tayarlamag`an-lig`in ko`zinen biledi, qaralmay turg`ang`a usaydi, biraq ha`mme na`rseni ko`rip turadi»- deydi.

3. So`ylew uqiylilig'i- so`z ja`rdeminde, sonday-aq qarim-qatnas quraminda o`z pikirin ha'm sezimlerin aniq ha'm ayqin ta`riyplew qa`bileti. Bul oqitiwshiliq ka`sibi ushin ju`da` za`rur.

Mug`allimnin` bayan etiwu oqiwshilardin` pikirin ha'm diqqatin maksimal da`rejede aktivlestiriwge qaratilg`an: mug`allim oqiwshilar aldina sorawlar qoyip, olardi a`ste aqirin tuwri juwap beriwge u`yretdi, oqiwshilardin` diqqatin ku`sheytedi ha'm pikirin teren`lestiredi. Sonday-aq orinli xa`zillesiw jen`il so`zdi jan`landirip jiberedi ha'm oni oqiwshi tez u`yrenedi.Mug`allimnin` so`zi aniq, janli obrazli, ma`nisi jag`ina ayqin, ma`nili boliwi sha`rt. Bir tu`rdegi uzin, zeriktiretug`in so`z tezde oqiwshilardi sharshatadi, olardi jalqaw qilip qoyadi. Ayirim mug`allimler tez so`yleytug`in, al basqalari a`sten asiqpay so`yleytug`in boladi. Biraq oqiwshilardin` o`zlestiriwi ushin ortasha, janli so`z jaqsi na`tiyje beriwin esten shig`armaw kerek. Asig`isliq penen so`ylew sabaqti o`zlestiriwge kesent beredi ha'm balalardi tez sharshatip qoyadi. Ha`dden tisqari asiqpay a`ste so`ylew zerigiwshilik alip keledi Ha`dden tisqari keskin ha'm baqirip so`ylew oqiwshilarg`a keru ta`sir etedi. Mug`allimnin` ha`lsiz hawazi jaman estiledi. Ko`binese bir neshe ret ta`kirarlanatug`in bir qiyli so`z ha'm ha`reketler adamnin` ashiwina tiyedi.

4. Abiroy arttira aliw uqiylilig'i. Oqiwshilarg`a tuwridan tuwri emotsional erikli ta`sir ko`rsetiw ha'm sol tiykarda abiroyg`a erise aliw. Abiroy tek sol tiykarda emes, ba`lki mug`allimnin` o`z pa`nin jaqsi biliwi, mexriybanlig`i, mulayimlig`i x.t.b tiykarinda da erisedi. Bul qa`bilet mug`allimnin` jeke sipatlarinin` pu`tin bir jiyindisi, sonday-aq onin` erk sipatlarina (shidamlilig`i, talap-shan`lig`i h.t.b.).Sonday-aq oqiwshilarg`a ta`lim-ta`rbiya beriwi waziy-pasin seziwge, o`zinin` haq ekenligine iseniwge, bul isenimdi oqiwshilarg`a jetkize aliw jag`daylarina da baylanisli.

Oqiwshilarg`a qopalliq qilmaytug`in, qoriqqaytug`in, tuwri talap qoya alatug`in mug`allimni juda` xu`rmet etedi, mug`allimnin` bosan`lig`in, eriksizligin jaqtirmaydi.

5. Tuwri qarim-qatnas jasay aliw uqiylilig'i- balalarg`a jaqinlasa aliw, olar menen pedagogikaliq jaqtan ju`da` na`tiyjeli o`z-ara mu`na`sibetler ornata aliw uqiylilig`i.

6. Keleshekti ko`re biliw uqiylilig'i- O`z is-ha`reketlerinin` aqibetin ko`re biliw oqiwshinin` keleshekte qanday adam boliwin ko`z aldina keltire aliw,ta`rbiyalaniwshida qanday

qa'siyetlerdin` barlig`in aldinan ayta biliw qa`bileti pedagogikalik optimizmge, ta`rbiyanin` ku`shine baylanisli.

7. Diqqatti ja`mlep aliw uqiylilig`i- mug`allim ushin diqqattin` barliq qa`siyetleri- ku`shi, ko`shiwshen`ligi, qabil ete aliwi menen ta`riyplenedi. Diqqatti bir waqitta ja`mley aliw qa`bileti mug`allim ushin ayriqsha a`hmiyetke iye. Uqiyliligi, ta`jireybeli mug`allim sabaqti bayan etiw mazmunin ha`m tu`rlerin, o`z pikirini(yaki oqiwshi-nin` pikirini) diqqat penen baqlaydi. Ta`jiriyesiz mug`allim ko`binese sabaqti bayan etiwge berilip ketip, oqiwshilardi itibardan shette qaldiradi, baqlamay qoyadi.

3. En` a`hmiyetlisi biz ushin jetekshi uqiyliligi tan`lap aliwdan ibarat bolip, olarsiz mug`allim o`z isinin` sheberi bola almaydi. Egerde barliq jetekshi qa`biletiliklerdi birlestiriwshi en` basli, tiykarg`i qa`biletilik haqqinda so`z etsek- bul a`lbette shaxs sipatinda qa`liplesken, o`sip baratirg`an adamg`a-ob`ektke bolg`an sezimtalig`i bolip esaplanadi.

Jetekshi uqiyliligtan empatiya ha`m pertseptiv qa`biletilerdi atap o`tsek boladi.

Empatiya-basqa adamlardin` psixikalik jag`daylarin tu`siniw ha`m olardin` da`rtin bo`lise aliw qa`bileti bolip esaplanadi.

Pertseptiv uqiylilig`i- tu`siniw protsessinin` tiykarg`i du`zilisi, bul tu`siniw, seziw ob`ektlerin bilip aliw ha`m oni este saqlaw obrazlari menen salistiriwdan ibarat boladi.

Sheber boliw-demek pedagogikalik protsessin` barisin, ha`r qiyli jag`dayda payda bolatug`in qiyinshiliqlardi aldin ala seziw. Bunday qa`biletilerdin` qa`liplesiw ju`da` quramali, qiyin bolg`ani menen talapshan` mug`allimlerde jaqsi rawajlaniw mu`mkin. Pedagog ushin en` a`hmiyetli na`rse -bul tek g`ana bar na`rselerdi analizlew yamasa aldin ala boljaw menen shekleniw emes, al empatiya-yag`niy mug`allim o`zin oqiwshinin` ornina tura aliw qa`bileti, onin` pozitsiyasinda, pikirinde tura aliw, onin` qizig`iwshiliqlarin, ko`z qaralarin, quwanish ha`m qayg`isin bo`lise aliw mumkinshiligi. Suxomlinskiy V.A.nin` pikirinshe: «En` da`slep balalar ju`reginin` ha`reketin tu`siniw kerek.»

4. Jetekshi uqiylililardi biz ja`ne bir neshe bo`leklerge bo`lemiz. Sonin` ishinde jeke qa`biletilik tiykarg`i orindi iyeleydi.

Jeke qa`bilet- bul balalarg`a beyimlilikden baslanadi. Beyimlilik degende-biz balag`a bolg`an su`yispenshilikti, olar menen qarim-qatnasta boliwdi, balalarg`a jaqsi tilekler aytiwdi tu`sinemiz. Olarg`a ju`da` diqqatli ha`m ju`da` na`zik sezimli boliw kerek. Uqiylilig`i ja`ne bir komponentten, yag`niy sabirilig`i ha`m o`zin-o`zi tuta biliwshilik. Mug`allim ha`r qanday jag`dayda da o`zin sabirli tutiw, diqqatli boliw, o`z temperamentin basqara aliwi, minez-qulqin qadag`alay biliw ha`m olardi duris qollaniwdi yadinan shig`armaw kerek.

Didaktikalik uqiylilig`i- bul oqiw materialin oqiwshilarg`a tu`sinikli etip bayan ete aliwi, oqiwshilardi erkin pikirlewge qizig`iwshiligi oyatiw qa`bileti bolip tabiladi.

Mug`allim za`rur jag`dayda oqiw materiallarin o`zgertire aliwi, qiyin na`rseni an`sat, quramali na`rseni a`piwayilastirip, aniq emes na`rseni tu`sinikli qilip oqiwshilarg`a jetkere aliwi za`rur. Bunday

Qa`biletli oqitiwshi sabaq materialin tu`sindiriw protsessinde oqiwshilardin` qalay o`zlestirip atirg`anlig`in bir qansha belgiler tiykarinda bayqap aladi ha`m za`rur hallarda bayan qiliw usilin o`zgertiredi.

Sho`lkemlestiriwshilik uqiylilig`i- bul birinshiden oqiwshilar kollektivin sho`lkemlestiriw, za`rur waziypalardi sheshiwge iytermelew, olardin` sanasin rawajlandiriwge qaratilg`an boladi,

ekinshiden, o`z isin tuwri sho`lkemlestiriwdi na`zerde tutadi. O`z isin sho`lkemlestiriw degende isti tuwri jobalastira aliw ha`m oni baqlaw na`zerde tutiladi. Ta`jiriybeli mug`allimlerde waqitti o`zine ta`n seziw, jumisti waqitqa qarap tuwri bo`listiriw, belgilengen muddetke u`lgeriw qa`siyeti payda boladi.

Konstruktivlik uqiyliliq- bul oqitiwshinin` o`z jumislarin jaqsilap, aldin ala rejelestire aliw mu`mkinshiligi.

Kommunikativlik uqiyliliq- bul yag`niy adamlar menen jaqsi til tabiwshiliqta qatnas jasay biliw qa`bileti. Balalar menen jaqsi til tabisa biliw-bul mug`allimlerde qanaatlaniv sezimin payda etedi ha`m mug`allimnin` o`z ka`sibine degen su`yispenshiligin qorg`ap qaladi.

Biliw uqiyliliq-bul oqiw materiallarin teren` iyelew ha`m oni o`zlestirip aliw bolip tabiladi

REFERENCES

- 1 Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. - Т.: Ўзбекистон, 2016.
- 2 Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб - интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятини кундалик қондаси бўлиши керак. - Т.: Ўзбекистон, 2017.
- 3 Qosimov G'. Tashkilot va tashkiliy boshqarish nazariyasi. – Т.: 2004.
- 4 Murakov I.U., Saifnazarov I.S. Menejment asoslari. – Т.: 1998.
- 5 Abduraxmonov Q. Personalni boshqarish. – Т.: Sharq, 1998
- 6 Tajimuratova, S. (2023). FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY. Modern Science and Research, 2(5), 196-203.
- 7 Тажимуратова, Ш. С. (2023). САНЪАТШУНОСЛИК ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ИШЛАШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ.

Internet saytlari:

1. www.tdpu.uz
2. www.pedagog.uz
3. www.Ziyonet.uz
4. www.edu.uz
5. dpu-INTRANET. Ped

ANTONIMLARDAGI USLUBIY IMKONIYATLAR

Mizomova Farida Abror qizi

JDPU O`zbek tili va adabiyoti fakulteti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8285905>

Annotatsiya. Maqolada o`zbek tilshunosligida antonimlarning lisoniy va nutqiy voqealanishi hamda ularning stilistik xususiyatlari ilmiy asoslanadi. Turli olimlar tomonidan til sathlari doirasida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar masalasi, ularning uslubiy imkoniyatlari yoritildi.

Kalit so`zlar: leksik antonimlar, frazeologik antonimlar, frazeologik-leksik antonimiya, affeksal antonimiya, kontekstual antonimiya.

METHODOLOGICAL POSSIBILITIES IN ANTONYMS

Abstract. The article scientifically substantiates the linguistic and colloquial phenomena of antonyms and their stylistic features in Uzbek linguistics. The issue of scientific research carried out by various scientists within the framework of language levels, their methodological capabilities were highlighted.

Keywords: lexical antonyms, phraseological antonyms, phraseological-lexical antonyms, affexal antonyms, contextual antonyms.

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ В АНТОНИМАХ

Аннотация. В статье дается научное обоснование языковой и речевой истории антонимов в узбекском языкознании, а также их стилистическим особенностям. Освещался вопрос научных исследований, проводимых различными учеными в рамках языковых уровней, их методологических возможностей.

Ключевые слова: лексические антонимы, фразеологические антонимы, фразеологические антонимы, аффективные антонимы, конститутивные антонимы.

“Antonimlar nutqda katta ahamiyatga ega. Ular predmet va hodisalar orasidagi farqni to‘g‘ri ifodalay olish imkonini beradi. Antonimlarni to‘g‘ri qo‘llay olmaslik qo‘pol xatoga olib keladi. Masalan, quyidagi misolni kuzating: ...choyxona mudiri Yusufjon Nozimov ko‘rinishdan turmushning issiqchuchugini totigan kishiga o‘xshaydi. («G‘alaba» gazetasi.) Antonimlar tilning kuchli stilistik vositalaridan biridir”.²⁸

“Antonimiya hodisasi, asosan, bir so‘z turkumi leksemalari doirasida yuz beradi. Antonimiya hodisasi sifat turkumida keng tarqalgan, ot va fe‘llarda biroz kamroq uchraydi, olmosh va sonlarda esa bo‘lmaydi (ayrim kontekstual holatlar bundan mustasno)”.²⁹

Leksik antonimlar muhim uslubiy vositalardir. Ular matnda qarshilantirish (antiteza) vositasi rolini bajaradi, shu orqali hodisa va holatlardagi qarama-qarshiliklarni, ayrim obraz va personajlarning ichki dunyosidagi ziddiyatlarning badiiy talqinini ta‘minlaydi.

Tinglar edim betinim

Uzun tunlar yotib jim.

Seza olardim kuchin,

Ko‘pi yolg‘on, ko‘pi chin.(H.O.)

“Antonimlar maqol va matal janrlarida ham muhim uslubiy vosita sanaladi — hayotiy tajriba umumlashmalarini maqol va matallar tiliga xos uslubda ta‘sirchan ifodalash imkonini yaratadi”.³⁰

²⁸ Musayev A./ O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi vazirligi A.Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti o‘zbek tili va uni o‘qitish uslubiyati kafedrasida o‘zbek tili stilistikasi fanidan ma‘ruza matni./Jizzax-2014-2015.B. —137.

²⁹ Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili: Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik - T.: «Talqin», 2005. B—171.

³⁰ Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili: Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik - T.: «Talqin», 2005. B—175-176.

Yaxshiga yondash, **yomondan** qoch.

Og'irning ostidan, **yengilning** ustidan o'tma.

Do'st achitib gapirar, **dushman** kuldirib.

Antonimlik hodisasi frazemalar va grammatik kategoriyalar doirasida ham yuzaga keladi. Antonimlarni ham nutqda to'g'ri qo'llay olish yoki qo'llay olmaslik gapning mazmuniga ta'sir ko'rsatadi.

“Ideografik semalaridan odatda biri zid, qolganlari aynan ikki frazema (frazosemema) biri ikkinchisiga nisbatan antonim deyiladi. Bunday ma'no munosabati oppozitiv munosabat deb ham nomlanadi: oq ko'ngil - ko'ngil(i) oq va ich(i) qora frazemalari o'zaro, ochiq qo'l - qo'li ochiq va tutunini bulut ko'rmas, yuvindisini it frazemalari o'zaro kabi.

Antonimik munosabat frazema bilan leksema orasida ham mavjud bo'lib, frazeologik–leksik antonimiya deyiladi: bosh(i) osmonda frazemasini bilan xafa leksemasi o'zaro, qo'l(i) ochiq frazemasini bilan xasis leksemasi o'zaro kabi.

Frazeologik antonimiyani belgilashda ham ko'p ma'nolilik bilan hisoblash zarur. Bir ma'noli frazemalardagina antonimiya frazema bilan frazema orasida voqe bo'ladi: yerga ur – ko'kka ko'tar kabi.

Ko'pma'noli frazemalarda esa har bir frazosememaning o'z antonimi bo'lishi mumkin. Masalan, ko'z(i)ga issig' ko'rin– frazemasini ikki lug'aviy ma'noni anglatadi: 1) “tanishdek tuyil”, 2) “o'ziga tort” –“yoqimli bo'l”. Bu ma'nolarning birinchisiga frazeologik antonim yo'q, ikkinchisiga esa ko'z(i)ga sovuq ko'rin– frazemasini antonim: *Kelganiga sal o'tmay hammaning ko'ziga issiq ko'rinib qoldi. (Said Nazar). - Qori bolalarning ko'ziga sovuq ko'rinib qolgan edi (Parda Tursun)*”.³¹

Qarama-qarshi ma'no anglatuvchi affiksalar affiksalar antonimiyani keltirib chiqaradi. Tilimizda affiksalar antonimiya, asosan, so'z yasovchi affiksalar doirasida uchraydi: -li - siz: aqlli-aqlsiz; -li - be-: sabrli - besabr; be- ba-: bedavlat - badavlat. Keltirilgan affiksalar juftliklar har doim ham, barcha holatlarda antonim bo'lib kelavermaydi. Masalan, boshli - bebosh deb ishlatmaymiz.

“-siz affiksi ko'rib o'tilgan ma'nolarda -li affiksining antonimidir. Qiyoslang: mevali — mevasiz, imzoli — imzosiz, nurli — nursiz, kuchli — kuchsiz, yoqimli — yoqimsiz, odobli — odobsiz va b. Lekin bu ikki affiks hamma vaqt bir-birining antonimi sifatida qo'llanavermaydi. Ayrim leksemalardan -li affiksi yordamida sifat yasalgani holda ulardan -siz affiksi yordamida sifat yasalmaydi va aksincha. Mas. , ayanchli, dahshatli, ziyoli, nafratli so'zlarining ayanchsiz, dahshatsiz, ziyosiz, nafratsiz kabi antonimi , so'ngsiz, ilojsiz, so'zsiz yuzsiz so'zlarining sinfli, iloji, so'zli, yuzli kabi antonimi yo'q”.³²

Ko'rinib turganidek umumiy fonda antonim bo'lgan ba'zi birliklar kontekstda yoki so'zlar bilan o'zaro birikkanida antonimlik hosil qilmaydi. Agarda ularni antonim sifatida qo'llasak, qo'pol uslubiy xatolikka yo'l qo'ygan bo'lamiz. Masalan, «og'ir judolik» birikmasidagi «og'ir» so'ziga nisbatan «yengil» so'zini antonim sifatida qo'llay olmaymiz. Lekin bu ikkala so'z asosiy fonda o'zaro antonimlikni hosil qila oladi.

REFERENCES

1. Musayev A./ O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi A.Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti fakulteti o'zbek tili va uni o'qitish uslubiyati kafedrasini o'zbek tili stilistikasi fanidan ma'ruza matni./Jizzax-2014-2015.B. —137.
2. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik - T.: «Talqin», 2005. B—171.

³¹ Rahmatullayev Sh /Hozirgi o'zbek adabiy tili (darslik)/Toshkent."Universitet" —2006. B—440-441.

³² Hojiyev A. /O'zbek tili so'z yasalishi/ Oliy o'quv yurtlarining filologiya fakultetlari studentlari uchun qo'llanma. O'zSSR Xalq ta'limi ministrligi tasdiqlagan. Toshkent – “O'qituvchi” – 1989. B – 64.

3. Rahmatullayev Sh /Hozirgi o`zbek adabiy tili (darslik)/Toshkent."Universitet" —2006. B—440-441.
4. Hojiyev A. /O`zbek tili so`z yasalishi/ Oliy o`quv yurtlarining filologiya fakultetlari studentlari uchun qo`llanma. O`zSSR Xalq ta`limi ministrligi tasdiqlagan. Toshkent – “O`qituvchi” – 1989. B – 64.

THE ASSUMPTION OF THE ACTIVITIES OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

Rustamova Dilbar Rustamovna

Department of social humanities,
Tashkent State University of Economics,
Senior Lecturer.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8287419>

Abstract. *Why international economic organizations were actually formed. Were they really needed, this article will talk about the formation of international economic organizations, their essence, tasks and responsibilities, international economic organizations.*

Keywords: *international economic organizations, economic relations, World Trade, Economic Development, Cooperation, globalization, crisis.*

ПРИНЯТИЕ НА СЕБЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Аннотация. *Почему на самом деле были созданы международные экономические организации. Были ли они действительно нужны, в этой статье пойдет речь о формировании международных экономических организаций, их сущности, задачах и ответственности, международных экономических организациях.*

Ключевые слова: *международные экономические организации, экономические отношения, Мировая торговля, экономическое развитие, сотрудничество, глобализация, кризис.*

One of the most important parts of economic development is the successful establishment of economic relations between countries. Therefore, after World War II, there was a need for international economic organizations for the purpose of exchange of goods, labor, scientific information, labor between states. Economic relations have improved from the developed rules of organizations regulating international economic relations and their constant observations.

What is actually understood by taking control of economic relations between states. Economic relations between member states of an international economic organization create a number of rules and obligations. The shift in control of customs duties for freedom for international trade, the increasing global problems, the growing global economy, the strengthening of ties between states, the crisis that followed the policy of oil-supplying countries of the late 20th century, and the commitment to ensure the growth of independent states.

International Organization analysis is the legal, economic, political and social analysis of global organizations. This article provides an analysis of the changes in international organizations, their main tasks and roles, generally accepted forms of membership in them, Uzbek and international political, economic and legal analysis of their activities, their international content and concepts, interaction with international organizations, the important importance of regulating their problems and its results, shortcomings of international organizations, the quality of their activities and the International organizations, information and statistics on the situation in the world, in particular on the basis of papers and State, important information of the system of international organizations, quality confirmation organizations of international knowledge, Organization of expressive organizations and their activities of native, international organizations,

goals of international development and management in international organizations, analysis of international organizations and their development potentials have been given.

An analysis of the importance of working with international organizations in everyday life, the problems associated with their changes, the information doctrine of international organizations and the labor doctrine of international organizations is given. Also, an analysis was given on the stage of changes in international organizations, their development, features of the general information informatization of international organizations, their social and political consequences. During the article, the use of the criteria of information used by international organizations, their informational qualities and information mechanisms in the system of international organizations are described.

The problems of international organizations on regulation, membership and cooperation with international organizations on Uzbek law, their legal positions and analysis of the integrated activities of international organizations in the economic sphere in Uzbekistan belong. The article describes the role of international organizations in international knowledge, cooperation with international organizations, important organizations for changing the adaptation of diplomas of their activities on the territory of Uzbekistan, their importance, and the analysis on the problem of changes in international organizations and their danger from the legal side of Uzbekistan has been carried out.

The main activity of international economic organizations consists in identifying the problems arising in the contacts of member countries between states, working on their solutions. That is, to discuss the existing problems together and make decisions to make them. Regulation, control and implementation are functions of international organizations. There are two views on the typology of international economic organizations: the likes of geographically large-scale international economic relations and large-scale activities. It will be advisable to separately consider the territorial and global structures that have come from the criteria for international relations of a large geographical scale.

For the development of international economic relations between states, it was necessary to establish trade with other countries. For this reason, the main goal of international economic organizations was to regulate economic relations between states under international treaties, work on them, develop new laws, regulate economic relations between them by making amendments to them. The economic problems of countries that are part of an international economic organization are heard and it is the task of such organizations to solve the problems that have arisen in this area, to consider the solutions to the problem and, together with this, to implement them.

Analysis of international organizations is based on the process of studying the documentation of problem and logical theories that arise in the activities of international organizations. This analysis analyzes issues related to international law, justice, democracy, human rights, diplomacy, world economy, etc. Analysis of international organizations, ensuring its successful work in the world system of organizations, providing inter-organizational control and reporting, analyzing skills in the field of international organizations through email, the internet, etc., helps to protect the unity of thoughts in the process and ensure positive changes in global relations. The analysis of international organizations requires that international organizations increase the direct influence of states in their participation other than one-on-one issues.

The analysis of international organizations is also used to organize the necessary opportunities for strengthening the image of the world's States. Analysis of international organizations requires assistance in the development of international Orientalism and its interaction, opens up the possibility of further development of the economy, diplomacy, society and other spheres of states. The main tasks of the analysis are to further enhance the cooperation of international organizations with one of the countries and to help strengthen their ties.

REFERENCES

1. A.Vaxabov, Sh. Xajibakiyev, Sh. Raxmonov, X. Usmanova, 2014, Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar.
2. G.Nazarova, X. Xalilov, A. Azimov, I. Xanova, 2010, Xalqaro iqtisodiy integratsiya.
3. USED INTERNET DATA.

THE IMPORTANCE OF MUSIC THEORY

Urazbaeva Gulshirin Kadirbaevna

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Assistant teacher of the "Music Education" department

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8289303>

Abstract. *The article focuses mainly on the theory and system of music, musical sound and its characteristics, the art of music and its characteristics, as well as the main expressive means of music, artistic image.*

Key words: *musical busyness, hardness, extension, timbre, musical system, octave musical system.*

ВАЖНОСТЬ ТЕОРИИ МУЗЫКИ

Аннотация. *В статье основное внимание уделяется теории и системе музыки, музыкальному звучанию и его характеристикам, музыкальному искусству и его особенностям, а также основным выразительным средствам музыки, художественному образу.*

Ключевые слова: *музыкальная занятость, твердость, протяженность, тембр, музыкальный строй, октавный музыкальный строй.*

Being able to "read" the content of any piece of music, understand it, and To "see" how it is structured, avalom, to know the language of music, musical it is necessary to develop the ability to think.

"Musical language" means the means of musical expressiveness and imagery the system found is. The tools of the musical language are the structural elements of music is considered These are pitch, length, meter, rhythm, interval, chord, key, tools such as tonality and melody. Elements of music and their relationship Education about music theory is described in the subjects of music theory. Musicology is a branch of art studies. He, in turn, is as follows covers the fields of knowledge: music theory, music history, musical ethnography, musical criticism, musical acoustics, musical psychology and other fields. Ifedjio consists of such subjects as musical instruments; and studies music from a theoretical point of view. The general task of these disciplines is to help in the perception of music, its understanding, its potential, and its impact on listeners. These subjects are future music teachersiii. plays an important role in preparation. They have the secrets of music not only for their musical needs, but also the necessary knowledge and skills it is necessary for future students to master it in order to remember it.

The initial part of the system of sciences about the theory of music is Music. The basics of the theory - the main elements of music and especially the melody and its makes it a task to learn its features. Acquired knowledge learning about each musical element in order to generalize despite the fact that they are included in separate chapters of the manuals, the reader is aware of this it is necessary to keep in mind that the elements of music are their own only in relation to each other can show expressive features.

The content of art is life, the reality around us, man and his inner world - thoughts, feelings. Art is more than other types of human activity absorbs reality by creating artistic images. That person's feelings and it supposedly creates the world anew in a form that directly affects consciousness. But, an artist does not copy life, events and things. He is an image sorting out the

most common, typical features and all of them after understanding it, he changes the shape of the image, and then turns it into a painting, a poem, a piece of music embodies in the form of Of course, the author of any artist's work is a person keeps its complexity within itself. Because it is the objective material of the external world it is reworked separately in the mind of the artist and becomes an original, unique creation reborn. However, at the same time, every creative work is public consciousness is also considered a product. Because it is a certain social psychology, the country will be associated with a historical event. The social aspect of artistic creativity then it is shown that a person is aware of his contemporaries and his people's past and He feels his connection with humanity through artistic images. True art is eternal while creating artistic values, it also realizes the continuous connection of the visuals increases.

Thus, works of art are pictures of both life and creativity. But types of art are able to depict different aspects of life equally it's not. Each type of art is distinguished by its own means and principles of expression stands So, what is the art of music? What are its goals and tasks?

Music* is the art of tone (intonation), reality expressed in sounds is an artistic reflection. It reflects existence in its own way, enriches it, and understands it helps to get and change 0. It is known that music plays an important role in society Music - (Greek - jiouoixii) - the art of the fairies. plays. Music is a way of life and social life of a person, entertainment and recreation It serves as a sign that will definitely be present in your life, making a person spiritual is a unique tool that achieves values. It is the spiritual and moral world of a person It is considered an effective tool of aesthetic education that forms its goals is considered Music itself, its creators, performers, and listeners. Music culture is an important area in society's culture.

There is no doubt that music has a close relationship with other forms of art. The musical intonation basis of their live communication is close to literature, rhythmic organization is similar to poetry and dance art, proportionality of his works its structure is seen in accordance with architectural forms. Add to that It should be noted that works of literature, fine art, and sculpture are often musical works serves as a basis for Music has one or another meaning that is revealed through musical images will be These are natural scenes, events and situations in social life, human is the inner spiritual world. Music can express a person's feelings and mood.

At the same time, he describes nature scenes, action images.

It also has the ability to embody, to imitate the sincere sounds of life (chirping birds, thunder).

Sound is a physical phenomenon. On the other hand, the concept of "sound" is several more it includes a chain of various events that are organically connected. The sound source is one are the oscillating motions of an object (for example, a wire string). As a result of such actions, sound waves occur in the air. And they are affecting the auditory organ, the sound passes through the auditory nerve to the brain creates intuition.

In nature, the sounds that can be played by the human quioq are endless. They are noisy' - natural sounds such as knocking, rustling, hissing, and musical – singing Loud sounds are also used in musical works. For example: circles, drums, drums, cymbals, cymbals. to artificial sounds such as the human voice and the sound of a musical instrument Musical sound is the main tool of the art of music and the surroundings serves to reflect reality. They are centuries-old musical culture sorted out in the process of development and organized into a specific system.

The basis of the elements of musical expressiveness is the musical sound itself features. These characteristics are the speed of vibration of the oscillating body, vibration width, vibration duration, and its components in terms of quantity and quality comes out. The volume of sound depends on the speed of vibration. What is the rate of oscillation? the larger, the higher the pitch, and vice versa, the faster the vibration the smaller it is, the lower the pitch. That is why, sounds are divided into two groups:

- 1) sounds with clearly defined pitch - musical sounds;
- 2) sounds of uncertain pitch - noisy sounds.

The strength of the vibration is the amplitude of the vibration is expressed and provides a solid sound (fortc-piano sound). Vibrations the wider the amplitude, the louder the sound.

The duration of the vibration depends on the length of the sound.

The wider the amplitude of the vibrations, the longer the sound continues.

The composition of sound source vibrations should be understood as follows, The sound source is simultaneously not only as a whole, but also in parts also vibrates. Its whole vibration is considered the main vibration and is the best produces an audible sound. This sound is called the main tone. Each department Half, one-third, one-fourth, one-fifth of the total length of the part the speed of vibration of one, etc.) creates a sound corresponding to its length. Such additional sound is heard two or three times higher than the main tone.

Because the shorter the length of the sound source, the faster its vibration slmn increases and the resulting sound pitch increases. These additions are called tonal overtones or overtones.

So, the overtones included in the composition of the sound represent the variety of the sound, i.e creates a timbre feature. Timbre is an individual quality of sound, other emphasizes that they do not resemble sounds.

These four features are definitely manifested in every musical sound.

The musical system was in a certain relationship in terms of pitch.

The sounds consist of a series of sounds that increase in pitch or.

The sequential arrangement of the musical system in descending order is called the scale.

Each sound of the speaker is called its pitch. (The order of the step the number is represented by a Roman numeral).

The stages of the musical sound system are the main and secondary stages separate The main steps are seven boiib, independent names and Latin allfbonlmg has the letter The names of the main steps are all the main ones of the entire vocal range It is repeated periodically to cover the steps. This is the case the eighth sound depends on the first overtone of the main tone. First overtone pitch (oscillating frequency) is twice as high as the fundamental pitch it becomes rich and harmonious with it.

REFERENCES

1. Абызова Е.А. Гармония. М., 2008.
2. Алексеев Б. Задачи по гармониию. М., 1982.
3. GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ)ISSN (E): 2347-6915Vol. 10, Issue 1, Jan. (2022)

4. Тажимуратова Ш. С. САНЪАТШУНОСЛИК ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ИШЛАШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. – 2023.
5. Allambergenovna, Abatbaeva Rano. "THE MANIFESTATION OF EUROPEAN AND NATIONAL TRADITIONS IN THE OPERA" GULAYIM". International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences 2.2 (2022): 185-187.
6. Tajimuratova S. FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 5. – С. 196-203.
7. Saginbaevna T. S. FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – Т. 9. – С. 386-392.
8. Tajimuraova S. S. INFORMATION AND COMMUNICATIONS IN MANAGEMENT //Journal of Integrated Education and Research. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 509-511.
9. Sposobin I V. Musiqa shakli. Т. 1985.
10. Способии Я Д Элементарная теория музыки. М., 1985
11. Тюлии Ю.Н. Учебник гармонии. М ., 1988.

МЕКТЕП ОҚИВШИЛАРИН МИЙНЕТКЕ
ТАРБИЯЛАУДА УШРАСИВ КЕШЕЛЕРИН ӨТКЕРИВДІН
ПЕДАГОГИКАЛИҚ АҲИМИЙЕТИ

Allaberdiyev Dáwletiyar Nurlibay uli
NMPI Pedagogika fakulteti 2-kurs studenti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8289338>

Annotatsiya. Maqalada miynetti maqsetke muwapiq qollanganda balalardıń ruwxıy rawajlanıwınıń tetigi bolıwı, miynet tárbiyasınıń ulıwma maqseti – oqıwshılarda miynetke qatnasti payda etiw máselesi haqqında sóz etilgen.

Gilt sóz: Miynet tárbiyası, tálim, milliy ruwxta tárbiyalaw, miynet súygishlik.

PEDAGOGICAL VALUE OF MEETING EVENINGS IN EDUCATING
SCHOOLCHILDREN TO WORK

Abstract. In the article, work is found to be a trigger for the spiritual development of children when it is used in accordance with the purpose, and the general goal of labor education - the issue of developing the ability to work in students is mentioned.

Key words: Labor education, education, education in the national spirit, hardworking.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ВЕЧЕРОВ-ВСТРЕЧ В ВОСПИТАНИИ
ШКОЛЬНИКОВ К ТРУДУ

Аннотация. В статье обнаруживается, что труд является толчком духовного развития детей, когда он используется в соответствии с назначением, а также общей целью трудового воспитания - затрагивается вопрос развития у учащихся трудовой способности.

Ключевые слова: Трудовое воспитание, воспитание, воспитание в национальном духе, трудолюбие.

Miynet tárbiyası basqa tárbiyalar menen oǵada tıǵız baylanıslı. Ol jas áwladtı, ásirese mektep oqıwshıların miynetke tárbiyalawda basqa da pedagogikalıq usıllar menen bir qatarda miynet aldınǵıları menen ushırasıwlar o`tkeriwdiń pedagogikalıq áhmiyetliliǵı og`ada ullı. Miynetti maqsetke muwapiq qollanganda balalardıń ruwxıy rawajlanıwınıń tetigi bolıwı múmkin. Bul ushın miynet Balanı qızıqtırıwı tek ǵana fizikalıq miynet emes, aqıl miyneti de bolıwı kerek. Miynet nátiyjesin bala túsiniwi ol mektepte ǵana emes, al, onnan tısqarı da miynete etiwı zárúr. Miynet ózine say bolıwı kerek, balaǵa sáykes emes micynet jasqawlardı óz isine ústirtin qaraytuǵın adamlardı keltirip shıǵaradı.

Ózbekstan óz ǵárezsizliǵın alǵannan soń mektep óziniń tálim-tárbiya sistemasın túp tiykarın ózgeritti, jaslarǵa beriletuǵın miynet tárbiyası milliy tárbiya quramında alıp barılatuǵın boldı. Bul baǵdarda eń tiykarǵı dıqqat ósip baratırǵan áwladtıń miynetke durıs qatnasın keltirip shıǵarıwdan ibarat.

Miynet júdá tar hám qatal mánisinde jámiyetke paydalı biypul miynet, belgili miynetti ótew ushın emes, belgili ónim ushın emes, aldı menen belgilengen hám nızamlastırılǵan normalar boyınsha islengen miynet emes, al erikli miynet muǵdardan tıs miynet, sıylıq alıw ushın islenbegen, sıylıq retinde islenbegen miynet úyrenshikli ádeti boyınsha jámiyetlik paydalı hám sonsheli túrde ulıwma mápke miynettiń zárúrligın bilip islengen miynet, saw organizmniń talapları sıyaqlı miynet bolıp esaplanadı.

Orta mekteptegi miynet tárbiyasınıń hám oqıtıwdıń maqseti adamlardı miynet súyiwshilikke onı húrmetlewge úyretiw oqıwshılardı házirgi sanaat hám awıl xojalıq óndiris, qurılısta xızmet etiw tiykarları menen tanıstırıw, oqıw barısında hám jámiyetlik paydalı jumıslarda miynet tájiriybelerin hám bilimlerin qalıplestiriw kásipti sanalı túrde tańlawǵa eristiriw hám dáslepki kásip tayarlıǵın alıw bolıp esaplanadı.

Miynet tárbiyasınıń ulıwma maqseti – oqıwshılarda miynetke qatnastı payda etiw máselesi bolıp esaplanadı, oǵan tiykarlana otırıp onı tómendegishe baslı wazıypalarǵa bóliw múmkin. Mektep oqıwshıların jámiyet paydası ushın miynettiń zárúrli ekenligine isenishlikti qalıplestiriw, sebebi miynet jámiyet hám onıń hár bir aǵzasınıń abadan turmısınıń tiykarı bolıp esaplanadı.

Oqıwshılarda jámáátlik miynet xızmetin iske asırıwda áhmiyetli boǵlan ustamlı moral'lıq hám erk qásiyetlerin tárbiyalaw; Oqıwshılardı házirgi zaman óndirisine qatnasıw ushın kórneklı bolǵan ulıwma bilimler sisteması menen, arnawlı miynet uqıplılıqları hám tájiriybeleri menen qurallandıırıw; Oqıwshılardı kásip tańlawda sanalı túrde keleshek kásibine anıq baǵdarlanıwına járdemlesiw; Miynet mádeniyattıń tiykarların oqıwshılardı ekonomikalıq tárbiya beriw, oqıwshılardıń miynet tárbiyası máseleleri menen tiykarǵı maqsettiń sáykesliginde onıń mazmunı da anıqlanadı.

Jaslardı hár tárepleme miynetke baǵdarlawda, miynetke súyispenshiligin arttırıwda mámleketimizdegi baslı baǵdarlardan Prezidentimiz tárepinen shıǵarılǵan nızam hám qararlar, erisken ullı jetiskenliklerimizden biri Ğárezsizligimiz hám onnan sońǵı dáwirdegi o`zgerislerdiń de ornı o`z aldına.

Mektep oqıwshıların hár tárepleme jetik insanlar etip tárbiyalawda milliy tárbiyanıń quramalı bo`leklerinen biri bolǵan miynet tárbiyasınıń áhmiyeti ullı. Bul boyınsha birinshi Prezidentimiz I.Karimov bassılıǵında 1997-jılı 29-avgustta Oliy Majlis tárepinen «Kadrlar tayarlawdıń milliy dásturi» hám «Bilimlendiriw haqqındaǵı Nızam» mektep oqıwshılarına miynet tárbiyası haqqındaǵı eń dáslepki túsiniklerdi beriwde oǵada salmaqlı.

Bul haqqında birinshi Prezidentimiz I.Karimov «O`sip kiyatırǵan áwladtıń táǵdirine hesh kim biyparıq qaray almaydı. Bunda jaslardı oqıtıw hám tárbiyalaw, Ğárezsiz mámleketimizdiń jetik qánigeleri bolıwǵa qayǵırıw hár birimizdiń wazıypamız. Jaslardı tárbiyalawda mámleket imkaniyatı bolǵan hámme nárseni qıladı, hesh nárseni ayamaydı».

Demek, mektep oqıwshıların hár tárepleme tárbiyalanıwına mámleketimiz tárepinen de dıqqat itibar kúshli. Hár qanday baxıttıń negizi – miynet. Jas áwlad miynet tárbiyası arqalı miynet adamlarına bolǵan súyispenshiliklerin arttıradı. Álbette miynet tárbiyasın alǵan adam jalqawlarǵa jek ko`riwshilik penen qaraydı.

Onda balalar haram tamaq, jatıp isherlerge, birewdiń esabınan kún keshiriwshilerge qarsı gúrese alıwı so`zsiz.

Xalqımız ádel-ázelden miynet súygish xalıq bolıp olar turmısınıń qıyınshılıǵın, lázzetin teń ko`rip kiyatır. Olar o`z perzentlerine baxıtqa erisiw tek miynet arqalı bolatuǵının uqtırıwǵa háreket etedi. «Eńbek etsen emersen», «Adamnıń qolı gúl», «Miynettiń ko`zin tapqan, baxıttıń o`zin tabadı» – dep násiyatlap baradı.

Ulıwma bilim beretuǵın orta mekteplerde jaslardı miynet tárbiyasın beriwde klasstan tıs alıp barılatuǵın tárbiyalıq jumıslardıń túrleri oǵada ko`p. Bunday tárbiyalıq jumıslarǵa ásirese mektep oqıwshıları oǵada qızıqqısh keledi. Olar to`mendegilerden ibarat:

– qızıqlı kesheler;

- jarıslar;
- ko`rgizbeler;
- seyiller;
- sayaxatlar;
- miynet aldınǵıları menen ushırasıwlar.

Bunday tárbiyalıq jumıslardıń alıp barılıwında ásirese miynet aldınǵıları menen ushırasıwlardıń o`tkeriliwi, jol-jobası, metodikalıq baǵdarları boyınsha arnawlı metodikalıq qollanbalardıń jeterli dárejede bolmawı, ilimpazlar tárepinen klasstan tıs islerdiń úlgi baǵdarlamaların islep, onı mektep oqıtıwshılarına úlgi sıpatında usınılmawı hám ǵalaba xabar qurallarına jiyi-jiyi sáwlelenbewi so`zimizdiń dálili bolıp tabıladı. Bul máseleńiń kem izertlengenligin esapqa alıp biz bakalavr qánigelik pitkeriw jumısı mazmunında usı máselelerdi járiyalawdı o`z aldımızǵa maqset etip qoydıq.

Miynet tárbiyası ósip baratırǵan jas áwladtı milliy ruwxta tárbiyalaw barısında eń tiykarǵı oraylıq orınlardıń birin iyeleydi. Xalıq Bilimlendiriw wázirliginiń jámiyetke paydası óndirislik miynetlerin shólkemlestiriw tuwralı qararında mekteptiń házirgi basqıshtaǵı tiykarǵı máseleleriniń biri miynet tárbiyasınıń hám oqıtıwdıń sapasın arttırıw, olardı ózlerinshe jasawǵa ámeliy hám moral'lıq-psixologiyalıq jaqtan turmısqa tayarlaw, oqıwshılarda miynetke sanalı talapshańlıqtı qalıplestiriw máseleleri kórsetilgen. Házirgi óndiris jaǵdayları oqıwshılardıń bilimi menen miynet tárbiyasınıń sáykes bolıwın talap etedi. Pitiriwshiler mektepten soń óndiristiń barlıq sistemasında jeńil baǵdar alıp ketiwi hám bolıp atırǵan óndirislerge tez qalıplese alıwı kerek. Miynet tárbiyasına jeke adamdı tárbiyalawdıń áhmiyetli faktori sıpatında hám xalıq xojalıǵınıń miynet ónimlerine bolǵan talabın qanaatlandırırwshı ortalıq retinde qarap ótiw orınlı. Durıs qoyılǵan miynet tárbiyası oqıtıw hám kásipke baǵdarlaw mektep oqıwshılarınıń jámiyetke paydası óndirisli jumıslarǵa qatnasıwı – oqıwda, shaxs bolıp qalıplesiwinde ádep-ikramlı hám jeke qásiyetlerdiń payda bolıwında, fizikalıq ósiwinde almastırıp bolmaytuǵın faktorlar bolıp esaplanadı.

Miynet jámiyettiń materiallıq hám ruwxıy baylıqlarınıń tiykarı esaplanadı. Miynet xızmet processinde adam tek ǵana tábiyattı ózgertip qoymastan ózi de ózgeredi. Miynet xızmeti jeke adamnıń minez-qulqın payda etip hám ózgertip otıradı, onıń jámiyetke, tábiyatqa bolǵan kóz-qarasların ózgerdedi. Miynet adamnıń aqıl uqıplılıǵına da tásir etedi, miynet xızmetinde ǵana insan ózin kórsete aladı, uqıplılıǵın ósiredi hám arttıradı. Miynet rawajlanıwında adamnıń minez-qulıq qatnasıqları ózgeredi, onıń fizikalıq rawajlanıwı ámelge asadı, miynetke úyreniwi hám tájiriyebeleri artadı. Biraq hámme miynet shaxstı hár tárepleme turmısqa tayarlawdıń faktori bola almaydı. Adamǵa sheshiwshi hám tárbiyalawshı tásir kórsetetuǵın miynet bul adamdı májbúrlewden azat bolıwı tiyis. Eger adam májbúriy miynet etse, bul process onıń ruwxıy rawajlanıwın toqtatadı hám morallıq qanaatlandırırw sezimin páseytedi.

Mektep oqıwshılarına teoriyalıq bilim beriw menen bir qatarda túrlishe tárbiyalar beriledi: estetikalıq, Watan súyiwshilik, dene tárbiyası, aqıl tárbiyası, ekonomikalıq tárbiya, insanıyılıq tárbiyaǵa hám sonıń menen qatar miynet tárbiyası bolıp esaplanadı. Bul wazıypanı ámelge asırıwda pedagog qánigelerdıń xızmetleri oǵada ayrıqsha.

O`sip kiyatırǵan jas áwladtı turmısqa tayarlaw, olardı jámiyetlik paydalı miynetke úyretiw, milliy Ǵárezsizlik ideologiya printsiplerin o`zlerinde beyimlestiriw hám shaxs sıpatında qalıplestiriw hár bir pedagogtıń áhmiyetli wazıypalarınan biri bolıp esaplanadı.

Miyet jámiyettegi materiallıq hám ruwhıy baylıqlardıń tiykarǵı deregi, adamnıń abıroy-itibarınıń baslı o`lshemi, onıń ádiwli miyneti hár tárepleme hám garmonikalıq túrde rawajlangan jeke adamdı qalıplestiriwdiń negizi boladı. Miyet tárbiyası máseleleri «Mektepke shekemgi tárbiya kontsepsiyası» hám «Xalıq bilimlendiriw haqqındaǵı Nızam»da da ayrıqsha atap o`tilgen.

Bárinen de burın aqıl, ádep-ikramlılıq, estetikalıq, dene tárbiyasında oqıwshılar miynetiniń rolin hám áhmiyetin arttırıw zárúr. Usıǵan baylanıslı oqıtıwshılar tek házirgi pedagoglar hám psixologlardıń miynetlerin ǵana emes, al xalıqtıń ulıwma ruwhıy mádeniyatınıń ajıralmas bo`legin quraytuǵın xalıq pedagogikasınan keń paydalanıwı tiyis. O`ytkeni, miynetke tárbiyalawdıń eń jaqsı dástúrleri bir áwladtan ekinshi áwladqa miyras etip qaldırılıp kelmekte.

Xalıq miynetti tábiyattıń adamǵa bergeni oǵada bahalı sıylıǵı dep túsiniw ǵana qalmastan, al belgili dárejede onıń ruwxlandırıwshı háreketlerin oǵada ko`terińki dárejede túsinedi.

Mektep oqıwshılarına miyet tárbiyasın beriwde:

1. Adamlar turmısında miynettiń roli haqqında bilimlerde tereńlestiriw, miynettiń zárúrligin túsiniw;
2. Haq kewillik penen miynetke qatnasıw, hár qanday jumıstı o`z waqtında orınlawǵa umtıw;
3. Juwapkershilikti seziw, miynetke do`retiwshilik penen qatnas jasaw;
4. Jámaátte jumıs isley alıw, joldaslıq o`z-ara járdem beriw, jámaát isleriniń nátiyjeliligine jan kúydiriw;
5. O`z jumısların jobalastıra alıw, is-háreketlerin durıs baǵdarlaw, jumıstıń ulıwma barısına boysınıw, anıq hám dál islewdi úyreniw;
6. Ulıwma miynetke bolǵan ádet hám ko`nlikpelerin qalıplestiriw, texnikaǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵın arttırıw;
7. Ádalatsızlıqqa unamsız qatnasta bolıw, erinsheklikke qarsı gúresiw.

Miyet tárbiyası arqalı oqıwshılardıń ádep-ikramlılıq, moral`lıq erk sıpatları da qalıplesip baradı, demek biz bunda milliy ideologiyalıq belgilerdiń ko`rinislerin ko`riwimiz múmkin.

Miyet tárbiyası barısı dawamında oqıwshılardı mektep bilimi menen bayıtıp barıw, olardıń oylawın, biliwge bolǵan qızıǵıwshılıǵın, uqıplılıǵın arttırıp barıw zárúr. Klasstan tısqarı waqıtları balalarǵa jámiyetlik miynetke qatnasıw imkaniyatların jaratıp barıw, olarǵa jámaáttegi miynetin` áhmiyetin túsindiriw, úlkenler miyneti menen tanıstırıw, olardı erteńgi kúni hesh qıyınshılıq sezbeı jámiyet aǵzasına aylanıw hám jámaátke tez úyrenip ketiwine járdem beredi. Sonıń menen birge balalar jámiyettegi o`z ornın durıs seze alatuǵın boladı.

Mektep oqıwshılarında beyimlesiw hám onı rawajlandırıw bekkem miynet xızmetine tásir ko`rsetedi. Sonıń menen birge erteńgi kúni olardıń qanday qániygelikke iye bolıwın da belgilep beriwı múmkin.

Miyet tárbiyasın beriwde miyet aldınǵıları menen ushırasıwlar o`tkeriwde mektep oqıwshılarınıń jas o`zgesheliklerin esapqa alıwdı umıtpawımız kerek. Sebebi miyet tárbiyası ámeliy túrde berilip barıladı hám miyet balalardı shaxs sıpatında sotsiallıq jetilisiwin de tezlestiredi.

Miyetke tárbiyalawda hár qanday pedagog zamanago`y usıllardan paydalanıp qoymastan, al xalıq pedagogikası úlgeri arqalı da tásir etip barıw zárúr. Mısalı bul haqqında Á.Tájimuratov: «Qaraqalpaq xalıq pedagogikası miynetinde jaslardı miynetke úyretiw máselesi tiykarınan

diy xanshılıq, mal-sharwashılıq, ańshılıq, balıqshılıq kásipleri hám sawda-satıq usaǵan xojalıq tarawların o`z ishine aladı. Bulardıń qay-qaysısında turmıs tirishiliginiń ajralmas bo`legi» – dep qaraydı.

Xarakterli bir jaǵday: ulıwma Orta Aziya xalıqlarınıń awızeki ádebiyatı sıyaqlı qaraqalpaq xalqınıń awızeki do`retiwshiliginde de jalqaw, qosjaqpas, pámsiz, biyparwa adamlar sıpatında súwretlengen unamsız obrazlar, ádette: bay, ulama, sawdager hám saray mánsapdarlarınıń balaları bolıp shıǵadı. Kerisinshe, diyxan, o`nerment, sharwa miynetkeshleriniń perzentleri bolsa aqıllı, ziyrek, miynet súyer hám istiń Kozin biletuǵın adamlar bolıp sáwlelenedi»³³.

Demek o`ner biletuǵın hám belgili kásipti iyelegen adam o`z miynetiniń arqasında júzi jariq boladı, hadal miynet etse, baxıtqa erisedi.

Psixologlardıń pikiri boyınsha mektep oqıwshılarınıń miynetke bolǵan eki motivi anıqlanǵan:

Birinshisi: oqıwshılardıń xızmeti, is-háreketinen kelip shıǵatugın motiv.

Ekinshisi: olardıń minez-qulqı, juwapkershiligi, miynetniń zárúrligi haqqındaǵı túsiniǵin kelip shıǵatugın motivler.³⁴

Haqıyqatında da oqıwshılardıń o`zinde miynetke degen qızıǵıwshılıq hám beyimlilik bolıwı kerek.

Miynet tárbiyası bul ko`p tárepli hám quramalı protsess. Mektep oqıwshılarınıń miynet súyiwshilik ruwxında tárbiyalawda bir neshe tásir etiwshi faktorlar bar.

Mısalı: úlkenlerdiń úlgesi, oqıw xızmeti, do`gereklerge qatnasıwı, kitaplar oqıw, kinofil`mler ko`riw, ekskursiyalar hám ushırasıwlar t.b.

Miynet súyiwshilikke úyretkenimizde balalardıń o`zi usı miynetke qatnasıwı kerek yamasa miynet haqqında tárbiyalıq mazmundaǵı turmısta bolǵan hádiyselerden yamasa xalıq pedagogikasınıń bay dástúrlerinen de xabardar bolıwı oǵada itibarǵa hám dıqqatqa iye hádiyselerden dep bahalawǵa boladı. Mısalı: miynet aldınǵıları menen ushırasıwlardıń ádebiy bo`limlerinde miynet mazmunın jaratıp beriwshi naqıl-maqallar jarısın, «Miynet baxıt – keltiredi» t.b. ráwiyatlardan saxnalıq ko`rinisler, erteklerden ko`rinisler hám t.b. mazmunda ele de sho`lkemleskenlik belsendilik penen o`tkeriwge boladı. Bunday keshelerde ásirese oqıwshılardı bir neshe toparǵa bo`lip naqıl-maqal aytıp jarıstırıwǵa da boladı. Bul haqqında pedagog-alımlardan.

Xalıq arasında eń ko`p taralǵanları miynet súyǵıshlıq haqqındaǵı naqıl-maqallar. Miynet temasına arnalǵan naqıl-maqallar hár bir adamnıń ayanbay miynet etip, xalıqqa xızmet ko`rsetiw ideyası birinshi orınǵa qoyıladı. Miynet penen tabılǵan dúnya biybaha qunlı, miynet penen tabılǵan nan mazalı hám juǵımlı boladı dep násiyatlanadı. Mısalı: «Adam miyнетi menen bahalanadı», «Háreketke – bereket», «Miynetin kim ko`rse, ráhátin de sol ko`rsin», «Islesen – tisersen», «Miynet túbi ráhát» degen sıyaqlı naqıl-maqallar usı dúrkimdegi naqıl-maqallardan esaplanadı». Al mekteplerde miynet aldınǵıları menen ushırasıwda usı mazmundaǵı naqıllardan o`nimli paydalanıw zárúr. Onda oqıwshı hám birinshiden: ushırasıwdan belgili tárbiyalıq úlgi alsa, ekinshiden: naqıl-maqallar mazmunınan o`rnek aladı.

³³ Ta`jimuratov A`. Qaraqalpaq xalıq pedagogikasi. No`kis: Bilim, 1996, 38-bet.

³⁴ Glushenko A.G. Trudovoe vospitanie mladshix shkol`nikov vo vneklassnoy rabote. Moskva, 1985, str 9.

Mektep oqıwshıların miynetke tárbiyalawda miynet aldınıǵıları menen ushırasıw o`tkeriw – bul klasstan hám mektepten tısqarı jumıslardıń túrlerine kiredi. Házirgi waqıtlarda mektepten hám klasstan tısqarı jumıslar mektep o`mirinde oqıwdan Kesh bolmaǵan eń áhmiyetli, eń aktual mashqalalardan bolıp esaplanadı. O`ytkeni, házirgi zaman mektepleriniń V-IX klasslarında o`tkeriletuǵın mektepten hám klasstan tısqarı jumıslardıń ulıwma oqıwshılardıń mektepte ilimiy bilim hám hár tárepleme tárbiya alıwın rawajlandırıw máselelerinde klasstaǵı o`tkeriletuǵın jumıslardıń áhmiyetlilikinen hesh qanday kem bolmaydı. Mekteptegi oqıwshılar menen mektepten hám klasstan tısqarı o`tkeriletuǵın barlıq jumıslar tikkeley pedagog qánigelerdıń basshılıǵında alıp barıladı.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. - Т.: “ Ўзбекистон”, 2016.
  2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб - интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятини кундалик қондаси бўлиши керак. - Т.:” Ўзбекистон”, 2017.
  3. Vorob`ev A.I. Mehnat tálimi va kasb tanlashga yóllash metodikasi.– Т: “ Oqıtuvchi ”, 1980.
  4. Ochilov Z. Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarda kasbga yollashni shakllantirish. – “Oqıtuvchi”, 1996.
  5. Mavlenova R. va boshqalar. Pedagogika. –Т, 2001.
  6. Тажимуратова Ш. С. САНЪАТШУНОСЛИК ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ИШЛАШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. – 2023.
  7. Tajimuratova S. FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 5. – С. 196-203.
  8. Saginbaevna T. S. FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – Т. 9. – С. 386-392.
  9. Tajimuraova S. S. INFORMATION AND COMMUNICATIONS IN MANAGEMENT //Journal of Integrated Education and Research. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 509-511
- Internet saytları:
1. www.tdpu.uz
  2. www.pedagog.uz
  3. www.Ziyonet.uz
  4. www.edu.uz
  5. dpu-INTRANET.Ped

PEDAGOGICAL BASES OF CONSIDERATION OF GENDER EQUALITY IN EDUCATION PROCESS

Bekmuratov Arzuwbay Xojamuratovich

Nukus State Pedagogical Institute Pedagogical Department assistant teacher

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8289384>

Abstract. *The article discusses the social aspects of gender, the meaning of gender and social spheres related to it, the psychological appearance of the individual, the pedagogical basis of considering gender equality in the educational process.*

Key words: *Education, gender equality, pedagogical foundations, accounting, gender social category, men and women.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УЧЕТА ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. *В статье рассматриваются социальные аспекты гендера, значение гендера и связанных с ним социальных сфер, психологический облик личности, педагогические основы учета гендерного равенства в образовательном процессе.*

Ключевые слова: *Образование, гендерное равенство, педагогические основы, бухгалтерский учет, гендерная социальная категория, мужчины и женщины.*

The educational system is not only a factor of technological and socio-economic development, but also an important strategic tool of spiritual and economic development in society. Therefore, in our independent country, every year great attention is paid to the field of education. This task is assigned to all levels of the educational system: from pre-school educational institutions to higher levels of higher education.

After all, the society develops and finds progress based on the knowledge and entrepreneurship of the individual. The educational process organized on the basis of gender differences and equality makes an important contribution to the development of the society and appears as a necessary component for the cultural, socio-economic and ecological sustainable development of the student.

In the process of realizing this goal, the first task is to improve existing educational programs using new pedagogical technology and modern methods. Gender equality in improved curricula, and gender equality and differentiation of teaching materials in all subjects are important.

Such an educational process requires the creation of new educational tools - methodical materials and didactic developments. In turn, teaching-methodical materials should be selected in connection with control tools.

It should be noted that in the future, control of students' knowledge, skills and abilities should be carried out not only on the basis of mastering, but also on the basis of understanding, practical application of knowledge and creative skills of boys and girls.

This situation not only has a positive effect on the level of knowledge of students, but also educates the owner of intelligence with a new quality, that is, it forms a unique personality, they develop their consciousness, as well as the world.

helps them adapt to social, informational, technological and economic changes.

General labor skills play an important role in educating students and preparing them for future practical activities. The main purpose of providing labor education to primary school students is to prepare them for future life.

General labor skills are not only the result of labor education, but also a condition for engaging students in everyday social activities. In the dictionary of pedagogical terms, the term skill is defined as follows: "Skill is the activity of being able to perform a certain practical action based on the acquired knowledge of the student."

Professor R. Mavlonova defines skill as follows: "Skill is a person's ability to consciously perform a certain action, having acquired knowledge and elements based on experience. For example, the ability to cut cardboard means to be able to hold scissors correctly, to accurately coordinate movement, to maintain the direction, balance of force and pressure, to maintain a suitable posture. In this place, it is necessary to act skillfully and adhere to certain working conditions, for example, the pace and accuracy of work. Otherwise, things can turn out rough."

Students' knowledge is the theoretical basis of their actions in the work process. Certain stages of movement and their consistency are realized and understood through this knowledge.

Elementary experience gives students an idea of a certain type of activity. In creating such imaginations, the students' personal experiences and their perception of the experiences of others (natural representation given through words, graphic images, etc.) are important. However, personal experience takes the lead. However, not all skills become qualifications. Only the technical side of performing one or another type of activity, some of its actions, is automated. The activity itself continues at the stage of conscious, i.e., complex skill, which includes many elementary skills (ability to measure, ability to use tools, etc.). Due to the limited time, the work in labor education classes in elementary grades is completed with skills. Acquired knowledge serves as the basis for acquired skills and competencies. There are several perspectives on the content and interrelationship of skills and competencies. From the traditional point of view in didactics, skill is formed before competence, and skill becomes competence as a result of practice. For example, "Pedagogical encyclopedia" defines "Skill as the ability to effectively perform actions appropriate to the conditions of work." Skills will be both practical and theoretical in nature.

The formation of skills is to learn the system of all operations on the processing of knowledge and information obtained from science, to determine information, to compare it with actions. Acquiring any skills requires concrete activities based on knowledge, practice, without which there can be no skills at all.

The psychological basis of the qualification means the interrelationship between the purpose of the activity, the conditions and the methods of its performance. It follows that competence relies on knowledge. There is no skill without knowledge.

Doctor of Pedagogical Sciences O. Tolipov tried to analyze and evaluate general labor skills in his research. The process of formation of skills and qualifications has been interpreted differently in scientific research.

In the 21st century, continuous education has gained strategic importance and occupies a key position in the life of individuals and society. A person can absorb continuous technological innovations only with the help of knowledge acquired in the educational process organized with gender equality and identity in mind. This requires not only the improvement of labor tools, but

also the ability to acquire new knowledge and thorough mastering of professional activities. There are several different interpretations of the concept of gender in the literature. In particular, philosophers describe it as follows: "Gender" is an English word that means the social aspects of gender... This concept takes into account not only the biological difference between men and women, but also the whole set of social and cultural characteristics in the sexual division of society. Represents the social affiliation, behavior and expected outcomes of men and women.' Sociologists approach the concept of gender in the following way: "Gender is a social and biological condition and is a set of sexual relations between men and women. Psychologists also approached the concept of gender in a unique way: "Gender foundations of psychology are gender and social stereotypes related to it, the psychological appearance of a person." Among scientists, there is a sharp debate about which of these characteristics are innate, and which of them are developed in the process of education and upbringing. Due to the different upbringing of boys and girls in each national culture, the psychological differences of the sexes are known from the time they enter school. Among these differences, psychologists (A.E. Taras, 2002) note that girls are superior to boys in mathematical and visual abilities.. Boys have a stronger sense of self-confidence than girls. Girls are more likely to accept uninteresting activities based on sameness. They quickly adapt to a changing environment. While boys evaluate each situation in a general way, girls carefully investigate, study, and then evaluate it. In the pedagogical sense, gender is a complex educational socio-cultural unit of boys and girls, which includes their behavior, mentality and emotional characteristics, and their equal and different aspects in educational activities.

First of all, it is necessary to imagine the issues that led to the emergence of gender studies. In this process, it is appropriate to emphasize that gender studies is a logical extension of women's studies. In this context, the demand to recognize "gender ratio" as a fundamental category of analysis cannot be discussed without socio-political, social and institutional conditions.

Influenced by the new women's movement of the 1970s, feminist scholars who studied their status in society were able to link their research to a deep-rooted tradition of thinking about the "feminine genesis." Over the next forty years or so, most of the work produced on the issue of comparing the sexes was devoted to explaining the difference between sex and gender as defined by feminist scientific criticism.

The existence of sex-gender system was first noticed by anthropologist Gale Rubin. He tried to develop a new approach aimed at describing society and gender differences. Thus, biological sex (sex) was contrasted with species (gender). On the basis of this contradiction, it was necessary to pay attention to the socio-cultural formation of sexuality. Cultural anthropological studies have focused on the diversity of descriptions given to men and women in different societies. On the one hand, these works called into question the biological difference that seemed to be indisputable until then, and as a result, there was no place to explain the difference in the social status of women and men by their physical characteristics. On the other hand, it became clear that despite the differences in conceptions of women, in any society, women are assigned a lower "place" than men. Two collections of anthropology published at the end of the last century looked with renewed interest at the social status of women.

The difference between sex and gender is expressed by Karin Hausen as "the negative consequences of contrasting the characters of the sexes". Contrasting in this way has led to different gender roles being studied and legislated as expressions of the "natural" characteristics

of men and women. He also argued that there is a direct causal link between the social roles assigned to the "natural" sexes of men and women. The natural equality of people and the natural inequality between the sexes is a paradoxical law of the 19th century, which remained almost unchanged until the middle of the 20th century.

In order to express the ratio of the sexes in terms of its social significance, it was necessary to abandon the distinction between the sexes based on biological differences. This was caused, first of all, by the subordination of male and female sexual roles, and at the same time, it led not only to the legalization of the patriarchal system of rule, but also to the fact that it was considered a given by nature. Instead, it was believed that biologically determined sex and the differentiation of gender role within a particular society (gender) should help to eliminate such a connection due to the supposedly natural connection. Such an approach should help to realize that concepts of femininity and masculinity are multifaceted phenomena determined by culture and education. Focusing only on biological aspects not only allows us to describe this diversity, but on the contrary, it exaggerates it. Certain phenomena related to the "essence" of gender, defined as "symbols of femininity and masculinity," which affect men and women differently and, as a result, are perceived, desired, or comforted differently by them, have been condemned in the past. Based on this, the information about the biologically determined gender prevents us from thinking about the existence and social functions of this category. If the focus on the differentiation of the sexes was based on cultural classification and not on anthropological, biological or psychological, pedagogical dimensions, then the relationship of the sexes to each other would not be accepted as an expression or representation of the natural order. The comparison of the sexes is related to the rules in the society and the educational system.

It is wrong to perceive the concept of gender as a word, symbol, pointing to the meaning it expresses. Gender is not defined only by the "natural" sex. Here we are talking about the representation of certain relations, which serve as the basis for the relationship between the individual and the society, and which consist of the formed and stable difference of the two biological sexes.

Instead of relying on the inherent differences between men and women, this concept forces us to grapple with the meanings associated with these differences. In order to understand gender, it is necessary to define this new concept with the socio-pedagogical significance of the specific characteristics and tasks of boys and girls differently from centuries-old "philosophy of gender" and studies about women. At first glance, one can find commonalities between gender and sexual characteristics. T. Parsons tried to describe situations that cannot be explained by biological characteristics underlying the different social functions of women and men. The concept of Edin's triangle in the family, introduced by psychoanalysis, which helps to form the similarity of men and women at the same time, helps to explain the differentiation of different gender roles. The differentiation process he proposed promoted instrumental (masculine) and expressive (feminine) roles in the family. Through this, he tried to establish a connection between the individual and social structures based on the concept of sexual functions.

60 of the XX century the objection to women's prescribed roles, which Betty Friedan described as the "mystery of femininity," became more and more evident in the 1930s, until it was understood as a critique of the corresponding positions in the power system. In this context, according to the reasonable opinion of Robert Connell, the theory of sexual functions "did not

allow us to interpret the changes taking place as a dialectic within the gender ratio." The restatement of the issue occurred when the distinction between the person and his task, as well as the naturalness of the characteristics of men and women, was questioned for the first time. These are the early studies that gave rise to gender theory.

There were four reasons for affirming gender as a basic scientific category:

1) connection between the (female) and (male) bodies and giving up certain social tasks that are considered natural;

2) determining the relationship between the system of intersex relations and other internal cultural perspectives;

3) recognizing that the social organization in which men and women perform certain tasks cannot be understood without the analysis of the relevant power structures;

4) to admit that the process of differentiation, which motivates the performance of different tasks, should also be analyzed.

The inclusion of gender as a category of analysis indicated the possibility of breaking the questioned opposition between men and women, and at the same time taking this opposition seriously as a mechanism of subjugation in social, cultural and political reality.

The term gender refers to the concept of difference between boys and girls (men and women). The social meaning of this word in most cases represents the anatomical differences between boys and girls. Anthropologist Margaret Mead emphasizes that gender differences and similarities should be considered not biologically, but socially, psychologically and pedagogically. The whole description of gender differences and similarities changes and develops during the educational process. The main tool that changes it is mental and physical work differentiated according to the gender of students. The class and age of the student are recognized as socio-pedagogical factors. The social experience of the student should be clearly taken into account in the educational process, which is organized taking into account gender differences and similarities.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. - Т.: “ Ўзбекистон”, 2016.
2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб - интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятини кундалик қоидаси бўлиши керак. - Т.:” Ўзбекистон”, 2017.
3. Абдусатторова О.А. Оила муҳитида ўсмирларда шаклланадиган жинсий идентификациянинг гендер хусусиятлари: Психология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Т, 2007. – 22 б.
4. Айвазова С.Г. Что означает понятие «гендер»? //Деловая женщина.–М.:1992.– 420с.
5. Tajimuratova S. FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 5. – С. 196-203.
6. Saginbaevna T. S. FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – Т. 9. – С. 386-392.

7. Tajimuraova S. S. INFORMATION AND COMMUNICATIONS IN MANAGEMENT //Journal of Integrated Education and Research. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 509-511.
8. Абубакирова Н.И. Что такое «гендер»? Общественные науки и современность. –М.: 1996. –83 б.
9. Абдусатторова О.А. Оила муҳитида ўсмирларда шаклланадиган жинсий идентификациянинг гендер хусусиятлари: Психология фанлари номзоди. диссер. афтореф. – Т; ЎзМУ, 2007. – 22 б.

THEORETICAL ISSUES OF RESEARCH METHODS IN ABU RAYHAN BERUNI AND HISTORY

Azieva Umida

Nukus State Pedagogical Institute named after Ájiniyaz

A student of the Faculty of History

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8289421>

Abstract. *The article deals with modern history science and concrete (concrete) society as its subject and its decline since its formation, studying history in Beruni's works, Beruni's historical comparative methods.*

Key words: *Abu Rayhan Beruni, work "India", research, Economical.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ МЕТОДОВ ИССЛЕДОВАНИЯ В АБУ РАЙХАН БЕРУНИ И ИСТОРИИ

Аннотация. *В статье рассматривается современная историческая наука и конкретное (конкретное) общество как ее предмет и его упадок с момента его становления, изучение истории в трудах Беруни, историко-сравнительные методы Беруни.*

Ключевые слова: *Абу Райхан Беруни, работа «Индия», исследования, Экономика.*

History and the science of history is a complex of social sciences, which studies the processes and events in the economic, political, social and cultural life of mankind throughout the past in a concrete way and with the help of various methods, divided into periods and generally. Economic history, political history, cultural history, military history, diplomatic history, and historical geography are branches of history. The components of the science of history are special historical sciences and archeology and ethnology, and the history of science and culture, the history of art are studied in connection with these areas.

Modern science of history is a complex of knowledge made up of separate departments and fields, and its research issues are very complicated due to the complexity of methods and the breadth of scope. Today, as a modern history science and its subject, concrete (concrete) society and its development in time and space from its formation to its decline are understood as a whole and at the same time its internal structural structures, as well as its connection and relations with other concrete (concrete) societies. In this regard, the opinions of Abu Rayhan Beruni are also noteworthy, he stated that "... the earliest and most famous of the ancient histories is the beginning of humanity", that is, Beruni said that the beginning of history is related to the formation of human society. shows. It is worth noting that in Beruni's works there are references to the study of history and the correct use of sources in this process, and especially that most of them correspond to the views expressed by various authors in the methodology of modern history.

In modern history textbooks, one can see a number of opinions about Beruni's practical work in historical research. For example, "A great scientist of the Middle Ages, Abu Rayhan Beruni, made a great contribution to the development of the principles of scientific knowledge and understanding. Beruni used the historical comparative method very widely. In the process of writing the work "India", he wrote that "I present the laws of the Indians as they are, and at the same time, using the example of the Greeks, I determine their similarities and closeness"¹. A number of opinions have been expressed regarding history and the science of history, one of which

elaborates the meaning of the other. It is noted in the literature that the word history refers to the reality, life, evidence and events related to the past that arose in the process of social development. - is used in the sense of a specific time, date, indicating when the event took place. "Each of the peoples spread over all countries has a separate history, it considers [the beginning of its history - Z.I.] from its kings, prophets, states, or from one of the events I mentioned above.

With the help of this history, it determines the necessary [terms] in dealings and knowing the times, and this history distinguishes them from other peoples" in which Beruni states that each nation has a separate history and this history distinguishes them from others, but at the same time, it is precisely these distinguishing differences or differences. the fact that he wanted to analyze how it is interpreted in those nations through comparison, by using the synchronic method in the methodology of modern history and the methods of historical comparison at the same time, to his goal, that is, the scientificity of the book he is writing can be seen to have tried to provide. The analysis of the method of historical comparison, which is of great importance in modern history studies, in the scientific work of Abu Rayhan Beruni, and at the same time, it is evidence that the scientific importance of such theoretical views put forward by scholars was high even in the 10th century. The interpretation of "history" is particularly important in history, historical sources and works, especially in Eastern historiography.

According to another source explaining this science, history is a science that studies any development process in nature and society, and in another interpretation, the development of humanity and civilizations that are its products, the development of society and states in the past. The science of history studies the events and processes (development of society) that have occurred in the life of society throughout the entire past of humanity¹. It can be observed that the terms history and history are used in different contexts in historical sources and classical literature. Tarikh (in Arabic - happened, happened) is a sign, poetic style or a word with a hidden meaning. History is often written in poetic language in connection with the death of one or another famous person, to signify or refer to the date of a historical event. When the words and phrases used in history are added together with the numbers of the Arabic letters that make them up, the numbers that represent a certain date come out¹.

History is one of the main features of Eastern historiography, and "histories" have also been found to have important source characteristics. According to the content of the dates, it represents the information in the sources. In the theoretical approaches of the science of modern history, it is emphasized that the information is expressed openly and in a hidden state (the latter is more common)², while the information given in the histories of Eastern historiography is more often found in a hidden state. Therefore, it is important for a historian or researcher to know the Arabic alphabet and especially the abjad in order to identify and extract this information from the text. It can be observed in the examples of Eastern historiography that the date envisaged by the author during the writing of historical works is expressed in the form of words or problems and interpreted in the style of history.

Accordingly, history is divided into two types: Sarih (open, clear) and Tamiya (hidden, hidden). If the date is clearly expressed in the yellow type of history, then the substance of the history is found first in the tamiya. There are many cases where dates are used in historical works and sources. From both of the above cases, it can be seen that in Eastern historiography and in the fields of modern historical science methodology, the presence of information in a clear and open

state, as well as in a hidden state (within the meaning of the word) during the interpretation of the information in the sources and the text, is of particular importance. is being highlighted. "One of the writers asked me about the histories of [different] peoples, their beginnings and branches, that is, about the differences of the historians and the reasons for these differences...." If we pay attention to the words of Beruni, it can be seen that the main thing that is being asked are the histories and the circumstances related to them. In the comment section of the translation of Beruni's work "India", the phrase "histories" is interpreted as follows, that is, "here the word history is used in the sense of a year, an era." In our opinion, it would be appropriate to give it in the form of "history" and not "history" in this place, and this word does not mean the meaning of the year or the era, but the date of the historical event.

It would be appropriate to emphasize that 'z. This opinion is confirmed by Beruni's other words, that is, in the question of the connection of historical processes with time and space, Beruni quotes the following words: the term is called history. In that year, by various signs and evidence [some] ... something important must have happened, which would not appear without long centuries and many times (proof of the concept that history takes place in space and time - Z.I.). Through such events, certain times and dates are determined (here, the phrase "events" can be understood and accepted as evidence that identifies or proves historical processes - Z.I.)..."

In this, Beruni can achieve a clear result by comparing the available information or evidence, that is, by using the method of historical comparison, in which the main issue is the variety of information found in different sources and their different aspects, reducing the conflict as much as possible and putting it before the research. it shows whether it is the most reliable information directed at a specific target or whether evidence should be extracted. It can be seen from these words that one of the most basic methods of modern history research - historical comparison method - was shown by Abu Rayhan Beruni in the 10th century and remained in historical research and historiography for the next ten centuries.

REFERENCES

1. Ózbekistonning yangi tarixi. Konsepsual — metodologik muammolar. — T.: «Akademiya». 84. Февр Л. Бой за историю. — М., 1991.
2. Фролова Е.А. История арабо-мусульманской философии. Средние в.а и современность: Учебное пособие. — М., 2006.
3. 3. Халфин Н.А. Присоединение Средней Азии к России (60-80 гг. XIX в). - М.: Наука, 1965. 87. Sharafiddin All Yazdiy. Zafarnoma. — T.: Kamalak, 1994.
4. Вестник Каракалпакского государственного университета. 2015. №2 50-55 стр
5. «Илм сарчашмалари». УРДУ, Ургенч, 2019. 3-сон 38-41 бетлар

SUV TA'MINOTI TIZIMLARINING NASOS USKUNALARINI OPTIMALLASHTIRISH

Qurbaniyazov Alisher Jalgashovich

Born in 1996. 2 year graduate student of Karakalpak
State University. Address: Kungirat district, Aqibet street №9

a.qurbaniyazov@internet.ru

Tel: +998336540902

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8300367>

Annotatsiya. Ushbu maqolada sanoat amaliyotidan ba'zi misollar nasos agregatlari va tizimlarini optimallashtirish imkoniyatlarini ko'rsatadi. Agar alohida elementlarni optimallashtirish kamtarona iqtisodiy natijalar beradigan bo'lsa, u holda quvvur liniyasi tarmog'i va ish sharoitlarini hisobga olgan holda nasos tizimini kompleks optimallashtirish iqtisodiy ko'rsatkichlarning sezilarli darajada yaxshilanishiga olib keladi.

Kalit so'zlar: profil, optimallashtirish, energiya, investitsiya, komponent.

OPTIMIZATION OF PUMPING EQUIPMENT OF WATER SUPPLY SYSTEMS

Abstract. In this article, some examples from industrial practice show the possibilities of optimizing pump units and systems. If the optimization of individual elements gives modest economic results, then the comprehensive optimization of the pumping system, taking into account the pipeline network and operating conditions, leads to a significant improvement in economic indicators.

Key words: profile, optimization, energy, investment, component.

ОПТИМИЗАЦИЯ НАСОСНОГО ОБОРУДОВАНИЯ СИСТЕМ ВОДОСНАБЖЕНИЯ

Аннотация. В данной статье на некоторых примерах из производственной практики показаны возможности оптимизации насосных агрегатов и систем. Если оптимизация отдельных элементов дает скромные экономические результаты, то комплексная оптимизация насосной системы с учетом трубопроводной сети и условий эксплуатации приводит к значительному улучшению экономических показателей.

Ключевые слова: профиль, оптимизация, энергетика, инвестиции, компонент.

Kirish. Turli xil xavfsizlik omillaridan foydalangan holda nasos uskunalarini tanlash va ishlatishning klassik usullari va hisoblash xatolarining oldini olish bo'yicha boshqa choralar, qoida tariqasida, uskunaning talab qilinadigan parametrlarda eng yuqori samaradorlik bilan emas, balki sharoitlarda ishlashiga olib keladi. bu optimaldan uzoqdir. Markazdan qochma nasos murakkab mashinadir, lekin u katta, murakkab tizimning faqat bitta komponentidir. Energiya samaradorligini oshirish ko'plab omillarga va individual elementlarga bog'liq, ammo oxirida siz doimo butun tizimni bir butun sifatida tahlil qilishingiz kerak. Bu mavjud ob'ektlarga ham, faqat loyihalashtirilayotganlarga ham tegishli. Uskunaning yuk profilini sinchkovlik bilan o'rganish ham mavjud, ham rejalashtirilgan tizimlarni optimallashtirish uchun zarur.

Hozirda 80 dan ortiq markazdan qochma nasoslarning texnik holatini o'rganish ishlari olib borildi. Ma'lum bo'lishicha, ularning faqat kichik bir qismi optimal rejimda ishlaydi. Ulardan ba'zilari katta o'lchamli va kam yuk bilan ishlagan, ba'zilari esa, aksincha, haddan tashqari

yuklangan rejimda. Ishlash tartibi nafaqat energiya yo'qotishlariga, balki nasosning ishonchligiga ham ta'sir qiladi. Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, mexanik muhrlar va podshipniklar ish joyiga qaraganda kam yuklangan yoki ortiqcha yuklangan sharoitlarda ishlaganda tezroq eskiradi. Kam yuklangan rejimda pervanelda pompalanadigan suyuqlikning qayta aylanishi, kavitatsiya va qizib ketish sodir bo'ladi. Haddan tashqari yuklarda kavitatsiya ham paydo bo'lishi mumkin, nasosning samaradorligi pasayadi va nasos tomonidan iste'mol qilinadigan quvvat sezilarli darajada oshadi. Markazdan qochma nasoslar bilan ishlaydigan korxonalar birinchi navbatda operatsion xarajatlarni imkon qadar kamaytirishga qiziqishadi. Ular uchun uskunalarni favqulodda to'xtatish paytida yo'qotishlar alohida ahamiyatga ega, bu faqat xarajatlarni har tomonlama hisobga olgan holda baholanishi mumkin. Uskunani sotib olishning asosiy mezon nafaqat sotib olish narxi, balki hayot aylanish jarayonida uskunani ishlatishning umumiy qiymati bo'lishi kerak. Hayotiy tsikl narxi bir-biriga ta'sir qiluvchi turli komponentlardan iborat. Birinchi taxmin sifatida, ushbu komponentlarning barchasini ikkita katta guruhga bo'lish mumkin: dastlabki investitsiyalar va doimiy yoki joriy xarajatlar.

Investitsiyalar - bu nasosning o'zi va undan foydalanish uchun zarur bo'lgan barcha komponentlarning narxi: quvurlar, o'chirish va nazorat qilish klapanlari va boshqalar. Tuzilmalarni qurish uchun qo'shimcha investitsiyalar bilan bog'liq xarajatlar (biz suyuqliklarni etkazib berish va tushirish uchun poydevor yoki murakkab tuzilmalar haqida gapiramiz) birinchi navbatda vertikal nasoslar yoki yuqori quvvatli nasoslarga tegishli. Ushbu nasoslarning assimilyatsiya quvvati o'rnatish balandligini aniqlaydi va shu bilan poydevorning narxiga va natijada butun tuzilishga ta'sir qiladi.

$$C_e = \sum_{j=1}^z \left[n \frac{E_0}{\left[1 + \frac{i-P}{100}\right]^n} \rho g \int_{t_0}^{t_1} \frac{Q_H(t) H_H(t)}{\eta_H \eta_{II}} dt \right] j, \quad (1)$$

Hayotiy tsiklning narxini hisoblash formula (1) bo'yicha amalga oshirilishi mumkin. Qayerda n – yillar, z – nasoslar soni, E_0 – darajasi, $i - P$ – chegirma, p - suyuqlik zichligi, g - tortishishning tezlashishi, t_0, t_1 - hayot tsiklining boshlanishi va oxiri, $Q_H(t)$ - joriy nasos oqimi, $H_H(t)$ - joriy nasos boshi.

Operatsion xarajatlar yoki ishlab chiqarish xarajatlari, birinchi navbatda, nasosning o'z energiya iste'moli va barcha yordamchi tizimlar narxidan iborat. Samaradorlikni oshirish bevosita tejashga olib keladi. Joriy xarajatlarning ikkinchi muhim komponenti - bu texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash xarajatlari, xususan, birlikning ishonchligi yo'qligi bilan bog'liq: rejadan tashqari yoki favqulodda o'chirishlar va natijada xarajatlar. Qoida tariqasida, nasoslar samarali dizayn, yuqori samaradorlik va ishonchlikka ega. Eng katta yo'qotishlar va natijada samaradorlik zahirasi bir nechta nasoslar va quvur liniyasi sxemalarini, nasoslar ishlaydigan tarmoqni o'z ichiga olgan tizimda. Nasoslarning ishonchligini baholash uchun ularning tebranish holatini nazorat qilish muhimdir. Rulman tayanchlarining tebranish darajasiga ko'ra, texnik holatni, uzoq muddatli

foydalanish imkoniyatini yoki nasosni ta'mirlashga olib chiqish zarurligini baholash mumkin. Rulman tayanchlarining tebranish tezlashishi yoki tebranish siljishlarining spektral xarakteristikalarini turli xil nuqsonlarning diagnostik belgilari bo'lishi mumkin, masalan, rezonans, millarning noto'g'ri joylashishi, muftalarning yomon o'rnatilishi yoki ulanishi va boshqalar. Vibratsiya holati to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash stasionar yoki ko'chma boshqaruv tizimlari tomonidan amalga oshirilishi mumkin, ikkinchisining afzalliklari harakatchanlik va stasionar tizimlar bilan jihozlanmagan uskunalardan foydalanish qobiliyatidir. Parametrlarni yozish bir vaqtning o'zida amalga oshiriladi, bu sizga ish nuqtasining o'rnini aniqlash va uni hisoblangan bilan solishtirish imkonini beradi. Ishlash nuqtasining o'rnini bilib, mavjud yo'qotishlarni yoki energiya tejovchi resursni aniqlash, yo'qotishlarni kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish va markazdan qochma nasos va umuman tizimning ishonchliligini oshirish mumkin.

Xulosa Umumiy qilib shuni aytishimiz mumkinki agar to'plangan tajriba jihozlarning hayot aylanishining barcha bosqichlarida, loyihalashdan, foydalanish va texnik xizmat ko'rsatishdan uni yo'q qilishgacha bo'lgan davrda hisobga olinsa, bu xarajatlarning sezilarli darajada pasayishiga, operatsion ishonchliligining oshishiga olib keladi.

REFERENCES

1. Nasoslar va nasos stansiyalari. Morgunov K. P. (2021 Yil))
2. ОПТИМИЗАЦИЯ насосного оборудования и его применения путём комплексного системного анализа.
3. <https://neftegaz.ru/science/Oborudovanie-uslugi-materialy/331426>
4. Seytov, A.J., Kutlimuradov, A.R., Turaev, R.N., Muradov, N.K. Kudaybergenov, A.A. (2021) .Mathematical model of optimal control of the supply canal to the first pumping station of the cascade of the Karshi main canal. International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technolog
5. Kabulov, A., Normatov, I., Seytov, A., & Kudaybergenov, A. (2020). Optimal Management of Water Resources in Large Main Canals with Cascade Pumping Stations. 2020 IEEE International IOT, Electronics and Mechatronics Conference (IEMTRONICS), – Vancouver, BC, Canada.
6. Nasoslar va nasos stansiyalari : o'quv q'llanma / A. N. Rizayev, G. R. Rixsixodjayeva ; Toshkent davlat transport universiteti, O'zbekiston Respublikasi transport vazirligi. – Toshkent : Transport, 2021.

ЖЕНСКАЯ ПРОЗА В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Муродова Дилдора Арабовна

Преподаватель русского языка и литературы
Кафедры «Истории и филологических дисциплин»
Азиатский Международный университет
Бухара, Узбекистан

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8300301>

Аннотация. Данная статья посвящается анализу женской прозы в современной русской литературе. В ходе исследования данной темы анализируются художественные образы, также процесс актуализации женской прозы в развитии современной русской литературы. В статье говорится о том, что женская проза составляет особую часть русской литературы.

Ключевые слова: Современная русская литература, женская проза, художественный образ, тематика, критики.

WOMEN'S PROSE IN MODERN RUSSIAN LITERATURE

Abstract. This article is devoted to the analysis of women's prose in modern Russian literature. In the course of the study of this topic, artistic images are analyzed, as well as the process of updating women's prose in the development of modern Russian literature. The article says that women's prose is a special part of Russian literature.

Key words: Modern Russian literature, women's prose, artistic image, themes, critics.

Сегодня можно говорить о том, что русская женская проза выделилась как устойчивый значимый феномен современной литературы, вызывающий глубокий интерес среди читателей и критики, благодаря своим высоким творческим достоинствам.

Основная тематика женской прозы охватывает проблемы семьи, контраста детства и взрослой жизни, темы "утраченного рая", поиска смысла жизни, связи личности и общества, проблемы "маленького человека".

Роман Улицкой «Медея и её дети» касается не только семейных, но и глубинных человеческих связей, которые навеки скрепляют отношения. Писательница раскрывает тему женского бытия на фоне стремительно сменяющихся друг друга исторических эпох. Критик Т. Ровенская отметила, что роман является тем редким для современной женской литературы случаем, когда писательница не только выбирает женщину главной героиней, но и выносит ее имя в название произведения. Исследователь уверена, что «...по замыслу писательницы название произведения было призвано заговорить прежде, чем заговорят его страницы. Поэтому едва ли можно объяснить случайностью то, что Улицкая выбрала для своей героини имя, которое несёт многоуровневую культурную коннотацию, восходя к легендарной и героине Коринфского эпоса Медеи. Но Медея Улицкой лишена не только черт яростной менады, но и потомства. Она не убивает своих сыновей, а собирает вокруг себя детей и внуков своих многочисленных братьев и сестер. Основная жизнь Медеи вращается вокруг её дома и семьи - основных составляющих её бытия. Это бытие и представляет собой символическую модель мира женщины, которую по-своему

реконструирует писательница». [2, с.20]. Роман Улицкой резко выделяется на фоне произведений современной литературы освещающих семейную тему, где авторы пишут в основном о распаде семьи, о непрочных или неполных семьях, о том, как рушатся отношения. Медя Улицкой становится душой, объединяющим центром большой семьи.

Одной из основных проблем в произведениях Людмилы Петрушевской является проблема «отцов» и «детей», вечная проблема преемственности поколений. Критики Н.Лейдерман и М.Липовецкий полагают, что писательница выражает в своем творчестве катастрофический кризис семьи как социального института: «Драматическая ситуация у Петрушевской всегда обнажает искаженность человеческих отношений, особенно в семье или между мужчиной и женщиной; ненормальность и патологичность этих отношений неизменно приводит её персонажей к отчаянию и чувству непреодолимого одиночества». [3, с.113].

Существуют разные точки зрения на вопрос о том, имеют ли право тексты, написанные женщинами, рассматриваться как самостоятельная область словесности. Для осмысления явления женской прозы в литературоведении начинает использоваться термин «гендер». «Гендерные исследования в различных областях показали, что тот набор поведенческих и психологических характеристик, который традиционно расценивался как исконно женский или исконно мужской, зачастую являет собой не что иное, как полоролевой стереотип, социокультурный конструкт. Употребление этого понятия переносило акцент на взаимодействия между полами с учетом всей сложности их биологических, психологических, социальных и культурных особенностей» [4, с.8].

Выделение "женской прозы" в контексте современной литературы обусловлено несколькими факторами: автор – женщина, центральная героиня – женщина, проблематика так или иначе связана с женской судьбой. Немаловажную роль играет и взгляд на окружающую действительность с женской точки зрения, с учетом особенностей женской психологии. "Женская проза" официально была признана литературным явлением в конце XX века и сегодня выделяется как устойчивый феномен отечественной литературы. Решаются вопросы о том, существуют ли особые женская эстетика, женский язык, женская способность письма. Но, в основном, исследователи приходят к выводу о том, что в "женской прозе" происходят те же самые процессы, что и в остальной литературе, процессы, направленные на поиск новых отношений в искусстве и новых приемов их фиксации. Критик и писательница Славникова считает, что женщины практически всегда выступали первопроходцами в открытии нового содержания. Сегодняшний расцвет женской прозы в России свидетельствует о том, что литература в стране есть и будет: «Почему возникновение женской прозы... противоречит концу литературы? Потому что женщина никогда не идет на нежилое место. В женской генетической программе не заложено быть расходным материалом эволюции. В экстремальной ситуации, когда мужчина обязан погибнуть, женщина обязана выжить». [5, с.173].

Многие критики (Н.Габриелян, М.Абашева и др.) считают, что вести речь о женской литературе нужно не в контексте «деления» литературы на мужскую и женскую, а лишь подразумевая расширение литературного наследия за счет утверждения самобытности и творческой индивидуальности пишущих женщин. О. Гаврилина связывает понятие

«женская литература» с двумя основными значениями: «...в широком смысле - это все произведения, написанные женщинами, вне зависимости от того, придерживается ли автор в своем творчестве позиций феминизма или следует патриархальным традициям. И в узком понимании - это круг текстов, в основе которых лежит собственно женский взгляд на традиционные общечеловеческие проблемы (жизни и смерти, чувства и долга, взаимоотношения человека и природы, семьи, и многие другие)». [1, 107]

Критик и писательница Славникова считает, что женщины практически всегда выступали первопроходцами в открытии нового содержания. Сегодняшний расцвет женской прозы в России свидетельствует о том, что литература в стране есть и будет: «Почему возникновение женской прозы... противоречит концу литературы? Потому что женщина никогда не идет на нежилое место. В женской генетической программе не заложено быть расходным материалом эволюции. В экстремальной ситуации, когда мужчина обязан погибнуть, женщина обязана выжить». [5, с.173].

То, что на литературном горизонте появились такие талантливые и разные писательницы, как Людмила Петрушевская, Татьяна Толстая, Людмила Улицкая, Виктория Токарева и др., сделало актуальным вопрос о том, что такое «женская литература» и как она вписывается в контекст современной литературы в целом. Появляются разнообразные формы "женской прозы", среди которых наиболее часто используются социально-психологический, сентиментальный роман, роман-жизнеописание, рассказ, эссе, повесть.

Свойством современности можно считать повышенную публицистичность, злободневность, усиленную экспрессивность женской прозы. Отличительной особенностью является и то, что большое значение приобретают в произведениях писательниц вопросы, связанные с мечтой, счастьем, любовью и детством. Появляется новый тип героя и новая реальность, неповторимый художественный мир. Новая проблематика и поэтика обусловили создание произведений, где женщина выступила главным действующим лицом, а не только выразителем авторской идеи. Как сказала в одном из своих интервью Людмила Улицкая: «Мир мужской и мир женский – разные миры. Местами пересекающиеся, но не полностью. В женском мире большее значение приобретают вопросы, связанные с любовью, семьей, детьми». [6, с.230].

REFERENCES

1. Золотоносов, М. Мужчина ее мечты / М. Золотоносов // Московские новости. 2004. - 13 февраля. - с. 7.2
2. Лейдерман Н.Л., Липовецкий М.Н. Современная русская литература. В трех книгах. – М., 2001. Кн. 3. -342 с. Мелешко Т. Современная отечественная женская проза: проблемы поэтики в гендерном аспекте. Учебное пособие по спецкурсу. - Кемерово: Кемеровский гос. ун-т, 2001. - 88 с.3.
3. Ровенская Т.А. Роман Л.Улицкой "Медея и ее дети" и повесть Л.Петрушевской "Маленькая Грозная": опыт нового женского мифотворчества // Адам и Ева. Альманах гендерной истории. – М., 2001. №2. -с.20.4.
4. Славина В. А. Современная литература в поисках идеала // Преподаватель. – 2005. – №2. – с.38-41.5.

5. Славникова О. Та, что пишет, или Таблетка от головы // Октябрь. 2000. №3. с.169-174. 6.
6. Улицкая Л. Принимаю всё, что дается: интервью // Вопросы литературы. 2000. № 1. с. 215-237.

THE QUALITY OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE AND THE ORIENTATION OF THE STUDENTS

Jamalova Ummihabiba Nurullaevna

Nukus innovation Institute

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8300398>

Abstract. *In this article, those who are interested in learning English, but who do not have any base for 1 lesson, are given the skill to be able to briefly tell about themselves, using an interesting method in motivation and teaching basic knowledge.*

Key words: *psycology, mptivation, certificate, brainstorming, effective.*

КАЧЕСТВО ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА И НАПРАВЛЕННОСТЬ СТУДЕНТОВ

Аннотация. *В этой статье заинтересованным в изучении английского языка, но не имеющим никакой базы за 1 урок дается навык уметь коротко рассказать о себе, с использованием интересующего метода в мотивации и преподавании начальных знаний.*

Ключевые слова: *психология, мотивация, сертификат, мозговой штурм, эффективность.*

Several areas of knowledge are determined every year in Uzbekistan, the development of which is given priority attention. This year physics and foreign languages have become such areas.

Studying a new language makes students hesitate, moreover in some cases distrust learners themselves due to not learning it from young age. As a matter of fact if a learner have a little background of knowledge, it's enough to go on learning this sphere for themselves. From this point of view teachers face two types of student one is eager to learn, the other doesn't want to study or gives up studying chance at once. But necessity of studying a foreign language getting certificates gives not only foreign language teaching teachers but also if another sphere candidate has this certificate they can also have a great opportunity at work.

In the newspaper "Правда востока On May 6, President Shavkat Mirziyoyev chaired a meeting on measures to improve the system of teaching foreign languages.

"The time has come to create in Uzbekistan a new system of teaching foreign languages, which will become a solid foundation for the future. Since we set ourselves the goal of building a competitive state, from now on, graduates of schools, lyceums, colleges and universities must be fluent in at least two foreign languages. This strict requirement should become the main criterion for the work of the head of each education institution", Shavkat Mirziyoyev.

In general, the main activity of the Agency will be the development and implementation of methods, recommendations and textbooks for all categories of the population along the chain "kindergarten – school – higher education – enterprise".

However we have a system of learning a foreign language from the kindergarten, the teachers of the kindergarten can study a foreign language and also they have chance of getting certificates as "National certificate" as Multilevel, Linguaskill, TESOL, Aptiss which has given a lot of opportunities from the republic

As mentioned in the article studying a language to native speakers from young age develops high quality education in the young generation system, but what about the teachers of other spheres as I'm taking into the consideration "the teachers of the kindergarten" if they get the degrees of

foreign language they can also have the salary better as they get chance of teaching English for instance.

Older students who hasn't opened books for long but nowadays its necessary to get degree certificates the first thing they face is actually brainstorming as "I can't or I cant manage". In fact on terms of work almost every lesson I can see this problem. So in that case how the teachers must interact with them. In this case three types of studying technics can help me as I use in my teaching system

- Psychology "Changing students mind from I cant to I can
- Motivation- enjoy learning
- Teachers must choose the best materials which gives better results "from the easiest to intermediate or advanced"

1. Psychology: teachers must find the weakest and fearing sides of the learner and from the tasks the teacher shows them that it's not difficult

2. Motivation to enjoy learning a language, motivating individually. A good working knowledge of English can radically change somebody's life

3. I think every teacher who is teaching native learner must have their own teaching material as they can manage to develop learning a language as the other's works cant be as effective as your own one. Teachers can use in some cases from other materials but if the teacher works with his own material or guidance it can be more effective. So I'll share with my own work which is practiced and got good results in teaching on the first in the "Innovation Instetute of Nukus" in the faculty of Pre-school (there are only two students who know elementary words in English, some of them work in the kindergarten)

So on the first lesson we have "Introduction" we can ask elementary questions as "What's your name?", "How old are you?", "Who do you live with?". As it was the first lesson only some of them could answer. So as I saw the problem I have read them first the Resolution of getting a degree if they get National certificate how can they get better salary. How can they manage to it as the work shows them in the results. I promised them at end of the lesson they can retell about themselves "10" sentences. And in this position teacher must persuade all the students to attend the lesson in my lesson "Ten sentences" about themselves got interest them. so the first sentence

Almost all students know the meaning of "My name is.." and I changed it to MY full name is...

I am ... years old (here we teach how to count so I promised in two minutes I can teach them to count the first question is "Can you count to ten" they answered yes so the rule is from 13-19 we must add "teen" from 20-90 we add "ty" for example 14- first four then add "teen" as fourteen if we want to say 40 first of all four then add "ty")

This is the first tip that can take their interest to the text as they can orally say their ages and you can see smile on their faces from that they wait what's on.

The third is I write on the blackboard ... "in Nukus" as they guess the meaning of the sentence as live somewhere. "I am from Karakalpakstan. I live in Nukus"

The fourth "I am single/ I am married" at the bottom of this sentence I write one stick to the word single and two sticks to the word married and give chance to them find the meaning. If it's difficult to find an answer we can add a word related "Family". After finding the translation we write these words.

“I am single. I live with my family, parents, siblings and me” – to the place mother and father we will learn parents and the second is siblings on the contrary of brother and sister. So you must write down as Parents =mother and father, siblings=brother and sister. I am married. I have a wife/husband. Two children, a son and a daughter, mother-in=law, father-in law.

This words may be easiest one to them because they can imagine their families and can easily remember. To mother we can add in-law and a new word will become.

I like ... We can ask about their hobbies and in parallel way we can write a translation. In this case they can remember this words as imagining the person who interests to it when they are saying they point out the student who interests to it, but we mustn't require all of the words at once I like listening to music, drawing, riding a horse, playing computer games, sewing, reading a book, watching TV, growing flowers etc.

Here we can ask what about you can add for yourself ? So the next sentence is I work at kindergarten as a teacher or I don't work and the last one is I study at Nukus innovation institute. My future plan is to be a teacher.

These sentences can easily get students interests and make sure at the end of the lesson they can manage retell about themselves. If a learner can use what they have learned it can motivate and on the other lessons you can use other more complicated tasks as you have got their interests. Further we can use video audio lesson educational broadcasts to develop the language.

The quality of teaching shows its results when the students get interest and are on the process of learning. «A child who has mastered a profession and language at school represents a great achievement of our society», Shavkat Mirziyoyev has said.

In conclusion I want to say if a teacher of kindergarten knows a foreign language it can also add better developments in the life of our youth, first of all knowing a foreign language can change not only youths life but also a new learner can make more progress in their profession.

REFERENCES

1. “Правда востока” It's time to create a new system of teaching foreign languages – a solid foundation for the future Uzbekistan 6 May 2021

THE SIGNIFICANCE OF FAIRY TALES IN A CHILD'S LIFE. THE ROLE OF FOLK TALES IN THE DEVELOPMENT AND UPBRINGING OF CHILDREN. AT THE SAME TIME, THE IMPORTANCE OF IT IN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE. ITS ROLE IN INCREASING CREATIVITY.

Tolipova Ozoda Zokir qizi

Teacher of the Department of Private Legal Sciences of the Jizzakh law school.
Jizzakh State Pedagogical University, postgraduate student.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8300435>

Abstract. *In modern pedagogical practice, traditional fairy tales play a vital role in teaching and learning any foreign languages. The fairy tale helps to form the basis of behavior and communication. The role of children's fairy tales is to develop the child's fantasy and imagination, as well as his creative potential. A fairy tale enters a child's life from a very early age, accompanies him throughout preschool childhood and remains with him for life. fairy tales carry centuries-old folk wisdom. They are very accessible and intelligibly explain to children certain aspects of human life, separate good from evil. That is why fairy tales are an integral part of children's education. Furthermore, the fairy tales make the learning process more interesting and regaled for young children.*

Key words: *preschool children, methods, folk tales, learning process, creativity, development of children.*

ЗНАЧЕНИЕ СКАЗКИ В ЖИЗНИ РЕБЕНКА. РОЛЬ НАРОДНЫХ СКАЗОК В РАЗВИТИИ И ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ. В ТО ЖЕ ВРЕМЯ ПОДЧЕРКИВАЕТСЯ ВАЖНОСТЬ ЭТОГО В ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА. ЕГО РОЛЬ В ПОВЫШЕНИИ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА.

Аннотация. *В современной педагогической практике традиционные сказки играют важнейшую роль в преподавании и изучении любых иностранных языков. Сказка помогает сформировать основу поведения и общения. Роль детских сказок заключается в развитии фантазии и воображения ребенка, а также его творческого потенциала. Сказка входит в жизнь ребенка с самого раннего возраста, сопровождает его на протяжении всего дошкольного детства и остается с ним на всю жизнь. сказки несут в себе многовековую народную мудрость. Они очень доступно и доходчиво объясняют детям отдельные стороны человеческой жизни, отделяют добро от зла. Именно поэтому сказки являются неотъемлемой частью воспитания детей. Кроме того, сказки делают процесс обучения более интересным и увлекательным для маленьких детей.*

Ключевые слова: *дошкольники, методика, народные сказки, процесс обучения, творчество, развитие детей.*

A fairy tale - how much magic of kindness lies in this word. The child gets acquainted with the magical world of fairy tales at a very early age. And undoubtedly a fairy tale is a necessary stage in the mental development of a child. "Through a fairy tale, fantasy, game, through a unique children's creativity - the right way to the heart of a child. A fairy tale, fantasy is the key with which you can open these sources, and they will fill with life-giving keys," wrote V. Sukhomlinsky. A fairy tale is one of the available means for developing a child's emotions, relationships with the whole world around him. The world of fairy tales is a world of dreams and

fantasy. Do not deprive your baby of this magical world, because with faith in miracles, you can easily overcome all difficulties. Read fairy tales to children, think together about the actions of heroes, invent your own fairy tales - and this will undoubtedly be the best "simulator" in shaping your child's personality. Acquaintance with a fairy tale helps the child to understand the surrounding reality. Any fairy tale is a story about relationships between people. The child does not like instructions, and the fairy tale does not teach him directly. A children's fairy tale offers the child images that are very interesting to him. The role of children's fairy tales in the development of children is multifaceted.

From the development of fantasy to the development of correct speech. A fairy tale is an integral element in the education of children. She teaches children about life in an accessible language, talks about good and evil. Children understand a fairy tale more easily than insipid adult speech. Therefore, if adults want to help explain something to a child, support him, they will have to remember the language of childhood - a fairy tale. Reading and telling fairy tales, adults develop the inner world of the child. Children who read fairy tales from early childhood begin to speak faster, to express their thoughts correctly. Children's fairy tales expand the baby's vocabulary, help to build a dialogue correctly, develop coherent logical speech. It is equally important to make the child's speech emotional, beautiful, figurative. Developing the ability to ask questions. Great importance should be given to the construction of words, sentences, phrases. The connection between the speech and mental activity of children is very important. The fairy tale helps to form the basis of behavior and communication.

The role of children's fairy tales is to develop the fantasy and imagination of the child, as well as his creative potential. To read fairy tales, it is important to choose the "right" time when the child is calm and in a good mood. You can do this before going to bed when you have time to discuss the story. You need to read with pleasure and not be distracted, this will bring more benefits and positive emotions. Fairy tales expand the knowledge of children.

The story is a beautiful work of art. The child enters the world of fairy tales at a very early age, as soon as he begins to speak. There is a fairy tale in every home and enjoys great love among children. Children learn a lot from fairy tales. Thanks to fairy tales, children develop the ability to empathize, compassion and rejoice for another, this is the only way to know the pain, joy, happiness and suffering of another person. And it is fairy tales that bring up humanity in a child - a marvelous ability to sympathize with other people's misfortunes. The most amazing events, extraordinary transformations are common in a fairy tale. The perception of the world around young children is diverse. Children treat inanimate objects as they treat animate objects, and vice versa, treat animate objects as if they were inanimate. In this special world, the child easily and simply masters the connections of phenomena, masters a large stock of knowledge.

Folk art is the oldest art of humanity. Oral artistic creativity, which is a rare heritage of our national treasure, created by the Uzbek people for thousands of years, always serves as spiritual food for human perfection, country's well-being, and society's maturity. Folklore genres passed down safely from generation to generation serve as guides in social-political, educational-educational fields, schools, spiritual-educational direction. It is no exaggeration to say that proverbs and sayings, which have been proven as a result of people's life experiences and daily observations, are the textbooks of the school of life.

One of the reasons why the fairy tale genre is well accepted and read by children in folklore is the impressiveness, sharpness, meaning and closeness of the language of fairy tales. In most of the fairy tales, the depiction of real life is combined with elements of adventure. The sharp, interesting subject of the fairy tale, the extraordinarily wonderful situation in the development of the story will fascinate children, the brave, strong, resourceful, brave, agile heroes, the ideological direction of the fairy tale, the constant victory of the power of goodness in it will attract children. pulls The form of storytelling adopted in a fairy tale is repetition of the same words and phrases over and over again, melodiousness, impressiveness of the language, vividness of the means of expression, very interesting for children. The participants in fairy tales are often the personification of compassionate, generous, fair and their opposite, evil, miserly, greedy people. The pedagogical value of the fairy tale is that the students are happy that the truth and honesty won in it, that the poor people got out of trouble, that is, that goodness and goodness came true, and that evil and wickedness were condemned.

They always want it to be like this in life. For example, in the tale "Honesty" (12.30) the main idea is to help the poor, to live by one's own work, and the idea that this is even the desire of the whole nation is put forward, in the tale "The Punishment of the Trickster" and (8.57) the idea that the truth of the simple-minded will win over the tricks of the trickster, and that betrayal will not go unpunished, is put forward. Both tales end with the victory of righteousness. Animal stories are taught more often in elementary grades. Fairy tales such as "The tale of the wolf as a doctor" (A. Obidjon) (8.70), "The fox with the jug" (8.51) are taught and analyzed in the style of real life stories. When working on the text of a fairy tale, the following types of work are used: selective reading, answering questions, making up and answering questions about the content of the fairy tale, making a plan, retelling, creative continuation, telling a story, graphically depicting the characters. In such tales, the habits of animals are analyzed, but it is not recommended to compare them with the character of people. It is known from school experience that young students know well that animals in fairy tales do not speak, foxes and cranes do not visit each other, but they perceive the world of fairy tales as a real life story.

When reading and analyzing a fairy tale, all work is directed to a better understanding of the content of the text, to correctly imagine the development of the subject, the behavior of the participating characters, and their interactions. Selective reading and retelling are important in this. For example, the following tasks can be used to master the content of the fairy tale "Is it easy to be polite?" (A. Obidjon) (8.113): 1. Read the mouse's conversation with his mother. Describe how the mother responded to the mouse's question, "What do you need to do to be polite?" 2. Find and read the scene where the mouse meets the cat. Why does the evil in Shum Barak's eyes disappear suddenly? 3. Why does the Goat pray to the Mouse "Don't be short"? Find this place and read it. At the final stage of the analysis of the fairy tale, the students' summary of the fairy tale is made using questions such as "Find and read the part of the fairy tale that you really liked", "Tell me why you liked this particular part", "Have there been any events in your life similar to the events in the fairy tale?" understanding is achieved. In addition to fairy tales about animals, elementary school students read "The State" (4-p.49-b), "Ilm Afzal" (4-p.44-b), "The Trickster's Punishment" (4-p.57- b), they also read folk tales such as "A person without skills is close to death" (4-s.61-b). In such fairy tales, the people tell their lives, therefore, after reading the fairy tale, the students will

learn about the life of the people in the past, their thoughts and dreams. The analysis of such tales is organized in the style of an artistic story.

Under the guidance of the teacher, children evaluate the behavior and certain actions of the participants in the fairy tale, tell their relationship to each other and draw conclusions about some characters on the basis of these, draw up a plan of the fairy tale, read the fairy tale in roles. "State" A fairy tale is a fairy tale that describes events related to ordinary life. To prepare for reading the fairy tale, a conversation is held about how our ancestors imagined the nature and existence around us. Such a conversation helps to understand the artistic characters in the fairy tale, their mutual relations, behavior, and characters. In the process of working on the text of the fairy tale "The State", students evaluate the heroes of the tale by finding answers to questions such as "How does the peasant's household live?", "Why does the State not want to leave the peasant's household?" they come to the conclusion that it is necessary. When working on a fairy tale, it is important to teach children not only to read a fairy tale, but also to tell it. Telling stories develops oral speech, enriches children's speech with new words and phrases. In order to teach students to use the language of fairy tales freely in the 1st grade, the teacher can tell it during the first introduction to the fairy tale. After the student has mastered the content of the fairy tale, it is necessary to pay special attention to working on his language. When retelling the content of the fairy tale, describing the characters, students are required to use language tools appropriately in their own speech.

It is necessary to create a demand and a situation, a need for using language tools. There are words and phrases in fairy tale language that have a special effect on a child. For example, in the fairy tale "Tiger, Fox and Wolf" "May the mountain goat be our great one", "May the hare be our king's morning breakfast", "Deer be your evening meal, sheep your midday meal" It is necessary to pay attention to the highlighted words in sentences such as "let's be" and use them in speech while telling the story. It is necessary to work on the proverbs presented in the fairy tales, to convey the ideas presented in them to the minds of children, to develop communicative speech through memorization, and to increase the effectiveness of the speech. For example, in the fairy tale "Honest Boy" it is told that the boy liked the king with his honesty. This fairy tale should be passed on the basis of new pedagogical technology. Information about the genres of fairy tales and anecdotes, which have an important place in the science of folklore. Elucidate the role of fairy tales and anecdotes in folklore, their language and artistic features. Demonstration of educational tools, scientific research works, pamphlets and monographs of folklorists on fairy tales to students. It is appropriate to use blitz surveys, traditional lectures, interviews, and short tests

REFERENCES

1. Ismailova A. "Pedagogical conditions for the formation of a healthy lifestyle instudents during extra-curricular education - education" candidacy thesis. T: 2014 year.
2. Olimov Q. "Pedagogical technologies". T: Science and Technology PublishingHouse. 2011. 275 pages.
3. Karaboyev U. Holidays of Uzbekistan.- T.: Teacher, 2021.- 186 p. 4. Rahmatullayev A. "Innovative technology in the continuous education system". Nasaf publishing house, 2013. 42 pages.
5. Tolipova O. The use of fairy tales in teaching English and their impact on children's development. Methods of teaching English.

THE CATEGORY OF PERSON IN ENGLISH GRAMMAR

Jabborova Aziza Jobirovna

The lecturer of History and Philology department,
Asia International University.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8300604>

Abstract. *This article closely examines the category of person in English giving examples by some grammarians. It contains information regarding the usage of this category with verbs in different meanings. It analyzes it by the help of several stories.*

Key words: *verbal inflection, verb, subject, pronoun, possessive determiners, affix, past tense, future tense, morpheme, present tense, substantival, verbal, syntagmatic, junctional.*

КАТЕГОРИЯ ЛИЦА В АНГЛИЙСКОЙ ГРАММАТИКЕ

Аннотация. *В этой статье подробно рассматривается категория лица в английском языке, приводятся примеры некоторых грамматистов. Он содержит информацию об использовании этой категории с глаголами в разных значениях. Он анализирует это с помощью нескольких историй.*

Ключевые слова: *глагольная флексия, глагол, подлежащее, местоимение, притяжательные определители, аффикс, прошедшее время, будущее время, морфема, настоящее время, существительное, глагольное, синтагматическое, соединительное.*

Introduction

In English grammar, the category of person identifies the relationship between a subject and its verb, showing whether the subject is speaking about itself (first person—I or we); being spoken to (second person—you); or being spoken about (third person—he, she, it, or they). It is also called a grammatical person.

Personal pronouns are so-called because they are the pronouns to which the grammatical system of person applies. Reflexive pronouns, intensive pronouns, and possessive determiners also show distinctions in person.

According to linguistics expert, William O'Grady, Ph.D., "A widely attested type of verbal inflection in human language involves person—a category that typically distinguishes among the first person (the speaker), the second person (the addressee), and the third person (anyone else). In many languages, the verb is marked for both person and number (singular or plural) of the subject. When one category is inflected for properties (such as person and number) of another, the first category is said to agree with the second...

"Modern English has a [comparatively] impoverished system of person and number agreement in the verb, and an inflectional affix is used only for the third person singular in the non-past tense."

In addition to that, the category of person is the system of two member opposition. It is available only in the Present Tense in singular number. B. Khaimovich and Rogovskaya state that "the third person with a positive morpheme being opposed to the first person with a zero morpheme". In the future tense sh- of the first person is opposed to w- of the second and third persons.

A similar treatment of the problem is observed in works of L.S. Barkhudarov, who opposes third person to the common person (1st, 2nd persons) because "almost all the verbs in the 1st and 2nd persons have a zero marker".

In grammar, the personal pronouns (I, you, he, she, it, we, you, they) are grouped into one of the three categories:

The First Person. This category is used for the point of view of the speaker or a group that includes the speaker. A basic sentence in the first person would typically start "I [did something]" or "We [did something]." (In grammar, the first-person personal pronouns are I, me, we, and us.)

The Second Person. This category is used for those being spoken to. A basic sentence in the second person would start "You [did something]." (In grammar, the second-person pronoun is you.)

The Third Person. This category is used for everyone else. A basic sentence in the third person would start "He [did something]", "She [did something]," or "They [did something]." (In grammar, the third-person pronouns are he, him, she, her, it, they, and them. The third person also includes all other nouns, e.g., Fritz, Germans.)

Peculiar subsystems of the category of person in the present tense

In the present tense the expression of the category of person is divided into three peculiar subsystems:

The first subsystem includes the modal verbs that have no personal inflexions: can, may, must, shall, will, ought, need, dare. So, in the formal sense, the category of person is wholly neutralized with these verbs, or, in plainer words, it is left unexpressed.

The second subsystem is made up by the unique verbal lexeme be. The expression of person by this lexeme is the direct opposite to its expression by modal verbs: if the latter do not convey the indication of person in any morphemic sense at all, the verb be has three different suppletive personal forms, namely: am for the first person singular, is for the third person singular, and are as a feature marking the

finite form negatively: neither the first, nor the third person singular. It cannot be taken for the specific positive mark of the second person for the simple reason that it coincides with the plural all-person (equal to none-person) marking.

The second subsystem – the unique verbal lexeme be.

1 st person singular — am

3 rd person singular — is

2 nd person (without distinction of number)

Plural (without distinction of person) — are

The third subsystem presents just the regular, normal expression of person with the remaining multitude of the English verbs, with each morphemic variety of them. From the formal point of view, this subsystem occupies the medial position between the first two: if the verb be is at least two-personal, the normal personal type of the verb conjugation is one-personal. Indeed, the personal mark is confined here to the third person singular -(e)s (-z, -s, -iz], the other two persons (the first and the second) remaining unmarked, e.g. comes- come, blows - blow, stops - stop, chooses - choose.

One does not have to make great exploratory efforts in order to realize that the grammatical number of the personal pronouns is extremely peculiar, in no wise resembling the number of ordinary substantive words. As a matter of fact, the number of a substantive normally expresses either the singularity or plurality of its referent ("one - more than one", or, in oppositional appraisal, "plural - non-plural"), the quality of the referents, as a rule, not being re-interpreted with the change of the number (the many exceptions to this rule lie beyond the purpose of our present discussion). For instance, when speaking about a few powder-compacts, I have in mind just several pieces of them of absolutely the same nature. Or when referring to a team of eleven football-players, I mean exactly so many members of this sporting group. With the personal pronouns, though, it is different, and the cardinal feature of the difference is the heterogeneity of the plural personal pronominal meaning.

Indeed, the first person plural does not indicate the plurality of the "ego", it cannot mean several *I*'s. What it denotes in fact, is the speaker plus some other person or persons belonging, from the point of view of the utterance content, to the same background. The second person plural is essentially different from the first person plural in so far as it does not necessarily express, but is only capable of expressing similar semantics. Thus, it denotes either more than one listener (and this is the ordinary, general meaning of the plural as such, not represented in the first person); or, similar to the first person, one actual listener plus some other person or persons belonging to the same background in the speaker's situational estimation;

or, again specifically different from the first person, more than one actual listener plus some other person or persons of the corresponding interpretation. Turning to the third person plural, one might feel inclined to think that it would wholly coincide with the plural of an ordinary substantive name. On closer observation, however, we note a fundamental difference here also. Indeed, the plural of the third person is not the substantive plural proper, but the deictic, indicative, pronominal plural; it is expressed through the intermediary reference to the direct name of the denoted entity, and so may either be related to the singular *he*-pronoun, or the *she*-pronom, or the *it* - pronoun, or to any possible combination of them according to the nature of the plural object of denotation.

The only inference that can be made from the given description is that in the personal pronouns the expression of the plural is very much blended with the expression of the person, and what is taken to be three persons in the singular and plural, essentially presents a set of six different forms of blended person-number nature, each distinguished by its own individuality. Therefore, in the strictly categorial light, we have here a system not of three, but of six persons.

Returning now to the analysed personal and numerical forms of the finite verb, the first conclusion to be drawn on the ground of the undertaken analysis is that their intermixed character, determined on the formal basis, answers in general the mixed character of the expression of person and number by the pronominal subject name of the predicative construction. The second conclusion to be drawn, however, is that the described formal person-number system of the finite verb is extremely and very singularly deficient. In fact, what in this connection the regular verb-form does express morphemically, is only the oppositional identification of the third person singular (to leave alone the particular British English mode of expressing the person in the future).

Discussion

A question naturally arises: What is the actual relevance of this deficient system in terms of the English language? Can one point out any functional, rational significance of it, if taken by itself?

The answer to this question can evidently be only in the negative: in no wise. There cannot be any functional relevance in such a system, if taken by itself. But in language it does not exist by itself.

As soon as we take into consideration the functional side of the analysed forms, we discover at once that these forms exist in unity with the personal-numerical forms of the subject. This unity is of such a nature that the universal and true indicator of person and number of the subject of the verb will be the subject

itself, however trivial this statement may sound. Essentially, though, there is not a trace of triviality in the formula, bearing in mind, on the one hand, the substantive character of the expressed categorial meanings, and on the other, the analytical basis of the English grammatical structure. The combination of the English finite verb with the subject is obligatory not only in the general syntactic sense, but also in the categorial sense of expressing the subject-person of the process.

An objection to this thesis can be made on the ground that in the text the actual occurrence of the subject with the finite verb is not always observed. Moreover, the absence of the subject in constructions of living colloquial English is, in general, not an unusual feature. Observing textual materials, we may come across cases of subject-wanting predicative units used not only singly, as part of curt question-response exchange, but also in a continual chain of speech. Here is an example of a chain of this type taken from E. Hemingway:

"No one shot from cars," said Wilson coldly.

"I mean chase them from cars."

"*Wouldn't* ordinarily," Wilson said. "*Seemed* sporting enough to me though while we were doing it. *Taking* more chance driving that way across the plain full of holes and one thing and another than hunting on foot. Buffalo could have charged us each time we shot if he liked. *Gave* him every chance. *Wouldn't mention* it to any one though. It's illegal if that's what you mean."

However, examples like this cannot be taken for a disproof of the obligatory connection between the verb and its subject, because the corresponding subject-nouns, possibly together with some other accompanying words, are zeroed on certain syntactico-stylistical principles (brevity of expression in familiar style, concentration on the main informative parts of the communication, individual speech habits, etc.). Thus, the distinct zero-representation of the subject does give expression to the verbal person-number category even in conditions of an outwardly gaping void in place of the subject in this or that concrete syntactic construction used in the text. Due to the said zero-representation, we can easily reconstruct the implied person indications in the cited passage: "I wouldn't ordinarily"; "It seemed sporting enough"; "It was taking more chance driving that way"; "We gave him every chance"; "I wouldn't mention it to any one".

Quite naturally, the non-use of the subject in an actual utterance may occasionally lead to a referential misunderstanding or lack of understanding, and such situations are reflected in literary works by writers - observers of human speech as well as of human nature. A vivid illustration of this type of speech informative deficiency can be seen in one of K. Mansfield's stories:

"*Fried or boiled?*" asked the bold voice.

Fried or boiled? Josephine and Constantia were quite bewildered for the moment. They could hardly take it in.

"*Fried or boiled* what, Kate?" asked Josephine, trying to begin to concentrate.

Kate gave a loud sniff. "Fish."

"Well, why didn't you say so immediately?" Josephine reproached her gently. "How could you expect us to understand, Kate? There are a great many things in this world, you know, which are fried or boiled."

The referential gap in Kate's utterance gave cause to her bewildered listener for a just reproach. But such lack of positive information in an utterance is not to be confused with the non-expression of a grammatical category. In this connection, the textual zeroing of the subject-pronoun may be likened to the textual zeroing of different constituents of classical analytical verb-forms, such as the continuous, the perfect, and others: no zeroing can deprive these forms of their grammatical, categorial status.

Now, it would be too strong to state that the combination of the subject-pronoun with the finite verb in English has become an analytical person-number form in the full sense of this notion. The English subject-pronoun, unlike the French conjoint subject-pronoun (*e.g. Je vous remercie* - "I thank you"; but: *mon mari et moi* - "my husband and I"), still retains its self-positional syntactic character, and the personal pronominal words, without a change of their nominative form, are used in various notional functions in sentences, building up different positional sentence-parts both in the role of head-word and in the role of adjunct-word. What we do see in this combination is, probably, a very specific semi-analytical expression of a reflective grammatical category through an obligatory syntagmatic relation of the two lexemes: the lexeme-reflector of the category and the lexeme-originator of the category. This mode of grammatical expression can be called "junctional". Its opposite, i.e. the expression of the categorial content by means of a normal morphemic or word-morphemic procedure, can be, by way of contrast, tentatively called "native". Thus, from the point of view of the expression of a category either through the actual morphemic composition of a word, or through its being obligatorily referred to another word in a syntagmatic string, the corresponding grammatical forms will be classed into native and junctional. About the person-numerical forms of the finite verb in question we shall say that in the ordinary case of the third person singular present indicative, the person and number of the verb are expressed natively, while in most of the other paradigmatic locations they are

expressed junctionally, through the obligatory reference of the verb-form to its subject.

This truth, not incapable of inviting an objection on the part of the learned, noteworthy has been exposed from time immemorial in practical grammar books, where the actual conjugation of the verb is commonly given in the form of pronoun-verb combinations: I read, you read, he reads, we read, you read, they read.

In point of fact, the English finite verb presented without its person-subject is grammatically almost meaningless. The presence of the two *you's* in practical tables of examples like the one above, in our opinion, is also justified by the inner structure of language. Indeed, since *you* is part of the person-number system, and not only of the person system, it should be but natural to take it in the two different, though mutually complementing interpretations - one for each of the two series of pronouns in question, i.e. the singular series and the plural series. In the light of this approach, the archaic form *thou* plus the verb should be understood as a specific variant of the second person singular with its respective stylistic connotations.

The exposition of the verbal categories of person and number presented here helps conveniently explain some special cases of the subject-verb categorial relations. The bulk of these cases have been treated by traditional grammar in terms of "agreement in sense", or "notional concord". We refer to the grammatical agreement of the verb not with the categorial form of the subject expressed morphemically, but with the actual personal-numerical interpretation of the denoted referent.

Here belong, in the first place, combinations of the finite verb with collective nouns. According as they are meant by the speaker either to reflect the plural composition of the subject, or, on the contrary, to render its integral, single-unit quality, the verb is used either in the plural, or in the singular. *E.g.:*

The government *were* definitely against the bill introduced by the opposing liberal party. The newly appointed government *has gathered* for its first session.

In the second place, we see here predicative constructions whose subject is made imperatively plural by a numeral attribute. Still, the corresponding verb-form is used to treat it both ways: either as an ordinary plural which fulfils its function in immediate keeping with its factual plural referent, or as an integrating name, whose plural grammatical form and constituent composition give only a measure to the subject-matter of denotation. *Cf.:*

Three years *have elapsed* since we saw him last.- -Three years *is* a long time to wait.

In the third place, under the considered bearding come constructions whose subject is expressed by a coordinative group of nouns, the verb being given an option of treating it either as a plural or as a singular. *E.g.:*

My heart and soul *belongs* to this small nation in its desperate struggle for survival.- -My emotional self and rational self *have been* at variance about the attitude adopted by Jane.

The same rule of "agreement in sense" is operative in relative clauses, where the finite verb directly reflects the categories of the nounal antecedent of the clause-introductory relative pronoun-subject. *Cf.:*

I who *am* practically unacquainted with the formal theory of games can hardly suggest an alternative solution. - - Your words show the courage and the truth that I have always felt *was in* your heart

On the face of it, the cited examples might seem to testify to the analysed verbal categories being altogether self-sufficient, capable, as it were, even of "bossing" the subject as to its referential content. However, the inner regularities underlying the outer arrangement of grammatical connections are necessarily of a contrary nature: it is the subject that induces the verb, through its inflexion, however scanty it may be, to help express the substantival meaning not represented in the immediate substantival form. That this is so and not otherwise, can be seen on examples where the subject seeks the needed formal assistance from other quarters than the verbal, in particular, having recourse to determiners. *Cf.:*

A full *thirty miles was* covered in less than half an hour; the car could be safely relied on.

Thus, the role of the verb in such and like cases comes at most to that of a grammatical intermediary.

From the functional point of view, the direct opposite to the shown categorial connections is represented by instances of dialectal and colloquial person-number neutralization. *Cf.:*

"Ah! It's a pity *you never was trained* to use your reason, miss" (B. Shaw). "He's been in his room all day," the landlady said downstairs. "I guess *he don't feel* well" (E. Hemingway). "What are they going to do to me?" Johnny said. - "Nothing," I said. "*They ain't going* to do nothing to you" (W. Saroyan).

Such and similar oppositional neutralizations of the surviving verbal person-number indicators, on their part, clearly emphasize the significance of the junctional aspect of the two inter-connected categories reflected in the verbal lexeme from the substantival subject.

Conclusion

By making deep research and studying the topic “The category of person in English grammar “I got chance to learn more and somehow revise it. I can say that while I was writing this article, I learned a lot of information regarding the topic “The category of person. At first, I got into trouble, but I did this deep research work myself.

It should be admitted that writing this article was somehow difficult because I had not had this kind of deep research before. Moreover, it was very useful for me. So, having worked on this I gained so much knowledge about grammatical person.

REFERENCES

1. «ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА (АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК)» ДЛЯ СПЕЦИАЛЬНОСТИ «СОВРЕМЕННЫЕ ИНОСТРАННЫЕ ЯЗЫКИ (ПЕРЕВОД)» 1 – 21 06 01-02 Составитель: В. Н. Василина, старший преподаватель кафедры теории и практики перевода гуманитарного факультета БГУ
2. <https://www.grammar-monster.com/glossary/person>.
3. www.studfile.net
4. <https://doclecture.net/1-32751.htm>
5. <https://www.grammarbank.com/>
6. <https://infopedia.su/15x112f7.html>
7. <https://www.englishclub.com/grammar/sentence/category.htm>
8. <https://lektsii.org/3-8391.html>
9. https://psj.nsu.ru/english/texts/jack_london/love_of_life.htm

MATBUOT VA IJTIMOYIY NUTQ

Jurayeva Maqsuda Muhammadovna

Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi f.f.f.d (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8304071>

Annotatsiya. Sarlavhalar turli sohalarda ko'plab tahlillar mavzusi bo'lib kelgan. Ular o'quvchilarning qiziqishini uyg'otadi. Ular turli sohalarda o'ziga xos til strategiyalarini qo'llaydilar: ritorika, tilshunoslik, ijtimoiy nutq, pragmatika va boshqalar. Quyidagi maqolada biz ushbu sohalarga qaratilgan ba'zi qiziqarli tadqiqotlar haqida gapiramiz.

Kalit so'zlar: matbuot, nutq, diskurs, sarlavha, matn, tilshunoslik, pragmatika.

PRESS AND PUBLIC SPEECH

Abstract. Titles have been the subject of many analyzes in various fields. They arouse the interest of students. They use specific language strategies in various fields: rhetoric, linguistics, social discourse, pragmatics, etc. In the following article, we will talk about some interesting studies that focus on these areas.

Key words: press, speech, discourse, title, text, linguistics, pragmatics.

ПРЕССА И ПУБЛИЧНЫЕ ВЫСТУПЛЕНИЯ

Аннотация. Титулы были предметом многих анализов в различных областях. Они вызывают интерес у студентов. Они используют специфические языковые стратегии в различных областях: риторике, лингвистике, социальном дискурсе, прагматике и др. В следующей статье мы расскажем о некоторых интересных исследованиях, посвященных этим областям.

Ключевые слова: пресса, речь, дискурс, заголовок, текст, лингвистика, прагматика.

Ta'kidlash joizki jamiyatni yangilash jarayoni kuzatilayotgan hozirgi sharoitda ommaviy axborot vositalari va shu jumladan, gazeta matnlari ham evolyutsion o'zgarishlarni boshidan kechirmoqda. Jadallik bilan taraqqiy etayotgan matbuot dunyodagi umumiy vaziyat, kundalik hayotdagi mayda va turli voqealar, shaxsiy va ijtimoiy manfaat bilan bog'liq bo'lgan munosabatlar, jarayonlar to'g'risida kunora zaruriy manbalar hamda asoslar ila yorituvchi mash'al sanaladi.

Darhaqiqat, bugungi kun madaniyat olamida gazeta hamda gazeta sarlavhalaridagi axborotning diskursiv taqdim etilishi va undagi mazmun- mohiyatni anglanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Son-sanoqsiz tarmoqlarga ega bo'lgan ijtimoiy hayotning hozirgi paytda gazetasiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Bilamizki "Matbuot" deb ommaviy axborot vositalarining bosma shakllariga aytiladi³⁵. Matbuotga gazeta, jurnal, almanaxlar kiradi. "Matbuot – barcha bosma mahsulotlar majmui, tor ma'noda davriy nashrlar, asosan, gazeta va jurnallarni ifodalaydi (sinonimi – pressa), ijtimoiy ongning o'tkir va ta'sirchan vositasi sifatida kishilik jamiyatiga doimiy va faol ta'sir ko'rsatadi, jamoatchilik fikrini shakllantiradi, omma ongiga muayyan qarashlarni singdirishda qudratli g'oyaviy omil hisoblanadi hamda jamiyat hayotini turli (ijtimoiy siyosiy, iqtisodiy-ishlab chiqarish, ilmiy-texnikaviy) yo'nalishlarda yoritadi"³⁶. Ayniqsa, kundalik hayotda katta pragmatik

³⁵ Гуревич, С.М. Репортаж в газете / С.М. Гуревич // Проблемы информации в газете. М., 1971. - С. 87-99.

³⁶ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Matbuot>

ta'sir ko'rsatish uchun ekspressiv iboralar, obrazli vositalar, pretsedent hodisalar faol qo'llanilmoqda va bu hodisalarning barchasini albatta, matbuot lingvistikasi o'rganadi.

Sarlavhalar turli sohalarda ko'plab tahlillar mavzusi bo'lib kelgan. Ular o'quvchilarning qiziqishini uyg'otadi. Ular turli sohalarda o'ziga xos til strategiyalarini qo'llaydilar: ritorika, tilshunoslik, ijtimoiy nutq, pragmatika va boshqalar. Biz ushbu sohalarga qaratilgan ba'zi qiziqarli tadqiqotlarni keltirib o'tamiz:

Adabiyot va adabiy tanqidda J. Rikardu, K. Grivel, G. Jenetta, R. Bart, K. Monsele, K. Dyushe, L. Xuk, O. Dyukro va J. M. Shefferlarning asarlari ma'lum.

Matbuot va ijtimoiy nutqda biz J. Peytard, P. Charaudeau, F. Frandsen, C. Furet, P. Goldenstein, F. Sullet-Nylander tadqiqotlarini uchratamiz.

Tilshunoslik sohasida J. Rey-Debove sarlavha kabi ayrim til birliklarining avtonomiyasini o'rgangan.

Rassomlik sohasida B. Bosredon rasm sarlavhasi bo'yicha o'z dissertatsiyasini yozgan.

Adabiyot va adabiy tanqid sohada sarlavha, asosan, adabiy asarning oshiq-moshig'i bo'ladi. Masalan, G. Genette sarlavhani "paramatn" deb ataydi, bu "paramatn" narsaning bir qismini tashkil etuvchi badiiy asar boshida turadi deb ta'kidlaydi.

J. Rikardu romanlarning sarlavhalarini ritorik nuqtai nazardan o'rgangan. "Sarlavha kitobning muqovasida o'quvchiga ochiladigan eshik sifatida birinchi o'ringa ega, chunki "muqova sarlavha ochiladigan himoyalangan ekrandir. Shu birinchi sahifa rolini o'ynaydigan sarlavha bir marta matnning yagona kirish joyi orqali oquvchi koridor bo'ylab yagona chiqish yo'ligacha borishiga sababchi bo'ladi"³⁷ – deydi olim.

K. Grivel (1973) o'zining "Production de l'intérêt romanesque" nomli asarida roman nomlarining semantikasini o'rganadi. K. Grivel : "sarlavhaning "qudrati" matnning o'qilganligida va uni boshdan kechirilganligidadir" deya ta'kidlaydi.

C. Duchet (1977) uchun sarlavha adabiy asar va ijtimoiy nutqning zanjiri bo'ladi. "Romanni nomidan so'roq qilish, shuningdek, uning ijtimoiy o'lchovlaridan biriga erishishdir, chunki nom ikki tilning uchrashishidan, romantik bayonot va reklama bayonotining birikmasidan kelib chiqadi".

L. Hoek (1981) o'zining "La marque du titre" nomli asarida "matndagi sarlavha qo'yan belgilar" hamda "sarlavhaga xos bo'lgan farqlovchi belgilar to'g'risida" semiotik tadqiq qiladi.

Uning so'zlariga ko'ra, biz referentni belgilash uchun sarlavhadan foydalansak, biz ijtimoiy o'zaro ta'sirda qatnashamiz va sarlavha nutq aktiga aylanadi. Suhbatdoshlar qanday vaziyatda, qachon, kim uchun va qanday taxminlarga ko'ra sarlavhalardan foydalanishlari qiziq. Hoek uchun:

Sarlavha ko'rsatuvchi bayonot sifatida o'zini noloyiq harakat sifatida ko'rsatadi: sarlavha birinchi navbatda matnni qabul qiluvchining e'tibori qaratiladigan biriktirma nuqtasidir; so'zlovchi (muallif) va suhbatdosh (o'quvchi) o'rtasida o'rnatilgan munosabat gapning an'anaviy tarzda namoyon bo'ladigan joyi yoki joyiga ko'ra, mazmuni, niyati va ta'siriga ko'ra ham an'anaviydir. U o'z tahlilida sarlavhaning sintaktik, semantik, ritorik, sigmatik va pragmatik tavsifini beradi.

Matbuot sarlavhalariga yo'naltirilgan tadqiqotlar orasida biz J. Peytard (1975)ni o'rgandik, u uchun sahifa sarlavhalar kiritilgan grafik vosita bo'ladi. U gazeta sahifasida "Sarlavhalar

³⁷ La Prize/Prose de Constantinople (Les Éditions de Minuit, Paris, 1965)

oralig'i" bo'yicha sarlavhalar va sarlavhalar o'rtasidagi munosabatlarga birinchi darajada ahamiyat beradi. "Sarlavhalarning vazifasi ikki xil: "ilk ma'nolar" uchun material berish (asosan konativ) va to'ldiruvchiga, maqolaning tanasiga yo'naltirish va/yoki "skanerlash" darajasida ma'lumotni biriktirish deya ta'kidlaydi.

P. Charaudeau (1983) uchun sarlavha "muloqot ta'sirini hisobga oladigan hamma narsaga yo'l ochilishni" nazarda tutadi va u suhbatdoshlarni o'rab turgan nutq sharoitlarini hisobga olgan holda pragmatika sohasida matnli aloqa jarayonlarini tushuntiradi. Shu ma'noda, yangiliklar sarlavhalari ma'lumotlarning diskursiv janriga tegishli bo'ladi.

Yangiliklar sarlavhalari juda muhim; chunki ular nafaqat yangilikni e'lon qiladi ("epifanik" funksiya), nafaqat maqolaga ("yo'l boshchi" funksiyasi) yetaklaydi, balki umumlashtiradi, ixchamlashtiradi, xatto yangiliklarni "qo'zg'alish" darajasiga qadar muzlatib qo'yadi. Shuning uchun sarlavha avtonom maqomga ega bo'ladi; u o'ziga xos matnga aylanadi.

F. Frandsen (1990) gazeta sarlavhasini tahlil qilib, uning "jurnalistik paramatn"ning bir qismi ekanligini tushuntiradi. Unga ko'ra, "gazeta maqolasidan oldin yoki o'tib ketadigan va publitsistik jargonda "sarlavha", shlyapa, so'z birikmasi kabi go'zal nomlar bergan kichik matn birliklari to'plamidir".

F. Sullet-Nylander (1998) matbuot sarlavhalarini sintaktik, pragmatik va ritorik tahlil qiladi.

Tilshunoslik sohasida J. Rey-Debove (1978) o'zining "Le Métalangage" nomli asarida sarlavhalarning semiotik holatini o'rganadi.

Asar kontekstida Madam Bovari kabi nom ayolga ishora qilsa-da, boshqa har qanday kontekstda bu Floberning romaniga ishora qiladi, bu nutqda belgilab qo'yilgan va tejashga imkon beradigan asar nomi hisoblanadi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, asar nomini tanlashdan oldin, belgilangan ob'ektga bir nechta aniq tavsiflar berilishi mumkin, chunki bu ob'ekt tavsifni bildiradigan yagonalik xususiyatiga ega. Ammo sarlavha tanlangandan so'ng, u referentga bevosita kirish vositasiga aylanadi. Masalan, "Vafodor ayol" sarlavhasini olaylik, u ifodalagan ma'noga ko'ra emas, balki biz semiotik ob'ektga qo'llamoqchi bo'lgan ma'nodan tanlangan: asar tegishli ism kabi, unga qanday xususiyat tegishli bo'lishidan qat'i nazar, u bir xil nom bo'lib qoladi.

REFERENCES

1. Sullet-Nylander, Françoise, Le titre de presse, analyse syntaxique, pragmatique et rhétorique, Université de Stockholm, 1988. p. 43
2. Furet, Claude, Le Titre pour donner envie de lire, Paris, Centre de formation et de perfectionnement, 1995. P.-95.
3. Grevisse M., Goosse A., Le bon usage, Bruxelles, De Boeck Duculot, 2011, p. 1141.
4. Kuldashova, N. B. (2021). Theoretical thinkings about modern linguistics and terminology. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(2), 209-215.
5. Jurayeva M.M. «J'aime lire» et «Je bouquine» // Qiyosiy adabiyotshunoslik chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik: muammo, yechim va istiqbollari. Ilmiy-amaliy konferentsiya. – Buxoro, 2021. – B. 337-342.
6. Jurayeva M.M. Matbuot va jurnalistika // Fan va texnologiyalar taraqqiyoti. ISSN: 2181-8193, – Buxoro, 2022. – №7. – B. 235-238. (05.00.00; №25).

7. Jurayeva M.M. Газета ва унинг сарлавҳаларидаги ўзига хос хусусиятлар //Multidisciplinary Scientific Journal. ISSN: 2181-4120, VOLUME 1, ISSUE 7, March, 2023. – В. 87-95.

TA'LIM JARAYONI SAMARADORLIGINI OSHIRADIGAN INTERFAOL METODLAR VA ULARNING TASNIFI

Xasanova Zebo Davlatovna

Bux MTI dotsenti

Raxmatullaev Botir Sobir o'g'li

Osiyo Xalqaro Universiteti magistri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8307447>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim jarayoni samaradorligi oshirishga xizmat qiladigan interfaol metodlar va ularning qo'llanilishi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Pedagogik texnologiya, pedagogik mahorat, tajriba, interaktiv, metod, kuzatuvchi, xulosalovchi, ta'lim – tarbiya.

INTERACTIVE METHODS AND THEIR CLASSIFICATION THAT INCREASE THE EFFECTIVENESS OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. This article reflects on interactive methods and their application, which serve to improve the effectiveness of the educational process.

Keywords: pedagogical technology, pedagogical skill, experience, interactive, method, Observer, summarizer, education.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ

Аннотация. В данной статье рассмотрены интерактивные методы и их применение, способствующие повышению эффективности образовательного процесса.

Ключевые слова: педагогическая технология, педагогическое мастерство, опыт, интерактивный, метод, наблюдательный, заключительный, учебно – воспитательный.

Interfaol metodlarni o'quv jarayoniga joriy etishning tub maqsadi – dars qaysi shaklda bo'lsin, qayerda o'tkazilmasin darsda o'qituvchi bilan o'quvchining hamkorlikda ishlashini va g'atijada o'zlashtirishlarini ta'minlashi lozim. Bunda o'qituvchi faqat yo'l – yo'riq ko'rsatuvchi, kuzatuvchi, xulosalovchi vazifasini bajaradi. Ushbu metodlar orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlari rivojlantirilib, ularda erkin fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, hissiyotlarni koshqara olish, tanqidiy va ijodiy fikr yuritishning rivojlanishiga zamin tayyorlanadi. Interfaol metodlarda o'qitishning mohiyati quyidagicha:

1. O'rgatuvchi ham o'rganuvchi ham ma'lumotlar bilan faol ishlashi;
2. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga undashi va o'rgatishi;
3. O'qituvchiga "o'quvchilarni fikrlashga o'rgatish uchun" xizmat qilsa, o'quvchilarga esa, fikrlashni o'rganishlari uchun" xizmat qilishi.

Interfaol usullardan foydalanish shakllari:

1. Individuallashtirish;
2. Kichik guruhlariga ajratish;
3. Tabaqalashtirish;

4. O'rgatish va o'rganish jarayonida demokratik, do'stona muhitni yaratish;
5. O'zaro muloqot, hamkorlikni tashkil etish.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda dars samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan interfaol metodlar bilan tanishib chiqsak.

Aqliy hujum – mazkur metod muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo'llaniladigan metod sanalib, u mashg'ulot ishtirokchilarini muammo xususida keng va har tomonlama fikr yuritish, shuningdek, o'z tasavvurlari va g'oyalari bilan ijobiy foydalanish borasida ma'lum ko'nikma hamda malakalarni hosil qilishga rag'batlantiradi. Ushbu metod yordamida tashkil etilgan mashg'ulot jarayonida ixtiyoriy muammolar yuzasidan bir necha original yechimlarni topish imkoniyati tug'iladi. "Aqliy hujum" metodi tanlab olingan mavzular doirasida ma'lum qadriyatlarini aniqlash, ayni vaqtda ularga muqobil bo'lgan g'oyalarni tanlash uchun sharoit yaratadi.

Mashg'ulot jarayonida ushbu metoddan samarali foydalanish maqsadida quyidagilarga amal qilish lozim:

1. Mashg'ulot ishtirokchilarning o'zlarini erkin his etishlariga sharoit yaratib berish;
2. G'oyalarni yozib berish uchun yozuv taxtasi yoki varaqlarni tayyorlab qo'yish;
3. Muammoni aniqlash;
4. Mashg'ulot jarayonida amal qilishi lozim bo'lgan shartlarni belgilash.
5. Bildirilayotgan g'oyalarni ularning mualliflari tomonidan asoslanishiga erishish va ularni yozib olish;
6. Muayyan qog'oz varaqlari g'oyalar yoki fikrlar bilan to'lgandan so'ng ularni yozuv taxtasiga osib qo'yish;
7. Bildirilayotgan fikrlarni yangi g'oyalar bilan boyitish asosida ularni qo'llab – quvvatlash;
8. Boshqalar tomonidan bildirilgan fikrlar ustidan kulish, ularga nisbatan kinoyali sharhlarning bildirilishiga yo'l qo'ymaslik kerak.

Aqliy hujum metodi to'g'ri va ijobiy qo'llanilganda shaxsni erkin, ijodiy va nostandart fikrlashga o'rgatadi.

"**Zigzag**" strategiyasi metodi – sinf o'quvchilari 7 guruhga bo'linadilar va guruhlar nomlanadi. Guruhlarda yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn qismlarga ajratiladi va ajratilgan qismlar mazmuni bilan tanishib chiqish vazifasi guruhlariga topshiriladi. O'quvchilar matnlarni diqqat bilan o'rganadilar va gapirib beradilar. Vaqtni tejash maqsadida guruh a'zolari orasidan liderlar belgilanadi va qayd etilgan vazifa ular tomonidan bajariladi. Barcha guruhlarining o'quvchilari o'zlariga topshirilgan matn mazmuni xususida so'zlab berganlaridan so'ng, matnlar guruhlararo almashtirilib, avvalgi faoliyat takrorlanadi. Guruhlarga bir necha matnlar taqdim etiladi. Shu tarzda barcha matnlar mazmuni guruhlar tomonidan o'rganib chiqilgach, o'quvchilar o'qilgan mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarni ajratadilar, ularning o'zaro mantiqiy bog'liqligini aniqlaydilar va yuzaga kelgan g'oyalar asosida mavzuga oid sxema ishlab chiqiladi. So'ngra o'zlashtirilgan bilimlar asosida o'quvchilarning o'zlariga shunday sxemalarni ishlab chiqish vazifasi topshiriladi.

Skarabey – interaktiv texnologiya bo'lib, u o'quvchilarda fikriy bog'liqlik, mantiqiy xotiraning rivojlanishiga imkoniyat yaratadi. Qandaydir muammoni hal qilishda o'z fikrini ochiq va erkin ifodalash mahoratini shakllantiradi. Mazkur texnologiya o'quvchilarda mustaqil ravishda

bilimning sifati va saviyasini xolis baholash, o'rganilayotgan mavzu haqidagi tushuncha va tasavvurlarni aniqlash imkonini beradi. U ayni paytda turli g'oyalarni ifodalash hamda ular orasidagi bog'liqliklarni aniqlashga imkon yaratadi.

“Skarabey” texnologiyasi har tomonlama bo‘lib, undan o‘quv materialining turli bosqichlarini o‘rganishda foydalaniladi. Ta’limdan tashqari mazkur metod tarbiyaviy xarakterdagi qator vazifalarni amalga oshirish imkonini beradi: -o‘zgalar fikriga hurmat; - jamoa bilan ishlash mahorati; - faollik; - xushmuomalilik; - ishga ijodiy yondashish; - o‘z qobiliyati va imkoniyatlarini tekshirishga yordam beradi; - “men”ini ifodalashga imkon beradi; - o‘z faoliyati natijalariga ma’sullik va qiziqish uyg‘otadi. “Zakovatli zukko” metodi – metod o‘z xohishlariga ko‘ra shaxsiy imkoniyatlarini sinab ko‘rish istagida bo‘lgan o‘quvchilar uchun qulay imkoniyatni yaratadi.

Ular o‘qituvchi tomonidan berilgan savollarga qisqa muddatlarda to‘g‘ri va aniq javob qaytara olishlari zarur. Savollarning murakkablik darajasiga ko‘ra har bir savolga qaytarilgan to‘g‘ri javob uchun rag‘batlantiruvchi ballar belgilanadi. Bularning belgilanishi o‘quvchilarning shaxsiy imkoniyatlari to‘g‘risida aniq tasavvurga ega bo‘lishlarini ta’minlaydi. Metod o‘quvchilar bilan yakka tartibda, guruhli, ommaviy ishlashga birdek qo‘llanilishi mumkin.

Yuqorida ko‘rib o‘tgan metodlarimiz o‘quvchilarning salohiyatini yuksaltirib, mantiqiy fikrlashga undaydi hamda ularni ma’naviy yetuk, barkamol shaxslar etib tarbiyalashga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Umarova Tarbiya fanini o'qitishda didaktik o'yinlardan foydalanish metodikasi
2. Ishmuhamedov R. O‘quv jarayonida interfaol uslublar va pedagogik texnologiyalarni qo‘llash uslubiyati. – T.:RBIMM, 2008.
3. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Qarshi.: Nasaf, 2000.
4. Ishmuhamedov R.J.,Abduqodirov A., Pardayev A., Ta’limda innovatsion texnologiyalar . – T.: Iste’dod, 2008.
5. Bakhtiyorovna, D. M., Shukhratovna, S. D., & Nodirovna, R. G. (2023). Quality of Service and its Provision, Definition and Principles of SLA. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, 2(5), 650-653.
6. D
a
shridinova, N. M., Nematova, L., Hasanova, Z. D., Salomov, B. K., & Khamidov, Y. Y.
(
Hasanova, Z. D. (2013). Социально-педагогическая необходимость (потребность) в развитии мировоззрения у будущих учителей. *Молодой ученый*, (4), 618-620.
9. Hasanova, Z. D. (2014). РАЗВИТИЕ ЭТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ПОСРЕДСТВОМ АРТ-ПЕДАГОГИКИ. *The Way of Science*, 36.
10. Hasanova, Z., & Inoyatova, D. (2023). ESHITISHDA NUQSONI BOR BO‘LGAN BOLALARNI MAKTAB TA’LIMIGA TAYYORLASHNING SAMARALI USULLARI. *Бюллетень педагогов нового Узбекистана*, 1(6 Part 2), 71-75.
11. Hasanova, Z., & Inoyatova, D. (2023). ESHITISHDA NUQSONI BOR BO‘LGAN BOLALARNI MAKTAB TA’LIMIGA TAYYORLASHNING SAMARALI USULLARI. *Бюллетень педагогов нового Узбекистана*, 1(6 Part 2), 71-75.

h

u

d

b

s

a

12. Hasanova, Z. D. (2023). Bo'lajak muhandislarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishning asosiy vazifalari. *Science and Education*, 4(1), 471-478.
13. Glushenkova, A. I., Sagdullaev, S. S., & Davlyatova, M. B. (2017, September). Oil cake of sesamium Acad. In *S. YU. Yunusov institute of the chemistry of plant Substances AS RUz «12 th International Symposium on the Chemistry of Natural Compounds* (p. 202).
14. Baxtiyorovna, D. M. (2022). Food safety management. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 8, 64-67.
15. Bakhtiyarovna, D. M., Shakhidovich, S. S., Khalilovich, M. K., Mukimovna, A. Z., & Karimovna, Y. N. (2020). Investigation Of The Effect Of Plant Extracts On The Rheological Properties Of Wheat Dough. *The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering*, 2(09), 41-47.
16. Davlyatova, M. B., Shernazarova, D. S., & Rashidova, G. N. (2022). Studying the effect of plant extracts on the rheological properties of wheat flour. *Science and Education*, 3(12), 398-405.
17. Davlyatova, m., & Rashidova, g. (2022). получение целебных национальных хлебобулочных изделий с добавками по стандарту. *science and innovation*, 1(a5), 135-149.
18. Bahtiyarovna, D. M., Shakhsaidovich, S. S., Khalilovich, M. K., Mukimovna, A. Z., & Karimovna, Y. N. (2020). Nutritional And Biological Value Of National Breads With The Use Of Vegetable Extracts. *The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering*, 2(09), 85-96.

avlyatova, M., & Rashidova, G. (2022). OBTAINING HEALING NATIONAL BAKERY

P
R
O
D
U
C
T
S

W
I
T
H

A
D
D
I
T
I
V

E
S

A
C

CHET EL SHAXS SO'ROVNOMALARINI MAHALLIY MUHITGA
MOSLASHTIRISH TAJRIBASI
(MMPI MINI-MULT SHAKLI MISOLIDA)

G'ulomqodirov Eldorjon Axmadjon o'g'li

Toshkent texnika universiteti Qo'qon filiali Psixologiya fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8307465>

Annotatsiya. Mazkur maqolada MMPI mini-mult shaklini o'zbek etnommadaniy muhit uchun shaklini shakllantirish tajribasi keltirilgan bo'lib, uni V.P.Zaytsev MMPI shaxs so'rovnomasi asosida ishlab chiqqan. Shaxs so'rovnomoalarini mahaliy muhitga moslashtirishning odatiy tartibi va psixometrik talablari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: testlarni moslashtirish, psixodiagnostika, psixometrika, MMPI, Смол.

EXPERIENCE ADAPTING FOREIGN PERSON SURVEYS TO THE LOCAL
ENVIRONMENT

(ON THE EXAMPLE OF THE MMPI MINI-MULT FORM)

Abstract. This article presents the experience of forming The Shape of the MMPI mini-mult for the Uzbek ethnomultural environment, which was described by V.P.Zaitsev developed the MMPI on the basis of a person survey. The usual procedure and psychometric requirements for adapting personality questionnaires to the mahaliy environment are described.

Key words: test matching, psychodiagnostics, Psychometrics, MMPI, Smol.

ОПЫТ АДАПТАЦИИ ОПРОСОВ ИНОСТРАНЦЕВ К МЕСТНОЙ СРЕДЕ
(НА ПРИМЕРЕ ФОРМЫ ММПИ МИНИ-MULT)

Аннотация. В данной статье представлен опыт формирования формы минималта ММПИ для узбекской этнокультурной среды, которую В.Р.Зайцев разработал мmpi на основе анкеты личности. Описаны типичные процедуры и психометрические требования для адаптации анкет личности к местной среде.

Ключевые слова: адаптация тестов, психодиагностика, психометрия, мmpi, Смол.

Shaxs xususiyatlari, qiziqish va motivlari kabi ko'plab jihatlarni diagnostika qilish shaxs so'rovnomalari mumkin emas. Shuning uchun ham psixologik testlarni ishlab chiqish va ulardan foydalanish muammosi psixologiya fanida eng muhim jihatlardan hisoblanadi. Hozirgi vaqtda mahalliy tadqiqotlarda foydalanilayotgan psixologik testlar juda cheklangan miqdorga ega. Mazkur testlarning ayrim variantlari chet el testlarining oddiy tarjimai bo'lib, psixometrik talablarga javob bermaydi va etnodmadaniy jihatdan yetarli darajada moslashtirilmagan.

Ushbu maqolaning maqsadi "Qisqartirilgan ko'p omilli shaxs so'rovnomasi (СМОЛ)" misolida xorijiy testlarni barchga psixometrik jahon standartlariga muvofiq mahalliy muhitga moslashtirish tajribasi bilan tanishishdir. Hozirgi vaqtda MMPI testi shaxsni normal va patologik jihatdan o'rganish uchun eng keng tarqalgan usullaridan biri bo'lib, amaliyotda sotsial va ijtimoiy psixologiyada, sud psixiatriyasida, kosmik va aviatsiya tibbiyotida keng qo'llanadi. So'ngi yillarda chorak asr oldin Mini-Mult texnikasi asosida ishlab chiqilgan "Qisqartirilgan ko'p omilli shaxs so'rovnomasi" klinik tibbiyotda tobora keng qo'llanib borilmoqda. Ushbu test ko'plab tadqiqotlar davomida tasdiqlangan yuqori ishonchlilik va validlilik ko'rsatkichiga ega hisoblanadi. Biz tomonimizdan ushbu metodikani mahalliy muhitga moslashtirish jarayonida yuqoridagi faktorlar asosida foydalanish istiqbollari ko'zda tutilgan.

So'rovnomani moslashtirish bosqichlari. So'rovnomani moslashtirishning dastlabki bosqichi so'rovnoma matni va qo'llanmaning o'zbek tiliga tarjimai bo'ldi.

U quyidagi tadbirlarni o'z ichiga oladi:

1. Testning asl tildan boshqa tilga dastlabki tarjimasini tayyorlash. Ushbu jarayon ikkala tilni yaxshi biladigan va psixologik ma'lumotga ega bo'lgan shaxslar tomonidan amalga oshirilishi kerak. Jahon amaliyotida tarjimaning ikki turi mavjud: simmetrik va assimetrik. Simmetrik tarjima matnning ma'nosini ham, so'zlashuv uslubini ham saqlashni o'z ichiga oladi. Assimetrik tarjima odatda asl tilga sodiqlikni saqlashga qaratilgan bo'lib, tarjimaning ma'nosi va so'zma-so'z to'g'riligiga e'tibor qaratadi. Tadqiqotchilar testlarning mahalliy muhit uchun moslashtirilgan shaklini ishlab chiqishda assimetrik tarjimadan foydalanadi. Natijada test savollari leksik nuqtai nazardan ancha noqulay ko'rinish hosil qiladi. L.F.Burlachuk fikricha bunday tarjimalar tegishli shaxs xususiyatini aniqlashdan ko'ra, sinaluvchularning so'rovnoma ma'nosini tushunish uchun ko'proq diqqatini jalb etadi³⁸.

2. Tarjimani ekspert baholashda test savollari lug'at boyligi va grammatika jihatidan test mo'ljallanayotgan aholining yoshi va ta'lim darajasiga moslashtiriladi. Jamiyatning etnomadaniy xususiyatlariga e'tibor beriladi va qo'pol xatolar bartaraf etiladi³⁹.

3. Tarjimaning asl nusxaga ekvivalentligini tekshirish. Ushbu bosqich so'rovnomaning olingan tarjimai va asl nusxa o'rtasidagi bog'lanishni o'z ichiga oladi. СМОЛ metodikasini tarjima qilishda aynan shu usuldan foydalandik.

Tarjima va asl so'rovnomaning ekvivalentligiga erishgandan so'ng, metodika savollarining optimalligini tekshirishdir. Shaxs so'rovnomalarini optimalligini oshirish bir necha testologik tadbirlarni o'z ichiga olib, testing baholash shkalalaridan kelib chiqib amalga oshiriladi.

³⁸ Бурлачук, Л.Ф. Психодиагностика: учебник для вузов / Л.Ф. Бурлачук. -СПб.: Питер, 2003. - 352 с.

³⁹ McCrae, RR Consensual validation of personality traits across cultures / RR. McCrae, P.T. Costa, T.A. Martin, V.E. Oryol, A.A. Rukavishnikov, I.G. Senin, M. Hrebickovd, T. Urbanek // Journal of Research in Personality. - 2004. -Vol.38. -P. 179-201.

Qisqartirilgan ko'p omilli shaxs so'rovnomasi to'g'ri va noto'g'ri mulohazalardan iborat bo'lib, bu sinaluvchilarning javoblarini farqlashni talab qiladi.

Diskriminatsiya koeffitsienti statistik o'lchov hisoblanib, psixologik testlarda yuqori va past natijaga erishgan sinaluvchilarning qanchalik farqlay olishini baholash uchun qo'llaniladi. Bu test savoli aniqlaydigan xususiyat yoki qobiliyatning yuqori darajasiga ega bo'lgan sinaluvchilar va past darajali shaxslarni qanchalik farqlay olishining o'lchovidir. Psixometrikada diskriminatsiya koeffitsiyenti muhim o'rin tutib, u test savollarining sifatini va testing umumiy sifatini ko'rsatib beradi⁴⁰. Diskriminatsiyaning yuqori koeffitsiyenti test savoli yuqori va past ko'rsatkichlarni farqlashda samarali ekanligini ko'rsatadi. Testlarning ma'lum muhit uchun moslashtirilgan variantini ishlab chiqishda diskriminatsiya koeffitsiyentidan foydalanilib, u yordamida shaxs xususiyatlari va qobiliyatlarini samaraliroq o'lchash mumkin. Biz o'tkazgan tadqiqot natijalariga ko'ra diskriminatsiya koeffitsienti bo'yicha OPTIMAL emas deb topilgan savollar quyidagilar bo'ldi: 1, 2, 3, 28, 37, 41, 42, 45, 71.

Diskriminatsiya indeksi diskriminatsiya koeffitsiyentiga o'xshaydi, farqi u test savollariga no'g'ri javob bergan past ball to'plaga sinaluvchilar ulushini to'g'ri javob bergan yuqori ball olganlar ulushidan ayirish yo'li bilan hisoblanadi. Test elementining diskriminatsiya indeksi kontrastli guruh metodikai yordamida hisoblanadi. Bu holda metodikani qo'llashning zaruriy sharti baholash mezoniga ko'ra me'yorga yaqin taqsimotning mavjudligi hisoblanadi.

Diskriminatsiya indeksi muammoni "yuqori samarali" va "past mahsuldor" guruhlardan to'g'ri hal qilgan odamlarning nisbati o'rtasidagi farq sifatida hisoblanadi va D bilan belgilanadi.

Diskriminatsiyaning yuqori indeksi ushbu savol yuqori va past ball to'plaganlarni samarali ajrata olishini ko'rsatadi, past diskriminatsiya indeksi esa yuqori va past ball to'plaganlarni samarali ajrata olmasligini ko'rsatadi. Diskriminatsiya indeksining ta'siri shundaki, u yuqori va past ball olganlarni farqlashda qaysi savollar samarali ekanligini aniqlashga imkon beradi va yomon bajarilgan topshiriqlarni aniqlashga va umumiy test sifatini yaxshilashga yordam beradi. Diskriminatsiya indeksining o'rtacha ko'rsatkichi 0.3-0.7 gacha bo'lgan oraliqni tashkil etib, test kontekstiga qarab farqlanishi mumkin. Testolog mutaxassislar test savollarini tuzishda uning murakkabligini ta'minlashga alohida e'tibor berishadi. Diskriminatsiya indeksi va koeffitsienti bizga savollarning biror xususiyat va qobiliyatni qanchalik darajada samarali aniqlab berishini ko'rsatadi. Ammo diskriminatsiya indeksini sharhlashda savol qay darajada test shkalasi va uning mazmuniga mos ekanligiga e'tibor qaratish kerak. Tadqiqot natijalariga ko'ra diskriminatsiya indeksi bo'yicha OPTIMAL emas deb topilgan savollar soni 1 ta hisoblanib, faqat 6-savol optimal emas deb topilgan.

Murakkablik koeffitsienti (parametri) odatda ma'lum bir savolga to'g'ri javob bergan subyektlar foizining monoton kamayib borayotgan funktsiyasi sifatida tushuniladi: topshiriqni qanchalik kam subyektlar bajargan bo'lsa, uning qiyinchilik darajasi shunchalik yuqori bo'ladi. Juda oson va juda qiyin fikrlar avtomatik ravishda ma'lumotga ega bo'lmaydi. Shuning uchun, ko'pgina testlar uchun o'rtacha qiyinchilikdagi savollar OPTIMAL deb hisoblanadi. Juda oson va qiyin savollarni o'zgartirish yoki testdan olib tashlash kerak. Tadqiqot natijalariga ko'ra murakkablik darajasi bo'yicha OPTIMAL emas deb topilgan savollar: 1, 3, 24, 35, 61, 71 savollar hisoblanadi.

⁴⁰ Шмелев, А.Г. Психодиагностика личностных черт. - А.Г. Шмелев. - СПб.: Речь, 2002.-480 с.

Keyingi bosqichda ishonchlilik, validlilik ko'rsatkichlarini aniqlash talab qilinadi. Ushbu metodikani ishonchlilik ko'rsatkichlarini aniqlashda retest usulidan foydalandik. Bu statistik mezoniga ko'ra, "Qisqartirilgan ko'p omilli shaxs so'rovnomasi" o'rta darajada o'zining ishonchli ekanligini ko'rsatgan. Mahalliy muhitga moslashtirilayotgan metodikaning validligini tekshirish uchun o'zbek milliy muhitiga moslashtirilgan metodikalarning mos shkalalari tanlab olinib duragay metodika hosil qilindi.

Xususan, FPI (Frayburg shaxs so'rovnomasi), Spilberg-Xanning "Xavotirlanish darajasini aniqlash" metodikasi, Shmishekning "Xarakter aksentuatsiyasi" so'rovnomasi, V.M.Melnikov va L.T. Yampolskiylarning "Psxodiagnostik test" so'rovnomasining mos shkalalari tanlab olindi. Hamda tanlab olingan respondentlardan yondosh metodika sinov sifatida olindi. MMPI mini-mult shakli va unga yondosh metodika natijalarining o'zaro aloqadorligi tahlilini amalga oshirganimizda o'rta va quyi darajada aloqadorlik ko'rsatkichlari qayd etildi.

Yakuniy bosqichda metodika shkalalari uchun me'yoriy ko'rsatkichlar ishlab chiqildi va mahalliy muhitda foydalanish uchun tavsiyalar berildi. Xulosa qilib shuni ta'kidlashni istardimki, ushbu maqola kelajakdagi foydalanuvchilarga va test ishlab chiquvchilarga ushbu protsedura haqida yetarli tushunchani rivojlantirishga yordam beradi. Mahalliy psixodiagnostika amaliyotida testlardan foydalanish imkoniyati va samaradorligiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan xatolarga yo'l qo'yish ehtimolini kamaytiradi.

REFERENCES

1. Бурлачук, Л.Ф. Психодиагностика: учебник для вузов / Л.Ф. Бурлачук. -СПб.: Питер, 2003. - 352 с.
2. Шмелев, А.Г. Психодиагностика личностных черт. - А.Г. Шмелев. - СПб.: Речь, 2002.-480 с.
3. McCrae, RR Consensual validation of personality traits across cultures / RR. McCrae, P.T. Costa, T.A. Martin, V.E. Oryol, A.A. Rukavishnikov, I.G. Senin, M. Hrebickovd, T. Urbanek // Journal of Research in Personality. -2004. -Vol.38. -P. 179-201.

ORGANIC CHEMISTRY AND THE HISTORY OF ITS DEVELOPMENT

Qo'chqorova Yulduz Soliyboy kizi

Student of Karakalpak State University named after Berdak

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8312482>

Abstract. *This article focuses on organic chemistry and the history of its development. During the article, the activities of scientists who contributed to this science are thoroughly studied and analyzed. Reasonable opinions and comments are given throughout the article.*

Key words: *organic chemistry, scientists, chemistry, organic dyes, organic substances.*

ОРГАНИЧЕСКАЯ ХИМИЯ И ИСТОРИЯ ЕЕ РАЗВИТИЯ

Аннотация. *Данная статья посвящена вопросам органической химии и истории ее развития. В ходе статьи тщательно изучается и анализируется деятельность ученых, внесших вклад в эту науку. На протяжении всей статьи даются обоснованные мнения и комментарии.*

Ключевые слова: *органическая химия, учёные, химия, органические красители, органические вещества.*

Organic substances have been known to people since ancient times, they knew how to make organic dyes (alizarin, purple, indigo), ferment grape juice to make vinegar, extract sugar and oil from plants, boil fats with alkalis to make soap, and this used substances. But for a long time, organic substances were used in the form of mixtures. By the 9th century, Arab alchemists were able to extract acetic acid from vinegar, and ethyl alcohol from musalas. In the 16th century, ethyl ether was obtained by treating ethyl alcohol with sulfuric acid. From the end of the 18th century to the beginning of the 19th century, obtaining organic substances in their pure form and studying them developed a lot, and it was considered that the name "organic chemistry" probably refers to the chemistry of substances that are part of plant and animal organs.

However, in 1824, the German chemist F. Völler synthesized oxalic acid from dicyanate, which is found in plant organs, and in 1828, he synthesized urea from ammonium cyanate in human and animal organs, and in 1845, German chemist A. V. Kolbe synthesized acetic acid. synthesis, in 1854 the French chemist M. Bertlot obtained oil, in 1861 the Russian scientist A. M. Butlerov obtained a sugary substance from common ant aldehyde, it was proved that organic substances are not found only in human and animal organs, and it is widely possible to obtain them by synthesis the way was opened. It has been proven that organic substances always contain the carbon element, and it was found that they contain hydrogen, oxygen, nitrogen and other elements in addition to the carbon element.

Thus, at the beginning of the 19th century, organic chemistry emerged as a science that teaches the chemistry of carbon compounds that make up organic substances. Organic chemistry is the main sources of organic substances - coal, oil, natural gas, fuel for the national economy through the processing of forest and agricultural products, paints, explosives, medicines. , supplies artificial i pak, fertilizer and other necessary products. The processing of cotton fiber, production of synthetic fibers, kapron, nylon and lavash is a major contribution to the development of the organic chemical textile industry.

The development of organic chemistry is a decisive factor in the development of technology and production in general. A. M. Butlerov (1828-1886) made a great contribution to the development of organic chemistry with his book "Introduction to the complete study of organic chemistry" and the creation of the theory of the chemical structure of organic substances in 1861. Russian scientist N. N. Zinin (1812-1880) obtained aniline from benzene in industry, academician A. E. Favorsky (1860-1945) studied the chemistry of acetylene, allene and diene hydrocarbons, academician S. V. Lebedev obtained synthetic rubber in industry, academician N. D. Zelinsky (1861-1953) to contributed to the development of organic chemistry with the chemistry of saturated and unsaturated cyclic compounds and methods of their synthesis.

Uzbek scientists have also made great contributions to the development of organic chemistry. Academician S. Y. Yunusov (1909-1995) conducted research on isoquinoline, erythrine, diterpene, quinoline, indole, quinazolidine, quinazoline, steroid, pyrrolizidine, pyridine, tropane and sulfur alkaloids. S. Y. Yunusov created the law of dynamic accumulation of alkaloids in various parts of plants, and together with his students, he isolated more than 800 alkaloids from medicinal plants growing in Central Asia, especially in Uzbekistan, of which he determined the structural formula of 500 new ones. determined and brought the alkaloid chemistry of Uzbekistan to the leading position in the world. Among his students were N. K. Abubakirov, X. A. Abduazimov, F. Y. Yoldoshev, Z.F. Well-known chemists such as Ismailov, S. T. Akramov, R. N. Nuriddinov, M. S. Yunusov, S. I. Iskandarov have grown up. Academician O. S. Sodikov (1913-1987) is a world-renowned Uzbek chemist, scientist and organizational leader. His scientific works are devoted to the study of the chemistry of wild and cultivated plants and natural compounds growing in Central Asia. His students are famous chemists of Uzbekistan, Kazakhstan, Turkmenistan, Armenia, Mongolia, Vietnam and Poland. From 1966 to 1983, O. S. Sodikov worked as the President of the Academy of Sciences of Uzbekistan. Academician I. T. Sukervanik (1901-1968) was a scientist who conducted consistent and extensive research in the field of "alkylation and acylation of aromatic compounds" and created a well-known school of organic chemists in this field. He also proved the process of anomalous alkylation, developed the

mechanism of alkylation with alcohols, discovered a new reaction, and used the results of his research as defoliant and herbicide preparations in agriculture. Academician A. A. Abduvakhobov is a great scientist who created the element-organic school. Together with his students, he makes a great contribution to the chemistry of element-organic compounds, the problems of delicate organic synthesis, the determination of the chemical nature of the mechanism of action of molecular bioregulators at the molecular level, and the development of the science of organic chemistry in spatial chemistry. Under the leadership of A. A. Abduvakhobov, the first methods of synthesis of pheromone components were developed in the Central Asian region. The obtained substances are widely used to protect the cotton plant from harmful insects, remove insects with the help of attractants, grow cotton, and increase its productivity.

Academician M. A. Askarov is a scientist who has done great scientific work in the field of polymer chemistry and technology. His scientific works are aimed at polycondensation of aromatic diamines with aliphatic dibasic acids, in-depth and comprehensive study of polymerization reactions of new monomers, obtaining plastics containing nitrogen, oxygen and sulfur and improving their properties. He introduced works based on improving the properties of film-forming polymers under the influence of stabilizers obtained from oil industry waste to the production of polymer films and linoleums. Academician S. Sh. Rashidova is a scientist in the field of chemistry of high molecular compounds. His scientific research is devoted to the synthesis of biologically active polymers with a known chemical structure, drugs based on polymers with versatile properties, the development of theoretical bases for the selection of plant protection agents and their application in practice. .

On the basis of these studies, a plasma substitute drug called "Kovilon" was obtained, the issues of encapsulation of seeds, rice and sunflower seeds with polymeric substances before sowing were studied based on the substance that controls plant growth - benzoyl formic acid. Scientific cooperation with French and Swedish scientists has been carried out.

REFERENCES

1. Borisov I.N. «Kimyo o'qitish uslubiyoti». T.: «O'qituvchi». 1966.
2. Abdullayev Sh.B. «Kimyo o'qitish uslubiyotidan ma'ruzalar matni». Namangan, Faxrizoda xususiy kichik korxonasi, 2002.
3. Azizov M.T. «Ximiya ta'lim uslubiyoti fanidan ma'ruzalar matni». «Qarshi». 2000. 5
4. Ozbekiston Davlat standarti. Ozbekiston uzluksiz ta'limining Davlat standartlari tizimi. Oliy ta'lim 5440400 - kimyo yo'nalishiga oid
5. Axmerov K., O'zbekiston kimyogarlarning muvaffaqiyatlari, Toshkent, 1987.
6. Axmerov K., O'zbekiston kimyogarlarning muvaffaqiyatlari, Toshkent, 1987.

GLOBAL CONFLICTS

Otabek G'ofurov

National University of Uzbekistan Sociology student

E-mail: otabekgofurov891@gmail.com

tel: +99894-947-97-99

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8312717>

Abstract. *This article talks about the concept of conflict, its origin, history and current global conflicts, their consequences, mutual disputes and conflicts between countries that are stronger than each other in the world.*

Keywords: *conflict, political, human, society, movement, ethnic, world, process, destruction, global, union, nation, modernization.*

ГЛОБАЛЬНЫЕ КОНФЛИКТЫ

Аннотация. *В этой статье рассказывается о понятии конфликта, его происхождении, истории и текущих глобальных конфликтах, их последствиях, взаимных спорах и конфликтах между странами, которые сильнее друг друга в мире.*

Ключевые слова: *конфликт, политический, человеческий, общество, движение, этнический, мир, процесс, разрушение, глобальный, союз, нация, модернизация.*

Enter. As we live in the current developing era, competition remains an integral part of human being. It is natural that many conflicts will arise after this. It is no exaggeration to say that global conflicts occur in different fields in different countries. A simple example of global conflicts is when two countries compete with each other in the competition of goods and various global conflicts that end with the emergence of negative consequences in the background, and eventually conflict and disagreement between them. may occur. This is not only in the competition of goods, but in general, the society we live in cannot be imagined without conflicts. Conflicts are now

becoming a global problem, not only among citizens of the same society, representatives of the same nation, but also among strong developed countries. As a result of this, the states lead to bloody wars based on conflicts with each other. These global conflicts are drying up the pillow of some country, and it is a process that is worthless than the complete decline of the socio-economic development process. Looking at history, we can say that global conflicts will happen before us and after us. Because we live in a society that is developing day by day, conflicts keep blooming like the fruit of a tree. No matter how much the fruit of the tree is cut, new fruits will take root. Global conflicts are similar. No matter how many disputes and conflicts are resolved peacefully, he still continues to show his stature in another field, even if not in that field.

Analysis of literature on the topic (Literature review). It is known that the life of society consists of many interrelated areas. Among them, the largest are economic, social, political and spiritual spheres. Each of these areas develops on the basis of its own development laws and traditions, they have separate systems with their own unique methods of organization and management. Also, each of these areas is studied and researched by its own sciences. The first studies on conflicts belong to the VI-VII centuries BC. At that time, Chinese thinkers wrote that everything that exists is the source of development in mutual relations, in the positive (Yan) and negative (In) aspects inherent in matter, which are in constant opposition to each other, and it is precisely these who own them. causes confrontation (conflict) between them. In ancient Greece, a philosophical doctrine appeared about opposites and their role in the creation of objects. The Florentine writer Niccolò Macchiavelli (1469-1527) was the first to attempt a systematic analysis of conflicts. He considered the conflict to be a universal and continuous state of society due to the selfish nature of man, the desire of various groups for permanent and unlimited wealth. He considers the nobles, who have concentrated all the state power in their hands, to be one of the sources of conflict. The English philosopher Francis Bacon (1561-1626) was the first to conduct a detailed analysis of the system of conflicts within the country.

In the new era, the following ideas of the Geneva philosopher and writer Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) about the gradation of the entire world historical process were widely spread: 1) At first, there is a "state of nature" where people are free and equal;

2) Then the development of civilization leads to the loss of equality, freedom and happiness; 3) People who have concluded the "Community Agreement" regain the harmony of social relations that they have lost, and reach an agreement of lifelong peace and harmony; social peace can occur under the strict control of the people, because wars are necessary for situations, and they do not show their good intentions.

Initially, the conflict as a multi-class social phenomenon was studied in the work of the Scottish philosopher Adam Smith (1723-1790) "Inquiry into the nature and causes of public wealth". According to him, the basis of the conflict is the division of society into classes (capitalists, landowners, hired workers) and economic competition. Adam Smith considered the struggle between classes as the source of society's progress, and social conflict as a special blessing for humanity.

The German scientist Immanuel Kant (1724-1804) said "... the state of peace between people living as neighbors is not a natural state, it is, on the contrary, a state of war, that is, if there is no continuous hostile action, it is a constant danger. So, it is necessary to establish a state of

peace..." he said. A connection with Rousseau's ideas about the "Social Contract" can be observed here.

According to the German philosopher Georg Hegel (1770-1831), the main cause of the conflict is the social disparity between the "accumulation of wealth" on the one hand, and the "work-bound class" on the other. Hegel was opposed to riots and disturbances affecting the unity of the state within the country. He believed that the state protects the interests of the whole society and conflicts should be coordinated. The problem of the struggle for life occupied a central place in the teachings of the English biologist Charles Darwin (1809-1882). The main idea of Darwin's works is that living nature develops in the conditions of a constant struggle for life, which constitutes a natural selection mechanism for the selection of the best adapted species. Later, Darwin's views were advanced in some sociological and psychological theories of conflict.

Analysis and results (Analysis and results). According to the duration and level of tension, there are types of conflicts:

1) passionate and fast-paced conflicts - they are intense and emotional, they are distinguished by the extremely sharp manifestation of negative relations of the conflict parties, they can reach a difficult conclusion and lead to tragic consequences. They are based on the mental state of people in conflict.;

2) sharp and continuous conflicts - conflicts arise in cases where they are very deep, stable, irreconcilable or very difficult to compromise. The conflicting parties control their situation and actions. Predictions about the solution are also largely uncertain;

3) conflicts that are not well expressed and slow - if such a conflict occurred only in a certain episode, then in these cases it is possible to talk about an acceptable prediction (prognosis). If such a chain of conflicts is formed, the prediction can be not only complicated, but also unpleasant.

Types of conflict according to the degree of organization of social life:

- global;
- regional;
- interstate;
- interethnic;
- between classes or between different classes of society;
- intergroup;
- inter-party;
- interpersonal political, ideological, spiritual

If the number of participating parties, that is, the range of participants, is taken as a criterion, then it can be said that conflicts are two-, three-, and multi-sided. When the level of force pressure is taken as a criterion, conflicts in such cases are divided into non-armed (customs wars) and armed conflicts, which in fact consist of carrying out military actions of various scales. If the level of conflicts is taken as a criterion, it can be said that there are aggressive and compromise types of conflicts. Also, there is a difference between important and non-important issues. But all conflicts cannot be summarized in a single universal scheme. For example, in a conflict in the form of a struggle, the solution can end only with the victory of one of the parties, while in a conflict in the category of discussions, a common compromise can be chosen. From this point of view, conflict resolution can be divided into the following groups:

- resolution and termination of the conflict according to the voluntary agreement of the parties;

- finding and stopping a symmetric solution to the conflict (two

The side either wins or loses in the same way);

- asymmetric resolution of the conflict (only one side wins in the conflict);

- a dispute causes another big dispute;

- the gradual fading away of the conflict.

It seems that, in fact, depending on the resolution of the dispute, it is divided into types

It's division does not include all its existing features.

Because there will be many non-standard situations in the resolution of the dispute.

1) the dispute becomes tense;

2) show violence;

3) peaceful settlement of the conflict.

In other words, the deadlock of the conflict means that "its solution has been suspended for some time", its resolution based on violence means that the parties try to destroy each other, and the peaceful resolution of the conflict means its constructive, i.e. means that the possibility of being resolved by reason has been used". The consequences depend on the emotional and psychological characteristics of the parties. means that the tension is increasing.

Conclusion and recommendations. In conclusion, we can say that since childhood, the human race has faced various disputes and conflicts in a way that it did not want. If we remember our childhood, we will realize that we were very worried about simple things, we indulged in our feelings and fought for the protection of our interests. There are such conflicting situations in life that a simple thing becomes an excuse, families break up, people go to the point of killing each other, as a result of which someone's life is taken. Later, they cannot explain why he did such actions throughout his life.

If a person says from the first steps of a conflict, "Here are the first signs of a conflict, what consequences can they have, come on, I better save myself from them with my mind", then he has reacted correctly to conflict situations. Iadi Because the emotional and psychological mood of the person who starts the conflict can completely change after a minute or two, and he will behave completely differently in another emotional and psychological mood.

Instead of conclusion and proposal, we should emphasize that ethical and aesthetic values are formed in every nation to regulate various relationships between people. Therefore, people are brought up on the basis of national moral values and norms. Every person who has noticed the consequences of conflicts should think about a reasonable response and a reasonable attitude to them, i.e. what are the specifics of the conflicts that are affecting them now and what consequences can they have later? should see and immediately find a solution.

REFERENCES

1. Сиёсатшунослик: олий ўқув юртлари талабалари учун ўқув қўлланма / М.Қирғизбоев; Андижон давлат университети. –Тошкент: Янги аср авлоди, 2013. -524 б. ISBN 978-9943-27-052-7
2. V Karina. Koroslclina and Simone Lassig. History' Education and Post Conflict Reconciliatioa USA Canada. Routledge, 2013.

3. Handling Conflicts. Conflicts: a positive approach. Participant's manual. Grace Contrino Abrams Peace Education Foundation. Inc., Miami, Florida. 1997; WIN. Based on the Fighting Fair model created by Fran Schmidt and Alice Friedman. Grace Contrino Abrams Peace Education Foundation. Inc., Miami, Florida, 1998.

LABOR DISPUTES AND STRIKES

Otabek G'ofurov

National University of Uzbekistan

Sociology student,

E-mail: otabekgofurov891@gmail.com

tel: +998-94-947-97-99

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8312736>

Abstract. *This article deals with the consideration of labor disputes and strikes in society in accordance with the labor legislation and the procedures for finding a solution to them.*

Keywords: *employee, conflict, attitude, criteria, team, law, contract, competent authority, participant, social, reason, principle.*

ТРУДОВЫЕ СПОРЫ И ЗАБАСТОВКИ

Аннотация. *Данная статья посвящена рассмотрению трудовых споров и забастовок в обществе в соответствии с трудовым законодательством и процедурам поиска их решения.*

Ключевые слова: *сотрудник, конфликт, отношение, критерии, команда, закон, контракт, компетентный орган, участник, социальный, разум, принцип.*

Enter. First of all, while talking about labor disputes and strikes, we will dwell on their origin, essence and consequences. Disputes in the field of labor are conflicts of organizational labor relations, characterized by direct social conflicts between individuals and groups of employees. The statute does not create any organizational labor disputes. Such a situation arises in the following cases, if:

- if the conflicts reflect mutually exclusive points of view of the subjects;
- if the level of conflicts is high enough;
- if the conflicts are easy to understand, i.e. if individuals and groups understand these conflicts or, on the contrary, if they are incomprehensible;
- when conflicts arise immediately, unexpectedly, or accumulate for a long time before some social conflicts arise.

There are open and closed conflicts depending on the nature and degree of manifestation of the signs of conflicts in the field of labor. The main criteria for dividing into these types are as follows:

- level of understanding of the conflict situation, its subjects, reasons and perspectives;
- the presence or absence of real conflicting transactions, activity in the sphere of its regulation;
- the fact that the conflict situation is known to the surrounding people and their influence on this situation;

Closed (private) conflicts are often uncomfortable. They often have a destructive effect on the organization and organizational labor relations, and there are very few opportunities to solve them. In closed disputes, not only individuals, but also groups become a source of mutual quarrels, they do not have the opportunity to influence negative processes. In addition to the individual, there are also conflicts related to collective work. Consideration of collective labor disputes is regulated by Chapter 61 of the Labor Code of the Russian Federation. Collective labor disputes - this is the refusal to take into account the opinion of the representative body elected by the employer in the adoption of documents of the working conditions between workers and the employer or his representatives, including drawing up, changing and changing wages, collective agreements and agreements. unresolved disputes regarding access; including labor legislation. Employers must take into account the requirements of the employees sent to them. The procedure for solving a collective labor dispute consists of the following stages:

1. Consideration of the collective labor dispute by the conciliation commission;
2. Consideration of a collective labor dispute with the participation of a mediator;
3. Consideration of a collective labor dispute in labor arbitration.

The conciliation commission is established within 3 working days from the moment of the collective labor dispute. The decision to establish a commission is formalized by the appropriate order of the employer and the decision of the employee's representative. The conciliation commission is made up of representatives of the parties on an equal basis. The parties to the collective labor dispute may not withdraw from the formation of the conciliation commission. The dispute must be considered within five working days from the date of creation of the commission. This period can be extended by mutual agreement of the parties. The decision of the conciliation commission is adopted according to the agreement of the parties and is formalized in a protocol that is binding for both parties and must be executed within the time limit set by the commission. If no mutual agreement is reached in the conciliation commission, the parties will continue the procedures with the participation of a mediator. The parties to the labor dispute may invite a mediator within three working days after the conciliation commission draws up a report on the disagreements. If the parties do not reach an agreement on the candidate of the mediator within three days, they should proceed to create a labor arbitration. Labor arbitration is a temporary body for consideration of a collective labor dispute if the parties have agreed in writing on the binding of their decisions. Arbitration shall be established by the parties to the dispute in conjunction with the collective labor dispute resolution service no later than three business days after consideration by the dispute commission or mediator. The creation of labor arbitration, its composition, rules of procedure, powers are formalized by the appropriate decision of the employer and the employee's representative. The created arbitration hearing considers the appeal of the parties to the collective labor dispute for up to 5 days and develops recommendations for its resolution. If the employer refuses to establish a labor arbitration, as well as refuses to comply with its recommendations, the workers can go on strike.

Analysis of literature on the topic (Literature review). There are different definitions of the concept of labor dispute in the legal literature. According to some scientists, labor disputes in the broadest sense are labor legislation, labor and collective agreements, which occur in connection with the application of collective agreements or in connection with the creation of an employment contract, regulated by normative legal documents. not included are disputes between the subjects of labor relations related to the creation of new working conditions, which are usually considered as a trade union (or with their participation) or another method determined by legislative bodies. Another group of scientists understand individual labor dispute as a dispute between an employee and an employer regarding the application of labor regulations

adopted by law, collective agreements, agreements, terms of the labor contract (contract) by the competent authorities. Still other scientists define labor disputes as "disagreements between an employee and an employer regarding the definition and application of applicable norms of labor and other social legislation, which are directly negotiated by the employees concerned (or their representatives) with the employer. It is understood as "a case that has not been resolved in negotiations and has turned into a dispute, which has been dealt with in the labor dispute commission (MNK) or in court". According to American researchers, 85% of a person's success in the labor market depends on his quickness and foresight in solving emerging problems, and 15% depends on his professional skills. The interests of the employer and the employee he hires do not always coincide, so a conflict of these interests can occur at any stage of the development and development of labor relations, which causes conflicts. Working conditions that do not meet the established standards, inefficient management that ignores the legal interests of employees - the subjects of labor relations - all this, as a rule, can cause disputes between the parties in labor legal relations.

Analysis and results. The agreement of the parties to the collective labor dispute is made in writing and is binding for the parties. If the conciliation proceedings do not lead to the resolution of the collective labor dispute, the employees or their representatives may start organizing a strike. According to the rules of Art. Article 37 of the Constitution of the Russian Federation recognizes the right of workers to strike as a way to resolve a collective labor dispute. Workers' participation in the strike is voluntary. No one shall be forced to participate in a strike or strike. The employer's representatives have no right to organize a strike and participate in it. The current Labor Code of the Russian Federation defines the right to strike, the procedure for announcing it, the governing body, the obligations of the parties, the prohibition of illegal strikes, as well as the guarantees and legal status of workers related to workers and their responsibility for participating in illegal strikes. According to their content, labor disputes are divided into collective and individual labor disputes. Personal disputes are disputes between a specific employee and the administration, which usually arise in connection with the application of regulatory documents regulating the labor relations of employees. Disputes related to the team are disputes that concern all employees, arise in connection with the introduction of new working conditions or changes in existing working conditions, as well as the administration's fulfillment of its obligations to the entire team. According to their nature, labor disputes are divided into lawsuit disputes and non-lawsuit disputes. Disputes in the nature of a lawsuit arise in connection with the application of normative acts on labor. During such a dispute, the employee tries to restore his rights by filing a lawsuit. They always have a personal character. Disputes that do not have the character of a lawsuit include disputes arising in connection with the change of existing working conditions or the introduction of new working conditions. They can have a personal character, as well as a collective character. Individuals and groups directly and indirectly related to the conflict are its subjects. They can be divided into the following categories: primary agents, participating participants, environment.

As the primary agents of conflicts in the field of labor, some employees, labor groups, some groups of organizations come to the fore, and their interests collide in the labor process and distribution relations. Conflicts occur either voluntarily and consciously, with secondary participants joining, or primary agents attract more and more participants. This merger happens for many reasons. When the social base of conflicts expands, the problem that creates the conflict itself can become more complicated and confusing. This will create better conditions for conflict resolution. The conflict environment is caused by the fact that some individuals or groups are neutrally looking at the situation or refraining from interfering in order to relax it, or they are interested in the continuation of the conflict situation and behave in a wait-and-see way. Labor disputes themselves will end in a positive way. Causes of labor disputes Researching the causes of labor disputes allows to determine the possibilities and principles of their resolution.

Conclusion and recommendations. The most effective means of resolving conflicts in the field of labor legislation is social partnership. It is the participants of social partnerships based on the principle of tripartism that create the regime of legality in labor relations. But the development of social partnership in

our country is at a slow level, therefore, many disputes that can be resolved by the parties' agreement processes are submitted for consideration by state authorities - courts. A strike is a last resort to resolve a collective labor dispute. Strike - in cases that may endanger people's lives and health, as well as in railway and urban public transport, including the subway, civil aviation, communication, energy, defense industry enterprises, state bodies, the defense capability of the Republic Strikes are not allowed in enterprises and organizations entrusted with the task of ensuring law and order and security, and in continuously operating production enterprises, the suspension of which may lead to serious and dangerous consequences. The general and continuous length of service of the employee participating in the strike, the right to receive insurance under the state social insurance will be preserved, and the employees participating in the non-prohibited strikes will also have their job. The wages of the employees participating in the strike will not be withheld. Employees who did not participate in the strike, but were unable to perform their work due to the strike, must be paid wages paid by the enterprise, institution, organization for the time the employee was absent without fault. In conclusion, we should mention that, if labor disputes and the material and financial needs of workers are not up to the required level, strikes will erupt in that society, and this will not only increase the demand for labor force, but also cause the gradual decline of the country. . It is no exaggeration to say that if the above-mentioned needs of the employee are fully covered and additional incentives are given to the employee in order to prevent strikes and labor disputes, the desire of the employee to work will increase.

REFERENCES

1. Abdurakhmanov K.H., Holmuminov Sh.R. "Economics and Sociology of Labor". Tashkent-2004.
2. E. Giddens "Sociology". Tashkent: "Sharq"-2002
3. A set of regulatory legal documents on the labor legislation of the Republic of Uzbekistan. Tashkent: "Uzbekistan" - 2006.

MUNDARIJA/ TABLE OF CONTENTS/ СОДЕРЖАНИЕ

1.	НАСЛЧИЛИК ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИДА ТАНА ВА ҒУНАЖИНЛАРНИ ЖАДАЛ ЎСТИРИШ ВА БИРИНЧИ ТУҚҚАН СЕРМАҲСУЛ СИГИРЛАР ПОДАСИНИ ЯРАТИШНИНГ САМАРАЛИ УСУЛЛАРИ <i>Ажимурастов Ахмет Кошенова Уғилхан Қурбанбаевна</i>	5
2.	CHORVACHILIK SOHASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING TUTGAN O'RNI <i>Ajimuratova Axmet Paraxatovich Koshenova Ugilxan Qurbanbayovna</i>	8
3.	JINOYAT SUBYEKTI – JINOYAT TARKIBINING MUHIM ELEMENTI SIFATIDAGI AHAMIYATI: MILLIY VA XORIJIY TAJRIBA <i>Abdunazarova Maxliyo Raximovna</i>	11
4.	IQLIM O'ZGARISHI DAVRIDA KIYIM DETALLARINI TANLASH VA OB- HAVOGA MOS QULAY KIYIMLAR DIZAYNINI YARATISHNI METODOLOGIK ASOSLARI <i>Bakiyeva Surayyoxon Umarxodjayeva Manzuraxon Qarashbayeva Barnoxon</i>	17
5.	“ГАП БЎЛАКЛАРИ” МАВЗУСИНИ АҲАМИЯТЛИ ТОМОНЛАРИ <i>Турдикулова Кумушой Махмудовна</i>	20
6.	СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД В ИЗУЧЕНИИ ПАТОЛОГИИ ЩИТОВИДНОЙ ЖЕЛЕЗЫ <i>А.С.Ильясов Б.С.Умаркулов Г.А.Умаркулова У.И.Ёдгоров</i>	25

7.	AXBOROT KOMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINI RIVOJLANISHIDA XIZMAT KO'RSATISHNING MUXIM STRATEGIK XUSUSIYATLARI <i>Asqarov Abrorjon Hayitmirzaevich</i>	31
8.	BANKLARDA TO'LOV TIZIMI <i>Nafasov O'ralbek Sobir o'g'li</i>	45
9.	G'AZNACHILIK TIZIMI IJROSINING MAZMUNI VA MOHIYATI <i>Ochilov Pirimqul Shamsiddin o'g'li</i>	49
10.	O'ZBEK VA QORAQALPOQ DUTORLARINING RIVOJ TOPISHI VA ULARNING O'ZIGA HOS XUSUSIYATLARI. <i>Gaybullaeva Xurliman Nurabillaevna</i>	53
11.	ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛҚЫНЫҢ МИЛЛИЙ САЗ АСАБАБЫ ҚОБЫЗ ХӘМ ЖЫРАУ НАМАЛАРЫ <i>Кудайбергенов Нурсултан Пахратдин улы</i>	58
12.	ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА У ДЕТЕЙ <i>Елбоева Умида</i>	62
13.	ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ БАСКЕТБОЛА <i>Елбоева Умида</i>	64
14.	МЕНТАЛЬНАЯ ТРЕНИРОВКА СПОРТСМЕНА <i>Елбоева Умида</i>	66
15.	YOSHLAR-BIZNING KELAJAGIMIZ <i>Xudoyshukurova Muhabbat</i>	69
16.	MATNLARNI SEMANTIK TAHLIL QILISH USULLARI VA TIZIMLARI <i>Soatova Yulduz Saotovna</i>	72
17.	ЮҚОРИ МАЛАКАЛИ ДЗЮДОЧИЛАРНИ МУСОБАҚА ФАОЛИЯТИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ <i>Айтмуратова Бийбиназ Азатовна</i>	76
18.	CHET TILI FANLARINI O'QITISHDA ELEKTRON LUG'ATLARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI <i>Nazarova Shohida Ismatovna Qodirova Gulora Xudaynazarovna Suyunov Bekzod Hasan o'g'li</i>	80
19.	MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA O'QUV VAZIFALARINI DIFFERENSIALLAB O'QITISH TEXNOLOGIYASINI JORIY ETISH MASALALARI <i>A.E.Ochilov</i>	85
20.	ЁШЛАРДА ВАТАНПАРВАРЛИК КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАР <i>Сапаров Бобир Худайбердиевич</i>	91
21.	СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ <i>Йулдошева Дилрабо Фазиловна</i>	95
22.	TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE <i>Abduraxmonova Dildora Sheraliyevna</i>	99
23.	O'ZBEK TILI TA'LIMIGA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI TATBIQ QILISH-PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA <i>Jumamuratova Sevara Sapparbaevna</i>	101
24.	BAQSHA JASTAGI BALALARDA SOYLEWDIN PSIXOLOGIYALIQ RAWAJLANIWI <i>Kalieva Marjan</i>	105

	<i>Berikbaeva Nurgul Habipnazarova Shaxnoza</i>	
25.	ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА <i>Тошева Гулнора Джураевна Джабборова Рушана Одил кизи</i>	108
26.	КОММУНИКАТИВНОЕ УМЕНИЙ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА <i>Тошева Гулнора Джураевна Джабборова Рушана Одил кизи</i>	111
27.	КОМПЛЕКС ЗАДАНИЙ НА РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ <i>Тошева Гулнора Джураевна Абдуллаева Шохиста Максудовна</i>	117
28.	КОМПЛЕКС ЗАДАНИЙ, НАПРАВЛЕННЫЙ НА РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ <i>Тошева Гулнора Джураевна Бабаджанова Наргиза Рустамовна</i>	120
29.	KICHIK MAKTAB YOSHIDA O'QUV FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISH JARAYONLARI <i>Umarova Gulhayo Murodiljon qizi</i>	125
30.	KLASTERLI YONDASHUV ASOSIDA O'QUVCHILARDA BADIY ESTETIKANI SHAKLLANTIRISHDA KLASTERLI YONDASHUV <i>Umarova Gulhayo Murodiljon qizi</i>	129
31.	ТИББИЁТ ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ ТИББИЙ МАДАНИЯТИНИ БИОЭНЕРГЕТИК БИЛИМЛАР АСОСИДА ШАКЛЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ <i>Хайдарова Маҳлиё</i>	134
32.	SHASHMAQOM. TARIXIY SHAKLLANISH VA TUZILISH ASOSLARI <i>Bonu Suvonqulova</i>	144
33.	US WOMEN WRITERS IN 19-20TH CENTURIES <i>Nazarkhosimova Ozoda</i>	148
34.	ADJECTIVE WORD GROUP AND ITS DEGREE <i>Nazarkhosimova Ozoda</i>	152
35.	AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING KELIB CHIQISH TARIXI <i>Bazarbayev Shermuhammad Baxtiboy o'g'li</i>	155
36.	ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНДА РУЎХЫЙ ӘДЕП-ИКРАМЛЫЛЫҚҚА ТӘРБИЯЛАЎ МӘСЕЛЕЛЕРИНИҢ КОГНИТИВ УСЫЛЛАРЫ <i>Пазылов Мирбек Арзыевич</i>	157
37.	TARBIYA TURLARI <i>Karimova Sevara Ashurova Muxlisa</i>	161
38.	TA'LIM-TARBIYA, BILIM-NAJOTDIR. <i>X.M.Mamatova Karimova Sevara Turg'unboyeva Muslima</i>	164

39.	TEMURIY MALIKALAR ICHIDA BIBIXONIM <i>X.M.Mamatova</i> <i>Toshpo'latova Kamola Zafarjon qizi</i>	167
40.	KOREKSION MAXSUS PEDAGOGIKA <i>X.M.Mamatova</i> <i>Bosimbekova Ruxshona</i>	170
41.	MILLAT KO'ZGUSI-TIL <i>X.M.Mamatova</i> <i>To'rabekova Gulmira</i>	173
42.	AMIR TEMUR O'GITLARINING TARBIYAVIY AHAMIYATI <i>Umirov Baxodir</i> <i>Siddiqov Jamoliddin</i>	177
43.	STUDIES ON THE USE OF OSCILLOSCOPES IN THE DETECTION OF ELECTRICAL VOLTAGE SIGNALS <i>Kulmuratova Aliya Janabay qizi</i>	181
44.	FUNKSIYALIQ TENLEMELERDI KOSHIY USULI MENEN SHESHIW <i>Pirnazarov Bektursin</i> <i>Saporov Zaripbay</i>	186
45.	G'ALLA SHIRASIGA QARSHI ALPAC100 EC. PREPARATINING BIOLOGIK SAMARADORLIGI. <i>Abdullayeva Xuriyatxon Zafarbekovna</i> <i>Abduraxmanov Mashxurbek Faxriddinovich</i>	189
46.	BOSHLANG'ICH SINFLARDA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLAR TASHKIL ETISHNING SAMARADORLIGI <i>Yuldasheva Gulshoda O'ktamovna</i> <i>Alibekova Dilrabo Xushmatovna</i>	193
47.	DETERMINANTS OF SATISFACTION LEVEL OF KOREAN EMPLOYERS FROM FOREIGN GRADUATES <i>Akbarova Sevara</i> <i>Kisung Lee</i>	196
48.	QADRIYATLI MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHPEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA <i>Madina Raximova Xasanovna</i>	212
49.	ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ДОШКОЛЬНИКАМ О ЗДОРОВОМ ОБРАЗЕ ЖИЗНИ <i>Тилавова Матлаб Мухамедовна</i> <i>Ядгарова Мадина Миржамаловна</i>	215
50.	FUNDAMENTAL BILIMLAR VA FUNKSIONAL SAVODXONLIK <i>Kudratova Aziza Ismatillayevna</i>	219
51.	BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING BOG'LANISHLI NUTQINI SHAKLLANTIRISHGA QO'YILADIGAN LINGVODIDAKTIK TALABLAR <i>Sa'dullayev Farhod Eshturdiyevich</i>	225
52.	NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHDA EVFEMIZMLARNING O'RNI <i>Dilobar Imamkulovna Gulamova</i>	231
53.	TINGLAB TUSHUNISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH <i>Omonova Maftuna Soatmurodovna</i>	237
54.	TIL BIRLIKLARINING NUTQIY FAOLIYATDA REALLASHUVI TADQIQI	240

	<i>Malikova Iroda</i>	
55.	DETERMINATION OF FIELD BOUNDARY PARAMETERS IN DRILLING AND BLASTING PROCESSES IN OPEN PIT MINES <i>Maulenov Nurlibek Axmet o'g'li</i> <i>Joldasbayeva Aysulu Baxitbay qizi</i> <i>Rametullayeva Mehriban Po'latbek qizi</i> <i>Tolibayev Yerlan Amangeldiyevich</i>	245
56.	REALISTIK HIKOYACHILIK ASOSCHISI <i>Yo'ldashova Sevara</i> <i>Xojamuratov Umar</i>	253
57.	"BO'G'IN" HAQIDA NEMIS VA O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA TUSHUNCHALAR <i>Umirova Shohista Abdugafurovna</i>	255
58.	SUN'IY INTELLEKT SOHASIDA DASTLABKI ISHLAR VA TARIXGA NAZAR <i>Sabirova Nigora Bazarbay qizi</i>	259
59.	IYTLERDI SAQLAW GIGIENASI <i>Saparbaev Quwatbay Tajibay uli</i>	264
60.	MAKTABGACHA TA'LIMDA, BOLALARNING RIVOJLANISHIDA STEAM TEHNALOGIYASINING AHAMIYATI <i>Igamberdiyeva Dilnoza Alisherovna</i>	271
61.	PURPOSE, TASKS AND BASIC CONCEPTS OF THE DATABASE <i>Sabirova Nigora Bazarbay qizi</i>	275
62.	МОНТЕССОРИ-ОБРАЗОВАНИЕ В ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ <i>Жураева Сабина Саидовна</i>	278
63.	DATABASE PLANNING <i>Sabirova Nigora Bazarbay qizi</i>	284
64.	SUN'IY INTELLEKTNING RIVOJLANISH TARIXI <i>Sabirova Nigora Bazarbay qizi</i>	287
65.	NEMIS TILIDA FRAZELOGIZMLARNING MATNLARDA QO'LLANISH XUSUSIYATLARI HAMDA FRAZELOGIK BIRLIKLAR HAQIDA <i>Musurmonova Sarvinoz Muzaffarovna</i>	290
66.	МЕКТЕПКЕ SHEKEMGI SHÓLKEM TÁRBIYASHISINIŇ KÁSIPLIK KOMPETENSIYASIN RAWAJLANDIRIW <i>Kewlimjaeva Hurliman Dawletbaevna</i>	293
67.	РАБОТА В ПРОГРАММЕ AUTO CAD ЧЕРЕЗРИСУНОК РИСУНОК И ГРАФИКА <i>Рахмонов Сайдулло Муроджона угли</i>	297
68.	SUN'IY INTELLEKTNING TASNIFI, YARATILISH TARIXI HAQIDA <i>Umirbekov Arislanbek Dawitbek uli</i>	303
69.	ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS PART OF END-TO-END DIGITAL TECHNOLOGIES <i>Umirbekov Arislanbek Dawitbek uli</i>	307
70.	ОБЛАСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА <i>Умирбеков Арысланбек Даўитбек улы</i>	311
71.	МАМЛАКАТИМИЗДА ОНА ТИЛИ О'QITISH METODIKASINING ILMIY ASOSLARI HAQIDA	315

	<i>Norboyeva Inobat</i>	
72.	KESARCHA KESISH OPERATSIYASI <i>Shakarov G'iyosiddinkichkina Baxodirovich</i>	318
73.	TÁLIM-TÁRBIYA MEKEMELERINE BASHILIQ ETIWDE XÍZMETKERLERDİŇ UQIPLILIQ ÓZGESHELİKLERIN ESAPQA ALIW <i>Qabilbek Tilewmuratov</i>	321
74.	ANTONIMLARDAGI USLUBIY IMKONIYATLAR <i>Mizomova Farida Abror qizi</i>	328
75.	THE ASSUMPTION OF THE ACTIVITIES OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS <i>Rustamova Dilbar Rustamovna</i>	331
76.	THE IMPORTANCE OF MUSIC THEORY <i>Urazbaeva Gulshirin Kadirbaevna</i>	334
77.	MEKTEP OQIWSHILARIN MIYNETKE TARBIYALAWDA USHRASIW KESHELERIN ÓTKERIWDİŇ PEDAGOGIKALIQ ÁHIMIYETI <i>Allaberdiyev Dáwletiyar Nurlibay uli</i>	338
78.	PEDAGOGICAL BASES OF CONSIDERATION OF GENDER EQUALITY IN EDUCATION PROCESS <i>Bekmuratov Arzuwbay Xojamuratovich</i>	344
79.	THEORETICAL ISSUES OF RESEARCH METHODS IN ABU RAYHAN BERUNI AND HISTORY <i>Azieva Umida</i>	350
80.	SUV TA'MINOTI TIZIMLARINING NASOS USKUNALARINI OPTIMALLASHTIRISH <i>Qurbaniyazov Alisher Jalgashovich</i>	353
81.	ЖЕНСКАЯ ПРОЗА В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ <i>Муродова Дилдора Арабовна</i>	356
82.	THE QUALITY OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE AND THE ORIENTATION OF THE STUDENTS <i>Jamalova Ummihabiba Nurullaevna</i>	360
83.	THE SIGNIFICANCE OF FAIRY TALES IN A CHILD'S LIFE. THE ROLE OF FOLK TALES IN THE DEVELOPMENT AND UPBRINGING OF CHILDREN. AT THE SAME TIME, THE IMPORTANCE OF IT IN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE. ITS ROLE IN INCREASING CREATIVITY. <i>Tolipova Ozoda Zokir qizi</i>	363
84.	THE CATEGORY OF PERSON IN ENGLISH GRAMMAR <i>Jabborova Aziza Jobirovna</i>	367
85.	MATBUOT VA IJTIMOYIY NUTQ <i>Jurayeva Maqsuda Muhammadovna</i>	376
86.	TA'LIM JARAYONI SAMARADORLIGINI OSHIRADIGAN INTERFAOL METODLAR VA ULARNING TASNIFI <i>Xasanova Zebo Davlatovna</i> <i>Raxmatullaev Botir Sobir o'g'li</i>	380
87.	CHE T EL SHAXS SO'ROVNOMALARINI MAHALLIY MUHITGA MOSLASHTIRISH TAJRIBASI (MMPI MINI-MULT SHAKLI MISOLIDA)	385

	<i>G'ulomqodirov Eldorjon Axmadjon o'g'li</i>	
88.	<i>ORGANIC CHEMISTRY AND THE HISTORY OF ITS DEVELOPMENT</i> <i>Qo'chqorova Yulduz Soliyboy kizi</i>	389
89.	<i>GLOBAL CONFLICTS</i> <i>Otabek G'ofurov</i>	392
90.	<i>LABOR DISPUTES AND STRIKES</i> <i>Otabek G'ofurov</i>	396

Eslatma!!! "Modern science and Research" jurnaliga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma'lumotlar to'g'ri ekanligiga va maqola mazmuniga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

«**MODERN SCIENCE AND RESEARCH**»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

VOLUME 2/ISSUE 3

Issn: 2181-3906

“Modern Science and Research” MCHJ

Litsenziya № 042359/10.10.2022

Manzil: 100115, Toshkent shahri “Yangi hayot” tumani, “Humo” MFY 7a, 8/41

Tel: +99891-982-31-31